

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVIII. ÉVFOLYAM

1-4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:

MOLLAY KÁROLY

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>Augusztinovicz Elemér</i> : Berecz Dezső 80 éves	1
<i>Hiller István</i> : Augusztinovicz Elemér 70 éves	193
<i>Jancsovics Antal</i> : Rauch András, az első soproni zeneszerző (1592—1656)	41
<i>Katona Imre</i> : A fraknói kincsek	216, 301
<i>Lagzi István</i> : Adatok a Sopron környéki lengyel katonai menekültek élet- és munkaviszonyainak alakulásához a második világháború idején	134
<i>Mollay Károly</i> : A világi zene jelentkezése Sopronban (1430—1629)	4, 127
<i>Pröhle Jenő</i> : Petőfi költészete a soproni evangélikus líceumban a kiegyezésig	97
<i>Réthly Endre</i> : Az 1831—32. évi kolerajárvány Sopronban	289
<i>Vargha Gyula</i> : Pusztacsalád és gondjai (1945—1972)	228
<i>Winkler Gábor</i> : Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről	195
<i>Zátonyi Sándor</i> : A csepregi reformáció kori kollégium 1557—1643	315

HELYTÖRTENETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

<i>Horváth Mihály</i> : Sopron város infrastruktúrája	331
<i>Környei Attila</i> : A nagyeceni Széchenyi István Emlékmúzeum kiállítása	248
<i>Merényi László</i> : A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban	152
<i>Patek Erzsébet</i> : Ásatások a soproni Várhelyen (Burgstall) 1973-ban (Előzetes jelentés)	55

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Batári Gyula</i> : Egy soproni orvosi folyóirat a XIX. sz. közepén (Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn)	341
<i>Berecz Dezső</i> : Jászai Mari soproni szereplései (1885—1909)	357
<i>Finta Mihály</i> : Adalék a káptalanvisi szőlőhegy történetéhez	69
<i>Fogarassy László</i> : Dokumentum a 18. vas—soproni vörös gyalogezred történetéhez	185
<i>Fogarassy László</i> : Bánffy Miklós: Huszonöt év (A budapesti Ráday-levéltár egy kiadatlan kéziratáról)	267
<i>Fried István</i> : Kis János klasszicizmusához	345
<i>Karner Ödön</i> : Adatok Sopron város erdőbirtokának történetéhez	354
<i>Kiss Jenő</i> : Tájszavak Vadosfáról 1905—1908-ból	186
<i>Kovács József László</i> : Petrik Géza feljegyzései a Magyar Könyvészet születéséről	352
<i>Lovas Gyula</i> : A nagymartoni parasztok mozgalma 1848-ban a vasút ellen	173
<i>Marót János</i> : Az eszterházi Beszálló vendéglő 1773. évi leltára	264
<i>Palotás Zoltán—Horváth Mihály</i> : A népességkategóriák kommunális fogyasztása	162
<i>Pusztadaróczi Mária</i> : Adalék a soproni Széchenyi István Gimnázium történetéhez	363
<i>Scheiber Sándor</i> : Héber nyelvű oklevél a XV. századi Sopronból	339
<i>Sz. J.</i> : Néhány megjegyzés a „Sopron—Nyírbátor” tévévetélkedőről	269
<i>Tirnitz József</i> : XVIII. századi feljegyzések Sopron éghajlati viszonyairól és a várost ért elemi csapásokról	165
<i>Tompos Ernő</i> : Rauch András címerei és emléklakettje	66

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

<i>Becht Rezső</i> : Megnyitó Soproni Stöckert Károly szobrászművész és Szarka Árpád festőművész kiállításához	271
<i>Domonkos Ottó</i> : A Csatkai-díj alapítása és első odaítélése	83
<i>Gáspárdy Sándor</i> : A soproni képzőművészeti élet eseményei 1972-ben és 1973-ban	370
<i>Gömöri János</i> : Két új régészeti kiállítás Sopronban és a helyreállított város-torony	372
<i>Hiller István</i> : Beszámoló a TIT Sopron Városi Szervezetének 1973. évi munkájáról	77
<i>Szabó Jenő</i> : Gondolatok Szarka Árpád és Soproni Stöckert Károly kiállításáról	275
<i>Szarka Árpád</i> : Kasichnitz József 75 éves	366

MEGEMLÉKEZESEK

Bohádi Róbert 1899—1974 (<i>Becht Rezső</i>)	189
Brand Imre 1910—1973 (<i>Eper Tivadar</i>)	85

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Derx, Josef: 100 Jahre Eisenstädter Bank Aktiengesellschaft Eisenstadt 1872—1972. Wien, 1972 (<i>Mollay Károly</i>)	381
Faragó Sándor: 100 év a tűzoltás szolgálatában Kapuvárott 1874—1974. Sopron, 1974 (<i>Mollay Károly</i>)	382
Hiller István: Sopron bibliográfiája az 1973. évre	88
Honti Pál: Hany Istók nyomában. Győr, 1972 (<i>Mollay Károly</i>)	192
Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571—1631). Sopron, 1972 (<i>V. Kovács Sándor</i>)	285
Munkásmozgalomtörténeti lexikon. Bp., 1972 (<i>Papp István</i>)	281
Nagycenki Krónika I. évf. 1. szám (<i>Mollay Károly</i>)	382
Scheiber Sándor (szerk.): Magyar—zsidó Oklevéltár XV. kötet (1408—1770). Bp., 1972 (<i>Mollay Károly</i>)	381
Sas Andor: A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig (1818—1848). Bratislava—Budapest, 1973 (<i>Metzl János</i>)	379
H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI—XVII. század). Bp., 1970 (<i>Mollay Károly</i>)	283
Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője; Bökönyi Sándor: A temető állományának vizsgálata. Bp., 1973 (<i>Viga Gyula</i>)	282
Ulbrich, Karl: Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes VIII. Teil 2. Halbband. Eisenstadt, 1972 (<i>Mollay Károly</i>)	382

LEVÉLSZEKRÉNY 96, 287, 383

Munkatársaink: 96, 192, 287, 383

Inhaltsangabe und kurze Auszüge: hátulsó borítólapp, 288, 384

A KÉPEK JEGYZÉKE

1. Arcképek

Bohádi Róbert	191	Lehr (Lőrinczy) Zsigmond	119
Brand Imre	87	Pákh Albert	99
Domanovszky Endre	107	Rauch András	11
Gombocz Miklós	123	Tatay István	106
Lehr Albert	121	Torkos László	117
Lehr András	111		

2. Képzőművészeti emlékek

XIX. századi soproni építészeti emlékek: kertő ház az Újteleki utcában 199; Kossuth L. u. 8. sz. 202; Uszoda u. 33. kertő ház 203; Rákóczi F. u. 14. sz. 205; Lenin krt. 86. sz. 208; Lenckmauzózeum 211; Áll. Zeneiskola 212; Köztársaság u. 1. sz. 213	Kasichnitz József képei 367—369 Nep. Szt. János szobra 299 Rauch András pecsétje, címere 66 Renner Kálmán Rauch-plakettje 67 Soproni Stöckert Károly szobrai 272, 278 Szarka Árpád képei 273, 279
--	--

3. Régészeti emlékek

Tibernus Iulius Quintilianus scarbantiai előljáró felirata 376	Edény- és mécsárus üzlete 377 Sírkerámiák a soproni Várhelyről 60—63
--	---

4. Zenetörténeti emlékek

Rauch András „Musicalisches Stammbüchlein” c. művének ajánlólevele 13; címlapja 15; tartalomjegyzéke 17; az egyes darabok első sora 41—52; mutatvány a kéziratos toldalékból 129	Petőfi Sándor költeményének megzenésítése 124
--	---

5. Térkép

A soproni Várhely Hallstatt-kori telepe és temetője 57	A soproni erdőbe beékelődött magánterületek 1883-ban 356
--	--

6. Kéziratok

A Bregenc-majori lengyel menekülttábor magyar parancsnokának jelentése 139—140	Rauch András 1651. évi saját kezű nyugtája 131
Petőfi-vers első szavazata a soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvében 101	

7. Egyéb

A Bécs—Gloggnitz-i Vasút mozdonya 181	Lehr András sírköve 113
A soproni Előkapu (11971—1972-i ásatás) 374—375	A Magyar Társaság 1847. évi meghívója 103
Hallstatt-kori sánc átvágása a soproni Várhelyen 59	Soproni héber oklevél 1495-ből 340 Zeitschrift für Natur- und Heilkunde címlapja 343

8. Sopron vármegye

Csepreggel kapcsolatos hitvitázó irodalom 319, 328, 329	Nagyecenki Széchenyi Emlékmúzeum 249—263
Fraknói kincsek 217—227, 305—313	Pusztacsalád 231—245

FV 324

SOPRONI SZEMLE

XXVIII. ÉVFOLYAM 1974. 1. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:
MOLLAY KÁROLY

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>Augusztinovicz Elemér</i> : Berecz Dezső 80 éves	1
<i>Mollay Károly</i> : A világi zene jelentkezése Sopronban (1430—1629) I. rész	4
<i>Jancsovics Antal</i> : Rauch András, az első soproni zeneszerző (1592—1656)	41

Helytörténetírásunk időszerű kérdései

<i>Patek Erzsébet</i> : Ásatások a soproni Várhelyen (Burgstall) 1973-ban	55
---	----

Kisebb közlemények

<i>Tompos Ernő</i> : Rauch András címerei és emlékplakettje	66
<i>Finta Mihály</i> : Adalék a káptalanvisi szőlőhegy történetéhez	69

Sopron kulturális élete

<i>Hiller István</i> : Beszámoló a TIT Sopron Városi Szervezetének 1973. évi munkájáról	77
<i>Domonkos Ottó</i> : A Csatkai-díj alapítása és első odaítélése	83

Megemlékezések

<i>Eper Tivadar</i> : Brand Imre (1910—1973)	85
--	----

Soproni könyvespolc

<i>Hiller István</i> : Sopron bibliográfiája az 1973. évre	88
--	----

<i>Levélszekrény</i>	96
----------------------	----

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVIII. ÉVFOLYAM

1974

1. SZÁM

Berecz Dezső 80 éves

1894. március 29-én született Sopronban. A család Vas megyéből, a Keme-nesaljáról származik, ősei szabad jobbágyok voltak, Ság (Celldömölk mellett) környékén éltek. Legrégibb, név szerint ismert ősük, Börötk István, 1736-ban született ugyancsak Ságon. A jobbágy-sorból elsőnek a dédapa, Berecz János tört ki: tanító lett, csak úgy, mint fia, József, Berecz Dezső nagyapja.

Sopronba a Bereczek az édesapa, az 1850-ben született Berecz Ábel révén kerültek. Ábel középiskolai tanulmányait a soproni líceumban végezte, majd a győri jogakadémián oklevelet szerezvén, éppen 100 éve, 1874-ben Sopronban nyitott ügyvédi irodát.

Kuruc magyar volt, eszményképe Rákóczi és főleg Kossuth. Politikai állásfoglalása családi örökség. Ez magyarítja, hogy belevetette magát a magyarosodási áramlatba, amely éppen a 70-es, 80-as években fejlődött ki. Részt vett az Irodalmi kör, Férfi Dalkör működésében és főleg a Színpártoló Egyesületben tevékenykedett mint alelnök. Nagy népszerűsége miatt, úgyhogy 1905-ben függetlenségi programmal megválasztották Sopron országgyűlési képviselőjének. Hamar visszavonult az országos politikától. Mint ügyvéd szintén népszerű volt. Minden érdekelte, az irodalom és a színház főként. Lóháton bebarangolta Erdélyt, és egy zarándokcsoporttal meglátogatta Kossuth Lajost Torinóban. 1937-ben 87 éves korában halt meg. Vagyont nem örökölt, utána sem maradt.

Egyetlen gyermeke, Dezső, mindenben az apa nyomdokain járt. A soproni ev. líceum (ma Berzsenyi Gimnázium) növendéke volt. A kor divatjának megfelelően az iskolai önképzőkörben, a Magyar Társaságban tevékenykedett, verseket, elbeszéléseket írt. Első elbeszélése nyomtatásban 15 éves korában a soproni Nemzetörben jelent meg. A szülői ház, az iskola, a frissen megismert Nyugat folyóirat, Ady Endre varázsa az irodalmi élet felé vonzotta (Reviczkyről, a francia impresszionistákról írt ez idő tájt tanulmányt).

Az érettségi után Budapesten joghallgató lett, korábbi zenei tanulmányait folytatta, szorgalmasan járta a színházakat, szülei nem kis rémületére, egy akkor indult színházi hetilap (Pesti Színpad) szerkesztésében is részt vett.

1914. július 1-én behívták négyhetes fegyvergyakorlatra. És ez több évig tartott. Három évet töltött a fronton. Közben háborús hangulatképeket íroga-

tott, ezek a soproni lapokban és a Magyarország című budapesti napilapban jelentek meg, majd 1918 elején Mozaik címen kötetben. (Azóta se vette észre senki, hogy egy tiszt a háborúban békére vágyó, humanista könyvet bocsát ki!)

A háború után folytatta jogi tanulmányait. A Frankenburg Irodalmi Körben 1920. IV. 17-én szerepelt először, apró elbeszéléseket mutatott be. (Ezek Vázlatok címmel a Kör 1922. évi almanachjában jelentek meg.) A Civitas Fidelissima c. kötetben (1925) megírta Sopron szerepét a magyar irodalomtörténetben. A Magyarság 1925-ben közölte „Egy régi kongresszus Sopronban” című írását az 1841. évi természet- és történettudományi kongresszusról.

Irodalmi tevékenysége nem lankad, fáradhatatlanul írja elbeszéléseit, egyfelvonásosait, sőt nagyobb színdarabokkal is próbálkozott. Kulturális témájú cikkei a Sopronvármegyében, a Soproni Hírlapban, a Hétfőben jelentek meg.

1925-ben ügyvédi és bírói oklevelet szerzett, két évig édesatyja irodájában dolgozott, majd a bírósághoz került, ahol 1936-ban törvényszéki bíró lett, 1946-ban tanácselnök (közben a háború után egy évig a Soproni Földbirtokrendező Tanács elnöke), 1950-ben közjegyző, majd ügyvéd, az ügyvédi munkaközösség elnöke. 1968-ban, hetvennégy éves korában nyugdíjba ment.

Polgári pályája mellett szenvedélyesen írt, zenei, képzőművészeti tudósításokat, könyvbírálatokat, filmkritikát. Megírta a Frankenburg Irodalmi Kör félszázados történetét (Soproni Helikon 1927), a Soproni Magyar Társaskör történetét (1928), almanachokat szerkesztett. A sajtóval való kapcsolata ez idő tájt rendkívül szoros; noha évekig újságíró akart lenni, nem lett hívatásos. A lapok politikai beállítottságától független maradt. Fizetést nem kapott írásaiért. „Társadalmi munkában” dolgozott.

A soproni újságokon és a Soproni Szemlén kívül sűrűn jelentek meg munkái országos folyóiratokban is (Diárium, Rádióélet, Magyar Színpad, Országos Kamaraszínház Évkönyve, Országjárás, Városkultúra, Pásztortűz).

Az Országos Kamaraszínház 1929 februárjában mutatta be három egyfelvonásos színdarabját, ebből egyet 1932-ben megismételt, 1930-ban „Odakint tavasz van” című egész estét betöltő kamaradarabját játszotta (sok vidéki városban is).

Összegyűjtött novellái, egyfelvonásosai Párba címmel 1928-ban könyvalakban is megjelentek.

Berecz Dezső írásai magasan meghaladják a kedvtelésből írók provinciális színvonalát, tehetsége országos mértékkel is mérhető. Legfőbb értékei: hajlékony, finom stílusa, ízes magyar nyelve, kora problémáit felvillantó, feltáró gondolatvilága.

Szépirodalmi tevékenysége a 30-as évektől kezdve egyre lanyhult, majd teljesen abbamaradt. Az irodalmi élet szervezése lett fő törekvése, és inkább a színház, a színpad elméletét művelte, mintsem színdarabot, drámát írt. Vonzódása a színpadhoz azonban mindvégig megmaradt, de most már csak elvi síkon és nem szerzőként. Évekig elnöke a Magyar Színpártoló Egyesületnek,

választmányi tagja a Zeneegyesületnek és Képzőművészeti Körnek, tagja a Soproni Szemle szerkesztő bizottságának.

A Frankenburg Irodalmi Kör (amely évtizedekig missziót töltött be) reneszánsza Berecz Dezső nevéhez fűződik. 1925-ben főtítkárnak választják, 1936-ban alelnöknek, 1943-ban elnöknek. Ízlése, irodalmi műveltsége, tapasztaltsága, az irodalmi életben való járatossága mind hozzásegítették ahhoz, hogy a Kör működését helyi és országos vonatkozásban egyaránt magasabb szintre emelje. Országos nevű írókat és művészeket szerepeltetett Sopronban, a Kör tagjaival irodalmi esteket rendezett a Dunántúlon (Csepreg, Kapuvár, Csorna, Győr, Szombathely, Székesfehérvár), Budapesten (háromszor is), majd Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Kolozsvárott, Szegeden.

Az idegen helyeken rendezett előadások rendre Sopron kultúrájáról tanúskodtak, Sopron irodalmi életének keresztmetszetét adták minden alkalommal és igazi értékeit mutatták meg. És főképpen nem a társadalom vékony, felületi rétegének szóltak.

Berecz Dezső maga is számtalan előadást tartott itthon és idegenben, a Soproni Szabadegyetemen, a Nyári Egyetemen, a budapesti és szegedi egyetemen, a csepeli gyár kultúrtermében, sok város irodalmi fórumán.

A Frankenburgi Irodalmi Kör körül a második világháború előtt és alatt szenvedélyes viták támadtak. Ezekben Berecz Dezső igyekezett a maga álláspontját érvényre juttatni, azonban nem sikerült a régi kereteket korszerű tartalommal megtöltenie, és így a Kör 1948-ban megszüntette működését. (Érdeemes volna majd ennek a szakasznak a történetét is megírni!)

Berecz Dezső a 60-as évektől kezdve kevesebbet hallatott magáról, azonban az utóbbi években szóban és írásban egyre többször jelentkezik különböző fórumokon. Fiatal korában sokat utazott, most is azt teszi. Utazásainak élményeiről a korábbi élénk szellemi frissességgel számol be előadásaiban.

A Soproni Szemlében megszakadt írásait (Frankenburg arcvonásai, 1955; A soproni magyar színjátszás kialakulása, 1957; Móricz Zsigmond soproni szereplései, 1958) az 1970-es években folytatta. (Jászai Mari látogatásai Nagycenken és Rábatamásiban, 1971; Blaha Lujza és vetélytársai a soproni színpadon, 1972; A Nemzeti Színház és Sopron, 1972; Kortörténeti tanulmányok százegynéhány éves apai intelmekből. Berecz József tanító levelei Sopronban tanuló fiához, Ábelhez 1860–1868, 1973).

Berecz Dezső a soproni irodalmi és színházi múlt aktív részese volt, így kitűnő ismerője. Hasznos volna, ha közre adná mindazt, amit erről tud.

Augusztinovicz Elemér

A világi zene jelentkezése Sopronban

(1430–1629)

I. rész

1. Forrásaink jellegéből adódik, hogy a világi zene kezdeteiről később értesülünk, mint az egyháziéiról. Országos viszonylatban már az Árpád- és az Anjou-kori mulattatók között találunk zenészeket is.¹ Ezek azért is szerepelnek kevesebbet forrásainkban, mivel alacsony társadalmi helyzetüknél fogva említésükre csak ritkán került sor. Sopronban például a városi polgárjoggal nem bíró ún. lakók (németül *mitwoner*; latinul *inquilini*) 1430. évi összeírása említ egy-egy lantost (*lauttenslacher* 'Lautenschläger'), mégpedig Istvánt az Újteleki utcában (*Neustift*), és Schleicher Jánost a Balfi utcában (*Schlippergasse*; SoprOkI. II/6: 94, 98). Az utóbbinak megkülönböztető neve (*sleicher*) lehet foglalkozásnév ('cserekereskedő') is², azaz lehet, hogy viselője cserekereskedelmet folytatott; lehet azonos az 1456-ban szereplő, Modorból származó, azonos nevű („Hanns *sleiher* vom Moder” SoprOkI. II/4: 36) soproni lakossal, aki ekkor a legalacsonyabb évi adót, 32 dénárt³ fizeti; 1457-ben 45, 1458-ban 60, 1459-ben 102 dénár az évi adója, ingatlan vagyonát ekkor 17 dénárfontra⁴ becsülik (SoprOkI. II/4: 44, 66, 117, 134): ingatlan vagyona szőlő volt, mivel 1459-ben szüretkor (okt. 10.) a Bécsi (Szélmalom-) kapunál a városba szállított szőlőtermése után 3 dénár illetéket fizet (SoprOkI. II/4: 108). Az azonosításnak az 1431–1455 közötti adatok hiánya nem akadály, mivel a zsellérsorban élő lakók, főleg, ha nem fizetnek adót, nem szerepelnek rendszeresen a lakosság legrészletesebb összeírásaiban, az adójegyzékekben.

Az 1450-es években még két lantos (*lautenslaher*, *lawtenslaher*) tűnik fel: Lipót és Beutler (*Pewtler*) Mihály. Egyikük sem szerzi meg a polgárjogot, aminek házvétel volt az alapfeltétele. Lipót 1454–1461-ig szerepel: 1454-ben 90 dénár, 1456–1457-ben 60–60 dénár, 1458-ban 90 dénár adót fizet; 1459-ben ingatlan vagyonát 9 1/2 dénárfontra⁵ becsülik, amely után 57 dénár vagyonadót fizet, kereseti adója ugyanakkor 33 dénár; 1461-ben ő is már a legalacsonyabb adót (32 dénár) fizeti. Ingatlan vagyona egy szőlő volt, ugyanis 1459-ben szüretkor (okt. 12) 3 akó cefrét szállít be a Bécsi (Szélmalom-) kapunál a városba, amiért 12 dénár illetéket fizet (SoprOkI. II/4: 5, 35, 44, 63, 110, 114, 130, 151). Feltűnő Lipót 1459. évi 33 dénárnyi kereseti adója⁶ („A kereseti adót a belső és a külső tanács együttes ülésében a forgalom alapján egy összegben állapították meg”, Házi Jenő: SoprOkI. II/4: V). E ritka nevű lantosról (*Lipót* nevű soproni a XV.

1 Vö. Pais Dezső: Árpád- és Anjou-kori mulattatóink. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Bp., 1953, 95–110; továbbá A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kladványai 81. sz. Bp., 1953.

2 Házi Jenő soproni okmánytára (SoprOkI.) tárgymutatójában 'házaló'-nak értelmezi e korábban is, később is előforduló elnevezést.

3 Ennek korabeli vásárló értékére összehasonlítással megjegyezzük, hogy a III. Frigyesnek elzalogosított Sopronba küldött kapitány és 7 embere napi kétszeri ételmezésére a városi kamarás 1456-ban 10–10 dénárt utalt ki (SoprOkI. II/6: 189–190).

4 Ennyiért 1459-ben 1/4 font szőlőingatlant lehetett vásárolni (SoprOkI. II/6: 204).

5 1459-ben 1/8 font kipusztult szőlőt adtak el 9 dénárfontért, 1/16 font szőlőt pedig 10 dénárfontért (SoprOkI. II/6: 205, 207).

6 1459-ben például a Szt. Mihály toronyőre, aki a III. Frigyesnek elzalogosított városhoz esetleg közelítő „ellenséget” vigyázta, egy heti zsoldja fejében a fenti összegnek több mint kétszeresét (70 dénár) kapta (SoprOkI. II/4: 82–4).

században még kétszer mutatható csak ki!) nem igazolható, hogy más mesterseget is folytatott volna, kereseti adója viszont több, mint egyik-másik kádáré (Gundel kádár például csak 32 dénárt fizet, SoprOkl. II/4: 134), ami jó foglalkoztatottságra vall. A másik lantos megkülönböztető neve viszont lehet foglalkozásnév (*pewtler* 'erszénygyártó') is. Mihály (1459: „Michel Pewtler lauten-slaher”) 1454–1464-ig szerepel: adója 90 dénárról 180 dénára ugrik, 1459-ben csak 108 dénár, 1463-ban és 1464-ben szegénysége miatt adómentes; 1459-ben ingatlan vagyonát még 18 dénárfontra értéklik. Ez az elszegényedés a 20 esztendő elzalogosítás alól 1463-ban szabadult Sopronban általános.

Az előbbiekhöz az 1460-as években két további lantos (*lauttenslaher*) csatlakozik: Ulrik és Ponrác (*Pangrecz, Pengerl', Pängerl*). 1464-ben szegénységük miatt nem fizetnek adót, Ponrác 1465-ben és 1466-ban 32–32 dénárt (SoprOkl. II/4: 229; 219, 247, 269).

2. Nem véletlen lantosaink számának növekedése Sopron 1441–1463. évi elzalogosítása alatt és közvetlenül azután. A magyar nyelv *lant* szava is a bajor–osztrákból való. Első adatát, a Schlägli latin–magyar Szójegyzékben (1405 körül) található latin *luctina* (*lutina*) megfelelőjét Szamota István (A Schlägli magyar szójegyzék. Bp., 1894, 2012. sz.) *lanth*-nak olvasta. „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” (Bp., 1970) szerint a helyes olvasat *lauth*. A középkori gótikus írásban az *n* és az *u* betű azonos alakú (vö. a 7. jegyzetet), a magyar szó további nyelvtörténeti adatai alapján az utóbbi olvasat a helyes. A szó magyar lantos származéka Lantos Tamás belvárosi polgár nevében (*Lawtusich, Lanttesch ~ Lauttesch*) 1468–1492-ig szerepel Sopronban (SoprOkl. II/4: 285, 394, 396, 408; II/5: 20). Volt-e kapcsolata még a nevében szereplő foglalkozással, nem tudjuk; ilyen kapcsolat azonban nem lehetetlen, hiszen Tinódi Lantos Sebestyén (1505 k.–1556) nemes létére csapott fel énekmondónak,⁸ ami a lantosok társadalmi emelkedésének jele is.

Volt-e a XV. századi Sopronban más képviselője is a zenés mulattatóknak, nem tudjuk. 1424-től kezdve több *Fidler* (ma: *Fiedler*) nevű család szerepel (SoprOkl. II/2: 335, stb.), ezeknek a hegedősökkel (vö. német *fiedel* 'Geige mit bauchigem Schallkörper, aber ohne Griffbrett') való kapcsolata azonban nem igazolható. Ugyanez vonatkozik az 1463-ban szereplő, 32 dénár adót fizető Geiger Mihályra (vö. német *geige* 'fogólappal ellátott hegedű') is (SoprOkl. II/4: 193, 207).

Nem tudjuk azt sem, mit adtak elő a lantosok hallgatóságuknak. Éppen ezért lényeges tudnunk, hogy még a magyar nyelvű szerelmi énekköltés akkori műfaja, a virágének is utat talált városunkba: legrégebb ismert virágénekünket az 1488–1495-ig működött Gugelweit János városi nótárius itt jegyezte fel az egyik városi könyv (GySmL. 2: 2989. sz.) borítólapjára: „Wÿrag thudÿad, theuled el kel mennem / Es the ÿrethed kel gyazba ewlteznem”⁹. Ez

⁷ Házi Jenő olvasata: *Peugerl*. A gótikus írásban ugyanis az *u* betű – ha nincsen rajta diakritikus jel – azonos az *n* betűvel. A helyes olvasatot ilyenkor csak több adat összevetésével, ill. a szó etimológiájával lehet megállapítani. Vö. még a *lant* szóval kapcsolatban mondottakat.

⁸ Vö. Katona Imre: A Tinódyak Csapodon, SSz. 1973, 259–261.

⁹ Vö. Házi Jenő: A soproni virágének, Magyar Nyelv 1929, 88–91; Mollay Károly: Gugelweit János, a Soproni virágének lejegyzője, SSz. 1939, 178–180; Gerézy Rabán: A magyar világi líra kezdetei, Bp., 1962. – Ugyancsak nem igazolható, hogy az 1427-től kezdve kimutatható Pfeiffer nevű soproniak (vö. német *pfeiffer* 'Pfeifer, Spielmann') síposok lettek volna (SoprOkl. II/6: 135; a forrás keltezésére vö. Mollay: SSz. 1962, 91, 4. jegyzet). Nem mondható ez bizonyossággal az 1435-ben a Szt. Mihály templomba toronyórnek felfogadott Pfeiffer (*Pheyffer*) nevűről sem (SoprOkl. II/3: 22).

bizonyára egy szerelmi búcsúztatónak a töredéke, amelynek a dallamát nem ismerjük.

3. A lantosok és énekesek zenéje a céhlakomákon, lakodalmakon és a korcsmákban hangzott el, elsősorban a különböző alkalmakkor rendezett táncvígalmakon. Így például a soproni szabók 1477. évi céhlevele szerint a remekeléskor a mesterjelöltnek 40 dénárt, azaz 5 pint (8 $\frac{3}{4}$ liter) bort kellett fizetnie „den meisterenn zw vertrincken”, a mesterlakomára már 1 dénárfontot, 2 font viaszt és $\frac{1}{4}$ akó, azaz 10 pint bort kellett áldoznia; a szabólegényeknek nem szabad utcai nőkkel dözölniök, őket tisztességes emberekhez táncba vinniök, dorbézoló társaságnak italt fizetniök.¹⁰ A takácsok a mesterlakomán 1524. évi céhlevelük szerint kevesebbet követelnek az új mestertől: „derselb sol in die egemelt zech ain phunt phenning vnd vmb vier pindt wein maistern vnd gesellen vnd ain phunt wachs fur das maisternal geben” (SoprOkl. I/7: 95). A választópolgárság 1523-ban szabályrendeletben korlátozza a sörházak és a bormérések záróját: „Item das man die pierglogkh vmb VIII vr leut vnd in den weinheusern vber neun vr in nachtlicher weil nymand sitzen lasse” (SoprOkl. II/2: 193).

4. A XVI. században a világi zenének új faja, a fúvós zene tűnik fel Sopronban. Ezzel a soproniak már korábban is megismerkedtek, hiszen a városba érkezett uralkodók, főurak kíséretében általában voltak kürtösök, trombitások is. Zsigmond király például 1425. február 20-án Kismartonból jövet Berzeviczy Péter tárnokmesterrel és Perényi Miklós lovászmesterrel érkezik a városba, az ezzel kapcsolatos városi kiadásokról töredékesen fennmaradt feljegyzésekből a kíséret nagyságára lehet következtetni.¹¹ Zsigmond lányának, Erzsébet özvegy királynénak fia, a csecsemő V. László kíséretével, közte Kottanner Jánosnéval, Székeles Péter soproni polgármester volt özvegyével 1440. június 12–júl. 3-ig tartózkodik a városban: kíséretében vannak többek között VI. Albert (1418–1463) osztrák herceg trombitásai (*trumeter*) is, akiknek a polgármester eltávozásukkor 2 aranyat fizet. A királyné udvartartását 1440. dec. 9-től 1441. márc. 12-ig látja vendégül a tanács, ez alatt a királyné három ízben jár Sopronban.¹² 1441. máj. 21–22-én Frigyes német–római király az Erzsébet királyné által neki elzálogosított Sopronban tartózkodik: trombitásainak (*trumeteren*) 2 aranyat, síposainak (*den pheiffern*) 1 aranyat fizet borralvalóul (*trinkgelt*) – nyilván a szolgáltatott zenéért – a város polgármestere (SoprOkl. II/2: 328). Mátyás király cseh zsoldoseregének 1480/1481. évi soproni tartózkodásával kapcsolatban csak azoknak a károknak a jegyzéke maradt fenn, amelyeket a polgároknak okozott (SoprOkl. II/6: 243–245). E seregben is kellett lennie trombitásoknak.

Sopronban a fúvós zene a várostorony őreinek tisztségével kapcsolatban honosodott meg. A várostorony legrégebb ábrázolásán, amely az 1562–1708 között Bécsben megjelent, Sopronban is terjesztett naptárakon látható (vö. SSz. 1962, 217, 311), már megvan az a – feltehetően a XV. században kiépített – erkély¹³, amelyről a XVI. században a soproniak toronyzenét hallhattak.

A várostorony őreinek a város védelme (idegen lovasok közeledésének, tűzeseteknek jelzése) szempontjából volt fontos szerepe. Bizalmi állás volt ez, amely néha apáról fiúra is átszállt. Így például az 1442-ben a város földesúri

10 Gerichtsbuch 142, 144. GySmL. 2 (Sopron): Lad. IX et J nr. 3.

11 SoprOkl. I/2: 269; II/1: 164; II/2: 337–338, 340, 432.

12 Vö. Mollay, Karl: *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin 1439–1440*. Wien, 1971, 64, 89.

13 Vö. Csatkai–Dercsényi (szerk.): *Sopron és környéke műemlékel. Bp., 1956*, 192.

joghatósága alá tartozó Harka (1947 óta Magyarfalva) faluból a városba telepedett Karl Konrád 1466-ig volt toronyőr, felesége ugyanakkor Balfi utcai házukban gazdálkodik és fuvarozással foglalkozik; fia (*der jung Karel*) 1455–1470-ig a Szent Mihály templom tornyában őrködött, de szükség esetén kiegészítő toronyőrként a várostoronyban is működött¹⁴. A fiatal Karl előtt, 1454-ben a Szt. Mihály templom tornyában – nyilván a Fertőrákos melletti Macskakő várába befészekelődött husziták esetleges támadásainak megelőzésére (vö. Mollay: SSz. 1963, 130) – látta el az őrséget Frigyes trombitás (*trumetter*) többedmagával (*gesellen*), akiknek a polgármester jan. 24-én 1 magyar aranyforintot fizetett (Sopr.Okl. II/3: 406). A városi szabályrendeletekben 1537 óta szaporodnak a várostorony őrével kapcsolatos panaszok és követelések, nyilván a török veszedelemre való tekintettel is, hiszen még öt esztendő sem múlt el Kőszeg nevezetes török ostroma (1532. aug. 5–30) óta. A választópolgárság az április 25-i gyűlésen panaszt tesz, hogy a toronyőr gyakran elhagyja őrhelyét, kocsmákba (*in die leuttheuser*) jár, mindenfelé sétálgat; ugyanakkor a polgárok megkövetelik, hogy idegeneket ne engedjen fel a toronyba, ezekkel éjszakai mulatságokat (*panckött 'Bankett'*) ne tartson (SoprOkl. II/2: 252). 1539-ben már szóvá teszik, hogy a toronyőr ne pálinkafőzéssel és zabkereskedelemmel, hanem a város őrzésével foglalkozzék (SoprOkl. II/2: 268). Mivel ezek a panaszok megismétlődnek, 1541-ben. Buda elestének évében, a polgárság egy régebbi szokás felújítását javasolja a városi tanácsnak: „Dieweill dann vor wenig jaren ain thurner albeg beim tag im thurn beslossen gewest, vermaint ain gmain, woferr es ain ersamer ratt wider zum allten brauch mit gutem fueg oder merer besollung bei disem thurner oder ainem anndern bringen möchte, wer nit vbl gehandlt” (SoprOkl. II/2: 282).¹⁵

Nyilván ezek a körülmények tették szükségessé, hogy Adler György toronyőr alkalmaztatásának megújításakor, 1546. április 6-án a vele kötött megállapodást írásba foglalják, a toronyőr pedig kötelelességeinek teljesítését esküvel megerősítse. A megállapodásból kiténik, hogy a toronyzene szolgáltatása már korábban is a toronyőr kötelelességei közé tartozott: „Daneben morgens vnd Abennts dem vorgehallten gebrauch nach zu Drummetten, auch Ein-, durch- oder furreittennden, Wo der ain anzall, anczuPlassen schuldig sein solle”. A megállapodás kilátásba helyezi egy második, fúvós zenéhez ugyancsak értő toronyőr alkalmazását is, ennek megfelelően – a tűzifa szolgáltatásán kívül – heti 6 solidusról (*schilling*) 1 dénárfonta (8 solidus) emeli fel a toronyőr zsoldját: „Enndtgegen ist Ime zu besoldung zuegesagt worden: Namlich von wegen des Drummettens (wie obsteet), diweil er nur allain Pläst, Wochentlich Sechs schilling den. Wenn er aber selbanner zu Plassen anfachen wirdt, wochentlich I tal. den., zu sambt der behülzung, der er Im thurn Notturfftig ist”¹⁶.

Az igények növekedését mutatja az a szerződés, amelyet a tanács 1549. április 8-án a következő év Szt. György napjáig (ápr. 24.) kötött a salzburgi Weinangl Orbánnal¹⁷. Weinangl Orbán negyedmagával szegődött el Sopronba toronyőrnek, többek között e feltételekkel: „Erstlichen das Er selv vierter, wie

14 Mollay Károly: Középkori soproni családnevek. Bp., 1938, 34–35.

15 A választó polgárság akaratának érvényesítésére vö. Tirnitz József: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából (szerk. Bónis György és Degré Alajos). Bp., 1971, 53–79.

16 A megállapodás már megjelent a „Sopron sz. kir. város monographiája” (Sopron, 1890–1894, II, 21) című műben. A fenti szöveget az eredeti alapján közöljük (Protocollum Judiciarium 153. lap. GySmL. 2: Lad, IX et J nr. 4).

17 Személyére nézve a salzburgi levéltár nem tudott közelebbi felvilágosítást adni.

ob steet, Morgens, Mittags vñnd Abenndts, alls oft, nach gelegenheit der Zeit oder wie er sich an ainem Jeden herren Burgermaister erkundigen mag, herein in die Stat vñnd darnach hinaus gegen der Vorstat Plasen vñnd solich Plasen allewegen dreimall rePetiern solle. Darneben solle er Thurner zu sambt seinen verwandten die tag- vñnd Nachtwacht höchstes vleis verrichten Vñnd sich in der Nachtwacht alle stundt mit der Drumetten hören lassen . . . , Darneben die Ein-, durch- oder fürreittenden, wo deren sonderlichen vber drei sein, mit der Trumeten anPlasen vñnd Zellen, auch wo ain Mechtiger herr einn- oder durch reitten vñnd in die Inner Vorstatt¹⁸ khumen wurde, sich alsdann mit Vier stimmen hören lassen. Dagegen Inen soliche oder anndere herren mit Iren Instrumenten, doch abegen mit vorwissen aines Burgermaisters vñnd mit vorgeunder der wacht in dem thuern, Das mit ainem thorhuetter wol beschehen mag, Vmb ain trinkhgeltt anzulangen vnuerwehrt werden solle etc. Item gemeltem Thuerner vñnd seinen zuegewonndten soll auch Zw den Weihennächten mit Iren Instrumenten Vmb das Neue Jar oder auf hochzeitten, Doch auch mit Vorsehung der wacht Vñd mit Vorwissen eines herren Burgermaisters, wie vermelt, vmb ain trickhgeltt Zugheen, beuor steen. Item Wo ain grosser Hauffen volckchs ein- oder fürreitten wurde, so sollen sie neben dem anPlasen auch den fannen mit rott vñd weiss¹⁹ gegen dem ortt, da er heerkhumbt, aussteckhen vñd sechen lassen". E zenei szolgáltatásokért négyen összesen heti 2 font 4 solidus dénár (20 solidus, azaz 600 dénár) zsoldot kapnak, egyéb kötelezettségük (tűzvész jelzése, a toronyóra gondozása, a megnyíló bormérések kikiáltása) teljesítését ezenfelül még külön díjazták.²⁰ Nemcsak a fúvós zenéhez értő toronyőrök számát emelték négyre, hanem a korábbi két alkalom helyett napi három (reggel, délben, este) alkalommal kell toronyzenét szolgáltatniok, éjjel óránként trombitával jelezni az időt, a városon átlövagoló idegeneknek, különösen, ha háromnál többen vannak, trombitával jelt adniok, az Előkapu felé tartó vagy a vár előtt (a mai Lenin körúton) kíséretükkel elhaladó főurakat négy szólamú trombitaszóval köszönteniök. Együtt van tehát a város szolgálatában álló fúvós zenekar, egy kvartett, amely a polgármester engedélyével a város előkelő vendégeinek, karácsonykor, húsvétkor és esküvőkön a soproniaknak – megfelelő díjazás ellenében – fúvós zenét szolgáltat.

5. Ebben a fejlődésben, az igényeknek ebben a növekedésében lehetetlen nem felismerni azt a folyamatot, amelyet a reneszánsz és a humanizmus (1510-es évek), majd a reformáció (1524.) jelentkezésétől kezdve mind a képzőművészetben, mind az írásbeliségben, mind a világi értelmiség kialakulásában, várospolitikai szerepének és jelentőségének növekedésében megfigyelhetünk.²¹ Nem véletlen, hogy a fúvós zene intézményes meghonosítása idején éppen az a Reiss János a polgármester, aki a latin iskolamesterek közül elsőnek foglalta el a város legmagasabb tisztségét, de még 1535-ben, városbíró korában kiségitő kántorként is működött. Zenetörténeti szempontból sem lényegtelen, hogy a bécsi egyetemre utoljára 1547-ben iratkozik be soproni származású hallgató, viszont már 1533-ban megindult a soproniak, természetesen a reformáció híveinek kirajzása a wittenbergi egyetemre, 1547-ben pedig a páduai egyetemre. További zenetörténeti kutatásokat kíván meg a német mesterdalnokok mun-

18 Lényegében a mai Lenin körút, pontosabban az egykori Kovács szer (Kis Várkerület). Ez az adat megerősíti Major Jenő véleményét (SSz. 1956, 139) és Házi Jenő olvasatát (SoprOkI. I:1; 183) az én korábbi olvasatommal (SSz. 1955, 3-4. sz. 78, 16. jegyzet) szemben.

19 A város színel.

20 Vö. a 16. jegyzetben idézett városi monográfia II, 22-23. lapját; Prot. Jud. 211-214.

21 Vö. Mollay Károly: SSz. 1968, 46, 130.

kásságának első historiográfusa, Wolfhart Spangenberg (1565–1636 k.) „Von der Musica” című munkájában az első soproni evangélikus lelkészről, Gerengel Simonról (1565–1571) olvasható jellemzés: „... ein Österreicher, und ein zeitlang Prediger zu Ravensburg, danach zu Ödenburg in Ungarn, ist wegen der Religion von den Papisten in schwerer gefängnüss gehalten worden; in welcher seiner Verhaftung er 23 lehrhafter Meisterlieder getichtet, und dieselben nachmals der ersamen Gesellschaft zu Ravensburg, als sie daselbst Sing-Schulen aufgerichtet und verneuert, zu ehren und wolgefallen in Truck gegeben”²². Az ún. mesterdalokhoz ugyanis dallam is tartozott. A reformáció győzelmével Sopron latin, német, majd magyar nyelvű írásbelisége is irodalmi szintre emelkedik, irodalmi mű az első soproni származású költő, Wiener János paszkvillusával és istenes énekével 1595-ben kerül először az érdeklődés középpontjába; 1601-ben pedig már az akkori divatos zenei műfajok (madrigál, motetta stb.)²³ Ez már a reneszánsz utolsó fázisának, a barokk kort előkészítő manierizmusnak időszaka, amelyet Sopronban a Soproni Nemes Tudósok Társasága, a városnak Lackner Kristóf (1571–1631) polgármester által 1604-ben alapított első irodalmi társasága képviselt. Ennek tagjai között találjuk Sopron első világi zeneszerzőjét, Rauch Andrászt (1592–1656), a katolikusoktól elvett Szent Mihály templom evangélikus orgonistáját is.

6. Rauch Andrásról Gamauf Teofil (1772–1841) munkássága óta tud a soproni helytörténetírás. A feltárt adatokat utoljára Csatkai Endre foglalta össze (A soproni muzsika története. Sopron, 1925). „Ami már most magát Rauch személyét illeti, keveset tudunk róla” — írja többek között. Annyi azonban már régebben kiderült, hogy a város 1629. június 29-én szerződtette, 1643. március 30-án szerzett soproni polgárjogot stb. A városi levéltár adatai alapján ma már elég részletességgel megrajzolható és értelmezhető az első ismert soproni zeneszerző szerepe és helye kora soproni társadalmában, szellemi életében; műveinek interpretálása alapján pedig nem lebecsülendő jelentősége a magyarországi zenetörténet számára (1. kép).

A Rauch-kutatásnak az életrajzi adatokon kívül a művek szövegének és zenéjének kritikáját is el kell végeznie, továbbá tisztáznia kell a korabeli hasonló művekhez való viszonyukat is. Ezeket a feladatokat Rauch műveinek kritikai kiadásához előzetes résztanulmányokkal kell elvégezni. E tanulmányunkban a pottendorfi (Alsó-Ausztria) születésű zeneszerzőnek két évvel Sopronba kerülése előtt megjelent „Musicalisches Stammbüchlein” című művét mutatjuk be, mégpedig a Liszt Ferenc Múzeum példánya alapján²⁴.

6. Ez a példány három, egyenként 19 × 15 cm nagyságú, levelenként az ábécé betűivel és indexszámokkal részben számozott²⁵ szölamkönyvből áll.

22 Vízkelety, András–Tarnai, Andor: Wolfhart Spangenberg. Sämtliche Werke. Berlin–New York, 1971, I, 101. A kiadásban sajtóhiba miatt Berengel áll Gerengel helyett.

23 Vö. Mollay Károly: A német nyelvű írásbeliség és szépirodalom a XVI. század végén Sopronban. Helikon 1971, 447–453; Kovács József László: Lackner Kristóf és kora 1571–1631. Sopron, 1972; a zenére vö. Jandek Gusztáv: SSz. 1955, 1–2. sz. 86.

24 A közlés engedélyezését dr. Domonkos Ottó múzeumigazgató úrnak köszönöm. Rauch arcképét Jancsovics Antal bocsátotta rendelkezésemre.

25 Az első szölamkönyv levélszámozása az AII levéllel kezdődik (a címlap és a tartalomjegyzék egy-egy lapja számít tehát az A levélnek), majd az AIII levéllel folytatódik (a következő, tulajdonképpen AIV levél, nincsen számozva), majd a B, BII, BIII levél következik (BIV nincsen számozva) stb., egészen a H jelzésű levélig. A második szölamkönyv levélszámozása aII stb.; a harmadiké AIII stb. A közlendő szöveg német szavaiban az a, o, u feletti e betűket (ä, ö, ü olvasattal!) nyomdatechnikai okokból mellészedéssel (ae, oe, ue) kell közölnünk. Ugyancsak ss-áll az ún. „scharfes s” helyén.

Egy-egy teljes szólamkönyv 58–58 levélből áll, az első szólam (a címlapon: PRIMA VOX) után még az ajánlás levele található. Az ajánlás levele a címlapon megismételt kolofonon kívül allegorikus képet ábrázol (2. kép), amelyet a felette olvasható vers magyaráz:

AVff solchem Weg ins Himmels Saal /
Führen die lieben Vaetter all /
Durch Glauben sie Gott schauen an /
Wer selig stirbt / geht gleiche Bahn.

A nyolc szótagú, párosan rímelő sorok jambikus ritmusa csak a második sor első szavában törik meg. Három esztendő múlt csak el a sziléziai Opitz Márton (1597–1639) „Buch von der Deutschen Poeterey” (Boroszló, 1624) című poétikájának megjelenése óta, amelyet gyulafehérvári tanárkodása (1622/1623) után írt. E három esztendő alatt Opitz nemcsak a német nyelvterület legelismerettebb költője lett, akit II. Ferdinánd 1625-ben Bécsben koszorús költővé avatott, hanem drezdai barátja, Heinrich Schütz (1585–1672) számára (akit ma a Bach előtti barokk korszak legjelentősebb német zeneszerzőjének tartunk) az olasz eredeti alapján 1627-ben megírta az első német opera (Daphne) szöveggönyvét is.²⁶ Az első német nyelvű poétika több mint 100 évig szolgált zsinórmértékül a német költők számára. Elsőnek fogalmazta meg, hogy a német verselés hangsúlyos verselés, bár a dessauai Tobias Hübner (1578–1636) már 1613 óta ezt a költői gyakorlatot folytatta. Opitz ugyan vallotta, hogy a vershangsúlynak a természetes szóhangsúllyal kell egybeesnie, mégis tévedett, amikor a német nyelvben csak a jambikus és a trocheikus lejtésű ritmust ismerte el. Tekintélye sokáig akadályozta daktilusos és anapestusos verssorok bevezetését, mivel főleg az alexandrinust részesítette előnyben.

Ebbe a szellemi környezetbe tartoznak a Rauch András által megzenésített szövegek is, azzal a megszorítással, hogy a rímekben is bajor–osztrák elemekkel kell számolnunk. Opitz ugyanis, aki elsőnek vetette fel a német irodalmi nyelvi norma kérdését, a saját, sziléziai nyelvjárását tekintette e norma alapjának, az ettől eltérő bajor–osztrák nyelvi jelenségeket pedig kirekesztette az általa elképzelt irodalmi nyelvből. Így például a fenti négysoros vers első két sorának ún. „férfi” rímeiben (hangsúlyos végszótag!) a mai irodalmi normától eltérően csak hosszú magánhangzó, a másik két soréiban csak rövid magánhangzó van.

A címlap (3. kép) már barokk bőbeszédűséggel mondja el a „Zenei emlékkönyvecské”-nek nevezett mű tartalmát, bár mint már említettük – a következő lapon (4. kép) pontos tartalomjegyzéket közöl: „**Musicalisches Stammhuechlein / In welchem anfangs etliche Geistliche: Dann Weltliche Gesaenglein / mit lieblich: Froelich vnd lustig Amorosischen Texten, sampt einer laecherlichen Geschicht eines Jungen parr Ehevolcks / Auch einem Gespräch von Reichmachern der grossen Herren / neben einem Rundtruncks Gesaenglein / einem Quodlibet vnd zwo Litanien von fromm vnd boesen Weibern.** Wie solche vnterschiedlich nach gelegenheit der zeit / denen etc. N. vnd N. grossguenstig vnd guenstigen Herren / Patronen vnd guten Freunden / derer Namen bey jedem Gesaenglein verzeichnet / zu finden / mit drey Stimmen zu ehren Componirt vnd dedicirt worden. Nun aber auff oftes begeren zusammen Colligirt vnd inn offenen Druck gegeben Durch Andream Rauch Pottendorff-

²⁶ Geschichte der deutschen Literatur 1600–1700. Berlin, 1962, 104.

Rauch András (1592—1656) soproni zeneszerző 49 éves korában

fensem Austriacum, der loeblichen Evangelischen Landstaend im Ertzhertzogthumb Oesterreich vnter der Ens etc. bestellten *Organisten zu Jnzersdorff bey Wien. Nuermberg / Durch Abraham Wagenmann gedruckt / M DC XXVII*”. Ezenkívül szerepel a címlapon a szólám megnevezése: az elsőn PRIMA VOX; a másodikon SECUNDA VOX; a harmadikon BASIS. A szólámok megnevezése is, az egész címlap is növényi elemek rajzából komponált díszítéssel van körülvéve. Ennek nyugtalanító hatását még fokozza a nyomdai szedés váltakozása: antiqua (idegen szavak) és fraktura (német szavak) váltakozik egymással, de hullámzó a betűk nagysága is. Az emlékkönyvek divatja a német nyelvterületen a XVI. században a nemesi családok nemzedékrendjét feltüntető *Stammen-Buch* 'Geschlechtsregister' bevezetésével kezdődött (1562), ezt a polgárság a XVII. században vette át s formájában és tartalmában átalakította. E polgári emlékkönyvnek a mai napig *Stambuch* a neve, amely ebben a formában és új jelentésével ('Buch, in das sich Geschlechtsgenossen und Freunde zum Andenken einschreiben') 1616-ban tűnik fel, 1629-ben a fent említett Opitz Mártonnál is megjelenik²⁷. Rauch 1627. évi „Zenei emlékkönyvecské”-je (*Musicalisches Stambuechlein*) tehát egy akkor még új műfajt képvisel. Az emlékkönyv 29 darabja közül 27-et pártfogóinak (*Patronen*) és barátainak, köztük testvérének, Jakabnak ajánl (V. sz.). A pártfogók, akiket bizonyára a Bécs melletti Inzersdorffban és annak környékén, főleg pedig Bécsben kell keresnünk, részben nyilván megrendelők voltak. Az első négy darab egyházi vonatkozású (köztük a Miatyánk szövegére: II. sz.), az ötödik és a hatodik bibliai vonatkozásokkal megtűzdelve a testvéri szeretetről (Mózesnek szószólójáról, azaz három évvel idősebb bátyjáról, Áronról) és a hitvesi hűségről (Jojakim babiloni zsidó menekült felesége, Zsuzsánna és a vének apokrif története) szól. A többi 23 darab világi rendeltetésű: egy latin szövegű (X. sz.) a *Lex* 'törvény', *Ars* 'művészet' és *Mars* 'háború' viszonyát szórendi játékkal fejtegeti; egy *Sámuél* keresztnevű pártfogójának születésnapjára a biblia megfelelő verseit (Sám. I, 1, 9–11, 19–20) zenésíti meg (VIII. sz.); a nyolc lakodalmas énekből az egyik (VII. sz.) a 128. zsoltárt zenésíti meg, három a menyasszonyt köszönti (IX., XX., XXIII. sz.), kettő táncdal (XXI., XXII. sz.), kettő pedig allegorikus (XIX. sz.), ill. sikamlós (XXIV. sz.) történetkét dolgoz fel; a korabeli népies komédiák társadalmi szatírájára (*Reichmacher*) emlékeztet a XXV. számú; ún. társas bordal a javából a XXVI. számú, amelyet a címlap quodlibetnek nevez; a darabok java azonban 11 szerelmi (*Amorosisch*) dal (XI–XVIII., XXVII. sz.) leányokról és asszonyokról, és külön még két ún. profán litánia (*Litanie* 'Aufzählung'), amely bevezető és befejező rész között Salamon király példabeszédeiből és Sirach (*Syrach*) könyvéből vett versekre rímelő sorokkal 24 strófában a rossz feleség (XXVIII. sz.), 33 strófában pedig a jó feleség tulajdonságait (XXIX. sz.), hátrányait, ill. előnyeit sorolja fel. Azaz a reneszánsz és a barokk között álló korszak jellegzetes egyházi és világi, tanító és bölcselkedő, szerelmi és pajzán, választékos és népies témái sorakoznak itt fel. Ezt illusztrálják a tartalomjegyzék (4. kép) alatt található záródísz halmozott reneszánsz és manierista elemei (voluták, gyümölcsök, füzérek, torzképek stb.) is.

²⁷ Grimm: Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1854–1961; Weigand, Fr. L. K.–Hirt, Herman: Deutsches Wörterbuch. Giessen, 1910⁵.

Alß folchem Weg ins Himmels Saal/
Führen die lieben Väter all/
Durch Glauben sie Gott schauen an/
Wer selig stirbt/ geht gleiche Bahn.

Nürnberg/
Durch Abraham Wagenmann gedruckt.
M. DC. XXVII.

A „Musicalisches Stammbüchlein“ ajánlólevele

7. Ezek után lássuk a darabok eredeti szövegét²⁸!

I.

Herrn Balthasarn Thurner / dem Juengern

ALler Augen warten auff dich Herr /
vnd du gibst jhnen jhre Speise /
zu seiner zeit /
du thust milde Hand auff /
vnd saettigest alles was da lebet /
mit wolgefallen.²⁹

II.

Herrn Johanni Reichard Luckner

Vatter vnser /
der du bist im Himmel /
Geheiliget werd dein Nam /
Zukomm dein Reich /
Dein Will gescheh /
auf Erden als wie im Himmel /
Vnser taeglich Brodt / gib vns heut /
Vnd vergib vns all vnser Schuld /
als wir vergeben vnsern Schuldigern /
Vnd fuehr vns nicht in versuchung /
sondern erloess vns vom uebel.³⁰
Dann dein ist das Reich / vnd die Krafft /
vnd die Herrlichkeit / inn ewigkeit /
Amen.

²⁸ A szövegkritikai megjegyzésekben csak a három szólamkönyv szövege közti eltéréseket közlöm, a helyesírási változatokat nem. Az egyes darabok szólamainak megnevezését itt közöljük. Első szólam: *Primus Discantus* (I–V. sz.), *Primus Discantus oder Tenor* (VI–XX., XXIII–XXIV., XXVI., XXVIII–XXIX. sz.), *Primus Tenor* (XXV. sz.), *Tenor Primus* (XXVII. sz.); a XXII. számot a második hegedű játssza (*Secunda Violin*), Második szólam: *Secundus Discantus* (I–V. sz.), *Secundus Discantus oder Tenor* (VI–XXI., XXIII–XXIV., XXVI., XXVIII–XXIX. sz.), *Secundus Tenor* (XXV. sz.), *Tenor Secundus* (XXVII. sz.); a XXII. számot az első hegedű (*Prima Violin*) játssza. Harmadik szólam: *Bassus* (I–XXIX. sz.).

²⁹ Részlet a 145. (144.) zsoltárból (15–16. vers). Katolikus imakönyvekben ebéd előtti imaként szerepel e szöveg.

³⁰ A Miatyánk szövege a hegyi beszéd (Máté 6, 9–13) szerint, tagolása liturgikus alapon (megszólitás, három kérés az Úr dicsőítésével, négy az ember evilági szükségleteivel kapcsolatban). Az ezután következő rész ismét háromtagú dicsőítés, amely Chrysostomus (398–404) konstantinápolyi pátriárka műveiből az arianizmus közvetítésével került a germán népekhez, a reformációval pedig a protestáns szövegbe. Vö. Buchberger, Michael (szerk.): *Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg i. Br., 1957–1968².

Musicalisches Stammbüchlein/

In welchem anfangs

etliche Geistliche: Dann Weltliche
Gesänglein / mit lieblich: Frölich vnd lustig Amoros-
schen Texten, sampt einer lächerlichen Geschichte eines Jungen
paar Ehevolcks / Auch einem Gespräch von Reichmachern der grossen
Herren/neben einem Rundrunds Gesänglein / einem Quodlibet vnd
zwo Litanien von fromm vnd bösen Weibern. Wie solche vnterschied-
lich nach gelegenheit der zeit / denen ꝛc. N. vnd N. großgünstig vnd gün-
stigen Herren / Patronen vnd guten Freunden / derer Namen bey jedem
Gesänglein verzeichnet / zu finden / mit drey Stimmen
zu ehren Componirt vnd dedicirt worden.

Nun aber auff offtes begeren zusammen Colligirt vnd
inn offenen Druck gegeben/

Durch

Andream Rauch Pottendorffensem Austria-
cum, der löblichen Evangelischen Landständ im Erzhertzogthumb
Desterreich vnter der Ens ꝛc. bestellten Organisten
zu Inzersdorff bey Wien.

PRIMA VOX.

Nürnberg/

Durch Abraham Wagenmann gedruckt/

M DC XXVII.

III.

Herrn Bartholomaeo Schletzer / dem Juengern

DAncket dem Herren / dann Er ist sehr freundlich /
vnd seine Guete weret ewiglich³¹ /
der allem Fleisch sein Speise gibt /
der dem Vieh sein Futter gibt /
den jungen Raben / die jhn anruffen /
der HErr hat nicht lust an der Staercke dess Rosses /
noch wolgefallen an jemens Gebeinen /
der HErr hat gefallen /
an denen die jhn foerchten /
vnd auff seine Guete warten.³¹

III.

Herrn Georg Ludwig Mossbach / Autoris geliebten

Herrn Stieffvattern

BLEib du bey vns HErr Jesu Christ /
weil noth vnd end verhanden ist /
dein Goettlich Wort das helle Liecht /
lass ja bey vns aussleschen nicht /
jetzund inn der gfaehrlichen zeit /
gib vns dess Glaubens bstaendigkeit /
dass wir dein Wort vnd Sacrament /
rein behalten / bis an vnser End.

V.

Herrn Jacobo Rauch Autoris geliebten Brudern

SJhe / Wie fein vnd lieblich ists /
dass Brueder eintraechtig /
bey einander wohnen /
wie der koestliche Balsam ist /
der vom Haupt Aaron herab fleust /
inn seinen gantzen Bart /
der herab fleust in sein Kleid /
wie der Thau der vom Hermon herab faellt /
auff die Berge Zion /
denn daselbst verheist der HErr /
Segen vnd Leben immer vnd ewiglich.³²

³¹ A 107., III. a 118. (a katolikus számozás szerint a 106., III. a 117.) zsoltár első verse. A szöveg további része azonos a 147. (146.) zsoltár 9–11. versével.

³² A 133. (132.) zsoltár. Aron Mózes bátyja; Hermon (2759 m) a szíriai Antilibanon hegyvonulat legmagasabb csúcsa; Zion, magyarul Sion Jeruzsálem déli részén emelkedő domb (777 m).

Register.

1. A ler Augen warten.	16. Ein Weib kurz vmb ich haben.
2. B atker vnser der du bist.	17. All Lust vnd Freud.
3. D ancket dem Herzen.	18. Ach/ach weh/ach weh des leyden.
4. B leib du bey vns.	17. Allein ich neulich außspacert.
5. S ihe/wie fein vnd lieblich.	26. Viel fromm vnd schön.
6. E s ist nicht lang ich hab.	21. Jungfrau euer schön.
7. W ol dem der G ott den Herrn.	22. Ach Fräulein zart mein.
8. H anna stund auff.	23. Frisch auff ihr Musicanten.
9. A nna Maria schönste.	24. Als ein Bräutigam die erste.
10. I n toto mundo.	25. Ein Kellner vnd ein Koch.
11. H ett ich verstand.	26. Frisch fröhlich frey/ein jeder sey.
12. M ag auch ein schöners Bild.	27. Veni in hortum meum.
13. H ör auff Melancholey.	28. Litanie von frommen Weibern.
14. W ann ich denck daß ich dich.	29. Litanie von bölen Weibern.
15. E nglische zier Hiimliche art.	E N D E.

A „Musicalisches Stammbüchlein” tartalomjegyzéke

VI.

Herrn Conrado Grienthal

ES ist nicht lang ich habs gelesen /
wer die Susanna³³ sey gewesen /
nemlich gantz Ehrenreich vnd fromm /
schoen / jung / reich / keusch in einer Summ /
 Froelich vnd lustig kan der sein /
 welcher ein solch Susanna rein /
 bekommt in seines Hertzens schrein /
 der mag wol dancken Gott allein /
welche Jojakim ward gegeben /
derselb mit jhr inn freud zu leb
loeblich / Christlich / freundlich inn Ehrn /
wies beeder Hertzen thun begern /
 Froelich ...
darumb wir ja all wissen solln /
solchen Tugenden nachzufolgn /
Gott vnd dem Ehestand zum Preiss /
vnd dort leben im Paradeiss /
 Froelich ...

VII.

Herrn Johannis Weckerls Hochzeit Gesaenglein

Sub canone

Wer will vns denn die Hollerstaeden etc.

WOL dem der Gott den HERren fuercht /
vnd auff seinen wegen gehet /
ernehrt sich auch was sein Hand wuerckt /
fuer³⁴ GOTT der wol bestehet.
2. Wie ein Weinstock wird fruchtbar sein /
dein Weib das wirst du sehen /
auch werden deine Kinderlein /
wie Oelzweig vmb dein Tisch stehen.
3. Sihe / also wirdt gsegnt der Mann /
der Gott foerchtet vnd liebet /
Er segnet dich auch auss Zion /
dass du sehest vnbetruebet.
4. Das Glueck Jerusalem allzeit /
also vnd auch nichts muender /
wie uebr Jsrael Fried vnd Freud /
sehst deiner Kinder Kinder.³⁵

³³ A Zsuzsánna (a héber név jelentése: 'liliom') és a vének címen ismert, a képzőművészetekben is számtalanszor ábrázolt történet, amelyet Dániel könyvének 13. fejezete mond el. Jojakim Zsuzsánna férje.

³⁴ A második szövegben és a harmadikban a bajor-osztrák szónak megfelelő irodalmi vor áll.

³⁵ A 128. (127.) zsoltár.

VIII.

Auff den Geburtstag Samuelis Steudlini seligen

HAnna³⁶ stund auff vnd Betet zum HERren /
vnd sprach: HErr Zebaoth³⁷ /
wirst du deiner Magd Elend ansehen /
vnd an mich gedencken /
vnd deiner Magd nicht vergessen /
vnd wirst deiner Magd einen Sohn geben /
so will ich jhn dem HERren geben sein leben lang.
Vnd Elkana erkannte sein Weib Hanna /
vnd der HErr gedachte an sie /
Vnd da etliche Tage vmb waren /
da ward sie schwanger/vnd gebar einen Sohn /
Vnd hiess jhn Samuel /
dann ich hab jhn vom HERren gebeten.³⁸

IX.

Herrn Johannis Stephani von Rossegg Hochzeitliches

Eh'rengesaenglein

ANNA MARIA hoechste zier /
was lust vnd freud gebt jhr doch mir /
mit eurer inniglichen gstat /
die sich vergleicht den Engeln bald /
ob zwar auch viel auff dieser Erdn /
der Jungfraeulein gefunden werd'n /
welche mit Zucht vnd Tugnden gziert /
auch hoeflichkeit wie sichs gebuert /
Aber mein Schatz was sag ich da /
Ach / Jungfrau Anna Maria /
jhr seyt die froembst / Vnd aller schoenst /
die weisslichste / vnd Haeusslichste /
die freundlichste / Holdseligste /
die lieblichste / vnd zierlichste /
die clareste / vnd zarteste /
reineste / vnd feineste /
Ach Ehren Kron / mein freud vnd wonn /
was werden wir / O hoechste zier /
fuer grosse freud erfahren /
wann wir vns werden paren.

36 Hanna, azaz Anna, a bibliai Elkana felesége, Sámuel anyja.

37 Azaz 'a seregek ura'.

38 A Sámuel héber név jelentése 'Gottes Sohn'. A szöveg Sámuel első könyvéből (1, 9-11, 19-20) való.

X.

Herrn Bartholomaeo Schletzero Seniori

IN toto mundo Lex, Ars, Mars cuncta gubernat,
certa mihi Lex, Ars sic quoque Lex mihi Mars,
in bello mihi Mars Lex, Lex mihi Mars,
Lex est in Pace, sed Ars Lex huic, Lex illi,
Lex mihi Marsque tibi. Quid rides Germane?
tibi si displicet Ars haec,
Esto mihi Mars, Lex Ars mihi, Lex mihi Mars.

XI.

Herrn Johannis Pommers Hochzeitlich Ehrengesaenglein

HEtt ich Verstand vnd Zungens gnug /
So wolt ich mich befeissen /
Meim Schaetzlein werth / mit reiffen fug /
Jhr Lob vnd Ehr zu preisen /
Ach wann³⁹ meinr zehen zwanzig dreyssig tausend wern /
ach wann meinr viertzig fuenfftzig sechtzig tausend wern /
ach wann meinr siebntzig achtzig neuntzig tausend wern /
ach wann meiner hundert tausend wern /
vnd thetn vns all zusammen kehren /
mit ruehmen vnd mit loben /
so wers doch als noch viel zu schlecht /
wir hetten kaum anfangen recht /
jhr ruhm bleibt hoch erhoben.

LEbet vnd schwebt doch als an jhr /
Waarlich ohn allen Tadel /
Sie ist ein rechte Kron vnd zier /
Dess Jungfraeulichen Adel /
Es klecken zehen zwanzig dreyssig tausend nicht /
es klecken viertzig fuenfftzig sechtzig tausend nicht /
es klecken siebntzig achtzig neuntzig tausend nicht /
ach es klecken hundert tausend nicht /
der Tugnden die man an jhr sieht /
dess wirts je billich preiset /
ja ich glaub nicht dass gfunden werd /
jhrs gleichen hie auff dieser Erd /
wie solchs jhr thun aussweiset.

NAchts vnd bey Tag faellt mir oft ein /
Wann es sich thet zutragen.
Dass ich die wahl vntr alln Maegdlein /
Einig allein koendt haben /

³⁹ Az első szólamban: wenn.

Vnd soltens zehen zwantzig dreyszig tausend sein /
vnd soltens viertzig funfftzig sechtzig tausend sein /
vnd soltens siebntzig achtzig neuntzig tausend sein /
ja vnd soltens hundert tausend sein /
der aller schoensten Jungfraeulein /
soll mir doch keine gfallen /
als mein vertrautes liebes Hertz /
Jungfrau HELENA⁴⁰ ists ohn schertz /
gfaellt mir ob andern allen.

XII.

Herrn Sebald Weinspergers Hochzeitlich Ehrengesaenglein

MAG auch ein schoeners Bild auff Erdn /
als jhr mein Schatz gefunden werdn /
ach nein, ach nein, es kann nicht sein /
jhr seyt das aller schoenst allein.

DAnn jhr seyt recht Englisch formirt /
mit schoenheit Zucht vnd Tugend gziert /
dass ich sag frey / gantz ohne scheu /
dass eures gleichn auff Erd nicht sey.

LEben an euch kan ich kein stund /
mein Zucker suesser rother Mund /
auss lieb gebt mir / ein schmaetzlein hier /
viel tausend geb ich euch darfuere.

NAch euren villn bin ich bereit /
zu dienen euch inn lieb vnd leyd /
vnd solt auch sein / stetigs allein /
die allerliebste im Herten mein.⁴¹

XIII.

Herrn Christiani Habersack

HOer auff Melancholey /
zuviel thust mich betruenen /
mit weiss so vielerley /
ach wer wolt dich nur lieben.

Jch geh hin wo ich woell /
uebrall thu ich dich finden /
vor dir hab ich kein stell /
wie solt ichs ueberwinden.

40 A kiemelt versfök összeolvasva is ezt a nevet tartalmazák.

41 A kiemelt versfök összeolvasva: MAGDALENA.

Wann ich dich gleich von mir /
im Grimm vnd Schimpf wegschaffe /
hab doch kein ruh vor dir /
ich schlaffe oder wache.

Goetter steht doch mir bey /
vnd last mich gnad erwerben /
wend mein Melancholey /
oder last mich doch sterben.

XIV.

Herrn Christophori Zollikofer

Wann ich denck dass ich dich /
vnd du mich liebst von Hertzen /
von stund an verlaest mich /
all trauren angst vnd schmerzen /
O zart schoens Jungfraulein /
mein Schatz mein Trost mein Leben /
ich bin dein / du bist mein /
dir hab ich mich ergeben.

Kein freud auff dieser Welt /
kan sich der Freud vergleichen /
dann wann eins dem andrn gfaellt /
vnd in Lieb nicht will weichen /
solche glueckseligkeit /
thu ich von dir empfinden /
Vnd du mein hoechste zier /
sollst mich nicht anders finden.

Amor hat nimmermehr /
so schoenen Schuss gefuehret /
damit er also sehr /
zwey Hertz auff einmal bruehret /
der schoen vergulte Pfeil /
der mein Hertz thut verwunden /
Hat auch zu meinem heyl /
das deinig auch gefunden.

Gott der lieb steh vns bey /
hilff vnser Lieb vermehren /
auff dass wir moegen frey /
hertzlich zusamm vns kehren /

drumb zart schoens Jungfraeulein /
mein Schatz mein Trost mein Leben /
ich bin dein / du bist mein⁴² /
dir hab ich mich ergeben.⁴³

XV.

Herrn Michaeli Praemero

ENgliche zier Himmlische art /
leuchtet inn dir Jungfraeulein zart /
dein Aug mir goenne mein Freud vnd Wonne /
mein helle schoene ausserwehlte Sonne.

Dein Mund sich gleicht der Abendroet /
wann die Sonn weicht vnd vntergeht /
dein Mund mir goenne mein Freud vnd Wonne /
mein helle schoene ausserwehlte Sonne.

Weiss / warm vnd lind sein deine Haend /
der wirdt entzuend der sie erkent /
dein Haend mir goenne mein Freund vnd Wonne /
mein helle schoene ausserwehlte Sonne.

Schoen vnd zart ist dein gantzer Leib /
fuerwaar du bist das schoenste Weib /
dein Leib mir goenne mein Freud vnd Wonne /
meine helle schoene ausserwehlte Sonne.⁴⁴

XVI.

Herrn Gissbrecht Frinzen

EJn Weib kurzvmb ich haben muss /
vnd solt ich sie aussgraben /
Neun Elen inn der Erden rauss /
so muss ich doch eins haben /
Dann ich mit nicht mehr bleib allein /
dieweil es mir bringt schmerz vnd pein /
ein Weib / ein Weib muss ich doch haben.

42 Így kezdődik a XII. századból származó legrégebb német szerelmi vers (*Du bist min, ich bin din*). Ez azonban nyilván nem tudatos egyezés, mert ez a sor általánosan elterjedt eljegyzési formula volt. Vö. Ehrismann, Gustav: *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters*, II/2/II. München, 1963, 222. Vö. még a 49. jegyzetet.

43 A szöveg tagolása úgy is elképzelhető, hogy a fenti tagolás két-két sora képez egy-egy, sorközépen is párosan rímelő, 13–13 szótagból álló (azaz ún. női végrímes) alexandrinust, amelyet a kor legtekintélyesebb költője és poétikai írója, a már említett Opitz Márton is ajánlott. A sorvégeket jelölő virgulák (/) alkalmazása miatt maradtam a fenti tagolásnál. Vö. még a XV. számú darabot.

44 A sorvégeket jelölő virgulák (/) alkalmazása miatt ez a tagolás párosan rímelő sorközépekkel indokolt. A rímelő sorközépek alkalmazása már a középkori latin és német költészetben, sőt az ókorban is megtalálható.

Jch moecht zu lang bleiben allein /
mit sorg wuerd ich beladen /
Es moecht kommen ein Theurung drein /
den spott hett ich zum schaden /
Dann sich versaeumen ist Narrheit /
drumb will ich mir nemen bey zeit /
ein Weib ich muss doch eine haben.

Viel sagen ich soll thun gemacht /
ich werds noch woll bekommen /
Dann eylen dient nicht wol zur Sach /
wie solchs viel han vernommen /
Aber nach jhrer Red vnd sag /
kurtzvmb vmb keinen schnell nicht frag /
ein Weib / ein Weib will ich nur haben.

Ob sie schon sagn sie meynens gut /
kan ichs doch gar nicht spueren /
Dann mein Hertz anders sagen thut /
das kan mich nicht verfuehren /
Dann eygen Hertz der beste Rath /
wie solchs mancher erfahren hat /
ein Weib / ein Weib muss ich doch haben.

XVII.

Herrn Hans Wolff Springer

AlL Lust vnd Freud /
die Lieb mir geit⁴⁵ /
fuer Gut vnd Gelt /
auff dieser Welt /
falala.

Wann ich allein /
kan bey jhr sein /
sag ich ohn scheu /
mich dunckt ich sey /
merck mich mit fleiss /
im Paradeiss /
falala.

Dein goldgelbs Haar /
dein aeuglein klar /
dein Stirne rund /
dein rother Mund /
falala.

Dein zaehnlein weiss /
dein waenglein heiss /
dein haelslein zart /
dein Bruestlein hart /
geb'n mir gross Freud /
zu aller zeit /
falala.

Mit Tugend fort /
O edler Hort /
bist du geziert /
wie sichs gebuert /
falala.

Dass ich sag frey /
ohn alle scheu /
auff dieser Erd /
nicht gfunden werd /
bey Arm vnd Reich /
die dir sey gleich /
falala.

45 Régies alak a mai gibt 'ad, nyűjt' helyett.

XVIII.

Herrn Michael Orthen

ACh / ach weh / ach weh dess Leyden /
muss es dann sein gescheiden /
Ach weh / ach weh / dess schmerzen /
so ich empfind im Hertzen /
muss ich dich dann auffgeben /
so kosts mir mein Leben.

Muss / muss ich / muss ich dann sterben /
vnd kan kein gnad erwerben /
So / so kan / so kan ich sagen /
dass ich bey all mein Tagen
kein widerwerdgers Bilde
gsehn / dass sey so wilde.

Ach / ach weh / ach weh mir armen /
last mich euch doch erbarmen /
Seht an / seht an / mein Liebe /
die ich gegn euch stets uebe /
thuts doch einmal erkennen /
vnd mich eurn Schatz nennen.

XIX.

Herrn Johann Luckners Hochzeitliches Ehrentaentzlein

Allein ich neulich auss-spatziert /
ich fand dasselb herrlich geziert /
die Baeum fast ueberall /
voll Fruecht vnd in dem Grass /
stunden viel schoener Bluemlein /
darinn auch frische Bruennlein /
dabey ich nidertsass.

Nach dems auch lieblich riechen thet /
von Kraeutlein die rumb stahn /
vnd ich derselbn art suchen thet /
fand ich sie angethan /
mit Safft vnd Krafft so voll /
je mehr ich der erblicket /
je mehr es mich erquicket /
im Hertzen thet es wol.

Nun da ich war nach meim content⁴⁶ /
bald kam auss einem Busch gerennt /
ein Hirschlein wolgeziert /

⁴⁶ Francia szó ('megelégedett'), a német rímsszó alapján német ejtéssel. Opitz Márton említett poétikája helyteleníti az ilyen rímeket.

als ich solches ersah /
wuensch ich in meinem Hertzen /
ach dass ich gnug koendt schertzen /
mit dem Hirschlein mein Tag.

Als bald ein Jaeger kam daher /
sah dass ich war verliebt /
der troestet mich so maechtig sehr /
sprach sey nun vnbetruedt /
ein Luckner wust nicht weit /
das Hirschlein drein zu jagen /
darinn soll ichs selbst fahen /
damits mein Hertz erfreut.⁴⁷

XX.

Herrn Johannis Murschelij Hochzeitliches

Ehrentaentzlein

VJel fromm vnd schoener Maegdelein /
hab ich mein Tag gesehen /
doch war nie keine also fein /
kan ich mit waarheit jehn /
als Eine / eine die ich weiss /
dieselb erhelt vor alln den Preiss /
HELENA ist die schoenste /
die lieblichst vnd die froemmste.

Dann sah ich auch der Maegdelein viel /
die hielten sich weisslich /
vnd lebten einsam inn der still /
Gottfoerchtig vnd Haeusslich /
doch Eine / eine die ich weiss /
dieselb erhelt vor alln den Preiss /
HELENA ist die weisslichst /
die Gottfoerchtigst und Haeusslichst.

Also sein auch viel Maegdelein /
von mir gesehen wordn /
welch lebten zuechtig keusch vnd rein /
allhier vnd andern ordn /
doch Eine / eine die ich weiss /
dieselb erhelt vor alln den Preiss /
HELENA keusch vnd reine /
alls Lob bleibt euch alleine.

47 A versfök összeolvasva: ANNA.

XXI.

Herrn Sebastiani Henckels Hochzeitliches

Ehrentantzlein

JVngfrau eur schoen auch Zucht vnd Ehr /
AN euch gar lieblich riechet sehr /
NAtuerlich als wie herrlich schoen /
ROsen vnd weisse Lilien.

Nachtantz darauff etc.

SI sey getrost nun hat sie z'lohn /
NACH Gottes willn ein schoenen Mann /
STARck / grad / Christlich / Edl / reich am Gut /
ZERINnen muss eur Feinde muth.⁴⁸

XXII.

Herrn Wolfgangi Stubenvoll Hochzeitliches

Ehrentantzlein

ACH Fraeulein zart mein Edle Braut /
voll Adelicher Sitten /
weils mir zur Gmahlin ist vertraut /
thu ichs gantz freundlich bitten /
dass sie mit mir /
woell jetzt allhier /
thun ein klein Ehren Tantz /
drauff vngeirrt /
wie sichs gebuert /
mir geben jhren Krantz.

Nachtantz vnd Antwort der Frau Braut

Hertzliebster Herr vnd Braeutgam mein /
weils Gott also vorgesehen /
auch mein Herr Vatter gab darein /
sein Willn / so lass ichs gschehen /
bin demnach breit /
zu aller zeit /
nach Gott jhm zu willfahn /
was er begert /
das wirdt er gwert /
vnd lebt ich tausend Jar.

⁴⁸ A versfök összeolvasva: JV(ngfrau) ANNA ROSINA STARZERIN. A XXVII. számú darab ajánlásában szerepel egy Felix Starzer.

XXIII.

Herrn Johannis Spethen Hochzeitgesaenglein

FRisch auff jhr Musicanten all /
kommt her / vnd singt mit schall /
zu Lob vnd Ehr dem Braeutigam /
Herr Johann Speth das ist sein Nam /
der hat mit wolbedachtem muth /
erworben jhm ein junges Blut /
zu einer Braut vnd seinem Weib /
die jhm vertraut fuer seinem Leib /
ein schoenes / grades /
zartes / rothes / reines /
feines Jungfraeulein /
heist Annelein /
O Engelein / suess Muendelein /
liebs Schaetzelein /
vnd ein vertrautes Hertzelein /
drumb sagt er fein /
Ach bin ich dein / vnd du bist mein /
O / ausserwelthes Kroenelein /
fein sein fein mein / sein fein mein dein /
mein fein sein mein / dein fein sein mein /
O hertzensschrein /
mein ausserwehltes Truhuserlein /
Jch bleib je dein / vnd du auch mein⁴⁹ /
wir beed gantz vngescheiden sein.

XXIV.

Herrn Georgij Pancratij Huberi Hochzeitgesaenglein

ALs ein Braeutigam die erste Nacht /
sein Braeutlein hett zu Bett gebracht /
wolt er solch schertzen treiben /
wies an dem Ort gmein ist vnd gilt /
das Maegdlein aber zimmlich wild /
sagt / er solls lassen bleiben /
Er wust aber bald rath darzu /
sprach / wann du foerchst / dass dirs weh thu /
sollst mich inn Finger beissen /
den ich dir hie geb inn den Mund /
darauff zu schertzen bald begund /
vnd thet sich sehr befleissen.
Da der handel war gar vollend /
der Braeutigam fragt sein Braeutlein bhend /
sag nun mit gutem gwissen /
ob ich dir jetzt hab weh gethan /
O nein / sagts lieber Braeutigam /
hab dich auch drumb nicht bissen.

49 Vö. a 42. jegyzetet.

XXV.

Herrn Michaeli Rinckhammero

EJn Kellner vnd ein Koch /
die spraechten durch ein Loch /
Gibst du mir ein Wurst /
so lesch ich dir den durst /
da kam darzu der Pfisterling /
der sprach zum Teuffel /
Was ist enck⁵⁰ / liest jhr mich dessen auch geniessen /
ich wolt ein baar Leiblein Brot herschiessen /
da kam darzu der Caemmerling /
sein Kropf war jhm auch sehr gering /
vnd sprach mit rach /
wolt jhr nicht fuellen meinen Kragen /
so will ichs meim gnaedigen Herren sagen /
sey still / sey still thus ja nicht sagn /
wir woelln auch fuellen deinen Krag /
Herr Caemmerling / Grick / Grack / Schnip / Schnap /
Herr Bruder / was da / was da /
es gilt so viel als drinnen ist.
Gsegn Gott / ich thus bescheide gwiss.
Solche Reichmacher muessen wir haben /
die Herren koennens gar wol ertragen.

XXVI.

Herrn Andreae Stuertzenkopff

FRisch froelich frey ein jeder sey /
Tummel / Tummel dich guts Weinlein /
der Rebensafft sey auch darbey /
Tummel / Tummel dich guts Weinlein /
Last vns bey gutem kuelen Wein /
fein lustig bey einander sein /
Tummel / Tummel dich guts Weinlein /
bring einer eins dem andern rumb /
damits auch einmal an mich komm /

Tummel / Tummel dich guts Weinlein /
Mein Bruder / lieber Bruder mein /
ich bring dir dieses Glass mit Wein⁵¹ /

50 Csak a bajor-osztrák nyelvjárásra jellemző személyes névmás az irodalmi *euch* helyett.

51 Az első szólamban itt utasítás az énekes(ek) számára: *Trinkcks halb* 'Idd ki félig!'

Tummel / Tummel dich guts Weinlein⁵²
der liebe Gott gesegn dirs nun /
ich wills auch redlich bscheide thun /
Tummel / Tummel dich guts Weinlein⁵³ /
Seh hin thu bscheid brings wider fort /

Tummel / Tummel dich guts Weinlein /
mich dunckt der sitzt gar durstig dort /
Tummel / Tummel dich guts Weinlein /
So last vns frisch vnd froelich sein /
dieweil wir haben kuelen Wein /
Tummel / Tummel dich guts Weinlein.⁵⁴

XXVII.

Herrn Felix Startzer

Quodlibet

VEni, Veni in hortum meum
O zart schoens Maegdelein /
Ostende mihi faciem,
es kost gleich was es woell /
Ach schoene Gredel geh herein /
wir woellen heint fein lustig sein /
in bona caritate,
So muss er vnser Schwager sein /
vnd will er nicht so muss ers sein /
da habn wirs /
Er hat den Zweck⁵⁵ getroffen /
sie ist jhm nicht entloffen /
Victoria, Victoria,
rau rau rauchfangkehrer /
V / u / spaezaecaemi / spaezaecaemi /
Ein Weib das schweigen kan /
Vivat in aeternum,
ey ich armer Mann /
was hab ich than /
dass ich ein Weib genommen han /
Joseph / Was da / was da /

52 Az első szólamban itt utasítás az énekes(ek) számára: *Trincks gar, Lass wieder einschicken* 'Idd ki egészen. Töltesd meg újra!'

53 Az első szólamban itt utasítás az énekes(ek) számára: *Stells zu* 'Tedd le! (ti. a poharat).

54 Az első szólamban itt következik e megjegyzés: *N(ota) B(ene), Diese Stimm wird allezeit von der Repetition an gesungen von dem welcher trincket* ('Figyelem! Ezt a szólamot a retréntől kezdve mindig az éneklő, aki iszik'). Ez a nóta tehát körbe-körbe járt.

55 Jelentése 'cél' (tulajdonképpen: 'a céltábla feketé középe').

Seyt dass ich geheyrath ist es ein lange zeit /
 die Hosen sein mir plodret worn /
 die Stieffel sein mir z'weit /
 sapientis ad dictum,
 Jch bitt dich all mein Lebtag drumb /
 wisch einmal herumb /
 Trincken / trincken moecht ich wol /
 Ich glaub der Hass sey doll /
 vnd Sau voll /
 Stickedi Wickedi plenus,
 Jujuju huhuhuhu /
 wer da / gut Freund /
 wer ist gut Freund /
 Ey frag dass dich der Hencker plag⁵⁶ /
 Ein guten fehrtigen Wein /
 beym Peter Zaepflein in der Flederwisch⁵⁷ Gassn /
 habn wir erst auffthan ein guts / ein volls /
 vmb acht vnd viertzig /
 habn wir nicht so woelln wir lassen holen /
 Jung lauff gschwind in Keller /
 thu guten Wein rauff tragen /
 Ey Potz / schenckts mir ein /
 ein Glass mit Wein / falala,
 Herr Bruder / was da /
 Ich bring dir dieses Glass mit Wein /
 Gesegn dirs Gott mein Bruederlein /
 Ich trinck⁵⁸ /
 Trinck mein liebes Bruederlein⁵⁹ /
 Trinck mein liebes Bruederlein⁵⁹ /
 Trinck mein liebes Bruederlein⁵⁹ /
 trincks gar auss⁶⁰ /
 so wirdt ein voller Bauer drauss /
 alls verthon fein vor dem End /
 so machts ein richtiges Testament /
 Hosen vnd Wammes / Stiffel vnd Sporn /
 Consumite,
 O ho sein wir nicht schier beym Dorffe.
 Da dira da / dara da.

56 Az első szólamban e kéziratos utasítás: *gehupfelt* 'szökdécselve'.

57 Költött nevek: *Zäpfel* 'csapocska'; *Flederwisch* 'Federwisch; tollseprő a lúd szárnyából'.

58 Itt utasítás az énekes(ek) számára: *Trinck ein wenig* 'Igyál egy keveset!'

59 Utasítás az énekes(ek) számára: *Wiederumm ein wenig* 'Megint egy keveset (ti. igyál)!'

60 Utasítás az énekes(ek) számára: *Trincks gar aus* 'Idd ki egészen!'

Folgen zwo Litanien von fromm vnd boesen Weibern /
auss dem Koenig Salamone vnd weisen Mann Syrach⁶¹
gezogen

XXVIII.

Eingang der Litania von frommen Weibern

Allen frommen Weibern zu vnsterblichem Lob

MERck auff O Juengling hoch geehrt /
was Salamon vnd Syrach lehrt /
von frommen Weibern vnd jhrem Lob /
dein Hertz fuer freud soll hupffen / drob /
wann du nun wilt ein solche han /
bitt Gott darumb er gibt dirs schon⁶²
Ach freylich ja das will ich thun.

Litania von frommen Weibern

Syrach 37

EJn Mann der keine Haussfrau hat /
Geht in der Jrr vnd ist sein schad⁶³ /
HERr Gott gib mir eine auss Gnad.

2.

Wer ein Weib findt / der findt was guts /
Jm HERREN kan er sein guts muths⁶⁴ /
Ach ja waarlich / waarlich das thuts.

3.

Wol dem der ein vernuenfftigs Weib /
Von GOTT bekommt fuer seinen Leib⁶⁵ /
Die Einsamkeit HERR von mir treib.

61 Salamon király (i. e. 971–929) itt említett tanítása a bibliában a Példabeszédek könyve, Siraché (i. e. 174–171) a Liber Ecclesiasticus, E szövegek héber, görög, latin nyelvű eredetije is ritmizált. Rauch strófáinak első két sora (ez felelt meg – 1529 után a protestánsoknál is – a templomi litániában a pap szavainak) e bibliai szövegeknek hol pontos, hol szabad fordítása; a harmadik sor (ez felelt meg a templomban a hívők válaszának) szabad hozzáköltés. A szóiamkönyvek a 24 strófa két-két kezdő sorának forrásául a Példabeszédek és Sirach könyvének csak a fejezetszámát adják meg (sajtóhiba is van!), a vers számát nem. Lapalji jegyzetemben a pontos lelőhelyet közlöm. Egy-egy strófa első két sorát – miként a templomban is – hangosabban, a harmadikat halkabban adták elő. Erre enged következtetni mindegyik strófa harmadik sora előtt olvasható megjegyzés: *Responsorium submisse* ('a választ halkabban!'). Az egyes strófáknál e megjegyzést nem közlöm.

62 Utána: *Responsorium submisse* 'a választ halkabban!'

63 Sir. 36, 27.

64 *Salom.* 18 (Péld. 18, 22)

65 *Salom.* 19 (Péld. 19, 14)

4.

Lieblich vnd schoen sein / ist ein Ehr /
Am Weib Gottsforcht lobt man viel mehr⁶⁶ /
Ach dass ein solche bey mir wer.

5.

Ein Tugndsam Weib ist dem ein Gab /
Der GOTT foerchtet sein Wort lieb hab⁶⁷ /
O HERR mit eim solchn Weib mich lab.

6.

Bis du gleich Reich oder Armselg /
Jsts doch dein Trost / vnd macht dich froelch⁶⁸ /
Hete ich eine / wer ich Glueckselg.

7.

Noch eins so lang lebet ein Mann /
Der ein Tugndsam Weib haben kan⁶⁹ /
HERR gib mir eine bitt dich schon.

8.

Ein koestlichs Perlein leuchtet fein /
Ein Weib voll Tugnd gibt hellern schein⁷⁰ /
Jch wolt ein solchs Liecht wer mein.

9.

Durch Weissheit wirdt vom Weib gebaut
Das Hauss / auch was jhr sonst wirdt traut⁷¹ /
O GOTT gib mir ein solche Braut.

10.

Gleich wie die Sonn den Himmel ziert /
Also ein Weib das Hauss formiert⁷² /
Zur solchn stuend mein Ehlich begiert.

66 *Salom.* 31 (Péld. 31, 30)

67 *Syrach* 26 (Sir. 26, 3)

68 *Syrach* 26 (Sir. 26, 4)

69 *Syrach* 26 (Sir. 26, 1)

70 *Salom.* 31 (Péld. 31, 10)

71 *Salom.* 41 (Péld. 31, 15). A 41-es szám sajtóhiba, mivel a Példabeszédek könyvében csak 31 fejezet van.

72 *Syrach* 26 (Sir. 26, 16)

11.

Ein Haeusslichs Weib arbeitet gern /
 Was jhr GOTT thut zur Wirtschafft bschern⁷³ /
 Wann mirs GOTT gibt wer kan es wehrn.

12.

Dann wer ein gute Wirthin hat /
 Derselb bringt all sein Gut zu rath⁷⁴ /
 Ein solche wer auch mir kein schad.

13.

Ein fleissigs Weib ist jhrem Mann /
 Ein grosse zierd vnd Ehren Cron⁷⁵ /
 Hett ich eine / wolts halten schon.

14.

Koestlichs vnd liebers kan nichts sein /
 Dann ein zuechtigs vnd keusch Fraeulein⁷⁶ /
 HERR GOTT gib mir ein solchs Englein.

15.

Wie schoen vnd lieblich ists zu sehn /
 Wann Mann vnd Weib sich wol begeh⁷⁷ /
 HERR GOTT zu dir thu ich drumb flehn /

16.

Ein schoene Frau freundlich vnd fromm /
 Erfreut den Mann sein gern beysamm⁷⁸ /
 Die naem ich auch in GOTTes Nam.

17.

Mit freundligkeit vernunfft vnd schertz /
 Erfrischt das Weib dem Mann sein Hertz⁷⁹ /
 Bekomm ichs nicht / leid ich gross schmerz.

18.

Sie thut jhm liebes vnd kein leyd /
 So lang sie lebet allzeit⁸⁰ /
 Ach was ist das fuer Hertzens freud.

73 *Salom.* 31 (Péld. 31, 13, 11)

74 *Syrach* 37 (Sir. 36, 26!)

75 *Salom.* 12 (Péld. 12, 4)

76 *Syrach* 26 (Sir. 26, 15)

77 *Syrach* 25 (Sir. 25, 1)

78 *Syrach* 20 (Sir. 25, 8!)

79 *Syrach* 26 (Sir. 26, 13)

80 *Salom.* 31 (Péld. 31, 12)

19.

Ein Weib wol gzogn vnd schweigen kan /
 Die edle Gab bezahlt kein Mann⁸¹ /
 Ein solche Gab naem ich auch an.

20.

Ein Weib holdselg vnd bhelt jhr Ehr /
 Vernunfft darzu / gibt GOTT der HERR⁸² /
 Mir / mir mein GOTT ein solche bscher.

21.

Ein Weib das bstaendig bleibt im Gmuet /
 Jst wie ein Seuhn mit Gold geziert⁸³ /
 Ein solche mir GOTT geben wirdt.

22.

Ein schoen Weib das fromm bleibt leucht mehr /
 Als ein Lampn / auffm heiligen Leuchter⁸⁴ /
 Hett ich eine lebt ich ohn bschwer.

23.

Ein Freund dem andern dient in noth /
 Gtreu Ehleut aber biss in Todt⁸⁵ /
 Ein solchen Freund gib mir O Gott.

24.

Ein ehrlich Weib ist dann zum Bschluss /
 Dem Mann ein ewig gedaechtnuss⁸⁶ /
 Drumb lieb vnd ehr ichs ohn verdruss.

Beschluss der Litania von frommen Weibern

Salomon 5

Freu dich dess Weibs in deiner Jugnd /
 halt dich zu jhr in Zucht vnd Tugnd /
 Sie ist lieblich wie ein Hinde /
 Holdselig wie ein Reh gschwinde /
 Ergetz vnd saettig dich allezeit /
 inn jhrer Lieb zu deiner Freud.⁸⁷

81 *Syrach 26* (Sir. 26, 14)

82 *Salom. 11* (Péld. 11, 16)

83 *Syrach 26* (Sir. 26, 18)

84 *Syrach 26* (Sir. 26, 17)

85 *Syrach 41* (Sir. 40, 23)

86 *Syrach 41* (Sir. 40, 19)

87 Péld. 5, 18-19

XXIX.

Eingang der Litanie von boesen Weibern

Allen boesen Weibern zu vnsterblicher Schmach

HOer zu merck auff Juengling mit fleiss /
was Salomon vnd Syrach weiss /
von boesen Weibern auch gschriben han /
das will ich dir jetzt zeigen an⁸⁸ /
Ach ja sag mirs ich bitt dich schon.

Litania von boesen Weibern

Syrach 25

DJe Suend kommt her von einem Weib /
drum sterblich sind all vnsre Leib⁸⁹ /
Mein Suend vnd Schuld Herr von mir treib.

2.

Viel boess vom Weib kommt haeuffig her /
Wie d'Mottn in Kleidern wachsen sehr⁹⁰ /
Dafuer bhuet mich O GOTT vnd HERR.

3.

Weiber vnd Wein haben bethoert /
Viel wise Leut habs oft gehoert⁹¹ /
HERR hilff dass ich jhnen sey zglehrt.

4.

Wanns Weib den Mann reich macht am Gut /
Nur Zanck vnd Hadr drauss wachsen thut⁹² /
Ach das ist gar ein schlechter muth.

5.

Lass dein Weib kein gwalt ueber dich /
Dass nicht dein Herr werd / mercke mich⁹³ /
Ach ja ich wills thun gantz fleissig.

88 Vö. a 61. és a 62. jegyzet

89 Sir. 25, 23

90 *Syrach* 42 (Sir. 42, 12–13)

91 *Syrach* 6, 19 (Sir. 19, 2)

92 *Syrach* 24 (Sir. 25, 21!)

93 *Syrach* 9 (Sir. 9, 2)

6.

Ein Weib daran der Mann kein freud
 Nicht hat / macht jhn verdrossn allzeit⁹⁴ /
 Ach das ist ja sehr grosses Leyd.

7.

Sie macht jhm ein traurig Angsicht /
 Das Hertz betruet / das gar bald bricht⁹⁵ /
 O HERR hilf dass es mir nicht gschicht.

8.

Es ist kein Weh so gross allzeit /
 Als solchs Ehliches Hertenleyd /
 O GOTT bhuet mich vor solchem Streit.

9.

Der Schlangen Kopff ist listig sehr /
 Aber der Weiber noch viel mehr⁹⁶ /
 O GOTT bhuet mich vor solcher bschwer.

10.

Es ist kein List uebr Frauen List /
 Glaub mirs / glaub mirs / O frommer Christ⁹⁷ /
 Ja ich glaub dass nichts aergers ist.

11.

Vor einem solchen Weib bewar
 Das deinig / sonst kommst du in gfahr⁹⁸ /
 Nein / nein ich mich also nicht paar.

12.

Ein schoenes Weib ohn Zucht herprangt /
 Als wie ein Sau mit Gold vmbhangt⁹⁹ /
 O schoenes Zoberl werst du gehangt.

94 *Syrach* 25 (Sir. 25, 17)95 *Syrach* 25 (Sir. 25, 22)96 *Syrach* 25 (Sir. 25, 14)97 *Syrach* 25 (Sir. 25, 12)98 *Salom* 42 (Péld. 22, 14)99 *Salom*, 11 (Péld. 11, 22)

13.

Ein Weib welches waschafftig ist /
 Beger jhr nicht / sie steckt voll List¹⁰⁰ /
 Ja / ja das hab ich langst wol gwist.

14.

Jhr Zung ist bitter vnd verkehrt /
 Schneidt scharpff wie ein zweyschneidigs Schwerdt¹⁰¹ /
 Jch wolt dass sie verbrennet werd.

15.

Ein Scorpion sticht hefftig sehr /
 Ein solches Weib viel tausend mal mehr¹⁰² /
 Jhr gifttig Zung HERR von mihr kehrr.

16.

Beym gschwaetzig / thoericht wilden Weib /
 Jst Todt vnd Hoell ich kein Spott treib¹⁰³ /
 Vor jhr behuet O GOTT mein Leib.

17.

Was wolt der bitter Todt doch sein /
 Gegn der Weibr Netz / Strick / Band vnd Pein¹⁰⁴ /
 Hilff GOTT dass ich nicht komme drein.

18.

Ein boeses Weib oft macht den Mann /
 Schamroth / auch wol zu spott vnd hohn¹⁰⁵ /
 O GOTT hilff dass ichs meyden kan.

19.

Es kann kein Zorn so bitter sein /
 Als gross vnd kleiner Weiberlein¹⁰⁶ /
 Drumb muss man sie bald Pruegeln fein.

100 *Salom.* 9 (Péld. 19, 13!). A *waschafftig* jelentése: 'Fertigkeit besitzend, unbedeutende Dinge mit grosser Geläufigkeit der Zunge vorzutragen' (Adelung, Joh. Christoph: Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der Hochdeutschen Mundart, Brünn, 1788). A *Vulgata* megfelelő helyén *tecta iugiter perstillantia* 'eine beständige Dachtraufe; une gouttière sans fin' áll.

101 *Salom.* 5 (Péld. 5, 4)

102 *Syrach* 26 (Sir. 26, 7)

103 *Salom.* 9 (Péld. 9, 13)

104 *Salom.* 7 (Péld. 7, 10-27)

105 *Syrach* 24 (Sir. 42, 14!)

106 *Syrach* 25 (Sir. 25, 14)

20.

Dann wann sie boess vnd zornig wirdt /
 Verstellts jhr Gsicht als wers verwirrt¹⁰⁷ /
 Da da der Teuffel selbst regiert.

21.

Sie wirdt so scheusslich wie ein Sack /
 Den man gezogn hett auss einr Lack¹⁰⁷ /
 Von mir du wilde Sau dich pack.

22.

Jch wolt lieber mit Loewen vnd Drachen /
 Als mit eim boesn Weib kundschaftt machn¹⁰⁸ /
 O HERR bhuet mich vor jhrem Rachn.

23.

Wohnen wolt ich im wuesten Land /
 Ehe ich ein solchs Weib naem zur Hand¹⁰⁹ /
 GOTT bhuet mich vor eim solchen Band.

24.

Ein zaenckisch Weib stets fort thut knieffn /
 Gleich wie der Regn vom Dach thut trieffn¹¹⁰ /
 Zum ausspfeiffen soll mans verrieffn.

25.

Ein zaenckisch Weib brummt weit vnd nach /
 Wolt lieber wohnen auff dem Dach¹¹¹ /
 Weg / weg von mir du wilder Drach.

26.

All Bossheit ist gering vnd schlecht /
 Gegen der Weiber Bossheit recht¹¹² /
 O GOTT bhuet mich vor solchem Gschlecht.

27.

Auch ein Weib welches ist versoffn /
 Die hat gar gwiss jhr Ehr verloffn¹¹³ /
 Weh dem der mit der Hurn wirdt troffn.

107 *Syrach* 25 (Sir. 25, 16)108 *Syrach* 25 (Sir. 25, 15)109 *Salom.* 21 (Péid. 21, 19)110 *Salom.* 27 (Péid. 27, 15)111 *Salom.* 21 (Péid. 21, 9)112 *Syrach* 25 (Sir. 25, 12)113 *Syrach* 26 (Sir. 26, 8)

28.

Man kennt gar bald ein huerisch Weib /
An Augen vnd vnzuechtign Leib¹¹⁴ /
Die stincket Zauck HERR von mir treib.

29.

Die Red der Hurn ist suess wie Hoenig /
Jhr Kele glat als wers oelig¹¹⁵ /
Hilff dass ich jhr nicht werd faehig.

30.

Ein Weib welche im Hurnschmuck steckt /
Jst wild vnd vnbendig befleckt¹¹⁶ /
Ach dass sie doch der Hencker reckt.

31.

Jhr Fuess koennen im Hauss nicht bleibn /
Bald da / bald dort thut sie rum reibn¹¹⁷ /
Der Teuffel solls in d'Hoell nein schein.

32.

Sie lauret auch an allen Eckn /
Mit Bossheit kan jhr niemand kleckn¹¹⁸ /
Vor jhr soll wol der Teuffl erschreckn.

33.

Der Hueren Fuss lauffen zum Todt /
Jhr gaeng zur Hoell sag ich ohn spott¹¹⁹ /
Dafür bhut vns O HERRE GOTT.

Beschluss der Litanía von boesen Weibern

Syrach 25

WJE man dem Wasser laest kein raum /
Also halt auch dein Weib im zaum /
Will sie dir nicht zur Hande stehn /
Scheid dich von jhr vnd lass sie gehn.¹²⁰

FINIS

(Folytatjuk)

114 *Syrach 26* (Sir. 26, 9)

115 *Salom. 5* (Péld. 5, 3)

116 *Salom. 7* (Péld. 7, 10)

117 *Salom. 7* (Péld. 7, 11)

118 *Salom. 7* (Péld. 7, 12)

119 *Salom. 5* (Péld. 5, 5)

120 Sir. 25, 24-25.

Rauch András, az első soproni zeneszerző

1592—1656

1. 1592-ben született Pottendorfban. Bécs mellett működött, 1629-ben Sopronba került, ahol 1656-ban bekövetkezett haláláig a Szt. Mihály templom orgonistája volt. A városi tanács meghívólevele, szerződése, végrendelete stb. bizonyítják itteni működését. Művei nyomtatásban maradtak ránk: *Symbolum peccatoris resipiscentis*. Nürnberg, 1621; *Thymiaterium musicale*. Nürnberg, 1625; *Musicalisches Stambbüchlein*. Nürnberg, 1627; *Concentus Votivus*. Wien, 1634; *Missa vespera*. Nürnberg, 1461; *Currus Triumphalis Musicus*. Viennae, 1648; *Missa 1651*; *Neues Thymiaterium*. Wien und Luzern, 1651. Kiadói Nürnbergben és Bécsben voltak. Három szólamtól a többkórusos együttesekig mindenféle összeállítást alkalmazott, igénybe véve a korabeli hangszereket is (hegedű, viola, viola da gamba, cornetto, fagott, trombon, orgona, spinet, regál, theorba). Stílusát mozgalmasság, polifónia, ritmikai és dinamikai frissesség jellemzik. Olasz minták vezethették az egyházi művek írásánál: Gabrieli, Viadana, Monteverdi, Bertali, Benevoli, Cavilli műveit Bécsben jól ismerték. Világi műveiben az új német iskola: Hassler, Kraetorius, Schütz útján járt. Ismernie kellett Zangius, Stadlmayer, Froberger nevét is, de talán Staden, Hammersmidt, Weckmann és Scheidt műveiről is tudomást szerzett. Kompozícióinak egyéni hangja, bravúros szerkesztésmódja, muzsikája ma is élő. A magyarországi zenei élet büszkén gondolhat erre a szellemi hagyatékra, mely a harmincéves háború, a három részre szakadt Magyarország korából maradt ránk. Rauch Pázmány és Zrínyi kortársa, a korai barokk zene hazánkban működött egyetlen reprezentánsa volt.

2. A „Musicalisches Stambbüchlein” (1627) zenei elemzése

I. *Aller Augen...*

The image shows a musical score for the piece "Aller Augen...". On the left is a large, highly decorative initial letter 'A' with intricate scrollwork and floral patterns. To the right of the 'A' are two staves of music. The first staff begins with a treble clef, a common time signature (C), and a key signature of one flat (B-flat). The melody consists of quarter and eighth notes. Below the first staff, the lyrics "Es, ler Augen warten auff dich Herr/" are written. The second staff continues the melody with similar note values. Below the second staff, the lyrics "warten auff dich Herr/vñ du gibst ihnen jh. re" are written. The entire score is presented in a clear, legible font.

Megható egyszerűségű, kissé régies stílusban íródott kompozíció, hangneme g-dór. A néha légiesen hangzó üres kvintek archaizálnak, kitérés csak Es-dúr

és B-dúr felé. A darab homofón jellegét néhány szükmenetes imitáció színezi. A dallamok énekszerűek. Diatonikus skálamenetek szövik a hálaadás finom imáját. (Minden élőlény az Úrra tekint, ki simogató kezével véd és táplál mindeneket.) Gyermekhangok üde csengése való a 11 ütemes, páros lüktetésű mű előadásához. A szöveghez idomulva cserélteti Rauch a hosszú-rövid értékeket, boldog mosollyal oldja fel az élet gondjait szimbolizáló disszonanciákat. A megrendelő – vagy talán csak támogató rokon, jó barát – ifj. Thurner Baltazár.

II. Vater unser . . .

24 négynegyedes ütem eredeti, addig soha nem hallott változatossággal az 1620-as évek „Wiener Knabenchor”-jának magasrendű technikai biztonságát és árnyalóképességét aknázza ki. Jellemző az ima (Miatyánk) minden apró részletének madrigálszerű kibontása: esedezés a mindennapi kenyérért (cifrázatok nélkül leboruló dallammal), a szenvedők botorkálása, megváltás utáni vágyakozás (tizenhatod-elemek imitációja). Nem lel megnyugvást a sűrűn átimitált szerkezet. G-moll és G-dúr: a földi nyomorúság, ill. az égi dicsőség megelevenítése. A fiatal bécsi komponista minimális eszközökkel szinte birodalmat teremt, bátran mondhatjuk, kis remekművet alkot. A kompozíció ajánlása Johann Reichard Lucknernek szól, aki valószínűleg a XIX. számú mű ajánlásában szereplő Johann Lucknernek édesapja.

III. Danket dem Herren . . .

Nem a paripák ereje, hanem a jóság győz – vallja a zsolttárral Rauch. Hatalmas, barokk pompával tárul ki a mű, egyesítve a polifon stílus minden nagyszerűségét az újkor emberének izgatottabb, sőt dültebb érzelmvilágával. Mindössze egyetlenegyszer érinti a csúcspontot. A g-moll és G-dúr különös színváltása őszi erdők selymes rőt-arany színeit villantja fel (s kicsi fiúkar számára – romantikus tercron fordulataival – elragadtatásig fokozódó érzelmeiket csihol), de a zenei eszköztár „dekadens” disszonanciáit is bátran alkalmazza. A mű 22 négynegyedes ütem (Ifj. Schletzer Bertalannak írt darab; vö. még a X. számú művet).

IV. Bleib du bei uns ...

Leib du bei uns Herr Je su Christ/ Bleib du bei

„Szükség és vég áll előttünk... adj örökké tartó hitet!” – mélység és magasság dimenzióiban gondolkozik Rauch. Talán a gyermekkor emlékeit idéző darab ez: közös esti ima testvérével és jőtevőjükkal: Mosbach Georg Ludwiggal (két magas és egy férfiszólamra írta: talán a két fiú és a mostohaapa együtt énekelte ezt a művet?). Az ajánlás fényt vet a hálás gyermek szeretetére és finom lelkivilágára. „Maradj velünk!” – tör fel az alt oktávterjedelmű dallama, melyet kvintválasz követ a szopránban; később szinkópaláncokra bomolva, előlről kezdik a könyörgést. Felnyúló kvartok láncai, sűrű hármas imitációk, végül szubdomináns irányú lemondás isten akaratában. „A veszélyes időkben adj hitet”: a szinkópás imitációkban végletes bizonytalanság rejtőzik. A g-dór hangnemben újszerű eszköz: a tonikára oldódó domináns akkord egy másik világ harmónia-fűzését előlegezi. Terjedelme 29 négynegyedes ütem.

V. Siehe, wie fein und lieblich ist ...

Jehe/ Wie fein und lieblich ist/ wie fein und lieblich

Harminchat ütem G-dúrban: csupa fogócska, játék. Á-D-C-dúr érintésével a szép és gyengéd egyetértésről énekel, mely fivérek közt születik. Az ütemfajták gyakran váltanak párosról páratlanra és viszont, de a zárlat kiszélesedik. Finom mixolid foltok jellemzik a testvérének, Rauch Jacobnak ajánlott művet.

VI. Es ist nicht lang ...

Es ist nicht lang ich habe ge-lesen/ nur die Ge-

A gazdag, fiatal és szép Zsuzsanna isten ajándéka. Boldog lehet, ki őt szívébe zárja! 85 ütemes hatalmas mű, ritornellek páratlan táncmotívumaival egységbe kovácsolva. A páros ütemek polifóniával átszótt zenei anyagot hordoznak, a refrénszerű visszatérések homofónjellegűek. Alaphangnem: F-dúr, melyből ki-

térések vezetnek G-Á-C-D-dúr felé. Grienthal Konrád részére készült kompozíció.

VII. Wohl dem, der Gott den Herren...

A musical score for a single staff in G major (one sharp) and common time. It begins with a large, ornate initial 'W' decorated with floral patterns. The melody consists of quarter and eighth notes. Below the staff, the lyrics are written in German: "1. Wohl dem ij der Gott den Herren fürcht/ und".

48 ütemes „kis dal” Weckerl János esküvőjére. Népdalfeldolgozás ez, a „Wer will uns denn die Hollerstauden” kezdetű akkor közismert dallamra. A 128. zsoltár szövege gyönyörűen bomlik ki: merész kvintugrás és ellenkező irányú skálamenet, majd háromnegyedes közjáték után mélyből tör fel a Cantus Firmus. Diminuált formában szövik a finom kíséretet a felső szólamok. A középső, végül a felső szólam veszi át a világi témát (Vajon ki akarja nekünk a bodzacserejéket...). Kitűnő kvintimitációk, páratlanra váltó transzformálás eleven, homofon tánc jellemzik a kompozíciót. Az á-moll alaphangnemből csak D- és F-dúr felé tér ki.

VIII. Hanna stund auf und betet...

A musical score for a single staff in F major (no sharps or flats) and common time. It begins with a large, ornate initial 'H' decorated with floral patterns. The melody consists of quarter and eighth notes. Below the staff, the lyrics are written in German: "An-na stund auff und betet/ Hanna stund".

Néhai Steudlin¹ Sámuel születésének évfordulójára írt köszöntése. F-dúr alaphangnemű, 42 ütemes kompozíció. A könnyörgő asszony jellemábrázolása, majd fiának megszületése felett érzett kitörő öröme a szerző kompozíciós technikájának minden eszközét felsorakoztatja. Mélyből feltörő dallamok, sűrített imitációk, C-D-B-dúr kitérések után a hálaadás F-dúr zenéje, melynek ellenpólusán a kulmináció c-moll ad kontrasztot: mindez kitűnő, ökonomikus munka.

IX. Anna Maria...

A musical score for a single staff in C major (no sharps or flats) and common time. It begins with a large, ornate initial 'A' decorated with floral patterns. The melody consists of quarter and eighth notes. Below the staff, the lyrics are written in German: "ANNA MARIA, Anna Mari, a höchste ster, was".

Rosegg János István esküvői köszöntő dala földi nők közül a legszebbet, menyasszonyát, Anna Máriát dicséri. Páros ütemek gyakran váltakoznak páratlan

¹ Rauch 1625-ben megjelent Thymiaterium musicale című művének ajánlásában szerepel egy D. Stäudlin nevű hernalsi (ma Bécs XVII. kerülete) prédikátor.

ütemekkel; sóhaj-motívumok, fel- és lehajló zenei frázisok játéka eleveníti meg az egymásra vágyódó fiatalok titkait. 44 ütemes a mű. Hangneme g-moll. Kitérések d-moll, D-dúr, B-dúr felé. A páros és páratlan ütemek tempója szigorú arány alapján képzelhető el (nyolcadokból negyed lesz az átalakulás során).

X. *In toto mundo...*

I N to. to mundo, in to-to mun-do Lex, Ars,

Játékos latin jelmondat a Művészet, Törvény, Háború vetélkedésével. Fenséges nyugalom, majd kavargó csatakép, később naturalisztikus „kacagás” motívum, végül diadalra törő fanfármotívumok bontakoznak ki a 49 ütemes F-dúr mű lüktetése során. C-moll, B-dúr, C-dúr felé tér ki. Idősebb Schetzer Bertalanak ajánlott mű.

XI. *Hätt ich Verstand...*

H ätt ich Verstand.	vnd Zun-	gends
LE-be: vnd schwebt	doch aus	an
NAh sonde: tag	fällt mir	offt

Tematikus kapcsolat fűzi a művet egy nürnbergi komponista (Berger) hangszeres darabjához. Mintha parafrázisnak indulna: mégis önálló szerzemény. Tudjuk, hogy a kor zenéje tele van általánosan használt fordulatokkal, motívumokkal, sőt néha egész műveket vesznek át egymástól a szerzők. Pommer Jánosnak ajánlott esküvői tiszteletdal ez a 34 ütemes G-dúr mű. A versfökből a *Helena* név olvasható ki. A szekvenciák, tizenhatod-menetek, ütemváltások és kitérések (Á-D-C-dúr felé) végül hatalmas hangóceánba torkollanak.

XII. *Mag auch ein schöner's Bild...*

MAG auch ein schöner's Bild auff Erden/ als ihr mein Schatz ge-
Dann ihr seye recht Englisch for- mit/ mit schönheit Zucht vnd
LE-ben an euch kan ich kein Grund/ mein Zucker süß fer
NACH eu-rem willen bin ich be- reit/ zu die- nen euch in

Tizenegy négyegyedes ütem C-dúrban. A négy versszak kezdő szótagai: MAGDALENA (a megrendelő Weinsperger Sebald menyasszonya lehetett). Esküvői köszöntő-dalocska ez; az 1600-as évek vidám mulatságait idézi. Izgalmas kísérletezés: háromütemes formarészek ötvöződnek periódussá. Domináns zárlatra tonikai zárlat, tonikaira domináns válaszol, s a kérdés-felelet játék a kvart téma tükörfordítását hozza. Az utolsó ütemek harmóniarendje: I–IV–V –I. Készen áll a klasszikus harmóniavilág.

XIII. Hör auf Melancholei . . .

Der arff Melan-
Ich geh hin wo
Wan ich dich gte'ch
Göt. ter steht doch

ko-ten/ zu viel thust mich be-
ich wöll/ überall thu ich dich
von mir/ im grün vñ schimpf weg-
mir bey/ vnd laß mich gnad er-

Habersack Christian számára íródott ez a négystrófás, kilencütemes mű. Magány, melankólia, dekadens borongás jellemzik. Néhány hang csupán a téma, mely apróbb változtatásokkal ismétlődik; zárlata fríg. Kezdősora: „Tűnj el bánatom. Balzsamírt adj, Uram, vagy némítsd el szívem.”

XIV. Wann ich denk' dass ich dich . . .

Ann ich denk' daß ich dich/ vnd du mich liebst von
Kein freud auff die ser Wel!/ kan sich der Freud ver-
A- mor hat ntm, mer mehr/ so schönen Schuß ge-
Gott der lieb steh vns bey/ hilf vñ, ser lieb ver-

Rauch négystrófás, négyegyed, tizenötütemes kompozíciót ajánl Zollighofer Kristófnak. A szövegből kitűnik, hogy kölcsönös szerelem fűzi össze az éneklő ifjút és az imádott, szép szüzet. „Tied vagyok – enyém vagy!” Sok szekvencia, tercpárhuzam és imitáló szerkesztésmód jellemzik a darabot. Alaphangnem: g-moll. Zárlatai a 3., ill. 6. ütemben g, a 11. ütemben B, végül G.

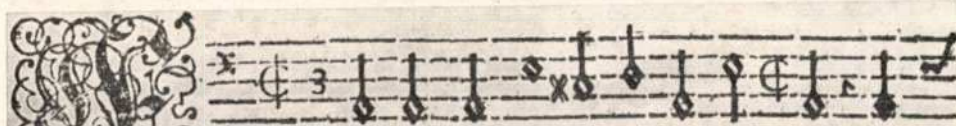
XV. Englische Zier . . .

Ng. li. sche zier Him. li. sche ar/ leuchter inn dir Jung.
Dein Mund sich gleiche der A. bendröt/wan die Sonn weicht vnd
Weiß/warm vnd sind sein deine Händ/ der wirdt entzünd/der
Schön vnd zart ist dein gan. zer Leib/fürwaar du bist das

Pramer Mihály is dalt kért Rauch Andrásától. Háromnegyedes refrén fűzi egymáshoz a négy versszakot, melyekben a választott nő szeméről, ajkáról és törénységéről énekelnek. A refrén kivételével páros lüktetésű. Zárata fríg.

XVI. Huszonöt váltakozó ütem, refrénnel Frinz Giesbrechtnek ajánlva. „Ein Weib kurzum ich haben muss” – kezdődik az önmarcangoló, évődő kom-

In Weib kurzum ich ha- ben muß/ vnd
 Ich möcht zu lang bleiben al- lein/ mit
 Dieß sa- gen ich soll ihun ge- mach/ ich
 Ob sie schon sagt sie mey- nens- gut/ ta"

pozíció. „Kell egy nő: ez a megoldás, mert így diktálja a szív!” A-moll: jellemzői az autentikus akkordfűzések, a polifon-homofon, homofon kontrasztok.

XVII. Fallala: a kor jellegzetes táncételeinek hangulatfestő szava. Springer Hans Wolf részére kedves ajándék; három strófán át dicsérheti az általa ki-

El Lust vnd Freud/die Lieb mir geit/
 Dein goldgelbs Haar/dein Aug- lein klar/
 Mir Zu- gend fort/ D ed- ler Hort/

választott lány aranszöke haját, fehér fogacskáit stb. A restelkedés nélküli lovag F-dúrban énekel néha 3, néha 4 negyedben, friss, gyors táncritmusban. Ütemszáma 17. Kezdő sora: „All' lust und Freud'.”

XVIII. Ach weh!

Ah/ ach weh/ ach weh daß Ley- den/ muß es dann sein ge-
 Muß/ muß ich/ muß ich dann ster- ben/ vnd kan kein gnad er-
 Ach/ ach weh/ ach weh mir ar- men/ laßt mich euch doch er-

Fájdalom, el kell válnunk: Orth Mihály bánatában megnyugvást találhatott ezzel a kis kórusművel. Három strófás, csodálatos finomságú kompozíció: lassú, négynegyedes, finoman átimitált zene a-mollban. Tizenöt ütem, melynek végén A-dúr harmónia ad megoldást.

XIX. Nádasdy fordításában² „Reggel” címmel közismert az egyneműkari változat. Népdalszerű kompozíció. Kezdő sora: „Allein ich neulich ausspaziert”. F-dúr „Tisztelettánc” 10 ütemben négy strófával Luckner János számára. Négy-

Allein ich neulich ausspaziert/in ein sehr schöns Grün
Nach dem auch lieblich riecht/et/ von Kräutlein die rumb
Nun da ich war nach meinem concert/in dem Grünthal
Als bald ein Jäger kam da her/ sah daß ich war ver-

negyedes, szimmetrikus mű. (Második felét ismétlik.) Egy vadász (Luckner) vigasztalja a szarvas után vágycokozó menyasszonyt. A szöveg és zene tökéletes összeforrottsága miatt ma is közkedvelt kompozíció.

XX. Viel fromm- und schöner Mägdelein...

Viel fromm und schöner Mägdelein/hab ich mein Tag ge-
Dan sah ich auch der Mägdelein viel/die hielten sich weit
Als so sein auch viel Mägdelein/von mir gef. ben

Az előző mű párja. F-dúr, négynegyedes lüktetésű; két azonos sorral indul, új anyaggal zár, melyet ismételni kell. A menyasszony (Heléna) és a vőlegény (Johann Murschel) esküvői táncá visszatéréses forma. A szöveg egyetlen mondatot variál: Helena a legszebb nő, a legjámborabb stb.

XXI. Jungfrau eur Schön...

Jungfrau eur schön auch Zucht und Ehr/AN euch gar

Henckel Sebastian és Annarosina Startzer esküvői táncá két részes. Az első páros ütemű, négy-négy ütemre osztódó periódus, a második ennek páratlan változata. A menyasszony rózsához hasonló – halljuk az első részben. A vőlegény tele nemes tulajdonságokkal – mondják a másodikban. Népi hangvételű, mixolid jellegű tánc. F-dúrba oldódik. Záratai: B, C, B, F. Homofon fakturáját imitációs foltok üdítik.

² Vö. Nádasdy Kálmán: Társasénekek három hangra. Bp., 1935.

XXII. Ach Fräulein zart...

Musical notation for XXII. Ach Fräulein zart... The score is on a single staff in C major, 3/4 time. It begins with a decorative flourish on the left. The melody consists of quarter and eighth notes. The lyrics "Ach Fräulein zart mein Edle Braut/voll X" are written below the staff. A small "de" is at the end of the line.

Páros tánc és annak páratlan változata. Csak az alsó szólam éneklendő, a két felső szólamot hegedűk játsszák. Stubenvoll Wolfgang táncrea hívja menyasszonyát s koszorúját kéri. A menyasszony válasza: Ám legyen, teljesedjék! A hangnem F-dúr, mixolid színezettel. A hegedűkíséret fauxburdon technikával készült.

XXIII. Frisch auf!

Musical notation for XXIII. Frisch auf! The score is on a single staff in C major, 3/4 time. It begins with a decorative flourish on the left. The melody consists of quarter and eighth notes. The lyrics "Frisch auff/frisch auff/frisch auff/ ij ij ij frisch" are written below the staff. There are some markings above the notes, possibly indicating fingerings or accents.

Madrigalista szövegkezelés: „Frissen fel, ti zenészek és dicsérvétek Speth Jánost, a völegényt, ki egy törékeny, szép, pirosposzsgás, finom hajadont szeret: Annácskának hívják!” C-dúr hármashangzatok fanfárszerű felbontásai, gördülékeny skálamenetek, váratlanul felbukkanó 3/4-es foltok teszik izgalmassá az 52 ütemes kompozíciót. A Coda tercpárhuzamai pásztorjáték stílusát idézik. Az egyetértés, boldogság pillanatait önti hangokba Rauch ebben a kis kórusműben.

XXIV. Als ein Bräutigam die erste Nacht...

Musical notation for XXIV. Als ein Bräutigam die erste Nacht... The score is on a single staff in C major, 3/4 time. It begins with a decorative flourish on the left. The melody consists of quarter and eighth notes. The lyrics "Als ein Bräutigam die erste Nacht/ die erste" are written below the staff.

Szövege közölhetetlen – írta volna Bartók a műhöz megjegyzésként. Talán Huber György Pongrác kérése volt ez a vaskos tréfa, mert erősen kiütöközik a többi mű közül. A zene mindenesetre pompás! 43 négy, illetve háromnegyedes ütem C-dúrban, kitérésekkel G-dúr, e-moll, a-moll felé.

XXV. *Ein Kellner und ein Koch...*

En Kellner und ein Koch! ij die sprächen/ij

Ringhammer Mihálynak ajánlotta Rauch ezt a karikatúra jellegű, népi humorban bővelkedő férfikari művet. (Nádasdy fordításában gyakran halljuk „A négy patkány” címmel.) Hangneme C-dúr, ütemeinek száma 38. Kitérés csak G-dúr felé. Dinamikai utalások (piano-forte), madrigalista hangulatfestések, komikus, de szemléletes augmentált témaváltozatok tarkítják a fölényes biztossággal megírt kompozíciót. Talán a madrigálkomédiák vagy a korabeli „Gassenhauerek” adtak példát a kevés eszközzel való bravúros jellemrajzhoz. A képzőművészetben ezerféleképp ábrázolt figurák: pincér, szakács stb. emberi indulatai elevenednek meg, amint egy kis kolbászárt, vekni kenyérért, meg italért szövetkeznek a „nagyságos úr” tudta nélkül. Ilyen „tollasodókra” (Reichmacher) van szükség! A refrén kis torzítása Ringhammer urat biztosan jókedvre derítette.

XXVI. *Frisch, fröhlich, frei...*

Frisch fröhlich frey ein je-der sey/Umel/Umel dich gues

Boroskancsók mellett énekelhették Rauch muzsikus barátai ezt a vidám művet. A kottában pontosan ott van az utasítás: most tölts, igyál stb. (Tréfás operajelenetnek is beillenek). Ötvenöt váltakozó ütem d-moll, a-moll, C-dúr kitéréssek után az alaphangnemhez tér vissza: G-dúrban zár. A dinamikai utasítások, rejtett 3/8 lüktetés, kikiáltók hangját utánzó unisonók témasűrítése: a korai barokk stílusjegyei.

XXVII. *Quodlibet*

Ve-ni, Veni in hortum meum Dicit schönste Magdalena/

Német és latin szöveg makarónikus keveréke a 106 ütemből álló mű. Az F-dúr hangnemet C, d, B, g, D kitéréssek élénkítik. Témája: férfimulatság. Vásári kikiáltók hangvétele érezhető a 27. ütemben kezdődő, dinamikai kontrasztokkal,

ütemváltásokkal és imitációkat homofon szerkesztésre váltó formarészben. A 43. ütemben házasságában csalódott férj panaszolja bánatát: felesége hanyag, nem szeret takarítani... (Erre inni kell!). De hol kapható a legjobb bor? Kikiáltók rikkantják a 65. ütemben: Zäpfel ('csapocska') bormérésében! De a házigazda inkább a saját pincéjéből hozat... Derűs hangulatban töltögetnek, iszogatnak, fallalára gyűjtanak a vendégek, majd a 91. ütemtől kezdve – miként igazi, a jövőre is gondoló férfiakhoz illik – ruhájukat, csizmájukat is hajlandók elinni, hogy a végrendelkezéssel ne legyen gondjuk. A mulatság öröme, mámoros imitációk láncolata a korabeli német festők falusi táncjeleneteivel rokon, esetlen, kavargó emberek eleven társasága a korai barokk hedonizmusát jelképezi. Realitása ma is lenyűgöző.

XXVIII. *Litania von frommen Weibern*

Az istenfélő nők dicséretét zengi a 18 ütemes F-dúr bevezetés. Salamon és Syrák meggyőző szavai buzgó könyörgésre szólítják az ifjakat, mert csak így jelöl ki számukra isten jó feleséget. Az ifjak válasza: ó ezt megtesszük! A nyolcadik ütem C-A fordulata a csodálatot fejezi ki, a „Freud” szónál jut el a csúcspontra. (Ez egyébként a tétel arany metszési pontja). Néhány prim és oktávimitáció élénkíti a homofon szerkesztést.

A litániák jellegzetes kérdés-felet játékára épül a 24 strófás középrész. A 6 ütem harmóniai fordulópontjai G, Es, F. A válaszok áhitatos augmetációját a bibliai idézetek váltják ki: „Ahogyan a nap ékesíti az eget, úgy formálja az otthont az asszony – Ilyen hitvesre vágyom!”

A befejezés: „Örül az asszonynak, míg fiatal vagy! Hisz aranyos, mint a virág, bájos, mint az illanó ős...” 3/4-ben suhanó táncmelódiát hallunk, majd fürge 4/4-ben haladó homofon szekvencia fokozását figyelhetjük meg. Kétszer ének-

lendő, aktivitásra serkentő Gagliarda motívumai szólítják az ifjút: „Gyönyörködj az ő szerelmében mindenkor a te örömödre!” A végső kicsengést „zu deiner Freud” egy plagális zárlat himnikus, kvintfekvésű F-dúr akkordja, boldogságot ígérő megnyugvása adja. Kitérés csak c-moll, d-moll, ill. D-dúr felé. Ütemszáma 27.

XXIX. *Litania von bösen Weinbern*

Der zu merck auff Jüngling müß fleiß/ ü

„Minden gonosz nő örök gyalázatára” mondja a bölcs tanítást Salamon király és Syrák könyvei alapján a kórus, melyre az ifjak izgatottan várnak (F-dúr, 4/4, 11 ütem). Ez a bevezetés.

Je Sünd töm̄ her von einem Weib/drum̄ sterblich find all vnfre

A középrészben a zenei anyag azonos az istenfélő nők Litániájának középrészével. A 33 strófa szövege viszont sokkal mozgalmasabb, tele keserűséggel, panasszal és átkozódással: „A keserű halál semmiség a veszekedő asszonyhoz képest — Segíts, Uram, hogy bele ne kerüljek!”

Je man dem Was ser läßt tein raum/Al so balé

A befejezés: „Vess a víznek gátat, fékezd a kikapós nőt! de ha nem akar engedelmeskedni, válj el tőle, hadd menjen!” Így a szöveg. És a zene? Végtelen bánat, szomorúság — egy tragikus, megoldást nem nyert házasság fájdalmait zengő 3/4... A főhangnem F, kitérés B, C és G-dúr felé. (A klasszikus harmóniavilág majdani szubdomináns, domináns és váltódomináns funkciói!)

3. *A soproni példány toldalékának zenei elemzése*

Három kéziratos szólam a Musicalisches Stambbüchlein soproni példányának függelékében. (A continuo szólam hiányzik.)

A német szövegű művek stílusán erősen érződik a kor olasz operáinak hatása. A szerzőség kérdése nem bizonyított, de a stíluskritikai vizsgálat (tematikus rokonság korábbi művekkel, néhány jellegzetes fordulat felbukkanása, az egész sorozat tartalmi kapcsolódása a Stambbüchleinhez) alapján, valamint

egyéb okok miatt Rauch Andrásat tekinthetjük az 5 dal szerzőjének. Ki írhattott volna Rauch műveinek toldalékában? Soproni muzsikus aligha, mert ilyen szinten komponálni sem Wohlweber Henrik, sem Eckherdt György kántorok, akik a Szt. György templomban énekeltek, sem a többi énekkari tag, illetve organista nem tudhatott. Nyomatott művekről nem tudunk Jahn Ágoston szerzőségéről, de Psyllius Lukács sem lehetett ilyen melódiagazdag. Rauch kántorai: Holzhauer Farkas (1634–38), Wirsinger Sámuel (1638–55) műveiről nem hallottunk, Nigrinus Ádám (1629–31) sem volt komponista. Aki szóba jöhetne, az Kusser János. Ő 1655-ben lett kántor Sopronban, s itt működött 1657-ig. Kompozíciói között azonban erről a műről nem tesznek említést, s tudjuk, hogy főleg latin szövegű, többszólamú egyházi műveket írt.

Valami kapcsolatot azonban mégis feltételeznünk kell az előbbi muzsikusokkal: baráti kör lehetett ez. A soproni plébánia bora pompás, tudjuk, Pázmány Péter is rendelt belőle annak idején. A céhek mesteravató lakomáin is megszólhattak ezek a kedves művek. Rauch idejében a szűcsök és borbélyok illendőnek tartották, hogy a fiatal mester – céntársai tiszteletére – már dél-előtt 10 órakor 10–12 fogásos ebédet rendeljen. Harcok folytak ezekért a zenés szolgálatokért „szakmabeli” és „amatőr” muzsikusok között! A 8 jobbágyfaluvál, 40 000 kat. holddal rendelkező város szívesen mulatott, énekelt, táncolt. Ugyan miért kellett volna másképp egy „Mértékletességi Egyesület” alapítását tervbe venni? „Hallod-e, pendítsd a lantod”, „Lakjatok vígan, igyatok gyakran, jo-jo-jo” és hasonló dalok, versek születnek ekkoriban, s „Csaknem minden házak ezekkel zengedeznek”! Jellegzetes átlomleírások, szerelmes versek és táncdalok ejtik rabul a fiatal lányokat; szeretik hallgatni a hegedűszót. „Ablakban ülve dudolta nótáját, virágének tölté gyakorta meg száját” – írja Szentmártoni egyik versében, így tehát nem valami elszigetelt „eretnek” jelenségről van szó, ha Cupidóról ír zenét Rauch András: a kor polgárságának igénye ez.

1. *Ein Weib ist ja ein gutes Ding...*

Cantus, Tenor, Bassus szólamok zengik: jó dolog a nő! A tizenhatod motívum jeleníti meg azokat, akik értéktelennek tartják a nőket. (Tudós Társaságában Lackner megengedte művelt nők jelenlétét: talán ez inspirálta Raucht?) 46 négynegyedes ütem, szóló és tercett váltásokkal, kis kitérésekkel a G-dúr közeli rokon hangnemeibe. A következő rész páratlan ütemű. „Az asszony minden nagyobb bajtól és gondtól megóv”! A bátor komponista hatalmas formát tölt ki: 115 ütemes a mű. A témák markáns megfogalmazása jellegzetes: apró szekvenciákkal teszi kerekké zenei mondatait. A „kiirt” díszítések különleges zamatot kölcsönöznek a darabnak. Nehéz feladatot ró az előadókra a kettős kötések fűzére a sok hosszú előke stb. A fordulatokban bővelkedő kompozíciót férfiak számára írta Rauch. A homogén hangzás – dús harmóniai aláfestéssel – kellemesen eleveníti meg a barokk szépségisményt, a festők, írók által oly sokszor megálmódott gyönyörű nőt.

2. *Die schwarze Nacht...*

Valószínűleg felesége emlékére írta Rauch ezt a hatalmas ívű kompozíciót. A fekete éjszakában ragyogó csillagok elhalványodnak, amint kedvesének csillaga felragyog az égbolton. A páros első rész három tagú forma. Az éjszaka félelmetes erejű, csillagfény pedig dús koloratúrájú zenei anyagot hordoz. Az

első 53 ütem D-dúr Tonikáját és Dominánsát hangsúlyozza, kisebb modulációkkal szemben. A 106 ütemes darab második része hármastételű, lágyan ringató melódiai finom árnyalattal izzanak, egymásnak felelgető, egymásba kapaszkodó, fel- és le hullámzó „modern” modorban, érintve a csodálatosan megtervezett kétvonalas g-t, mely csúcspont, a mű arany metszetében. Itt már teljes fegyverzetben előttünk áll a funkció zenei gondolkodásmód. Magas fokú érzelmi, technikai és szinkultúrával kell előadni a művet. Két nő, egy férfi a legideálisabb összeállítású együttes, melyhez csembalo vagy orgonakíséret csatlakozhat (improvizatív elemekkel bátran dúsíthatjuk az egyedül maradó vagy duettező szólamokat).

3. a. *Vertraue Dich der See...*

„A nőkre ne bízd magad! Ármányos művészetük hamarabb eltörik, mint a pohár!” 43 ütemű, négynegyedes tétel, G-dúrban. Első része Monteverdi drámai hangvételében íródott, felhasználva a szekvencia meggyőző erejét: felkiáltás és elhaló sóhaj teszi megrázóvá az ismétléseket. Az első szólambelépés (tenor) G-ben, a második (basszus) e-ben, a harmadik (alt) D-ben zár. Sűrített szólambelépések, majd kisebb modulációk után visszajutunk az alaphangnembe (25. ütem). A témák félütemes torlasztással kergetik egymást.

3. b. *Kein Weib ist gut...*

„Egy asszony sem jó, de ha volna kivétel, a többi attól nem lenne jó...” Rauch nem egyenlíti ki, nem oldja fel a lefelé ugró kistercet, mint a régi szerzők, hanem tovább halad a leugrás irányában. Szólók, duettek, tercetek játékos fokozása a-mollhoz vezet a 31. ütemben. A 87 ütemes mű második felé hármastételű, G-dúrban zár. „Aki hisz az asszonyoknak, az a szelet próbálja kezével felfogni, a tengert szeretné felszántani és vetni a homokba...” Zenei tekintetben az eddigiekkel kontrasztál. A szél madrigalista módon való megelevenítése, majd a tenger és a homok szintjének dallami elkülönülése (mélység-magasság), valamint a „hemiola” alkalmazása fölényes zeneszerzői ismeretekre vall.

4. *Ein jeder liebet...*

A barokk világ hedonizmusának jellegzetes példája. 91 négynegyedes ütem, C-dúrban. „A játék, evés-ivás, szerelem jó dolog!” Ezt az életfelfogást az utolsó 17 ütem mintegy „sűrítetten” fogalmazza meg.

5. *Cupido...*

„Gyermek vagy, s királyok hódolnak előtted. Vak vagy, s mégis szíven talál. Előtted minden ismeretes; irányítsd hát kedvesem szívét hozzám! Akkor majd hirdetem én is nagy bölcsességedet!” A sorozat legérettebb alkotása. Két szoprán és egy basszus szólam ragyogó ellenponttal énekel a szerelem istenéhez. Az utolsó 24 ütem ismétlendő, így az első rész 72 ütemével egyensúlyba kerül a második rész. A ritmusok sokféleségét felváltja a folyamatos lüktetés, homofónia, polifónia és monódia pompás egységgé ötvöződik Rauch kezében. Énekelni vágyó baráti körök, kórusok és énekesek számára kitűnő zenei feladat a művek előadása. A szólamok könnyen énekelhetők, felcserélhetők, esetleg hangszerrel pótolhatók. Bízunk abban, hogy Sopron első zeneszerzője elfoglalja méltó helyét zenei életünkben.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Patek Erzsébet:

Ásatások a soproni Várhelyen (Burgstall) 1973-ban

(Előzetes jelentés)

1. Magyarország HC—HD kori¹ emléanyagának elterjedése azt mutatja, hogy Sopron környéke feltűnően sűrűn lakott. Ezen a vidéken az említett korszaknak nem csupán sok lelőhelyét ismerjük, hanem több egymáshoz közel fekvő nagy kiterjedésű és sáncokkal erősített földváról is tudunk a kisebb temetőknél és telepeken kívül. A Dunántúl más területén nem koncentrálnak több földvár egy szűkebb tájegységen belül, hanem a nagyobb körzetek települési csomópontjában általában csak 1—1 földvár emelkedik. Csupán Sopron vidékéről jellemző az egymás közelségében létesített Hallstatt-kori magaslati telepek sora. A Sopron környéki HC—HD kori településtörténetet másik jellemzője, hogy e kor nagy telepeinek nincsenek előzményei, szemben Dunántúl más területeivel, ahol a legtöbb Hallstatt-kori települési csomópontnál megtalálhatók a megelőző korszaknak, az ún. Urnasíros kultúrának települési előzményei. Ez állapítható meg többek között Sághegyen, Somlóhegyen, Regölyön, Lengyelen, Nagyberki-Szalacska pusztán, továbbá a Balatonfelvidék több telephelyén. Sopron környékén viszont számottevő települési előzmények nélkül virágoznak fel a HC-korszak jelentős telepei. Jelenleg e kérdést nem részletezhetjük, összefoglalóan csupán annyit kívánunk leszögezni, hogy feltételezzük, miszerint Sopron környékére a Hallstatt-korszak új kultúráját a hegyvidéket ekkor frissen birtokukba vevő új népcsoportok hozták. Alátámasztja e feltevésünket a telephelyek jellegének, környezetének az előző kor telepeitől merőben eltérő jellege, a temetkezési forma megváltozása és a leletanyag megváltozott jellege. A Sopron környéki Hallstatt-kultúra magas fejlettségi foka Bella Lajos, Moritz Hoernes, Müller Ottó, Lauringer Ernő, Gallus Sándor és mások munkássága óta közismert.² Ők elsősorban a gazdag leleteket szolgáltatató sírhalmokkal foglalkoztak és a tumuluszok (őskori sírhalmok) kutatása mögött messze elmaradt a telepkutatás. Egyrészt ezért állítottuk hároméves tervünkbe Sopron-Várhelyen (régai szakirodalomban ismert német nevén: Burgstall) elsősorban a telep és a telep védrendszerének, sáncainak kutatását.

2. Három évre tervezett ásatásunk első évének munkáit 1973. július 2-a és augusztus 13-a között folytattuk.³ Ásatásaink lezárása és a leletek restaurálásának befeje-

1 HC—HD: az i. e. VIII—IV. századok ún. Hallstatt-kultúrájának C és D periodusai.

2 A lelőhelyre vonatkozó legkorábbi irodalmi adat: Bella Lajos: *Archaeologiai Értesítő* 8 (1888) 354—360; Sopron-Várhely kutatástörténetére irodalmi utalásokkal vö. Nováki Gyula: *SSz.* 9 (1955) 131—135. A lelőhelyről felszínre került leletek az egész európai Hallstatt-kutatás szempontjából annyira jelentősek, hogy a soproni alakos urnákat (közülük a legszebbeket a bécsi Naturhistorisches Museum őrzi) a korszakkal foglalkozó valamennyi kézikönyv, összefoglaló munka és számos szakcikk közli. A soproni múzeum általános jellegű gyarapodása a várhelyi ásatásokkal kezdődött. Kugler Alajos 1903-ban erről így ír: a múzeum „gazdag gyűjteménnyé csak azóta fejlődött, mióta Bella Lajos 1887-ben a soproni Burgstall régibb vaskori temetőjét kikezdte...” (Vezető Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város Egyesített Múzeumában. Sopron, é. n.).

3 Szerény keretek között folytatott régészeti ásatásunkat igen sok soproni társadalmi szerv, intézmény, hatóság és a terület múltja iránt érdeklődő soproni lakos támogatta erkölcsi és biztosította ezzel munkánk egyik előfeltételét. E helyütt nincs módunk valamennyiüknek tolmácsolni hálás köszönetünket, de legyen szabad közülük a következőket megemlítenem: Tanulmányi Erdőgazdaság (Mollay Jánosné), Erdészeti és Falpari Egyetem (Bezzegh László tszv. egy. tanár; Benedek Attila tszv. egy. docens; Szabó Gyula adjunktus), a Határőrség szervei, az ágfalvi TSz (Farkas Ferenc elnök), a Liszt Ferenc Múzeum (Domonkos Ottó igazgató és Gömöri János régész), a KISZ soproni Városi Bizottsága (Szita Szabolcs), továbbá Szádeczky Kardos Gyula, Szádeczky Kardos Tamás, Győrvári Ernő és még nagyon sokan mások.

zése után monográfiában szeretnénk közreadni Sopron környékének Hallstatt-kori településtörténetét. Szükségesnek tartjuk azonban időnként a munka menete közben is beszámolni részeredményeinkről, bár lehetséges, hogy a menetközben kialakult kép a munkák befejezése után még változni fog. Tekintettel a földvár helyére, továbbá a soproni intézmények és magánemberek részéről megnyilvánuló nagy érdeklődésre, sőt segítségnyújtásra, úgy véljük, méltó, hogy feltárásaink eredményéről elsősorban a Soproni Szemle olvasóit tájékoztassuk. A Soproni Szemle szerkesztőjének őszintén köszönöm, hogy erre lehetőséget nyújtott.

Mielőtt beszámolóinkat megkezdenénk, szeretném vázolni 3 éves ásatási tervünk főbb célkitűzéseit. Föltárásainkkal fényt szeretnénk deríteni elsősorban arra, hogy a várhelyi telepet mikor és kik lakták. Továbbá tájékozódni kívánunk afelől, hogy a telepet körülvevő sáncoknak milyen a szerkezete, és hogy a különböző sánccszakaszok mikor készültek. Legalább fő vonásaiban tisztázni szeretnénk a földvár topográfiáját. Támpontot óhajtunk kapni arra vonatkozólag, hogy a környék kisebb telepei számára is mentsváruul szolgált-e a földvár; milyen mértékben volt önellátó a telep lakossága, milyen volt a terület faunája, flórája, miképp gondoskodtak a vízellátásról? Gazdaságtörténeti és kultúrtörténeti szempontból egyaránt fontosak azok az adatok, amelyek a földvár kapcsolatát világítanak meg, részben a környező területen álló hasonló földvárakkal, részben a tájegységek kisebb telepeivel. Feltételezhető ugyanis, hogy a földvár gazdasági és kulturális életének hatósugarába vonta a szomszédos telepek lakóit is. Tisztában vagyunk azzal, hogy a rendelkezésünkre álló anyagi lehetőségek nem teszik lehetővé mindezen kérdések megválaszolását, mégis legalább ilyen problémakörben kell folytatni vizsgálódásainkat, hiszen a mi területünkön az őskor történetének rekonstruálásához egyedül a régészet módszerével (tehát elsősorban ásatással) tárhatunk fel adatokat, szemben a már írásos emlékekkel is rendelkező későbbi korok kutatásával. Tekintsük most át, mit eredményezett 1973. évi ásatásunk!

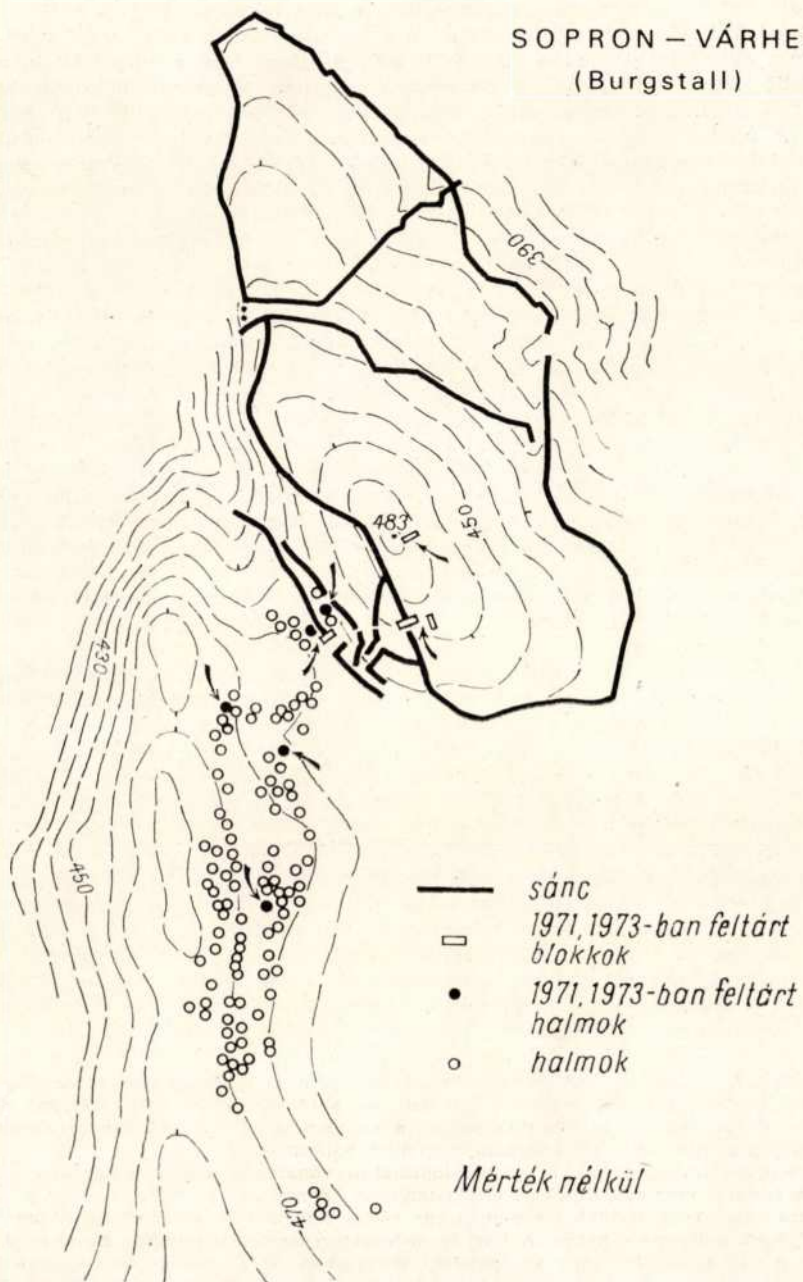
A terepbejárásaink alapján elkészített térkép (kicsinyített és egyszerűsített vázlatát lásd az 1. sz. képen) azt mutatja, hogy a telep 3 egymáshoz csatlakozó területből áll. Egyelőre kérdés, hogy ennek a tagolásnak kronológiai vagy más (pl. gazdasági) oka volt-e. A telepnek a sáncon belül fekvő területe 0,4 km² nagyságú. A földvár megközelítő hossza ÉNy—DK irányban 1,250 m, legnagyobb szélessége mintegy 500 m. A fősánc nagyjából a 440 m-es rétegvonalat követi. Azokon a részeken, ahol a sziklás hegyoldal meredeken lejt, alacsonyabb sáncokat készítettek. Komplikált sánconvolatok észlelhetők, különösen a földvartól DNy-ra, ahol esetleg az egykori feljárt is lehetett.⁴

1973-ban a sáncok szerkezetének és korának megállapítására két szelvényt nyitottunk. Egyiket a fősánc DNy-i részén, másikat az elősáncnál.

A fősánc szerkezete és a sánc rétegei mutatják a sánckészítés különböző periódusait (2. kép). Ezek a sánc felhordásának különböző szakaszai, de nem történeti periódusok. A különböző rétegek csupán a sánckészítés módját, munkamenetét tükrözik. A rétegekből arra következtethetünk, hogy először végezték el a sánc előtti árok mélyítését és készítették el a sánc kifelé eső (azaz az árok felé eső) részét, csak ezután emelték a sánc befelé (tehát a telep felé) eső részét. A belső oldali sánc felhordásának anyaga ráretegeződött a sánc külső oldalára is. A sánccépítés utolsó szakaszában mind a belső, mind a külső sánccsészeg egyenesen leborították egy földből és kövekből álló réteggel. A sánconban talált leletanyag egyazon korszakot mutatja mind a sánc aljában, mind a tetejében. Fenti megállapításaink természetesen arra a szakaszra vonatkoznak, ahol feltárásunk folyt; lehetséges, hogy a sánccsészeg nem egységes mindenütt. A megásott sánccszakaszon és környékén a sánctól a 465 m-es

⁴ A terület és az általunk megjelölt régészeti pontok bemérését 1971 óta folyamatosan az Erdészeti és Faipari Egyetem Geodéziai Tanszéke végzi. A régészeti munkánkhoz nélkülözhetetlen felmérésekért őszinte köszönetemet szeretném e helyen is kifejezni Bezzegh László tszv. egy. tanár és Szabó Gyula adjunktus úrnak, valamint a helyszín bejárása során végzett térképezésért Szádeczky Kardos Gyulának.

SOPRON – VÁRHELY
(Burgstall)

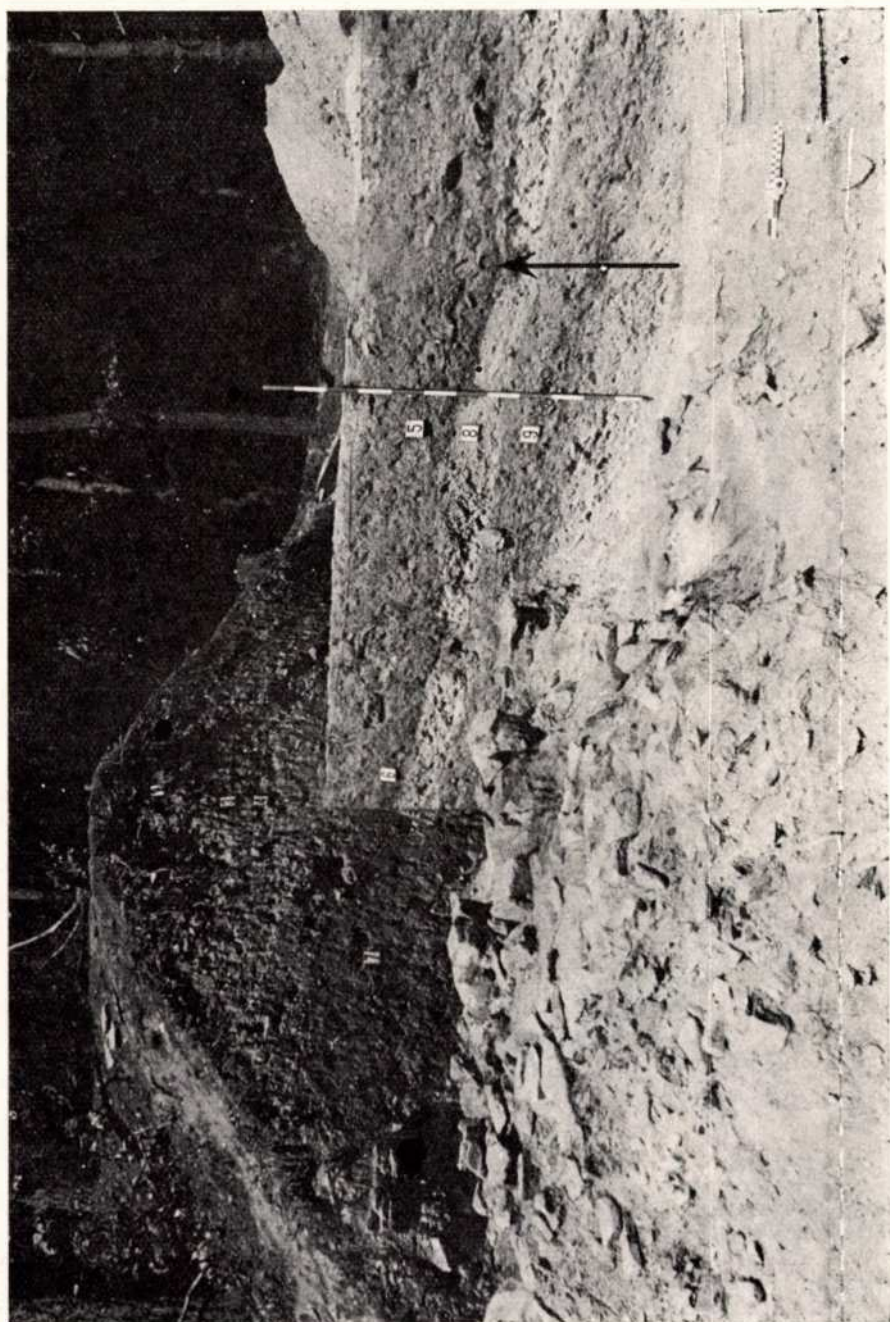
A soproni Várhely Hallstatt-kori telepének és temetőjének vázlatrajza

rétegvonal mentén készítették. E rétegvonal alatt a hegy alapközeete mintegy 5°-os szögben lejt. Ezt a meredekséget a sáncépítők azáltal fokozták, hogy a sáncmű előtt sáncárkot ástak, és feltehetőleg az onnan kitermelt köveket hordták fel a sánc megerősítésére a sánc külső oldalába. A sánc belső oldalában, azaz a telep felé eső oldalon nagyobb kövek nem feküdtek. Az előbb említett kőszerkezeten belül faszervezet nyomára is bukkantunk. Famaradványokat a sánc külső és belső oldalában egyaránt találtunk. A feltárt famaradványok különböző formájúak. A sánc külső oldalában a fák kb. 1—1,5 m² nagyságú kazetta három oldalát képezték, oly módon, hogy a kazettáknak a sánc közepe felé eső oldalán nem feküdtek fák. Ezeknél az objektumoknál a fagerendákat keresztbefektették egymás fölé. Feltárásunk során 3—4 egymásra rakott gerendasort figyelhettünk meg. Ilyen módon összerakott fagerenda-maradványokat találtunk a feltárt blokkunk D-i végében, a sánc közepében is. A sánc belső oldalán feltárt hosszú fagerendák a sánc vonulatával ferdén-párhuzamosan feküdtek. A faszervezeti maradványokat a felszín alatt 3,70—1,30 m mélyen találtuk, azaz a 4—11. sz. rétegekben. Az elszenesedett maradványok vizsgálata alapján Benedek Attila tanszékvezető docens azt állapította meg, hogy kocsánytalan tölgyből készült gerendákat alkalmaztak.⁴ A sánc alján négy cölöplyukat találtunk, amelyek vagy a sáncszerkezettel függtek össze vagy korábbi építmény nyomai. Az eddig észlelték alapján a kérdés még nem dönthető el. A sáncot készítő nép hitvilágához nyújtanak adatokat azok az emberi csontmaradványok, amelyek a sánc belsejében, egy sekély gödörben elhelyezve feküdtek. Ugyanezen egyed vázának néhány darabját találtuk meg kissé távolabb is, mintegy 4—5 m-re. A hamus földrétegbe sekélyen bemélyített gödörből került elő a gerincoszlop hat egymás melletti csigolyája, a bal és a jobb sípcsontok részei, a jobb felkarcsont középső része (alsó vége megégve), a koponyatöredékek, a medencelapát bal oldali része, az ülőcsonttal és szeméremcsonttal. A gödörben levő csontoktól 4—5 m távolságban találtuk meg a jobb sípcsont felső középrészét és a felkar középső részét. Az antropológiai leletek meghatározását Kiszely István antropológus végezte és a leletekről a következőket állapította meg: A csontok 45 év körüli, több gyermeket szült nő vázának darabjai. A hosszú csontok végződésén állati fogaktól eredő harapások nyomai láthatók. A medencelapát szélei már a földbe kerüléskor hiányoztak, azokat cikk-cakkosan eltávolították. A jobb felkarcsont középső részei részben ferde, részben egyenes vonalú töréssel végződnek. A jobb felkaron kisméretű égés nyomai figyelhetők meg. Az állati harapások vagy közvetlen földbe kerülés előtt, vagy 1—2 nappal ezután történhettek.⁵

A neolitikumtól kezdve ismerünk olyan emberáldozatokat, amelyekkel az építkezés (pl. a sáncépítés) eredményes befejezését kívánták biztosítani. Nem csupán az antik mitológiában találhatunk adatokat az emberáldozatokra (pl. Iphigenia feláldozása), hanem a különböző népek mese- és mondavilágában is nyomon követhetők e szokás emlékei (pl. Kőműves Kelemenné balladája). A soproni Várhelyen megfigyelt emberáldozat az első adatunk arra vonatkozólag, hogy már az i. e. 700 év körüli időkben szokásban volt területünkön a sáncban elhelyezett és feltehetőleg a sáncépítés eredményessége érdekében végrehajtott emberáldozat.⁶

5 Benedek Attilának, az Erdészeti és Faipari Egyetem tszv. docensének a vizsgálatokért és az adatok átadásáért hálás köszönetet mondok. Az antropológiai meghatározásokat Kiszely István antropológus végezte, az állati harapásokra vonatkozóakat Bökönyi Sándor zoológussal együtt állapították meg. Mindkét kollégám munkáját hálásan köszönöm.

6 A szakirodalomban ritkák az emberáldozatokra vonatkozó adatok, különösen a sáncépítéssel kapcsolatos emberáldozatokról esik ritkán szó. Ennek oka részben az, hogy az antropológiai maradványoknak legtöbbször csupán egy részét földelték el, így ezek összefüggéseinek és jelentőségének felismerése nehéz. A Kárpát-medencében esetleg barlangban bemutatott áldozat lehetett a későbronzkor végén az aggteleki barlangban talált leletegyüttes. Tompa F.: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1934/35, 106. Szlovákiában négy barlangból ismerünk feltehetőleg áldozatként odakerült csontmaradványokat J. Bárta: Die Majda-Hrasko-Höhle und ihre Funktion in der Hallstattzeit, Slovenska Arch. VI, 2, (1958/354). Emberáldozatról és a kultikus antropofágiáról R. Rolle: Zum Problem der Menschenopfer und kultischen Anthropophagie in der vorrömischen Eisenzeit. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 6, (1970) 46—52, további irodalommal.

Hallstatt-kori sánc átvágása a soproni Várhelyen

3. Röviden ismertetem a sáncban talált emlékanyagot. Ennek legnagyobb része másodlagosan került a sánc töltelékföldjébe. Ezért annak a területnek, teleprésznek a múltjához nyújt adatokat, amelynek földjét és elpusztult romanyagát a sáncépítéshez hordták, tehát a sáncépítés korát megelőző időre vonatkoznak. Az az idő, amely a leletek használata és a sáncmunka ideje közt eltelt, lehetett néhány évtized, de elméletileg lehetett csupán 1—2 nap is. Rendkívül nagy mennyiségű faszenet, hamut, átégett földdarabokat, paticstörödéket (a vályogfalú házak átégett darabjait) talál-

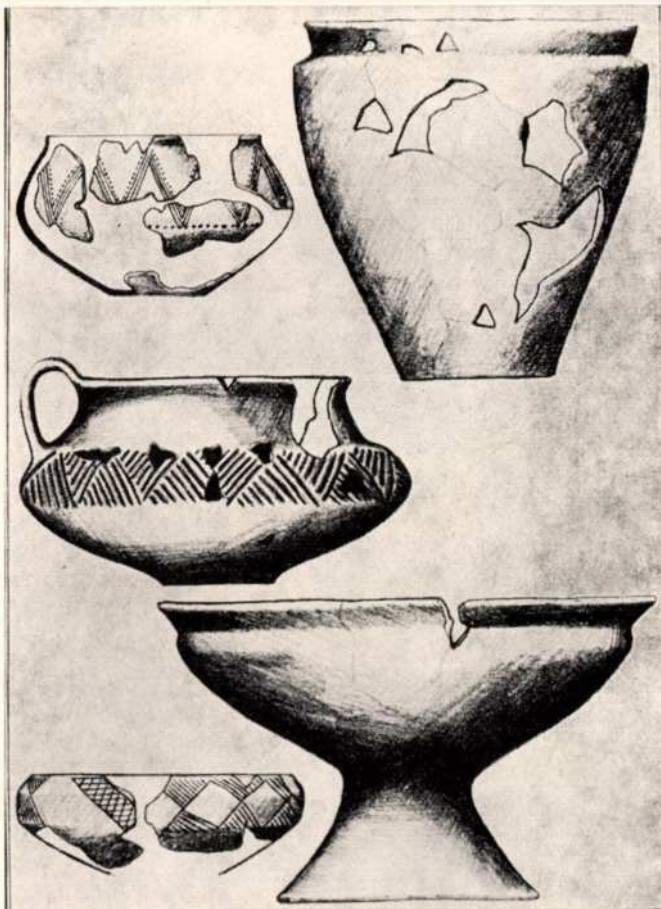

1973-ban feltárt sírkerámia

tunk. A Sopron-Várhelyen egykor folyt Hallstatt-kori élet gazdálkodására és táplálkozására vonatkozó adatok közül megemlítjük a sáncban talált gabona- és gyomnövény-maradványokat. Ezek közül a következőket határozhatta meg Pálné Hartyányi Borbála: búza (szemek és kalászorsó), gabonarosznok (ez hazánkban mindenütt előfordul, de gyakoribb a savanyú talajokon), fakó muhar (kizárólag a művelt területek gyomnövénye, és amennyiben a talaj valahol hosszabb ideig parlagon marad, a többi gyomnövény kiszorítja).⁷

⁷ A magvak meghatározásáért és az adatok átengedéséért Pálné Hartyányi Borbálának mondok köszönetet.

Felszínre kerültek a sáncból különböző állatok csontmaradványai is, mégpedig igen nagy mennyiségben. Fajok szerinti megoszlásuk azt mutatja, hogy a telep lakói ételmezésükhöz majdnem kizárólag a tenyésztett háziállatok húsát használták, a vadhús nem játszott lényeges szerepet táplálkozásukban. A sáncásatás során feltárt állatcsontmaradványok megoszlása a következő: sertés 159; szarvasmarha 126; juh vagy kecske 100; ló 41; eb 19; gímszarvas 2; vaddisznó 2; őz 1.⁸ Egyelőre nem állapítható meg, mely állatcsontok kerültek a sáncba másodlagosan és melyek elsődle-

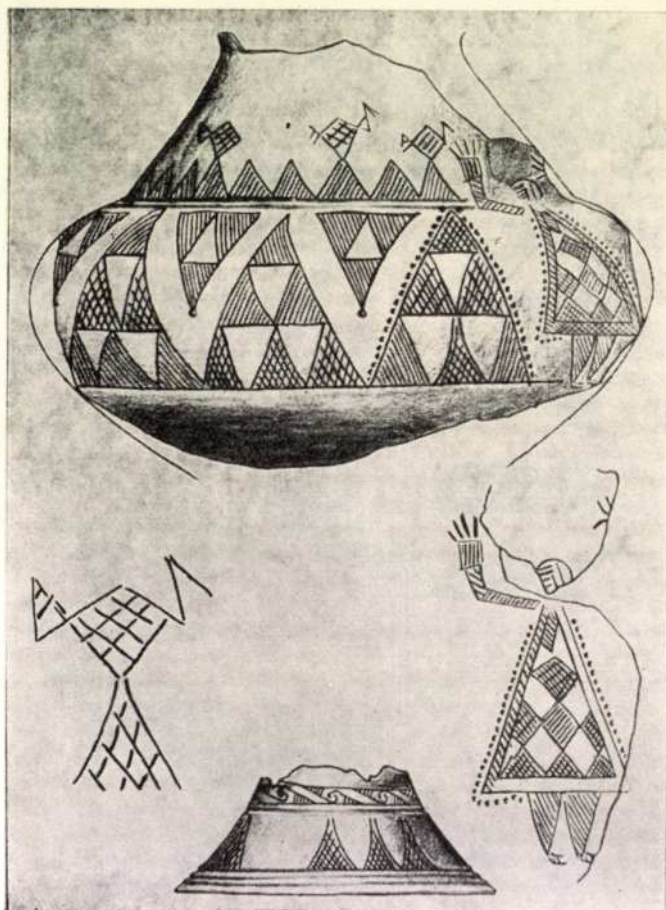
1973-ban feltárt sírkerámia

gesen, tehát nem tudjuk megmondani, melyek kerültek ide a korábbi telep területéről, és melyek tartoznak közvetlenül a sáncához.

A fősánc töltélföldjében talált leletek egy része a Hallstatt—B/C periódus átmeneti idejére, másik része a Hallstatt—C periódusra keltezhető, ezeket az edényeket tehát az i. e. 750—600 közti időszakaszban készíthették. Ez 150 esztendő jelent. Valószínűnek tartjuk azonban, hogy az a teleprész, amelynek hagyatékához edényeink tartoznak (tehát ahonnan a sáncához szükséges földet kitermelték) ennél rövidebb

⁸ Az állatcsontok meghatározásáért Bökönyi Sándornak tartozom köszönettel.

időt ért meg. Meghatározási módszerünk, amely jelen esetben elsősorban az edénytöredékek tanulmányozására épül, nem eléggé kifinomult még. Így jelenleg csupán a fent jelzett 150 éven belüli időre keltezhetjük leleteinket. A magunk részéről feltételezzük, hogy a sáncban talált emlékanyag elsősorban az i. e. 750—700 közti évekre lesz majd keltezhető. E feltételezésünk alapja a teleprész leleteinek a biztosabban keltezhető síranyaggal való összehasonlítása. Ugy tűnik, hogy a fiatalabb sírokra jellemző stílusjegyek hiányzanak a sáncban talált anyagból. Sopron-Várhely Hallstatt-

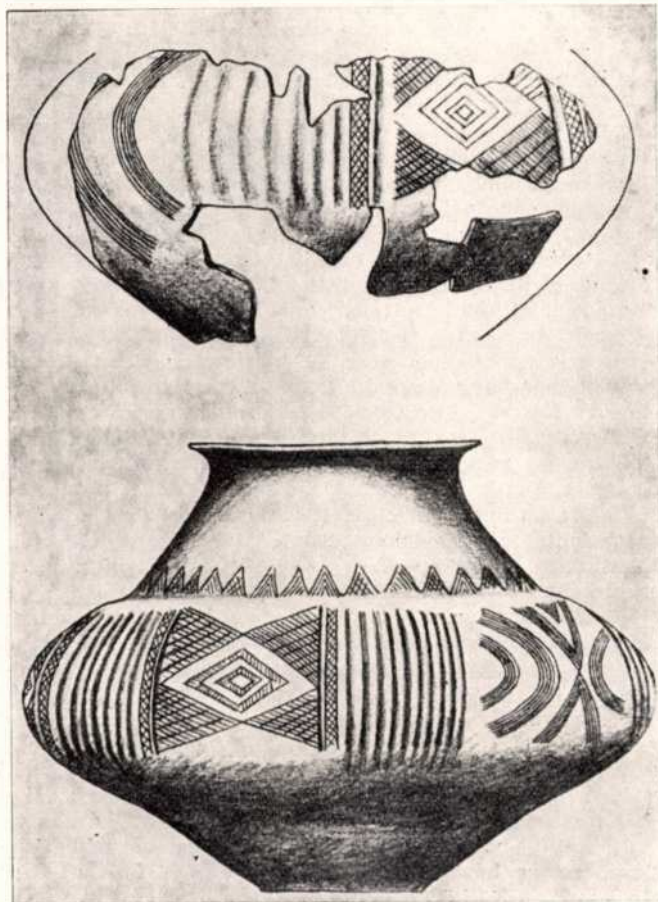
1973-ban feltárt sírkerámia

kori leleőhelyének egyik nagy értéke éppen az, hogy lehetőséget nyújt a síregyüttesek és a telep emlékeinek párhuzamosítására. A sáncban számtalan olyan leletet találtunk, amely a megelőző korszak, az ún. Urnasíros kultúra fazekasművességének tovább élő tradícióit tükrözi. Más, hasonló jelenségekkel együtt ezek a részletek is arra mutatnak, hogy a Sopron-várhelyi település a magyarországi Hallstatt-kultúra legelső települési csomópontjai közé tartozott, ha ugyan éppen nem a legelső volt.

Fentebb megemlítettük, hogy a fősánc földjéből felszínre került leletek a Hallstatt-B/C periódusra keltezhetőek. Ez azonban a sánc készítésére vonatkozólag csupán „post quem” adat, tehát azt az időt jelzi, amely után történt az erődítés. A telepnek — épp úgy, mint a telephez tartozó temetőnek — virágkora a Hallstatt—C periódus volt. Ké-

sőbbi lelet nem került felszínre a sánc földjéből sem, ezért tételezzük fel, hogy a telep védelmére a fősáncot a Hallstatt—C periódusban emelték.

A Sopron-várhelyi telep délnyugati oldalán, a fősánc előtt egy másik sáncvonulat is látszik, amelyet elősáncnak nevezünk. 1973-ban ezt az elősáncot is átvágtuk. Megállapíthattuk, hogy a fősánc és az elősánc szerkezete eltér egymástól. Az elősáncban sem kő, sem faszerkezetnek nem találtuk nyomát. Ezt az elősáncot a hegy kőzetének törmelékes anyagából hordták fel. A sánc felhordott földjében csupán egyetlen he-

1973-ban feltárt sírkerámia

lyen feküdt néhány edénytöredék. Ebből a lelethiányból arra következtethetünk, hogy azon a környéken, ahonnan ennek a sáncnak a földjét kitermelték, korábban nem volt település. Az egyetlen helyen csomóban talált cserepek a La Tène-korszak utolsó periódusára, a D-szakaszra keltezhetőek, tehát az i. e. I. századra. E cserepek azt tanúsítják, hogy az elősáncot vagy a kelta kor után készíthették. Mivel azonban Sopron-Várhelyről a nagyon gazdag Hallstatt-kori leletanyag és a kevésbé számos későkelta anyag mellett (egyetlen római darabon kívül⁹) nem ismerünk más

⁹ A Sopron-Várhelyről felszínre került római kori anyagról lásd Bella Lajos: Oedenburger Zeitung 1899. aug. 6.

leleteket, nagyon is valószínű, hogy az elősáncot a kelták építették, mégpedig a kelta korszak legvégén. E helyen arra is fel kívánom hívni a figyelmet, hogy a Hallstatt—C periódust a La Tène—D periódustól több mint 500 év választja el, tehát e két korszak telepe között települési kontinuitás nem volt.

Az elősáncnak ezt az időrendi helyzetét erősítik meg az e sánc mellett lévő Hallstatt-kori sírhalmok is. Ezek egy része az elősánc és a fősánc között található, a 75. sír pedig érintkezik az elősáncsal. Már a 75. halom feltárása előtt is valószínűtlennek tartottuk, hogy az elősáncot használó nép sírhalmi egy részét a sáncrendszeren belül (tehát a fő- és elősáncok között) emelte volna. Feltárt sírjaink időrendi helyzete véglegesen tisztázta ezt a kérdést. Mind az 1971-ben feltárt 73. számú sírhalom,¹⁰ mind az 1973-ban feltárt 75. számú halom a HC-periódusba sorolható. Figyelemre méltó az említett 75. tumulus és az elősánc időrendi viszonya szempontjából az elősáncnak az az ívelése is, amellyel egy szakasza kikerülni igyekezett a 75. tumulust. Ez ívelés nélkül ugyanis az elősáncot a sírhalmon kellett volna keresztül vezetni.

4. Miután feltárásunkkal néhány tájékozódó adatot kaptunk a fősánc és az elősánc szerkezetére és kronológiájára vonatkozólag, kutatóárkot húztunk a telep belsejében is, mintegy 50 méter távolságban az elősáncban ástott blokkunktól. Ebben az árokban két ház részlete és egy gödör-rész került napvilágra. Idő és pénz hiányában teljes feltárásukat 1974-re kellett halasztanunk. Az egyik házban (2. számú ház) vastagon átégett tűzhelyrészleteket, igen sok edénytöredéket, agyaggúlák darabjait és állatcsontokat találtunk.¹¹ A telep vallási élete szempontjából jelentősek az ún. tűzikutya-darabok, amelyek a tűzhely közelében feküdtek. Ezek azt bizonyítják, hogy a Sopron-várhelyi temető több sírjából is ismert tűzikutya formájú oltárok az otthonok vallási életében használatosak voltak mint házi oltárok is. Hasonló tűzikutya-töredékeknek a fősánc földjében való előfordulása azt mutatja, hogy ezt a vallási szokást és a tűzikutya-oltárok használatát a Sopron-Várhelyet elfoglaló nép megtelepedésének kezdete óta gyakorolta, már abban a korai szakaszban is, amely megelőzte a sáncépítés korát. A fent tárgyalt 2. sz. házból került felszínre egy borostyángöngy is, amely a Baltikumból kerülhetett e területre, valószínűleg a Sopron környékén is átvezető fontos kereskedelem útján. A ház cölöpszerkezetét a leletek felszedése után láthattuk világosabban. Ezek a cölöplyukak valószínűleg nem csupán az épület tartószerkezetéhez tartoztak, hanem egy részük a ház belső berendezési tárgyival állhatott összefüggésben. Ahhoz, hogy az épület teljes szerkezetét rekonstruálni tudjuk, nélkülözhetetlen a ház teljes feltárása. Jelenlegi adatainkból csupán annyit állapíthatunk meg, hogy az építménynek függőleges falai voltak és belső tűzhellyel rendelkezett. Ezen ház É-i részét egy gödör vágta át. Ez a gödör tehát fiatalabb, mint a ház, amelybe bevágták. A gödörből felszínre került cserepek keltakoriak. A 2. sz. ház mellett feküdt az 1. sz. ház. Mindaddig alig rendelkezünk támpontokkal arra vonatkozólag, milyenek voltak a Hallstatt-kor házai Magyarországon területén, ezért igen jelentős a korszak telep kutatása számára az, hogy a Sopron-várhelyi 1. sz. ház szerkezetileg eltér a 2. sz. háztól. Ennek a háznak teljes feltárását is a következő évre kellett halasztanunk. Az épület belsejéből eddig ismert leletanyag korban megegyezik a 2. sz. ház leleteivel, és mindkettő a Hallstatt-C periódusra keltezhető, tehát az i. e. 720—600 körüli évekre.

5. Telepásatásunk vázlatos ismertetése után térjünk rá az 1973-ban feltárt két sírhalom bemutatására!

A 75. sz. tumulust elsősorban azért tártuk fel, hogy adatokat kapjunk az elősánc és a sírhalom időrendi viszonyára. A temetkezési szertartás során a sír mellékleteit az egykori felszínre helyezték. Csupán a sír közepén észlelhetünk igen sekély teknőszerű bemélyedést. Fa- vagy kőszerkezetnek nyoma nem volt. A sír DK-i oldalán későbbi beásás nyomát észleltük. A földre helyezett edényekre hordták rá a sírhalmot. A tumulusban megtaláltuk a HC-periódus jellegzetes edényeit: vörös fes-

10 Patek E., *Archaeologiai Értesítő* 99 (1972) 208.

11 I. h. 8. sz. jegyzet.

tésű, fekete, grafitos nagyedényeket, kihajló peremű, nagy, fekete edényeket, bennük a kis merítőedényeket, csőtálas talakat kihajló peremmel lapos talakat, szitulákat (vödör alakú edény) stb. (néhány darabra vö. a 3. képet és 4. kép: 2,5). A sírban nem találtunk sem fémeket, sem embercsont-anyagot. Fentebb említettük, hogy a sír DK-i részében bolygatás nyomát állapíthattuk meg, és ugyanezen részen néhány cserép mélyebben feküdt (betaposva?). E jelek alapján azt tételezzük fel, hogy a sírt sírblók foszthatták ki, közvetlenül a temetés után, tehát akkor, amikor még tudták, hogy mely részre helyezték a magas anyagértékű fémtárgyakat. Ugyanis a Sopron-várhelyi temető korábban feltárt sírjai azt mutatják, hogy a legtöbb fémmelléklet az emberi csontokkal együtt, legtöbbször megégve helyezték a sírba. Valószínűleg az ékszereket, fegyvereket stb. a halottal együtt helyezték a máglyára, és a halott-hamvasztás befejezése után a kalcinált csontokkal együtt — sokszor azokkal szétválaszthatatlanul összeégetve — gyűjtötték össze és helyezték sírba. A Hallstatt-korszakban a gazdag sírok kifosztása nem tartozik a ritkaságok közé. Lehetségesnek tartjuk, hogy a 75. sz. sírhalomnál is ez történt, és a fémek kiemelésével együtt tűnhettek el a halott égett csontjai is. Erre vonatkozólag azonban határozott bizonyítékunk nincsen. Másik lehetőség az, hogy távoli harcban elhunytak a sírja a 75. sz. sírhalom. Ilyen esetben képletes a temetés, és csupán a mellékletek kerülnek a sírba. Az előző feltételezésünket a sírban észlelt bolygatás támasztja alá. Egy további sírt táruunk fel a várhelyi halmos temető K-i részén. E sír szélén fagerendák nyomait állapíthatjuk meg, a sír felett talált fanyomok a sír tetejére helyezett deszkázat maradványai lehetnek. Hasonló deszkázat nyomát találtuk az 1971-ben feltárt 83. sz. sírhalomban is.¹² E sírnál bolygatásra utaló jelenség nem volt, azonban az antropológiai anyag itt sem volt meg. Az edényeket a sírban csak hiányosan találtuk meg, egyazon edény cserepei egymástól távol, a sírgödörben szétszórva feküdtek. A töredékes mellékletek sírba helyezése speciális ritusra jellemző és a Sopron-várhelyi temető régebben feltárt sírjaiban is előfordult. Csúpan egy nagyobb fülesbögre (4. kép: 3) helyzetéből következtethetünk arra, hogy ezt az edényt ép állapotban helyezték ide. Az itt talált sírkerámia igen finom kidolgozású és nagyon gazdag ornamentikájú. A restaurált leletek közül néhányat mutatunk be. Hiányosan, több darabra törve helyezték a sírba a 6. kép felső edénytöredékét. A 6. kép alsó talptöredéke a fenti nagyedényhez tartozott. Bár az összefüggést bizonyító cserepek hiányzanak, az edényrészek összefüggésére mutat a töredékek azonos anyaga, színe és kidolgozása. A talptöredéket inkrusztált (vésett) technikával készített tova futó spirális minta, az öröklét, folytonosság szimbóluma díszíti. Ez a minta és technika a Kárpát-medencében ritka, néhány előfordulásról tudunk Ausztriából, leggyakoribb azonban a Balkán-félszigeten, elsősorban az Al-Dunánál. Hasonló díszítést ismerünk a Bella Lajos által feltárt régi Sopron-várhelyi anyagból is.¹³ Tárgyalt nagyedényünk vállát madarak sora díszíti. Heraldikai jelentésének megfelelően az ún. lélekmadár-motívum elsősorban a sírkerámiát díszíti.¹⁴ Ugyanezen edény öblének töredékén pont-sorokkal keretezett, háromszögekből összeállított motívumokat láthatunk. Az egyik ilyen motívum szoknyás nőalak törzsét alkotja. A figurát rituális (adoráló vagy táncoló) mozdulattal, felfelé nyújtott karokkal és kezekkel ábrázolták. A nőalak keze érintkezik az edény vállát díszítő madarak sorával.¹⁵ Amint láthatjuk, ez az egyetlen edény is igen gazdag szimbolikus ábrázolásokban. E szimbolika tartalma tükrözi Sopron-Várhely lakóinak gondolatvilágát, és bizonyítja a telepnek a Keleti Alpeselek vidékén túlmenően Észak-Itália és a Balkán-félsziget igen fejlett szellemi kultúrájával való rokonságát.

12 I. h. 10. jegyzet.

13 Hasonló spirál motívummal díszített kerámiát tartalmaz a Bella Lajos által korábban feltárt 27., 29., 59. sírhalomok leletanyaga.

14 Szimbolikus madárábrázolásokat láthatunk a korábban felszínre került Sopron-várhelyi leletek között is. Így pl. Gallus Sándor: Die figuralverzierten Urnen vom Soproner Burgstall. *Archaeologia Hungarica* XIII, X. t. 5; II. t. 4, 6; III. t. 8.

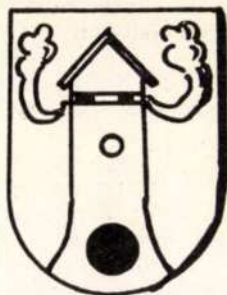
15 Az 1973-ban feltárt sírkerámiát díszítő nőalak formája rendkívül sok hasonlóságot mutat a korábban feltárt 28. tumulus figurális edényével. Lásd Gallus i. m. V. t. 3.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Tompos Ernő:

Rauch András címerei és emléklakettje

Rauch András (1592—1656) soproni zeneszerző mindkét címere polgári címer. Rauch András soproni polgár, a soproni ág. h. evangélikus egyházközség orgonistája nem volt nemes és nem is akart annak látszani. Címert azonban — sok-sok polgártársához hasonlóan — használt. Pecsétgyűrűjén egyszerű beszélő címert, egy füstölőt (Rauchfässlein) viselt (1. kép). Zenei műveit a teljes címer díszíti, pajzsában hármas-

Rauch András pecsétje és címere

halomból kinövő griff tartja a füstölőt. Sisakdísz: két ezüst-kékkel vágott szarv között növekvő griff tartja a füstölőt. A címerkép és a sisaktakarók színeit jelzés hiányában nem lehet megállapítani (2. kép).

Ismerve a magyar címertulajdonosok és heraldikusok ellenszenvét a pajzs mezejében szabadon lebegő címerképekkel szemben, könnyű lenne kimondani: az eredetileg lebegő füstölőt azért helyezték a griff karmai közé, hogy valami tartsa. A hármashalom? Ez pedig csak növeli a magyaros hatást.

Csakhogynem ismerjük a két címer keletkezési időpontját. Tudjuk, hogy az egyszerűbbet 1651. febr. 6-án használta Rauch András, amikor az altdorfi egyetemen tanuló fia, Rauch Mátyás 100 császári arany forintot kitevő ösztöndíját felvette, hogy Strassburgban folytathassa a tanulmányait.¹ A teljes címert 1641-ben kiadott zene-

¹ Soproni ág. h. evangélikus egyházközség levéltára: 182. III. 154. szám.

Renner Kálmán Rauch-plakettje

művének címlapjáról ismerjük. Ez korábban kelt. Az viszont ma már megállapíthatatlan, hogy az egyszerűbbet mikor vették. Természetesen az is elképzelhető, hogy a pecsétgyűrű 1 cm²-nél kisebb kövébe a vésnök nem tudta a teljes címert belevésni és így annak csupán a leglényegesebb részét, a füstölőt tartotta meg. A griffet, hármashalmot, a sisakdíszot és a sisaktakarókat egyszerűen elhagyta. A két utóbbit egyébként sok címerábrázolásnál elhagyják. A kérdés tehát eldöntetlen marad.

Azt is tudjuk, hogy a XVII. században elég gyakori járványok, pl. pestis ellen füstölést alkalmaztak fertőtlenítésként, de sajnos egyetlen ilyen orvosi célra használt füstölő képe maradt csak reánk a Semmelweis Múzeumban, ezt is egy múlt századbeli viseletbe öltözött hölgy tartja és nem is hasonlít a Rauch-címerben ábrázolt füstölőre.

Hasonlítanak viszont a táci és óbudai ásatásoknál előkerült, világítótoronyszerű „lámpák”. Itt az a kérdés, hogy ezeket csak világításra vagy esetleg fertőtlenítésre is használták-e.

Az ismertetett címerek nem hasonlítanak a cseh nemességgel bíró Rauchenfeldi Rauch János 1696. ápr. 20-án adományozott magyar nemesi címeréhez.² A Nyéki Rauch család 1763. ápr. 6-án kelt bárói címere négyelt pajzsának első és negyedik arany mezejében egy piros griff tart a Rauch-féle füstölőhöz hasonló kéményszerű pillért, tetején ötszirmú piros rózsával. Ugyanezt ismétli meg a három sisakdísz közül a bal oldali, azzal a különbséggel, hogy a griff a sisak koronájából nő ki. Ha ez a régi polgári címer alapján készült, úgy eredeti jelentése időközben már feledésbe ment.³

Rauch András orgonajátéka elhangzott, mint zeneszerzőt évszázados lappangás után ismét felfedezték és Sopron város tanácsa a Soproni Ünnepi Hetek alkalmából kórusműveinek bemutatásával is öregbíteni kívánja a város zenei jó hírét. A legjobb kórusokat pedig — nagyon stílszerűen — Rauch-émlékéremmel tüntetik ki.

Az emlékérem alkotója maga is soproni művész: Renner Kálmán. Eddigi művei között már eddig is számos zenei vonatkozású volt, de ez az érme az első, mely ki-mondottan soproni zeneszerző emlékét és dicsőségét hirdeti.

Ennél az éremnél visszatér az emlékérmek hagyományos kerek alakjához. Rauch András mellképét, egykorú grafikai lap alapján realiztikus ábrázolásban adja (3. kép). Nem is lett volna helyes a barokk kor zeneművészetét modern vagy ultramodern formában ábrázolni. A plakett hátsó lapja, mely már a mi korunk kórusait jelképezi, modern (4. kép). Kifejezésre juttatja ezzel azt a több mint háromszáz éves időközt, mely az ő műveinek keletkezése és mostani előadása között eltelt, és amely bizonyítja Rauch András zeneszerzői munkásságának időtálló voltát.

² Kempelen Béla: Magyar nemesi családok, Bp. 1915, IX, 71; Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei, Bp. 1904, I, 263–264.

³ Csergheő Géza: Der ungarische Adel, J. Siebmacher's Wappenbuch, III/2, 386. tábla; Eojnicic Iván: Der Adel von Kroatien, J. Siebmacher's Wappenbuch, 114. tábla.

Adalék a káptalanvisi szőlőhegy történetéhez

1. A feudalizmus teljes kibontakozása idején Sopron megyében legjelentősebb szőlőtermesztés a Fertő mentén és Locsmánd környékén volt. E locsmándi borvidékhez tartozott a káptalanvisi szőlőhegy is (Káptalanvis és Nemesvis egyesítéséből 1930-ban¹ Répcevis lett; Locsmánd ma: Lutzmannsburg, Ausztria).

Locsmánd közvetlen környékén 1715 táján mintegy 4000 kapás szőlő található. A káptalanvisi szőlőhegy nagysága 1696-ban 568 kapás szőlő, IV. osztályú föld, bora pedig 5. osztályú.² 1710-ben 1035 kapás szőlő,³ 1803-ban 127 hold,⁴ 1819-ben 127,4 pozsonyi mértékben,⁵ 1851-ben 127 hold.⁶ 1900-ban és 1913-ban 103 kat. hold 638 ööl.⁷ 1962-ben 12,5 kat. hold.⁸

Káptalanvis földesura a győri káptalan volt. A jobbágyfelszabadításig a szőlőtulajdonosok a következő községekből kerültek ki: Káptalanvis, Zsira, Gyülevíz és Salamonfa (ma Zsira középső és délkeleti része), Nemesvis, Und, Gyalóka, Franka vagy Frankau (Répcesarud, ma Frankenau). Az úrbéresség megszűnése után, vagyis a 19. sz. második felétől a frankaiak eltűnnek mint birtokosok, s földjeik nagy részét a locsmándiak vásárolják fel. Más községek földjeiből is vásárolnak ugyannyira, hogy 1900-ban már 50 kat. hold 120 ööl, 1913-ban pedig 55 kat. hold 594 ööl terület volt a tulajdonukban. Káptalan- és nemesvisieké 1900-ban 28 kat. hold 752 ööl, 1913-ban 29 kat. hold 472 ööl (vö. a 7. jegyzetet). 1922-ben két dűlöt (Felső újhegy: 12 kat. hold; Közép újhegy: 13 kat. hold) a trianoni békeszerződés értelmében Burgenlanddal Ausztriához csatoltak. A két világháború között és azóta is a szőlőterület tovább csökkent.

2. A visi szőlőkre vonatkozóan két ún. hegytörvény ismeretes: 1767-ből és 1879-ből. Az 1767. okt. 5-i visi hegytörvény:

„Az Tekintetes Győri Káptalan fundussán levő Káptalan Vissz Hegysége igazsága, és articulusai így következnek.

Articulus 1mus

Hogy Isten Eő Főlsége ingyen való Kegyelmeből és irgalmatosságabul veszedelmes égi Háborutul az Hegyeket, és határokat Sz(ent) Donatus esdezése által meg tartani méltoztassék, azon Sz. Patronak napján senkinek Sz. Mise előtt 90 G(ara)s büntetés alatt a Szöllőben nem légyen szabad dolgozni, amellynek 50. Gs. az itt való Templomnak Szükségére, 40. pénzenek fele pedig a Hegy Mesteré, másik fele Szöllő pásztoroké légyen.

Articulus 2dus

Sz. Mihájj napjátul Sz. György napig az Szöllőben nap költő előtt, és nap nyugott után is, ugy Szombaton dallest dolgozni Szabad, az után pedig kivált Harang Szónak jele után nem Szabad, más különben minden kint való személytül 5. Gs. a bent való lakostul pediglen 4. Gs. büntetésül vegyenek a Szöllő pásztorok a maguk Számára.

Articulus 3ius

Vasárnapon, és ünnep napokon Sz. Mise és Dicatis előtt a Hegyben gyalog, marhával, szekérrel, senkinek nem légyen Szabad bé menni, másképpen a Templomra 40.

1 A két Vis egyesítése nem 1927-ben (Csatka Endre: Sopron és környéke műemlékei 585), hanem 1930 áprilisában ment végbe. 1927. szept. 15-én csak a belügyminiszter rendelete jelent meg az egyesítésről. Baán Jánosnak, az egyesítés utáni első községi bírónak szíves közlése.

2 GySmL. 2. sz.: Conscriptioes 5-b/1-2.

3 Drinóczy György: Bönészet Sopron Megye ismeretéhez. Kézirat (1830-1847). GySmL. 2. sz.

4 Soós Imre: Ósi sopronmegyei nemzetségek, Sopron, 1941, 183-85.

5 Káptalanvis feudális iratai 1. csomó (GySmL. 2. sz.).

6 Fényes Elek: Magyar ország geographiai szótára. Pest, 1851.

7 Káptalanvisi hegykönyv (tulajdonomban).

8 Községi tanács, Répcevis.

Gs. Hegy Mesternek 15. Gs. Szőlő pásztorok pedig 10. Gs. fűzet. Senkinek Uő hold Vasárnap egész nap szekérral meg irtt büntetés alatt bé menni nem engettetik, nem különben Uő hold Vasárnapokon fárul gyümölsöt hajgálni és rázni 40. Gs. alatt nem szabad, melynek fele Hegy Mesteré, másik fele pedig Szőlő pásztoroké légyen.

Articulus 4us

Hegység minden Esztendőben háromszor közönséges gyűlést, úgy mint Hamvazó Szerdán, Gyertya Szentelő Boldog Asszony napján, és Sz(ent) Lőrincz napján tartozik tartani, és a Földes Urasság részirül is ha lehet valamely Tiszttye jelen légyen, ezen articulusok el olvastatni fognak. Ha pedig a hegységnek olly dolga és oka légyen, többször is tarthatik Gyűlés, melyre a Hegység béliek tartoznak megjelenni.

Articulus 5us

Midőn a Hegységnek közönséges gyűlekezeti tartatnak meg a Hegy Mester tartozik az egész gyűlekezeti meg inteni ezen articulusoknak meg tartására, egyéb eránt a ki azok ellen tselekszik, a ki tett büntetéseket kiki érdeme szerént el nem fogja kerülni.

Articulus 6us

A Hegység gyűlekezetében még az Hegység meg nem engedi senkinek a sóveget föl tenni a Hegységnek járandó 12. Gs. büntetés alatt nem szabad, a ki pedig a Gyűlekezetben illetlenül szólla másnak Személyére, vagy Szitkozódik, vagy valakit hazuttul, avagy hazug, mind annyiszor valamennyiszert történik, az ollyantin személy 25. Gs. a meg irtott mód szerént büntetődgyék, Ha Vidéki emberséges Emberek bé mennek, azokat meg böcsülvén helyet tartozik a Hegység nekik adni.

Articulus 7us

A Gyűlekezetekre a Hegy Mesternek Esküttye tartozik bé inteni a Vidékieket is, a midőn valamely dolognak mivolta kívánni fogja, kik ha bé nem jönnek, és a másik Gyűlekezetben a meg nem jelenéseknek elégséges okát nemadják, a Hegység részére 50. Gs. büntetettnek, ha pedig bent való lakósnak Vidéki ellen, vagy vidékinek bent való lakos ellen a Hegység előtt valami dolga lenne, és bé szóléttatnék Hegy Mester Esküttyének azon fárótságáért, bent való lakosok 2. Gs. Vidéki 4. Gs. fűzetvén tartozik azon eskütt bé inteni 25. Gs. büntetés alatt toties quoties mely jár a Hegységnek.

Articulus 8us

Valakit az Hegység elejbe intenek, fejességbül el nem jön, meg marasztaltatik két forintokban, mely büntetésnek egy forintya a Fölpörösnek, egy forintya pedig a Hegységnek Rendöltetik, és a keresete mind addig még ujra nem kezdi meg marasztaltatik.

Articulus 9us

A fölpörös tartozik a Hegységnek a mindőn valamely keresete vagyon előttő 60. Gs. le tenni a Hegy Mesternek asztalára, melynek egy harmad része a Hegy Mesteré légyen, két harmad része pedig a Gyűlekezeté, úgy mind azon által ha igaz keresete léssen a Fölpörösnek, azon költséget tartozik az Alpörös meg fizetni, ezen kívül Notáriusnak rendöltetik 10. Gs.

Articulus 10us

Ha valaki a Hegység által meg marasztaltatik, szabad léssen rajta egzecutiót tenni, melynek ellent állani 4. Gs. büntetés alatt nem szabad, mely büntetés a 8-dik articulus szerént fog el osztódni, hanem ha a Pörös felek a Hegységnek Törvény titelin meg nem nyugodhatnak szabad léssen az Urasság elejbe appellálni, causájokat a hol ujjabban revideáltatik, úgy nem különben ha olly dolgok adnák elől magukat, melylyeket a Hegység el nem végezhet, azokat is tartoznak az Urasság elejbe terjeszteni.

Articulus 11mus

Ha a Hegységben vidékiek, vagy bent lakosok hatalmasságot el követnek az Urasságnak 4. forintokat, a Hegységnek pedig 2. forintokat fizetnek, nem különben ha valaki Hegy Mestert, Szőlő pásztorokat meg veri, Hasonlóképpen a meg irtt büntetésben esik, az Urasság részirül azon kívül az verisért a veretmeg félnek a verisnek

minemőségéhez képes az okozandó költségekhez edgyütt eleget tenni tartozik, még is a ki a Hegy Mester, Szőlő pásztorokat verissel fenyegeti, vagy fegyveres kézzel avagy tsak bottal is a Hegyben kergeti és ellenek olly fele annyira büntetődik, mely büntetésnek fele az Urasságé, másik felének egy része a Templomé, egy része pedig a Hegységé lészén.

Articulus 12us

Aki a Hegy Mestert meg hamisittya, ugy nem különben az eskütyét, vagy Szőlő pásztorokat szóval meg hamisittya, és meg nem bizonyittya, füzet 2. forintokat, ha pediglen azoknak gyanussága meg bizonyosodik, azok duplán füzetik ezen büntetést, ugy nem különben a ki azokat szidgya és motskollya, azon büntetésbe esik. Ha pedig valaki a Hegyben vért ereszt másón, annyival inkább ha káronkodik és szitkozódik, minden személy válogatás nélkül mind annyiszor, a mennyiszor történik, füzet 2. forintokat, melynek fele a Templomnak, amásik fele pedig a Hegységnek rendöl-tetik, a meg sértett félnek pedig sérelmének minemőségéhez képest tartozik eleget tenni okozandó költségeivel együtt.

Articulus 13us

Aki a Hegyben paráználkodni tapasztaltatik, ha páros személy légyen füzet 12. fo-rintokat, melynek fele az Urasságé, másik felének fele a Templomé, fele pedig a Hegységé, melyből a Hegység a Hegy Mesternek ad 1. forintot és a Szőlő pásztorok 50. Gs., a szabad személy pediglen felére büntetődik.

Articulus 14us

A ki éjjel a Szőlő Hegyben valamely lopásban tapasztaltatik, az Urasságnak füzet 2. f. a Templomra 10. Gs. Hegy Mesternek egy f. Szőlő pásztoroknak is egyet, ha pedig nappal tselekszi valaki, fele annyit meg irtt mód szerént füzet, a káros embernek pedig kárát meg téríteni tartozik, ugy nem különben, ha készakarva valamely kárt a Szőlő vagvy gyümöls fában téssen, hasonlóképen büntetődjék.

Articulus 15us

Nehézkes Asszonyt, vagy Tisztességre menendő leánt, ugy más bötsületes rendenlévő személt, két három pár gyümölsért avagy két fürt szőlőért elsőben nem lehet ugyan meg büntetni, másodsor meg kölly inteni, harmadsor a káron kívül a Hegy Mes-ternek és a Szőlő pásztoroknak járandó 40. Gs. kölly büntetni.

Articulus 16us

A ki éjjel vagy nappal akár mely részében az esztendőnek szánt-szándékkal a Szőlő gyepekön belül marhát őriz, ha kárt nem téssen is szőlőkben vagy fában, füzet a Hegy Mesternek 1. f. és a Szőlő pásztoroknak 50. Gs., ha kárt téssen a káros embernek a kárával és a 40. Gs. bötsüvel tartozik a meg irtt büntetésen kívül. Ha pedig gondatlanságbul vagy szaladás képpen valaki marhája tapasztalhatik, meg füzeti a kárt és bötsü pénzt 40. Gs. és az hajtó pénzt minden marhátul Gs. 4.

Articulus 17us

A Gyeput széről nem tsak egyedül a belső szőlős gazda, hanem mellette valók is a portione ugy nem különben a kapukat és páskokat jó és igaz osztály szerént meg igazéttani és jó állapotban tartani kötelezettenek, egyéb eránt Hegy Mesternek és Hegységnek tartozék 25. Gs. elsőben füzetni, másodsor pedig minden intés után ha meg nem tsinálja dupláztatik.

Articulus 18us

A gyeput rendin kívül killebb rakni vagy tulni az Hegy Mesternek járandó 40. Gs. büntetés alatt nem szabad, kiki pediglen a gyeput minden esztendőn Sz. György napra meg igazéttani, és ujittani a Hegységnek járandó 25. Gs. büntetés alatt tartozik, ugyanazért sem éjjel sem nappal Sz. György nap után az Gyeput be és ki-hágni a szokott páskókon és kapukon kívül az Hegy Mesternek és Szőlő pásztorok-nak járandó 20. Gs. büntetés alatt szabad nem lészén.

Articulus 19us

Ki a gyeput meg gyujtya akarva 6. f., ha pedig el horgya az tüzet az Urasságnak 3. f. káron kívül, azon föllül a Hegy Mesternek egy forintot és az Hegységnek is egy forintot a 4. Gs. bötsün kívül, ugy nem különben a ki készakarva szilva aszalót vagy

Gunyhót fel gyújt büntetődik 6. f. Ha pedig nem készakarva történnék, tehát tsak a kárval és bötsü pénzel tartozik.

Articulus 20us

Valaki a gyeplikön belöl jószágot birván, három esztendeig pusztán hadgya, azonal minden pénz nélkül az Urasságra szálly, tartozék ugyan a Hegyhez egy esztendőnek el folyása után meg inteni az ezeránt.

Articulus 21us

Ha valamelly kártétely történik a Hegyben s annak urát ha a Hegy Mester és a Szöllő pásztorok nem adhattyák, tartoznak eök a kárt bötsü pénzel edgyütt az káros embernek meg Füzetni.

Articulus 22us

A Szöllő Hegyben való szekér utakon senkinek szekérral járni nem engedtetik a Szöllőkben teendő szükséges utazásokon kívül a Hegy Mesternek járandó 40. Gs. büntetés alatt.

Articulus 23us

Valahány fürt szöllöt vagy hajtást valaki le tör, annyi 10. Gs. büntetés alatt kárát vallya, minden karónak ki törisiért pediglen 5. Gs. szöllötökiért 25. Gs. az káros Embernek a bötsü pénzen föllül, ha ezt szántszándékkal és el tökéllett rosszaságbul tselekedte.

Articulus 24us

Ha a gyümölts fa az barázdában vagyon egyik szomszédnak sem szabad fel mennyi az fára a másik hire nélkül a Hegy Mesternek járandó 20. Gs. büntetés alatt, hanem magátul mi gyümölts le hulván a barázdában Hegy Mester vagy Szöllő pásztor tartozik azt igazságosan két felé hányni, amint hogy edgyik félnek sem szabad a Hegy Mesternek járandó 10. Gs. büntetés alatt magátul a Közép barázdában le esett gyümöltsöt fölszedni mig az Hegy Mester vagy Szöllő pásztor.

Articulus 25us

Ki más szöllejbül a barázda mellett maga Szölleit nagyittyá, valahán tüke mellett elégséges földet nem hagy annyi 5. Gs. füzet a káros szomszédnak, a Hegy Mesternek pedig 40. Gs. büntetésül a 40. Gs. bötsün kívül.

Articulus 26us

Valaki szomszédja hire nélkül a barázdára ki rakja vagy tsinállya a füt, füzet a Hegy Mesternek 25. Gs. büntetésjül. A ki pedig a közép utra vagy közös földre ki rakandja, az füzet a Hegységnek 40. Gs. ki is meg intetvén a vissza rakásra 15 nap alatt meg nem tselekszi, duplán füzeti azon büntetést.

Articulus 27us

A ki valakit a szlőbül ki tiltani akar Gyertya Szentelő Boldog Asszony nap előtt 15 nappal tartozik véghez vitetni, mellyért a bent való lakos két pénzel, vidéki 4. Gs. tartozik a Hegy Mesternek.

Articulus 28us

Ha vaki szöllött el ad, tartozik elsőben az Atyafiakat, az után a szomszédokat meg kínálni, kik meg nem vivén a Szöllöit még is contradicálnak 15 napra az el adástul fogva számlálván tartoznak le tenni a pénzt, minden költséggel edgyütt, mellyet ha el mulatnak az után semmi jussok hozzá nem lészen, ki vévén fortállal el adásokat és vivéseket.

Articulus 29us

Ki szöllöt föl vally tartozik a Hegy Mesternek le tevő négy pénzel, föl vevő pénzel is négyet, az után az el adó tartozik 50. Gs. a vevő pedig az iró garassal edgyütt 55. Gs. a Hegységnek, áros pénzel pediglen a Hegy Mesternek bent való lakos két pénzel, vidéki 4. Gs. tartozik.

Articulus 30us

Senki szöllejét vidékinek Hegy Mester hire nélkül el nem adhattya, hanem a ki szöllött szerez tartozik mind idegen meg jelenteni, a Szöllő pásztorok pedig rendölt füzetést mint vidéki, mint bent lakos tartoznak bötsületesen meg adni az füzetésnek dupláztatása alatt.

Articulus 31unus

Minden Szőlők el mirise, föl osztása és más hasonló törtinetek az Hegy Mester és Hegység által mennyenek végben, mellyeknek fáradságokért minden résztül 30. Gs. fog jární.

Articulus 32dus

Minden Vinczellér, hogy kinek szöilejét Vette föl munkára, a midön az Helység Köz Gyülekezetet tart, azonna 40. Gs. büntetés alatt tartozik bé jelenteni a Hegységnek, a Hegység Notáriusa pediglen minden füzetés nélkül a Hegy Mesternek tudományára tartozik föl írni.

Articulus 33ius

Hegy Mester szorgalmatosan meg vizsgálván Vinczellérek által akár mi módon föl vett Szőlőnek minden némő munkáit, valahányszor hibát tapasztalnak annyszor azon szőlőben karóra keresztet tsinálván, és vinczellért Hegység elejbe birván, minden hibás munkájáért különösen vivén tartozik ötven pénzt le tenni, mellyen a Hegység a Hegy Mesterrel osztozzanak, a kárt is pediglen tartozik azon vinczellér meg füzetni, ha pedig a Hegy Mester ezt végbe vinni el mulatná vagy el titkolná, a Hegység eötet 1. f. és a kárnak meg füzetésére büntesse.

Articulus 34us

A vinczellérek, kapások, gyomlálók, és akár minémő szőlő munkát tévők kész akartva, vagy vigyázatlanul a szőlőben kárt tesznek, a kárnak meg füzetésén kívül fele napszámoknak el vesztésében büntetődjenek, semminémő feslett életü vagy szóbeli személyyeket a vinczellérek, ugy szőlős gazdák tudva Hegy Mesternek járandó 40. Gs. büntetés alatt szőlő munkára ne fogadjanak vagy küldgyenek.

Articulus 35us

Az Urasság Számára a midön valamely gyümöls vagy szőlő erik a midön az Urasság helyben vagyon a mikor kívánnya, vagy ahol lakik oda kétszer háromszor ha kívánni fogja a maga szolgálja által az Urasságnak a Hegy Mester nem tsak vidékiek szöllejébül, hanem itt valo lakosokébul is képsint annak idejében szedni és gazdálkodni tartozik, Hegy Mesternek pediglen és Szőlő pásztoroknak két három pár gyümölsön vagy fürt szőlőkön kívül akár melly szín alatt senkinek az Urasság számára járandó két forint büntetés alatt nem léssen szabad adni.

Articulus 36us

Hegy Mesternek sem Szőlő pásztoroknak, sem azoknak tselédgyeinek, mások szölleibül semmi szín alatt, semminémő gyümölsöt és szőlőt magok számokra szedni, és haza vinni, egy átollyában szabad nem léssen másképpen, hanem a szőlő hegyben magok itelire valamint vidékiekébül, ugy itt valokébül képsen vehetnek és szedhetnek.

Articulus 37us

Senkinek a vinczellérek közül és azok tselédgyeinek azok szöllebul tsak egy gyümölsöt vagy fürt szőlött 4. Gs. büntetés alatt házakhoz vagy szállásokra vinni szabad nem léssen, melly büntetésnek fele a Templomnak, másik felének fele pedig a Hegységnek és Szőlő pásztoroknak rendöltetett, azon kívül a kárát azon szőlős gazdájának meg füzetni tartozik.

Articulus 38us

Hegy Mester vagy Szőlő pásztorok a Hegyben valami koborló ismeretlen embert és káron meg fogván szabad nékik a Hegy mester házánál áristomban tenni és még az articulusok szerént meg nem edgyez ott tartani, ugy nem különben az ollan gyümöls fákat, mellyek mint egy haszontalanok és a szomszédok is feles kárt tesznek, szabad az Hegységnek az Urasságnak meg jelentvén le vágattatni, amint hogy tartozik is a Hegy Mester és Hegység az Urasságnak járandó 4. f. büntetés alatt jól vigyázni és vigyázatni.

Articulus 39us

A Hegy Mester és Szőlő pásztorok ami ollyant tapasztalnak, melly az articulusok szerént az Urasságot, vagy Hegységet illeti, tartoznak az Urasságnak és Hegységnek meg jelenteni, mellyet ha el mulatnának, tartoznak a hamisságokért 4. f. büntetés

az Urasságnak füzetni, azon kívül az el titkolt dologért mint hamis emberek az Hegység Szolgálatyából ki vettetnek.

Articulus 40us

Az Urasság tartozik a Hegy Mesterségre arra érdemes három embert candidálni, mellyek közül a Hegység béliek fognak választani. Ugy nem különben a Hegy Mester a Szöllő pásztorokat az Urasság és az egész Hegység meg egyező akarattyokkal fog fel vinni, mellyek meg kötöztetvén a Szöllő pásztorok Sz. Lőrincz napján a Hegységben bé allani tartoznak, azokra Hegy Mester vigyáztván, hogy sem magok sem mások által titkolást ne tselekedjenek, egyéb eránt azon Hegy Mester ad számot mindenekrül.

Articulus 41us

Szüret alkalmatosságával rendszerint föl szabadulván a hegyek, vigyáztónak az Hegy Mester és Szöllő pásztorok, hogy alattomban a szöllött, ki vévén mértékletesen el teendőt haza ne hordják és vizet senki ne töltson az edényében, hanem kiki tisztán és igazán a maga szölleje hasznát bé vigye a Hegyvámra és Dézmára, aki pedig ellenkező tselekszik érdeme szerint büntetödgýék.

Articulus 42dus

Aki pedig a Szöllös Gazdák közül szántsándékkal készakarva két három edény Hegyvámna, Dézmának meg adását el mulatya, szölleje veszett légyen, mellyet az Urasság Hegy Mester által szabad dispositójára el foglaltat.

Articulus 43ius

Utolyára hozzá adván, hogy a Hegy Mester, és Szöllő pásztorok az országnak Törvényei által rendeltetett mód szerént a hitös hivataloknak végbe vütelére és ezen ki tett articulusok meg tartására a midön hivatalyokat fel veszik, köteleztetnek le tenni, s ugy mind magok, mind Hegybéliek által valakik szöllött bírnak, minden czikkelében és értelmében meg tartják és amennyire tölük lehet meg fogják tartani.

Articulus 44us

Az Fölséges Urasság az egész Hegyben mindennémö földes uri proगतiváját, immunitását, privilégiumit és az országunk törvényeinek a Szöllő Hegyekrül a Földes Urasságok részére szöllő rendeleteit és dispositioit és történhető caducitasokat ugy más egyebeket magának Generaliter föntt tart".⁹

3. Az 1879. nov. 8-i hegytörvény:

„A káptalan vissi szőlőhegy rendszabályai.

Kápt. Viss község közbirtokossága a nagyméltóságú m. k. belügyminisztériumnak 36,462 sz. magas rendeletére másodizberi értesíté a szőlőhegyi külbirtokosságot arról, hogy a maga kebeléből minden község válasszon bizonyos számú bizalmas férfit, ki a községet november hó 8-án 1879. Kápt. Vissen képviselje és annak óhaját a régi hegyrendszabály minden pontjánál nyilvánítsa.

Káptalan Viss felszólítására a kitüzött napon csakugyan megjelentek és pedig:

Locsmánd község részéről	9-en
Zsira község részéről	14-en
Salamonfa község részéről	2-en
Nemes Viss község részéről	3-an
Gyüleviz község részéről	1-en

kik következőkben állapodtak meg a káptalan vissi hegybirtokosokkal s községi elöljárósággal egyetemben:

1. § A hegy védszentje Szt. László király, melynek ünnepe junius 27-ére esik; ezen napon a hegyben dolgozni 1 fr o. é. birság alatt tiltatik.

⁹ GySmL. 2. sz.: közgyülési jegyzőkönyvek XI. kötet 1191–2008. A nagycenkiek 1817. évi hegytörvényét Domonkos Ottó közölte (SSz. 1956, 67–73). Nagycenken a vétkeket botbüntetéssel sújtják vagy áristomba vetik, a pénzbüntetés botbüntetéssel váltható meg (1 forint = 3 pálcautés); a bor vagy must eladásakor kötelező akóztatni.

2. § Szt. György napjától fogva, vagyis jobban mondva a tavaszi munka kezdetével, midőn világosul és sötétül munkájokat kezdhetik egész Szt. Lőrincz napig, Szt. Lőrincz naptól egész szüret végéig ellenben napkölte előtt és után mindenféle dolog tilos. Éjjel télen, nyáron mindenki előtt zárva marad a hegy.

3. § Ünnepek és vasárnapokon délelőtt, egész délután pedig 2 óráig a hegyben megjelenni 50 kr. büntetés alatt tilos, ha pedig valakinek sürgős oknál fogva ezen idő alatt volna a hegyben dolga, köteles előbb magát a hegyemesternél jelenteni, s ez sürgős dolgát okadatolni. Az érdekelt tudakolónak köteles ő a hegyemester engedélyt megmutatni.

4. § A hegybirtokosság évenként egyszer Szt. György nap előtt, a hegyemester elnöksége alatt egy közgyűlést tart a hol a többi elintézendő dolog után ezen rendszabályok felolvastatnak.

5. § A közgyűlésen tartozik mindenki magát illedelmesen viselni, a személyeskedő vagy káronkódó kiutasítatik a közgyűlésből.

6. § Az ezen rendszabályok ellen vétő aláveti magát a helyi bíróság ítéletének, még pedig azon helyi bíróságnak, ahol a bűntevő illetékes.

7. § Ha valaki a hegyben erőszakoskodik, a hegyi felügyelőséget, vagy annak közegeit szóval vagy tettel megsérti, fenyegeti, az, az illetékes bírósága ítélete alá tartozik magát vetni.

8. § Gyümölcs vagy szőlőtolvaj, ha rajt éretik, vagy rábizonyosodik, s ha a nappal cselekedte 6 fr, ha éjjel 12 fr-ra o. é. büntetettik; kivéttik (a hat évet túl nem haladt gyermek, vagy az áldott állapotban levő asszony, ha ezzel csak kívánságát, vagy szomját kívánta csillapítani, s a gyümölcsért a fára nem mászott, vagy a szőlőtök közé nem ment szőlőt szedni). Szándékos esetben a tulajdonos kárát is megtéríteni tartozik.

9. § A ki a szőlők közt fekvő földjén akar marhát legeltetni, köteles azt mindég kötélben vagy lánczban tartani, de csak azon esetre engedtetik meg, ha marhájával ott dolgozott, különben kihajtani nem szabad, ellenkező esetben nappal 3 fr; éjjel 6 fr, a hegységnek fizetendő pénzbírságra büntetendő, ha pedig a szőlőben vagy gyümölcsösben kárt okoz az illető károsultnak kárát is megtéríti.

10. § A hegyet kerítő gyeput, az illető szőlőbirtokos, kinek a gyeput birtokára dül, tartozik Szt. György napra jókarba állítani. A hegyemester Szt. György nap után a hegyi bizottsággal kimegy megvizsgálni a hegyet ekkori napidíjuk fejenként lesz 1 fr, mely összeget, ha a büntetésekből fedezhető nem lehetne, ugy egészítetik ki, hogy a hiány egyes birtokosokra, □ öles birtok szerint lesz kivetve, és ez a szőlőpásztorok fizetésével vettetik ki; ha a büntetésekből többlet mutatkozik, az fordítatik a Szt. László kápolna és a szőlőpásztorok kunyhója kijavítására. A ki a gyeput jókarba állítani elhanyagolja, az 50-kra büntetendő. A rés csinálót ugyan ezen büntetés érendi.

11. §. A hegyemester vagy személyesen, vagy közegei által időnkint megvizsgálja a szőlőhegy gyeput és ha valami rongálást talál ott, vagy észre veszi, hogy birtoknagytítás céljából a gyeput tilos módon kilebb tolatott, a helybéli bírósággal egyetemben a helyszínére megy az ügy tüzetes megvizsgálására és bűnösség esetén illetékes bíróságuknál jelentik fel a dolgot.

12. § Minden kárról a mi a hegyben történik a szőlőpásztorok felelősek.

13. § A hegyben mindenkinek tilos a gyalog járkálás, kivéve a birtokost. (A közlekedés kocszi útja gyanánt az fogadtatik el, mely Szt. László kápolnája mellett vezet el.)

14. § A szőlők hamis kilebb tolása vagy birtokának bármi módoni nagyobbítása, a dülő utak elszántása vagy elkapálása, egyszóval bármi módon elkövetett birtok csonkítás felett az illetékes bíróság ítéli.

15. § Az új hegybirtokos, a birtokvásárlást a hegyemesternél tartozik, a hegykönyvébe leendő beiratás végett bejelenteni, ezen beiratáskor tartozik a hegyemesternek 50 kr-ért fizetni, ha ezen bejelentést 3 nap alatt tenni elmulasztja, akkor 1 frtot tartozik fizetni.

16. § A közös gyümölcsfáról a gyümölcs mind a két szomszéd jelenlétében szedhető le, a ki ezen szabály ellen vét és szomszédjának kárt okoz, a kárt okozó az illetékes bíróságnál jelentendő fel.

17. § Mind a szőlő, — mind a földbirtokosok, csak egy terebélyes fát ültethetnek; megtűrvén azonban a nem terebélyes fák ültethetését. Ezek a bortermelésnek kárára levén, köteles a tulajdonos azokat kétszeri megintésre szőlőjéből eltávolítani, a harmadik megintés után 8-ad napra pdig kötelessége, a hegység előjárójának azt a tulajdonos költségén kivágni.

18. § A hegymester és szőlőpásztoroknak kötelességük az egész hegy felett öröködni, az abban történt szabály ellenességet a hegység előjáróságának 10 fr büntetés terhe alatt bejelenteni. Ha valakit a hegyben a szőlőpásztor kártevésen ér, a bűnösre kiszabott büntetés fele őt illeti.

19. § A hegyfelügyelőség áll a hegymesterből, jegyzőből és 7 bizottmányi tagból, a mennyiben minden községnek megadatik a jog, hogy saját érdekei előmozdítására képviselőket választhasson a maga kebeléből és pedig:

Káptalan Viss	2 bizottmányi tagot,
Zsira	2 bizottmányi tagot,
Locsmánd	2 bizottmányi tagot.

Nemes Viss, Salamonfa, Gyülevizzel együtt úgy választják képviselőjüket, hogy Nemes Viss két esztendőn át ad egy-egy tagot, a harmadik évben e jog Salamonfára száll; ami ugyan azon sorban minden évben ismétlődik.

20. § A hegymestert mindekor választja a Kápt. Vissben lakó szőlőhegyi birtokosság és pedig egy évre újév táján. A hegyfelügyelőségnek jegyzője mindenkor legyen Kápt. Viss község jegyzője. A bizottsági tagokat az illető községek választják saját kebelükből egy esztendőre. A hegymester a gyűléseken elnököl, ő hívja össze évenként a közgyűlésre a közbirtokosságot, ő képviseli a nagybirtokosságot minden törvényes esetekben, minden panasz ő elé lesz terjesztve, s ő gondoskodik a bajok orvoslásáról az ő tanácsával egyetemben. A jegyző vezeti a jegyzőkönyvet, végzi az ez ügybéli irományokat.

A bizottsági tagok teendői:

a) A szőlőpásztorok felett éjjelnek idején, vagy ünnepi zárt idő alatt is őrködnek.

b) A bepanaszolt fél kívánatára kötelesek egybegyülni és együttesen megítélni az esetet, tüzetesen megvizsgálva, betudhatóe a kár vagy sem, s ha igen, büntetés végett átteszi-e az illetékes bírósághoz; fáradságukért a bűnöstől méltányos fizetési összeget ítélthet meg az illetőség bírósága által. Ha bizottmányi gyűlés nem kéri meg határozottan az érdekelt fél részéről, akkor a hegymester a két helybeli bizottsági taggal vizsgálja meg az ügyet s az illetékes bíróság elé terjeszti be.

21. § A szőlőpásztorokat a hegymester elnöklete alatt a bizottsági gyűlés választja egy évre, mindenkor újév táján, midőn a kápt. vissi szőlőbirtokosok a hegymestert választják. A két szőlőpásztor közül egyik mindég kápt. vissi, a másik felváltva Locsmánd és Zsirából; fizetésök ölek után lesz kivetve, — (mibe valamennyi képviselő beelegyzett kivéve 5 kápt. vissi).

22. § A hegymester, a szőlőpásztorok és a bizottsági tagok eskü formája, mint a járás szolgabíró előtt tartoznak letenni, a következő: Én N. N. esküszöm az élő Istenre, a bold. szűz Máriára és Isten minden szenteire, hogy azon hivatalt, szolgálatot, melyet a közbirtokosság rám ruházott a legjobb lelkiismerettel töltenem be, nem tekintek sem atyafiságra, sem barátságra, még saját családom tagjaira sem, hanem amint valami szabály ellenes vétséget észlelendem, azt azonnal a hegy előjáróságának megbüntetés végett bejelentem; továbbá: fenneb elmondott szt. nevekre fogadom, hogy a vigyázásimra és őrizetemre bizott terményeket magam sem idegenitem el, senkinek abból sem barátságából, sem haszonért semmit nem adok és nem adatok. Isten engem úgy segítjen!

23. § A szüret napját a bizottsági gyűlés határozza meg; senkinek sem szabad — kivéve a kápt. vissi plébános urat, ki 2 nappal előbb kezdheti meg a szüretet — tehát ezen nap és hirdetés előtt a szüretet megkezdeni.

24. § Szőlőpásztorok fizetése szüret után első vasárnapon fog szedetni.

25. § A hegyut melletti gyepon szabad szántás alkalmával szekér és ekével fordulni minden büntetés nélkül, kiköttetvén azonban hogy senki, akár könnyelműség, akár rosz szándék által a gypet fel ne sértse. — A kápt. vissi és locsmándi szőlő-hegy közti határuaton termő fű a szőlőpásztoroké. a szőlődülő utain termett fű kápt. vissi községé.

Ezen rendszabály felolvastatott, a jelenlevő bizalmi férfiak által elfogadott és saját kezük aláírásával megerősített és hitelesített.

Kelt Káptalan Vissen 1879es évi November hó 8án

Káptalan Viss részéről: Widder Cyprián (plébános), Németh József Hegymester, Eredics József, Pákáz Finta József, Kovács János, Módli Antal, Horváth István, Luif János.

Zsiraiak: Czunf Mihály, Czethoffer János, Luif József, Kövér Ferenc, Módli Mihály, Hanis Lőrincz, Módly János, Latzkovics Ferenc, Ragasits János, Szabó János.

Locsmánd részéről: Huber József, Tobiás Böhm, Johan Szeidl, Jány János, Pfeiffer János, Reidl István, Samuel Toth, Johan Pfeiffer, Böhm Károly.

Nemes vissiek: öreg Kiss János, Vertetics István, Kövér József.

Salamonfaiak: Ragasits Antal, Mileder Jozsef."

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Hiller István:

Beszámoló a TIT Sopron Városi Szervezetének 1973. évi munkájáról

1. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Sopron Városi Szervezete¹ a tudományos ismeretek helyes kiválasztásával és arányaival, a fizikai dolgozók, az ifjúság és a nők körében folytatott tudományos ismeretterjesztés megkülönböztetett fejlesztésével és nem utolsó sorban a párt politikája tudományos alapjának sokoldalú megvilágításával foglalt állást a napirenden lévő politikai, ideológiai kérdésekben.

Ebben a munkában a soproni szervezet szép eredményeket ért el. Ezt mutatja azoknak az előadásoknak a számszerű növekedése is, melyek éppen témájuknál fogva a kívánt tudományos, egyúttal ismeretterjesztő szellemet tükrözik. Sikeresnek mondhatók azok az erőfeszítések is, amelyek arra irányultak, hogy a kispolgári eszmeáramlatok, a közélet fel-bukkanó negatív jelenségeit leküzdjük. Bár a szervezet magáévá tette azt a feladatot, hogy elsősorban az ipari munkásság körében kell tevékenységét szélesítenie, munkáját megjavítania, ezt a törekvését nem mindig koronázta siker. A szervezet ebben az évben először és minden bizonnyal a megyében is egyedülállóan, a Városi Pártbizottsággal együttműködve, a város valamennyi MSZMP-titkára előtt ismertette a TIT feladatait, célját, eredményeit; helyét és szerepét városunk életében, valamint gondjait, nehézségeit is.

Eredményes volt a soproni szervezetnek az a törekvése, hogy növeli munkáját az ifjúság és a nők körében. Az ifjúságnak szóló ismeretterjesztő előadásokban jól domborodtak ki a káros nézetek leküzdésére választott témák (a mindennapok forradalmisága, a szocialista építés eredményei, a szocialista hazafiság és nemzetköziség, a honvédelem fontossága). Nagy mértékben növekedtek a nőknek szóló előadások.

2. A gazdasági feladatokat segítő munkában a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat abból indul ki, hogy gazdasági életünk gyors fejlődése, a termelékenység növelésére tett valamennyi erőfeszítés a korábbinál műveltebb, a szükségszerű változásokat jól érintő és azokat támogató dolgozókat kíván.

¹ Az előzményekre vö. Hiller István: Adatok a szervezett ismeretterjesztés soproni történetéből. SSz. 1972, 334-343.

Sikerült olyan előadássorozatokot és egyes előadásokat szervezni, amelyekből a hallgatóság közvetlenül is profitálhatott, jobban megértett egyes intézkedéseket, amelyeknek végrehajtásában nap mint nap tevőlegesen, munkabeosztásuknál fogva részt vesz. Ezek a közgazdasági-jogi, gazdaságpolitikai jellegű előadások népszerűvé váltak, egyre több szerződő üzem kért ilyen előadásokat.

3. Szervezetünk a szocialista demokrácia és az államélet továbbfejlesztéséből adódó ismeretterjesztő tevékenységét pl. a Városi Tanács VB-vel közösen, az államigazgatási apparátus számára szervezett továbbképző tanfolyam keretében látta el. A szocialista hazafiságra és nemzetköziségre nevelés munkájából a helyi szervezet kivette részét: nemzeti ünnepeinkhez kapcsolódóan számos előadás keretében, központi és soproni előadók tolmácsolásában rendezvények tartásával folyt ez a munka. A városi szervezet titkára, úgy is mint a Soproni Petőfi Emlékbizottság titkára, részt vett az írásos és szóbeli ismeretterjesztés munkájában, a szervezet számos esetben segítette az üzemek, intézmények rendezvényeit, ünnepeiket. Jó munka folyt az újjá alakított Hadtudományi Munkacsoportban, melynek tagjai keresett előadói a soproni üzemeknek. Az elmúlt évben több szovjet tudóst, közéleti szakembert fogadtunk klubunkban, ismertettük munkánkat, eredményeinket, gondjainkat. Ugyanakkor a szovjet előadók, vendégek saját tapasztalataikkal, a szovjet tudomány eredményeivel gazdagítottak bennünket. Egy alkalommal a fertői szovjet egység parancsnokait fogadhattuk és ismertethettük meg a soproni szervezet munkáját. Számos vendéglátót fogadtunk a baráti testvéri országokból is.

4. Csaknem minden üzemmel kötött szerződésben szerepelt a szabadidő hasznos eltöltésének témája. Ennek tartalmi részénél többet kell adnunk, több ötletet, több lehetőséget kell megvilágítani, amely ötletekkel nemcsak a szabadidő eltöltésének módzataira kell felhívni a figyelmet, hanem össze kell kötnünk ezeket más ismeretterjesztési feladatainkkal (helyismeret, honismeret, turizmus, földrajzi ismeretek, kulturális lehetőségek kihasználása stb.). Keveset foglalkozott a szervezet a fogyasztás kérdéseivel kapcsolatos ismeretek terjesztésével, ugyancsak akad még tennivaló az életszínvonalpolitikai kérdések bővebb kifejtésénél, ár- és bérrendszerünket ismertető előadásainknál. Ezek számát a jövőben feltétlenül növelni kell. A soproniak egészséges lokálpatriotizmusa közismert. Ebből fakad az is, hogy szívesen hallgatnak olyan előadásokat, amelyek városunkkal, Sopron urbanizációs kérdéseivel foglalkoznak. Túlzás nélkül lehet állítani, hogy ebben a témakörben a soproni szervezet országos viszonylatban is szép eredményeket ért el. Gondoljunk csak az évtizedes hagyományokkal rendelkező „szerdai előadásokra” vagy azokra a rendkívül hasznos előadásokra, melyeket a TIT szervezésében a Sopronban tartózkodó üdülők mind-egyike meghallgathat.

A környezetszennyeződés, természetvédelem, környezetvédelem kérdésében Sopron országosan is rangos előadásokkal tett ki magáért. Ebbe a TIT is szerepének megfelelően kapcsolódott be (lásd Nyári Egyetem). A népesedési politikánkkal kapcsolatos kérdések tárgyalásának a TIT soproni szervezete már akkor bőségesen helyet biztosított, amikor még országosan nem foglalkoztak vele annyit, mint napjainkban. Az Egészségügyi Akadémia keretében is helyett kapott ez a kérdés, tudományos megalapozottsággal.

Mindennapi ismeretterjesztő munkánkba a mellékletek ugyan jó tekintést adnak, mégis szólnunk kell a következőkről. A szervezet nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy az ún. kísérleti komplex előadássorozatok Sopronban tért hódítsanak. Ennek kizárólagos célja az üzemi fizikai munkások között történő tudományos ismeretterjesztés fellendítése. Városi szervezetünk egész napos előadói konferenciára hívta meg Győrbe legaktívabb és az üzemekkel közvetlen kapcsolatban álló tagjait. Ezt követően Sopronban a Győrött megjelenni nem tudó és az ott megjelent tagjainknak tartottunk megbeszélést, ahol úgy döntöttünk, hogy minden tagunk felkeres egy üzemet és felkéri azok vezetőit, hogy biztosítsák ennek a szép és nemes törekvésnek megvalósítását. Igen szép eredményt értünk el, 88 előadást sikerült szervezni.

Jelentős eredményeket ért el a városi szervezet az utánpótlás nevelésében, a felsőfokú intézmények hallgatóinak bevonásával. Ez év folyamán mintegy 20 egye-

temistának, illetve óvónőképzős hallgatónak tudtuk átnyújtani a szakoktatói tanfolyam elvégzését is igazoló TIT tagsági könyvet. Ezzel az ún. ifjúsági kezdeménnyel megvénk az első, országosan Sopron bizonyára a második helyet foglalja el.

Az írásos ismeretterjesztés egyre inkább meghonosodó forma. A város helytörténeti folyóiratában, a Soproni Szemlében az utóbbi időszakban több, kimondottan a TIT életével kapcsolatos tanulmány, cikk jelent meg. Ezt a jövőben a szervezet rendszeressé igyekszik tenni.

Igyekeztünk a szocialista brigádok számára is előadásokat tartani, felajánlottuk ezt többnek is, saját költségünkön. Sajnos az eredmény a várakozáson alul maradt.

Megállapítható — és ez az előadások megnőtt számával és tartalmi fejlődésével igazolható —, hogy a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Soproni Szervezete az elmúlt időszakban az országos átlagnál magasabb eredményeket ért el. Bizonyára ennek elismerése is, hogy a TIT Országos Központja 1973-ban két alkalommal tartott Sopronban országos rendezvényt. Januárban Sopronban ülésezett a TIT megyei titkárainak értekezlete, amely továbbképzéssel is párosult, októberben pedig Sopronban tartották a XVI. Országos Biológusnapokat.

A mindennapi munkával együtt járnak a mindennapi gondok is. Ugyanakkor, amikor az előadások száma állandóan nő — ez évben a TIT Sopron története során elérte a legmagasabb számot —, ezzel együtt hatványozottan nő a munka. A TIT Soproni Szervezete jelenleg 3 alkalmazottal rendelkezik (egy tiszteletdíjas titkár, egy 4 órás ügyintéző és egy nyugdíjas 4 órás gondnok). Ezzel az apparátussal a munkát növelni már nem lehet, sőt a jelenlegi munkát is csak úgy lehet ellátni, hogy munkaidőn kívül, ügyszerekből és ügybuzgalomból — kimondottan társadalmi munkában — szívből történik a munkavégzés csaknem minden nap 1—2 óra időtartamban. (Van-e esetek, amikor 5—6 órában is!)

5. Rendezvényeink különböző szintűek. A legmagasabb színvonalat jelentik a Nyári Egyetemek, ahol jórészt szakemberek előtt hangzanak el a szakelőadások. A szabadegyetemek a művelt nagyközönség művelődési céljait szolgálják vegyes témájú tájékoztatásaikkal.

Hallgatóink között van minden rendű, végzettségű és korú. Az értelmiség csak úgy, mint a munkásosztály. Az egyetemisták, óvónőképzősök, egészségügyi szakiskolások lelkes résztvevőink, néhány középiskola végző (III., IV. osztályos) tanulói szintén. Van viszont középiskola, amelyik számára nem létezik a TIT.

6. Szervezetünk közvetlenül a Városi Pártbizottság irányítása alatt végzi munkáját. A Városi Pártbizottság titkára elnökségünk tagja.

Kapcsolataink széleskörűek minden olyan intézménnyel is, amelyek kulturális kérdésekkel foglalkoznak. Elsősorban a MTESZ-szel tartunk fenn szoros érintkezést, egymás rendezvényeit látogatjuk, támogatjuk, egymás elnökségi értekezletein kölcsönösen részt veszünk. A MTESZ titkára elnökségünk tagja. Legutóbb október 11-én rendeztünk közösen könyvnapot és kiállítást a klubunkban. Ugyanúgy a Városi Tanács Művelődési Osztálya is több vezetőjével részt vesz munkánkban.

Előadóink egy része pedagógus, a Pedagógus Szakszervezet elnöke Pedagógiai Munkacsoportunk vezetője.

Evek óta előadásokat tartunk a középiskolák kollégiumokban, előzetesen megbeszélte témákról. 1973 óta két felsőfokú oktatási intézmény is fórumot ad előadóinknak (Óvónőképző, Egészségügyi Szakiskola.)

A KISZ-szervezetekkel is állandó a kapcsolatunk, ezidén a többnyire fiatalokból álló szocialista brigádoknak, általuk választott témákról sorozatban térítésmentes előadásokat tartottunk.

Orvos és gyógyszerész tagjaink közreműködésével Egészségügyi Akadémián tájékoztattuk a szakembereket és a nagyközönséget az időszerű egészségügyi kérdésekről.

7. *Nyári Egyetem.* A XVII. Nyári Egyetem 1973. július 8—22-ig 76 hallgatót fogadott. Közülük 23 Magyarországról, 21 Lengyelországból és 32 az NDK-ból érkezett. Nagyobb részük szakember, erdőmérnök és faipari mérnök volt. Sokan családostól jöttek, többen másodszor-harmadszor voltak nálunk; 16 előadást hallgattak meg. Ezeknek látogatottsága kb. 60—75%-os volt.

Az előadások témái a bioszférából, környezetvédelemből, az erdészet és faipar köréből voltak. Ezeket nemegyszer igen élénk érdeklődés és hosszabb megbeszélés követte.

Az előadások németül és magyarul hangzottak el, a lengyelek részére külön írásos fordítások is készültek. Általában mindig tolmácsoltunk németül és lengyelül. Ennek ellenére erősen éreztük a tolmács-berendezés hiányát.

A létszámmal is meg lehetünk elégedve, noha mintegy 30 fő (csehszlovákok, lengyelek, kelet-németek), akik idejében jelentkeztek, visszaigazolást is kaptak, az utolsó hónapban, közvetlen nyitás előtt lemondták részvételüket a csehszlovák határzár miatt. A nyugati államokból és a Szovjetunióból minden propagandánk ellenére sem érkeztek vendégek.

A hallgatók több alkalommal jártak a soproni erdőben, szakszerű vezetéssel, megtekintették az egyetem gyűjteményeit, a város műemlékeit, múzeumait, régi és új intézményeit.

Az előadások színvonalasak voltak, legnagyobb részét dia- és filmvetítés kísérte. Az előadók egyetemi tanárok, docensek Budapestről és Sopronból, továbbá egy miniszterhelyettes és a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárhelyettese.

A hallgatók részt vettek a Soproni Ünnepi Hetek rendezvényein, részükre több alkalommal baráti összejöveteleket szerveztünk. Programunkban gyárlátogatások is szerepeltek, a hallgatókat megismertettük szocialista világunk gazdasági eredményeivel is.

A megnyitó ünnepségen adta át Kisházi Ödön, az Elnöki Tanács elnökhelyettese dr. Friedrich Károlynak az idegenforgalom terén Sopronban kifejtett működéséért a Szocialista kultúráért kormánykitüntetését és méltatta a kitüntetett tevékenységét.

A megnyitót dr. Cziráki József egy. tanár, az Erdészeti és Faipari Egyetem rektora tartotta. A következő előadások hangzottak el:

Dr. Madas András c. egy. tanár, miniszterhelyettes: Tendenciák a világ fagazdálkodásában.

Dr. Cziráki József egy. tanár: A magyarországi fahelyettesítő anyagok gyártása.

Dr. Balogh János akadémikus, egy. tanár: Talajzoológiai kutatások a világ körül.

Dr. Lányi György biológus: A természet megzavart megzavart állapotáról.

Dr. Winkler Oszkár egy. tanár: Sopron, a műemlékváros.

Dr. Hortobágyi Tibor, a biológiai tud. doktora, egy. tanár: Ayuutilis produkcióvizsgálatok.

Dr. Béldi Ferenc rektorhelyettes: Az erdészeti szakoktatás ökológiai szempontjai.

Dr. Csapody István mérnök: A Fertő tó és környékének flórája.

Dr. Pankotai Gábor egy. tanár, dékán: A finn fagazdaság.

Dr. Láng István a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárhelyettese: Bioszférakutatás — környezetvédelem.

Dr. Simon Tibor, a biológiai tud. doktora, egy. tanár: Teresztris produkcióvizsgálatok.

Dr. Szemes Gábor, az MTADKI igazgatója: Magyarország szerepe a nemzetközi Duna-kutatásban.

Dr. Kubinszky Mihály egy. docens: Sopron rekreációs területei.

Dr. Csesznák Elemér egy. docens: Nyugat-Dunántúl erdőesztétikája.

Dr. Gerő László egy. tanár: Nyugat-dunántúli tájak, dunántúli várak.

Dr. Speer Norbert, az ERDÉRT vezérigazgatója: Az erdőgazdaság és a faipar új gazdasági struktúrája.

Kirándulások: Győr—Pannonhalma—Veszprém—Balatonfüred—Tihany—

Zánka—Keszthely—Hévíz (2 napos);

Ják—Szombathely—Kőszeg—Bük (1 napos).

8. Szabadegyetem. 1973-ban tizennyolcadszor rendeztük meg szabadegyetemünket. E rendezvényünk a legnépszerűbb. Ügyszólván telt ház előtt folynak (a Liszt Ferenc Művelődési Központban) az előadások, január végétől minden csütörtökön, 10 estén át. Tudományos életünk legkiválóbb soproni és budapesti képviselői ismertették tudományáguk legújabb eredményeit a 250—300 főnyi hallgatóság előtt. Előzetes tájé-

kozottatás után a hallgatók a 10 előadás meghallgatásának és megtekintésének jogát bérlettel biztosíthatták. Egyaránt voltak közöttük értelmiségiek, fizikai dolgozók, egyetemisták, középiskolák végző diákjai. Gyarak és intézmények egyformán érdeklődtek e sorozat iránt. Az előadásokat mindig színes dia- vagy filmvetítés kísérte, nemegyszer élénk megbeszélés követte, amelynek során még bővebben kívántak informálódni a hallottakról a hallgatók.

A sorozat vegyes tematikájú volt. A témakörök a műszaki tudományokból, biológiából, fizikából stb. adódtak, de gondoltunk időszerű irodalmi, történelmi, tudománypolitikai témákra is.

Az előadók kiválasztása és felkérése Országos Központunk útján történt. Az előadások:

- Dr. Vonsik Gyula, a TIT országos főtitkára: A civilizáció és kultúra újszerű viszonya. A művelődés és képzés új útjai.
- Dr. Kubinszky Mihály egyetemi docens: Spanyolország műemlékei.
- Dr. Pais István egyetemi tanár: A mikroelem-kutatás legújabb eredményei.
- Dr. Patay Pál, a Magyar Nemzeti Múzeum tud. főmunkatársa: Régészeti expedícióval az algériai Szaharában.
- Dr. Abonyi Iván tudományos munkatárs: Az emberiség második tűzgyújtása.
- Dr. Weber Antal egyetemi docens: Petőfi — ma.
- Dr. Hortobágyi Tibor egyetemi tanár: Legkisebttől várhatunk legtöbbet.
- Dr. Majer Antal egyetemi tanár: Az erdő a festészetben.
- Dr. M. Kiss Pál főiskolai tanár, művészettörténész: A XIX. század művészete mint a modern művészetek nyitánya.
- Rockenbauer Pál, a TV tudományos munkatársa: A Himalája déli lábainál: Nepál.

9. XVI. Országos Biológus Napok. A TIT Biológiai Választmány 1973. szeptember 14., 15. és 16-án a soproni szervezet közreműködésével rendezte meg Sopronban a XVI. Országos Biológus Napokat.

Ökológiai ülészsak (elnöke: dr. Káldy József tud. rektorh.):

- Dr. Hortobágyi Tibor, a biológiai tud. doktora, tanszékvez. egy. tanár: A XVI. Országos Biológus Napok elé.
- Dr. Balogh János Kossuth-díjas akadémikus, tanszékvez. egy. tanár: Az ökológiai szabályozó rendszerek és a környezetvédelem.
- Dr. Gál János, a mezőgazd. (erdészeti) tud. doktora, tanszékvez. egy. tanár: Magyarország erdeinek ökoszisztémái, az erdők szerepe a környezetvédelemben.
- Dr. Csapody István tud. kutató, erdőmérnök: A Fertő-táj kutatása és annak jelentősége.

Biokémiai-citológiai ülészsak (elnöke: Dr. Törő Imre Kossuth-díjas akadémikus, ny. egy. tanár).

- Dr. Gergely János, az orvostud. doktora: Az ellenanyagok és biológiai hatásuk.
- Dr. Gáros György, a biológiai tud. doktora: A sejtmembránok biokémiai szerepe.
- Dr. Raskó István tud. munkatárs: A sejtek fúziója és hibridizációja.
- Antropológiai ülészsak* (elnöke: Dr. Salánki János, a biológiai tud. doktora, c. egy. tanár):

- Dr. Nemeskéri János, a biológiai tud. kandidátusa: A népesedés antropológiai és humángenetikai vonatkozásai.
- Dr. Eibel Ottó egy. adjunktus: Az ember testi fejlődésének tendenciái korunkban.
- Dr. Kontra György főiskolai tanár, az OPI főig. h.: Az ismeretterjesztés hatékonyságának fokozása a tanulás pszichológiai feltételeinek tükrében.
- Dr. Hortobágyi Tibor, a TIT Biológiai Választmányának elnöke: Berekeszti a 16. Országos Biológus Napokat.

10. Kiállítások:

Dr. Csapody István tud. kutató és Garád Róbert főmérnök: A Fertő-táj és élővilága. Alexay Zoltán középisk. biológia tanár: A természet pillanatképei.

Művészeti program:

A Soproni Állami Zeneiskola tanárainak hangversenye: Zeneművekre ihlető természet.

Új biológiai filmek bemutató estje.

Kirándulások:

Lajta—Kisalföldi—Fertőmelléki—Fertődi—Nagyecenki túra. Szakmai vezető: dr. Csapody István tud. kutató.

Soproni városnézés. Vezetője: dr. Hiller István, a TIT Sopron Városi Szervezetének titkára.

11. Nyelviskola

1973-ban 13 tanulócsoporthoz indult a következő felosztásban:

német	3 kezdő-fokú,	2 haladó
angol	1 kezdő-fokú,	2 haladó
francia	1 kezdő-fokú,	1 haladó
olasz	1 kezdő-fokú,	1 haladó
orosz	— kezdő-fokú,	1 haladó

Hallgatóságunk meghaladja a 200 főt. Az órák látogatottsága egyes csoportokban, főképpen a haladóknál 90—95%-os, a kezdőknél — mint minden évben és minden alkalommal — nem kicsi a lemorzsolódás. A legnagyobb az érdeklődés a német iránt, csökkenő tendenciájú (sorrendben) az angol, francia, olasszal szemben. A 13 tanulócsoporthoz közül egy gyárba (Vasöntöde) kihelyezetten működik: 21 fővel, munkaidő befejezése után kezdődnek az óráik.

12. A *Kis Matematikusok Baráti Körének* 95 ált. iskolás hallgatója van.

A *Csillagászati Szakkör* 20—25 fővel működik a MŰM Szakmunkástanuló Intézetében.

13. A tudományos ismeretterjesztő előadások megtartására kötött szerződések alakulása 1973-ban:

Üzemekkel	34 szerződés	397 előadásra
A tanácsi támogatás terhére	9 szerződés	60 előadásra
Összesen	43 szerződés	457 előadásra

Ebből kísérleti komplex tematikára szerződést kötöttek:

Sörgyár	1 sorozatra (8 előadás)
AFIT	1 sorozatra
Pamutipari V.	1 sorozatra
Építőgépgyártó V.	2 sorozatra
Gázgyár	1 sorozatra
Richards Finomposztógyár	1 sorozatra
Ruhagyár	1 sorozatra
	8 sorozat

A szerződések az üzemeknél zömmel szocialista brigádok részére készültek.

14. Egyéb rendezvények.

Országos Titkári Értekezlet (I. 22—26).

Az NDK-ból az Uránia (ottani TIT) matematikai szakoszt. képviselőinek látogatása febr. 27-én. Dr. Peter Ruben, a berlini Humboldt Egyetem tanára és Martin Walter a Meiningen-i Tanítóképző Int. tanára tapasztalatokat cserélt a helyi munkacsoport tagjaival. Téma: a matematikai ismeretek terjesztése az általános iskolákban, városban és falun.

Arnold Jefimovics Mihnyevics, a minszki Nyelvtudományi Intézet tud. főmunkatársa, kandidátus márc. 23-án meglátogatja klubunkat. — Témája: az előadásos propaganda tudományos kérdései.

A Magyar Nyelv Hete soproni előadását O. Nagy Gábor kandidátus („Szólásról szólásra”) ápr. 25-én tartotta.

Október: Múzeumi hónap (4 előadás).

November: Egészségügyi Akadémia rendezése (8 előadás).

Oszi könyvnap rendezése a MTESZ-szel együtt a TIT-klubban (X. 11.).

Dusan Zachar a zólyomi Erdészeti és Faipari Kutató Intézet igazgatója egynapos látogatást tett Városi Szervezetünknel.

15. A Soproni Városi Szervezet munkacsoportjai

Irodalmi, nyelvi, pedagógiai, művészeti Munkacsoport	28 fő
Hadtudományi Munkacsoport	6 fő
Biológiai, földrajzi, matematikai, fizikai, kémiai Munkacsoport	27 fő
Egészségügyi Munkacsoport	17 fő
Történelem, közgazdasági Munkacsoport	14 fő
Nemzetközi, jogi, filozófiai Munkacsoport	12 fő
Műszaki Munkacsoport	15 fő
	<hr/>
	119 fő
Pártoló tagjaink (akik előadásokat nem vállalnak)	39 fő
Egyetemista tagjaink	20 fő
	<hr/>
Tagjaink összlétszáma	178 fő ²

Domonkos Ottó:

A Csatkai-díj alapítása és első odaítélése

Csatkai Endre hirtelen halála 1970. március 12-én megdöbbenetete és váratlanul érte barátait, tisztelőit, ő azonban nem volt készületlen. Hirtelen halált remélt a sorstól és ezért már hosszú évekkel korábban végrendelkezett. Néhány könyv és festmény kivételével, melyeket tanítványaira hagyott, minden könyvét, értékét, autográf-gyűjteményét felesége örökölte, aki az 1940-es évek üldöztetései során vált társává, segítőjévé.

Végrendeletében kimondja Csatkai Endre, hogy felesége értékesítse könyvtárát és autográf-gyűjteményét, hogy semmiben ne legyen hiánya. A könyvtár művészet-történeti jellegű, amiből a barokk kort tárgyaló, főleg osztrák művek, kiemelkedően jól vannak képviselve. Az irodalomtörténeti, képző- és zeneművészeti, történeti szempontból is értékes autográf-gyűjtemény 720 darabból áll. Mindezek szétszóródását sem kegyeletből, sem szakmai szempontból nem látta kívánatosnak özv. Csatkai Endrének.

A két gyűjteményt Sopron Város Tanácsa és Győr-Sopron Megye Tanácsa közösen vásárolta meg a soproni múzeum részére, ahol ezek együttartása, kezelése biztosított és a kutatás számára is rendelkezésre áll. Az ügyek adminisztratív intézése alatt már egy alapítvány gondolata foglalkoztatta az özvegyet. 1971 nyarán kezdett tájékozódás után született meg az alapítványt felajánló levél Sopron Város Tanácsához. A jogi formulák megkeresése és alkalmazása kicsit idegen nyelvezetűvé tette

² 1972-ben: 123 fő.

a két fél közötti szerződést. A Polgári törvénykönyv ugyanis az „alapítvány” kifejezést a „közérdekű célra történő kötelezettség vállalás” formulára „egyszerűsítette”. — A szerződés-tervezetet a tanácsülés 1972. június 20-án jóváhagyta: „... szerződés szervezetet megtárgyalta, azt elfogadta és méltónak találta dr. Csatkai Endre munkásságának tovább-vitelét a szerződésben lerögzített pontok alapján. Városunk ezen szerződéssel emléket állít az elhunyt tudósoknak.”

„Közérdekű célra történő kötelezettség vállalási szerződés, létrejött egyrészről özv. dr. Csatkai Endréné soproni (Előkapu 11. sz.) lakos, mint kötelezett, — másrészről Sopron Városi Tanács, (képviselet dr. Erdély Sándor tanácselnök) mint kezelő szerv között az alul kitett helyen és napon a következő feltételek mellett:

1. Kötelezett 1971. december havában kelt és Sopron Város Tanácsának írt levelében bejelentette, hogy 1970. évben elhunyt férje, dr. Csatkai Endre életműve és emléke, valamint Sopron város iránti szeretete arra indította, hogy alapítványt létesítsen 50 000 Ft összeggel és annak kezelését Sopron Városi Tanácsra bízta.

Szerződő felek leszögezik, hogy a Ptk. 597. §-a szerint az alapítványrendeletet közérdekű célra való kötelezettség vállalásnak kell tekinteni.

2. Kötelezett ezennel átad 50 000 Ft, azaz Ötvenezerforint összeget Soproni Városi Tanács kezelésébe a jelen szerződésben meghatározott közérdekű célra ingyenesen. A kezelő szerv ezen összeget ezennel átveszi kezelésre és kötelezi magát arra, hogy az átvett összeget jelen szerződésben meghatározott célra fordítja, ugyancsak jelen szerződésben meghatározott feltételek szerint.

3. A kötelezettség vállalás célja: évente egy alkalommal jutalmazni olyan, a 35. évét még be nem töltött kutatót, aki Sopron város történetének feldolgozásában jelentőset alkotott tudományos munkássága során. E kutatások kiterjedhetnek a város társadalmának, építészetének, általános művelődéstörténetének, környéke flórájának és faunájának feldolgozására egyaránt. Az eredmények közzlése a Soproni Szemlén kívül természetesen más tudományos folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben és önálló művekben is történhet.

4. Az évente kiadásra kerülő díj összege: 5 000 Ft. Ezt az összeget az átadott 50 000 Ft alaptőke kamataiból és a tőke folyamatos apasztásából kell fedezni.

5. A közérdekű célú kötelezettség elnevezése: Csatkai közérdekű célú kötelezettség vállalás” — és ezen név feltüntetésével történhet a jutalmazás. — Kezelő szerve: Sopron Városi Tanács.

6. A díj odaítélése: öt tagú bizottságra kell bízni a döntést. Ez álljon a Soproni Városi Tanács elnökéből, a múzeum igazgatójából, a levéltár igazgatójából, a Soproni Szemle szerkesztőjéből, valamint a Városi Tanács által még kijelölt személyből. A díjra érdemes személy kiválasztása után készített jegyzőkönyv egy példánya a Városi Tanács, egy-egy példánya pedig a múzeum, illetve levéltári irattárában kerüljön megőrzésre. A díj odaítéléséről jelenjen meg közlemény a Soproni Szemlében.

A díj ilyen formában történő odaítélését a Városi Tanács fogadja el és mint kezelő szerv gondoskodik a díj kifizetéséről.

A díjat fiatal kutató külföldi tanulmányútjának támogatására is kiadhatja a Városi Tanács a fentiek szerint történő kiválasztási és döntési elvek alapján. Ebben az esetben a díjazott a tanulmányút befejezése után részletes jelentést tartozik készíteni három példányban a végzett munkájáról, annak eredményéről. A jelentés példányai a fenti helyeken a jegyzőkönyvekkel együtt őrzendők meg.

7. Az évente kiadásra kerülő díjat egy személy csak egy alkalommal kaphatja.

A díj átadásának időpontja: a felszabadulási évforduló, és az ünnepélyes átadásra a felszabadulási évfordulóhoz legközelebb eső tanácsülésen kerüljön sor.

8. A kötelezettség vállalás teljesítésére átadott összeget kezelő szerv elkülönítve köteles kezelni, OTP-nél betétként, és az összeg más célra fel nem használható, semmiféle hitelügyletbe be nem vonható.

9. Szerződő felek a Ptk. 200. § (1) bekezdése alapján egyező akarattal megállapodnak abban, hogy a kötelezettség nem szűnik meg kötelezett halálával, hanem ebben a nem várt esetben a kezelő szerv kezelésében még fel nem használt összeg Sopron Városi Tanács tulajdonába megy át ajándék címén, azzal a feltétellel, hogy azt csak jelen szerződésben meghatározott célra használhatja fel.

10. Jelen szerződés érvényességéhez a célja szerint illetékes állami felügyelő szerv jóváhagyása szükséges.

Jelen szerződést szerződő felek felolvasás után tanúk előtt aláírták.

Sopron, 1973. július 4.

Előttünk, tanúk előtt

Özv. dr. Csatkai Endréné sk.

Dáni Miklós sk.

Sopron Városi Tanács képv.

Kocsis József sk.

PH.

Dr. Erdély Sándor sk.
tanácselnök'

Tudomásom szerint a felszabadulás óta magánszemély részéről ez volt az első ilyen alapítvány az országban. Ezért is született meg a formula olyan nehezen. A megyei és országos lapok is hírt adtak e nemes gesztusról. Hasonló hírek a későbbiekben többször is megjelentek a lapokban.

A Csatkai-díj első odaítélésére 1973-ban került sor. A számításba vett fiatal kutatók a következők voltak: Dávid Ferenc, Galavics Géza, Környei Attila, Szita Szabolcs, Tomka Péter, Varga Imréné, Winkler Gábor. Valamennyiük munkásságáról bibliográfiát állítottunk össze, hogy a bizottság jobban áttekinthesse eredményeiket. Ennek figyelembe vételével egyhangúlag Környei Attilának ítélte a bizottság a díjat.

A Városi Tanács 1973. május 29-én tartott ülésén foglalkozott az üggyel. A tanácselnök írásos előterjesztésében olvashatjuk: „A bizottság megtárgyalta a számbajöhető és a határozat kiírásának megfelelő személyeket. Az 1972. évi Csatkai közérdekű célú kötelezettség vállalási díj elnyerésére a bizottság Környei Attilát, a Soproni Liszt Ferenc Múzeum munkatársát javasolja. — Környei Attila munkásságáról szóló részletes jelentést mellékeljük. Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy kutató munkássága, publikációs tevékenysége, a város munkásmozgalmának történetét feltáró tevékenysége s egész emberi magatartása érdemessé teszi az alapítvány elnyerésére. Ezek figyelembe vétele alapján javasoljuk a Tanácsnak a díj odaítélését.” Sopron város Tanácsa a javaslatot határozattá emelte. A díjat a tanácsülésen dr. Erdély Sándor tanácselnök adta át Környei Attilának.

Az alapítvány ismertetésével is serkenteni szeretnénk a fiatal kutatókat újabb eredmények felmutatására, szeretnénk, ha sok gondot okoznának a bizottságnak a döntés meghozatalában.

MEGEMLÉKEZÉSEK

Eper Tivadar:

Brand Imre
(1910—1973)

1973. május 15-én hosszas betegség után elhunyt Brand Imre dr., a Sopron Városi Tanács Kórházának szemész főorvosa, a magyar Szemorvos Társaság tagja, a Soproni Szemle munkatársa. Brand Imre távozásával nagy veszteség érte Sopron szembetegeit, a Sopron Városi Kórházat, a magyar Szemorvos Társaságot, az egész magyar egészségügyet és a Soproni Szemlét.

ros összefüggést, mint az agyi szem-keringés károsodásának paralellizmusát. Soproni működése alatt főleg a szem vérkeringésének kóroktanával foglalkozott s az optalmodynamometriával kapcsolatos dolgozatai jelentek meg.

Jelentős eredményeket ért el mint újíto is: az általa konstruált szemészeti műszerek országosan elterjedtek és külföldi gyártók érdeklődését is felkeltették. Mint oktató, mint pedagógus a medikusok és a szemészeti ápolónők nemzedékeit vezette be a szemorvoslás tudományába. Az ápolónővérek ilyen irányú képzését és továbbképzését évtizedeken át nagy lelkesedéssel és hozzáértéssel szervezte, irányította. A pécsi

Szemklinika, majd a Sopron Városi Kórház tudományos-referáló ülésein választékos, nívós hozzászólásai, kritikai megjegyzései élményszámba mentek. Szemészeti konzíliumi mindenkor nagy segítséget jelentettek más klinikai szakmáknak. Folyóiratunkban a szemészet helyi történetével foglalkozó cikkeket írt (SSz. 1965, 1966).

A fény, Brand Imre szembogarának fénye 1973. május 15-én örökre kialudt. A fényből, melynek egész életét szentelte — a sötétségbe távozott Sírját hozzátartozói, barátai, kollégái, tisztelői — köztük számos egykori betege — állták körül. Brand Imrétől azzal vettünk végső búcsút, hogy emlékeit kegyelettel, soha nem múló szeretettel megőrizzük.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Hiller István:

Sopron bibliográfiája az 1973. évre

Az adatgyűjtésben Kubinszky Mihály, Mastalir Ernőné, Mollay Károly és Papp István, az egyeztetés, osztályozás, válogatás és leírás munkáiban Mastalir Ernőné nyújtott nagy segítséget, amelyért ez úton is köszönetet mondok.

Általános művek

Ádám József: Gyermekszívek (riport a soproni Gyermek Szívzanatóriumról. Népszabadság XXXI, 1973. dec. 31.

Aumüller, Stephan: Bibliographie und Ikonographie. Vö. Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum. 9—92. p.

Cserhalmi Imre: Soproni útikalauz. Pontosabban: idei kiegészítések. Népszabadság, XXXI, 1973. szept. 12.

Domonkos Ottó: A Liszt Ferenc Múzeum 1972. évi munkája. SSz. XXVII, 1973, 265—269. p.

Domonkos Ottó: „Múzeumi Hónap” Sopronban (1963—1972). SSz. XXVII, 1973, 74—83. p.

Eredményesen gazdálkodik Sopron város tanácsa. Magyar Hírlap VI, 1973. szept. 13.

„Erdészivatással tervezd a jövőt!” Az OEE szekszárdi közgyűlése. Erdőgazdaság és Faipar 1973, 9. sz. 1—3. p.

Fahidy József: Útlevel és vámvizsgálat. Emelkedik a soproni határátkelő forgalma. Magyar Hírlap VI, 1973. szept. 13.

Faragó Sándor: A Rábaközi Múzeum alapítása és első 10 éve. SSz. XXVII, 1973, 219—237. p.

Gergely András—Tóth István: Fialat régészek és történészek munkakonferenciája Sopronban (1973. szept. 6—9.). SSz. XXVII, 1973, 348—352. p.

Gunda Mihály: 20 éves a MTESZ Sopron Városi Szervezete (1952—1972). SSz. XXVII, 1973, 362—367. p.

Horváth Zoltán: A Győr—Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) 1972. évi munkájáról. SSz. XXVII, 1973, 369—371. p.

Huba László: Sopron, az üdülőváros. Magyar Nemzet XXIX, 1973. aug. 12.

Hiller István: Sopron bibliográfiája az 1972. évre. SSz. XXVII, 1973, 83—91. p.

Károlyi Zsigmond—Mészáros Vince: Széchenyi Emlékmúzeum Nagycenken. Víz-gazdálkodás 1973. 6. sz. 211—214. p.

Kékesdi Gyula: Az öreg város és a fiatalok. Népszabadság XXXI, 1973. febr. 8. K(irály) P(ál): Tavasz az őszben: tanévnyitás az Egyetemen. Erdőgazdaság és Faipar 1973, 11. sz. 3—4. p.

Környei Attila: Antifasiszta mozgalmak a második világháború alatt. (A múzeum kiállítása a Liszt Ferenc Múvelődési Központban). SSz. XXVII, 1973, 270—271. p.

Köszegi Frigyes: A szerencsés város. Képes Újság 1973. márc. 17.

L(ányi) Gy(örgy): Minden eddiginél gazdagabb programmal rendezték meg az országos biológusnapok tizenhatodik konferenciáját. Búvár XXVIII (XVIII), 1973, 369—371. p.

Lénárd Ferenc: Győr—Sopron megye pedagógiai kiadványairól. Pedagógiai Szemle 1973, 12. sz. 1165—1167. p.

Lukáts János: A magyar irodalom története (A—B). Bibliográfia. Bp., 1973, Petőfi Irodalmi Múzeum, 82 p.

Kálmán Lászlóné (Szerk.): A magyar munkásmozgalom történetének válogatott bibliográfiája. Bp., 1973, Kossuth Kiadó és az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének Könyvtára.

Mészáros Vince: Széchenyi emlékezete: Gondolatok a Széchenyi István Emlékmúzeumból. Tudomány és Mezőgazdaság XI, 1973, 85—90. p.

Mollay Károly: A helytörténeti és honismereti folyóiratok szerkesztőinek szombathelyi konferenciája. SSz. XXVII, 1973, 265. p.

Molnár Éva—Viniczai István—Windisch Aladárné: Az 1971. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. I—II. Hadtörténelmi Közlemények XX, 1973, 603—616., és 784—797. p.

A MTESZ Sopron Városi Szervezetének 1973. évi munkaterve. Sopron, 1973, Erdészeti és Faipari Egyetem Jegyzetsokszorosító Részlege, 116 p.

Simányi Frigyes: Beszámoló a „Győr—Sopron megye épít” c. kiállításról. Városépítés 1973, 2. sz. 40—41. p.

Szabó Sándor: Diákszeminárium. Soproni Egyetem 1972/73. 2. sz. 19—22. p.

Sz. G.: Sopron. Város szélcsend nélkül. Magyar Ifjúság XVII, 1973. márc. 23. p. 17—18.

Tóth Gyula: Jubileumi aranyoklevelek. Erdőgazdaság és Faipar 1973, 11. sz. 9. p.

Udvardi Gyöngyi: Országos biológusnapokra, Fertő-táj kiállításra készül Sopron. Kisalföld XXIX, 1973. szept. 13.

U(dvardi) Gy(öngyi): Svédországi konferencia. Kisalföld XXIX, 1973. szept. 14.

Viva la Musica. A soproni Állami Zeneiskola Tájékoztatója. 1972/73. 1. sz. 24 p.

Zimmermann, G.: Das Holz-Zentralblatt auf Ungarnreise (2): Die „Managerfabrik” der ungarischen Forst- und Holzwirtschaft. Holz-Zentralblatt ICIX, 1973. aug. 31, 1571. p.

Társadalomtudományok

Auer, Gisela: Reste des Hexenglaubens. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 109—124. p.

Billédi Ferencné: Tájékoztató az AGROINFORM szakirodalomterjesztési versenyéről. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Könyvtárosok Tájékoztatója 1973, 2. sz. 35—37. p.

Cserhalmi Imre: Ünnepi hetek. A várospolitikai része. Népszabadság XXXI, 1973. jún. 5.

Földesi Béla: Deákélelmény a XVII. századi magyarországi protestáns iskolákban. Századok CVII, 1973, 64—90. p.

Gárdonyi Béla: A pusztacsaládi példa. Könyvtáros 1973, 5. sz. 261—262. p.

Gerő Terézia: Győr—Sopron megye településeinek kiskereskedelmi ellátottsága. Területi Statisztika XXIII, 1973, 20—30. p.

Graefe, Iris Barbara: Burgenländer in Peru. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 141—142. p.

Graefe, Barbara: Burgenländer in Südamerika. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 8—17. p.

Haranghy György: Tornászünnepély Sopronban (1867). SSz. XXVII, 1973, 257—259. p.

Kiss Imre: A kuriális nemesi Felső-Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig. SSz. 1973, 138—154., 204—219. p.

Kiss Imre: Pásztori a feudalizmus korában. SSz. 1973, 38—49. p.

Maksay Ferenc: Telekrend és népesedés a Sopron megyei Círákon 1366—1856. Ethnographia LXXXIII, 1972 (1973), 507—514. p.

Mikó Sándor: Iván a XVIII. század végén. (Egy falu szociográfiája 1792—1796-ból). SSz. XXVII, 1973, 320—347. p.

—n —e: Az egyetemi könyvtárigazgatók tanácsának újjászervezése. Könyvtáros 1973, 6. sz. 346—347. p.

Németh András: Nemzetközi diákszeminárium, Sopron 1972. Soproni Egyetem 1972/73, 1. sz. 9—12. p.

Palotás Zoltán—Horváth Mihály: Sopron város stabil és mobil népességekategóriái. SSz. XXVII, 1973, 238—244. p.

Prickler, Herald: Der Güssinger und Schlaininger Steiermark-Handel in der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 67—86. p.

Román András: Faluszerkezet, falukép. Városépítés 1973, 1. sz. 25—27. p.

Szájer József: A nevelés „társadalmasításának” alakulása Sopron város általános iskoláiban. Hogyan? 1973, 3—5. p.

Tóth István: Találkozó az erdőmérnökhallgatókkal. Erősödött a fiatalok ragaszkodása a szakmához. Erdőgazdaság és Faipar 1973, 5. sz. 13. p.

Vörös Györgyné: Beszámoló a mezőgazdasági, erdészeti és élelmiszeripari szak-középiskolák és szakmunkásképző intézetek könyvtárainak 1972. évi tevékenységéről. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Könyvtárosok Tájékoztatója 1973, 2. sz. 14—24. p.

Vörös Györgyné: Tájékoztató a mezőgazdasági és élelmiszeripari felsőoktatási intézmények könyvtárainak helyzetéről. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Könyvtárosok Tájékoztatója 1973, 2. sz. 1—14. p.

Zimányi, Vera: Beiträge zur Untersuchung des Lebensniveaus von Westungarn im 17. Jahrhundert. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 1—3. p.

Természettudományok

Batári Gyula: Egy magyarországi német nyelvű orvosi folyóirat. Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn (Pest, Sopron 1850—1860). Orvosi Hetilap CXIV, 1973, 1440—1444. p.

Batthyány—Strattmann, Ladislaus: Güssing und die Batthyány zur Zeit des Clusius. Vö.: Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum. 104—121. p.

Bencsik Lajos (Összeáll.): Negyedszázad a mezőgazdaság élvonalában. A Soproni Dózsa Szövetkezet 25 éve. (Sopron), 1973, Győr—Sopron megye Tanácsa. 27 p.

Bencze Lajos (Szerk.): Nemzetközi vadászati tudományos konferencia előadásai. Sopron, 1973. Erdészeti és Faipari Egyetem Jegyzetsokszorosító Részlege.

Clusius ünnepség az akadémián. Erdőgazdaság és Faipar 1973, 7. sz. 16—17. p.

Csapody István: Clusius magyar mecénása és munkatársai. Vasi Szemle XXVII, 1973, 407—415. p.

Csapody István—Juhász Miklós—Mollay Jánosné: Sopron-környéki erdők. A Tanulmányi Állami Erdőgazdaság parkerdői. Sopron, 1972 (1973), S. Szolg. 77 p.

Endriss, G.: Vom Weinbau im Burgenland (Österreich) und besonders in Rust am Neusiedler See. Die Wein-Wissenschaft XXVIII, 1973, 160—165. p.

Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum. Burgenländische Forschungen, Sonderheft V. Eisenstadt, 1973, Burgenländisches Landesarchiv, 309 p.

Jérome René: Carolus Clusius emlékünnepe. Az Erdő XXII, 1973, 337—340. p.

Juhász Miklós: A parkerdőről. Ciklámen, negyedéves üzemi híradó. Új sorozat I, 1973, 9—11. p.

K(írály) P(ál): Burgenlandi pillanatképek. Erdőgazdaság és Faipar 1973, 12. sz. 8—9. p.

R. J.: Ember és bioszféra. Tantárgy: az alkotó természetvédelem. Magyar Nemzet XXIX, 1973. júl. 27.

Schmid, Hans: Die montangeologischen Voraussetzungen des ur- und frühgeschichtlichen Eisenhüttenwesens im Gebiet des mittleren Burgenlandes (Becken von Oberpullendorf). Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 97—109. p.

Traxler, Gottfried: Carolus Clusius und die Flora des Burgenlandes. Vö. Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum, 269—307. p.

Traxler, Gottfried: Die burgenländischen Pflanzenstandorte bei Carolus Clusius. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 49—59. p.

Víg István: Megelőzés a környezetvédelemben. Beszélgetés dr. Gál János egyetemi tanárral. Magyar Nemzet XXIX, 1973. nov. 27.

Weinland Burgenland, Qualitätszentrum im Osten Österreichs. Die Letzeburger Wörizer XI, 1973, 119—120. p.

Alkalmazott tudományok

Bognár Antal: Faházgyártás a Tanulmányi Állami Erdőgazdaságnál. Ciklámen, negyedéves üzemi híradó. Új sorozat I, 1973, 1—5. p.

Fábján Lajos: Az idegenforgalom és a gyógyfürdőügy kapcsolata Győr—Sopron megyében. Gyógyfürdőügy 1973, 2. sz. 38—44. p.

A Fertő-táj vízgazdálkodásfejlesztési terve. (Konceptióterv). Az Országos Vízügyi Hivatal elvi irányításával összeállította az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság és az OVH Vízkészletgazdálkodási Központja. (Bp.), 1973, Országos Vízügyi Hivatal. 46, 4 p.

Grafl, Anna: Bericht der meteorologischen Station Eisenstadt über das Wetter im Jahre 1971. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 41—43. p.

Grafl, Anna: Bericht der meteorologischen Station Eisenstadt über das Wetter im Jahre 1972. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 43—44. p.

Hiller István: Sopron: az AFIT korszerű gyártmányai. Újítók Lapja XXV, 1973, 12. sz. 5—6. p.

Kubinszky Mihályné: Sopron város közlekedése. Közlekedési Közöny 1973, jan. Nyugat-dunántúli Intéző Bizottság: Győr—Sopron, Vas és Zala megyék gyógyfürdő- és üdülésügyi helyzete. Sopron, 1973, Sokszorosítás. 24 + 8 + 7 + 8 p.

Várkúti János: Meteorológiai megfigyelések és észlelések Sopronban. SSz. XXVII, 1973, 57—67. p.

Művészet

—a—: Elektra—Oresztész. Euripidész a fertőrákosi barlangszínházban. Magyar Nemzet XXIX, 1973. júl. 19.

Arató Antal: Műemlékek az Ex libriseken és kisgrafikákon. (Kiállítás a jászberényi Városi-Járási Könyvtárban.) Műemlékvédelem XVII, 1973, 121—122. p.

Böhönyey, János: Neue Konstruktionen und Bauweisen in der Ungarischen Volksrepublik. Deutsche Architektur XXII, 1973, 598—611. p.

Dragonits Tamás: Történelmi városmagok rekonstrukciójának néhány kérdése. Műszaki Tervezés 1973, 10. sz. 30—34. p.

Farkas Imre: Nyolc év után. Életünk 1973, 6. sz. 549—552. p.

Fasang Árpád: Beszélő múlt. Jegyzetlapok Sopronból (1). Muzsika XVI, 1973, 36—37. p.

F. J.: Renner Kálmán érmei a budavári népfrentban. Magyar Nemzet XXIX, 1973. szept. 29.

Fülep Lajos (főszerk.): Magyarországi művészet története I—II. Szerk.: Dercsényi Dezső, Zádor Anna. V. átdolg. kiad. Bp. 1973, Corvina. 607 + 461 p.

Gábor László: Épületszerkezet III. 2. változatlan kiadás. Bp., 1973, Tankönyvkiadó, 258 p.

Hamar Imre: Szobrászrestaurátor. Kövek vallatója. Magyarország X, 1973. febr. 11. 26. p.

Heiter László: Három kisalföldi festő kiállítása Szombathelyen. Életünk 1973, 6. sz. 575—560. p.

Hoffmann Tamás: Megnyitó beszéd a Liszt Ferenc Múzeum „A vallásosság népies emlékei” című népművészeti kiállításához. SSz. XXVII, 1973, 179—182. p.

Horváth László: Emlékezés Horváth József festőművész gyermek- és diákéveire. SSz. XXVII, 1973, 359—362. p.

Kemény György: Műemlék épületek károsodásának alapozási és talajmechanikai problémái. Műszaki Tervezés 1973, 7. sz. 14—16. p.

Kotsis Iván: Épületátalakítások. Magyar Építőipar 1973, 6—7. sz. 351—361. p.

Kovács József László: Ismeretlen soproni operaelőadás színlapja 1811-ből. SSz. XXVII, 1973, 175—179. p.

Kubinszky, Mihály: Bauten in der Altstadt von Sopron, Ungarische Volksrepublik. Deutsche Architektur XXII, 1973, 685—689. p.

Marót János: Interfórum 71—73. SSz. XXVII, 1973, 271—273. p.

Perényi Imre: A magyar városok rekonstrukciója. Magyar Tudomány LXXX, Uj folyam XVIII, 1973, 786—794. p.

Perényi Imre: A magyar városok rekonstrukciója. Városépítés 1973, 3. sz. 27—33. p.

Pomozsi István: A soproni postapalota. Műemlékvédelem XVII, 1973, 41—44. p.

Pugacsenkova, G.—Man'kovszkaja, L.: Pamjatniki arhitekturü i szovremennüj gorod. Arhitektura SzSzsR 1973, 7. sz. 57—60. p.

Rauch: Nyolc kórusmű egy nemű karra a „Musicalisches Stambbüchlein”-ből. Közreadja Jancsovics Antal. Magyar szöveg: Kistétényi Melinda. Bp., 1973, Zeneműkiadó, 19 p.

Sedlmayr Jánosné: Lakóház, Sopron, Hátsókapu utca — Lenin körút. Magyar Építőművészet 1973, 6. sz. 42—43. p.

Sopron. Irták: Becht Rezső, Csapody István, Diebold Károly, Faller Jenő, Gimes Endre, Horváth Ferenc, Mollay Károly, Molnár József, Órszigethy Frigyes, Szabó Jenő, Szombathy Viktor, Varga Lajos, Vendel Miklós, Winkler Oszkár. Bp., 1973, Panoráma, 311 p.

Steininger, Hermann: Bag- oder Schandsteine und verwandte Schandstrafergeräte im Burgenland. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 134—140. p.

Szarka Árpád: Horváth József képeinek új otthona. SSz. XXVII, 1973, 367—369.

Szigeti, Kilián: Der Orgelbauer Johann Halper (1817—1888). Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 17—30. p.

Tompos Ernő: Soproniak középkori pecsétei. SSz. XXVII, 1973, 289—306. p.

Valkó Arisztid: Mourette építőművész az Eszterházyak szolgálatában. Művészettörténeti Értesítő XXII, 1973, 63—67. p.

Winkler Gábor: Új gondolatok Sopron építészetében a 19. sz. derekán. Műemlékvédelem XVII, 1973, 164—170. p.

Winkler Oszkár: AFIT Autófelszerelési Vállalat, Sopron. Magyar Építőművészet 1973, 4. sz. 52—53. p.

Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről. I—II. SSz. XXVII, 1973, 1—23. és 103—122. p.

Nyelvtudomány, irodalom

Barb, Alphons A.: Carolus Clusius und die römische Inschriftenkunde. Vö. Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum, 93—103. p.

Fried István: A „Külföld” című soproni folyóirat szlavisztikai anyaga (1879). SSz. XXVII, 1973, 168—175. p.

Kónya Lajos: Soproni évek. Regény. Bp., 1973, Szépirodalmi Könyvkiadó, 397 p.

Kunszery Gyula: Ihász Dániel levelezése ifj. Caesar Gyulával (1875—1881). SSz. XXVII, 1973, 193—204. p.

Maros Dénes: Dr. Csatkai Endre hagyatéka. Népszabadság 1973. jan. 14.

Mollay, Karl: Zur Geschichte der Norm der deutschen Schriftsprache in Ungarn (16—17. Jahrhundert). Linguistische Studien, Reihe A (Arbeitsberichte) der Akademie der Wissenschaften der DDR. Berlin, 1973, 3. sz. 123—133. p.

Moór Elemér: A rábaközi Csorna helynév eredetének kérdéséhez. Magyar Nyelv LXIX, 1973, 351—352.

Posgay Ildikó: Rábacsanak személynevei. Bp., 1973, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 146 p.

Sarkady Sándor: Udvarnoki utca 2. Látogatóban Becht Rezsőnél. Életünk 1973, 1. sz. 23—28. p.

Szabó Jenő: Bandi mint szerkesztő. Kisalföld XXX, 1973. márc. 11.

Szapudi András: A soproni Várkerület. Magyar Hírlap VI, 1973. ápr. 10.

Szentimrei Jenő: Városok, emberek. Bukarest, 1973, Kriterion. 341 p.
Werfel, Franz: Cella. Bp., 1973, Gondolat, 249 p.

Földrajz, történelem

Andrianov, V. N.: Magyar hazafiak a szovjet partizánok soraiban a második világháború idején. Hadtörténelmi Közlemények XX, 1973, 623—638. p.

Becht Rezső: Líceumi diákélet a század elején. SSz. XXVII, 1973, 154—168. p.

Berecz Dezső: Kortörténeti tanulmányok százegynéhány éves apai intelmekből (Berecz József tanító levelei Sopronban tanuló fiához, Ábelhez 1860—1868). SSz. XXVII, 1973, 307—320. p.

Bökönyi Sándor: A temető állatcsontanyagának vizsgálata. Vö.: Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője, 117—129. p.

Csepregi Horváth János: Soproni Társaskör Budapesten (1881—1888). SSz. XXVII, 1973, 70—74. p.

Füves Ödön: Soproni görög diákok a görögök forradalmi társaságában (1796). SSz. XXVII, 1973, 264. p.

Házi Jenő: István, az első soproni városbíró (1277). SSz. XXVII, 1973, 68—70. p.

Hiller István: Adatok a vadászati felsőoktatás történetéből. Vö.: Bencze Lajos (Szerk.): Nemzetközi vadászati tudományos konferencia előadásai. 3. köt., 203—218. p.

Hiller István: A magyar—szovjet tudományos kapcsolatokról a felszabadulás előtt. Soproni Egyetem 1972/73, 1. sz., 6—9. p.

Hiller István (Szerk.): Tanácsválasztások '73 Sopron. Sopron, 1973, Sopron Város Tanácsa, 87 p.

Hünner László: A Soproni Kereskedelmi Betegápoló Segélyező és Nyugdíjgyesület története 1806—1948. SSz. XXVII, 1973, 353—359. p.

Katona Imre: A Tinódyak Csapodon. SSz. XXVII, 1973, 259—261. p.

Kende János: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903—1919. Bp., 1973, Akadémiai Kiadó. 113 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 68.)

Király Ernő: Nyitott sír a Várhelyen. Magyar Ifjúság XVII, 1973. júl. 27. 36—37. p.

Kiss Jenő: A mihályi Ipartársulat és Ipartestület történetéhez (1828—1948). SSz. XXVII, 1973, 261—262. p.

Kristó Gyula—Makk Ferenc—Szegefű László: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. Hadtörténelmi Közlemények XX, 1973, 639—660. p.

Környei Attila: Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz. I—II. SSz. XXVII, 1973, 24—38., és 123—138. p.

Lagzi István: Adatok az 1939 őszén Magyarországra menekült lengyel katonák evakuációjának történetéhez (1939—1941). Hadtörténelmi Közlemények XX, 1973, 691—719. p.

Lagzi István: Lengyel menekültek Sopron környékén a második világháború első éveiben. SSz. XXVII, 1973, 244—253. p.

Lang, Michael: Mörbich am See. Eisenstadt, 1973, E. und G. Horvath.

Merényi László: Háborúellenes mozgalom a Kisalföldön hatvan évvel ezelőtt. Kisalföld XXX, 1973. ápr. 30.

Nagy László: Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata. Hadtörténelmi Közlemények XX, 1973, 445—480. p.

Papp István: A soproni munkásmozgalom történetírásának időszerű feladatairól. SSz. XXVII, 1973, 49—53. p.

Pröhle Jenő: Vajda Péter soproni diáksága. SSz. XXVII, 1973, 263. p.

Pusztadaróci Mária: Adalék a soproni állami leánygimnázium 100 éves történetéhez. SSz. XXVII, 1973, 253—257. p.

Reingrabner, Gustav: Prolegomena zu einer Orstgeschichte von Grosspetersdorf. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 31—41. p.

Szász István: Nagycenk újjászületése. Magyar Nemzet XXIX, 1973. aug. 14.

Szombathy Vikor (Szerk.): Évezredek hétköznapjai. Bp., 1973, Panoráma. 380 p.

Tilkovszky Loránd: A fegyveres SS magyarországi toborzóakciói. Hadtörténelmi Közlemények XX, 1973, 38—78. p.

Tilkovszky Loránd: A Volksbund utolsó éve és a magyar nemzetiségpolitika (1944. március 19—1945. április 4.). Századok CVII, 1973, 25—63. p.

Tobler, Henrik: Zur Geschichte des sogenannten Kersnarich'schen Edelhofes in Drassburg. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 86—95. p.

Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Bp., 1973, Akadémiai Kiadó. 129 p.

Winkler Gábor: „Rendelet a beton- és vasrácsozatos betonszerkezetek alkalmazására”, Sopron, 1890. (A soproni beton- és vasbetonépítés kezdetei). Magyar Építőipar 1973, 10. sz. 569—570. p.

Könyvismertetések

Bényei Miklós: Csomor Tibor: Honismereti bibliográfia 1. köt. (Előszó: Kovács Máté, Kiad. a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Hazafias Népfront Országos Elnöksége Honismereti Bizottsága). Bp. 1972, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 955, (4) p. Könyvtári Figyelő 1973, 1. sz. 116—121. p.

Bitskey István: Egy soproni humanista író portréja. Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571—1631). Életünk 1973, 5. sz. 475—476. p.

Császár László: Városépítés Magyarországon a felszabadulás után. Városépítés 1973, 4. sz. 39. p.

Csomor Tibor: Megjelent Magyarország honismereti bibliográfiája! Honismereti Híradó 1973, 1—2. sz. 82—84. p.

Csorba Csaba: Turisták könyvei. Könyvtáros XXIII, 1973, 490—494. p.

Erceg, Ivan; Breu, Josef: Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschließenden Gebieten. Wien. 1970. Deuticke. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie XXI, 1973, 121. p.

Fogarassy Miklós: A Fertő-táj bibliográfiája. Könyvtáros 1973, 11. sz. 693—694. p.

Fried István: Vajda Péter válogatott művei. Válogatta és sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor. A bevezető tanulmány Fenő István műve. Veszprém, 1972, 296 lap. SSz. XXVII, 190—191. p.

Gecsényi Lajos: Munkásének 1919—1945. Századok CVII, 1973, 164—165. p.

Hársfalvi Péter: A legújabb honismereti bibliográfia. Honismereti Híradó 1973, 1—2. sz. 85—86. p.

Hiller István: Lászlóffy Woldemár (szerk.): A Fertő-táj bibliográfiája. (Bibliographie des Neusiedlersee — Gebietes). Győr, 1972, Győr—Sopron megye Tanácsa, 294 lap. SSz. XXVII, 377—378. p.

Hornung, M.: Österreichischer Volkskundeatlas. Unter dem Patronat der Österr. Akademie der Wissenschaften herausgegeben von der Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich. 4. Lfg. Richard Wolfram (Wissenschaftliche Leitung) und Egon Lendl — Ingrid Kretschmer (Kartographische Leitung) unter Mitarbeit von Edith Klenk. Wien 1971. In Kommission bei Verlag Hermann Böhlhaus Nachf. Graz—Köln. Karten 55—74. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 143. p.

Horváth Zoltán: Kállay István: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 200 lap. SSz. XXVII, 1973, 380—382. p.

Käfer István: Vyvjalová, Mária: Juraj Palkovic 1769—1850. Bratislava 1968, SAV 409 (XXV) p. Magyar Könyvszemle 1973, 1. sz. 108—110. p.

Kende János: A magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903—1919. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 68.) Akadémiai Kiadó, 1973, 113 1. Magyar Tudomány LXXX, Új folyam XVIII, 1973, 858. p.

Korompay György: Magyar építészet 1945—1970. Szerkesztette: Szendrői Jenő. Arnóth Lajos, Finta József, Merényi Ferenc és Nagy Elemér. Budapest, Corvina Kiadó 1972, 289 lap, közel 400 kép és rajz. Városépítés 1973, 1. sz. 39—40. p.

Kovács József László: Dobos Lajos: Magyar műemlékek. Életünk 1973, 6. sz. 566—567. p.

Kovács József László: Karl Semmelweis: Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823). Eisenstadt, 1972, 98 lap, 68 tábla (Burgenländische Forschungen Sonderheft IV). SSz. XXVII, 1973, 280—282. p.

Kovács József László: Stoll Béla—Varga Imre—V. Kovács Sándor: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 638 lap (A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1. Szerkesztik Vargha Kálmán és V. Windisch Éva). SSz. XXVII, 1973, 282—284. p.

Könyvszemle: Granasztói Pál: Ember és látvány városépítézetünkben. Akadémiai Kiadó, 1972, 271 l. Magyar Tudomány 1973, 6. sz. 404. p.

Martos András: Történeti meteorológia és helytörténet. (Réthly Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701—1800-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 662 p.) SSz. XXVII, 1973, 54—57. p.

Mester Árpád: Perényi Imre: A város központja. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1970. Magyar Építőművészet 1973, 3. sz. 63. p.

Mollay Erzsébet: Posgay Ildikó: Rábacsanak személynevei. Budapest, 1973, 146 lap. (Eötvös Loránd Tudományegyetem: Nyelvtudományi Dolgozatok 12. sz.). SSz. XXVII, 1973, 378—380. p.

Mollay Károly: Gimes Endre: Nagycenk. Útikalauz. Győr—Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Győr, 1971, 95 lap; Kapuvár. Útikalauz. Győr—Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Győr, 1972, 76 lap; Sopron. Győr—Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Győr, 1972^a, 119 lap. SSz. XXVII, 1973, 93—95. p.

Mollay Károly: Marót János: Fertőd. Győr—Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal Győr, 1972^b, 106 lap. SSz. XXVII, 1973, 95. p.

Mollay Károly: Scheiber Sándor (szerk.): Magyar—zsidó Oklevéltár XIV, kötet. 1742—1769. Budapest, 1971, 571 lap. SSz. XXVII, 1973, 284—285. p.

Móra László: A múlt magyar tudósai. Főszerk.: Ortutay Gyula. (Második gyűjtemény. 6—10. köt.) Bp., 1971, Akadémiai Kiadó. Magyar Könyvszemle LXXXIX, 1973, 97—98. p.

Németh Marietta: Hajdú Mihály: Sopron környékének magyar becézőnevei (1700—1970). Budapest, 1972, 59 lap (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 128. szám). SSz. XXVII, 1973, 91—93. p.

Paul, Hans: Lang Michael: Mörbisch am See. Eisenstadt, E. und G. Horvath, 1973. Volk und Heimat 1973/74, 1. H. 22. p.

Pogány Irén: Kázmér Miklós—Végh József (szerk.): Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia Budapest 1969. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 403 lap (Nyelvtudományi Értekezések 70. sz.). SSz. XXVII, 1973, 278—280. p.

Szabó Jenő: Fekete Ferenc: „50 éves a soproni Pamutipar”. Győr—Sopron megyei Nyomdávállalat, 168 lap. SSz. XXVII, 1973, 285—286. p.

Timon Kálmán: Gerő László: Történelmi városrészek. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1970. Magyar Építőművészet 1973, 5. sz. 64. p.

Török Gyula: Sopronkőhida. IX. századi temetője. Fontes Archeologici Hungariae 3. Akadémiai Kiadó, 1973, 100 l. Magyar Tudomány LXXX, Új folyam XVIII, 1973, 858. p.

Tuba László: Csomor Tibor: Magyarország. Könyvtáros 1973, 12. sz. 755—757. p.

Tüskés Tibor: A magyar irodalom történetének bibliográfiája. Könyvtáros 1973, 5. sz. 308—309. p.

Ulbrich, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. Teil, Karten und Pläne. Hrsg. und Verl.: Bgld. Landesarchiv und Bgld. Landesbibliothek. 1. Halbband: Karten. Agbeschlossen Ende 1967. Eisenstadt 1970. XLIV und 994 Seiten, 2 Abb. — 2. Halbband: Pläne und Register. Eisenstadt 1972, Seiten 995—2095, 1 Abb. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 44—46. p.

Zimmermann, F.: Ernst Joseph Görlich—Felix Romanik: Geschichte Österreichs. Tyrolia-Verlag, Innsbruck—Wien—München, 1970, 624. S., 15 Dokumentar-Kunstdruckbilder. Burgenländische Heimatblätter XXXV, 1973, 46—47. p.

Köszöntők

Az 1973. évi Bedő Albert-díjasok: Lámfalussy Sándor, Majer Antal, Keresztes János. Az Erdő XXII, 1973, 472—473. p.

Bedő-díjasaink 1973: Lámfalussy Sándor, Majer Antal, Keresztes János. Erdőgazdaság és Faipar 1973, 9. sz. 4. p.

Dukai István: Száz éve született Roth Gyula. Erdőgazdaság és Faipar 1973, 12. sz. 6. p.
Gárdonyi Béla: Öreg szemmel. Egy kaleidoszkóp képeiből. Kisalföld XXX, 1973. szept. 8.

Keresztesi Béla: Az akadémia új levelező tagjai: „Az erdő szerepe a társadalom életében alapvetően megváltozott.” Magyar Tudomány LXXX, Új folyam XVIII, 1973, 807—809. p.

Szabó Jenő: Becht Rezső nyolcvan éves. SSz. XXVII, 1973, 97—102. p.

Megemlékezések

Béky Albert (1907—1973). Erdőgazdaság és Faipar 1973, 7. sz. p.

Csapody István: Megemlékezés Béky Albertről. Az Erdő XXII, 1973, 332. p.

Csapody István: Kárpáti Zoltán (1909—1972). SSz. XXVII, 1973, 183—187. p.

Dr. Kárpáti Zoltán 1909—1972. Soproni Egyetem, 1972/73, 1. sz. 17—18. p.

M. Kiss Pál: Sebestény Ferenc (1907—1972). SSz. XXVII, 1973, 187—190. p.

Mollay Károly: Kunszery Gyula (1906—1973). SSz. XXVII, 1973, 276. p.

Sümeghy József: Pálffy Miklós (1911—1972). SSz. XXVII, 1973, 277—278. p.

Szalatnai Rezső: Krammer Jenő (1900—1973). SSz. XXVII, 1973, 372—377. p.

Újváry Lajos Sebestény Ferenc temetésére. SSz. XXVII, 1973, 274—275. p.

LEVÉLSZEKRÉNY

Berez Dezső írja: A SSz. 1973/1. számában érdeklődéssel olvastam Csepregi Horváth E. János cikkét a Budapesten 1881-ben létesült Soproni Körrel. Ez a cikk is igazolja, hogy a fővárosba került soproniak mindig igyekeztek összetartani. A témát legyen szabad kiegészítenem. Az Oedenburger Zeitung 1875. évi dec. 24-i számában olvassuk a hírt, hogy Budapesten a „Kecskeméti” kávéházban 60 soproni származású egyetemi hallgató megalakította a Soproni Kört. A Kör célja az önképzés, a fővárosba került soproniak erkölcsi támogatása, az összetartás. Elnök: Arnhold Károly; jegyző: Kovács P. Kiküldtek egy bizottságot az alapszabályok megszerkesztésére, ennek tagjai: Mészáros, Zeiler, Szabó joghallgatók, Jánossy orvostanhallgató, Hoffmann és Fleischhacker Fridolin filozopterek, Bárdossy és Illés műegyetemi hallgatók. Erről az alakulásról többet nem tudunk.

1892-ben alakult meg Budapesten a Sopronmegyei Kör. Alapszabályait a belügy-minisztérium ugyanebben az évben jóváhagyta. Ezúttal inkább már az egyetemről kikerült soproniakról volt szó, az egyesület fő mozzgatója dr. Kirchner Viktor, dr. Proszvimmer Béla, dr. Petrik Aladár volt. A Kör tevékenységéről iratanyag nem maradt. A háborús szünet után a 20-as években még élénken működött. A 30-as években már csak szűk asztaltársaságként létezett, összejöveteleit az egykori Centrál kávéházban tartotta.

* * *

E számunk munkatársai: Dr. Augusztinovicz Elemér ny. gimn. ig. h., a TIT Sopron Városi Szervezetének elnöke, 9400 Sopron, Múzeum u. 10; Dr. Mollay Károly tszv. egy. docens, 1364 Bp., V., Pesti B. u. 1, ELTE; Jancsovics Antal karmester, 1130, Bp., Rajk L. u. 38; Dr. Patek Erzsébet régész, MTA Régészeti Intézete, 1250 Bp., I., Úri u. 49; Tompos Ernő mérnök, 9400 Sopron, Tánacsics u. 23; Tirnitz József levéltáros, GySmL. 2, 9400 Sopron, Tanácsház; Finta Mihály ált. isk. tanár, 9421 Fertőrákos; Dr. Hiller István egy. könyvtárigazgató, 9400 Sopron, Pf. 132; Dr. Eper Tivadar igazgató főorvos, 9400 Sopron, Városi Tanács Kórháza; Dr. Berez Dezső ny. ügyvéd, 9400 Sopron, Kisfaludy u. 8.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsangabe und kurze Auszüge

- Augusztinovicz, Elmar*: Desider Berecz 80jährig
Mollay, Karl: Die Anfänge der profanen Musik in Ödenburg (1430—1629) I. Teil
Jancsovics, Anton: Andreas Rauch, der erste Ödenburger Musikkomponist (1592—1656)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

- Patek, Elisabeth*: Ausgrabungen auf dem Burgstall in Ödenburg 1973 (Vorbericht)

Kleine Mitteilungen

- Tompos, Ernst*: Andreas Rauchs Wappen und Koloman Renners Rauch-Medaille
Finta, Michael: Zur Geschichte des Weinbaues in Káptalanvis. Die Weinbergstatuten aus 1767 und aus 1879

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Hiller, Stefan*: Bericht über die Tätigkeit der Ödenburger Zweigstelle der Gesellschaft zur Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse im Jahre 1973
Domonkos, Otto: Stiftung und erste Verleihung des Csatkai-Preises

Nekrologe

- Eper, Theodor*: Der Okulist Dr. Emmerich Brand (1910—1973)

Bücherschau

- Hiller, Stefan*: Ödenburg-Bibliographie für das Jahr 1973

Briefkasten

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. A *kézirat gépelése*. Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ü, I, U* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre felsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat⁶.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. A *lapalji jegyzetek*. Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege utáni külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatka Endre: A soproni színeszet története 1841–1950. Sopron, 1960, 15. – A továbbiakban így Csatka i. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek változtatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatka: A soproni színeszet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp..

Folyóirat cikkére így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114–20. – A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79–84.

Újságcikkekre így; pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932, nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

Levélári forrásra így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. – A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL, 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak. A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szel nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy kliszofrotatásra alkalmas rajzot (térképvizlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 iv terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatálnál. Előfizetési díj: évi 48.– Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215-96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Felelős kiadó: Ugróczy Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 iv = 83/8 (A/5 iv) – Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme.
74.13086 – Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda

ÁRA: 16.— FT

INDEX: 25.915

F V 324

SOPRONI SZEMLE

XXVIII. ÉVFOLYAM 1974. 2. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELENYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:
MOLLAY KÁROLY

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>Pröhle Jenő</i> : Petöfi költészete és szelleme a soproni evangélikus líceumban a kiegészítésig	97
<i>Mollay Károly</i> : A világi zene jelentkezése Sopronban (1430—1629) II. rész	127
<i>Lagzi István</i> : Adatok a Sopron környéki lengyel katonai menekültek élet- és munkaviszonyainak alakulásához a második világháború idején	134
<i>Helytörténetírásunk időszerű kérdései</i>	
<i>Merényi László</i> : A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban	152
<i>Kisebb közlemények</i>	
<i>Palotás Zoltán—Horváth Mihály</i> : A népességekategóriák kommunális fogyasztása	162
<i>Tirnitz József</i> : XVIII. századi feljegyzések Sopron éghajlati viszonyairól és a várost ért elemi csapásokról	165
<i>Lovas Gyula</i> : A nagymartoni parasztlak mozgalma 1848-ban a vasút ellen	179
<i>Fogarassy László</i> : Dokumentum a 18. vas—soproni vörös gyalogezred történetéhez	185
<i>Kiss Jenő</i> : Tájszavak Vadosfáról 1905—1908-ból (Adalék a Sopron vármegyei magyar nyelvjáráskutatás történetéhez)	186
<i>Megemlékezések</i>	
<i>Becht Rezső</i> : Boháti Róbert (1899—1974)	189
<i>Soproni könyvespolc</i>	
<i>Mollay Károly</i> : Honti Pál: Hany Istók nyomában. Győr, 1972	192

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVIII. ÉVFOLYAM

1974

2. SZÁM

Pröhle Jenő:

Petőfi költészete és szelleme a soproni evangélikus líceumban a kiegyezésig

Almae matri

1. A Harmonia című soproni német nyelvű hetilap 1861. dec. 15-i számában az alábbi közlemény jelent meg: „Der berühmte unglückliche Dichter, Alexander Petőfi (Petrovits) hat bekanntlich am Lyceum zu Oedenburg seine Studien beendet, — wenn man „beendet“ sagen darf; worauf er (1839) sich hier zum Militär als „Gemeiner“ assentiren liess. — Ist Niemand in Oedenburg, der sich auf einige Episoden aus Petőfi's oder recte Petrovits's Leben der damaligen Zeitepoche in Oedenburg erinnert? Diesfällige gefällige Mitteilungen werden von der Redaction der „Harmonia“ dankbar entgegengenommen und in geeigneter Weise veröffentlicht.”¹

Aligha lesz kideríthető, milyen céllal és esetleg milyen összefüggésben tette közzé ezt a felszólítást a felelős szerkesztő, John Wolfgang Dubjanski, aki tájékozatlanságában Petőfi diákságával ajándékozta meg a soproni iskolát. Viszont kézenfekvő, miért kellett a felhívásnak visszhang nélkül maradnia: azok közül, akik Petőfi soproni hónapjaira és napjaira emlékeztek, senki sem élt vagy nem Sopronban élt. Schätzel Mihály meghalt (1845); a diáktársak, akiknek a körükbe vetődött verselő volt-diák-regruta különössége emlékkübe vésődött, bár rendkívüliségét, a befutandó üstökös-pálya benne moccanó előérzetét kétkedve fogadták, néhány év múlva szétszóródtak diákéletük következő állomásaira.²

1 Harmonia, Nr. 24. 1861. dec. 15. 217. — Ezt az adatot dr. Szabó Jenő figyelmének köszönöm.

2 A Petőfi soproni katonáskodását követő 1840/41. tanévben Nagy Imre Pozsonyban, Orlay Petrich Soma Pápán, Tatay István Halléban folytatja tanulmányait; a következő, 1841/42. tanévre Sass István Pestre, Fabricius Endre Pozsonyba, Lantay Sándor és Payr Sándor Pápára távoznak, a tanév végén Pákh Albert is befejezi a Magyar Társaságban mély nyomokat hagyó soproni diákságát. Az 1842/43. tanévben már csak Sass Károly (István öccse), majdan Szendrey Ignác uradalmi írnoke, Petőfi és Júlia levelezésének közvetítője, Németh János (alias Szurki) Petőfi második sárszentlőrinci szállásadójának, N. Ferenc tanítónak a fia és Káplai Lajos (1851-ben egy ál-Petőfi hiszékeny áldozata) maradtak Sopronban a diákbarátok közül. — A Harmonia felhívása nem volt a líceum két akkori tanárának címezve: Lehr András Sárszentlőrincen tanította Petőfit, Domanovszky Endre pedig Selmecen ismerkedett meg vele és Pápán lett barátja. Sopronra nézve nem voltak illetékesek, de feltűnő módon másféle Petőfi-emlékezésüknek sincsen — tudomásunk szerint — semmiféle írásos nyoma, de Lehr András legidősebb fia, Vilmos 1864-ben lerajzolta a sárszentlőrinci iskola épületét. A kép felirata: „A Sár-Szent-Lőrinci Algimnázium. Itt tanult Petőfi 1831–32.” E felirat, valamint Lehr Andrásnak a soproni év. temetőben látható sírfelirata bizonyítják, hogy Lehr András büszke volt egykori tanítványára. A képet közli Csepregi Béla: Petőfi Sárszentlőrincen. Szekszárd, 1973. — Domanovszkynak és Lehr András fiainak szerepéről a Petőfi-kultuszban alább szólunk. — Sass István híres lámpajelenetének leírása és a hozzáfűzött lefegyverzően őszinte reflexiói (Vasárnapi Újság 1844, 103.) bizonyítják, mennyire nem akart magából ex-eventu-jóst faragni.

De éppen 1842–43-ban kezd megjelenni az Athenaeumban először Petrovics, majd Petőfi Sándor neve olyan újhangú versek alatt, amelyek költőjéből a szerkesztők, Vörösmarty és Bajza jeles költőt jósoltak. Az irodalmi folyóiratokat buzgón olvasták a líceum diákjai, főképpen a Magyar Társaság tagjai, felfigyeltek ők is e versekre és hamarosan felhangzottak a fiatal poéta költeményei is a Társaság ülésein. Petőfi eleinte lassú, majd rohamos térhódítását az ország diáktársaságainak pódiumain részletesen elemzi Bodolay Géza (Irodalmi diáktársaságok, 1785–1848. Bp., 1963, 452–454). A soproni jegyzőkönyvek adatainak feldolgozása szerint az 1843/44. tanévben 2, 1844/45-ben 7, 1845/46-ban átmeneti visszaeséssel 4, 1846/47-ben 22, 1847/48-ban (a „forradalmi”, iskolai szempontból nyugtalan, a Társaság számára is csonka tanévben) 25, összesen 60 alkalommal szavaltak 41 Petőfi-költeményt. Az utolsó két évben az addig leggyakrabban szavalt Vörösmarty csak 14, ill. 8 költeménnyel szerepelt a soproniak műsorán.

2. Bodolay Géza egyébként a diáktársaságok nem egy tevékenységi szférájában mutat rá a soproniak kezdeményező, példamutató szerepére, de adatait érdemes lesz kiegészíteni. Apróság, hogy az utolsó évben eggyel több a szavalatok száma, de az első szavalat kikerülte Bodolay figyelmét. A jegyzőkönyv bizonyossága szerint az 1843/44. tanévben dec. 16-án Szklenka Endre szavalt *Petőfi Sándorhoz* Pönögei Kis Páltól;³ dec. 23-án Eöszte István *Én*, Petőfi Sándortól és febr. 10-én Belák János *Az utolsó alamizsna* Petőfitől. (Az utóbbi két szavalat Bodolay alapján szerepel a legújabb kritikai kiadás 1. kötetének jegyzeteiben.) Az első szavalat idejéig Petőfi neve 11-szer volt olvasható Athenaeum-beli versek alatt, kétszer a Regélő Pesti Divatlapban és egyszer a Magyar Életképekben, a megfejtetlen álnév, Pönögei Kis Pál pedig kétszer az Athenaeumban. Legfeljebb találgathatjuk, miért választották a szavalkók az alig két tucatnyi „választék”-ból éppen ezt a hármat, de a találat szerencsés: a három folyóiratból kiemelt három költemény (fordított időrendben) képviseli az akkori Petőfi-versek Horváth János szerinti három rétegét (Petőfi, Bp., 1926, 82): a hagyományörző stílusba tartozót (*Az utolsó alamizsna*, Magyar Életképek), az átmeneti stílt felmutatót (*Én*, Regélő Pesti Divatlap) és az egyéni hangját megtalálót, a „népies stíl” irányában fejlődőt (az álnéves *Petőfi Sándorhoz*, Athenaeum). Mikor e vers címében először hangzott el Petőfi neve a Magyar Társaságban (pontosan egy hónappal az Athenaeum e számának megjelenése után!), a hallgatók aligha tudták felfogni azt a játékos humort, amely az álnév alatt lappangó költőnek saját magával folytatott beszélgetéséből fakad,⁴ mégis csak elismeréssel adózhatunk az úttörőknek: a költői önérzetét kivetítő, a későbbi Petőfihez nem méltatlan költeményekkel vezették be és fogadták körükbe a

3 A *Petőfi Sándorhoz* címen Pönögei Kis Pál álnévvel az Athenaeumban megjelent verset Petőfi Verseinek első gyűjteményébe *Merengés* címen vette fel, szerzősége ekkor vált közismertté.

4 Az Athenaeum évfolyama ma is megvan a Magyar Társaság könyvtárában, ahol az álnévet tintával kitörölték és föléje írták „Petőfi”. Alatta több diák kezétől származó megjegyzések olvashatók. 1. diák: „Docta capita conveniunt” [Tudós fejek összekerülnek, ti. Petrarca és Petőfi.] 2. diák: „Paulus de Kis: Non ex hortulo tuo! N. N.” [Nem a te kertecskéből, Kis Pál, ti. te, Kis Pál nem vagy méltó arra, hogy Petrarca-t és Petőfit összehozd.] 3. diák: „N. N. ur nem lát tovább az orránál! Hisz Pönögei Kis Pál Petőfi álnéve, N. N.” Ezek után a kárörvendő 4. diák: „Ha, ha, ha! megjárta N. N. ur!” Eme diákvitából csak annyi állapítható meg bizonyosan, hogy az Athenaeumot olvasó diákokat foglalkoztatta a vers és, ha nem is fogták fel friss humorát, közelebb álltak hozzá, mint Császár Ferenc és társai. – E megjegyzések keletkezésének idejét nem lehet pontosan rögzíteni.

költőt, akit majd éppen ezekért a versekért támad a kortársi kritika a kezdőhöz illő szerénység hiánya miatt.

A következő, 1844/45. tanév első Petőfi-szaválata is külön említést érdemel: Horváth Károly *Töredék*-et mutat be *A helység kalapácsából* okt. 27-én, egy nappal a mű megjelenése előtt, 13 nappal a töredéknek, mint mutatványnak a Pesti Divatlapban való közlése után. Kevésbé meglepő, hogy a következő Petőfi-szaváló, Pákh Lajos, Albertnek, Petőfi barátjának öccse, szintén 2 hét múlva vitte a Társaság pódiumára a *Hozzá* című, a szavak kétértelmű játékával előkészített csattanóba torkolló humoros versét. (Megjelent 1844. dec. 1.; szavalat: dec. 14.)

Pákh Albert (1823—1867)

Az első verskötet megjelenéséig (1844. nov. 10.), pontosabban a Társaságba való megérkezéig (1845. febr. 8.) elhangzott 9 szavalat az említett folyóiratokból került elő néhány hónappal a vers születése után; ez a módszer természetesen nemcsak Petőfi verseire korlátozódott. A kötetek megjelenése után előtérbe kerülnek a kötetbeli versek, de az utolsó két évben, 1846/47 és 1847/48-ban, Petőfi népszerűségének felvirágzása korában a kötetekből vett 35 szavalat mellett 12 esetben a folyóiratok frissebb termésével ismerkedett meg a hallgatóság.

A Magyar Társaság tagjai, íme, „vadásztak” Petőfi verseire, még mielőtt patrónusuk, Kis János, a Petőfit megelőző harmadik irodalmi nemzedék ünne-

pelt lírikusa, – az irodalomtörténetben páratlan gesztussal – megajándékozta őket az első Petőfi-kötettel. A következő lépés: 1845. márc. 29-én „megrendel-
tetni határozottak... Petőfinek hátra levő munkái”, azaz ezután megjelenő
minden kötet. Így is történt. A jegyzőkönyv (sőt a könyvkereskedői számlák
és könyvtári jegyzékek) tanúsítják, hogy valamennyi Petőfi-mű megérkezett
Sopronba.⁵

Reprezentatív Petőfi-költemény, a szabadság-ódából a mulandóság elégiá-
jába hajló *A csárda romjai* volt feltehetően az első, amely Sopronban nyilván-
osan hangzott el, a Magyar Társaság 1847. máj. 13-án tartott örömnépén.
A társaság jegyzője így örökíti meg a főtanoda szónoktermében lefolyt ünnep
nemcsak Petőfit érintő külsőségeit: „A szónokszék felett fellyebb emelkedésben
csüggött Deák Ferencz nagyobb szerű képe, kissé lejjebb két felől hason nagy-
ságban Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos képeik. Jobbról a szónokszék mel-
lett Petőfi és Garay kisebb szerű képeik, közben pedig lentebb helyzetben Vö-
rösmarty képe. A szónok szék balfelén, a jobbfelőli képlet módjára Liszt Fe-
rencz, Barabás és Lendvay képeik. Mindezen képeket pedig izletes fordulatok-
ban zöld koszorú fogá körül, azonkívül mindegyik kép fölébe kisebb szerű ko-
szorú helyheztetvén. A képeket részént T. Bachich ügyvéd ur, részént Mátis és
Lágler társaink szolgáltatták, a ráamákat Braun aranyazó juttatá, a koszorúnál
pedig Kropf Endre társunk kitűnő szorgalmáért s általában társulatunk minél
szebb örömnépe kiállítás körüli fáradozásaiért méltán érdemi, hogy az utó-
doknak neve érdemeivel együtt fenmaradjon. Megemlítendő még a székeknek
a hölgyek számára a terem közepén elrendezése s a teremnek az ünepély méltó-
ságához lehető kitisztítása, mellynek előmozdításában T. Elnök urunk gon-
dosságát említés nélkül nem hagyhatjuk.

A mi mindezen eljárásunknak sikerét illeti, ha a többek által ismételt hir-
hallomásból szabad ítéletet hoznom, mind a terem egyszerű, de izletes elrende-
zése, mind pedig a szavalók részént dolgozataik, részént szavallások a halgatók
várakozását kielégítette 's nem volt tán egy is, ki kisebb vagy nagyobb rész-
ben ne örömmel hagyta volna el a terem belsejét. Vendégeink száma, kivált
a szép nem – a tavallit nagyban felhaladta, különösen örültünk olyak szemlé-
lésén, kik nyelvünknek értése dacára is megjelentek, valamint hogy Catholikus
vallású atyánk fiai közül hét tanító és pap jelent meg – magunk papjai közül
pedig egyszem!”

E nem hibátlan fogalmazású és helyesírású jegyzőkönyvi részlet sokfelé cé-
lozva érzékelteti az ünnep kereteit, lefolyásáról Torma álnéven Vas Gereben
ír „örvendetes ujság”-ként, csípősen bíráló – a szereplőknek bizonyosan hasz-
nos és tanulságos – megjegyzésekkel sem fukarkodó beszámolót az Életképek
olvasóinak (1847. máj. 22. 21. szám borítólapján). Csak az idegen (a nem társa-
sági tagok munkájaként előadott) szavalmányokra vonatkozó részből idézünk:
„Garay »Kont«-ját Czupra Endre sok hévvel és átgondoltan, de igen színészien
szavalá. ... Petőfynek gyönyörű »csárda romjait« velünk egy derék német fiu
Zundel Károly ismerteté meg. Kaján Ábelnek »Csont a' kóbor színész« című

⁵ Legtöbbje ma is megvan. Néhány 1856 és 1883 közt kallódott el. Ezekben a diákok kezén
elnyűtt példányokban számos egykorú firkálás tartja fenn az akkori diákok Petőfi-tiszteletének
emlékét. Greguss Ákos: Futár (Szarvas, 1847) című füzetében megtámadta Petőfi verseit és Vö-
rösmarty Szózatát! Ezért való „vezeklésének” egy stációja lehetett volna, ha olvassa, miként
szamarazzák le a soproni példány lapszélein Petőfi-ellenes sorainak gyenge pontjainál, „Az is
bivaly lehetett”, ti. az a barátja, aki e füzet kiadására unszolta Gregusst.

paródiája Badáczy Pál által előadva, jól megnevelteté a' közönséget.⁶ Garay »Obsitos«-a Stettner Tamásban hű személyesítőre akadt... könnyüded vidorságban tartá végig a közönséget. Eötvös »bucsú«-ja 's Vörösmarty »szózat«-a meglehetősen adattak elő, kivált ez utóbbinál Horváth Gyulának erőteljes hangja elemében lehete, ha hamis intonatiojáról leszokandott." Az utolsó mondat — „Nagyaink közül egy sem alázta meg magát” — úgy látszik arra utal, hogy a város „előkelői” nem felejtették el, hogy a helytartótanács két évvel azelőtt be tiltotta a soproni és az ahhoz hasonló magyar diáktársaságok működését és ezért jobbnak látták távolmaradni.

A fentiekkel csak hangsúlyozni kívántam azt, amit vizsgálataim alapján Bodolay így összegezett: „Petőfi volt a szabadságharc előtti évek legnépszerűbb költője” (i. m. 453). Ennek a jelenségnek alapoka Sopronban is az országos köz-

szózat. j. a. v. n. rajzolás
 10 dek. 1. ü. december 16. dek. 1843.
 I. Szabó József Altelnök úr jelentésében.
 1. a) Szavaltak: Koblourek György, Adá. költészetől.
 Székely Endre. Csillag Sándorhoz (König. költészet).
 Tóth László jelen nem volt.
 Kovács Jován. Ajjad. Nagy Imre'ól.
 Pfenderach Károly. Mária emlékezőre. Szemer'ól.
 Eötvös Károly. László Sándorhoz. Vörösmarty'ól.
 b) Munka csoport: Juranca. Anbazon ker'ól. J. B. C. (György).
 Gyóth Gábor. Gábor diák. V. bírálja híveitől.
 Hegyi János. Az őm alya kesz'ól. V. bír. (Marty).
 Ambro János. Julia. Bíróság. C. B. C. (György).

Petőfi-vers első szavalata a Magyar Társaság jegyzőkönyvében

6 Pákh Albert öccse, Károly szintén a műsor szereplői közt volt (István nádor halálára írt versének bokros jellegéit s annak megrázó előadását Torma meg is dicsérte), ezért feltehetjük, hogy nem egyedül ő ismerte a tényeket: Kaján Abel Pákh Albert álneve és a kóbor színész modellje Petőfi. — Szinnyei (I, 286.) és Gulyás Pál Alnévlexikona szerint Torma Atádi Vilmos álneve volt, de Vas Gereben életrajzírójával, Váli Bélával és Bodolayval (i. m. 323.) valószínűbbnek tartjuk Vas Gereben szerzőségét, aki 1845-től az Esterházy herceg főügyésze mellett joggyakornokoskodott Sopronban és Kismartonban (SSz. 1960, 258.). „Velünk” írja, noha az Eletképek levelezője A csárda romjait olvashatta lapjának az évi jan. 30-i számában. — A Magyar Társaság ez örömmünnepeiről részletesen szól Bodolay i. m. több helyén (63–64., 104–105., 685–687.), újabb művében (Petőfi diáktársaságai, Bp., 1973. 239–240.) hiteles, élénk képet fest róla. Petőfi soproni utóéletének jelen összefoglalásában e kiemelkedő esemény rajzánál a már ismert adatok felhasználása nem volt mellőzhető.

hangulat: az ifjúság felismerte, hogy Petőfi mellett a helye. Ezen túl azonban helyi okokra is rámutathatunk, amelyek Petőfit közel hozták a soproni diákok szívéhez. Kis János már említett ajándékozása ezek közül talán a legkevésbé nyomós. Petőfi egyéniségének hatását hű barátja, Pákh Albert közvetíthette Sopronba, ahol 1843 és 1848 között minden tanévben legalább egy, néha két öccse diákoskodott. Mindhárom öccse a Magyar Társaság tagja is volt, mindhárom szavaltak legalább egy ízben Petőfi-költeményt is. (Szerencsés választással: Pákh Lajos, *Hozzá*, 1844. dec. 14.; Pákh Károly, *Egressy Gáborhoz*, 1846. szept. 18.; *A külföld magyarjaihoz*, 1847. márc. 19.; Pákh Pál, *A világ és én*, 1848. jan. 22.). Mi sem természetesebb, mint hogy Pákh Albert öccseivel levelezésben állt, s a levelekben Petőfiről is szó esett, de ennek még nyomai is maradtak fenn. Pákh Albert még soproni diákkorában alapította a Szünórák című kézzel írt lapot, s mikor ezt 1843-ban újra életre keltették, az alapító Lajos öccséhez intézett levelében lelkesen üdvözli a folytatást, s ígéri támogatását.⁷ Petőfi Üti jegyzeteiből és leveleiből közismert a Pákh családdal való meleg kapcsolata. Pákh Károly az iglói látogatásról 44 év múlva színesen és részletesen adja elő a családi tradíciót (ő maga a látogatás idején Sopronban diákoskodott), s ennek során említi: Petőfi „nevét részint költeményeiből, részint Albert bátyám debreczeni és pesti leveleiből már jól ismertük” (Vasárnapi Újság, 1889, 366). Petőfi híre a Pákh család közvetítésével is terjedt az ifjúság körében.

Ezen a téren nem lehet alábecsülni a jegyzőkönyvi részletben név nélkül szereplő Tatay István működésének jelentőségét, akit mint tanárelnököt a Magyar Társaságban 1846. szept. 12-én „első bejövetelekor szívből fakadt éljenek fogadtak.” Petőfi soproni évében Tatay serényen működő tagja volt a Magyar és a Német Társaságnak. Bár Petőfivel való személyes ismeretségének semmi nyoma sincsen, és bár három évi hallei egyetemi tanulmányok után az iskolában hittudományt és fizikát tanított, tollából jelent meg „Költészeti és szónoklati remekek” címen egy, a „szónokköltészeti és bölcsészeti osztályú tanulók, nem különben egyéb serdültebb olvasók használatára”, valamint „Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai, 10–15 éves fiú vagy lány tanulók akár nyilvános, akár magányos használatára” szánt mű (mindkettő: Pest, Kilián György, 1847.), melyekben „főleg a reformkor irodalmának java terméséből merített, szerencsés kézzel kiválasztott szemelvények felsorakoztatásával ad képet a különböző irodalmi műfajokról” (Magyar Irodalmi Lexikon, 3. köt. Bp., 1965, 316). Az előbbiben 21, az utóbbiban 11 szemelvény származik Petőfitől s ez maga is irodalmi tett, amikor Petőfi „hivatalos” befogadása a magyar irodalom folytonosságába még sokáig váratott magára. (A „Költészeti és szónoklati remekek” elterjedt kézikönyv lett; az ötvenes évek legkitűnőbb magyartanára, Arany János, 1851 és 1856 között minden évben kivette a nagykőrösi gimnázium tanári könyvtárából, lásd A. J. Összes művei 13. köt. Bp., 1966, 231–232). Ha a Magyar Társaságban szavatók válogatásában nem is mutatható ki Tatay könyveinek közvetlen hatása (Tataynál a legkésőbbben keletkezett Petőfi-vers az 1846 elején írt *Vajda Péter halálára*, a diákoknak szélesebb skála állott rendelkezésükre), Tataynak, a tanárelnöknek személyes állásfoglalását és sugalmazását is számitásba kell vennünk a Petőfit megkedveltető tényezők között.

Nem lesz felesleges közölni az 1848-ig a Magyar Társaságban elhangzott költemények sorát (az első szavaltatok sorrendjében): *Petőfi Sándorhoz* [=Me-

⁷ A levélnek a Szünórákra illető részlete olvasható a Szünórákban (1843/44. 9. sz. 144.), közzölve Szabó Mózes: Pákh Albert pályája. Kolozsvár, 1903, 33–34.

„A felsorolásból látható, hogy néhány korábbi hazafias verse mellett életképei, családi költészetének néhány darabja, bordalai (azokból is a zsánerkép-szerűek) s nagy epikus verseinek részletei voltak gyakoriak. A sok ünnepélyes és fennkölt szónokias vers között ő jelentette a szavaló gyűléseken a természetességet, vidámságot, diákos humort, valamit, amit a korábbi költőknél hiába kerestek a szavalók.” Bodolaynak ehhez az összegezéséhez (i. m. 454) hozzáfűzhetjük, hogy a szavalatok elismerést érdemlő terjedelme (41 költemény 61 alkalommal) mellett is a válogatás igényessége a szép kezdet után mintha kissé csökkent volna. Feltűnő például, hogy — bár Vajda Péter műveiből elég gyakran szavaltak prózát is, verset is — a halálára írt Petőfi-vers nem talált előadóra, holott a vers Tatay gyűjteményében is szerepel.

3. A diákok társasági tevékenysége magasabb értékelést kap, ha a szegényes egykorú forrásanyagban az iskolai oktatás ezirányú hatóerejét próbáljuk lemérni. Az iskola ún. Rationarium temporis-aiban (kötetek, amelyekben a tanárok havonként jegyezték fel minden tantárgyból az elvégzett tananyagot, 1841-ig latin nyelven, azontúl magyarul), a literatura hungarica, mint tantárgy az 1822/23. tanévben bukkan fel először a legfelső a bölcsészet-teológiai osztályban. A húszas évek végétől rendszeresen az első félévben szeptembertől decemberig mennek végig a magyar irodalmon, januárban ismétlés, az év végi nyilvános vizsgálatoknak természetesen nem tárgya a magyar irodalom.¹⁰ Az iskolai élet széles látókörű megfigyelőjének, Kis János szuperintendensnek a véleménye nem hízog a harmincas évek oktatási irányzatára és eredményeire. Guzmics Izidornek, a pannonhalmi főapátnak baráti levélben így ír: „... fájdalom, a mi oskoláinkban (szólok az Evangelikusok oskoláiról) ezt (t. i. a Költészeti képek című költői antológiának dologhoz értő Professor segítségével történő felhasználását) a dolgok mostani helyzetében nem igen reményelhetni; legfellyebb is bevezetés és oktatás nélkül tanultatnak-meg examenkori declamálás végett némely darabocskák.”¹¹

A féléves heti 3, majd 2 órás tantárgy szűk áttekintést adhatott a magyar irodalomról, a tág horizontot a Magyar Társaság könyvei és folyóiratai hozták a diákoknak, akik — mint a fentiekből világos — nemcsak a múltban tájékozódtak, hanem napjaik irodalmi életével is igyekeztek lépést tartani.

A Magyar Társaság tagjainak, ezeken belül a Petőfi-szavalóknak társadalmi hovatartozóságáról statisztikailag pontos adatokat nehéz volna adni, de a részadatok megengedik azt a megállapítást, hogy az akkori diákság minden rétege — a jobbagyparasztok, az iparosok, a városi polgárság és a középbirtokos nemesség gyermekei, ez utóbbiak az iparosokénál kisebb arányban — képviselve

10 A magyar irodalomtanítás ős- vagy hőskora iránt érdeklődők számára közlöm az 1844/45. tanévből a bölcsészet-, jog- s hittani osztálynak erre vonatkozó bejegyzéseit. Tanár Szabó József: Szeptember: A magyar literatura 1-2. időköze Róbert Károlyig, Október: A magyar literatura 3-4. időköze a 16. századig, November: A magyar literatura 4. időköze a 17 1/2 század, December: A magyar literatura 5. időközének jelességei a magyar tudós társaság felállításáig, Január: A többi idő ismétlésre fordítatott. Csak az előző tanévben, 1843/44-ben találunk az alsóbb, az ékezzőlási osztályban magyar „költeményelemzésre” utaló bejegyzést; tanár szintén Szabó József: Oszelőhő: A magyar nyelv első költeményi darabjai, Ószhő: A magyar nyelv jelesebb 2 költeményei Garaytól és Berzsenyitől magyaráltattak, Ószutó: A magyar nyelv 4 költeményei Kisfaludy Sándortól, B. Ötvös (!) Józseftől és Kisfaludy Károlytól, Télelő hó: A magyar nyelv gyakorlatául 5 költemények Kis Jánostól.

11 Kis János levele Guzmics Izidorhoz, kelt Sopron, 1837. jún. 3. Közölve: Irodört. Közl. 1943. 241. — Kilenc év múlva Kis János elégedetlenségét igazolja nem is az iskolai declamációkról, hanem a Magyar Társaság örömnepéről szólva Torma, lásd fent.

volt; még az arisztokráciát is beleértve: a bajor származású gróf Stainlein Ottó az 1846. és 1847. évi örömműnep beszámolójában is dicséretet kapott Tormától a magyar nyelv sikeres elsajátításáért és éppen *A hazáról* című vers előadásával került a Petőfi-szavalók sorába. S ha még a soproni német Zundel Károly Torma által is kiemelt szavalatára is utalunk, igazolva látjuk Petőfi pontos megérzését („ifjúság . . . tettek vagyok!” *Miért kisérsz.*): 1848-ra Petőfi az egész soproni diákságé is volt.

Tatay István (1821—1888)
a Magyar Társaság tanárelnöke 1846—1848

4. Bodolay óta közhely, hogy a Fiatall Magyarország legjobbjai az országban sok helyütt — sokszor a soproni példa mintájára — életre kelt diáktársaságokban készültek fel az előttük álló „férfimunká”-ra. Mégsem paradoxon, hogy amikor 1848 tavaszán a forradalom láza elkapja az iskolát, a Magyar Társaságnak a jegyzőkönyvből nyomon követhető élete a megszokott síneken, mintegy a tehetetlenségi erővel gördül tovább egyideig (a *Pál mestert* szavalják, megszerelmi költeményeket, munkát olvasnak és bírálják arról, Mi serkentse a tanuló ifjat sikeres haladásra), aztán megáll, mert a diákok ekkor a Társaságon

kívül reformkívánataikat fogalmazzák és a nemzetőri VII. század gyakorlataira járnak. A forradalom szétfeszíti a Társaság kereteit.¹²

A Magyar Társaság történetének új fejezete 1853-ban indul, a korhoz illő hangfűgőval (a jegyzőkönyvben az 1848. máj. 6-i utolsó bejegyzésre következő lapon) az alábbi prelűdiummal:

„Tájékozásul nem lesz fölösleges, mielőtt rendes ülési jegyzéseinket ide iktatnánk, néhány szót az 1848ik év olta történt körűlményekről megemlíteni. Jegyzőkönyvűnk, a mint látjuk, 1848 óta érintetlen hagyatott, 's ennek oka épen nem a hanyagságnak 's talán társaság nem létezésének tulajdonítható, mert társaság (vagy mivel a körűlmények miatt e néven nem álhott (!) volna fen (!), gyakorlati magány óra színezetét viselte) létezett 851/2 és 852/3, sőt még 850/1-ben is, de a jelen viszonyok miatt, mint már érintők, csak magány óra gyanánt álhottak fen, s így a szokott formáinktól eltérve sem sarkalatos törvényeink nem álhottak, sem pedig jegyzőkönyv nem vezettethetett. Noha az előbbi években létezett egylet, a tagok kevés száma datzára is igyekezett azt, — a régebbi szervezet nélkülızése mellett is, — a mennyire a jelen viszonyok megengedték, ápolni és fenntartani.

Az 1853/4-ik évben ujonnan szervezetetett főtanodánk,¹³ s az elnök T. Dománovszky Endre ur beleegyezésével a jegyzőkönyv ismét folytatattik. Bárcsak tehetnénk azt olly szabatossággal és sikerrel, mint derék elődeink.”

A „soproni magyar nyelvűmívelő egylet” néven újjáalakult társaság¹⁴ tagjai a gimnázium két felső osztályából és a hittani és jogtani évfolyamokból verbűválódnak. A tanárelnök a gimnázium két felső osztályában tanította a magyar

12 Lásd Németh Sámuel: A soproni diákforradalom 1848-ban. SSz. 1943, 13–23; Bodolay i. m. 259–260. — Bár nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, szükségesnek látszik a Petőfi-irodalomban gyakran felbukkanó tévhit elosztatása. Sass István: Petőfi katonáskodása Sopronban címen a jegyzetben (Vasárnapi Újság, 1884. 87.) írja: „Sajnos, hogy [a Magyar Társaság] évkönyvel és egyéb nevezetes okmányai az ötvenes években, mint hallom, elvesztek, vagyis valamely „gutgesinnt”-ségnek áldozataként elhamvadtak. Pedig bizony ártatlanság volt az egész!” Sass Istvánnak ez a Magyar Társaság egész levéltárát illető, a „mint hallom”-mal (1884-ben!) a hitelét erősen korlátozó megjegyzése felbukkan még a legűjabb kritikai kiadásban is (P. S. Összes költeményei, I. Bp., 1973, 226.), de elsősorban annak a kisebb körnek az érdemkönyvére vonatkoztatva, amelyet először Orlay Petrich Soma említt (Adatok Petőfi életéhez, Bp.-i Szemle, 1879, 19. köt. 9.): „ha emlékem nem csal, Petőfi pár műve is helyet foglal abban. Mivel én a következő évben a pápai főiskolába léptem, nincs biztos tudomásom arról, hogy ez az érdemkönyv hova lett, de úgy vélem, hogy Lantay, ki egy évvel utánam szintén Pápára jött tanulónak, úgy nyilatkozott a felől, hogy azt társaságunk fölösrlésével a régi egyletnek adták át megörzés végett.” A Magyar Társaság irattárának sorsáról szóló Sass-féle értesűlést Bodolay egész könyve cífolja (lásd az általa használt források jegyzékét: i. m. 779.). Viszont Orlay Petrich Soma hittelesebb tanúnak bizonyult annál, semhogy a kisebb körű érdemkönyv létrejöttének tényében okunk lenne kételkedni. De szinte teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy Orlaynak Lantay Sándortól (meghalt 1843. végén!) kapott bizonytalan nyilatkozata ellenére az érdemkönyv sohasem került a Magyar Társaság levéltárába, mert fennmaradt a levéltárban „található Irományok Laistroma” (jelzete: A. IV. 12.), melyet 1833-ban szerkesztettek, és amelybe ezután 1846-ig évről évre bevezették a gyarapodás tételeit, ezek között pedig az érdemkönyvre utaló adat nincsen. A „gutgesinnt”-ségből eredő elhamvasztást az igazolatlan Petőfi-legendák közé kell sorolnunk.

13 Az átszervezés részben a 48-as Reformkívánatok egyes pontjait hajtotta végre. Az iskola a soproni egyházközűsétől a dunántűli egyházkerűlet fenntartósága alá került, másrészt az Organisationsentwurf kényszerítő hatására megalakult a nyolcosztályos gimnázium, fölűtte a 2–3 évfolyamos hittani és egyideig jogtani osztályokkal, az utóbbiak adták az iskola főtanodai jellegét.

14 1867-ben visszatérnek a régi névhasználatra: Magyar Társaság. Ilyen értelemben érvényes Bodolay megállapítása: „mindvégig megörizte nevét” (i. m. 110.).

irodalmat nagyon igényesen, amint tanítványai emlékeznek rá,¹⁵ ezen túlmenően személyének befolyása aligha választható el attól a szereptől, amelyet Petőfi az egylet életében játszott, s amelynek felvázolására itt vállalkozunk. Domanovszky ti. már Selmecen ismerkedett meg Petőfivel és Pápán fűződött köztük szorosabbra a barátság, s kapcsolatuk — ha később nem is folytatódott — nem maradhatott hatástalan lelkes tanárelnöki működésében.¹⁶

1848 előtt Petőfi a szavalók repertoárjában jelenik meg és hódít, az abszolutizmus korában hatása átjárja a nyelvművelő egylet egyéb munkásságát és a

Domanovszky Endre (1817—1895)
a Magyar Társaság tanárelnöke 1854—1873

¹⁵ Lelkiismeretesen végzett tanítási munkája akadályozta tudósi ambícióinak kielégítésében, a filozófia történetének megírásában, lásd Alexander Bernát: Domanovszky Endre lev. tag emlékezete. (Emlékbeszédek a MTA tagjai felett, 11. köt. 1.). Bp., [1901.]

¹⁶ A tanárelnök szellemi kisugárzását a szűkszavú jegyzőkönyvek nagyon halványan tükrözik. Petőfivel csak egy negatív megnyilvánulás foglalkozik, az *Ivás közben* szavalására (1862. jan. 18.): „Tekintetes Elnök Ur ily darab megválasztását illetőleg teljes rosszalását nyilvánítja”. Ugyanezen vers előbbi és későbbi előadását nem kísérte ilyen elnöki vétőszzerű megjegyzés.

diáklapok kézzel másolt oldalait is. Először mégis a szavaltokat, abban Petőfi parcelláját vizsgáljuk.

Az első jegyzőkönyvezett ülésen, 1853. dec. 4-én:

„Szavaltak:

1. Becsák Sándor: *Szeget szeggel* Petőfytől.
2. Becsák Zsigmond: *Kont* Garaytól.

Munkát olvastak:

1. Becsák Sándor: Szeresd a hazát.
2. Becsák Zsigmond: Gyors az idő, haladót koszorúz, maradóra homályt vet.”

Nem olyan „magas hangból” kezdtek, mint 10 évvel azelőtt, de ezzel megkérdőjelezhető a folytatás, amely – szerintünk – nem véletlen hullámzással, de szakadatlanul ontja Petőfi verseit. Az alábbi statisztika próbálja ezt szemléltetni, némi összehasonlítást is nyújtva.

Tanév	Összes szavaltatok száma	Ebből: Petőfi	Berzsenyi	Vörösmarty	Arany	Tompa
1853/54:	63	15	2	7	—	—
1854/55:	53	11	1	9	4	—
1855/56:	147	38	5	21	24	6
1856/57:	113	28	2	6	28	6
1857/58:	119	28	2	3	36	3
1858/59:	123	57	1	4	22	4
1859/60:	114	46	3	4	18	4
1860/61:	84	43	3	6	9	3
1861/62:	102	49	3	7	16	4
1862/63:	93	41	4	5	20	3
1863/64:	85	32	4	3	21	7
1864/65:	72	15	2	8	20	10
1865/66:	61	15	3	4	18	2
1866/67:	79	23	2	4	15	3
Összesen:	1308	441	37	91	251	55
	100%	33,7%	2,8%	7%	19,2%	4,2%

Összegezve: 1853 és 1867 között 1308 elhangzott szavaltat közül 441 alkalommal 139 Petőfi-verset adott elő 217 diák.

Mindenekelőtt a színvonal dicsérettel emelendő ki: a szavaltatok fent nem részletezett harmadából még jócskán jut Eötvösre, Garayra, Kölcseyre, Bajzára, Vajda Péterre, Kisfaludy Károlyra, a divatos kisebb költők (Liszniai, Sárosy, Kunoss) egészen szórványosan szólalnak meg.

De mit szavaltak a diákok „a szabadság komédiájával kendőzött önkényuralom” (Németh László tömör jellemzése) idején? A 139 költemény felsorolását mellőzzük, az általános irányulást a legtöbbször szavalt költemények is jelzik. A messze legnépszerűbb Petőfi-verset, az *Egy gondolat bánt engemet* címűt

nem kevesebb mint 23-szor „harsogják el” 14 év folyamán.¹⁷ Utána következnek: *A hazáról* 17, *Erdélyben* 14, *Az utósó alamizsna* 13, *Ha az isten, Rózsavölgyi halálára*, *Ha férfi vagy* 11–11, *Vajda Péter halálára*, *Távolból*, *A magyar ifjakhoz*, *Magyar vagyok* 10–10, *Szüleim halálára* 9, *A külföld magyarjaihoz*, *A király esküje*, *Dalaim*, *Van-e egy marok föld* 8–8, *A csárda romjai*, *Csokonai* 7–7, *Végszó***hoz*, *A bilincs*, *Mért vagyok én még a világon*, *A magyarok istene*, *A ledőlt szobor* 6–6, *Az örült*, *A rab oroszlán*, *Falu végén kurta kocsmá* 5–5 alkalommal.

Íme, nem maradtak a humoros versek, bordalok szintjén, sőt nem egy esetben csodálkozunk, hogyan lehetett szavalni némely költeményt abban az időben. De a kor ellentmondásaihoz tartozik, hogy míg közismerten üldözés járt egyes versek miatt, mások megjelenhettek a cenzúra engedélyével. A szabadságot szabad volt dicsőíteni, hiszen „szabadság van”, a függetlenséget emlegetni azonban veszélyes. Jellemző, hogy Erdélyi Indali Péter a IV. osztályban használt tankönyvében közli a *Vajda Péter halálára* című költeményt, de a végét, ahol a függetlenség bajnokát siratja el Petőfi, még 1858-ban is kihagyatták vele, vagy jónak látta kihagyni.

Jellemző, hogy az ellenséges nemzeti közhangulat ellenére a szerencsétlen özvegynek, Szendrey Júliának egy verse is műsorra kerül, Lehr Vilmos szavalja a *Három rózsabimbót* 1858. jan. 30-án.

Petőfi mellett az abszolutizmus korában mindenki másét túlszárnyalja Arany János népszerűsége, szavalják a *Toldit* (1856-ban 4 ülésen folytatólágoosan adják elő mind a 12 éneket!), a *Daliás idöket*, a *Jóka ördögét* kétszer. A „welsi” *bárdok* (nyilván a Koszorú-beli közlés után) csak 1866 októberben kerül először a Társaság elé. (Arany legszorgalmasabb szavalója Arany költészetének maj-

17 Egy rossz szavalás ilyen mérges megjegyzésre ingerli a jegyzőt, a jó ízlésű Lehr Albertet: „Kívánatos volna, ha már egyszer felhagynánk ilyen darabok előadásával, melyeket úgy szólván előszeretettel szoktunk minduntalan elmennydörögni. A mellett hogy érdekök sincs már, a szavalót is nevetséges színben tüntetik fel. Van elég szép költeményünk, melyeket senkinek se jut eszébe elszavalni, pedig jobban szánkba illenek.” Lehr Albert 12 szavallattal a legszorgalmasabb Petőfi-szavalója a Társaságnak, Saját válogatása (*Itt a próba, Ha férfi vagy, légy férfi stb.*) felülemeli azon a gyanún, mintha az „érdekök sincs már” és „jobban szánkba illenek” kitételekkel az *Egy gondolat*-ot tartalmilag itélné elavultnak. Az „eicsépelés” ellen emelt csak szót. – A jegyzőkönyv 1856. februártól kezdve minden szavallathoz bírálatot fűz. Néha csak egy hivatalból odavetett jelzöt találunk (például: meglehetősen), de a hosszabb elemzések az ifjúság ízlését is tükrözik. A *Szeget szeggel* bírálója (1865. máj. 7.) Petőfit saját magával szemben védi, mintha komikus versei méltatlanok volnának a nagy költökhöz: „Inkább mellözni kell a költö ily termékeinek előadását, mint ily különncz szeszélyének többszöri feltüntetésével nagyszerűségét, fennségét csökkenteni.” Az *örült* szavallásától más okokkal akarták elriasztani a kezdöket. Lehr Albert mint jegyzö így vélekedik (1863. okt. 31.): „Ilyen darabot ne válasszunk, mert azt előadni mi nem, csak egy Egressy képes.” A tanácsot nem fogadták meg. 1865. márc. 18-án Gyurát Ferenc szavallatát így elemzi Fadgyas János: „Az örült életviszonyának különböző mozzanatait helyesen választotta el, az egyes reflexiókat kiemelte s a költemény egyes szakainak végén előforduló refraineiket mint az örültség megrázó gúnykaczaját többször etalálta. De hibázott szavaló annyiban, amennyiben az örültséget a költeményben mindig nem objective, hanem subjective igyekezett feltüntetni. Holott az örültség objective jellemét majd minden versszakban csak a refraineknél veszti el, csak itt nyilatkozik subjective.” Az objective-szubjektív vonások ezen merev szembeállítására is lehet vonatkoztatni egy késöbbi szavallat alkalmával olvasható, szerénységre felhívó megjegyzést (1869. dec. 10.): „Ajánlatik szavallónak, hogy oly költeményt, melynek tartalmával a critica sincs egészen tisztában, és amelyet ö még kevésbé képes megérteni, s így jól elő adni, szavallatul ne válasszunk.” – Mikor egy ízben a jegyzökönyvből kimaradt a Petőfi-vers címe, a bírálat segít az azonosításban: „Az isteni gondviselésben való rendíthetetlen bizalom gyengén emeltetett ki” (1859. ápr. 16.). Nincsen kétség: A magyarok istene került műsorra.

dani tudósa, Lehr Albert.) Tompa Mihálynak a korszak közhangulatát tolmácsoló, egyszersmind formáló költeményei sem hiányozhattak a Társaság pódiumáról: *A madár fiaihoz* (1859 és 1865 közt) hatszor hangzott el, a cenzúra által üldözött *Pusztán* háromszor (átdolgozott alakjában is *Egy alföldi új telepen* címmel rögtön kötetbeli megjelenése után, 1863-ban), sőt a költőnek legtöbb bajt okozó *A gólyához* is egy ízben 1862-ben.

Az 1848 előtti és az 1867 előtti szavalatok listájának egybevetéséből minden várakozás ellenére a súlypontnak a hazafias-politikai jellegű költészet felé való eltolódása tűnik ki. A későbbi szavatók kedvenc, nagy leíró verseit alig fődözték fel, *Az alföld* és *A Tisza* csak egy-egy alkalommal szerepelt, a *Szülőföldemen* is hatszor.

Óvatosnak kell azonban lennünk, ha e szavalatok vagy általában a szavalatok „szív- és elmeképző”, mai szóval világnézetformáló hatásáról próbálunk képet alkotni; megfogható adatok híján alig mehetünk túl a kérdés felvetésén. Vajon miért választotta egy sor szavató, mondjuk, az *Erdélyben-t*, s mire gondolt ő és mire társai, a hallgatóság, a hatvanas években az 1846-ban leírt soroknál: „A század viselő, Születni fognak nagyszerű napok, Élet-halálnak vészes napjai”? Petőfi jósigéi másfél évtized múlva hagyományos múlton-merengéssé halványodtak? Talán nem. Vagy: nehezen hihető, hogy a diákok mindazt „dekódolták”, amit Petőfi „bekódolt” az *Egy gondolat* rabszolganevébe és piros zászlóba. Vagy: milyen képzetkapcsolatokat idéztek fel a *Rákóczi* sorai – „S majd ha eljön győzedelmünk napja, A szabadság dicső ünnepe”-, amikor a bakonymagyarszombathelyi tanító fia, Kis Lajos szavalt (1861. máj. 11.) és amikor az egyházban is magas világi rangot viselő rábaközi földbirtokos fia, Radó Kálmán lépett föl vele (1863. jan. 31.)? Egységesek voltak a szabadság bécsi értelmezésének elutasításában, az álláspontok differenciálódásáról csak sejtésekkel hozakodhatnánk elő vagy sémákat alkalmazhatnánk.

A szavalt versek tüzetesebb vizsgálata azonban nagyon figyelemreméltó jelenség nyomára vezetett. Megértéséhez a kiadástörténet fő mozzanatait kell ismernünk. Petőfinek 1846-ig írt verseit az Emich Gusztáv által 1848-ban kiadott Összes költeményei tartalmazzák. (A kiadás megvolt és megvan a Magyar Társaság könyvtárában.) Emich Gusztáv 1851-ben kétszer is megkísérelte kiadni Újabb költeményeit, de mindkét kiadást elkobozták (összesen 3 példánya ismeretes). Ezután Emich Gusztávnak csak 1858-ban sikerült az Újabb költeményeket 2 kötetben Bécsben kinyomatnia és piacra hoznia. Ennek példánya 1858. okt. 23-án került a Magyar Társaság könyvtárába. De e dátum előtt 14 esetet rögzít a jegyzőkönyv, amikor a diákok kötetben még nem közölt verset szavaltak. Csoportosítva:

<i>A király esküje</i>	Martinek Ede, 1857. ápr. 4. Lehr Vilmos, 1858. máj. 29.
<i>A táblabíró</i>	Kiss Elek, 1857. máj. 9.
<i>A rab oroslán</i>	Turcsányi Endre, 1857. dec. 5.
<i>Szülőföldemen</i>	Kiss Imre, 1857. dec. 12.
<i>Rózsavölgyi halálára</i>	Lehr Zsigmond, 1858. okt. 16.

A táblabíró egy részlete (Elöljáró beszéd, 1. §.) az *Életképek* 1847., a többi vers az 1848. évfolyamában jelent meg. Az első vers pontos nyomra vezet. Az *Életképek*ben a vers *A király esküje* címen jelent meg, az Újabb költeményekben *Hunyady László* a címe. A költeményt 1867-ig még hatszor szavalták, 1858 után a jegyzőkönyv mindig a Hunyady László címet adja meg. Ebből kétség-

telen, hogy diákjaink az Életképek 1847—48-as kötetét még sokáig forgatták, az sem lehet vitás, hogy elsősorban Petőfi verseinek kedvéért.

A *golya* című költeményt Horváth Sándor szavalja, előbb csak az Egyletben kétszer, majd az 1856. jún. 13-i örömnünnepen nyilvánosan. Szövegét a Pákh Albert által szerkesztett Szépirodalmi Lapok 1853. évfolyamából vette.

Lehr András (1801—1873), Petőfi tanára Sárszentlőrincen

Bányában Binder Adolf, 1857. márc. 21.

Árva leány Magassy Dénes, 1858. jan. 22.

Mindkét vers a győri Hazánk 1847. évfolyamában jelent meg először. A Magyar Társaság előfizetett a Hazánkra, de csak 1847. szept. 18-án, az *Árva leány* pedig már márciusban jelent meg. A Hazánk példánya már az 1856-os könyvtárjegyzékben sem található. (Az Újabb költemények óta: *Az árva leány.*) A címváltozat azonossága mégis a Hazánk példányának a használatát látszik bizonyítani.

Két ország ölelkezése. Véssey Sándor, 1856. máj. 17.

A Pesti Hírlap 1848. jún. 6-i számában jelent meg. Otthon eltett újságszám, újságkivágás, másolat volt a forrás?

A *kisbéres*. Kiss Elek, 1856. nov. 15.

Megjelent A falu könyve (szerk. Vas Gereben) 1851. 1. kötetében, A magyar nép könyvében (szerk. Csengery Antal és Kemény Zsigmond) 1855. és a Divat-csarnok 1855. évfolyamában. A szavalo ez utóbbiból vehette.

A *Dalaim* című költeményt Lehr Vilmos szavalta 1857. dec. 5-én. Ez Bajza Ellenőrijében jelent meg először, de annak megléte nem mutatható ki Sopronban. A következő csoportnál erre a kérdésre visszatérünk.

Az Újabb költemények megérkezése után ugrásszerűen emelkedik a Petőfi-szavالاتok száma, ami az eddigiek után nem csodálatos, hiszen az utóbb említett 11 költemény közül 9-et viszontláthattak bennük a szavalók, ha még mindig tagjai voltak az Egyletnek.

Minden 1846 és 1849 között született Petőfi-vers még 1858-ban sem kerülhetett bele az Újabb költeményekbe, így meglepetve állapítjuk meg: 1860 és 1863 között 7 olyan Petőfi-vers kerül a műsorra, amely addig hivatalosan nem kaphatott nyomdafestéket Magyarországon. Ezek közül kettő,

<i>A szabadsághoz</i>	Román Dániel, 1861. máj. 11.
<i>Rákóczy</i>	Kis Lajos, 1861. máj. 11.
	Takács Ferenc, 1862. szept. 20.
	Radó Kálmán, 1863. jan. 31.

az Életképek 1848. évfolyamában jelent meg, az előbbieket szerint ott a forrás.

<i>Kun László krónikája</i>	Kis Lajos, 1860. márc. 31.
<i>Európa csendes...</i>	Kis Lajos, 1861. jan. 19.
<i>Vajdahunyadon</i>	Vágner Samu, 1861. febr. 9.
<i>Az erdélyi hadsereg</i>	Kis Lajos, 1861. febr. 9.

Az első a Nép Barátja 1848. szept. 3-i számában jelent meg először. Erről talán feltételezhető, hogy Pestről eljutott Sopronba vagy a bakonyzombathelyi tanítói lakba (Kis Lajos atyja Kis József ottani tanító volt), már nehezebben hihető, hogy a Nép Barátja 1849 február–áprilisi számai, ahol a többi három megjelent, Debrecenből idekerülhettek. Inkább gondolhatunk itt is kéziratos másolatokra.

Valamivel szilárdabb talajon mozgunk az utolsó csoport esetében. Lehr Albert 1861. okt. 12-én szavalta az *Itt a próba* című Petőfi-verset, amely később *Föl a szent háborúra!* címen került a kötetekbe (először az 1874-es díszkiadásba), de *Itt a próba* címen először a *Hangok a múltból* című, Lipcsében 1851-ben kiadott antológiában jelent meg nyomtatásban.¹⁸ A címvariáns ennek a Magyarországon akkor tiltott műnek a használatáról árulkodik. Ugyanebben az antológiában olvasható az előző csoportban már említett *Dalaim* is, melyet 4 évvel azelőtt Lehr Albert bátyja, Vilmos szavalt, nagy valószínűséggel innen merítve, nem Bajza Ellenőrijéből. Továbbá: e gyűjteményben van szerző jelzése nélkül, de Petőfi-versek szomszédságában egy *Harcz lesz talán* című vers, amelyet Hanthó István szavalt 1859. jún. 4-én, s a jegyzőkönyv tévesen Petőfinek tulaj-

¹⁸ *Hangok a múltból*, A magyar nemzet nagy napjai emlékéül. Összeszedte és kiadta két magyar honfi. (Előszó: Vasfi [Eisler Mór] és Benkő [Kertbeny Károly?]) Lipcse, 1851. Keil Ernő és társa, XIX, 345 p.

donított. A címváltozat alapján valószínű, hogy az *Európa csendes*-t is innen választotta Kis Lajos. A fenti tények egybevetése sugalmazza, sőt majdnem bizonyossá teszi azt a feltevést, hogy a *Hangok a múltból* című kötet itt megvolt, közelálló a gondolat: Lehr Andrásnak a birtokában.¹⁹

5. A „Nyelvmívelő Egylet” nem kicsiny érdeme olyan szellemű keret biztosítása, amelyben tagjai az abszolutizmus korában is 48-as folyóirat lapjairól,

Lehr András sírköve a soproni ev. temetőben

tiltott kötetből és talán kéziratokból ismertethették meg egymással Petőfi költészetét, valószínűleg mindig elmenvén a határig, ameddig „a jelen viszonyok engedték”.

¹⁹ A Petőfi-versek közléseinek megállapítása terén a MTA Irodalomtörténeti Intézete Petőfi-bibliográfiájának használatában Kiss József nyújtott szíves segítséget. Mivel az említett katalógus a Petőfi halála utáni másod-, harmad- stb. közlések tekintetében nem hiánytalan, az előadott megállapítások és feltevések újabb adatok felbukkanása esetén változhatnak – nézetem szerint nem lényegbevágóan.

Közbevetően az iskolában működő, 1860-ban a kötelező nyelvgyakorló órákból Deutsche Gesellschaft néven újraszerveződő egyesület tevékenysége kíván említést. Üléseiken a német költemények között magyar költők németre fordított versei is műsorra kerültek, ezek közül Petőfi sem maradhatott ki, akinek Opitz-féle fordításgyűjteményét is megszerezte a Társaság. A tagjai s így a Petőfi-szavalkók közt viszontlátjuk a Magyar Nyelvmívelő Egylet tagjait. A Petőfi-szavalkók száma nem nagy (1861 és 1867 közt összesen 5), de érdekes, hogy a *Nemzeti dalt* „Hymne nach dem Ungarischen von Petőfy (Talpra magyar) übersetzt von Zerfflin” [= Zerffy] megjelöléssel kétszer is ugyanaz a Kis Lajos szavalkója, akivel mint Petőfi szorgalmas és bátor szavalkójával már találkoztunk, holott magyar nyelven a Nemzeti dal szavalkójának a kiegyezés előtt sehol sem akadtunk nyomára. A német szavalkókban a magyar fiúk szájából öblösen, magyarosan hangozhatott a német szó, mint a Kis Lajos szavalkójára tett megjegyzés is bizonyítja: „Hie und da die Aussprache der Vokale noch undeutsch”.

A Nyelvmívelő Egylet azonban nemcsak szavalkóköri volt, tagjai verses és prózai munkájukkal is szerepeltek az üléseken. 1848-ig Petőfi hatása nem mutatható ki az ilyenfajta munkásságnak az Érdemkönyvben és az Örömmünnepi munkák gyűjteményében fennmaradt részén. Az ötvenes években újra elővetették és folytatták a régi köteteket, sőt 1857 elején Torkos László és társai érkezettnek látják az időt arra, hogy Hajnal címen kézzel sokszorosított diáklapot indítsanak. E lap három első évfolyamát (1857–1859) Torkos László szerkesztette, tőle Lehr Zsigmond vette át két évfolyamra (1859–1861). Az „ifjúság lapja” ekkor megszűnt, a két év múlva újra éledő Deákkúti Vármegye 1864-ben Bimbófűzér címen indít 5 példányban kézzel másolt lapot. Szerkesztői Támer János, majd Gyurátz Ferenc, akárcsak a Hajnaléi, diákkoruk után is alacsonyabb vagy magasabb szinten hűek maradtak ifjúságukban jelentkező irodalmi ambícióikhoz.

Mindezek az itt-ott csonkán fennmaradt kötetek és kötegek őrzik a diákok első irodalmi próbálkozásait: verseket, beszélyeket, értekezéseket, kritikákat. Nem feladatunk részleteiben elemezni az ifjúság eme munkásságát, csak a Petőfivel kapcsolatos, érdekesebbnek tűnő jelenségeket kívánjuk kiemelni.

A kezdő verselők természetesen fogadták el mintának Petőfit és Aranyt, költészetük ismerete könnyen kitapintható e korszak verstermésének formái (verselési, nyelvi) és tartalmi elemeiben. A Társaság ülésein felolvasott és a Hajnal hasábjain megjelent versek a társak részéről sokszor igen éles hangú kritikában részesültek (a kritikus sokszor a szerkesztő költeményét is „kivesézte”), s az egyéni tehetségen túl ennek tulajdonítható, hogy évek során a fejlődés, a költői érlelődés a Hajnal 5. évfolyamában Lehr Zsigmond szerkesztése alatt éri el csúcspontját.

A két bemutatandó költemény talán nem is annyira a Petőfi-hatásról árulkodik, mint inkább – vitatható általánosítással – a diákoknak a verselési ügyességben tett előrehaladását bizonyítja, főképpen azonban azért érdemelnek figyelmet, mert a világirodalomban költői közhelynek számító témáról, a tavaszról írt két vers hangulatának ellentétes volta híven tükrözi nemcsak a soproni diákok, hanem a magyarság közérzetét is a vers születési évében.

Tövis álnéven jelent meg (Hajnal, 2. évf. 28. sz.) 1858-ban az alábbi

Tavaszi dal

Megjött a kis fecske madár
Ismert faluja felé száll,
Örömhírt hoz, tavaszt hirdet,
Hej, ha tudná, hogy nincs kinek!
Hej, ha tudná, hogy gazdája
Őt már nem e házban várja!

Körül repked csicseregve,
Nincsen fészke, csak a helye.
Leszáll egy kis száraz ágra,
Ott lesz éjjeli tanyája;
Szegény madár csak szomorog,
Mert rideg a tanyája ott.

Körül repked s keresgeti,
Van-e ismerős valaki.
Hej dehogy van, minden néma,
Mint az örökös éjtszaka.
Fészket hijába keresi,
Régen leverte valaki.

Itt is, ott is bedőlt egy ház,
Sok változott egy télen át,
Hová lett a ház teteje?
Elhordta a télnek szele.
Ledőlnek a roskadt falak,
El innen, gyöngé madarak.

Száraz fának száraz ágán
Álldogál a fecske madár,
Szomszédja egy árva gólya,
Ez is bánatra jött vissza.
Örömhírral jött mindenik
S most romokat gyászolnak itt.

Az ötvenes évek reménytelensége után a hangváltást Lehr Zsigmond verse
(Hajnal, 5. évf. 19. sz.) érzékelteti.

Tavaszi dal

1861-ben

Ifjú tavasz, ifjú tavasz,
Szép remények anyja,
Aldó kezed, varázs vessződ
Hegy, völgy, virány vallja.

Ugy-e súlyos volt fogságod
Kegyetlen tél lánczán,
Minden új nap új kinoknak
Ujulását látván!

Menekültél börtönödből
S tudtad, hogy mi várunk,
Röpke szárnyon hozzánk jöttél,
Légy üdvözve nálunk!

Panaszold el szenvedésid —
És mosolyogj aztán,
Hadd fakadjon élet, áldás
A letarolt pusztán.

Te megjöttél s veled egy más
Hőbb szívvel várt tavasz,
Magyar hazánk valahára
Feltűnt tavasza az.

Tíz hosszú év, tíz hosszú tél
Zsarnoksága nyomta,
Halvány arczán elfojtott kín
Bűredője vonva.

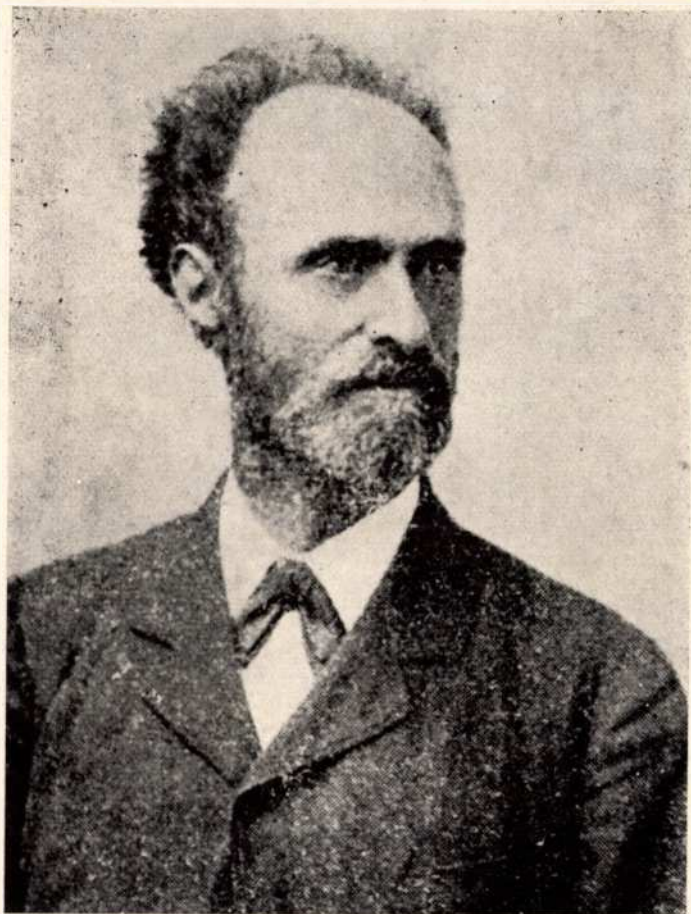
Te vagy, te vagy, megismerünk,
S te megismersz minket,
A távollét hosszú kínja
Nem hűté ki szíved.

Oly rég várunk! Nézd, mezeink
Mily kopárok, puszták;
Szent ligetünk csemetéit
Gaz kezek kihúzták.

Felzavarták forrásaink
Kristálytisza vizét,
És előlünk szentségtelen
Tűzhelyekre vitték

Oly rég vártunk! Légy üdvözve!
Tárd fel gazdag kebled,
Hadd eredjen sivatagunk
Újuló életnek.

Tíz hosszú év áldásával
Vagy te adós nekünk,
Tíz dermesztő hosszú télért
Kárpótolást kérünk.

Török László (1839—1939)
a *Hajnal* alapító-szerkesztője 1857—1859

A *Hajnal* kritikusan maguk leplezik le Petőfi hatását, hol rosszállóan, hol dicsérően. Hétfő álnevű diák *R. L. barátomhoz* című versére (2. évf. 8. sz.) a megjegyzés: „nagyon is emlékeztet Petőfi költeményére, mit egy elpártolt barátunk írt [*Végszó***hoz*]. De ez nem tesz semmit, kezdőnél jó, ha egy mintát tart szeme előtt, midőn verset ír, csak ne utánozza azt szolgálilag — mit azonban je-

len költeményről nem lehet elmondani." Viszont Hechtl [Csukássy] József Egy „Hölgyhöz” című költeményéhez (2. évf. 5. sz.) a magát „Három darázs epigon”-nak nevező kritikus-trió a következő mondatot fűzi: „Mint látszik, szerencsésen választá szerző e költeményében Petőfi „Dalaim” című művét például.” A „mint látszik” kifejezés mintha a *Dalaim*-nak a diákok körében közismert voltára utalna (a Hangok a múltból című kötet alapján!), viszont Lehr Zsigmond így leckézteti egy költőtársát (Martinek Ede: *M... határán* című verse miatt a 2. évf. 15. számában): „Olvassa el szerző Petőfy „Cserebogár, sárga cserebogár” költeményét, melyben Petőfy szerzőnkkel hasonló tárgyat énekel meg,” amivel feltételezi, hogy a nem is rosszul verselő költő nem ismeri azt a Petőfi-verset, amelyet ő maga sem pontos címmel idéz.

Petőfi rangját a versutánezatok mellett (a két legügyesebb az említett Egy „Hölgyhöz” és *M... határán*) a Petőfit idéző versek mutatják. Az 1859. júl. 3-án tartott örömnép műsorában kettő is elhangzott e nemből.

Bauer Adolf *Kedvenc dalom* című lantos költeményében (8 nyolcsoros versszakon át) hallja, amint a „Szőke kis lány bájos dalt játszik el” és rajong a dalért, s a dal miatt a kislányért, ezzel a refrénnel:

„Mert csak ez az egy lelkesít engemet:
'A virágnak megtiltani nem lehet!'

És a 9. versszak:

Játszod, játszod, és én mindig hallgatom
'S keblemet most elfogja a fájdalom,
Hol a költő, a szerelem dalnoka,
Ki e szép dalt legelső eldalolta?
Hol a költő? Oh felelj; és még egyszer
Játszd el a dalt, játszd el akár ezerszer:
„A virágnak megtiltani nem lehet;”
Mert ez órá emlékeztet engemet!

A másikban Hechtl József: *Az eltűnt dalnok* című versében felbukkan a belenyugvást elutasító, de remélni is képtelen vágy (csak az utolsó versszakot iktatjuk ide):

Oh tán ő, ki megdallá,
Szabadságot és hazát,
Messzeföldön, más hazában
„Könnyezetlen” sírt talált. —
Vagy tán, most is vándorol, s az
Ut tövési sértik őt
S zengő dalban kér az égtől
E hazára szebb jövőt:
Oh nagy Isten mondd meg él-e?
S hol e honnak büszkesége.

(Mindkét vers az 1859. évi Örömnépi munkák közt.)

Petőfi nevét ki sem ejtették, de alig képzelhető, hogy a hallgatók közül akár egyetlen is akadt, aki ne tudta volna, kit idéznek meg e sorok.²⁰

Az 1862. jún. 11-i örömnépepen Lehr Albert, akinek tollából már akkor Aranyra emlékeztető költemények folytak, *Egy költő dalai* címen, szintén név említése nélkül, Petőfit siratja:

Lehr (Lőrinczy) Zsigmond (1841—1871)
a Hajnal szerkesztője 1859—1861

²⁰ Témánkkal ugyan csak lazán függ össze, de itt említjük meg, hogy egy ál-Petőfi eset mindegyik érintette korábban a liceum diákja, a Magyar Társaság tagja volt — természetesen a szélhámos ál-Petőfi kivételével. A Vasárnapi Újság szerkesztője, Pákh Albert felszólítására Kiss Elek hívta fel a figyelmet a makacsul hiszékeny áldozatra, Káplí Lajos kisbától (Győr m.) lelkészre, s az esetre Szilvássy Márton győri újságíró derített fényt. Lásd Vasárnapi Újság 1860. 52. sz., 1861. 6. és 11. sz. — Az ál-Petőfik rosszízű tevékenysége hátterének szociálpszichológiai elemzése a korszak közérzetének egy jellegzetes elemére vethetne — véleményünk szerint — világgosságot és ezért érdemelne figyelmet.

Ő is ott a harczmezőn esett el,
Ott esett el érted, drága hon!
S a helyet, hol hamvai nyugosznak,
Nem mutatja kő avagy halom.

Zöngé lantja, keble meghasadva,
Csontja régen szélyel porladott,
De melyekbe lelkét átlehelte,
Élni fognak a dicső dalok!!!

Az 1863. jún. 21-én tartott örömmünnepen Vajda Béla *Petőfy sírján* című lantos költeményében a műzsát szólítja meg:

Költészet műzsája — te sugád azt nekem,
Ne keressem sírját — soha fel nem lelem
Itt a holtak között! —
Hogy egy haza emelt szívében emléket
A nagynak — dicsőnek a' sírhalom helyett,
A miért ő küzdött!

(Mindkét vers az *Érdemkönyvben* a megfelelő évnél.)

A megzenésített Petőfi-versek is népszerűek lehettek a diákok közt, az egyik fentebb idézett költemény középpontjában álló „A virágnak megtiltani nem lehet”, valamint a „Kis furulyám szomorúfűz ága” kezdetű az 1857. jún. 27-i örömmünnepen karénekekben adták elő. A *Hajnal* 3. évfolyamának 15. száma mellékleteként egy diák, Stettner Gyula adta közre a *Szerelemnek rózsafája* című vers megzenésítését (énekhangra zongorakísérettel). A következő évben ugyanő Thaly Kálmán: *Esik eső, lassan, szépen* kezdetű népdalához írt dallamot és kíséretet. A kellemes dallamvonalú ifjúkori kísérletek rokonságát a korabeli, Erkel Ferenc nevével jellemezhető dalstílusban lehet megtalálni.

6. A tanulmányok szerzői nyíltan tesznek hitet Petőfi mellett. Akár a magyaros verselés szabályairól, akár a magyar irodalom fejlődéséről vagy a fenéségről értekeznek, a kéznél lévő példatár, ha nem is az egyetlen, Petőfi költői műve.

1858-ban Krenosz Pálnak *A költészet arany című* elmékedése, a kissé suta címből is sejthetően, Arany Jánosra poentíroz, közben a szerző — nem is tudja talán, mennyire jövőbe látóan — így fűzi gondolatait: „A költészet megörökíti azon tüneményeket, tárgyakat, jeleneteket, melyeket nélküle a feledés moha takarna. . . . Ha a magyar alföldet az eke felhasogatja, a telepek benépesítik, fel fogjuk ismerni annak vadon költészetét Petőfinek az alföldet magasztaló költeményeiben.” A költészet múlt-megőrző értékének fejtegetése csak bevezeti a látnok-költő jelent formáló hatalmának rajzát, amelynek meg nem nevezett modellje Petőfi.

Romantikus rajongás lengi át azt a két értekezést, amely a *Hajnal* 3. évfolyamában (1859/60) Petőfiről jelent meg, és fellengzős stílusuk miatt kissé idegenül hatnak ránk, de egykorú olvasóikat mégis a költő felé irányíthatták. Az első (Józsa álnéven) Torkos László tollából „Emlékezés Petőfire” (4., 5. sz.) meg-

cseréli a közhelyszerű szerepet: a halvány ifjú, Petőfi éleszti csókjával új életre a költészet zsibbadt istennőjét. Néhány mondatát idézzük: „Eszméket dobott ő közénk, melyek olthatatlan lánggal égnek, dalokat teremtett, melyek vérünkke váltak. Küzdései, fájdalmai, szenvedései s dicsőségben sugárzó munkái szent hagyományként szállottak reánk, melyeket kimondhatatlan bűn nem ismerni, nem érteni és át nem érezni. . . . Hol van férfiú [ti. Petőfi halála után], ki dicsekedhetik ama sasröptű phantasiával, mely tündérországokat járt be, mely

Lehr Albert (1844—1924)
a Petőfi-versek legbuzgóbb szavalója

a csodásat az egyszerűvel, a magasztost a közönséggel oly művészileg tudta egybeolvasztani.” Helyesen ítéli meg — a sokszor máig konzerválódott hibás Petőfi-képpel ellentétben — Petőfi műveltségét: „Szilajságánál fogva sokan szeretik Petőfyt minden tanulmány nélküli lángésznek tartani. Ezek nagyon csatlakoznak. Jól tudta ő, hogy ha költészetét magasabb álláspontra s maradandó becsűvé akarja tenni, a világirodalom iskolájába kell neki járni. . . . Jól tudta ő, hogy a tanulmány nem utánzás. . . . Ismerte ő a német, a francia, az angol irodalom legkitűnőbb termékeit. Nem mondhatni ugyan, hogy Petőfy ezek ol-

vasása nélkül is ne lett volna nagy, de bizton állíthatjuk, hogy nélkülök aligha emelkedett volna ő oda, a mely magasságban már megszoktuk őt látni."

A másik tanulmány 'Petőfy Sándor „Kard és lánctz” című költeményének szépirodalmi elemzése' (-em szignóval, 21., 22. sz.) teológusra valló elmélkedéssel, a szabadságnak a szolgaság feletti győzelmeskedését hirdető filozófiai optimizmussal inkább körülszövi, mint elemzi a tárgyalt költeményt. Az értekező a költeményre egyetlen bíráló megjegyzést sem tesz, mintha Petőfit csak hódolat illetné, nem bírálat. Utolsó mondata: „Tegyük Petőfi költeményeit a biblia mellé, mert ezek a legszentebb érzések bibliája; és Horatius buzdítása szerint:

Nocturna versate manu, versate diurna!"

(... éjjel s nappal szüntelenül forgassátok kezetekben — Muraközy Gyula ford.).

7. Ha néhány vonással akarjuk vázolni az iskola ifjúságának a kiegyezés előtti szellemi arcképét s annak változásait, feltűnik, milyen pontosan tükrözi a csepp a tengert, a soproni ifjúság milyen szabályosan reagál a nemzeti élet minden rezdülésére. 1854. máj. 28-án Garay árvái javára nyilvános ünnepélyt rendeztek,²¹ az 1856. jan. 26-i jegyzőkönyv szerint „Vörösmarty Mihály elhunyt koszorús költőnk gyászünnepélyét — érdemeinek nagyságához illően — megtartani igyekeztünk... azonban a nagy költő iránti kegyeletnek ezen szent adóját le nem róvhattuk, mert ünnepélyünk megtartása el nem hárítható akadályok miatt nem létesülhetett.”²² Az ötvenes évek vége felé az országra nehezedő nyomás lassú enyhülése visszhangot kap a fentebb bemutatott szemelvényekben is, a Társaság Kazinczy-ünnepéje az országos sajtóban is teret kap, Széchenyi és Teleki gyászában az ifjúság is részt vesz.²³ A Solferino utáni várakozás és reménykedés érezhetően szítja az ifjúság lelkesedését. Az 1861. évi örömmünnepra ma napok aktualitásainak jegyében zajlik le: Palóczi Lászlót és Teleki Lászlót gyászolják, Jeskó Lajos *Az országgyűléshez* intéz ódát:

„Egy nép boldogsága van kezetek között,
Melyet bizalommal adott tinektek át.”

1863 után mintha a lelkesedés heve lanygulna, a remények lelohadóban vannak, kétség hangjai válnak hallhatóvá, mikor Dubovay Vilmos 1865-ben már így fordul újra *Az országgyűléshez*:

„Mert számadásra bírja a nép,
Akit bizalmával megtisztele!
'Hívek maradjatok rendületlenül'.”

²¹ Az ünnepség záró száma: Petőfi *Az utolsó alamizsna* szavalása volt helyesen kitervelt aktualitással. A bevétel maradékát, 77 ft 13 kr-t 100 ft-ra kiegészítve küldték el.

²² Az érdemkönyvbe mégis belekerült három tagnak az ünnepélyre szánt „önkésztette munkája”. Lágler Józsefé — Vörösmarty mint költő — ma is megvan. A következő három levél a kötetből hiányzik. Az egyéb csonkulásoktól eltérően itt világosan megállapítható a csonkítás, az ollóval történt ügyetlen kivágás. A kivágott három levél utáni lapon van Haffner Lajos munkájának (Vörösmarty életrajza) féllapnyi vége 1855. december keltezéssel. Miért történt így, csak találgatni lehet.

²³ Teleki László gyászünnepélyét a Nyelvemlő Egylet tagjai szorgalmazták, és 1861. máj. 25-én és gyászistentisztelet keretében rendezték, hová az ifjúság „feketén bevont kardokkal és lefátyolozott nemzeti zászlóval vonult a Tekintetes tanár urak kíséretében.” Petrik János lelkes egyházi beszédének témája: „Ha bár az igazságnak egyes bajnokai sírba szállnak is, még azért maga az igazság nem vész.”

Mikor a kiegyezés megtörténik, a Bimbófüzérben álnéven megjelenik az óda: *Feltámadás*. Az újra eljött szabadságot ünnepli, hála Istennek és hála a magyarok Mózesének, azaz a meg nem nevezett Deák Ferencnek, de az uralkodóra még célzás sincsen. És az 1867. évi örömműnnp témái a múltba vonulnak vissza, *A kenyérmezei temetőről*, *A két Pókayról* írnak balladát, *A lengyelekhez* ódát, Thirring Lajos *Az élet patakja* címen héber legendát dolgoz fel, Magassy Elek *Századunk* címen Napóleon felett tart ítéletet: „A várt Messiás árulóvá leve!” De talán nem tévedünk, ha az ünnepi dallam visszafogott ellenpontjaként az erősen burkolt ellenzék hangját halljuk ki Gombócz Miklósnak az ünnepélyt lezáró *A segesvári völgyben* című költeményéből:

Gombócz Miklós (1844—1922)
a Bimbófüzér szerkesztője 1867—1868

„Vagy ez már a sorsa, ez átka népemnek,
Hogy nagyjait korán temesse a sírba?
Mért kellett e lantnak széttörni, a melyre
Egy nép dicsősége s reménye volt bízva.”

És néhány versszakkal alább:

„Itt van ő, itt nyugszik, lágy szellőfuvatként
Érzem körülöttem lengni nagy szellemét.
Min a tündér mesék láthatlan szelleme,
Játszik velem lantja, zengvén lágy éneket.”

A „lány ének” Petőfitől (!), ez — sajnos — már 67 hangja is.

A Petőfi-szavaltatok statisztikájából alakuló görbe egészében — úgy látszik — párhuzamosan fut a nemzeti közérzet imént vázolt, emelkedő-eső, hullámozó vonalával.

8. Epilógus. A század közepén még egységes líceum — a kor igényeinek megfelelően — ágazott szét és azután önállósult a három egymással versengő iskola: a teológia, a gimnázium és a tanítóképző. A Sopron című lap 1889. március 20-i számában egy tudósítás március idusa megünneplésének kezdeményezéséért a teológus ifjúságot illette dicsérettel. Három nappal később „Egy 48-as” szignójú levél a kezdeményezés dicsőségét a gimnázium ifjúságának juttatja, mert ők már 1887-ben is megünnepelték e szent napot, a teológusok érdeme, hogy belevitték a nap megünneplését Sopron társadalmába, azaz nyilvános ünnepet rendeztek. Majdnem 90 év múlva az elsőbségért folytatott vitát a kettő közül a harmadik javára kell eldönteni: a tanítóképzősök már 1865-ben is ünnepeltek. Az 1864/65. tanévből fennmaradt a tanítóképzősök Magyar Önképző Társaságának Ifjúsági Naplója, az ifjúság életének érdekes tükré. De szóljon maga a krónikás:

Március 9.:

Egy tanuló társunk figyelmeztetett bennünket, hogy közelget Mart. 15-dike, ama fontos nap, mely annyi nevezetes eseményeknek kútforrása lön s indítványozá, hogy tegyünk egy kis kirándulást a szabad természetbe s lelkes honfiadok eléneklésével s alkalmi szavalmányok előadásával ünnepeljük meg e végzettetjes nap emlékét. Indítványa egyhangulag elfogadtatott, mire ő azokat, kik ott szavallani ohajtanak, felszólította, hogy a nála összegyűjtött szavalmányok közül válasszanak maguknak. Az énekvezetésre Ritter János III.^{ad} éves növendék választatott meg.

Március 14.:

Derült az ég, kék boltozatján nincs jele a sötét, haragos színnek, úgy látszik, mintha már az is örülne a holnapi nevezetes nap közeledésén. A nap már nyugvóra szállt s a képezdei ifjak közül azok, kik a Mártius 15^{én} tartandó ünnepélyen szavallással és szónoklással szándékoznak fellépni, a nagy tanterembe sietének, hogy ott próbát tegyenek, valjon hogyan sikerül nekik választott darabjaikat előadni. A próbát a kijeltek közül mindegyik megkísértette, azonban még egy sem volt egészen biztos az elmondásban. S így kiki belátta, hogy ilyen előadással holnap fellépni nem lehet; azért tehát szorgalmasan hozzáláttak fellépőink a tanuláshoz, hogy előadásaik jól sikerülhessenek. —

Március 15.:

Ma jobban látszott örülni az ifjúság a szép s kellemes időnek, mint máskor. Hogy is ne! hiszen itt van az idő, a midőn tanubizonyosságát adja annak, hogy tisztelet- és kegyelettel emlékezik vissza Mártius 15^{ére} (1848). — Délután 4 órakor 35 képezdei ifju gyűlt össze a deákkuti kördeben, hol mindenki ünnepies érzülettől áthatva, a következő, Fejér Gyula által kidolgozott s Bakó János által előadott alkalmi beszédet hallgatta:

„Alkalmi beszéd

Derült az ég, s a nap ragyogó sugarait már gazdagabban löveli a földre, s mintegy új életre látszik költeni a szunnyadozó természetet; a madárkák kellemes dalai is már-már hangzanak a még lombtalan fatetőkön.

Ezután szavallottak:

Mesteri Lajos	„15 Mártius 1848.”	Petőfy S.
Cseri Ferencz	„Megint beszélünk”	Petőfy S.
Dombi László	„Kemény szél fúj”	Petőfy S.
Kiss Károly	„A szabadsághoz”	Petőfy S.
Háry Lipót	„Hymnus”	Kölcsey F.
Takács István	„Hymnus”	Vörösmarty M.

Ezen alkalmi s tartalom szerint rendezett szavallatok után a „Szózat” harmadik verse énekeltetett. Mire a lelkes ifjak háromszoros „Éljen a haza” kiáltása harsogott. Végül pedig három pisztolylövés fejezé be ezen dicső nap emlékére rendezett ünnepélyt.²⁴

9. A végső tételt lehet esetleg eleve bizonyosnak, bizonyításra nem szorulóknak és országos érvényűnek tekinteni, mégsem volt talán haszon nélkül a feltárt tényekkel színezní a felismerést: Sopronban megvalósult minden költő vágya —

Petőfi élt az ifjú szívekben.²⁵

24 Jellemző, hogy a növendékek tanáraik nélkül rendezik az ünnepélyt s annak a növendéknek a nevét sem közlik, aki a szavalandó költeményeket rendelkezésükre bocsátotta. Mind a négy, másorra került Petőfi-vers az *Életképek 1848. évfolyamában* (március–április–június havi számaiban) jelent meg, az Újabb költemények között egyik sem.

A szerző e helyen mond köszönetet Martinkó Andrásnak (MTA Irodalomtudományi Intézete) készségesen nyújtott, értő támogatásáért.

25 *Forrásjegyzék*: A Magyar Társaság jegyzőkönyvei: 5. köt. (1840–54); 6. köt. (1855/56–1860/61); 7. köt. (1861/62–1869/70). (Jelzet: A. II. 5., 6., 7.). — A Magyar Társaság érdemkönyvei: 1839–1871; 1859–1889 (Jelzet: B. I. 6b, 12.). — A Magyar Társaság örömmünnepein elszavalt munkák: 1840–1859 (Jelzet: B. I. 9a.). — Hajnal. Kéziratok lap. 1–5. évf. 1837–1860/61. Szerk. 1–3. évf.: Torokos László; 4–5. évf.: Lehr Zsigmond. Részben kötött évfolyamok, részben füzetcsomók; nem teljes. — Bimbófűzér. Kéziratok lap. 1–5. évf. 1864/65–1868/69. Szerk.: 1. évf.: Támer János; 2. évf.: Gyurátz Ferencz; 3–4. évf.: Gombótz Miklós; 5. évf.: Farkas Sándor. Részben kötött évfolyamok, részben füzetcsomók; nem teljes. — A soproni ev. tanítóképző intézet Magyar Önképző Társasága, Ifjusági Napló, 1. évf. 1864/65. Fel. szerk.: Fejér Gyula. Munkatárs: Macher Endre (Jelzet: D. I. 44.). — Valamennyi a Magyar Társaság levéltárában, a Berzsenyi Dániel gimnázium könyvtárában őrzésében.

A világi zene jelentkezése Sopronban (1430—1629)

II. rész

8. A Rauch András által megzenésített 29 szövegből 9 teljes egészében vagy részben a bibliából való: egy (II.) az újszövetségből, a többi az ószövetségből, ami a protestantizmus érdeklődését is jellemzi. A 8 ószövetségből 4 Dániel és Salamon királyok, ill. Sámuel és Sirák könyvéből, a többi 4 a zsoltárokból való. A zsoltárok nemzeti nyelvű fordítását is a reformáció szorgalmazta, hiszen a zsoltárok képezik majd a protestáns egyházi énekek szövegének legnagyobb részét, ami a világi ének és zene fejlődésére is nagy hatással volt. Német zsoltárfordítások 1537-től Rauch koráig elég sűrűn jelentek meg (több mint 25). Ezeket a fordításokat a korábbiaktól verses formájuk is megkülönbözteti. Legjelentősebbek azok, amelyek a dallamra való tekintettel is Clément Marot (1495—1544) és Théodore de Bèze (1519—1605) francia zsoltárfordításai nyomán készültek, különösen Ambrosius Lobwasser (1515—1585) 1573-ban megjelent német zsoltárfordítása¹²¹ (ez utóbbi három zsoltárfordításra Szenczi Molnár Albert is támaszkodott 1607-ben megjelent magyar zsoltárfordításában). A további Rauch-kutatás feladata annak a megállapítása, mennyiben függenek az ő zsoltárszövegei, főleg pedig a zenéje a korábbi feldolgozásoktól, mennyiben önállóak. Rauch mindenesetre korának igényeit elégítette ki. Az elvilágiasodás jelét mutatja a VII. sz. darab, amely egy népdal („Wer will uns denn die Hollerstauden”) dallamára alkalmazza a 128. zsoltár német átültetését, még hozzá lakodalmas ének („Hochzeitgesängelein”) céljára! A VIII. számú Sámuel könyve alapján névnapki köszöntőnek készült, a XXVIII. és a XXIX. számúak pedig Salamon király és Sirák könyve alapján már a középkorban is kimutatható, a reformáció korában újraéledt ún. házassági irodalomhoz kapcsolódnak. Rauch nevesebb kortársai közül például Aegidius Albertinus (1560—1620) „Hausspölicey” (1601/1602) című művében ugyancsak a bibliára való hivatkozással található meg a gonosz feleség „dicsérete”¹²², amely Rauch utolsó (XXIX. sz.) darabjának is a témája. Az utolsó előtti (XXVIII.) darab ennek ellenpárja, azaz a barokk korban annyira kedvelt antitézist képviseli, és ugyancsak a biblia alapján a jó feleség tulajdonságait sorolja fel „litánia”-szerűen. A házassági irodalomhoz kapcsolódik a VI. sz. darab Zsuzsánna és a vének közismert témájával, a házastársi hűség dicséretével¹²³. Imaszöveget zenésít meg a IV. sz. darab.

A többi 19 darab világi szöveget zenésít meg. Egyelőre nem tudjuk, Rauch-tól valók-e a szövegek is, vagy pedig átvételek-e. A házassági irodalomhoz a XVI. sz. darab kapcsolható (a házasság dicsérete). További hat darab (XI., XII., XIV., XV., XVII., XVIII.) szerelmi (*Amorösisch*) dal, hét darab (IX., XIX.—XXIV.) lakodalmas ének. Az utóbbiak nyilván rendelésre készültek. Tematikai szempontból ezek közül kiemelendő a XIV. (régii, népi eljegyzési formula alkal-

121 Vö. Merker-Stammler: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Berlin, 1958²-től (*Psalmendichtung* címszó, megjelent 1967-ben).

122 De Boor-Newald: Geschichte der deutschen Literatur. München, 1967⁶, V, 121—128.

123 A kor irodalmából idetartozik pl. Nikodemus Frischlin (1547—1590) „Susanna” (1578) című latin és „Frau Wendelgard” (1579) című német drámája. Vö. De Boor-Newald 1. m. 80—81.

mazásával), a XVII. (a kedves testének még tipizált, de a reneszánsz szépség-eszményt képviselő leírásával), a XXIV. (pajzán, erotikus történet), valamint a két táncdal (XXI., XXII.).

A „Zenei emlékkönyvecske” egyetlen latin darabja (X.) egyúttal az eddig ismert legkorábbi, szójáték formájában készült feldolgozása a XVII. század egy ismert szólásának („Mit Ars, Lex, Mars wird die gantze Welt regiert”), amelyet 1642-től kezdve több szerzőnél kimutathatunk¹²⁴. Valószínű, hogy ez is még a reneszánsz szóláskészlethez tartozik. Ugyancsak reneszánsz témát dolgozott fel a XIII. sz. darab („Melancholey”), gondoljunk csak Dürer híres, „Melankólia” (1514) című rézmetszetére!

Viszont a nagy jövő előtt álló német opera kezdeteihez kapcsolódik a gyűjteménynek talán három legpompásabb darabja (XXV–XXVII. sz.): mindegyik egy-egy operajelenetnek is beillik. A XXV. számúban a pincemester (*Kellner*), a szakács (*Koch*), a pék (*Pfisterling*) és a kamarás (*Cämmerling*), mind egyazon úr szolgálatában, szövethoznak, hogy uruk kárára borral, kolbással és kenyérral egymást bőségesen ellátják. A darab utolsó két sora a korabeli népi komédiákra emlékeztető társadalmi kritikát tartalmaz: „Solche Reichmacher müssen wir haben / die Herren könnens gar wol ertragen”. A XVI. és a XVII. pompás társas bordal, az énekesek számára adott rendezői utasításokkal. A XVI. számú ismétléses, azaz a szerep körbejárt a résztvevők között. A XVII. számú makarónikus, latin elemekkel vegyített szövege tivornyázó, majd a faluba hazatérő társaság jelenetét rögzíti; a népies elemek (nevek, indulatszók, stb.) csak erősítik a darab quodlibet-jellegét.¹²⁵

9. A későreneszánsz és a korai barokk zene iránti vonzódás külföldön is felkeltette az érdeklődést Rauch zeneszerzői tevékenysége iránt. Így Helmut Mönkenmeyer 1951-ben „Antiqua Chorbuch” (Mainz, 1951, I–II. rész) című kiadványában a „Musicalisches Stambüchlein” három (III., XVII., XVIII.) darabját tette közzé.¹²⁶ Magyarországon Rauch „Zenei emlékkönyvecskéjé”-nek recepciója Nádasdy Kálmán fordításaival¹²⁷ 1935-ben indult meg. Nádasdy a XIX. és a XXV. számú darabot fordította le. A fordítások önmagukban ügyesek, mégsem Rauch szövegét közvetítik, hanem inkább önálló alkotásoknak tekintendők. A XIX. számú szöveg az eredetiben allegorikus vadászcenárióját (az ifjú szerelmes apja a vadász, a leányka őzike képében jelenik meg, amelyet a vadász nem bánt, az ifjúnak magának kell elfognia). A természeti háttér még tipizált (pompás völgy, gyümölcsöktől roskadozó fák, a fűben nyíló virágok, illatozó növények, csörgedező forrás), mint egy korabeli, megkomponált, még nem közvetlen természetszemléleten alapuló festményen. Nádasdy fordítása ezt a képet megmásítja: a fordításban ékes hangú kis madár, rózsaszál, harmat, ifjú szűzek, víg ifjak szerepelnek a lányos ház előtt. Mindennek láttán a vének szíve dobban!

124 Büchmann, Georg: Geflügelte Worte. Der Citatenschatz des Deutschen Volkes. Berlin, 1879¹¹, 324.

125 Tisztázatlan még e bordalok kapcsolata a hasonló darabokkal. Vö. Steidel, Max: Die Zecher- und Schlemmerlieder im deutschen Volkslied bis zum dreissigjährigen Kriege. Karlsruhe, 1914. Tipológiai feldolgozás Ritte, Hans: Das Trinklied in Deutschland und Schweden. Vergleichende Typologie der Motive. Bis 1800. München, 1973.

126 E kiadványra Jancovics Antal hívta fel a figyelmet. A III. számú darab az I. rész 4., a másik kettő a II. rész 4. füzetében jelent meg.

127 Társas énekek három hangra. Nevezetes régi, idegen mesterek szerzeményei, melyekhez különb-különb magyar verszeteket készített és igazított Nádasdy Kálmán. Bp., 1935 (Éneklő Magyarország 3).

Ein Lieb ist am liebsten
 Ein Lieb ist ja am liebsten
 nicht ein verabschieden
 zu lassen als ein verabschieden und so geringe das kann man
 hören, verabschieden als ein verabschieden und
 so geringe das kann man verabschieden
 will an sich von dem

Mutatvány a „Musicalisches Stammbüchlein” toldalékából

Az eredeti mondanivalójától még jobban eltávolodik a XXV. számú darab fordítása. A négy szolga (pincemester, szakács, pék, kamarás) helyébe négy patkány(!) lép. Bármilyen ügyes a magyar szöveg (kórusok szívesen éneklék), elvész az 1627-ben újdonságszámba menő kis operajelenet, és főleg elvész a darab társadalmi mondanivalója.

Összehasonlításként – mai helyesírással és központozással – az eredeti és a fordítás elejét idézzük:

Ein Kellner und ein Koch,
die sprächten durch ein Loch:
„Gibst du mir ein Wurst,
so lösch' ich dir den Durst!”

Da kam darzu der Pfisterling,
der sprach: „Zum Teufel!

Két patkány lopni ment.
Megszólal az egyik:
„Hallja kend!
Csakis az a rend,
Megfelezi kend,
Mit velem csent”.
Ezt meghallván
Egy harmadik,
Ily hangra nyitja
Ajkait:

10. 1973-ban a Zeneműkiadó Jancsovics Antal zenei gondozásában Kistétényi Melinda nyolc fordítását adta ki gyermekkórusok számára. A fordító ennek megfelelően költötte át a szöveget¹²⁸. E fordítások, ill. átköltések különböző mértékben távolodnak el az eredetitől, sőt meg is hamisítják azt. A X. számú latin darabból, amely a *Lex* 'Törvény', *Ars* 'Tudomány' (nem művészet!) és a *Mars* 'Háború' szókkal alkotott szójátékot tartalmazza, görög mitológiai téma válik: „Artemis búcsúja Apollontól, csodálatos fivéréétől”. Ez természetesen nem szolgálja Rauch szövegének interpretálását. Sikerültebbek a szerelmi dalok (pl. XV.: „Dal a szépségről”) és a lakodalmos énekek (XX.: „Menyasszonydicsérő”; XXI.: „Kérlelő dal” stb.). Mindez szükségessé teszi, hogy Rauchnak ne csak a zenéjét, hanem a szövegét is megfelelően közvetítse majd egy felnőttek számára írandó fordítás. Annál is inkább, mert Rauch két évvel a „Musicalisches Stammbüchlein” megjelenése után költözik Sopronba, itt a város első irodalmi társaságának lesz a tagja, tudnunk kell tehát, milyen szellemi útipoggyással érkezett hazánkba.

11. A „Musicalisches Stammbüchlein” soproni példányában kézírással öt további dal három szólamának lejegyzését és szövegét találjuk (vö. a mellékelt mutatót). Az írás biztosan nem Rauch Andrásé (vö. mellékelt saját kezű nyugtáját), azonban az öt dal szövege is, dallama is oly szorosan kapcsolódik a „Musicalisches Stammbüchlein” darabjaihoz, hogy keletkezésüket ebben a körben kell keresnünk. Újdonsága e szövegeknek, hogy a „Stammbüchlein” szinte kizárólag 6 és 8 szótagú verssorai után a negyedik és az ötödik dal szövegében megjelenik a 12 (13) szótagú alexandrinus, amelyet az említett Lobwasser honosított meg a német költészetben, 1624-ben pedig a szintén említett Opitz Márton költészetében – helytelenül – a német nyelvnek legmegfelelőbb versornak tett meg. Mindenesetre ezek a szövegek is az akkor modern költészeti szempontokat képviselik.

¹²⁸ Rauch: Nyolc kórusmű. Egyeneműkarra a „Musicalisches Stammbüchlein”-ből, Közreadja Jancsovics Antal. Bp., 1973.

Das dem von unserm löblichen Stadt Magi-
strat, auf unser begehren eingewilligt zu
pliciren: wegen meines Deser Mathias,
so sich an istzo noch auf der Universität in
Altoft befindet, und noch der Willen ist,
aufschlusse zu Fortsetzung seiner Stu-
dien sich nach Crasburg zu begeben.
zu einem Stipendio Hundert Eysenpfen-
nigden großmüthig Wohlwilligt. als ihm
solch geduldet 100 fl. von dem alten und jetzt
Dero Johanne Adre Besorgung des in dem
Kaffe: ein Antropofanus von eingewilligt
sich nach dem und solches bezeugt, Ders
meint eigent Dankschreiben und gestagte. Jahr
den 6. Februaris 1651. in Altona

Andreas Rauch
Bürger und Organist d. Altona

12. Az öt dal szövege:

1.

Ein Weib ist ja ein gutes Ding,
was die Phantasten lehren,
als sey es böss und so gering,
das kan mich nicht bethören.

All grosser Herren Sorg und Müh,
die lindert ein Gemahl,
besonders wann sie spat und früh
durch manche Liebeswahl
ergötzet seinen Leib und Muth.
Ich wil beständig sagen:
Ein Weib zu haben seye gut,
Ich wil es selbst noch wagen.

2.

Du, schwarze Nacht,
die du die Welt umbfangen hast
überall mit Forcht und Dunkelheit,
Schämstu dich o, wenn meiner
Liebsten Wangen sich lassen sehn
mit ihrer Zierlichkeit.
Ihr Sternen auch dörfft ihr von oben schauen
und in der Lufft ganz stehn unverwandt,
Wenn ihr das Licht der schönsten Jungfrauen,
so biss zu Euch im Himmel reicht, erkendt,
Wie möget ihr nicht also bald verbleichen,
Wann sich der Glancz
lest sehn mit solcher Pracht,
Aurora selbst die pfeget ihr zu weichen,
dass sie für ihr auch SchamRoth wird gemacht.

3.

Vertraue dich der See, dem Frauen-Zimmer nicht,
dieweil kein Glas so bald als ihre Gunst zerbricht.

Kein Weib ist gut,
und ist ja eines oder zwey,
so weis ich nicht,
wie gut aus bösem worden sey
Wer Weibern glaubt,
fängt Wind auf mit der Hand,
pflügt in das Meer
und säet in den Sand.

4.

Ein jeder liebet was voraus, was liebest du?
 Ich liebe, wann du mir ein Volles Glas trinkest zu.
 Ein schönes Mädchen ist, das meinen Muth ergöczt.
 Mir ist das Bretspiel und die Karten hochgeschätzt,
 was habt ihr Gökh doch von eurem buhlen und spielen?
 Kanstu Versoffner Tropff ein solch ergöczung fühlen
 als ich wann mir mein Kind den Mund an meinen drückt
 und ich wenn mir es zu gewinnen hat geglückt.
 Mir frewet nur zu sehn den Wein in Gläser giesen,
 Vielmehr wann ich ihn las durch meine Gurgel fliesen,
 der edle Safft erhält mich lustig und gesund,
 wenn er gebricht, alsdann verdorrt mir Zung und Mund,
 ein hoher Trumpf, wann man ein gut gut Labet,
 leyer ist meine beste Lust,
 wann man einander schläget,
 und ich erwische dann das Geldlein also rein,
 das ist mir lieber als die beste Kann mit Wein.
 Ach, denck ich nur daran, was jetzt mein Schätzlein machet,
 so bin ich schon erqvickt, Viel mehr mein hercze lachet,
 wann sie auff meiner schoss mit mir artig spielt,
 und mir, wenn ich ihr Klag nach meinen Kummer fühlt,
 so liebt ihr, was ihr wolt, ich bleibe beÿ dem meinen,
 ich gönn es dir gar gern, ich bleib auch beÿ dem meinen.
 Ein jeder liebet das, wo ihn der Geist hinträgt,
 ich bule gern, weil sich mein leben regt,
 ich spiele gern, weil sich mein leben regt,
 ich trinke gern, weil sich mein leben regt.

5.

Cupido, so du bist nichts anders als ein Kind,
 wie komts dass ich von dir so Vielmal sagen hören,
 dass Herrn und Könige dich Tag und Nacht hoch ehren,
 wie kompts dass deine Macht so sehr Viel überwind?

 Cupido, bistu auch, wie man dich mahlet, blind?
 und die Poëten selbst dein eigne Diener lehren,
 wie kanst du dann dein Reich so mächtiglich vermehren,
 wie, dass dein Pfeil so recht mir in mein Hercze find?

Nein, nein, glaub es, wer da wil,
 Du kanst mit deinen Händen
 des Menschen stärck und Krafft
 nach deinem willen lenden.

Du bist ein Gott dem alles ist bekand.
 Triff auff der Liebsten Hercz und halt es für mich inne,
 dass sie mich, wie ich sie, auch wider lieb gewinne,
 so sag ich, du brauchst recht dein Urtheil und Verstand.

Adatok a Sopron környéki lengyel katonai menekültek élet- és munkaviszonyainak alakulásához a második világháború idején

1. A második világháború elején – 1939 őszén – Magyarországon menedéket találó lengyel katonai és polgári személyek nagy többsége rövid pihenő (1939 őszétől 1941 végéig) után elhagyta az ország területét, külföldre, angol, francia fennhatóságú területekre ment.¹ A magyarországi tartózkodást választók rövid idő után keresni kezdték azokat a lehetőségeket, amelyek a hasznosság érzetét keltették, és mindenképp munkalehetőségek után kutattak. Ez azért is fontos volt, hiszen az állami segínyen felül szerzett jövedelemre az első években a felruházkodás, később a megdrágult életviszonyok miatt nagy szükségük volt. A polgári menekültek minden korlátozás nélkül – képzettségüknek megfelelő vagy szabadon választott – munkát vállalhattak. A katonai menekültek közül eleinte a legénységi állományú egyének fizikai munkát, míg a tisztek – 1941-ig – szellemi munkát végeztek.

A munkavállalás osztályozása azt a célt szolgálta, hogy a lengyel tisztek önértékét ne érje sérelem. A lengyel tisztekkel kapcsolatos elképzelés elméletileg jónak és humánusnak tűnt, a gyakorlat azonban mást bizonyított. A következmény az lett, hogy a szellemi munkára „ítélt” lengyel tisztek zöme nyelvi nehézségek miatt nem vállalhatott munkát, nem juthatott többletjövedelemhez, azaz rosszabbul éltek – különösen a második világháború első éveiben –, mint az átlag, szabad munkavállaló polgári menekültek. Magyarországnak a világháborúba való belépéséig – általában – nem volt szüksége a magyarországi lengyel menekültek munkaerejére. A munkavállalás az 1939–1941 közötti időszakban mint lehetőség került szóba, de a mezőgazdaság területén már 1939 őszén létrehozták a lengyel katonai alakulatok szervezett első munkásosztásokat.

Magyarország bekapcsolódása a második világháborúba s a harctéri anyag- és emberveszteségek, a hadigazdálkodásra való totális áttérés a gazdasági élet egyes területein munkaerőhiányt okozott. A munkaerőhiány elsősorban a mezőgazdaságban jelentkezett, de fokozatosan kiterjedt az iparra is. Ettől kezdve a lengyel tisztek „méltósága” és „érzékenysége” nem volt akadálya annak, hogy akár fizikai munkát is vállalhassanak. Az altiszteket meg egyenesen kötelezték, hogy különböző munkásosztagokban munkát végezzenek. A lengyel katonákból és altisztekből hadi fontosságú és közérdekű munkák elvégzésére munkásosztásokat, századokat, zászlóaljokat szerveztek, amelyek lengyel tisztek irányításával, de magyar tisztek parancsnoksága alatt tevékenykedtek.

Azoknak a lengyel menekülteknek a helyzete, akik az evakuáció során elhagyták Magyarország területét, nyilván nem volt könnyű.² De a magyarországi tartózkodást választó lengyelek sorsa sem volt gondtalan, számtalan nehézséget

¹ Lásd Lagzi István: Lengyel menekültek Sopron környékén a második világháború első éveiben. SSz. 1973, 244–253.

² Adam Majewski: Wojna, Ludzie i Medycyna. Wydawnictwo Lubelskie 1968. Majewski rövid ideig mint katonai menekült Magyarországon élt, majd Franciaországba, később Angliába, a Közel-Keletre, végül az olaszországi hadszíntérre került. Könyvében (II., III., IV. fejezet) a magyarországi lengyelekről is megemlékezik.

kellott leküzdeniük, amíg a nyugati és a keleti, valamint az afrikai frontokon harcoló bajtársaikkal együtt visszatérhettek felszabadult hazájukba.³

2. A lengyel menekültek munkára való alkalmazására az első kísérlet már 1939 október közepén megtörtént. A tállyai lengyel polgári menekülttáborból 30 menekült Győrbe került munkavégzésre. A menekültek mint munkaerők hamar felkeltették a vállalkozók, később a mezőgazdasági bérlők és gazdák érdeklődését. Egyes birtokosok a katonai parancsnokságokhoz fordultak avégből, hogy az őszi mezőgazdasági munkákra lengyel menekültekből alakítandó munkáscsapatokat bocsássonak rendelkezésükre.⁴

A Belügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium közös megállapodása értelmében a gazdasági munkaerők iránti kereslet és kínálat kiegyensúlyozásának irányítása, koordinálása a Földművelésügyi Minisztérium kebelében megszervezett Országos Gazdasági Munkaközvetítő Iroda mint központi szerv és vidéki szerveinek a feladata lett.

A nagybirtokosok hamar felismerték a lengyel menekültek munkaerejében rejlő lehetőségeket. Kezdetben a lengyel menekültek munkaerejének olcsóságában reménykedtek. A sárvári hercegi uradalom az elsők között jelentette be igényét a munkára jelentkező lengyelekre, szeptember 26-án táviratban érdeklődött a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályánál, hogy a sárvári lengyel katonai menekülttáborban lévő menekültek közül milyen feltételek mellett alkalmazhatnák erdőmérnököket, erdészeket.⁵

A Honvédelmi Minisztérium 21. osztályának véleménye szerint a Magyarországon lévő lengyel katonai menekültek nem minősíthetők hadifoglyoknak, ezért a munkát vállalók részére „... a munkabér teljes egészében kifizethető”. Amennyiben tisztéről volt szó, a HM. 21. osztályának utasítása értelmében „... csak akkor alkalmazhatók, ha erre önként jelentkeznek.” A lengyel menekültek tájékozatlanságuk – nyelvi nehézségek – miatt könnyen áldozatul eshettek az olcsó munkaerőt kereső, uzsorától sem visszariadó vállalkozóknak. Ennek megakadályozására a HM. 21. osztálya leszögezte, hogy a magyar vállalkozók és a munkára jelentkező lengyel menekültek között ún. munkavállalási szerződést kell kötni, „... a munkavállalási egyezséget az internáltak kiuzsorázásának elkerülésére a táborparancsnokság (és a tábor rangidős lengyel tisztjének a) jóvá-

3 Dr. Antall József egykori miniszteri osztálytanácsos a Belügyminisztérium IX. (a lengyel polgári menekültekkel is foglalkozó) osztályának a vezetője 1946-ban megjelent forrásértékű könyvében a Magyarországról evakuált lengyel katonák és katonakorú polgári személyek létszámát 110 ezer főben állapította meg (a magyarországi lengyel menekültek összlétszáma 140 ezer fő volt). A Magyarországon maradt lengyelekből (30 ezer fő) további 20 ezer „szőköt” a szövetségesekhez, 1940-ben a Romániában internált lengyelekből 5 ezer fő került Magyarországra. Azoknak a lengyel menekülteknek a száma, akik a háború egész ideje alatt Magyarországon tartózkodtak – Antall szerint – 15 ezerre tehető. A HM-i források szerint ebből katona volt 7 ezer, a civil menekültek közül 3 ezren lakótelepeken, ún. polgári táborokban, 2 ezren magánszemélyeknél (formálisan ezek is valamelyik polgári tábor állományába tartoztak) laktak. A magyarországi zsidó hitközségeknél elhelyezett lengyelek száma mintegy 3 ezer fő volt (Antall József: A lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt. Bp., 1946).

4 Somogyi Újság, 1939. okt. 30. Három Minisztérium érdekes rendelete az alispánokhoz a lengyel menekültek munkábaállításáról.; Somogy megyei Levéltár (SML.) Főispáni iratok 1127 (25)–1939. A m. kir. Földművelésügyi miniszter 137–537/1939. VII. A–1. számú körlevele az őszi mezőgazdasági munkák zavartalanosságának biztosítása, különösen a menekültek közvetítése révén.

5 Hadtörténelmi Levéltár. Honvédelmi Minisztérium iratal (HL, HM.) 1939. 21–21–3205–492284. A sárvári Esterházy hercegi uradalom távirata a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályához, 1939. szept. 26.

hagyásával lehet csak megkötni, amely a helyi szokásos árak figyelembe vételével történjék.”⁶

A katonai menekültek, akik egyénileg vállaltak (vállalhattak) munkát, a magyar munkásoknak fizetett munkabért kapták, ami összességében 100–150 pengőnek felelt meg. Az első munkásosztásokat, mint már említettük, a mezőgazdaságban hozták létre. 1940 nyarán az aratási munkákra való tekintettel a „... m. kir. honvédelmi miniszter ur a lengyel katonai interáltakból 30 fő erejű mezőgazdasági munkásszakaszok és 100 fő erejű munkásszakaszok alakítását rendelte el”⁷ A miniszteri rendelet értelmében az egyes hadtestparancsnokságok nem rendelkezettek a munkásosztatokkal, azok bárhol – miniszteri rendeletre – igénybe vehetőek voltak. A munkásosztatok szervezése annyit jelentett, hogy a kollektív munkavégzést „külön” díjazták. A katonák naponként és személyenként 20 fillér zsoldkiegészítést kaptak. Ez a rendkívül alacsony munkadíj kezdetből fogva számtalan félreértés és viszály, sőt visszaélés forrásává vált. A polgári menekültek és az egyénileg munkát vállaló katonák fizetése – ennek arányában életviszonyaik is – lényegesen magasabbak voltak.

Érdekes megemlíteni, hogy Németország ugyancsak érdeklődött a „német-ajkú lengyel” menekültek iránt, akik hajlandók lettek volna „hazatérni” a Birodalomba. A németországi munkára való jelentkezés nagy visszhangot váltott ki a Sopron környéki lengyel katonai táborokban. Több táborban a kihirdetés után látványos tüntetést szerveztek a „hazatérés” ellen és tiltakozásuk jeléül elénekelték a lengyel himnuszt.⁸

A lengyel menekültek magyarországi életének egyik érdekes – bár nem minden esetben pozitív – színfoltja a munkásosztatokban végzett kollektív munkavégzés volt. Kezdetben a munkásosztatok szinte kizárólagosan egyes nagybirtokokon mezőgazdasági munkát végeztek. 1940 őszétől a magyar gazdasági élet fokozott mértékben a német gazdaságpolitikai érdekszférába került. 1941 végétől kezdve a katonai behívások, a harcstéri veszteségek miatt az iparban is munkaerőhiány keletkezett.⁹ Így érthető, hogy a mezőgazdasági munkásosztatok mellett megjelentek az első ipari munkásszakaszok és munkásszakaszok, sőt zászlóaljok szervezésére is sor került, amelyeket a bányászatban alkalmaztak először. A HM. I. főcsoportfőnökének, Náday altábornagynak parancsára 1000 fő önként jelentkező lengyel katonát kíséretű bányamunkára irányítottak. Kapuvárról 200 főt Tatabányára, külszíni bányamunkára, szénpala rakodásra

6 HL. HM. 1939. 21–21–3205–519490. A HM. hangsúlyozta, hogy a lengyel menekültek munkába állítása csak ott kívánatos, „ahol a sürgős munkák elvégzésére nem akad elegendő magyar munkavállaló”.

7 HL. HM. 1940. Eln. 21–21–3554–12447. – Vö. Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. Bp., 1961, 69–71. Korom elemzése szerint a mezőgazdasági munkanélküliség a II. világháború elején megszűnt, sőt egyes területeken munkaerőhiány jelentkezett. A mezőgazdaságban (pl. a sárvári Esterházy uradalom kapuvári gazdaságában) a munkáshiányt a munkaintenzitás fokozásával, illetve lengyel munkásosztatok igénybe vételével próbálták csökkenteni, nem sok sikerrel. A mezőgazdasági termelés – a nagybirtokosok – érdekében a kormány különféle intézkedéseket hozott. A mezőgazdasági munkásoknak – elvileg a lengyeleknek is – megtiltották a munkahely változtatást, a munkamegtagadást internálással, munkaszolgálatos századba küldéssel büntették (ez alól a lengyelek kivételt képeztek). A munkástáborok és a munkásosztatok számának növelése, a magyar „hadimunkások” kizsákmányolása sem biztosíthatta a mezőgazdasági és az ún. „köz munkák” zavartalanosságát.

8 HL. HM. 1940. 21–21–3556–23703.

9 Korom i. m.; vö. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Bp., 1969, 230–233; Ránki György: Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Bp., 1964; Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország a fasiszta Németország „életerében” 1933–1939”. Bp., 1961.²

vezényeltek. A főcsoportfőnöki parancs külön kiemelte, hogy a kíséző bányamunkára „jelentkezőknél” szakértelem nem szükséges, majd a várható zúgoló-dás lecsillapítására megígérte, hogy a „lengyel munkatársak ugyanazt a munka-bért fogják kapni, mint a magyar munkások.”¹⁰

A munkára kivezényelt lengyel munkások soraiban hamarosan — egyrészt az élelmezés miatt — elégedetlenség volt tapasztalható. A Kapuvár környékén dolgozó lengyel katonák panaszkodtak, hogy „a kenyér rossz, ragacsos, nagy-részt élvezhetetlen”¹¹. A Tatabányára vezényelt munkások is étkezési és elhe-lyezési nehézségekről panaszkodtak.

Az 1939. II. törvénycikk értelmében a munkára kirendelt¹² lengyel mene-kült katonák körében — tekintettel a napi 20 fillér „pótdíjra” — népszerűtlen volt a munkásosztagokban végzett ún. „kincstári munka”.¹³ Országos feltűnést keltett az a hír, hogy Kiscenken a 312 fős lengyel katonai munkaszázalóaljból „... 49 munkaképes karpaszományos és ugyanennyi munkaképes altiszt ... munkára jelentkezni és a táborban dolgozni vonakodtak”¹⁴. A szombathelyi III. hadtestparancsnokság — megtorlásképpen és más táborok számára okulásul — azt javasolta, hogy „Tekintettel a munkáshiányra és a lengyel munkások iránti keresletre ... A munkaképes altisztek és karpaszományos internáltak a jövő-ben alkalmas módon (zsoldcsökkentés, gyengébb élelmezés, kirívó esetekben a büntetőtáborba való elhelyezés stb.) szintén munkára kényszeríthetők”¹⁵. A had-testparancsnokság említett jelentésében hangsúlyozta: „Elv, hogy minden munkaképes (lengyel) internált korához képest dolgozzék.” 1942 nyarán újabb — politikai jellegűnek mondható — munkamegtagadás volt a kapuvári Ester-házy uradalomban dolgozó lengyel katonai munkások körében. Az uradalom intézője 29 fő lengyel munkást visszaküldött a fertőszentmiklósi táborba, mert — parancsnokuk, Boleslaw Bólakowski törzsőrmester leváltása miatt — megta-gadták a munkát. A Bólakowski leváltására kiküldött altisztet a sztrájkolók „hitlerbérenc”-nek nevezték és a munkát továbbra is „indokolatlanul” megta-gadták. A közigazgatási hatóságok aggodalommal figyelték a munkabeszünteté-seket. A „veszélyt” növelte az is, hogy a lengyel katonák zöme 1942-ig megta-nult magyarul és széles körben terjeszthette a nyelvtudása révén lehallgatott harctéri híreket, hangot adhatott németellenes érzelmeinek, „eredeti katonai ruhájukat levetve ... civil ruhákban járnak, úgyhogy senki sem tudhatja róluk, hogy lengyel internáltak” — olvashatjuk az egyik jelentésben.¹⁶

3. A magyarországi lengyel menekültek munka- és életviszonyainak alaku-lásában külön sajátossággal rendelkezett Brennbergbánya és Várpalota, ahol állandó jelleggel, éveken keresztül többszáz lengyel katonai menekült bányamunkásként dolgozott. Az Iparügyi Minisztérium 1941 nyarán a HM. I. főcso-portfőnökének hozzájárulásával a lengyel menekülttáborokból bányamunkáso-kat — vajúrokat, segédvajúrokat, segédmunkásokat (bányanapszámosokat) —

10 HL. HM. 1940. 21-21-3558-61121.

11 HL. HM. 1940. 21-21-3558-66921.

12 Karsai Elek: A budai vártól a gyepűig. Bp., 1965. 342-343.

13 I. m.

14 HL. HM. 1942. 21-21-5208-119929. A szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság jelen-tése a HM. 21. osztályának.

15 I. m.

16 HL. HM. 1942. 21-21-6116-31209.

toborzott és alkalmazott Brennbergbánya, Várpalota és a nógrádi szénmedence üzemeiben.¹⁷

A bányákban való elhelyezkedési és kereseti lehetőség kihirdetése után sokan olyanok is jelentkeztek, akik sohasem dolgoztak bányában, de magukat bányászoknak vallották, remélve azt, hogy a táborokból – elsősorban a katonai táborokból – kikerülve az ún. kincstári munkát honoráló 20 (majd 50) fillér zsoldkiegészítéstől eltérően jó keresetben és jobb, kedvezőbb megélhetésben részesülnek.

A brennbergi bányamunkára jelentkezettek a fertőszentmiklósi Lengyel Munkástábor parancsnoksága alá, de a Bregencz-majori lengyel tábor állományába kerültek. A HM. 21. osztályának rendelkezése szerint a bányamunkások a kincstár részéről semmiféle illetményben (zsolddban) nem részesülhettek, mivel a bányákban a magyar bányászokkal azonos munkabért kaptak. A lengyel bányamunkások elhelyezéséről a helyileg illetékes bányaigazgatóság gondoskodott. A bányatelep területén – a községben – szabadon mozoghattak, de a helység közigazgatási határát engedély nélkül nem hagyhatták el. A Bregencz-majori táborparancsnokság egy-egy tisztje havonta egyszer a brennbergi lengyel bányászokat meglátogatta és a tapasztalatokról jelentés tett a HM. 21. osztályának.¹⁸

A lengyel munkások is az üzemi katonai parancsnok fegyelmi hatáskörébe tartoztak. A különben igen szigorú katonai parancsnok azonban meg volt elégedve a lengyel bányászok munkájával: „... készségesen és buzgalommal látják el szolgálatukat ...” – írta egyik jelentésében Néway hadnagy.¹⁹

A kapuvári lengyel katonai gyűjtőtábor parancsnokság jelentése szerint a csillések napi 3,78 pengőt, a segédvájárok 4,5–5 pengőt, a vájárok kivétel nélkül 5 pengőt kerestek műszakonként.²⁰ A brennbergi „Bányaigazgatóság bemondása szerint a keresetük még emelkedni is fog, mert a munkások – bár nem a legjobb minőségű szakképzettséggel rendelkeznek – eddig tanúsított szorgalmukkal és igyekezetükkel rövid időn belül a legjobbak közé fogják felküzdeni magukat. Betegség és baleset esetére biztosítva vannak ... A bányászok magaviseletével úgy a bányaigazgatóság, mint az ott szolgálatot teljesítő Néway Egon hadnagy, hadiüzemi parancsnok is meg vannak elégedve.”²¹

17 HL. HM. 1941. 21–21–4783–483756. A hadilpari termelés és a vasutak megnövekedett szén-szükséglete következtében 1943-ban már 750 ezer tonna szénigény jelentkezett. Ezt a mennyiséget a magyar szénbányák – több okból – nem tudták teljesíteni. A korszerű technika hiánya, a rablógazdálkodással egyenlő művelési rendszer, a bányászok katonai behívása nehézségeket okozott a bányászatban. A széntermelés további csökkenésének megakadályozására és a munkaerőhiány enyhítése érdekében a lengyel menekültek köréből bányamunkásokat toboroztak, később pedig munkásosztagokat rendeltek bányamunkára. Vö. Pintér István: Magyar kommunis-ták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. Bp., 1968, 163–168; Korom i. m. 88.

18 HL. HM. 1941. 21–21–4783–485464. Honvédelmi minisztériumi rendelet a lengyel katonák szénbányákban való alkalmazásáról (1940. szeptember 9). A bányamunkára való felszólítás eredményeképpen az Urikány–Zsilvölgyi Kőszénbánya R. T. brennbergbányái üzemeibe először 49 fő lengyel munkás jelentkezett.

19 I. m. Vö. HL. HM. 1941. 21–21–4783–502361 sz. jelentéssel, jelentkezett, ebből 32 fő szak-képzett bányász, 13 fő bányanapszámos és 4 fő szakképzett, de gyakorlat nélküli munkás volt.

20 I. m. A pilisvörösvári lengyel munkástábor állományába tartozó lengyel bányászok minimális heti keresete (egy napra 5,50 pengő) 33,60 pengő volt. A napi étkezés egy személyre 2,5–3 pengőbe került. Vö. HL. HM. 1943. 21–21–6750–412750. A pilisvörösvári m. kir. internáló (lengyel) munkástábor parancsnokság 124. sz. sgt. 943. sz. jelentése a lengyel bányamunkások ételmezéséről (1943. január 28).

21 HL. HM. 1941. 21–21–4783–502361. A m. kir. kapuvári lengyel katonai (internáló) gyűjtő-tábor parancsnokság jelentése a szénbányász lengyel katonák ellenőrzéséről (1940. október 9).

486/1940. sz. szám

A m. Kir. Honvédelmi Minisztérium 21/1940. l. l. ügyintézés
Bregenc-majori 1940. október 9. Budapest.

A 485.464/21-1940. H. H. szám alatt felt. rendelkezés
rola' hivathatóval jelentem, hogy a Sopron város hatá-
rában fekvő Bregencbányára, szabadságolt lengyel
bányamunkásokkal 7 évi október hó 7-én a helyszínen
meglátogattam és az ott tapasztaltakról a körülmö-
kben számoltok be:

A 21 lengyel bányamunkás egy külön a részükre
épített, két szobából és egy konyhából álló bencében
vannak elhelyezve, amely szűk, fűthető és egyszobos.

Élelmiszerük maguk gondoskodnak, szakácsot
tartanak, aki kizárólag nekik főz. Az élelmiszer úgy
mennyiségileg mint minőségileg is meg van tartva.

A szállásuk napi P 3-78, a szolgálatok P 450-85,
a rájáratok kivétel nélkül P 6. Kiszármazásuk minőségileg
[napi 8 óra]. A bányai igazgatóság bemenetelére szorult a
kiszármazásuk még emelhetni fog, mert a munkások - bár
nem a legjobb minőségű munkával rendelkeznek -
valószínűleg termeléstől a munkájukkal és igazgatóságuk
iról időről belép a legjobb munkát fogják magukat

50236/121. 9/0

felhívásom. A kerület nehézségain a bányász-
igazgatóság nagy segítséget látott, hogy azelőtt még
a havi vásárlásaim keresetnek 80%-a mindig előleg,
amiből a legfontosabb feladatokat megse-
rítették megfizetni. A keresetüket minden hó
15-én kapták meg, de minden hó 1-én kaphatna-
muk 80%-ig előre előleg.

A bányászok magaviselésével így a bányá-
szigazgatóság, mint az ott szolgálókat teljesítő főnök
közön kezdte, hadi üzemű személyzeti paramunk
is meg rannak először. Törvénnyel is szorgal-
masoknak bizonyultak addig.

Értekezésem is halas utasítás birtosítás rannak
is a parancsnok csak az, hogy a keresetből a
bányászokból járulékok is kifizetés, ami törvénnyel
6-8 pengőt tes ki fizetés. Azért nem valószínű,
hogy nek az emberek állandóan Bismarck bányász
vagy csak Magyarországon is maradjak, inkább
muk találom az a parancsnok is kifizetés bányá-
miniszter in után egy olyan rendelkezésnek a ki-
adások, mely a Bismarck bányászok s. a. a. a. a. a. a.
lengyel internáltságot a nyugdíj járulékok főtá-
ról mentesíti. Az ellenőrzést tovább folytatjuk.

Jelenüldön
részben parancsnok

A Bregenc-majori lengyel menekülttábor magyar parancsnokának jelentése

A Brennbergbányára „szabadságolt” lengyel menekült katonák a részükre berendezett két nagy szobából és egy konyhából álló munkásszálláson laktak. Élelmezésükről maguk gondoskodtak, szakácsnőt alkalmaztak. Az élelmézzsel, a munkával és a bánásmóddal elégedettek voltak. „Keresetük a többi bányamunkáséval egyenlő, ebből magukat teljesen kielégítően élelmézzik, a bányafogyasztási szövetkezetében az élelmiszerárak a f. évi november elsején felállított árak szerint fiksztálódtak, az árak emelkedéséből eredő túlkiadásokat a bányagazgatóság viseli.”²² A bányászok csupán azt kérték, hogy a lengyeleket segélyező amerikai és angol bizottságoktól²³ Magyarországra szállított ruhákból részesedhessenek, valamint a rádió hallgatási lehetőség engedélyezését várták.

A lengyel bányászokat Brennbergbányán annyira befogadták, hogy az ún. bányanyugbért – nyugdíjhozjárulást – tőlük is levonták. A lengyelek ezt érthetetlennek tartották és tiltakoztak a kereset „megcsonkítása” ellen. A Belügyminisztérium a bányanyugbér levonását azzal indokolta, hogy Magyarország és Lengyelország között 1930. március 21 óta öregség, nyugdíj, halál esetére szóló biztosítás tekintetében nemzetközi viszonyosság kezdődött, éppen ezért a Magyarországon megszerzett nyugdíj jogosultság – a lengyel menekültek hazájukba való visszatéréskor – automatikusan érvényesülhetett. A bányanyugbér biztosítás Magyarországon nemre, korra és állampolgárságra való tekintet nélkül kötelező volt. Ez alól nem mentesítették a Brennbergbányán dolgozó lengyel bányászokat – a hivatalos indoklás szerint azért sem – „mert az ilyen rendelkezés a munkapiacra egyenlőtlen (a lengyeleknek előnyös – *L. I.*) helyzetet teremtene.”²⁴

A Sopron környéki lengyel katonai menekülttáborokból – Brennbergen kívül – jelentős számban dolgoztak a gánti, iszkaszentgyörgyi bauxitbányákban és különböző timföldgyárakban. Az Alumíniumérc Bánya és Ipar R. T. azok közé a vállalatok közé tartozott, ahol rendkívül nagy volt a munkashiány és ezért szívesen alkalmazott lengyel munkásokat.

Az Alumíniumérc Bánya és Ipar R. T. igazgatósága 1943. augusztus 12-én a honvédelmi miniszterhez írott leveléből következtetni lehetett a magyar ipar helyzetére. Az R. T. említett levelében a következőket olvashatjuk: „... miután köztudomású az, hogy a bányamérnökökben beálló hiányokat magyar bányamérnökökkel a háború tartalma alatt nem tudjuk pótolni, viszont a most megindult nagy kiterjedésű fúrómunkálatoknál nem nélkülözhetjük a (lengyel bányamérnök) szakértőket.”²⁵

A mosonmagyaróvári timföldgyár igazgatósága 1943. április 8-án a HM.-ba írott levelében arról panaszkodott, hogy a gyárban dolgozó lengyel munkások

22 HL, HM, 1941, 21–21–4783–328093. A m. kir. Bregencz-majori lengyel katonai (internáló) táborparancsnokság 1940. december 10-i jelentése a HM, 21. osztályának; HL, HM, 1941, 21–21–4783–517177.

23 Az Egyesült Államok budapesti képviseletén keresztül (az amerikai lengyelek szorgalmazására – *L. I.*) megalakult az Amerikanska Komissja Pomocy Polakom = A Lengyel Menekülteket Segélyező Amerikai Bizottság elnevezésű szervezet. Angol részről az Angielskiego Komitetu dla Polskich żołnierzy Internowanych = Lengyel Internált Katonákat Segélyező Angol Bizottság és a World's Evangelical Alliance szervezet segítette a magyarországi lengyel menekülteket (HL, HM, 1940, 21–21–3977–443592; Antall: Lengyel menekültek ... 76.

24 HL, HM, 1941, 21–21–4783–547255.; Országos Levéltár Belügyminisztérium IX. osztályának iratai (OL, BM, IX.) 295437, 1941, október 29).

25 HL, HM, 1943, 21–21–6759–542156. Az Alumíniumérc Bánya és Ipar R. T. Igazgatóságának 1943. augusztus 12-én a honvédelmi miniszterhez írott kérelme, VÖ, HL, HM, 1943, 21–21–6759–493622 sz. iratot.

létszáma „megbetegedések miatt 45 főre csökkent”.²⁶ A munka folyamatosságának biztosítására a fertőszentmiklósi táborból 1 lengyel tisztet, 23 hivatásos altisztet és 61 fő lengyel legénységi állományú egyént, összesen 85 főt a mosonmagyaróvári timföldgyárba irányítottak.²⁷ A timföldgyár sűrű kérvényeiből, azok tartalmából is kideríthető, hogy a timföldgyártás gyors növelése nagyon fontos lehetett az Iparügyi Minisztériumnak (de főképpen a német repülőgépiparnak – *L. L.*), mert a bauxitbányák és timföldgyárak újabb és újabb munkásokat kérő leveleikkel állandóan ostromolták a HM. 21. osztályát. Az új igények kielégítése egy idő után azonban nem volt teljesíthető. A fertőszentmiklósi táborparancsnokság táboraiiban a betegek kivételével minden lengyel katonára különböző munkahelyeken – székesfehérvári vadász-tölténygyár, iszkaszentgyörgyi, gánti bauxitbányák, kisiparosok stb. alkalmazásában – dolgozott. „Az R. T.-nek azt a kérését, hogy még 20 fő villanyszerelőt vagy más műszaki képzettséggel rendelkező lengyel menekült katonát vezényeljének oda teljesíteni megfelelő emberanyag hiánya miatt nem tudom...” – jelentette feletteseinek a szombathelyi III. honvéd hadtesparancsnokság lengyel összekötőtisztje.²⁸

A mosonmagyaróvári timföldgyárban dolgozó – fertőszentmiklósi – lengyel katonákat meghatározatlan időre szerződésileg alkalmazták. A munkaadó, tekintettel a munkahiányra, kötelezte magát arra, hogy a helyileg szokásos munkabért fizeti a lengyel munkavállalóknak. A lengyel katonák ily módon alkalmazásba kerültek és önellátók lettek, azaz a munkábaállás napjától kezdődően a kincstári ellátásuk megszűnt. A szakmunkások – lakatos, ács, kőműves – naponta 57 fillér + 30%, a segédmunkások pedig napi 40 fillér + 30% gyári pótlékban részesültek. A munkások (napi 3,5–6 pengő) fizetéséből naponta és személyenként 1,5 pengőt automatikusan levontak gyári lakbér címén.

A fertőszentmiklósi lengyel táborból Mosonmagyaróvárra átvezényelt lengyel katonákhoz a püski lengyel táborból lengyel egészségügyi személyzetet, orvost és ápolót biztosítottak. „A lengyel munkások a szerződés értelmében ugyanúgy OTI-biztosítottak lettek, mint a magyar munkások, tehát eü. szolgálatot náluk (ha szükséges) OTI orvos fogja ellátni. Komolyabb megbetegedés esetén pedig a győri lengyel fiókkórházba utalándók be.”²⁹ A lengyel munkások a fentiek ellenére nem szívesen dolgoztak a „bauxit vonalon”, sokallották a munkát és kevesellették a fizetést. Joggal! Mit sem változtatott ezen a tényen az, hogy a munkaadó gondoskodott a szállásról, fűtésről, világításról, étkezésről (külön díjazásért) és orvosi ellátásról is.

Az Alumíniumérc és Bánya R. T. 1943 őszén is ostromolta kérelmeivel a Sopron környéki táborok parancsnokságait. „... kérjük, hogy a fertőszentmiklósi (Bregencz-majori) lengyel katonái internáltak táborából: Bojzewicz Bro-

26 HL. HM. 1943. 21–21–6753–450722.; HL. HM. 1943. 21–21–6753–074.

27 HL. HM. 1943. 21–21–6753–469303. A mosonmagyaróvári timföldgyárba Fertőszentmiklós-ról átvezényelt lengyel katonák munkaszerződése (1943. május 18).

28 HL. HM. 1943. 21–21–6753–450722. A m. kir. szombathelyi 3. honvédkerületi parancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának (1943. április 8).

29 HL. HM. 1943. 21–21–6753–469303. Munkaszerződés. A betegek részére több hetes vagy akár néhány hónapos betegszabadságot és szanatóriumi gyógykezelést biztosítottak Hévíz, Pesthidegkút, Mátraháza gyógyhelyeken. (HL. HM. 1942. 21–21–6754–478081; OL. BM. 1941–1944–IX–15–4025–107.) Orvosi beutalóval – az ország minden részéből – sok lengyel menekült kereste fel a budapesti gyógyfürdőket (HL. HM. 1943–21–21–6751–427775, 777., 778. sz. iratok; HL. HM. 1944. 21–21–6823–402236, 402516, 402517; HL. HM. 1944. 21–21–6823–345). A lengyel katonái és polgári orvosok számtalan esetben a lengyel táborok környékén lakó magyar lakosságot is gyógykezelték. Vö. HL. HM. 1941. 21–21–4389–30763; Dr. Stanislaw Ksyk volt ezredorvos-főhadnagy visszaemlékezése, Tarnów (Dr. Lagzi István gyűjtése).

nislaw vasesztergályost... Tomaszewski Michael hegesztőt, iszkaszentgyörgyi bauxit bányauzemünkbe vezényelni kegyeskedjék. Kérésünk teljesítésére vonatkozóan előadjuk, hogy a szabad munkapiacon hasonló szakmunkásokat nem tudunk beszerezni, továbbá a nevezettek önként jelentkeztek (kiemelt napi-díjért – L. I.) bányauzemünkbe munkáért”.³⁰

A nagyipari üzemek mellett a közepes nagyságú üzemek is gyakran kérték és szorgalmazták a lengyel munkások kivezénylését. A Fejér megyei Cukorgyár R. T. gyári és mezei munkára 80–90 fő lengyel munkást kért. Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy az igényelt munkások részére 8–10 pengő(!), a szakmunkások részére még ennél is nagyobb munkabért, mintaszerű elszállásolást és étkezést helyeztek kilátásba.³¹ Aki ilyen vagy hasonló munkahelyet tudott szerezni, az jó életkörülményeket tudott kialakítani önmaga és családja számára is.

A lengyel katonai menekültek munkaereje kollektív felhasználásának egyik területe a közérdekű munkák, árvízvédelmi és partvédő munkálatok végzése volt.

1941-től nagyszámú lengyel katonai munkáskülönítmény dolgozott a Duna, Garam, Vág és a Zsitva vízügyi szabályozásánál. Ódalmandon és Esztergom környékén folyószabályozási munkákon 300 fő (bregenczi) lengyel katona dolgozott.³² A Nyitra és a Zsitva völgyében elvégzendő vízügyi munkálatok elvégzésére pedig 400 fő lengyel munkást kértek az illetékes megyék alispánjai. A lengyel altiszteknek napi 1 pengő (zsoldkiegészítést), a tiszteteknek és közlegényeknek naponta és személyenként 40 fillért helyeztek kilátásba munkapótdíj fejében.³³

A HM. 21. osztálya a kérdéses munkálatok elvégzésére két lengyel munkásszázad felállítását és kiküldését tervezte. A megszervezésre kerülő munkásszázadokba századonként 2 tiszt, 5 altiszt, 150 fő legénység, lengyel mérnök, orvos és szakács volt beosztva. A lengyel munkásszázadokhoz kíséretül 1 magyar tiszt, 1–1 altiszt és 5–5 örlegénység tartozott. Az első század összetétele a következőképpen alakult: 1 magyar tiszt, 1 altiszt és 3 fő örlegénység. Az első századhoz 5 lengyel munkásszakasz tartozott, amelyet Esztergomból és Kiscenkőről toboroztak. Az első századhoz lengyel részről József Scheffer századost, földmérőmérnököt és Zygmunt Rafalski főhadnagyot, vízmérnököt osztották be. A második század törzse a következő összetételben került megszervezésre: 1 magyar altiszt és 5 fő örlegénység. A századhoz szintén 5 munkásszakasz tartozott, a század munkásait a Bregencz-majori lengyel katonai táborból válogatták össze. A második század műszaki irányítói Witold Kownacki főhadnagy, földmérőmérnök és Stanislaw Marzec hadnagy út- és hídmérnök voltak.³⁴ Az előbb említett munkálatoknál később szinte kizárólag fertőszentmiklósi és kapuvári lengyelek dolgoztak.

A lengyel munkások jó munkaerőnek bizonyultak, velük a munkaadó meg volt elégedve. A bérezésnél azonban komoly problémák jelentkeztek. Az ún. kincstári munkát végzők napi munkapótdíja (személyenként) 20 fillér, majd hosszas és elkeseredett viták után 40 fillér volt. A 3 m³ föld kitermelése és megmozgatása után előbb 20 fillért, később 40 fillért fizettek. Az érsekújvári Kul-

30 HL. HM. 1943. 21–21–6750–539602.; Vö. Ránki György: Emlékiratok ... 210.

31 HL. HM. 1943. 21–21–6760–526843.

32 HL. HM. 1943. 21–21–6759–472774.

33 HL. HM. 1943. 21–21–6759–473947.

34 I. m.

türmérnöki Hivatal főnöke – Weimann Béla – hiába hivatkozott (különben teljesen alaptalanul – *L. I.*) arra, hogy „a lengyel internált munkások alkalmazásánál szigorú elvként vettük figyelembe eddig is, hogy azok a magyar munkások munkateljesítményével összhangban álljanak.”³⁵

A Kultúrmeérnöki Hivatal nyereszkesedési törekvése hosszú és elkeseredett levélváltásokat eredményezett, sőt politikai, diplomáciai ügygé nőtte ki magát. Nagy felelősség hárult a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályára és személy szerint (a lengyel katonai személyek iránt nagy jóindulatot mutató) Baló Zoltán ezredesre, az osztály vezetőjére is. Az ún. „köbméter vita” kapcsán többen elmentmondásba kerültek a HM. egy korábbi (a 15. osztály) véleményével is. A HM. 15. – jogi és nemzetközi kérdésekkel foglalkozó – osztályának állásfoglalása szerint a lengyelek munkába állítása nem csupán belpolitikai és gazdasági kérdés, hanem Magyarország nyugati kapcsolatainak részét képezi: a „lengyel internáltak Magyarországon való munkára fogása külpolitikai kapcsolatokat is felölel. A Lengyelország, valamint Franciaország és Nagybrittania között fennálló szövetségi viszonyból kifolyólag előállott nemzetközi helyzet, az osztály véleménye szerint indokoltá teszi annak mérlegelését, hogy Magyarországnak az említett hatalmak irányában nem befolyásolná-e kedvezőtlen irányban a lengyel menekültek bármelyik természetű munkára fogása”.³⁶

A beregnczi és kapuvári illetőségű lengyel munkások felháborodása akkor érte el tetőfokát, amikor tudomásukra jutott, hogy a budapesti táborcsoporthoz tartozó – a gyöngyös-sághegyi kőbányában dolgozó – lengyel katonák térítés nélküli elhelyezésben (ingyen fűtés és világítás) részesülnek s „óraberük 66–68 fillér között mozog és napi 8 és 1/2 órát dolgoznak.”³⁷

Dr. Marian Steifer vezérkari ezredes, a lengyel katonai személyek magyarországi képviselője (Przedstawicielstwo Wojska Polskiego internowanego na terenie Królestwa Węgier) Baló Zoltán ezredeshez írott levelében jogos szemrehányással állapította meg, hogy „A komjátí és bánkeszi (fertőszentmiklósi és kapuvári táborcsoportból elvezényelt – *L. I.*) munkáscsoportok f. hó 6-i szemléje alkalmával megállapítást nyert, hogy a munkafeltételek súlyosak. A munka vízben, sárban, agyagban és iszapban folyik Bánkeszitől 5 km távolságban 250 gr csökkentett kenyéradag mellett. A vízben és agyagban végzett 3 m³ akkordmunka után, amelyért a polgári munkások 3 × 90 f = 2,70 P-t kapnak. A dolgozó legénység közül csak 10–15% képes 3 köbméteren felüli munka elvégzésére. Ily módon az internáltak többségének napi keresete: élelmezés 1–1,15 P, zsold 20 f, szállás 2 f., a munkáért járó pótlék: 40 f, összesen 1,77. Eszerint a vízépítési igazgatóság számára a lengyel munkaerő 1 pengővel olcsóbb, mint

35 HL. HM. 1943. 21–21–6759–500343. Az érsekújvári Kultúrmeérnöki Hivatal főnökének levele a honvédelmi miniszterhez (1943. augusztus 1).

36 HL. HM. 1939. 21–21–3205–508841. Az 1913. XLIII. tc. foglalt egyezmények közül az V. egyezmény II. fejezet 11. cikke rendelkezik a semleges hatalmakhoz került hadviselő államokbeli egyének felől, amely nem tartalmaz utalást arra nézve, hogy az „internáltak” munkára foghatók-e vagy sem. Mindezek megállapítása után (belekalkulálva Magyarország valóságos – nem hadviselő – helyzetét és a Németországhoz fűződő kapcsolatait – *L. I.*) a HM. 15. osztálya arra a megállapításra jutott, hogy az analógia juris elvének alkalmazásával a lengyel katonai menekültek munkára fogása (alkalmazása) a hadifoglyokkal (?) történő bánásmód elvei (1936: XXX. tc. III. szakasz 27. cikk) szerint történjék. Az előbbieket szellemében megállapították, hogy „nincsen akadálya” annak, hogy a lengyel katonákat (csak katonai személyeket – *L. I.*) szervezett vagy egyénileg választott munkára vezényeljék.

37 HL. HM. 1943. 21–21–6750. M. kir. katonai internáló (lengyel) Munkástábor Parancsnokság (Pilisvörösvár) 124. sz. sgt. 943. sz. jelentése a lengyel munkások élelmezéséről (1943. január 28).

a helybeli (magyar) munkaerő ... a vízépítkezési igazgatóságnak egy lengyel munkás naponta csak 42 f-be kerül.”³⁸

Történelmi érdekességként idézzük Steifer ezredesnek a Kultúrmérnöki Hivatalhoz intézett ultimátumát. Steifer szerint a következő feltételeket kellett teljesíteni ahhoz, hogy a lengyel munkásszázadok a helyükön maradjanak:

„1. A vízépítő igazgatóság az első három köbméterért 40 fillért fizet, minden továbbiért ugyanennyit. Ezzel megszűnne a 40 f. alappótlék. A napi munkabér eszerint 2.37 P-t tenne ki, azaz 33 fillérrel kevesebbet mint a polgári (magyar) munkásoknál.

2. Műszaki munkát végző tisztek (ásatási, kiszámítási, felmérések) részére napi 1 P. pótlékot, nem kevesebbet mint amilyet eddig a (lengyel) altiszteknek fizetett.

Ha azonban a Vízépítési Igazgatóság ezen feltételeket 1941 augusztus 1-i visszamenő hatállyal nem teljesíti (nem fogadná el – *L. I.*), akkor kérem a komjáti és bánkeszi munkáscsoportokat feloszlatni, annál is inkább miután a lengyel internált katonák munkája iránt – megfelelő és mindkét részt kielégítő feltételek mellett – kereslet mutatkozik.”³⁹

A hivatalos vizsgálat többek között azt is megállapította, hogy a munkások élelmezése sem volt megfelelő. A bánkeszi környékén dolgozó lengyel munkáosztagok magyar parancsnoka az érsekújvári Kultúrmérnöki Hivatalban hivatalosan is követelte, személyesen részt vett különböző tárgyalásokon, hogy a parancsnoksága alá tartozó lengyel munkások a (megígért, pontosabban beígért) felemelt munkapótdíjat megkaphassák. A hivatal a lengyelek jogos kérésétől mereven elzárkózott, arra hivatkozott, hogy nincs megelégedve a fertőszentmiklósi és kapuvári lengyel munkásokkal. A kérdés alaposabb vizsgálatokor kiderült, hogy a lengyel munkásoknak nemcsak az élelmezése volt kifogásolható, hanem az elszállásolással is problémák voltak. A Kultúrmérnöki Hivatal sem kielégítő élelmezést, sem pedig megfelelő szállást nem volt hajlandó biztosítani. A „bregenczi” munkásszázad magyar parancsnoka látva a lengyel munkásokkal való visszaélést, személyesen is azt javasolta, hogy a századot rendeljék vissza és mezőgazdasági munkakörben alkalmazzák, mert „... a mezőgazdasági munkára kiadott lengyel internáltakkal a munkaadók meg vannak elégedve és a munkásoknak sincsen panaszuk munkahelyeiken..., a munkaadók a lengyel (mezőgazdasági) munkásokat elfogadható, jó élelmezésben és elbánásban részesítik.”⁴⁰

A HM. 21. osztályának véleménye szerint a „köbméter vitá”-t sürgősen le kellett zárni. Baló Zoltán ezredes figyelembe vette Steifer ezredes kérését s a komjáti és a bánkeszi környékén dolgozó lengyel munkásszázadokat 1941. augusztus 18-án miniszteri utasításra visszarendelte eredeti táborhelyeikre.

Az előzőekből önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy a lengyel katonai menekültek (elsősorban a legénységi állományúak) körében miért volt és – mint látni fogjuk – maradt ellenszenves az ún. kincstári munka? Még 1943 decemberében is találkozunk munkamegtagadásokkal, a fertőszentmiklósi tábor-

38 HL. HM. 1943. 21–21–6759–495544. Dr. Marian Steifer vezérkari ezredes, a Magyarországon internált Lengyel Hadsereg képviselőjének levele Baló Zoltán ezredeshez a HM. 21. osztályának vezetőjéhez (1941. augusztus 8. Lengyelül).

39 HL. HM. 1943. 21–21–6759–539615.

40 HL. HM. 1943. 21–21–6759–495544. A budapesti lengyel táborcsoportparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának az árvízvédelmi munkát végző lengyel munkásszázadok munkájáról (1941. augusztus 11).

ból munkára kirendelt csoport tagjai közül „... hat lengyel nem akart dolgozni, azt mondták, hogy a budapesti lengyel képviselő (A Lengyel Menekültek Ügyeit Intéző Polgári Bizottság = Komitet Obywatelski dla Spraw Opiekni nad Uchodzcami Polskimi na Wegrzech) úgyis elhelyezi őket polgári táborokba és ott több fizetést kapnak mintha dolgoznak.”⁴¹ Az előző kérdésre a válasz nem egyszerű s főleg nem egyértelmű. Ha azt mondjuk, hogy a lengyel sorkatonák azért vonakodtak dolgozni, mert kevesellették a munkabért, akkor leegyszerűsítjük a kérdést. A magyarországi lengyel menekültek szívesen és jól dolgoztak. Politikai okokból sztrájkoltak, „lassították” a munkát? Volt ilyen eset is. Lényegében arról van szó, hogy a lengyel (katonai) munkavállalókkal egyes munkáltatók előnytelen, a lengyelek szempontjából kedvezőtlen szerződéseket igyekeztek kötni. A munkaszerződés kötése kötelező volt, a szerződésben részletezni kellett az elvégzendő munkát, rögzítették a fizetést, az elszállásolási és étkezési lehetőségeket. A munkáltatók egy része – az uradalmaknak és a nagyvállalatoknak egyébként is kedvező – munkaszerződési pontokat nem, vagy részben tartották be. A lengyel menekültekkel szemben az üzemi katonai parancsnokság elméletileg tehetetlen volt, ezt a lengyel munkások is jól tudták. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a második világháború közepén (1942 közepétől) a mezőgazdaságban és az iparban kibontakozó bér- és sztrájkmozgalomban a Magyarországon dolgozó lengyelek élen jártak, kezdeményezők voltak. Mindez eddig ismeretlen volt a magyar és lengyel történeti irodalomban.

Csupán utalni szeretnénk arra, hogy a fontosabb ipari és mezőgazdasági üzemekben a munkahelyi katonai parancsnokságok üzemi fogdával, bércsökentéssel, a „felbujtók” frontra küldésével büntették a munkabeszüntetőket. A lengyel munkások „büntetése” büntető (zárt és szigorúan őrzött) táborba helyezést jelentett, ezt azonban csak a katonai személyeknél lehetett alkalmazni. A háborús nehézségek (gazdasági és diplomáciai okok) miatt ritkán fordult elő a büntetőtáborba utalás, legalábbis munkamegtagadás miatt. A lengyel menekültek élet- és munkaviszonyainak a tanulmányozása azt bizonyítja, hogy a lengyelek az elsők között reagáltak a magyarországi politikai és gazdasági helyzet alakulására. A magyar munkásoknak is példát mutatva „lassították” a háborús termelést. 1943 januárjában az iszakszentgyörgyi bauxitbányákban dolgozó 675 fő lengyel bányász a kedvezőtlen munkahelyi körülmények miatt „összebeszélt” és kollektívan megtagadta a munkát. A lengyel bányászok munkabeszüntetése azért is jelentős esemény volt, mert időben megelőzte a magyar bányászok második világháború alatti első sztrájkját, amely hasonló okokból 1943. március 10-én a sajbóabonyi kőszénbányában robbant ki.⁴²

A Sopron környékén élt lengyel katonai menekültek élet- és munkaviszonyainak taglalása nem lenne megközelítően sem teljes, ha nem szólnánk a magyarországi lengyel polgári és katonai menekültek általános állami és társadalmi megsegítésének mértékéről, módzatairól.

A katonai menekültek ellátása (ha táborban voltak és nem dolgoztak) 1939 őszétől rang szerint és naponként a következőképpen alakult: tábornok 8 pengő, főtiszt (oficer starszy) 6 pengő, tiszt (oficer mlodszy) 4 pengő, zászlós és tisztjelölt (podhorazy) 2 pengő, a tisztli hozzátartozó naponként és személyenként 2

41 HL. HM. 1944. 21-21-6823-402219. A fertőszentmiklósi m. kir. katonai internáló (lengyel) táborparancsnokság jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokságnak (1943. december 29). Lásd még HL. HM. 1944. 21-21-6823-579729. sz. iratot.

42 HL. HM. 1943. 21-21-6753-439087; HL. HM. 1943. 21-21-6753-416342 (1940. január 30). Vö. Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler ellenes nemzeti egységért. Bp., 1968, 163-165.

pengő ellátmányt kapott. A hivatásos tiszthelyettes részére személyenként és naponként 1 pengő, a nem hivatásos tiszthelyettesek részére 50 fillér, a sorkatonáknak 20 fillér zsoldot állapítottak meg a teljes tábori ellátáson felül.⁴³ A tisztek önellátók voltak s külön kívánságra városokban, falvakban bérelt lakásokban lakhattak, különben ún. tiszti táborokban (magyar katonai üdülőkben, a HM. által bérelt villákban) voltak elszállásolva.

A tiszti és altiszti hozzátartozók ellátási díját az áremelkedésre való tekintettel kezdetben 2,50 pengő, illetve 2,20 pengő összegben állapították meg. A lengyel menekülteknek nyújtott rendszeres állami segély viszonylag szolid, de biztos megélhetést biztosított. 1941-ben a jól fizetett magyar átlagmunkás napi keresete 2,60 pengő volt, illetve 2,40–3 pengő között ingadozott. A mezőgazdaságban rosszabb volt a helyzet, a „pápai és a siklósi járásban például a férfiaknak napi 0,80 pengőt fizettek, a nőknek és a gyermekeknek pedig napi 0,60 pengőt”.⁴⁴ Tehát egy lengyel altiszt háromtagú családjával az előbbieket szerint nagyobb jövedelemmel rendelkezett (de nem minden esetben élt jobban), mint egy korabeli magyar mezőgazdasági munkáscsalád.

A lengyel munkások (mint ahogy a magyarok is) nem egyformán kerestek. 1943 elején a sümegi bazaltbányában dolgozó lengyel bányamunkások havi általányban 160–220 pengő munkabért kaptak, más üzemekben, bányaüzemekben dolgozó honfitársaiké pedig alig 70–150 pengő volt. A salgótarjáni üvegyár magyar munkásainak napi bére 3–4 pengő, a szakmunkásoké pedig 5–6 pengő volt. A lengyel menekültek viszonylag magas ellátmánya vagy munkabére azonban nem biztosította a várható életszínvonalat, mert a megélhetést (lakás, ruházkodás, egészségügy) anyagi alapok nélkül, a napi segélyösszegekből kellett fedezni.⁴⁵

Król mérnökkari alezredes (a Lengyel Katonai Képviselőt új vezetője) 1942-ben kérte a lengyel katonai személyek zsoldjának felemelését. Król kérésének

43 HL, HM. 1940. 21–21–3552–944. A Honvédelmi Minisztériumból külföldön akreditált magyar katonai attasék részére készített összefoglaló tájékoztató a magyarországi lengyel menekültekről. A polgári menekültek segélyösszegét 1939 őszén a Belügyminisztérium a következőképpen állapította meg: a kiemelt kategóriába tartozó (művész, állami főhivatalnok, egyetemi tanár, egyházi méltóság) családító vagy egyedülálló személy részére naponként 4 pengő, házastárs részére napi 2 pengő, minden gyermek és hozzátartozó részére napi 1 pengő segélyt folyósítottak. 1939. december 15-től a többi menekült 1,50 pengő, 1940. január 15-től a felnőttek és a 12 évesnél idősebb gyermekek napi 2 pengő, a gyermekek 1,50 pengő ellátmányt kaptak. 1941 végén ismét módosították a polgári menekültek segélyezésének mértékét. Az új rendelkezés szerint (a katonai táborokban élő polgári menekülteket is beleértve) a felnőtteknek napi 3 pengő, a családfenntartóknak 4 pengő segélyt állapítottak meg. 1942. január 1-én a katonatiszti hozzátartozók – rangra való tekintet nélkül – naponként és személyenként 4,50, a gyermekek 3 pengő összeget kaptak. (Lásd még: SML. A tabi járás főszolgabírójának iratai 4 (81)–1943; a BM. IX. osztályának körlevele a lengyel polgári menekültek segélyezéséről; HL, HM. 1943. 21–21–6753–495822; Baló Zoltán ezredesnek a HM. 21. osztályvezetőjének az összes honvédkerületi és hadtestparancsnokság részére kiadott, a lengyel menekültek ellátását szabályozó HM. rendelete. 1943. július 27.) 1943. szeptember 1-től a menekültek az alábbi segélyösszeget kapták: családfő 5 pengő, feleség 4 pengő, minden gyermek 3 pengő. A kiemelt ellátásban részesülőknél a családfő napi 7 pengő, a feleség 4 pengő, minden gyermek 3 pengő, a katonatiszti hozzátartozók esetében a feleség napi 5 pengő, a gyermek 3 pengő zsoldot kapott. Igazolt lengyel főiskolai és egyetemi, valamint középiskolai tanulók napi ellátmányát 5,50 pengőben állapították meg (HL, HM. 1943. 21–21–6753).

44 Puskás A. I.: Magyarország a II. világháborúban. Bp., 1971, 85.

45 HL, HM. 1943. 21–21–6753–495822. Baló Zoltán ezredesnek, a HM. 21. osztályvezetőjének az összes hadtest és honvédkerületi parancsnokság és valamennyi lengyel katonai (internálói) táborparancsnokság számára kiadott, a lengyel menekültek ellátását szabályozó HM. rendelete (1943. július 27.).

megfelelően 1943 elején a HM. rendelkezés eredményeképpen a tábornok napi 9 pengő, törzstiszt (ezredes, alezredes, őrnagy) 7 pengő, tiszt (százados, főhadnagy, hadnagy) 5 pengő zsoldban részesült.⁴⁶ A tisztjelöltek és zászlósok zsoldját naponként és személyenként 3 pengőben állapították meg.⁴⁷ Az altisztek és a sorkatonák zsoldja változatlan maradt. A katonákat a zsold és teljes ellátás mellett különféle természetbeni járandóság illette meg.⁴⁸

A Sopron környéki lengyel katonai táborkból számosan dolgoztak egyéni munkavállalóként is. Az 1943. február 4-i országos összesítő szerint a soproni vasárugyárban 25 fő, a mosonmagyaróvári timföldgyárban 49 fő, a sághegyi bazaltbányában 9 fő, Pápán a húsárugyárban 15 fő, magánosoknál mezőgazdasági munkán összesen 523 lengyel katonai menekült dolgozott. Mexikó-pusztán 15 fő, a kapuvári Esterházy uradalomban 41 mezőgazdasági lengyel munkás, Sopron város gazdaságában 38 fő, az erdőhivatalban 7 lengyel erdész munkavállaló dolgozott. A kisalföldi uradalmakban összesen: 184 fő, a különböző ipari létesítményekben 162 fő, Brennbergbányán pedig 65 lengyel munkás dolgozott. Ezen túlmenően Sopronban 118 fő lengyel katonai kisegítő munkásként volt alkalmazásban.⁴⁹ Fizetésük a végzett munkától, a beosztástól függően 90–400 pengő között váltakozott.

A fertőszentmiklósi lengyel táborcsoport állományából (1943. június 1-i létszámkimutatás szerint) 1 tiszt, 3 tisztjelölt, 52 altiszt és 694 fő katona mezőgazdasági munkát végzett. Az iparban 1 tiszt, 11 tisztjelölt, 21 altiszt, 116 fő katona dolgozott. Egyéb (házitanító, kisegítő, kisiparosként bedolgozó) munkán 1 tisztjelölt, 8 altiszt és 93 fő katona volt alkalmazásban. A táboron belüli szolgálatot (lengyel iroda, szakács, borbély, kultúrfelelős, egészségügyi személyzet stb.) 8 tiszt, 1 tisztjelölt, 7 altiszt és 13 fő katona látta el. Munkára alkalmas volt még 1 tisztjelölt, 15 altiszt és 18 katona, beteg, illetve egészségügyi szempontból pihenő állományban volt 213 altiszt és 13 fő katona.⁵⁰ A lengyel munkások létszámában 1944-ben sem tapasztalható különösebb változás, legalábbis a nyilas puccsig. Az 1944. január 1-i létszámkimutatásból tudjuk, hogy Fertőszentmiklós és Bregencz-majorban összesen 1272 fő lengyel katonai menekült (2 törzstiszt, 7 főtiszt, 35 tisztjelölt, 1186 fő katona és néhány lengyel polgári személy) tartózkodott. A tábori állományból 3 tiszt és 1026 fő katona különböző munkahelyeken dolgozott.⁵¹

A lengyel katonák egyéni munkavállalásairól viszonylag kevesebbet tudunk. A források arról beszélnek, hogy a katonák és a tisztek – a lehetőségek-

46 HL. HM. 1943. 21–21–6753–455058. Baló Zoltán-féle hagyaték. Növ. Napló szám: 53/1963.

47 HL. HM. 1943. 21–21–6751–423161.

48 HL. HM. 1943. 21–21–6758–526853. A Honvédelmi Minisztérium átírata a belügyminiszterhez a lengyel internáltak pénzbeli és természetbeni járandóságainak megállapításáról. A dolgozó lengyel katonák részére húsból napi 190 grammot, kenyérből 500 grammot, a nem dolgozó (táborban lévő) katonáknak napi 150 gr húst és 250 gr kenyér fejadagot állapítottak meg. (A második világháború alatti életszínvonal alakulásával kapcsolatban vö. Puskás I. m. 163–167.) A lengyel katonák élelmezésében 1943 őszén ismét változás állott be, a kenyéradagot 150 grammra csökkentették, miközben a mezőgazdasági és iparcikkek árai gyorsan emelkedtek. Vö. Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945. Bp., 1965, 157; Ránki: Emlékiratok ... 205–206.

49 HL. HM. 1943. 21–21–412750. A fertőszentmiklósi m. kir. katonai internáló (lengyel) táborcsoport parancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának. Kimutatás a tábor állományából munkán lévő lengyel internáltakról (1943. február 1).

50 HL. HM. 1943. 21–21–6753. 47405. Kimutatás a fertőszentmiklósi lengyel katonai tábor állományából munkán lévő internált katonákról (1941. június 1).

51 HL. HM. 1944. 21–21–6823–400368. A hadtestparancsnokság jelentéseiből összeállított kimutatás a munkán lévő lengyel internált katonák létszámváltozásáról (1942. szeptember 9).

hez képest – polgári foglalkozásuknak megfelelő munkahelyeket igyekeztek keresni. Több olyan szakemberről tudunk, akik jelentős és felelősségteljes beosztásban dolgoztak a szellemi élet, az ipar vagy a mezőgazdaság területein. Ezekhez a lengyel munkavállalókhoz a munkaadó cég érthető módon ragaszkodott. „Mély tisztelettel kérem, hogy Wisynski Stanislaw lengyel internált őrvezető további... tartózkodását engedélyezni kegyeskedjék... , nevezett kiváló szakmunkás, aki egyrészt a magyaróvári m. kir. Gazdasági Főiskola növénytermesztési kísérleti telepén, másrészt a Kisalföldi Zöldmező Szövetség kísérleti telepein minden munkaágban egyaránt nagyon használható. Amennyiben Wisinskinék el kell távoznia, pótlása egyáltalán nem lehetséges, így a motorikus talajművelés lehetetlenné válik és a termesztés folyamata megszakad. Magyar szakértő hiányában a jól bevállott idegen munkások nagyon értékes szolgáltatásokat tehetnek termesztésünk és közellátásunk érdekében.”⁵²

Egyes menekültek Magyarországon szerették volna befejezni (több mint háromszázan be is fejezték) megkezdett tanulmányaikat. Erre vonatkozóan szép példát találhatunk. Pasciak Bregencz-majori lengyel katona levélben kérte a HM. 21. osztályának az engedélyét, hogy iskolai tanulmányait Magyarországon folytathassa, illetve befejezhesse: „Alulírott 26 éves lengyel internált a Bregencz-majori (Fertőszentmiklós) internáló táborból tisztelettel kérem a m. kir. Honvédelmi Minisztériumot, hogy a Lengyelországban megszakadt iskolai tanulmányaim a Budapesti Egyetemen az 1943–44-es tanévben engedélyezni szíveskedjék...”⁵³ A Lengyel Katonai Képviselő (Przedstawicielstwo Wojska Polskiego) több kérése méltányos elintézészt nyert. Aleksander Król mérnökkari alezredes, a Képviselő vezetője 1943 decemberében a HM. 21. osztályához írott levelében azt kérte, hogy a Bregencz-majori lengyel táborban lévő beteges, reumás bántalmakban szenvedő 30 idősebb lengyel altisztet és gyalogost a bregenczi rossz lakásviszonyok miatt a pilisvörösvári lengyel táborba helyezték át, hogy a budai fürdőket látogathassák, és gyógykezeltethessék magukat.⁵⁴ Król kérését Utassy Loránd a HM. 21. osztály új vezetője teljesítette. A bregenczi lengyel betegek elutazhattak Pesthidegkútra szanatóriumi kezelésre.

A Sopron környékén élt lengyel menekültek segítségre számíthattak azokban a válságos években, amikor Magyarországon magyarnak lenni sem volt könnyű, s a magyar lakosság is számtalan problémával találta szembe magát. Beilleszkedtek a magyar társadalomba, osztoztak a nehézségekben is, bár nekik nehezebb volt eligazodni a háború okozta politikai és gazdasági zűrzavarban.

Sopron környéke más szempontból is fontos szerepet töltött be a magyarországi lengyel menekültek életében. A németországi (ausztriai) hadifogoly- és munkatáborokból sikeresen megszökött lengyelek egy része Sopron térségében lépte át a magyar határt, érkezett magyar földre – ami sokszáz lengyel embernek az életet jelentette akkoriban. A levéltári források arról tanúskodnak, hogy a németországi hadifogoly- és munkatáborokban elterjedt annak a híre, hogy Magyarországon a civil lengyel menekültek teljesen szabadon mozoghatnak, tetszőleges helyen dolgozhatnak és a lengyel katonák megfelelő elhelyezésben

53 HL. HM. 1943. 21–21–6755–488406. Pasciak Michal Bregencz-majori internált lengyel katona levele a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályához (1943 június 18. Németül).

54 HL. HM. 1944. 21–21–6823–659079. Aleksander Król mérnökkari alezredesnek, a Lengyel Katonai Képviselő vezetőjének levele a HM. 21. osztályvezetőjéhez (1943 december 15): „... Proszę o laskawe widanie rozkazu przeniesienia z obozu Bregencz-major 30 podoficerów i szeregowców starszych wielkim i chorych szerególnie na reumatyzm – do obozu Pilisvörösvár... Proszę motywaje bardzo złymi warunkami zakwaterowania w Bregencz-major.”

részesülnek. Ez a különben teljesen igaz hír mágnesként vonzotta a hazájukból Németországba elhurcolt lengyeleket, de más nemzetiségű hadimunkásokat is, elsősorban a franciákat.⁵⁵

A lengyelek Magyarországra szökése lényegében a második világháború egész időszakában folyamatos volt. Még 1944-ben is mintegy 700 lengyel keregett menedéket Magyarországon, a magyar nép jóvoltából. A szökésekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni a következő jellemző esetet. Wladislaw Rabinik fiatalkorú lengyel hadimunkás megszökött németországi munkahelyéről. Hosszas gyaloglás után Sopron térségében lépte át a magyar határt: „Jegyzőkönyv. A német–lengyel háború kitörése előtti és utáni időszakban szüleimnél a mezőgazdaságban dolgoztam. 1940. május 12-én egy német munkabizottság munkaszolgálatra hívott be. A bogumilovicei gyülekezőhelyről Krakkóba utaztam. A szállítmánnyal (transzporttal) itt egy hetet töltöttünk. Utána Bécsbe utaztunk. Itt Bécsben munkacsoportokba osztottak, engem egy csoporttal Zeisenhofi birtokra mezei munkára. Itt én 3 évig dolgoztam és 1943. május 22-én egyedül megszöktem és még ugyanazon a napon Oroszvár környékén átléptem a magyar–német határt. Két napi gyaloglás után (!) Fertőszentmiklós községbe jutottam, ahol többszöri kérdeztetés után május 24-én a m. kir. internáló táborparancsnokságnál jelentkeztem.”⁵⁶ A lengyel menekült néhány napi pihenő után a balatonkiliti lengyel polgári táborba került.

A Sopron környéki és a soproni munkásévekre az egykori lengyel menekültek ma is kellemesen, meghatottan gondolnak vissza. Az egyik Sopronban élt és dolgozott lengyel menekült a következőképpen emlékezik: A soproni vasárügyárban az „... üzem igazgatója nagyon szimpatikus ember és kulturális (kulturált) személy volt. Becht Rezsőnek hívták, ... nagyon jól (meg)értette a menekültek sorsát. A mi (kiscenki) katonai parancsnokságunk és a magyar la-

55 HL. HM. 1943. 21–21–6753–470554. A m. kir. szombathelyi 3. honvédkerületi parancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának; HL. HM. 1943. 21–21–6755–488404. A m. kir. szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának (1943. augusztus 2); HL. HM. 1943. 21–21–6757–525016 (1943. szeptember 15); HL. HM. 1943. 21–21–6751–423183. A 3. honvédkerületi parancsnokság soproni állomásparancsnokságának jelentése. Távirat; Lagzi István: Francia menekültek Balatonbogláron. Magyarország 1972. szeptember 24; HL. HM. 1943. 21–21–6751–423220. Jelentés a bécsújhegyi repülőgépgyárból megszököttekről (1943. február 19. Távirati jelentés a HM. 21. osztályának. Szombathely). A lengyelek és franciák Magyarországra szökésével kapcsolatban előfordultak – elgondolkodtató – egyedi esetek is. Sibirik ezredesnek a HM. Elnöki B. osztályvezetőjének egyik feljegyzése szerint Aloyzi Pietruszek lengyel katona 1939. szeptember 21-én lépte át alakulatával a magyar–lengyel határt. Pietruszek a komáromi lengyel táborba került, majd az ún. szabad evakuáció során Franciaországba távozott, ahol a Lengyel Légiónak 2. gyalogezredében teljesített szolgálatot. A francia kapituláció előtt német fogságba esett. 1942 nyarán a németországi hadifogoly- és munkatáborból Magyarországra szökött és menedéket kért a fertőszentmiklósi lengyel táborban (HL. HM. 1942. 21–21–5706–507037). Tadeusz Machniewski 1939. szeptember 20-án érkezett Magyarországra, majd néhány hónappal később visszatért (szökött) Lengyelországba, szülővárosába Zwardonba. Otthon nem talált munkát, ezért visszaszökött Magyarországra, ahol ismét tábori állományba vették. A Németországból Magyarországra szököttek az első katonai vagy rendőr őrszobán (ha oda kerültek) azt is megmondták, hogy melyik lengyel táborba szeretnének kerülni. Vö. HL. HM. 1943. 21–21–6752–429981; HL. HM. 1943. 21–21–5767–546843., 502787.; OL. BM. Ált. K-150–1942–1944–IX–9–4014–245095.; HL. HM. 1943. 21–21–6753–439558(543564), 554075; HL. HM. 1943. 21–21–6753–499749., 493639 (1943. július 14). Négy lengyel katona a németországi hadifogságból megszökött és a fertőszentmiklósi lengyel katonai menekülttáborban jelentkeztek, s a táborban nyertek végleges elhelyezést. Még 1944. január 9-én is csoportosan szöktek Magyarországra lengyelek (HL. HM. 1944. 21–21–6823–404692). Lásd még HL. HM. 1943. 21–21–6753–473040. A szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság jelentése, 1943. május 28).

56 HL. HM. 1943. 21–21–6753–473040. A m. kir. szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának (1943. május 28).

lakosság nagy szimpátiával volt velünk szemben, ... Ami a kulturális életünket illeti, különféle nyelvtanfolyamokat tartottunk, minden magyar és lengyel ünnepet megtartottunk a táborban. A zsoldunk 2 pengő volt (kezdetben) fejenként ... amikor a soproni vasárugyárban dolgoztunk heti 40 pengőt (fizettek), ugyanannyit, mint a magyar dolgozók kaptak. Teljes szabadságunk meg volt és civil ruhában jártunk. Sopronban 1945 áprilisáig voltunk, ... Az egész ottartózkodásomra kezdettől fogva végig (kb. 6 év) nagyon kellemesen emlékszem vissza.⁵⁷

A lengyel menekültekkel kapcsolatban kétségtelen voltak olyan intézkedések (pl. közmunkára rendelés), amelyek sértették a lengyel katonai menekültek érdekeit. A lengyelek túlnyomó többsége azonban méltányos körülmények között élt, gyermekeit lengyel nyelvű iskolákba járathatta.⁵⁸ A katonai menekültek ellátásában egyes esetekben előfordultak problémák. Viszont az is tény, hogy a magyar lakosság is nélkülözött a világháború éveiben. A lengyelek sorsát, életkörülményeik alakulását a magyar lakosság figyelemmel kísérte és lehetőségeihez képest mindent megtett, hogy a menekültek töljék a nehéz időket. A magyar családok ezrei hosszabb-rövidebb időre lengyeleket hívtak meg falura pihenni. A városi kórházakban gyógykezelt lengyelek közül sokan magyar családoknál laktak. Egyszerű és tehetős emberek százai, ezrei azon voltak, hogy legális és illegális úton segítsék a menekülteket. Sokan családi házuk, otthonuk csendjét s viszonylag jobb ellátást ajánlottak fel lengyel ismerőseiknek.⁵⁹

A Magyarországra került lengyel menekültek helyzetét és sorsának alakulását talán Dobi István fogalmazta meg a legtalálóbban. A „magyarok a lengyelekért” mozgalom keretében a lengyeleknek „... iskolákat csináltak ... aki dolgozni akart, annak munkahelyet szereztek városban vagy falun, aki pedig tovább akart menni az országból, útjára engedték, pénzzel segítették. A németeknek nem tetszett a dolog, de hiába tiltakoztak Teleki ellen, ez esetben bátor volt, nyilvánosan is megmondta, hogy népünk testvériséget érez a lengyelek iránt, és mélyen sajnálja sorsukat. Olyan erő volt ebben a magatartásban, s annyira

57 Rudolf Jakubowski zakopanei iskolaigazgatónak, az 1939 őszén Magyarországra menekült Lengyel Hadsereg egykori zászlósának a visszaemlékezése (Dr. Lagzi István gyűjtése).

58 A magyarországi lengyel menekültek számos lengyel nyelvű elemi és középiskolát tartottak fenn. A második világháború idején a megszállt Lengyelországon kívül csak Magyarországon működtek lengyel nyelvű és igazgatású iskolák. Lengyel középfokú iskolák és oktatási intézmények voltak: Czífürdő, Balatonboglár, Balatonzamárdi, Balatonszárszó, Szikszó, Vác, Eger, Somlószőlős, Nagykanizsa, Ersekkéty, Kiskunlacháza helységeken. A Somogy megyei Középrigóc községben kertésziskola, Bényen kereskedelmi iskola, Orozsi községben lengyel népfőiskola működött. A magyarországi lengyel gimnáziumokban (és az egről Lengyel Líceumban) minegy 350 lengyel diák tanult. A lengyeleknek önálló lengyel nyelvű sajtójuk voltévente (Więści Polskie, Fundusz Kultury, Tygodnik Polski, Gazetka Obozowa stb.), sőt gyermek- és ifjúsági újságokkal (Jestem Wasza, Młodziej) is rendelkeztek. Budapesten a lengyel szellemi élet központjaként működött a Biblioteka Polska és az Egyetemi Lengyel Intézet. Vö. Kazimierz Staslerski: Szkolnictwo polskie na Węgrzech w czasie drugiej światowej. Poznań, 1969; OL. BM. 1939-1940-IX-15-4024; HL. HM. 1943. 21-21-6753-413605; HL. HM. 1943. 21-21-6759-537085, 531212; HL. HM. 1940. 21-21-3977-409167; OL. BM. 1944-IX-15-4028-212603. Lásd még Antall i. m. 42-57.

59 HL. HM. 1943. 21-21-6758-526855. Conrád Hauer Arnold ny. vezérőrnagy, soproni lakos levele a HM. 21. osztályvezetőjéhez. Vö. HL. HM. 1943. 21-21-6758-519917., 494513., 442669., 552032. iratokkal; HL. HM. 1943-21-21-6759-537099.; HL. HM. 1943-21-216151-525969; HL. HM. 1943. 21-21-6754-468834; OL. BM. Alt. K-150-1944-IX-4028-255225. Bálint Antal OTI egészségügyi főfelügyelő régi ismerősének, Laszenkó lengyel őrnagynak több hónapi szabadságot eszközölt ki. Az őrnagy betegségének gyógyítása érdekében orvosi gyógykezelést és családi házában elhelyezést biztosított. Vö. HL. HM. 1943. 21-21-6754-481174., 451895., 564522. iratokkal.

a nép akaratából történt minden, hogy Teleki már régen halott volt, Keresztes-Fischernek⁶⁰ jóval kevesebb volt a hatalma, a lengyelek gondozásában kialakult gyakorlaton mégsem mert változtatni és ennek később a Magyarországra került szovjet, francia, és angol hadifoglyok is hasznát látták. Kevés emberséges dolog lehetett tapasztalni országunkban ezekben a nehéz években, végtelenül jól-ezzet érezni, hogy legutóbb a lengyelekkel tisztességesen bántunk, emiatt nem kellett szégyenkezünk, nem a világ, de önmagunk előtt sem.”⁶¹

A magyar lakosság minden rétege kivette részét a lengyelek megsegítéséből. Egyesek tudatosan, mások ösztönösen, igaz emberségből támogatták a legnehezebb hónapokban is a „magyarok a lengyelekért”-mozgalmat. Ezzel gyakorlati példát és értelmet adtak a magyarországi lengyelbarát szimpátiának.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Merényi László:

A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban

1. Bevezetés

Több mint hat évtizeddel ezelőtt, 1913-ban hazánk politikai életére a háborús veszély nyomta rá bélyegét. A két balkáni háború és ennek kapcsán a monarchia erős kardsörtetése feszültté tette a nemzetközi helyzetet. Mindez jogos aggodalmat keltett a magyar közvéleményben. A munkásosztály és a vele szövetséges polgári baloldal tiltakozott a háborús veszély ellen. A béke követelését a reakciós kormányzat elleni harccal kapcsolta össze.¹

Ebbe a békéért és a demokráciáért folyó országos mozgalomba bekapcsolódott Sopron népe is. Igaz, hogy a helyi politikai viszonyok nem voltak éppen a legkedvezőbbek. A város urai a fennálló rend szilárd támaszainak számítottak, s a polgárság széles rétegei lojalitást tanúsítottak irántuk. A város és a megye fejlődése a századforduló táján országos viszonylatban lemaradt.² Ennek ellenére azonban az 1910-es évek eljén már kialakult egy elég jelentős, a fináncsökés-nagybirtokos kormányzattal szembenálló tábor Sopronban.³

A haladó erők gerincét a munkásosztály képezte. 1910-ben Sopron lakossága 31 597 fő volt, ebből 4534-en dolgoztak az iparban.⁴ A munkásmozgalom már több évtizedes múltra tekinthetett vissza a városban. A Szociáldemokrata Pártnak 1913-ban 800 tagja volt Sopronban.⁵ Tömegbefolyása azonban ennél szélesebb rétegekre terjedt ki. Ki kell

⁶⁰ Keresztes-Fischer belügyminiszter közismert volt lengyelbarátságáról. Éveken keresztül fedezte beosztottja, dr. Antall József miniszteri osztálytanácsosnak, a IX. osztály vezetőjének a lengyel menekültek érdekében kifejtett tevékenységét.

⁶¹ Dobi István: *Vallomás és történelem*. Bp., 1962, 132–133.

¹ A két balkáni háború visszhangjával és az országos háborúellenes mozgalommal foglalkozik a szerző tanulmánya, mely a Századokban 1974 folyamán jelenik meg.

² Mollay Károly: *Sopron vármegye vázlatos története*. Vö. Csatkai-Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 106.

³ Tanácsköztársaság Sopron 1919. Összeállította Kertész István Sopron, 1959, 10.

⁴ Heimler Károly: *Sopron topográfiája*. Sopron, 1936, 89, 94.

⁵ A magyarországi szociálistikus munkásmozgalom az 1913. évben Bp., 1914 (Államrendőrségi jelentés. A továbbiakban *Munkásmozg.*), 143–145 (Kimutatás a vidéki pártszervezetekről).

emelnünk, hogy a munkások szervezettsége Sopronban 18⁰/₀-os volt, tehát magasabb volt a mintegy 10⁰/₀-os országos aránynál.⁶ A SZDP harcát segítették a szakszervezetek is. 1912 végén már 10 szakmai csoportjuk működött a városban.⁷ A munkásszályon kívül a haladás táborához tartoztak a polgári baloldali erők is (mint a radikálisok vagy a köztársaságiak).

Sopron népe már 1912 őszén tiltakozott az akkoriban kezdődő háborús veszély ellen.⁸ A következő időszakban, 1913 első tíz (európai és hazai válsággal egyaránt teli) hónapjában sem maradt tétlen a város munkássága. A továbbiakban tekintsük át a soproni proletárok harcát e nehéz időszakban.

2. Az általános sztrájk előkészületei

Miután 1912. december 3-án a Balkánon — két hónapos időtartamra — elhallgattak a fegyverek, hazánkban a közfigyelem átmenetileg ismét belpolitikai kérdések felé fordult. 1912. december 31-én a hatalmon lévő tőkés-földbirtokos „munkapárti” kormány olyan választójogi törvényjavaslatot terjesztett elő, amely a szavazók számát 6⁰/₀-ról csak 10⁰/₀-ra emelte volna. Ez a „reform” tehát továbbra is kizárta a munkások és a parasztok millióit a szavazati jogból. Ez országszerte általános felháborodást keltett.

„El kell utasítanunk e csaló választójogi tervezet!”⁹ — a helyi haladó sajtó e megállapítása tükrözte a soproni baloldali közvélemény álláspontját. Ez jutott kifejezésre a város munkásainak 1913. január 12-i gyűlésén is. Ezt a Városi Tornacsarnokban rendezték meg, mintegy 350—400 résztvevővel.¹⁰ A megjelenteket Horváth Sándor üdvözölte. Knapp Gábor elnökölt. A gyűlésen Ferenczi János magyarul, Wajdits Béla pedig németül mondott beszédet (figyelembe véve a lakosság kétnyelvűségét). Mindketten élesen tiltakoztak a választójogi törvényjavaslat ellen. „Szavazzanak le a polgárok és a munkások minden befolyásolástól mentesen és akkor az így kialakulandó többséget elismerjük igazi többségnek” — állapította meg Ferenczi János. Bírálta a polgárságot, amely eddig „teljesen közömbösen viselkedett a mi küzdelmeinkkel szemben.”¹¹ A gyűlés rendben folyt le. „Hatósági beavatkozásra szükség nem volt” — írta a rendőrkapitányi jelentés.¹² A megmozdulás végén határozatilag ítélték el a kormány választójogi tervezetét.¹³

Már ezekben a napokban országszerte felmerült az a javaslat, hogy az úri kormányzat megbuktatására és a demokrácia kivívására általános sztrájkot kellene szervezni. Ilyen hangok hallatszottak Sopronban is. A város vasmunkásai január 19-én összejövetelt tartottak. Itt elhatározták: „azonnal leteszik a szerszámot”, ha erre az országos pártvezetőségétől felszólítást kapnak.¹⁴ Január 26-án — a közhangulat hatására — a Szociáldemokrata Párt rendkívüli kongresszusa határozatot hozott az általános sztrájkról. (Ennek időpontját március elejére tűzték ki.)¹⁵

A következő hetekben nagyarányú előkészületek indultak Sopronban is a tervezett tömegsztrájk érdekében. Erre vonatkozó határozatot hoztak az itteni nyomdák-

6 Mucsi Ferenc: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége 1890 és 1918 között. Bp., 1972, 26.

7 Szakszervezeti Ertesítő 1913. július (X. évf. 7. sz.) 58–59.

8 Az 1912 őszi győr-soproni háborúellenes mozgalomról vö. a szerző tanulmányát (SSz. 1961, 359–365).

9 Radikal (a soproni polgári radikálisok hetenként kétszer megjelenő, német nyelvű lapja, a továbbiakban R.) 1913. jan. 9.

10 A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 4/A kötet (1907–1914). Szerkesztette: Erényi Tibor, S. Vincze Edit, Mucsi Ferenc, Kende János. Bp., 1966 (A továbbiakban: MMTVD), 592.

11 MMTVD i. h.

12 MMTVD i. h.

13 MMTVD 593–594.

14 Népszava (a továbbiakban: N.) 1913. jan. 15.

15 Munkásmozg. 30.

szok gyűlésén február 6-án. (Itt Wajdits tartott tájékoztatást a politikai helyzetről.)¹⁶ Február 16-án pedig Brennbergbánya és Ágfalva dolgozói közös gyűlést rendeztek. A szónok ezúttal is Wajdits Béla volt. A megjelent sokszáz munkás határozatban mondta ki: egy emberként hagyja abba a munkát, ha a nagy harc megkezdődik.¹⁷

A munkásság harcát támogatta a polgári demokratikus ellenzék is. A baloldali kispolgárok és értelmiségiek február közepén Sopronban is szolidaritásukról biztosították a szocialistákat. Együttal kimondották: a nagy sztrájk napjaiban anyagilag támogatják a proletárok gyermekeit.¹⁸ A polgári baloldal sajtója is rokonszenvét fejezte ki a nagy harcra készülő munkásság iránt. „Ügyük igazságos”¹⁹ — ilyen és ehhez hasonló megállapításokat gyakran tett ezekben a hetekben.

A soproni szocialisták és a polgári baloldal február 23-án közös népgyűlést rendeztek Sopronban. Ez országos figyelmet keltett. A soproni gyűlés fontosságát mutatja, hogy azon a Szociáldemokrata Párt és a parlamenti ellenzék több országos vezetője is megjelent.²⁰ A soproni népgyűlésen a legnagyobb érdeklődést *Buchinger Manó* beszéde keltette. A szociáldemokrata pártvezetőség titkára leplezte a „munkapárti” kormány törvénysértéseit. Kitért egyúttal arra, hogy a hatalmon lévők kardesörtetése okozta az előző hónapok európai feszültségét. Hasonlóan támadták Tisza klikkjét *Vázsonyi Vilmos* és más szónokok is.²¹ A soproni közös megmozdulás — melyen több ezren jelentek meg — jól sikerült. A végén határozatot hoztak a közelgő általános sztrájk támogatásáról.²²

A nagy összecsapásra készültek az uralkodó körök is. Sopron megye hatóságai félték a munkásság mozgalmától. Ezért a főispán február 2-án karhatalmi erősítést kért a belügyminisztériumtól.²³ Ezt a támogatást azonban nem kapta meg, hiszen a kormánynak a legtöbb erőt Budapestre és a főbb iparvárosokba kellett összpontosítania. Február végén és március elején Sopron megye rendőrségét és csendőrségét mindenesetre készenlétbe helyezték. A gyárosok is a maguk módján készültek a nagy sztrájkra: a munkásokat Sopronban tömegesen bocsátották el.²⁴ Ez a megfélemlítés célját szolgálta.

Objektíve a hatóságok helyzetét erősítette a kispolgárság nagy részének magatartása. A kisiparosok és kiskereskedők többsége Sopronban nem követte a demokratikus baloldal felszólítását és elítélte a tömegsztrájkra való készülődéseket. Ezek a kispolgári rétegek idegenül néztek a munkásosztályra. Ellentmondásos helyzetbe kerültek azonban február közepén. A hatóságok ugyanis ekkor a soproni piaci árusok adóját felemelték. Ez súlyosan sértette a kiskereskedők érdekeit. Ez utóbbiak maguk is az eddig helytelenített sztrájk fegyveréhez folyamodtak. Február 16-án a soproni piaci árusok gyűlést tartottak. Felszólalt ezen a helyi polgári radikálisok vezetője, *Zsombor Géza* is. Beszédében — a sajtó tudósítása szerint — „szemére vetette hallgatóságának, hogy a munkások sztrájkját mindig elítélték és most ők maguk is a sztrájk fegyveréhez nyúlnak egy igazságtalan dolog megváltoztatása céljából.”²⁵ A gyűlésen az árusok ígéretet tettek a munkások készülő nagy mozgalmának támogatására. Miután azonban a hatóság orvosolta e kiskereskedők sérelmét, ez utóbbiak ismét elküldönítették magukat a proletárok ügyétől.

Március elején lett volna esedékes a nagy sztrájk kitörése. A Szociáldemokrata Párt országos vezetősége azonban az utolsó pillanatban másként döntött. A tömeg-

16 N. 1913. febr. 9.

17 N. 1913. febr. 18.

18 Sopron (hetenként kétszer megjelenő baloldali polgári lap; a továbbiakban: S.) 1913. febr. 16.

19 R. 1913. márc. 2.

20 N. 1913. febr. 25.

21 *Világ* (Budapest) 1913. febr. 25.

22 N. 1913. febr. 25.

23 Országos Levéltár: Belügyminisztérium Rezervált Anyaga (a továbbiakban: OLBMR) 1913/262. sz.

24 N. 1913. febr. 8.

25 N. 1913. febr. 20; R. 1913. febr. 20.

sztrájkjal való fenyegetés nem készítette meghátrálásra Tiszáékat. A kormány a vártnál erősebbnek bizonyult és készen állt a mozgalom vérbefojtására. A szociáldemokrata pártvezetőségnek be kellett látnia: „nem érdemes, hogy proletárvér folyjék... elszámítottuk magunkat.”²⁶ Ezért március 4-én kiáltványt adott ki a tömegsztrájk elhalasztásáról.²⁷ Ezt Sopronban is sok helyen plakát formájában ragasztották ki. Az itteni polgárság megkönnyebbüléssel fogadta ezt a fordulatot.²⁸ A munkások körében viszont — akárcsak országos viszonylatban — Sopronban is nagy volt a csalódottság. A következő hetekben a mozgalmi élet bizonyos visszaesését lehetett megfigyelni a városban.

A sztrájkra való előkészületek mellett a soproni dolgozókat ezekben a hónapokban erősen foglalkoztatta az 1912 őszén behívott tartalékos katonák ügye. 1912 decemberében bekövetkezett az európai feszültség átmeneti enyhülése. Mindenki azt várta, hogy ezeket a katonákat hazaengedik. Ez a reménység azonban nem teljesült. Az uralkodó körök továbbra is a kaszárnyákban tartották a behívott tartalékosokat.

A bevonult katonák között sok szervezett munkás volt. Ez volt a helyzet a soproni laktanyákban is. Az itt szolgáló, egyenruhába bújtatott munkások körében 1912/13 telén erős volt a békeagitáció. Nemeszser kifejezték tiltakozásukat a kardcsörtetés ellen. Ezért tisztjeik nagyon haragudtak rájuk. „Verfluchte Sozialisten” (‘átkozott szocialisták’) — ilyen jelzőkkel illették e közkatonaikat számos alkalommal a soproni kaszárnyában.²⁹

A Népszava egyik riportjában érdekesen tárta fel a közhangulatot a soproni laktanyában. Leírta például egy tiszthelyettes vitáját az újoncokkal. Megkérdezte tőlük: szívesen mennének-e háborúba? „Megy a fene szívesen” — válaszolták tömör egyszerűséggel. „Nekünk, a népnek nincs belőle semmi hasznunk.” Erre a tiszthelyettes meggyőzéssel próbálkozott. Anyagi érdekekre hivatkozott. Kifejtette ezért az újoncnak: ha a háborúban sikerül egy országot meghódítani, nálunk kevesebb adót kell majd fizetni. A behívott proletárok azonban gúnyos választ adtak erre: „Mindenki kevesebbet fog fizetni — egy Koronával. Ezért uagyan nem érdemes meghalni!”³⁰ Ez a frappáns válasz megmutatta a szervezett munkások öntudatát; nem más népek kifosztásával akartak anyagi helyzetükön javítani.

1913 elején a közvélemény Sopron megyében is követelte a behívott tartalékosok hazaengedését. A helyi haladó sajtó is támogatta ezt a jogos kívánságot.³¹ A hadvezetőség azonban továbbra is fegyverben tartotta az 1912 őszén behívottakat. Ez is mutatta, hogy a monarchia urait nem békés szándékok vezérelték.

3. Háborús válság április—májusban

Az 1912 decemberében megkötött ideiglenes fegyverszünet két hónapig tartott. Februárban ismét kiújultak az ellenségeskedések a Balkánon. A monarchia vezető körei nyílt kardcsörtetésbe kezdtek. Áprilisban a kis Montenegró állam csapatai elfoglalták Skutari albán várost. A helyi stratégiai fontosságára tekintettel a monarchia katonai beavatkozással fenyegetőzött. Április végén és május elején minden nap lehetett várni Ausztria—Magyarország hadüzenetét. Ha ez bekövetkezik, ez más nagyhatalmak beavatkozását és ezzel a világháború kitörését vonta volna maga után.

A háborús válság áprilisban komoly aggodalmakat keletkezett Sopronban is. A lakosság érzelmeit jól tükrözték a haladó sajtó cikkei. „Üjabb pénz- és véráldozatokat akarnak, sőt fognak kivágni a bőrünkéből!”³² — az ilyen megállapításokat hamarosan

26 MMTVD 645.

27 Munkásmozg. 56—58.

28 Soproni Napló, 1913. márc. 6.

29 N. 1912. dec. 4.

30 Ez a riport a lap 1912. december 4-i számában jelent meg.

31 S. 1913. jan. 28; R. 1913. febr. 6, stb.

32 S. 1913. ápr. 27.

még erősebb tiltakozások követték. „Még csak az kell ennek a szerencsétlen országnak, hogy bekövetkezzék az, ami a jelek után ítélve, elkerülhetetlennek látszik... vajjon a vér és a velejáró pénzáldozat... az országot, ki tudja, hány évre veti vissza?”³³

Május első napjaiban különösen erős volt a félelem légköre hazánkban. A soproni közhangulatot jól adja vissza a helyi baloldali sajtó egyik írása. „Mi lesz? Ezt kérdik egymástól az utcán járókelő emberek. Megyünk-e háborúba, itthon maradunk-e? Határozott megnyugtató felelet persze sehonnan sem érkezik.”³⁴ Az uralkodó körökkel szembeni bíráló sokszor igen éles szavakat használt. Az egyik cikk például „ostoba politiká”-val vádolta a bécsi és a budapesti kormányokat.³⁵

1913 áprilisában békemozgalom indult országszerte. Ennek vezető erejét a munkásosztály képezte. A háborúellenes agitáció kibontakozott Sopron megyében is. A szociáldemokrata szervezetek több összejövetelen emelték fel tiltakozó szavukat a háború ellen. Különösen hatásosnak bizonyult az, hogy ebben az évben Sopronban is — akárcsak az egész országban — a munkásság hagyományos május 1-i ünnepei béketüntetéské alakultak át.

Sopronban május 1-én délelőtt a munkások nyilvános népgyűlést tartottak. *Ifj. Tóth Gyula* elnökölt itt. *Wajdits Béla* mondott nagy beszédet. Ebben — a hagyományos május 1-i ünnep jelentőségének méltatása mellett — kitért a külpolitikai helyzetre is. Elítélte a monarchia háborús fenyegetőzését. „Beszédének ez a része erős visszhangra talált”³⁶ — állapította meg az erről szóló sajtótudósítás. *Ferenczi János* helyi szocialista vezető is hasonló szellemben foglalt állást a béke mellett.³⁷

Délután került sor a soproni munkásság felvonulására. Az előzetes terv az volt, hogy délután két órakor a városháza előtt gyülekeznek, s innen vonulnak majd a Várkerületen, a Széchenyi téren, a Rákóczi utcán és a Kossuth úton át a sörgyárba.³⁸ A programot végre is hajtották. Mikor a városháza elől elindult a menet, élén egy hatalmas feldíszített autó haladt. Utána a kerékpárosok, majd a munkásporolók következtek. Ezután jött a különböző szakmák dolgozóinak menete. Több mint ezren vonultak a sörgyár kertjébe. Itt kultúrműsorra került sor; a szavalatok és a Testvériség Dalárda énekei is a háborúellenes tiltakozást fejezték ki. A május 1-i tüntetés során a „Vesszen a háború!”, „Eljen a világbéke!” kiáltások töltötték be Sopron városát.³⁹

Május 1-én Brennberg—Bánfalván is szép ünnepség zajlott le. Délelőtt a bányászok százai vonultak végig a falun, háborúellenes jelszavakkal. A Knabel-féle vendéglő volt a délutáni gyűlés színhelye. *Molnár Rezső* elnökölt ezen. *Wajdits* (ki délelőtti soproni beszéde után most sietve érkezett ide) volt az ünnepi szónok. A Brennberg-bánfalvi május 1-i ünnepség is a béke követelésének jegyében történt.⁴⁰

A Sopron megyei polgári baloldal háborúellenes tiltakozása gyengébb volt. Itt érdemes külön foglalkoznunk a köztársaságiakkal. Ez a nyíltan Habsburg-ellenes mozgalom 1913 tavaszán kezdett szórványosan jelentkezni ebben a megyében is. Érdekes módon nem Sopron városában került erre sor, hanem Felsőpulya (ma: Oberpullendorf) járási székhelyen. Az itteni főszolgabíró április 3-án riadtan jelentette a belügyminiszternek: a falu intelligenciája körében „a köztársasági eszme lábra kapott.”⁴¹ A hatóság persze megtette intézkedéseit. Egy *Kmety* nevű számtisztet — a republikánus propaganda terjesztésének vádjával — át is helyeztek innen. Az itteni úri

33 S. 1913. máj. 1.

34 S. 1913. máj. 4.

35 S. 1913. máj. 8.

36 N. 1913. máj. 6.

37 S. 1913. máj. 4; N. 1913. máj. 6.

38 S. 1913. máj. 1.

39 N. 1913. máj. 6.

40 N. i. h.

41 OLBMR 1913/217. sz.

kaszinó választmánya pedig kimondta: „Tekintse magát kidobottnak a kaszinóból az, aki a köztársasági eszmével rokonszenvet... érez...”⁴²

Az Országos Köztársasági Párt 1913 április—májusában élesen tiltakozott a háborús veszély ellen. A mozgalom hívei Sopron megyében is hasonlóan foglaltak állást. Ezért is indult hatósági üldözés ellenük. Ebbe a megyébe is megérkezett májusban a belügyminiszter rendelete. Ez felhívta a hatóságokat: tiltsanak be minden republikánus rendezvényt, mert „maga a köztársasági párthoz való tartozás nem más, mint ellenszegülés a fennálló rend ellen.”⁴³ Az erős rendőri nyomás hatására Sopron megyében is megszűnt a köztársasági mozgalom. (1913 júniusában pedig országos viszonylatban került sor a párt feloszlására.)

1913 május elején a Skutarival kapcsolatos nemzetközi válságot diplomáciai úton rendezték. A bizonytalanság azonban még hosszú hetekig tartott. Ezt bírálta a baloldali Sopron megyében is. „Magyarország népe érzi az örült fegyverkezés és pénzpocsékolás átkát”⁴⁴ — írta a helyi sajtó egy jellemző kommentára. Ezekben a hetekben egyébként volt egy szenzációja is a megyének. *Berchtold Leopold*, a monarchia külügyminisztere (ki jelentős mértékben volt felelős az állam kardcsörtetéséért) május 21-én szabadságot vett ki néhány napra. Az a hír terjedt el, hogy ebből az alkalomból Sopron megyei peresznye birtokára vonul vissza. Olyan értesülések is voltak, hogy ez alkalomból a községbe interurbán telefont is bevezetnek. A soproni baloldali sajtó megjegyezte: bárcsak „Peresznyéről kelne szárnyra az epedve várt hír: a béke állandó és a tartalékosok hazamehetnek.”⁴⁵ Ez a szenzáció azonban hamarosan elszállt, miután kiderült: Berchtold mégsem Sopron megyében fogja eltölteni a szabadságát.⁴⁶

1913. május 30-án a Balkánon elhallgattak a fegyverek. A harcoló felek békét kötöttek. Az első balkáni háború befejeződését Sopron megyében is megkönnyebbüléssel fogadta a közvélemény.⁴⁷ Ezután mintegy két hétig a belpolitika felé irányult a közfigyelem. Lukács László miniszterelnök június elején megbukott (miután lelepleztek visszaéléseit). Megelégedéssel fogadta ezt a soproni haladó közvélemény is. A város radikális pártja táviratilag fejezte ki örömét Lukács bukása felett.⁴⁸ Hamarosan azonban felháborodást keltett az a hír, hogy a közgyűlöletnek „örvendő” Tisza Istvánt nevezték ki miniszterelnökké. Tiltakozást keltett ez Sopronban is.⁴⁹ (A város népe egyébként már 1910-ben véleményt nyilvánított Tiszáról, amikor kő- és tojászáporral fogadta a „munkapárt” ide látogató vezérét).⁵⁰

4. A második balkáni háború visszhangja

Nem sokáig örülhetett a magyar közvélemény a nemzetközi feszültség átmeneti enyhülésének. Alig ért véget az első balkáni háború, hamarosan megkezdődött a második. A monarchiát ennek kirobbantásáért komoly felelősség terhelte. Az osztrák-magyar vezető körök egymásra uszították a balkáni országokat azért, hogy a zavarokban halászhasanak. A második balkáni háború nem tartott sokáig. Június 29-én kezdődött és az augusztus 10-i békekötéssel ért véget. Az ezzel kapcsolatos nemzetközi válság azonban októberig elhúzódott.

A második balkáni háború kitérése aggodalmakat keltett a Sopron megyei közvéleményben.⁵¹ A szocialisták ismét megkezdték az agitációt a béke érdekében. Ösz-

42 S. 1913. jún. 8.

43 OLBMR 1913/217. sz.

44 S. 1913. máj. 22.

45 S. i. h.

46 S. 1913. máj. 25.

47 Soproni Napló, 1913. máj. 31.

48 S. 1913. jún. 8. (A táviratot Vázsonyi Vilmosnak címezték, akinek nagy szerepe volt Lukács panamáinak leleplezésében.)

49 S. 1913. jún. 8; 1913. jún. 5, stb.

50 Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Összeállította Horváth Zoltán. Sopron, 1964, 139–140.

51 R. 1913. júl. 3; S. 1913. júl. 6, stb.

szejöveleteiken hangoztatták azt a kívánságot, hogy a balkáni ellenségeskedések minél hamarabb érjenek véget, s egyúttal követelték, hogy a monarchia tartózkodjék a fegyveres beavatkozástól. A háborúellenes rendezvények közül kiemelkedett a július 6-i ágfalvi gyűlés, amelyen megjelentek a brennbergi bányászok is. *Schulmeister Lipót* elnökölt a gyűlésen. Wajdits mondott beszédet a politikai helyzetről. Élesen elítélte a monarchia kardcsörtetését. A július 6-i ágfalvi megmozdulás jól tükrözte a munkásság elégedetlenségét a kormányzat kül- és belpolitikájával szemben.⁵²

Alig ért véget a második balkáni háború, a monarchia vezető körei újabb izgalmat keltettek a közvéleményben a hadsereg létszámának emelésével. Ennek terveiről már tavasszal és nyár elején is szivárogtak ki értesülések. Valahányszor egy-egy ilyen hír felröppent, a baloldali sajtó élesen tiltakozott. Ez történt Sopronban is. „Véradó, amit ifjú nemzedékünkön hajtának be és súlyos pénzaadó, amelyet az egyéb lehetetlen terhek alatt összerokadt polgársággal fognak kifizettetni”⁵³ — írta a haderő létszámemelési terveiről egy jellemző helyi kommentár.

Augusztusban aztán az erre vonatkozó javaslat nyilvánosságra került. Sopron haladó közvéleménye is osztozott az országos felháborodásban. Ezt tükrözte a baloldali sajtó is. „A katonaság létszámának növelése csökkenti a munkáskezeket, megapasztja a kenyérkeresőket és növeli másrészt a közterheket”⁵⁴ — állapította meg az egyik cikk. A helyi közvélemény élesen elítélte a Tisza-kormányt a bécsi hadvezetőség követeléseinek támogatásáért.⁵⁵

Ismét erőteljesen hangoztatta a haladó sajtó azt a kívánságot, hogy a még 1912 őszén bevonultatott tartalékosokat engedjék haza. A városban számos család kenyérkeresőjét volt kénytelen nélkülözni. A soproni cs. és kir. 76-os gyalogezred katonái hónapok óta a déli határok mentén, Hercegovinában állomásoztak. Keserves sorsukról júliusban levélben számoltak be. „Szomorú sors jutott nekünk, szegény tartalékosoknak” — így kezdődött a levél. „Nem elég, hogy családunk otthon eltartójától megfosztva a szó szoros értelmében éhezik, mert senki sem törődik velük, mialatt mi itt katonai szolgálatot teljesítünk, életünket itt még brutális bánásmóddal is megkeserítik és elviselhetetlenné teszik.”⁵⁶ Beszámoltak többek között arról, hogy Bakody és Neumann honvédeként milyen durva sérelem érte egy basáskodó tiszt részéről.⁵⁷ A soproni katonák levele még erősebb tette a városban az antimilitarista hangulatot.

A már hosszabb ideje tartó nemzetközi feszültség rányomta bélyegét hazánk gazdasági életére is. Nagyarányú pangás volt az iparban, leálltak az építkezések, s mindez komoly méretű munkanélküliséghez vezetett. Sopronban is számos dolgozó volt állás nélkül 1913-ban. A munkanélküliség kérdéséről a Szociáldemokrata Párt október 12-én országsszerte népgyűléseket hívott össze. Ezekben a szónokok kimutatták az összefüggést a gazdasági bajok és a fegyverkezés között.⁵⁸ A soproni szociáldemokrata pártszervezet is gyűlést hívott össze október 12-én délutánra a helyi munkásotthonba.⁵⁹

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1913. október 19—21-e között tartotta **XX.** országos pártgyűlését. A tanácskozáson sok szó esett a külpolitikáról és a háborús veszélyről is. Sopron munkásságát Wajdits Béla képviselte; fel is szólalt a

52 N. 1913. júl. 11.

53 S. 1913. ápr. 20.

54 S. 1913. aug. 14.

55 S. 1913. aug. 3; R. 1913. júl. 24. stb.

56 A levelet a Radikál 1913. július 24-i száma közölte.

57 R. 1913. júl. 24. Az említett basáskodó tiszt, Kulcsár hadnagy Bakodyt a tisztelgés elmulasztásáért fültövön vágta, Neumann tartalékost pedig „disznó”-nak nevezte, mert szabadságot kért.

58 Az október 12-i vidéki gyűlésekről a Népszava 1913. október 14—15—16-i számai közöltek tudósításokat.

59 S. 1913. okt. 12. (A gyűlésről és annak részleteiről közelebbi tudósítás nem jelent meg; így nem biztos, hogy megtartották).

kongresszuson.⁶⁰ (Az országos pártgyűlés jelentése egyébként Sopront azok között a városok között sorolta fel, ahol a pártnak állandó titkársága működik.)⁶¹ A tanácskozás végén elfogadott határozat — többek között — tiltakozott „az osztrák—magyar külpolitikának folytonos nemzetközi bonyodalmakat felidéző s az országot gazdaságilag tönkretévő politikája ellen.”⁶² Ezt a dokumentumot valamennyi jelenlévő — így Wajdits soproni delegátus is — megszavazta.

A második balkáni háborúval kapcsolatos nemzetközi válság 1913. októberében véget ért. A monarchia kardcsörtetése alábbhagyott. Az európai feszültség a következő hónapokban ideiglenesen enyhült. A háború kérdése ezért átmenetileg lekerült a magyar belpolitika napirendjéről. Közben azonban a monarchia uralkodó körei folytatták katonai előkészületeiket. Az osztrák és a magyar kormány október 3-i közös minisztertanácsa végérvényesen elhatározta a hadsereg létszámának nagyarányú emelését.⁶³ (Ezt a magyar parlament Tisza-párti többsége is elfogadta.)⁶⁴

5. *Harc a munkások érdekeiért*

A soproni munkásmozgalom a fő feladatok: a békéért és a választójogért vívott küzdelem mellett nem feledkezett meg a proletárság helyi problémáiról sem. Ez utóbbiakra is elég sok energiát fordított a helyi szociáldemokrata pártszervezet. A soproni szocialistáknak a munkások érdekeiért vívott küzdelme három fő területen volt jelentős: a munkásbiztosító pénztári választások ügyében, a brennbergi bányászok jogaiért való harcban és a munkásművelődés kérdésében. Soproni viszonylatban is — akárcsak másutt — ezek a helyi problémák szervesen kapcsolódtak a békéért és a demokráciáért folyó küzdelemhez.

A munkásbiztosító pénztári választásokra 1913. április 20-án került sor. Nagy érdeklődés előzte ezt meg. A választás ugyanis egyik fokmérője volt a szociáldemokraták befolyásának a munkások körében. Az úri hatóságok természetesen azt szerették volna, ha az SZDP listája kisebbségben marad. Ezért pártfoglalták minden módon a keresztényszocialista „munkásszervezetet”. (Ez utóbbi egyébként sokat beszélt agitációja során a „keresztényi szeretet”-ről, de egy szava sem volt az öldöklő háború veszélye ellen!)

Hossz hetekig tartó agitáció után eljött április 20. A választás napja — a sajtó tudósítása szerint — „szokatlanul mozgalmassá tette a város képét.”⁶⁵ A szociáldemokrata választók a Sas-téri vendéglőben lévő munkásotthonban gyülekeztek. A párvezetők már a kora reggeli órákban megjelentek körükben és biztatták őket. (Erre az alkalomra egyébként Budapestről Sopronban érkezett *Pelczéder Ágoston*, a szociáldemokrata országos pártvezetőség tagja.) A keresztényszocialista szavazók viszont az Új utcában lévő Katolikus Körből indultak el.⁶⁶

A szociáldemokrata munkások — többségüket érezve — a győzelem biztos tudatában mentek szavazni. A megfigyelők kiemelték a dolgozó nők hangulatát: „A munkáslányok éppoly örömmel és lelkesedéssel éltek a jogukkal, mint férfi kollégáik. A piros szegfűt természetesen ők is büszkén viselik. Érdekes, hogy a női választók túlnyomó többségben a szociáldemokrata párthoz tartoznak.”⁶⁷ A bizakodást igazolta a szavazás eredménye. A szociáldemokraták fölényes győzelmet arattak. 2 300 szavazat közül 1700 esett listájukra. (Hasonló volt a választás eredménye a környé-

60 Munkásmozg. 261. (Wajdits felszólalására még vissztértünk).

61 MMTVD 632—664.

62 MMTVD 655.

63 Österreich—Ungarns Aussenpolitik VII. kötet 8 779. sz. okmány.

64 Képviselőházi Napló 1914. jan. 28.

65 S. 1913. ápr. 24.

66 R. 1913. ápr. 24.

67 S. 1913. ápr. 24.

ken. Sopronbánfalván például 317 szavazó közül 311 volt szociáldemokrata!). A tudósítások egyúttal a választás példás rendjét is kiemelték.⁶⁸

A szavazás során nemcsak az bizonyosodott be, hogy a soproni proletárok többsége az SZDP-t követi. Az erőpróba egyúttal érdekesen mutatta be a város egyes üzemeinek hangulatát. A szociáldemokraták befolyása úgyszólván 100%-os volt ekkor a Hess-gyárban, a gumigyárban, a Jakobi-féle szivarkahüvelygyárban, a Schwarz—Steiner és Hasenöhrl-féle téglagyárakban és a nyomdákban. A vasárugyár munkásainak hangulata már megoszlott. A keresztényszocialisták befolyása viszont jelentős volt a gázgyár, a villamosvállalat és a Károlyi-téglagyár, valamint a kisebb iparosok alkalmazottai körében.⁶⁹

A hatóságok számára kellemetlen volt a választások eredménye. Igyekeztek megakadályozni a munkások akaratának érvényesülését. Augusztus elején „formai okora” hivatkozva megsemmisítették a választások eredményét. Az újabb szavazás időpontját szeptember 14-re tűzték ki.⁷⁰ Ismét hetekig tartó agitáció kezdődött. A szociáldemokraták — bár kétségtelenül bosszantó volt a szavazás megismérlése — most sem hagyták magukat. Néhány nappal a szavazás előtt az SZDP szervezete felhívással fordult a proletárokhoz: „Ellenségeink most is, mint a múlt választásoknál, a legotrombább hazugságokkal és rágalomokkal dolgoztak ellenünk... Fogjunk össze valamennyien, munkások és munkásnők!... Eljen a munkásszolidaritás!”⁷¹

A szeptember 14-i szavazások ismét az SZDP győzelmét hozták. Sopronban a szociáldemokraták listájára 1400 szavazat esett, a keresztényszocialistákéra csak 445.⁷² (A választásokon most kevesebben vettek részt, mint tavasszal. Ennek oka az volt, hogy időközben sokan váltak munkanélkülivé.) Sopron megye viszonylatában az összkép kevésbé volt kedvező, bár itt is szociáldemokrata többség alakult ki. Az SZDP 3 651, a keresztényszocialisták 2 037 szavazatot kaptak.⁷³ Ezzel a munkásbiztosító pénztár ügye egy időre lekerült az érdeklődés napirendjéről.

A brennbergi bányászok mozgalma ekkor már kiheverte az 1909-es sztrájk elfojtása okozta nagy csapást. 1913-ban aktivitásuk már komoly méretű volt. Egyik fő követelésük az egyesülési és gyülekezési jog volt; a bányászok szervezkedését ugyanis országsszerte korlátozták a hatóságok. Brennbergbányán a helyi mozgalmi vezetőkkel szemben a munkaadók az áthelyezés eszközeit alkalmazták. Olyan munkahelyre tették őket, ahol úgyszólván alig kerestek valamit.⁷⁴

A brennbergiek harcoltak jogaikért. Márciusban több napos sztrájkra került sor. Ebben a mozgalomban 550-en vettek részt.⁷⁵ Nyáron újabb akcióra került sor: 52 munkást megbüntettek, mert nem voltak hajlandók napi 16 órát (!) dolgozni. Pannassal fordultak a soproni pártszervezethez. Ennek vezetői átiratot intéztek a budapesti bányakapitánysághoz. Megírták, hogy a büntetés jogtalan volt. (Egyébként 16 éven aluli gyerekek is voltak az 52 munkás között!) A soproni pártszervezet beavatkozása eredményes volt. Budapestről kötelezték a brennbergi igazgatóságot, hogy a büntetést vonja vissza.⁷⁶

A brennbergi bányászok helyzete súlyos volt. Miközben az élelmiszerárak emelkedtek (a háborús válság hatására), a béreket viszont náluk 25%-kal csökkentették.⁷⁷ Munkaviszonyaik is rosszak voltak. A bányának csak egy nyílása volt; ha tűz üt ki, nem tudtak volna menekülni.⁷⁸ A bányamunkás szakszervezet lapja ezzel kapcsolat-

68 R. 1913. ápr. 24; vö. még Hünner László: Fűrész Gyula tevékenysége a soproni Szociáldemokrata Pártban. SSz. 1971, 124—130.

69 S. 1913. ápr. 24.

70 R. 1913. aug. 3.

71 S. 1913. szept. 14.

72 S. 1913. szept. 21; R. 1913. szept. 18, stb.

73 S. 1913. szept. 21.

74 Bányamunkás (Budapest) 1913. október 2. (I. évf. 5. sz.)

75 R. 1913. márc. 16.

76 Bányamunkás, 1913. okt. 2.

77 Bányamunkás 1913. szept. 11. (I. évf. 2. sz.)

78 Bányamunkás 1913. okt. 2.

ban közölte Wajdits Béla cikkét. A brennbergi bányászmozgalom múltjának áttekintése után a dolgozók jelenlegi helyzetére tért át. Miután az árak emelkedését a bérek csökkenésével állította szembe, megállapította: „A munkásság teljesen ki van szolgáltatva a társaság lelkiismeretlen önkényének és mindezek után jön a miniszter és megállapítja, hogy a bányamunkásságnak nincs szüksége szervezetre, mert érdekeit a bányatársláda teljes mértékben megvédi.”⁷⁹ A cikk végén Wajdits a következőket írta: „Addig Brennbergben nem lesz nyugalom, míg a magyarországi bányászoknak nem lesz meg az egyesülési és gyülekezési szabadságuk...”⁸⁰

A munkások művelődését a soproni szociáldemokrata pártszervezet szívügyének tekintette. 1913-ban számos előadásra került sor⁸¹; ezek nemcsak napi politikai, hanem egyúttal ismeretterjesztési célokat is szolgáltak. Műkedvelő kultúrcsoportok is alakultak a város proletárjai körében. Ezek közül kiemelkedett a Testvériség Dalárda (mely minden mozgalmi rendezvényen fellépett). A kultúra terjesztését szolgálták az egyes szakmák műsoros estjei. Ezek között a legsikerültebb a nyomdászok augusztus 24-i „nyári ünnepe” volt.⁸²

Az egyetemisták haladó mozgalma, a fővárosi Galilei Kör szoros kapcsolatban volt a szociáldemokratákkal. A soproni baloldali értelmiség meghívására a galileisták matinét rendeztek a városban szeptember 4-én. Budapestről a Galilei Kör két előadója érkezett Sopronba: *dr. Rubin László* és *dr. Polányi Károly*. A matinéra a Papp-reti tornacsarnokban került sor. Polányi Károly „A jelenkor eszmeáramlatairól” címen tartott előadást. Ebben a radikalizmust állította szembe a konzervatívizmussal. Rubin László előadása pedig „Magyarország kulturális térképéről” címet viselte. Szólt a magyar művelődésügy elmaradottságáról és ezt összefüggésbe hozta a nagybirtokrendszer hatásával.⁸³ A két színvonalas előadás nagy sikert aratott. A munkások mellett — a sajtótudósítások szerint — „nagy számú intelligens közönség” is megjelent a matinén.⁸⁴

Erdemes itt megjegyezni, hogy a fővárosi Népszava 1913 elején egy lelkiismeret-ébresztő cikket közölt „A »legműveltebb« város: Sopron” címmel. Sok igazságot tartalmazott ez az írás. Meg kell azonban jegyezni, hogy a cikk kissé eltért a cím szerinti tárgytól. A kultúrátlanságot elsősorban a fürdővel, a kórházzal és a csatornázással kapcsolatos hiányosságokban látta. Kevésbé foglalkozott viszont az iskolákkal és a közművelődés ügyével.⁸⁵ (Az iskolázottság szintje egyébként Sopronban országos viszonylatban magas volt.)

A pártszervezet igyekezett elősegíteni a dolgozók művelődését. Ebben azonban erősen gátolta az anyagi fedezet hiánya. A soproni mozgalom pénzügyi nehézségekkel küzdött. Erről igen őszinte hangon beszélt Wajdits az októberi országos pártgyűlésen. Eles bírálattal illette az SZDP országos szerveit. „A központ évenként azt mondja, hogy a vidék nem csinál semmit, mi viszont azt mondjuk, hogy a központi párttitkárság keveset csinál érdekünkben” — állapította meg. Követelte, hogy az országos pártvezetőség adjon anyagi segítséget a soproni pártszervezetnek.⁸⁶ Wajdits felszólalása sok igazságot tartalmazott. Az országos pártvezetőség azonban maga is anyagi nehézségekkel küzdött, így nem állt módjában segítséget nyújtani.

1913 január és október között a soproni és környéki munkások igazságos céloért: a békéért, a választójogért, a dolgozók helyi érdekeinek védelméért küzdöttek. A város történetének szép, bár eddig kevésbé ismert haladó hagyománya ez.

79 Wajdits cikke (W. B. aláírással) a *Bányamunkás* 1913. szept. 11-i számában jelent meg. 80 I. h.

81 *Munkásmozg.* 143–145.

82 R. 1913. aug. 28.

83 S. 1913. szept. 11.

84 S. i. h.

85 N. 1913. január 31.

86 *Munkásmozg.* 261.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Palotás Zoltán—Horváth Mihály:

A népességekategóriák kommunális fogyasztása

1. A vizsgálat második részében¹ Sopron városra vonatkozóan behatóan vizsgáltuk a nagyobb termelő és nem termelő létesítmények (ipari üzemek, kollégiumok, kórházak, szanatóriumok, üdülők, szállodák stb.) kommunális fogyasztását, különösen víz-, villany-, gáz- stb. fogyasztását.

Először megállapítottuk a vizsgált létesítmények fogyasztólélekszámát, azt is, hogy ezek közül mennyi a nem helyi lakos (ingázó, üdülő, beteg stb.); majd azt, hogy a létesítmény összfogyasztásából mi a személyi (szociális) fogyasztás, megkülönböztetve a termelési (technológiai) fogyasztástól; végül megállapítottuk, mennyi a vizsgált létesítményeknél az egy főre eső fogyasztás és ez hogyan viszonylik az egy főre jutó városi átlagfogyasztáshoz?

A kommunális fogyasztásra vonatkozó fenti, reprezentatív adatokat a Városi Tanács által szétküldött egységes kérdőlapokon gyűjtöttük össze. A kérdőíven, majd személyes interjúk során is, olyan kérdések szerepeltek, hogy a fogyasztók (foglalkoztatottak, tanulók, üdülők, betegek stb.) milyen hányada veszi igénybe naponta a fürdőt (tussolót), ill. mosdik derékig, vagy csak kezet mos.

Magától értetődő, hogy ezekre csak közelítő és általában szubjektív válaszokat lehetett kapni és inkább csak arra voltak alkalmasak, hogy bizonyos mértékig kontrolláljuk a szolgáltatott adatokat, valamint arra, hogy megállapítsuk, hogyan reagálnak az üzem vezetői hasonló kérdésekre (üzemi szempontból fontosnak tartják-e?).

A kérdőlapos adatgyűjtés mellett személyes megbeszélésre is sor került. A nagyobb ipari üzemek vezetőinek olyan kérdéseket tettünk fel, amelyek mechanikus megválaszolása kérdőíven nem volt lehetséges, ill. nem sokat mondott volna. Érdeklődésünk tárgya itt többek között az volt, mennyiben befolyásolja egyik-másik kommunális szolgáltatás (pl. víz) időleges kiesése vagy csökkenése a termelést.

Idevonatkozóan rendkívül érdekes információkat kaptunk, egyrészt arról, hogy a kommunális szolgáltatások akadozása (pl. víz) egyes népgazdasági, sőt az országban monopol jellegű hadi és nemzetközi fontosságú termékek gyártásában (simmering-gyűrű) igen jelentős kieséseket, közvetlen és közvetett károkat okoz. Másrészt pedig megállapítható volt az is, hogy ezek a kiesések okozati összefüggésbe hozhatók a kommunális létesítmények kapacitásának kimerülésében döntő szerepet játszó ingázás és idegenforgalom kategóriáinak fogyasztásával. Ennek folytán igen magas csúcsok alakulnak ki. Végeredményben tehát a kommunális ellátáson túlmenően nemcsak jelentős beruházási problémákat is érinthet a mobil népesség többletfogyasztása, hanem — közvetve — még országos, esetleg nemzetközi termelési érdekeket is. Megfigyeltük a kommunális ágak fogyasztásának havi ingadozásait is: bekértük (az évi összegek mellett) a maximum-, ill. minimum-hónapok adatait is. Egyrészt a kiterjedt adatgyűjtés, másrészt ennek feldolgozása, az üzemi-intézményi eredmények egyeztetése és összehasonlítása a városi fogyasztás átlagaival igen munkaigényes feladatnak bizonyult. Kiegészítette ezt a munkát az egyes kommunális ágazatok „összvárosi” mérlegének számítási kísérlete (bevétel-kiadás). Ez ugyancsak új és figyelemreméltó eredményeket szolgáltatott.

A részletes számítások a következő kommunális fogyasztást dokumentálták (egy fogyasztóra számítva):

¹ Az első rész: Sopron város stabil és mobil népességekategóriái. SSz, 1973, 238–244.

	a vizsgált három idegenforgalmi létesítmény átlagában	a vizsgált nyolc ipari üzem átlagában	a városi összfogyasztás átlagában
vízfogyasztás m ³ /év	92,6	25,7	30,6
elektr. energia kWó/év	513,9	+	133,0
vezet. gáz m ³ /év	261,6	21,8	49,5

+ a szociális villanyfogyasztás elkülönítve megközelítően sem állapítható meg.

2. *A vízfogyasztás.* A fenti táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy az ipari üzemek nagy részében — általában 9 óra alatt — az egy foglalkoztatottra jutó szociális vízfogyasztás megközelíti a városi népesség egy főjére eső, 24 órás értéket. Időarányosra átszámítva tehát az üzemi dolgozók fajlagos vízfogyasztása magasabb (a vizsgált esetben közel a kétszerese) a háztartási fogyasztásnak. Az idegenforgalmi létesítményekben a vendégekre, üdülőkire, betegekire stb. jutó fajlagos vízfelhasználás még ezeknél is jóval magasabb, a háztartásinak hozzávetőlegesen a háromszorosa.

Találtunk olyan üzemet, ahol a szociális vízfogyasztást rendszeresen mérték, sőt évről évre be is tervezték (Sotex). Itt több éven át az egy dolgozóra jutó szociális vízfogyasztás 106 liter/munkanap volt (évi 280 munkanapot számítva). Ugyanakkor más üzemekben a fajlagos fogyasztás kisebb, ill. jóval nagyobb volt. Pl. a Soproni Ruhagyárban egy dolgozóra havi 1 m³ (napi 39 liter) víz jutott: ez a gyár „tisztá üzem”-nek minősül. Ezzel ellentétben a Vasöntödében a szociális vízfogyasztás jóval magasabb, havi 4,5 m³, napi 175 liter/fő. A fajlagos üzemi vízfogyasztást tehát nehéz normalizálni, mert sokszor még alágazaton belül is erősen eltérő. Sőt ugyanazon az üzemben belül, az egyes részlegeknél is eltérő lehet a vízfogyasztás, pl. az AFIT-gyárban az elfogyasztott víz 1/3 része a kis gumiüzemre jut. Itt (és hasonló részlegeknél) sokszor nem elég az egyszerű fürdés, a szennyréteget habkövel kell ledörzsölni, mert szappannal nem megy le („filmréteg” rakódik a bőrre). Az előírt vízfogyasztási normákat mindezek szem előtt tartásával kell értékelni, az ismert 70 liter/nap/fő érték olyan átlag, amely alatt és fölött igen nagy szóródások figyelhetők meg.

3. *Villamos energia.* Az elektromos energia felhasználása az ipari üzemekben nem választható szét technológiai és szociális fogyasztásra, mint a víznél. A fajlagos eltérések üzemenként és iparáganként feltehetően azonban nem mutatnak olyan szélsőséges értékeket. Az idegenforgalmi, egészségügyi stb. létesítményekben az egy személyre jutó fogyasztás közel a négyszerese a háztartásinak. A fajlagos eltérések itt is kisebbek, mint a vízfogyasztásban.

A vízellátás és az elektromos áramellátás nem városi tanácsi irányítás alá tartozik. E megyei, ill. regionális vállalatok gazdálkodására a városnak kevés a befolyása.

4. *Vezetékes (városi) gáz.* A gázellátásnál az üzemek szociális fogyasztása nagyrészt leválasztható volt. A fogyasztás fajlagos értékei igen eltérők. Sopron esetében nagy átlagban a városi összlakosságnak nem egészen a fele — tehát időarányosra átszámítva, azzal kb. egy szinten mozog. Ez a fogyasztás azonban csak alig egyötöd része a vezetékes gázzal ellátott lakásokban lakók fogyasztásának (időarányosan közel a fele). Az idegenforgalmi létesítményekben lakók és dolgozók fajlagos gázfogyasztása viszont mintegy két és félszerese-háromszorosa a városi fogyasztás átlagának.

5. *A helyi közlekedés.* A Volán tröszt (régebben MÁVAUT) megyei vállalata bonyolítja le, amely így ugyancsak nem tartozik a Városi Tanács alá.

A helyi közlekedést azonban nemcsak a városi autóbusz közlekedés jelenti (KPM vállalatok, ill. tröszt), hanem közismerten jelentős szerepük van a fix létesítményeknek, ill. az azokat fenntartó és fejlesztő városi tanácsnak (utak, járdák, parkolóhelyek stb.) Mind az ingázók, mind az idegenforgalom résztvevői, általában arányukon felül részesednek a helyi közlekedésben (a városi törzslakossághoz viszonyítva): az ingázók inkább a tömegközlekedésben, az idegenforgalom inkább az individuális közlekedésben, azonban a modern közlekedés fix létesítményei iránti igényeik fajlagosan egyaránt meghaladják az átlag városi polgárét.

6. *Lakásellátás.* A kommunális gazdálkodás legfontosabb feladatköre mindenképpen a lakásellátás. Ennek tárgya feladatunkkal főleg ott kerül szorosabb kapcsolatba, hogy vizsgálni kellett, mi volt az ingázók (majd általában a „vidékiek”) részesedése az új lakáskiutalásokból, ill. mi volt az ingázás hatása a lakásállomány fejlődésére, továbbá tulajdonítható-e az idegenforgalomnak is valami hasonló hatás?

Az idevonatkozó vizsgálat közel 10 évre visszamenően kimutatta a bevándorlás adatait és ehhez kapcsolódóan a vidékiek részesedését az új lakások kiutalásából, kategóriánként (állami, ill. OTP finanszírozású és magánérből épült lakások stb.).

A vizsgálat eredményének lényege az, hogy kb. az 1960-as évek elejéig szinte bevándorlási „zárlat” volt Sopronban, azután enyhült ez az irányzat, majd más megfontolások jutottak érvényre, a bevándorlást akadályozó rendszabályokat sorra enyhítették vagy megszüntették, ennek nyomán ugrásszerűen megnőtt a vidékről beköltözők száma. Lakás azonban általában nem állt rendelkezésre, ezért zömükben építtetni kényszerültek és pedig nagyrészt családi házakat. Ez a város lakásállományának fejlődésére nemcsak mennyiségileg hatott serkentően, hanem minőségileg is, amennyiben viszonylag sokan szükségletüknél 1—2 szobával nagyobb, összkomfortos lakást építettek, nyilvánvalóan üdülőknek, diákoknak való kiadás céljából, hogy az építési költségek valamelyest amortizálódjanak.

Szoros összefüggés mutatható ki az idegenforgalom, valamint a centrumvonzás a városi, központi funkciók vonzása és a lakásellátás között is. Közismert, hogy idegenforgalmunk szálloda-kapacitása elégtelen, az egyéb vendéglátóhelyeké úgyszintén és — legalábbis jó egyelőre — kívánatos az üdülők, turisták részére a fizetővendéglátó kapacitás bővítése, tehát a kiadó szobák számának növelése. Erre egyébként a máshol állandó lakos, tanuló, egyetemi hallgatóknak, ill. a rövidebb-hosszabb ideig a városban tartózkodóknak is szükségük van. (Középiskolai tanuló és egyetemi hallgató közel 300 fő lakik albérletben.)

Hozzátehetjük, hogy nemcsak a belföldi, hanem a nemzetközi idegenforgalom is jelentősen nagyobb, mint amit az idegenforgalmi statisztika a bejelentések alappbizonylati alapján kimutat és az eltérés zöme éppen a magánlakások fizetővendéglátásánál keresendő (ti. a határátlépések száma és a településekben regisztrált vendégéjszakák összege nem egyezik), főként azért, mert a vendéglátások nagy részét különböző megfontolásból nem jelentik be (üdülőhelyi díj megtakarítása, adó stb.).

Sopronra is jellemző, hogy a statisztika nem mutat nagyon kiemelkedő idegenforgalmat, ugyanakkor megfigyelések szerint (parkoló gépkocsik, boltok és vendéglátóhelyek forgalma stb.), különösen a nappali idegenforgalom — elsősorban az átutazó külföldiek miatt — esetenként rendkívül magas. (Ennek azonban a statisztikában legfeljebb közvetve van nyoma: a határt itt átlépő idegenek számát illetően.)

7. *Az ingázás és idegenforgalom szerepe.*

A mobil népesség két vizsgált kategóriájának a kommunális fogyasztás értékelésénél világosan meg kell különböztetnünk ezek eltérő jellegét: A két mobil népességcsoport: az *ingázók* és az *idegenforgalom* résztvevői, két alapjában eltérő kategória, ti. az előbbi csak a nappali népesség számára (és összetételét) változtatja meg, az utóbbi pedig az *éjszakai* népességet is.

Az ingázó dolgozók munkanaponként mintegy 9—10 órát tartózkodnak a városban, ugyanakkor az idegenforgalom résztvevői általában ugyanúgy 24 órát, mint a város törzslakói. Tehát ha az ingázók kommunális fogyasztását helyesen akarjuk összevetni a többi népességekategória fogyasztásával, a kettőt közös nevezőre kell hozni.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy Sopronnak ez idő szerint több mint 5000 fő az *ingázási* egyenlege (a bejárók és az eljáró dolgozók különbözete) és ha ezek átlagos, 1 főre jutó vízfogyasztását a vizsgálat eredményénél alacsonyabb értékkel számítjuk, mondjuk csak évi 20 m³-t 25,7 m³ helyett, ez abszolút értékben 100 000 m³-t tesz ki, ami a város háztartási vízfogyasztásának (1,33 mill. m³) közel 7⁰/₀-a.

Az idegenforgalom kategóriáinak fogyasztási összege nehezen számszerűsíthető. A mobil népességekategóriák magukban foglalják a szállodák, egyéb vendégforgalmi helyek, üdülők stb. forgalma mellett a kórházak, szanatóriumok stb. forgalmát is: ha a tartózkodás 1 hónapnál rövidebb időre terjed, állandó vagy ideiglenes bejelentés nem szükséges.

A rendelkezésre álló férőhelyek nagy része állandóan be van töltve. Ide tartoznak továbbá a város különböző centrum-funkciójával kapcsolatosan itt tartózkodó népességekategóriák is, főleg az oktatási létesítmények révén (kollégiumok, amelyek lakói ideiglenes bejelentéssel tartózkodnak a városban). A két alkategória együttes létszáma mintegy 6000 fő körül van, így számolva vízfogyasztásunk (ugyancsak egy alacsonyabb fajlagos átlag-értékkel besorozva, éspedig évi 50 m³, a mintavételnél megállapított 92,6 m³ helyett) 300 000 m³-t tesz ki, a város összfogyasztásának 24⁰/₀-át. Hozzájön még az idegenforgalom nappali kategóriáinak vízfogyasztása is, ami azonban nem jelentős.

Összegezve: a mobil kategóriák vízfogyasztása a város összfogyasztásának mintegy 30⁰/₀-át teszi ki, ami igen figyelemreméltó mennyiség.

Hasonlóan alakul a mobil népességekategóriák elektromos energia-, ill. vezetékes gázfogyasztási aránya is.

Tirnitz József:

XVIII. századi feljegyzések Sopron éghajlati viszonyairól és a várost ért elemi csapásokról

1. Loew András és Gensel János Ádám, Sopron város orvosai (*Physicus*) mellett¹, ezekkel szinte egyidőben a város polgármestereinek egyik, Lackner Kristóffal mintegy egy sorba utalt kimagasló alakja², Dobner Ferdinánd is tett rendszeres meteorológiai megfigyeléseket, amelyeket naplójában meg is örökített³. Volt gondja arra, hogy a város szolgálatában fáradságot nem ismerve, a művészetek becsülése, szerete, sőt művelése mellett⁴ figyelemmel kísérje az időjárás viszonyokat (amelyek elsősorban éppen a saját elsődrendű gazdasági érdekeit szolgáló szőlőművelést érintették), s azokat valamilyen megfontolásból írásban rögzítse. Ezek a feljegyzések annál inkább érdeklődésre tarthatnak számot, mert hitelességüknek — a nagyvonalú visszaemlékezésektől (pl. krónika) eltérően — a közvetlen észlelés, tapasztalás adja meg a kellő háttérrel és mivel Réthly Antal említett gondos és összefogó feldolgozásának soproni vonatkozásai pontosan abból az időszakból tartalmaznak mennyiség-

1 Réthly Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701—1800-ig. Bp., 1970, 12.

2 Csatkai Endre: Dobner Ferdinánd soproni polgármester halálának 200. évfordulója 1730—1930. Sopronvármegye 1930. febr. 4.

3 GySmL, 2. sz. (Sopron város): Diarium Senatorium et Oeconomicum de Anno 1725. Fondjegyzék-szám: IV. B/1019. Num. 4.

4 Csatkai Endre: Dobner Ferdinánd, a könyvbarát. SSz. 1957, 300—301.

ben és terjedelemben korlátozottabb adatokat, amelyre Dobner naplójának feljegyzései utalnak. Éppen ezért szélesítik azt az alapot, amely az ország más vidékein észlelt és feljegyzett időjárás események összehasonlításához lehetőséget nyújt, de a városhoz közelebb, akár az adott országhatáron kívül eső területek történeti meteorológiai értékeléséhez is adatokat szolgáltatnak⁵.

Dobner Ferdinándot 1659 első vasárnapján (jan. 5.) tartották keresztvíz alá. A család tekintélyéhez méltóan előkelők a keresztszülők: Nátl János, volt belső tanácsos és felesége, Porzmayr Anna Zsuzsanna, valamint Lang Mátyás neves ev. lelkész és felesége, Rozina⁶. A szülők: Dobner Dániel és Schueller Zsuzsanna. Az apa (D. Sebestyén és Rieder Mária gyermeke) tekintélyes belvárosi polgár, 1663–1667 között belvárosi külső tanácsos (*24-ger in der Stadt*), utóbb belső tanácsos. Az anya pedig Schueller János szószóló (*Vormund*) leánya. Házasságkötésük ideje: 1645. május 24.⁷

Dobner Ferdinánd jogi tanulmányainak elvégzése után ügyvédi gyakorlatot kezdett Sopronban. 1682. május 12-én frigyre lépett Zoanna Anna Katalinnal, Türck (Török) János előkelő belvárosi polgár özvegyével⁸. Ugyanebben az esztendőben augusztus 28-án nyerte el a soproni polgárjogot. A városi tanács az ő esetében is, más ügyvédekéhez (*Procurator*) hasonlóan, eltekintett a teljes felvételi díj lefizetésétől⁹. 1688-ban a város választópolgársága megtisztelte bizalmával: szószólójának választotta. Ezt követően, 1689-től kezdve haláláig (1730. febr. 4), folyamatos belső tanácsosságával hat esetben a városbírói, nyolcszor pedig a polgármesteri megbízatás váltakozott. Az ünnepélyes temetésről (1730. febr. 12) Wohlmut János belső tanácsos, városbíró emlékezik meg: a gyászbeszédet Pilgram János Zsigmond ev. lelkész mondta, a házban Hajnóczy Dániel ev. gimn. igazgató búcsúztatta, a temetőben pedig ifj. Serpilius, teológus, tartotta a megemlékezést német nyelven.¹⁰

2. Közéleti tevékenységének ideje alatt készült feljegyzési könyvei¹¹, valamint naplója¹² egyes személyekkel, családokkal, a város közösségével s egyes úrbéres községeivel kapcsolatban életszerű, értékes és érdekes társadalmi, történeti, ügyviteli, igazgatási, gazdasági, gazdálkodási vonatkozásokat tartalmaznak. A naplóban található az alábbi meteorológiai bejegyzések is:

1725:

április

30. schön wetter (6)¹³

május

19. Sonnenschein (7)

27. Reegen (9)

28. Veränderung (9)

5 Azonos okok indokolják az 1730 utáni adatok közlését is.

6 Soproni ev. Gyülekezet: Születési anyakönyv II, 48.

7 Uo.: Házassági anyakönyv I, 1645. máj. 24-i bejegyzés.

8 Uo.: Házassági anyakönyv IV, 102. Második felesége Artner Judit, Reichenhaller Reichart özvegye, házasságot 1704. jún. 10-én kötöttek. Harmadszori nősülésének időpontja: 1723. jan. 11., felesége Abel Sarolta Katalin Rozália. Az első házasságból 6 leány és 4 fiú született, az örökségen azonban már csak öten (3 lány és 2 fiú) osztoztak. A harmadik házasságból egy fiúgyermek született.

9 GySmL. 2. sz. (Sopron város): Protocollum Senatorium Anno 1682, 652.

10 GySmL. 2. sz. (Sopron város): Fondjegyzék-szám: IV. B/1020. Num. 1, 145. Hajnóczy és Pilgram beszéde nyomtatásban is megjelent. Vö. Színyei József: Magyar írók élete és munkái IV, 287; X, 1160.

11 GySmL. 2. sz. (Sopron város): Fondjegyzék-szám: IV. B/1019. Num. 1–3.

12 Az 1707–1724. éveket felölelő naplók előbb Gamauf Teofil birtokában voltak, majd Kazinczy Gábor könyvtárába kerültek (Színyei i. m. II. 913), az utóbbi időben azonban nyomuk veszett (Csatka i. m. Sopronvármegye 1930. febr. 4). A levéltárban meglévő napló az 1725–1730 közötti időből származik.

13 A számok a napló lapszámaira utalnak.

júníus

1. Sonnenschein (10)
5. Reegen (10)
6. ohngemein kaltes windiges wetter (10)
10. Sonnenschein (10)
12. gar schön wetter (10)
16. Sonnenschein (10)

július

9. schön wetter (11)
15. Hac die: die letzte Rosen aus meinem Gärt gehabt (12)
20. War ein ohngemein hefftiges Donnerwetter und Pliz hat auch in des Sigls Stadl eingeschlagen zu Harckau¹⁴ solchen auch abgebrennet, Gott Lob und Dank aber weiter nicht gekommen (13—14)
- 21., 26. regen (11., 15)
27. klärer wetter (15)

augusztus

4. schön wetter (17)
8. Regen (17)
9. Notire, dasz weiche weinbeer kendl aus Herrn Leopold Dobners Hausz Satz¹⁵ gekostet (17)
10. Hat unsz der liebe Gott in Rust vnd Mödwisch mit grossen Schaur vmb unsere Sünden willen heimgesucht (17)
13. Schaur in Mödwisch (17)
15. starcker Reegen (18)
16. sehr windig (18)
21. trüb wetter (18)
26. Herbst wetter (19)
28. Gar schöner Sonnenschein (19)
30. schön wetter (20)

szeptember

29. kalt wetter (24)
30. Sonnenschein (24)

október

2. regen (24)
16. gar schön wetter (25)
18. regen (25)
26. circa 2-dam matutinam Veränderung des wetters (25)
30. Sonnenschein (25)

november

3. Den Hausz Saz gelesen, und trug 32 Emer (26)
6. wetter guth, In Steiner¹⁵ gelesen (26)
10. Sonnenschein (26)
14. kalt und neblight (26)
31. Finsternis worden (25)

december

14. hell, kalt wetter (29)
17. kalt (30)

¹⁴ Harka, 1947 óta Magyarfalva.

¹⁵ Ddlőnevek.

- 19. hell Wetter (30)
- 21. gar hell wetter (30)
- 26. lind wetter (30)
- 29. kalt (30)

1726:

január

- 2. gar heller tag (30)
- 17. grosser Schnee (31)
- 24. sehr kalt (32)
- 27. gelinder wetter (32)

február

- 1. ganz gelind wetter (32)
- 3. kälten Veränderung (33)
- 7. Eine Starcke Kälte eingegriffen (34)
- 13. Kalt wetter (3)
- 22. kalt (35)
- 26. Sonnenschein (35)

március

- 20. das wetter sich verändert (38)
- 22. Schitt wetter mit Sonnenschein (38)
- 25. Sonnenschein (38)
- 26. gelind wetter (38)
- 27. Reegen (38)
- 29. Sonnenschein (39)

április

- 1. Sonnenschein (39)
- 3. schön wetter veränderung (39)
- 6. trüb wetter (39)
- 14. kühl wetter (42)
- 16. trüb wetter (42)
- 27., 29. Sonnenschein (46)

május

- 1. schön wetter, Luft Veränderung (47)
- 3. Heller Sonnenschein (48)
- 7. Sonnenschein (49)
- 11. Sonnenschein (50)
- 19. gar schön wetter (207)
- 20. Sonnenschein (52)
- 22. Christoph Mülnner ein blühend Zaplet¹⁶ weinber im Hausz Satz¹⁵ gesehen (52)
- 24. Hora Sexta vespertina Veränderung, gute Nachricht von Weingebürg (2)
- 26. Kühler May (207)

június

- 3. Reegen (54)
- 15. Weinbeer-blühtag, haben aber, Gott lob, heur wohl vor 14 tagen schon geblühet, Sonnenschein (55)
- 30. Veränderung (60)

¹⁶ Esetleg „Zapfner“ = furmint. Vö. Maar Gizella: A soproni szőlőművelés és szókincse. Bp., 1934, 13.

július

1. schön wetter (207)
5. schön wetter. Die letzten 3 Rosen aus dem Gärtl überkommen (60)
17. witterung schön (60)

augustus

17. kalt und windigt (62)
18. kalt wetter (62)
19. Sonnenschein (63)
20. Dies sequentes Solis radiis illustratae (62)

szeptember

- 22., 24. Sonnenschein (63)

október

1. trüb wetter (63)
6. Sonnenschein (63)
9. starcker regen (64)
- 12—13. trüb witter (!), weinlesen (64)
21. im Steiner zu lesen angefangen (64)
23. regnerisch (64)
25. Schnee (64)

december

7. Sonnenschein, antimeridie kälter (65)
10. gar nebligt (65)
17. hora 8. matutina Grosser Nebel, hora 7. vespertina ohngemeiner Nebel (66—67)
- 20., 21. sehr kalt (67)
22. sehr kalt, hora 11. matutina Veränderung der Zeit (67)
29. Lüfft Veränderung (67)

1727:

január

23. gar Neblich (68)
25. Nebula magna (69)

február

1. Neblich (69)
8. kalter wind (69)
12. Sonnenschein (207)
23. Regen und Nebel (69)
25. Sonnenschein (69)
28. gar schön wetter vnd Sonnenschein (70)

március

1. kühl (70)
2. Sonnenschein (70)
2. heller Sonnenschein, Fasten haun (71)
8. hora 11. matutina Sonnenwende (71)
9. hell wetter (71)
12. Schnee (71)
22. trüb wetter, Reegen und etwas Schnee (75)
25. Sonnenschein (76)
26. Schön wetter (76)
30. kalt, vorher etwas Schnee gefallen (76, 201)

április

2. kalt wetter (76)
- 4., 6. Sonnenschein (77)
7. Sonnenschein, sehr windig (77)
8. Sonnenschein (77)
22. Sonnenschein und doch kalt wetter (78)

május

- 1., 3., 5. Sonnenschein (80., 81)
6. Halb 5 Uhr abends Veränderung des wetters und regnerisch (81)
8. Reegen (81)
9. Sonnenschein. Zeigte sich bey besuchen meiner Weingärtl Gottes reicher Segen (82)
10. Sonnenschein und sehr schön wetter (82)
13. grosser Wind, kalt wetter (82)
14. Sonnenschein (83)
19. In Gottes allerheiligsten Nahmen zum jäden angefangen im Saz (83)
20. regnerisch (84)
22. kiel wetter (84)
24. gar hell und schön wetter (84)
25. schön wetter (84)
27. Sonnenschein Vormittag, Nachmittag Reegen (84)

június

2. heller tag (85)
4. gar schön wetter und Sonnenschein (85)
12. grosser starcker Reegen (85)
13. Sonnenschein (85)
26. trüb und kalt wetter (86)
28. Sonnenschein (86)

július

4. regen (86)
- 13., 17., 19., 23., 25—27. Sonnenschein (87, 88)
28. ohngemein warm (88)
29. Gott Lob! Schlusz der heurigen weingart Arbeit bisz auf das aufrichten (87)
31. regnerisch wetter (88)

augusztus

8. nach grosser ohngemein hize, kühler wetter (88)
12. geregnet (88)
13. windig, dicitur: sollen die weinbeer faulen (88)
15. gar heller Sonnenschein (88)
16. Sonnenschein, schön wetter (88)
24. Sonnenschein (89)
26. herbstlich wetter (90)

szeptember

19. Veränderung (90)
20. herbst wetter (91)
24. schön wetter (92)
28. guth wetter (92)
30. Gar schön wetter (92)

október

2. schön weintraub wetter (92)
3. kleiner Reegen, heller Sonnenschein (92)

4. schön wetter (93)
6. gar schön herbstwetter (93)
8. zum erstenmahl eingeheizet in unsen Wohnzimmer (93)
11. gar schön wetter (94)
17. Leesens anfang (94)
20. Reegen (94)
23. schön wetter (94)
30. Donnerwetter und starker Regen (94)

november

7. Reegen (95)
9. trüb wetter, nicht gelesen (95)
17. noch schön wetter (95)
24. trüb wetter (95)
25. Sonnenschein (96)
27. Neblich wetter (97)
29. schön wetter (98)

december

1. Sonnenschein, gegrubet (98)
2. Sonnenschein und doch kalt (98)
6. grosser Nebel (98)
10. kurzer Tag (98)
12. Nebel (98)
21. sehr Windig (99)
28. heller Sonnenschein (101)

1728:

január

1. anhaltender Reegen (101)
2. sehr kalt wetter (101)
10. kalt wetter (101)
12. Sonnenschein (101)
- 13., 15. Schnee (102., 101)
31. Gar gelind wetter (102)¹⁷

február

2. gelind wetter (103)
6. grosse Wetter Veränderung (103)
8. Schnee und kalt wetter (103)
12. grosse kälte (105)
14. Sonnenschein, kalt (105)
17. Veränderlich (105)
18. Sonnenschein (105)
20. geschnien (106)
29. kalt wetter (107)

március

5. Gar schöner Sonnenschein. Im Satz geschnitten (107)
6. Sonnenschein (107)
13. heller Sonnenschein (109)

¹⁷ Az eredeti bejegyzés: „Die 31. Febr.“ Nyilván elírás!

- 15. zum Fastenhauen ... angefangen in Steiner (109)
- 25. heller Sonnenschein (111)
- 28. trüb wetter und etwas Reegen, Nachmittag Sonnenschein (111)

április

- 21. trüb wetter (112)
- 24. Sonnenschein (112)
- 25. schön wetter (113)

május

- 23. sehr warm (117)
- 30. Sonnenschein (118)

június

- 1. schön wetter (118)
- 4., 7. Sonnenschein (118)
- 9. Zwischen 1 und 2 Uhr gegen den morgen erquickte der liebe Gott, aus Gnaden, mit einen Reegen das dürre Erdreich (118)
- 11. trüb wetter (119)
- 20. sehr warm wetter (120)
- 28. gar schön wetter (124)

július

- 8. trüb wetter (124)
- 10. Gar schön wetter (125)
- 18. gar warm (125)
- 20. trüb wetter und getröpfelt (125)
- 22. trüb wetter (125)
- 24. Sonnenschein nach den gestrigen Nacht-Reegen (126)
- 26. schön wetter (126)

augusztus

- 1. schön wetter (126)
- 4. regnerisch wetter (126)
- 6., 14. gar schön wetter (126., 128)
- 18. regnerisch wetter (129)
- 24., 26. schön wetter (129)

október

- 16. Nebel (132)
- 24. Sonnenschein (132)

1729:

január

- 7. sehr kalt und grosser Schnee (141)

július

- 22. schön wetter (166)

szepember

- 30. Schön wetter (169)

október

- 28. kalt (169)

november

- 3. kalt, die Wein Leese Gott Lob geschlossen (169)
- 7. kalt (169)

december

24. Reegen und Schnee (172)

29. Nacht-Schein (172)

1730:

január

16. wetter Veränderung (174)

3. Ezt követően Michel János krónikájának¹⁸ eddig nem közölt 18. századi meteorológiai adatait és Pilcz Frigyes és Károly, a 18. sz. második felében Sopronban működött ügyvéd-testvérpár feljegyzési naptáraiban fellelhető¹⁹, az időjárást és elemi csapásokat esetenként rögzítő jegyzeteit közöljük:

1734:

május

den 16-ten May sehr grimmig kalt war, und die Bödenweingärten hin und wieder sehr abgefroren sind (Michel 344).

1735:

tél

War ein kalter Winter, aber wenig Schnee (Michel 344).

1737:

War wieder ein so trockens Jahr, und der Neusiedler-See war so klein, dasz sich die groszen Fische nicht nähren konnten²⁰ (Michel 344).

1739:

um Simon und Juda (X. 23.) hat es schon zum Gefrürren (!) angefangt ... Es hat auch zu schneien angefangt, und die Kälte bis nach Weinachten fortgedauert (Michel 345).

1747:

április

den 21-ten April in der Nacht erhob sich ein kalter Wind und hat sehr gefroren (Michel 347).

1754:

augusztus

NB. der gantze Augustus schön meistens

¹⁸ GySmL. 2. sz. (Sopron város): Fondjegyzék-szám: XV/3. A számok a krónika oldal-számait jelzik. Vö. Tirnítz József: Michel János soproni krónikáiról. SSz. 1972, 271-6.

¹⁹ GySmL. 2. sz. (Sopron vármegye): Pilcz család iratai. Fondjegyzék-szám: XIII/13. A naptárak Klejnath Károly szolgabíró és Baditz István aljegyző által Sopron vm. közgyűlésének 1801. jan. 13-án ad 217. sz. alatt kelt utasítására történt rendezés 168. sorszáma alatt található (2. doboz). A bejegyzések általában annak az esztendőnek és hónapnak feljegyzések számára üresen hagyott lapjain vannak, amelyre vonatkoznak. Az eltérésekre, esetről esetre, lábjegyzetekben történik utalás.

²⁰ Réthly szerint a nagy halakat meg lehetett közelíteni (i. m. 149)

szeptember

1-a Septembris meistens Wind und Kühl auch oft regen bisz 20, da es bisz ultimam mit Warmen Sonnenschein sich endete.

1755:

augusztus

NB. intermixtim Saepe cadente pluvia, Serenus fuit Augustus

szeptember

Pluviosum tempus plerumque per 7-re

október

Totus mensis Serenus et Calidus

1756:

március

a 13—15 copiosae Nives et gelum

április

3—5 Nives

május

1-a Nives

1757:

április

22. Aprilis Noctu Gravis Tempestas cum Tonitru et Fulguratione intermixto grandine

1763:

június

NB. den 28. fruh um 5 uhr ist allhier in Oedenburg ein hefftiges Erdbeben verspühret worden, welches um 1/4-tel auf Sechse abermahl repetiret wodurch alle häuser und thürme erschüttert worden doch ohne Schaden, Gott wende solches künftighin in Gnaden ab. Wobey die Glocken engeschlagen.

augusztus

Totus serenus, die weinbeer alle fast weich sind in diesen Monath geworden

szeptember

5-ta Nocturno tempore gravis tonitru et ingenti fulguratione et Pluviis comixta tempestas

9-na aequae trionitruo (!) et fulgurationes graves.

1764:

február

medius usque finem Februarii amoenus tempestate fuit

november

13. November gereget mit Blitz und Donner

21 Az 1764. évi naptár áprilisi feljegyzési lapján.

1765:

március

medius usque finem Marty 1765. amoenissimus²¹

április

Totus Aprilis fere pluvialis

június

22. fertilissima Pluvia

24., 25. et reliqui venti frigidi

26. gregnet

1766:

április

27-a Gravis Tempestas cum Tonitru et Fulguratione nocturno Tempore

augusztus

Totus Augustus serenus et calidus

szeptember

Totus September serenus et calidus

1767:

augusztus

usque 19-nam pulchrum tempus

1768:

február

26. Februar in der Nacht um 3 uhr ein starckes Erdbeben gewesen

április

den 6-ten April kamm (!) abermal ein kleine (!) Erdbeben um 4 Uhr fruh (Michel 356).

1770:

május

Totus pluvialis

1772:

április

14. Ingens Tempestas cum Grandine

1773:

március

Totus mensis plerumque aridus
den 17-ten in kalten grund gebaut
ab 28—31. Schnee und kalt

április

22. Tempestas cum Tonitru

1774:

január

15-ten um 3/4 auf zwey ein starckes Erdbeben mit 2 stösz verspühret worden

1775:

május

19-ten May grosser Raif gefallen

1777:

május—június

ab 20 May — 14-tam Juny nullae Pluviae²²

1780:

április

15. Aprilis gedonert und geblitzt²³

1781:

május

24. May bisz 29. beständige Kälte und Reif

1782:

január

1-ten in der Nacht grosze Kälte eingefallen, in welcher das gantze Oedenburger weingebürg erfroren

den 5-ten wieder das schönste wetter wie im Frühling

25-ten und übrigen schönes warmes wetter

február

15-ten und 16-ten eine grimmige Kälte

március

den 5-ten und übrigen sehr warmes Wetter

den 17-ten sehr Kaltes, die übrigen warme Täge

den 24-ten häuffiges Schnee Gestöber Gefrier und Kälte

1783:

április

Den 22-ten April am Osterdienstag in der Früh zwischen 1 und 2 Uhr ist ein Erdböben gewesen (Michel 379).

augusztus

a 1-a bisz 7-a grosse hitz

nyár

Item haben wir auch diesem Sommer starke Donnerwetter gehabt (Michel 379).

1783—1784:

tél

Ist ein harter und schwerer Winter gewesen und hat die Kälte gedauert von Elisabeth des verflössenen 1783ger bis Ende März 1784. und ist solch groszer Schnee gefallen, dasz die Alten so grosz und vielen Schnee nicht gedenkten. Ist der erste grosze Schnee gefallen den 19-ten Jäner und 25-ten darauf wieder, abermal den 1-ten Februar der dritte und allergröszte gefallen, und ist so viel Schnee zusammen kommen, dasz man fast nicht hat für die Häuser hinaus gehen können. Sind auch viele

22 Az 1777. évi naptár májusi feljegyzési lapján.

23 Az 1780. évi naptár májusi feljegyzési lapján.

Häuser hier in Oedenburg durch denselben beschädigt worden, ja sogar hin und wieder die Dächer eingedrückt, dasz die Leute aus solchen Häusern entspringen muszten, und zwar noch in der Nacht. (Michel 381—2).

1786:

augusztus

Den 24-ten August, als am Tag Sct. Bartholomäus hat sich in der Nacht um 12 Uhr ein starkes Wetter erhebt, mit solch starken Donner ud Blitzen und hat zwischen 3 und 4 Uhr in der Früh auf unserer städtischen Pusta so unweit vom Dutleswald liegt, eingeschlagen, in die Frucht, so erst kurz vorher eingeführt worden, und selbe samt Stadl verbrunnen (Michel 397)

november

Den 6-ten November ist ein groszer Regen gekommen ... hernach ist groszer Schnee darauf gefallen, und die guten Oedenburger waren im besten lesen, und haben müssen einige Täg aushalten, haben wieder angefangen, und alles gefrohrner herein geführt, und zu Hause in den Zimmern aufgelaht (Michel 398).

1791:

augusztus

bisz 19-ten August beständig hell und besonders warm²⁴

október—november

Das Wetter war von 4-ten bisz 21-ten angenehm und trocken, von 22-ten aber bisz 5-ten Novembris stürmisch, hat auch geschneÿet und beständig geregnet²⁵.

1794:

február

Den 4-ten Februar Nachmittag zwischen 1 und 2 Uhr ist hier eine (!) Erdböben wahrgenommen worden (Michel 431).

1795:

január—február

In diesem Monath war die Kälte extrem und viel Schnee, alsozwar, dass etliche mahl Schne Gestöber gewesen desgleichen seit 1784 kein so grosser und rauher winter war. Den 4-ten mit Frau K. (?) nach Ecken Marck gefahren, war sehr kalt. bisz den 10 Feber die Kälte angehalten, alsdan ein Lauwind gekommen, und weilen ausserordentliches Schnee Gestöber ohne beÿspiel gewesen, so dasz der grosse Ablass Canal auch mit Schne bisz an Zaun²⁶ angeweht war, so erfolgte ein ausserordentliches grosses Wasser, es ist daher ins künftige beÿ Zeiten der Schnee auszuschaufeln, damit der Wasserlauf nicht verstopft bleibe und das Wasser in seinem Lauf nicht gehindert werde, das Wasser hat die Höhe bisz oben an gegen 5 bisz 6 Täg erhalten.²⁷

április—május

von 7 April bisz 7-ten Maÿ war kein regen²⁸

24 Az 1791. évi naptár júniusi feljegyzési lapján.

25 Az 1791. évi naptár októberi feljegyzési lapján.

26 Athúzva: ver.

27 Az 1795. évi naptár januári feljegyzési lapján.

28 Az 1795. évi naptár áprillisi feljegyzési lapján.

május

von 7-ten Maÿ bisz 18-ten war kalt, dasz man Winter Kleider tragen muste
den 11-ten ein regen
den 20 und 23-ten abermahl regen gegen 24 stund, bisz ende Maÿ abermahl kalt und
regen

júníus

bisz 20-ten Junÿ kein regen, dann aber etliche gute regen fast alle Täge bisz ende
des Monats²⁹

július

den 4-ten in der Nacht war ein ausszerordentliches wasser gekommen, welches in
Hoff eingedrungen in Maÿerhoff und über den Garten und Vaitz Acker hinüber ge-
gangen, und von diesem Dato bisz 19-ten war es immer regnerisch, dasz die Schöberl
in Felde ausgewachszen und alles verhindert worden, die Feldarbeiten zu betreiben,
der gantze Monath war regnerisch und kein einziger gantzer heller Tag gesehen
worden

augusztus—september

von 27-ten August bisz 23 September Monath war kein regen³⁰

október

der gantze October schön und angenehm wetter

november

dieser Monath war meist nassz und hat in den Tügen 10—13 gefroren und geschneÿt
so dasz der Schnee liegen blieb in einigen Weingarten bisz gegen 20ten, da gelinder
Wetter wurde, aber doch alleweil abwexend nass. Dahero man in diesen Monat den
Schne und Gefrier abwarten soll, und nicht leszen

december

der gantze Monath war regnerisch und Nasz ohne zu gefiren

1797:

tél

Dieses Jahr war abermahl ein leidentlicher Winter, und sehr wenig Schnee gefal-
len³¹ (Michel 440)

1800:

tél

War wieder ein sehr langer und starker Winter. Es waren gegen 2 Monate nichts als
kalte Nebeln, wodurch die Bäume so angereimt wurden, dasz viele Äste durch das
Eis zerbrechen mussten (Michel 447).

29 Az 1795. évi naptár áprillisi feljegyzési lapján.

30 Az 1798. évi naptár júliusi feljegyzési lapján.

31 Március 21-én sok hó esett és hideg lett (Réthly i. m. 439).

A nagyvártoni parasztok mozgalma 1848-ban a vasút ellen

1. A soproni helytörténetnek értékes forrása a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) őrzött német nyelvű Geiger-krónika. Geiger Márton kosárfonómes-ter éber figyelemmel kísérte a város eseményeit és kéziratos krónikájában ezekről részletesen beszámolt. Azokat az eseményeket, amelyekhez nyomtatásban megjelent egykorú hirdetőanyagokat is talált, e beragasztott nyomtatványokkal illusztrálta. Így krónikájában számos értékes nyomtatványt is megőrzött. A krónika 651. lapján az 1848-as év eseményeiről beszámoló szövegben a következő bejegyzést találtam:

„Den 10ten April war ein Aufstand der Bauern zu Mattersdorf vermög der Eisenbahn, indem sie noch nicht ausgeglichen sind, von der Eisenbahn Gesellschaft vermög ihren Grundstück welche man zur Eisenbahn genommen hatte. — Die Leute mussten diese Grundstücke bereits durch 3 Jahre noch immer steuern und waren noch nicht ausgezahlt. — Sie werfen daher die Marksteine welche die Eisenbahn Gesellschaft hatte setzen lassen heraus. — So dass diesen Tag 224 Mann Infanterie hinaus fuhren, wo man sie zwingen wollte, die Soldaten zur Strafe ins Quartier zu nehmen. — Diese Soldaten konnten aber nichts ausrichten, indem über 3000 Bauern von den umliegenden Orten beisammen waren, Sie sagten „Was wollt ihr mit euern Soldaten, wir lieben unseren König! und ehren unser Comitat, und schützen unsern Fürsten, wir wollen nur unser Geld für unser Eigenthum haben. Und wir binnen 3 Tage nicht hinlänglich befriediget sind, so sperren wir auf unsern Hotter die Eisenbahn, und lassen keinen Wagen darüber fahren. Wir wollen für jetzt noch nicht die Eisenbahn zerstören, aber wenn wir in der Zukunft nicht befriediget werden, so sollen sie sich die Folgen zuschreiben“. — Und so mussten die Soldaten unverrichteter Sache nach Hause ziehen... — den 12ten April kommen 500 Soldaten von Wien nach Mattersdorf um die Unruhen der Bauern herzustellen, sie wurden theils in den Bahnhofsgebäuden, theils unter freiem Himmel vertheilt. — ... den 13ten April wurde Nachmittag das Standrecht denen Bauern publiziert, worauf die Bauern doch ein wenig Furcht bekommen, und sagten „sie wallen sich in alles fügen, indem sie nur aufgehetzt wurden.“ Und es wurde hierauf auch alles ruhig.“ Geiger krónikájának beszámolója nyomán elindulva az egykorú iratokból fokozatosan kirajzolódott előttem a 125 évvel ezelőtti parasztzendülés, illetve az azt kiváltó események sora.

2. 1844-ben, amikor a soproniak ismét életre hívták a Vasút Társaságot, Esterházy Pál a társaság ideiglenes választmányával levélben tudatta, hogy a vasútépítés segítésére kész „a vaspálya vonalba esendő uradalmi majorsági földeknek, hogy ha a vasut építése tetteleg fog munkába vetetni, minden urasági igénylés nélküli átengedésére — arra is tovább hajolván, miszerint a kérdéses célra fordítandó jobbágyi, ugy szinte plébánosi és egyházi földrészeket helyett csereképpen teljesen egyetértő mennyiségben területek a közlegelőből akként kijelöltesse, hogy a cserébe adandó földeknek ugyanazon tulajdonságuk és ugyanazok a tartozásaik legyenek, mint melyek ezen vaspálya létesítésére átengedett kiterjedésére valának.”¹ A herceg ajánlata a vasúttársaság számára jelentős segítséget jelentett, tetemes kisajátítási összeg kifizetésétől mentette meg az amúgy is nehezen indult vállalkozást. Az ajánlat azonban olyan eseményeket is elindított, amelyekre akkor még senki sem gondolt. Esterházy Pál felajánlása 1844-ben annak bizonyítéka, hogy felismerte a vasút jelentőségét, azokat az előnyöket is, amelyeket a vasút elkészítése ígért. Amikor húsz évvel korábban a bécs-bécsújhelyi csatornát annak tulajdonosai és bérlői Pecsényédttől (Pötsching) Sopronig szándékoztak meghosszab-

¹ A Sopron-Németújhelyi Vasút tárgyában munkálkodott megyei választmány jelentése. Gy. Sm. 2. sz. lt. IV. A. 10.

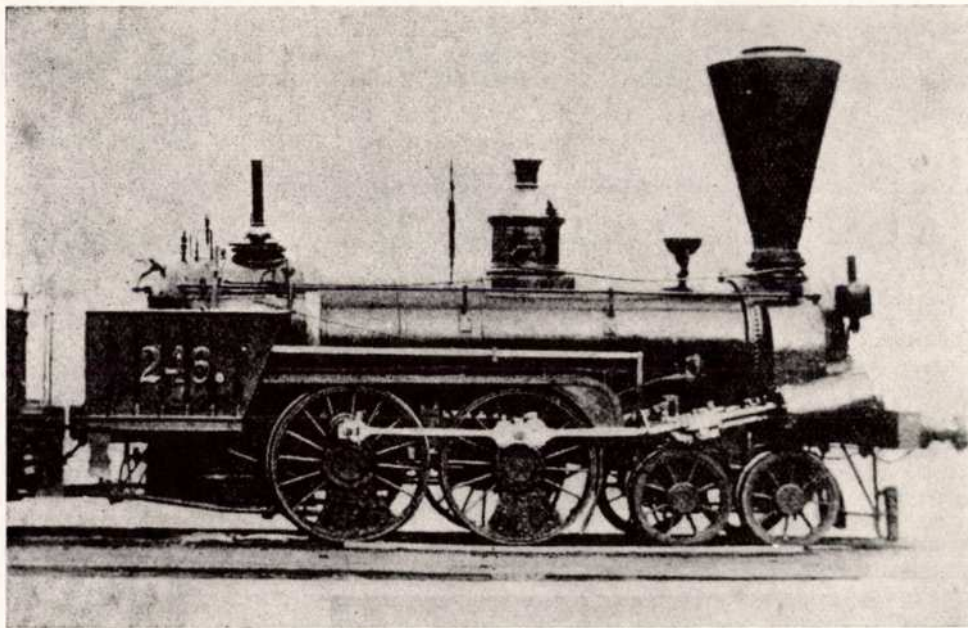
bítani, a terv főképpen az ő ellenállásán bukott meg.² Esterháznak előnye származott abból, hogy a vasút részére kisajátított földek helyett a közlegelőből ismét ki-egészült a jobbágyság telki állománya: így megmaradt a jobbági szolgáltatások alapját képező föld nagysága, tehát nem csökkentek a földesúrral szemben a jobbágyság kötelezései sem. Ez pedig akkor nagyobb értékű volt az uradalom számára, mint a még osztatlan közlegelő.

3. A kisajátítási tárgyalásokat Sopronban kezdték meg. A munkát 1845. április 24-én a vasúttársaság igazgatója, Tschurl Ede ünnepélyesen indította el: „Önök ismerik a magas célt, amit elélni tűztünk, ez az ami minden felvilágosult ember szívében visszhangot kell, hogy találjon: a tervezett vasút által városunkat oly jelentőségre emelni, amit földrajzi fekvése miatt, kulturális viszonyai nyomán el kell, hogy foglaljon. Mi eközben szívünk belsejében viseljük annak tudatát, hogy polgártársaink jólétének, valamint jobb jövőnknek alapkövét rakjuk le, addig semmiféle áldozattól sem irtózunk kitűzött célunk elérésében.”³ A megyei választmány jelentése arra nem tér ki, hogy a kisajátítási tárgyaláson megjelent jobbágyság hogyan fogadta a bevezető lelkes szavakat. Aligha lelkesedett, hiszen egyelőre a súlyosabb áldozatot neki kellett hoznia. A vasút megépítéséhez igénybe vett terület legnagyobb része jobbági föld volt. Nekik a megélhetésüket adó földjük egy részéről kellett lemondaniuk, még ha kártérítés ellenében is. A kisajátítás tehát természetesen a jobbágyság ellenállásával találkozott. A kitűzött vonalon csak az év második felében, augusztus végén kezdődtek meg a kisajátítási munkák. Az Esterházy birtokokhoz tartozó községek területén tehát csak a termés betakarítása után indult meg a munka. A munkálkodó megyei választmány olyan szakemberekből állt, akik elvégezték a vasút képviselőivel együtt a kisajátítandó területek pontos felmérését, megtárgyalhatták a jobbágysággal a kártalanítási módját, majd fokozatosan elvégezheték a jobbági szolgáltatások módosításait is. Ugyanez a választmány mérte fel a vasútépítés során eddig okozott kárt is, aminek megtérítése a vasúttársaság kötelessége volt. A választmány tevékenységéről gondos jegyzőkönyvet vezetett, mely bár töredékesen, de a GySm. L. 2. sz. levéltárban megmaradt és az események megértéséhez hozzásegít. Erdemes a jegyzőkönyvekből végig kísérni a választmány vitáit, az azokból megismerhető jobbági elkeseredést, a feudális jog bilincseibe szorított parasztság küzdelmeit. Ezen túl érdemes azért is, mert az iratokból jól látszik az is, hogy a feudális jog gyakorlata mekkora akadályt jelentett a fejlődés útjában. A választmány munkájának megkönnyítése, az egyöntetű eljárás érdekében a megye már korábban határozatot hozott, hogy a kisajátított földekért a jobbágyságnak az elmaradt haszon fejében egységes kártérítési összeget szabnak meg, tekintet nélkül arra, hogy a földbe mit vetettek. Erről minden faluban a választmány érkezése előtt egybehívott jobbágygazdákat már előre tájékoztatták. Ezzel a kérdéssel minden különösebb gond nélkül végezhettek is mindenütt. Nagyobb gondot jelentett a kisajátításra kerülő földekért járó kárpótlás meghatározása. A választmány a megyének készített jelentése szerint igyekezett a jobbágyságot minden faluban meggyőzni arról, hogy számukra előnyösebb a természetbeni kárpótlás, mint a pénzbeli. Hogy ez a meggyőzés hogyan történt, arról csak jóval később kaptam tájékoztatást, mikor megtaláltam a nagymartoni jobbágyság emiatt írt panszalevelét. A jobbágyság képviselői a jelentés szerint ugyan már ekkor is vonakodtak a közlegelőből történő kárpótlástól. Az Esterházy birtokokon ugyanis ekkor még nem történt meg a legelő-elkülönözés, a legelőterületek megosztása a jobbágyság és a földesúr között, bár annak alapelveit már az 1836. évi VI. tc. kimondta. A kisajátítási és kártalanítási tárgyalásokon a jobbágyság a megyei választmány előtt hangsúlyozta, hogy a hercegség az osztatlan közlegelőből csak a megosztáskor neki jutó legelőrészből adhat kártérítést. A választmány a kérdést általános érvényű határozattal úgy oldotta meg, hogy

² Mitteilungen des Zentralvereins für Fluss- und Kanalschiffahrt in Österreich 1909; Riebe, Valerie Else: Der Wiener Neustädter Schifffahrtskanal 36-44.

³ GySm. 2. sz. lt. IV. A. 10.

kimondta: „a kiegyenlítésre fordítandó legelői mennyiségre nézve fele arányba a földesúr ismertetik el kizárólagos tulajdonosnak — a másik fele részre nézve pedig az összes jobbágyközönséget illetendi olymódon a kárpótlás: hogy a vasúti társaság az ezen kiegyenlítésre fordítandó legelői térségnek felére nézve a jobbágyközönséget tökéletesen és teljes mértékileg a törvény értelmében kármentesíteni tartozik”. Ezt a megosztást a jobbágyokkal el is fogadtatták, azonban nehezebb volt a fél részért járó pénzérték megállapítása és elfogadtatása. Nádasdon nem is sikerült tető alá hozni a megegyezést, végül is alispáni határozat döntötte el a kártérítési érték fölötti vitát. Márc, Nagymarton, Borbolya legelőjének értékében sikerült e megegyezés, Rétfalun azonban a legelő nem volt alkalmas a kártalanításra, így annak értékéről nem is tárgyalhattak. A rétfaluiak kisajátított földjeik egészéért pénzbeli kárpótlást kaptak a vasúttól. A rétfalui kártalanítási ügy azonban tovább bonyolódott, ugyanis a

A Bécs—Gloggnitzi Vasút mozdonya, amely a Sopron—Németújhely vonalon közlekedett

kisajátításra kerülő földterület irtásföld volt. A hercegi uradalom képviselője tiltakozott az ellen, hogy a jobbágyok a kisajátított irtásföldről pénzt kapjanak. Arra hivatkozott, hogy az irtásföld földesúri tulajdon, s nem tartozik a jobbágy telkes állományához. A megyei választmány salomoni ítéletet hozott: megállapította a kártérítési összeget, de ugyanakkor kimondta azt is, hogy „ezeket a summákat ugyan az egyesek fogják felvenni, mivel azonban a visszaváltás idejére az uradalmat biztosítani kell — ezen tőkék biztosítása eszközöltetni fog az átadás idejére.” Mindez azt jelentette, hogy csak az kaphatja majd meg az irtásföldjéért járó kártalanítási összeget, aki megfelelő anyagi biztosítékkal rendelkezik arra az esetre, ha az irtásföldet a földesúr visszaváltja, azaz a vasúttól kapott összeget a földesúrnak meg tudja adni. Pecsényéden kegyetlen intézkedéssel biztosította a választmány a földesúri járandóság csorbíthatatlanságát. Ott ugyanis jelentős szőlőterületeket vettek igénybe a vasútépítéshez, de a jobbágyot a szőlőterületért is csak legelőterülettel kárpótlták. A megyei választmány ennek ellenére kimondta, hogy a jobbágyok továbbra is teljes

nagyságában tartozik az uradalomnak fizetni a hegyvámot, mintha a szőlőterülete nem is csökkent volna. A bizottság feladata volt az is, hogy abban az esetben, ha a kisajátítás miatt a jobbágyi telek állománya csökkent, akkor megfelelően a jobbágyi szolgáltatások mértékét is csökkentse. Az irtásföldek azonban nem tartoztak a telki állományhoz, ezért a választmány a pecsenyédiakkal vitatkozva jegyzőkönyvbe vette: „... mivel a jobbágyi földek csonkítása miatt a törvényben rendelt úriszolgáltatások és közadóságok leszállítása csak a telekhez tartozó földekre értődik, ezek leszállításának az itt forgó körülményekben helye nincs.” Az irtásföldekért megállapított kártérítést a választmány Lépesfalván és Ágfalván is az Esterházy jobbágyközségekhez hasonlóan rendezte: „... Az irtásföldekre nézve fenntartatik, hogy csak törvényes biztosíték mellett fog a pénz az illetőknek kiszolgáltatni.” A kártérítési összegek kifizetése már 1846 tavaszán meg is kezdődött. Szigorúan betartották a határozatot, s csak előzetesen bejelentett biztosíték ellenében adták ki a kártérítési összeget a jobbágyoknak. Így a lépesfalvi határban igénybe vett irtásföldekért járó 539 ft 58 krajcárt a vasúttársaság a városi pénztárba fizette be, mert a lépesfalvi, borbolyai és nádasdi jobbágyok, akik ezeket a kisajátításig használták, nem tudtak megfelelő biztosítékot bejelenteni. Ezek a jobbágyok jártak a legroszszabul.

4. A jobbágyközségeiben szigorú Sopron város ugyanakkor jelentős segítséget adott a vasút építéséhez. Többek között felajánlotta, hogy a város tulajdonában lévő, a vasúthoz szükséges területeket a társaságnak ingyen átengedi, sőt a város területén lévő kisajátított földrészekért kártalanítja a tulajdonosokat. Szigorú, feudális jogát védő álláspontot foglalt el azonban jobbágyközségeivel szemben. Lépesfalván és Ágfalván a választmányt a városi uradalom tiszti főügyésze kísérte végig. A főügyész már korábban javasolta a városnak, járuljon hozzá a rendezésnek olyan módjához, hogy ám vegye fel a jobbágy a kisajátított telki állományhoz tartozó földekért a kisajátítási összeget, de „minthogy az egész megtérítési sommát maga vette fel, az eddig kiszolgálni kellett egész tartozást ezentúl is kiszolgálni köteleztessek.” A város vezetői ezt a számukra előnyös megoldást szívesen elfogadták volna, hiszen ez a jobbágyok robotmunkájának teljes egészét továbbra is biztosította volna. Ekkor maga a város is jelentős majoros gazdálkodást folytatott, az egyes jobbágyközségek munkájára tehát szüksége volt. A megyei választmány azonban ezt a megoldást elutasította. A választmányhoz kirendelt városi képviselők ezt az elutasítást sérelmesnek is találták, s kérték sérelmük jegyzőkönyvbe vételét: „Az úrbéri földekre nézve, minthogy a szolgálatok és adózás leszállításán kívül a telek utáni kisajátított föld értéke is a jobbágyoknak fizetni rendeltetett, miáltal az uradalmi sajátságai és tulajdoni jog sértőleg illetődnék és a haszonbérlo jobbágy az úrbéri teleknek mintegy tulajdonosává tétetnék, ezen uradalmi jussok sérelmére intézett eljárás ellen óvás tétetett.” Az egész eljárásorozatban a legnehezebb, a legaprólékosabb munka az úrbéri szolgáltatások rendezése volt. Az ilyen irányú minden addig elvégzett munkát végül is fölöslegessé, annak folytatását pedig szükségtelenné tették az 1848-as áprilisi törvények. Az akkor a város szomszédságában, Bánfalva—Ágfalva—Lépesfalva községekben dolgozó választmány ezek hírére azonnal abba is hagyta ezt a munkát: „jelentjük, hogy miután a közbenjött ország Gyűlési végzések és alkotmányt megmásító események nyomán minden úrbéri viszonyok megszüntetendők volnának és a Földes Urak kármentesítése a Státusra és Kincstári Jóságokra háromolnék, jelen kiküldetésünk tárgya is annál inkább megszűnik ... miszerint az urbariális Tabellák megigazítása is szükségtelenné válik...” Amikor 1845 augusztusában a jobbágyok aggodalmasan és csak kényszeredetten fogadták el a hercegi uradalommal közös közlegelőből a természetbeni kárpótlást, aggodalmuk nem volt alaptalan. Ugyanis a pecsenyédi jobbágyok még 1849-ben sem kapták meg a számukra a közlegelőből kárpótlásul megállapított részt, s panaszuikkal a megye segítségét kérték. Akkor azonban a hatalmi szóval rájuk kényszerített „megegyezés” ellen nem sokat tehettek. A vasútnak meg kellett épülnie, a vasúthoz szükséges területeket mindenképpen ki kellett sajátítani. Esterházy is meghozta a maga áldozatát a vasútépítés segítésére, a parasztokat pedig látszólag nem is érte semmi károsodás, hiszen őket kárpótolták,

illetve az irtásföldek nem is voltak tulajdonukban. A jobbágyság számára azonban a föld, amit elvettek, megélhetést adott, a már művelt föld helyett pedig feltöretlen földet kapott, a közös legelőterület mindenképp csak szűkebb lett.

5. Ezért a megegyezés után hamarosan jelentkezett is a parasztság, felsorolta sérelmeit és azok orvoslását kérte. Amikor 1846 február elején a megyei választmány ismét megkezdte a télen szüneteltetett munkát, a nagymartoniak panasszal fordultak hozzá: olyan szűk a község legelőterülete, hogy az abból történő kárpótlás súlyos károkat okoz. Az egész csak 176 hold nagyságú, ami a helybeli 50 telkes gazdára elosztva még az urbárium által megszabott mértéket sem éri el. Az 1846. március 18-án megtartott helyszíni vizsgálaton az uradalmi tisztartó is elismerte, hogy a nagymartoniak által elmondott adatok helyesek, de azzal érvelt, hogy ezen kívül a nagymartoniaknak még jelentős erdei legelőjük is van. Kérte, a választmány vegye ezt is számításba. A nagymartoniak válaszukban arra hivatkoztak, hogy az erdei legelő a falutól nagyon messze van, s a favágás miatt egészében nem is használható. A vita folyamán azonban annyira megszorították a jobbágyokat, hogy végül már csak azt kérték, legalább az eredetileg tervezett kisajátítandó területen felüli mennyiséget térítsék meg nekik tisztán készpénzben. A választmány bebizonyította, hogy nem növelték az eredetileg tervezett kisajátításra megjelölt területet, s a nagymartoniak elé tárta az elmúlt ősszel felvett jegyzőkönyvet is: „... midőn a jobbágy közönség az elfoglalt földterületeknek a közlegelőből leendő helyre pótlását — a készpénzbeli kiegyenlítésnek elébe tévé — önmaga sürgette — a betekintett térképek szerint csak 57 holdnak elfoglalása tervezetett, ezen térségre nézve pedig az akkori megállapított kiegyenlítés alapjául felvett körülmények időközben változást nem szenvedtek...” Ezzel a választmány a nagymartoniak panaszával nem is foglalkozott tovább. Döntése kedvezett a vasúttársaságnak, a tisztartó magatartásából következően a hercegségnek is, a jobbágyok pedig kénytelenek voltak a döntést tudomásul venni. Az elkeseredés azonban már ekkor jelentkezett. Ugyanis a nagymartoni panasz tárgyalása után hamarosan megkezdtek volna a kártérítési összegek kifizetését Lajtaszentmiklóson és Pecsényeden is, különböző sérelmeik orvoslásáig azonban a jobbágyok nem akarták felvenni az egy évvel korábban tudomásul vett összegeket. Ellenállásuk azonban nem lehetett eredményes, amit maguk is beláttak és felvették járandóságukat.

6. Az új vasút által érintett községek közül a legnagyobb lélekszámú Nagymarton volt. Sérelmei a legsúlyosabbak. 1846. június 1-én ezért a nagymartoni bíró az érdekelt jobbágyok nevében levéllel fordult a megyéhez. Ebben felsorolta a kisajátításkor a nagymartoniakat ért sérelmeket, valamint megmagyarázta, hogy egy évvel korábban miért kérték a közlegelőből történő kárpótlást. Ez a levél ismertette meg minket a megyei választmány módszerével: „Dass die verlierenden Grundbesitzer den Ersatz aus der Hutwaide wünschten, ist nicht zu verargen, nachdem sie auf die Frage ob sie dann wenn ihnen der Ersatz in baarem Gelde geleistet würde die darauf haftenden Schuldigkeiten zu entrichten haben, und die Antwort hierauf ja erfolgte, das so wohl die Herrschaft als auch dass löbl. Comitatus in diesen betref nichts abändern könne, so mussten sie aus Übel dass Eine wählen ohne jedoch die nachteiligen Folgen zu bedenken.”⁴ A panaszlevél azonban nem érte el célját. Kérésük elutasítása után 1846 decemberében a nagymartoniak a helytartótanácsához fordultak orvoslásért, de kérelmüknek ott sem adtak helyet.⁵ A nagymartoniak 1847 végén, amikor ott is megkezdtek a kisajátított földekért megállapított kártérítési összegek kifizetését, még egy kétségbeesett ellenállási kísérletet tettek: nem vették fel a pénzt. A vasúttársaság végül is a pénzt a járási szolgabíró felügyelete mellett kamatra kiadta. Ezek után biztosak lehetünk abban, hogy nem a nagymartoni jobbágyok küldték a Bécsből jött megnyitó díszvonat elé az állomásra leányaikat, hogy édes szülővel kedveskedjenek az utasoknak — amint egy bécsi újság arról beszámolt.

4 GySm. 2. sz. lt. IV. A. 10 (20. sz. jegyzőkönyv).

5 GySm. 2. sz. lt. Megyei közgyűlési jegyzőkönyv 1847:1802. szám.

Az sem valószínű, hogy a vasút elkészülte fölötti örömben ők ácsolták volna az első vonat fogadására a diszkaput. Az 1847. augusztus 20-án lezajlott megnyitó eseményeit ugyan semmi sem zavarta meg, s a két vonatpár naponta rendszeresen áthaladt Nagymartonban a következő hónapokban is. Az addig elfojtott indulatok azonban 1848 tavaszán az egész országban újult erővel szabadultak fel. A forradalmi hírekre az ország parasztságának nagy része mozdult meg, majd a pozsonyi országgyűlés eseményeire válaszul erőteljesen kereste sérelmeinek orvoslását. Az országos nyugtalanság hírére készült el 1848. március 17-én Batthyány körlevele a törvényhatóságok elnökeihez, felszólítva őket a rend megőrzésére. A soproni városi és megyei hatóságok sietve nyomtatták ki a körlevél német változatát: „... gegen die Störer der Ruhe und die Aufwiegler der Gemüther, und gegen diejenigen, welche vielleicht die bis jetzt noch immer fortbestehenden Verhältnisse mit Füßen zu treten unternehmen würden, die Vorschriften des Gesetzes streng in Anwendung zu bringen beflissen seien”. Egy ilyen német nyelvű példányt Geiger Márton krónikájába ragasztva őrzött meg. A Pozsonyból érkező hírek azonban külön izgatók nélkül, önmagukban is felzaklatták a parasztságot. Amint a vasút ügyében munkálkodott választmány irataiból is kiderült, a Sopron megyei jobbágyok jórésze tekintélyes irtásföldet használt. Az áprilisi törvények alapján az irtásföldek a földbirtokosok tulajdonában maradtak. Ugyancsak elkésztette a parasztságot a szőlődézsma megmaradásának híre. Batthyány 1848. március 23-án újabb körlevéllel igyekezett csendesíteni a közhangulatot. Ennek alapján a megyei „csend bizottmány” készített március 30-i keltezéssel magyar és német nyelvű hirdetményt. A szöveg tájékoztatta a lakosságot, hogy az országgyűlés biztosította a közteherviselést, hogy megtörtént a jobbágyi terhek feloldása, de ennek módját a rövid szöveg nem részletezte. Annál több helyet szánt a figyelmeztetésre: „Friede, Ordnung, Vertrauen. Bei der grossen Bedeutung der Sache und bei der Thrones hohen Interesse mache ich Sie, mein Herr Vorsitzer, für die Aufrechthaltung der öffentlichen Ordnung und Ruhe verantwortlich. Denn die Frage der Ordnung ist jetzt keine geringere, als selbst die Frage der Freiheit.”

7. Az egyébként is eléggé felzaklatott hangulatba robbant bele a nagymartoni parasztok „felkelésének” híre. A nagymartoniak 1848. április 10-én kidobálták egykori földjeikről a vasút határköveit és azzal fenyegetőztek, hogy amennyiben három napon belül nem orvosolják sérelmeiket, szétrombolva a pályát, lezárják a nagymartoni határon keresztül vezető vasúti forgalmat. A megye vezetői még aznap intézkedtek. Simon alispánt „a nagymartoni mező városban felzavart közcsend és bátorság helyreállítása tekintetéből megkivántató katonai karhatalomnak az austriai hadügy miniszternéli kieszközlése érdemben írt hivatalos levél Bécsbe vitele” feladatával Bécsbe küldték. A bécsi katonaság megérkezéseig, a forgalom biztosítására és a lakosság megfélemlítésére a soproni helyőrséget vezényelték Nagymartonba. Másnap a megyei csend-bizottmány hirdetményt adott ki, melyben figyelmeztették a vasút mellett fekvő falvak lakosságát: „miszerint a közcsend s bátorság érdekében életbe léptetendő — ha a szükség úgy hozná magával — a legszigorubb fenyték és kártérítés terhe alatt, hamis ámitók sugallásai követésétől tartózkodjanak...”⁶

Az alispán Bécsben eredménnyel járt. Nagymartonba megérkezett a bécsi hadügyminiszter által oda vezényelt 500 császári katoná. Az osztrák csapatok mellé pedig a nádor erősítésül statáriális rendeletet adott ki a nagymartoniak fenytésére: „... Aufwiegler, gegen die Ordnung sich Auflehrende und gefürliche Ruhestörer, wenn sie auf der That ertappt, oder auf der vortwährenden Flucht gefangen würden, dies vor das Standgericht gestellt, nach drei Tagen ohne Aufschub und Appellate gemäss ihrer verdienten Strafe, und als schreckendes Beispiel für Andere gehängt werden.”⁷ A nádor leiratát az április 13-án tartott megyei kisgyűlésen felolvasták. Határozatban mondták ki: „miszerint ezen jog azonnal tartható kisgyűlésen

6 Saját gyűjteményemben.

7 Geiger-krónika 651. lap.

kihirdettetvén, 8 nap multával foganatba is vétethessék...” A fő- és szolgabírákat pedig utasították, hogy a statáriális rendeletet a templomokban hirdessék ki a papok, a kocsmákban és sokak által közösen látogatott egyéb helyeken hirdetések útján hozzák a lakosság tudomására.⁸ A statárium kihirdetése, a katonaság megérkezése valóban lecsendesítette a nagymartoni parasztokat. Bajaik azonban a határkövek visszahelyezésével, a katonaság eltávoztával nem szűntek meg, sőt újakkal szaporodtak. A vasúttársaság ugyanis kereste azt, hogy ki fogja megfizetni az áprilisban Nagymartonba szállított katonaság szállítási költségeit. A vármegye 1848. november 10-én tartott választmányi ülésén megbízta a másodalispánt, a szolgabíró és a tisztiügyészt, hogy „a nagymartoni lázadás eránt körülményes vizsgálatot teljesítvén, a bűnösöket a fenyejtéstörvényszék elébe megfenyítés végett állítsák, s ezen az úton a vasúti társaságnak követeléseire nézve is ítéletileg elégtételt eszközöljenek.”⁹ A vizsgálat lefolytatására azonban nem került sor. Decemberben bevonultak a megyébe és Sopronba is az osztrákok, nagyobb számonkérés következett, a nagymartoniak dolgában csak annyi történt, hogy a katonák szállítási díját a megye rájuk terhelte. Az összesen 527 forint 20 krajcár összegből még kora tavasszal 300 forintot meg is térítettek a vasúttársaságnak, a többi megfizetésével azonban még sokáig tartoztak. A vasúttársaság anyagilag rosszul állt, minden forintra szüksége volt, hát megint a megyéhez fordult a hátralékos összeg kifizetését sürgetve. A megye újabb határidőt szabott a nagymartoniaknak. Ugyanakkor kimondta: „Ami pedig a kártérítésen kívül a bűnösökre külön szabandó fenyejtést illeti, a katonai karhatalom alkalmazásával járt megterhelésük büntetésül számítván, e részben nagymartoni község a további terhelés alul feloldoztatik”.¹⁰

Fogarassy László:

Dokumentum a 18. vas-soproni vörös gyalogezred történetéhez

A Soproni Szemle 1961-es évfolyamában megemlékeztem az 1919-es 18. vörös gyalogezred történetéről, kiemelve példás magatartását az emlékezetes lévai csatában. Mint tudjuk, a 18. vas-soproni ezred a Garam-menti harcokban az újra szervezett II. és III. zászlóaljjal vett részt, amely utóbbi azonos volt az ún. köpcsényi kombinált zászlóaljjal.

Jól jellemzi a 18. gyalogezred hangulatát a következő, 1919. június 22-i telefonjelentés a hadügyi népbiztossághoz:

„Petrás politikai megbízott (kiemelés tőlem) jelenti Léváról: A nagyszerűen dolgozó 18. ezred, amely a csehekét Lévától Selmechányáig verte, a lehető leghiányosabban van felszerelve, úgyhogy az ezred már zúgolódik és ha nem kapunk rendes fölszerelést, semmiért sem vállalom felelősséget. A legborzasztóbb, hogy mellettünk van a 14. ezred, amely a legnyomorultabb horda módjára viselkedik, „8 órán át hajlandó csak harcolni”, szerteszökdösik és amellet a legjobb felszerelése van, amit elképzelni lehet. Ez a legnagyobb mértékben fokozza a 18. ezred elkeseredését. Szükség volna legalább is valami hatóságra, mely a frontról visszamenő katonákat megvizsgálja s a fronton szükséges fölszerelést tőlük elvegye. Kérek sürgős intézkedést a 18. ezred fölszerelésére és a 14. ezred megfékezésére.

Vette Fábri R. 1919. június 22.”¹

Ennek az lett a következménye, hogy nemcsak a 14., hanem a jobb állapotban levő munkásezredet is, illetve az egész Békési-csoportot másnap kivonták a frontról

⁸ Közgyűlési jegyzőkönyv 1848: 1242/a. szám.

⁹ I. h. 1848: 2881. szám.

¹⁰ I. h. 1849: 706. szám.

¹ Hadtörténelmi Levéltár, Tanácsköztársasági iratok, 124. doboz, Zámory-hagyaték.

és Ipolyságon tartalékállományba helyezték.² Július első felében az említett 14. munkázredet fel is oszlatták és a legénységet visszaküldték a gyárakba.

A június 27-i összefoglaló helyzetjelentés szerint a 18. ezred Borfónél állott és felváltása a IV. (Pálmay) és V. vadászszázaljak által folyamatban volt. Ezután a 18. vörös ezred Léva és Varsánd körül helyezkedett el — mint az V. hadtest tartaléka³ —, és itt maradt egészen a hajmáskéri táborba való elszállításig, ahol a 17. fejér—tolnai, a 20. zala—veszprémi és a 44. somogy—baranyai gyalogezreddel összpontosult. Az északi fronton szerzett élmények és tapasztalatok hatására nem voltak hajlandók a tiszai frontra menni, mert elvesztették hitüket az ügy győzelmében. (A 8. hadosztály tüzérsége, közte az ugyancsak vas—soproni 18. tüzérezred ütegei elmentek a frontra.) A hadseregparancsnokság csak július végén tudott velük számolni, ki is adott parancsot, hogy a bármennyire is elszállítható egységeket, különösen a 18. ezredet azonnal szállítsák el Cegléd felé. Mire a berakodás megtörtént, a szolnoki csata elveszett, a 18. ezred pedig a románok által már megszállt Budapest helyett Szombathelyre indult, ahol leszerelt.

Kiss Jenő:

Tájszavak Vadosfáról 1905—1908-ból

(Adalék a Sopron vármegyei magyar nyelvjárás-kutatás történetéhez)

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1905-ben országos méretű mozgalmat indított a nyelvjárások tanulmányozására, a nyelvjárási szókincs gyűjtésére. A szép tervekkel induló vállalkozás — sajnos — nagyon korán, már 1908-ban abbamaradt. Azok a mennyiségre-minőségre nézve egyaránt különböző gyűjtések, amelyek első sorban vidéki pedagógusok érdeméből elkészültek s szerencsés módon — a Magyar Nyelvtudományi Társaság birtokában — mindmáig megőrződtek, jelenleg Budapesten, a Nyelvtudományi Intézetben található, a készülő Új Magyar Tájszótár kézirat cédula-archívumában. E szógyűjtemények között van egy Sopron megyei is. A gyűjtő Föhréncz Sándor volt, a soproni líceum egykori diákja, a gyűjtés színhelye pedig Föhréncz szülőfaluja, a Sopron megyei Vadosfa. A kb. 10 × 7 cm-es cédulákra tintával írt anyagból, mivel semmiféle kommentár nem található, nem derül ki, hogy Föhréncz mikor gyűjtötte anyagát, kinek a buzdítására fogott a munkához s kinek adta le vagy küldte be céduláit. Tudomásunk szerint ez volt Föhréncz egyetlen nyelvészeti ténykedése: az érettségi után jogot tanult s az Alföldön működött pár évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig (a rá még emlékező vadosfaiak szerint). Föhréncz szógyűjteményén látszik, hogy szerzője jól ismerte a vizsgált nyelvjárást (ez természetes, hiszen anyanyelvjárása volt). Amit tehát közöl, az megbízható. A szavak lejegyzésében azonban több nyilvánvaló hibát is vét, gyűjteménye ezért hangtani vizsgálataokra csak megfelelő kritikával alkalmas. Ezek a hibák a kezdő nyelvjárásgyűjtő tipikus hibái, aki a tájszavak lejegyzésekor nem tud szabadulni bizonyos helyesírási szabályoktól.

Mit tartalmaz a szóban forgó, 98 cédulából álló gyűjtemény? Tájszavakat, közmondásokat, káromkodásféléket, tulajdonneveket, kifejezéseket és a hozzájuk kapcsolódó értelmezéseket. A tájszavak között vannak az igazi tájszavakon kívül (ezek a köznyelvben ismeretlenek) ún. alaki tájszavak is, ezek a köznyelvben is ismertek, a nyelvjárásban azonban másképp ejtik őket (például *külden*i: nyelvjárási *kűnny*i). Láthatólag arra törekedett Föhréncz, hogy olyan szavakat, kifejezéseket gyűjtsön,

2 Uo. (HÜNB helyzetjelentések).

3 Uo. Ugyancsak hadtesttartalék lett a Léva környékéről Endrédre és Nagysallóra mentelt 15. (bácskai) ezred, a 4. hadosztály gyalogsága (közte a hírhedtté vált 14. ezred is) pedig Dunakeszi, Fót és Csomád környékére menetelt.

amelyek érdekesek, s amelyek jellemzőek a vadosfai (rábaközi) nyelvjárásra. Minden bizonnyal idős emberektől gyűjtött elsősorban. Ezt bizonyítja, hogy a tőle közölt 98 szó és kifejezés közül 40 kihalt már, de a többi is jobbára csak az idősebbek nyelvhasználatában fordul elő. A 40 kihalt szó közül 21-re egyáltalán nem emlékeznek a mai idősebb emberek sem (!), 19-re pedig csak úgy, hogy „hallottuk az öregektől valamikor régen”. Két szót szilsárkányinak jelez Föhrhencz: *komoruót* 'kuszi pajtás', *lámppogyujtat* 'lámpagyújtás ideje'.

Ez a kis tájszógyűjtemény — bizonyos megjegyzésekkel — kiadásra érdemes. Hiszen olyan tájszavakat is tartalmaz, amelyeket sem tájszótárakban nem lelünk, sem Vadosfán és környékén, de bizonyosan másutt sem hallhatunk már. Elsősorban természetesen a nyelvtudomány, s főként a Sopron megyei, illetőleg rábaközi nyelvjárással, e nyelvjárás szokáncsával foglalkozók látják ennek hasznát. De biztosan mások, például a néprajzosok is meríthetnek ebből, a részint már nyelvemléknek is számítható gyűjteményből.

Föhrhencz gyűjtését eredeti helyesírásban teszem közzé. A hibás lejegyzésű szavaknak szögletes zárójelben megadom a helyes lejegyzésű változatát is, például: *tennyi* [tēnnyi]. A szögletes zárójelben közöltek mind tőlem származó kiegészítések, megjegyzések. Azok elé a szavak és kifejezések elé, amelyek ma már nem használatosak, + jelet teszek:

affenye ott vügyö [ot vügyö],
gondútam

avvuó a szesszēē
Barbí (Barbiliék)
barbí
buzérál
csatangúnyi

+csinaj
+csívíz
de nincsen juó dúga, +de nem [nēm]
is vuót juó dúga
eggyeránnýábo [égyēránnýábo]
+éjnye fikomadta [fikomatta]
ēnnyihán
+eses üdüő
ētturubba
+ű arra fáciát
+Ferci
+föcskerakás

+fölöstököm
gyell
+haza v. idde-oda szakadozás
+huógatás a helē
huóguató üdüő
+sē kérđi [kiérđi], sē követi,
csak mēgy nekí [neki], mind a
homálökör

hosszi
hüss
+irem
járkié
+jééstét [jeestiét]
+juó ēh hakk kēnyír

ördög vigye, gondoltam

azzal az ürüggyel
mint vezeték név Borbély
borbély
bosszant
az időt haszontalanul csavargással
tölteni
csin
nádcsívē-re a fonalat felgombolyítani
de rosszul tesz [nem teszi
helyesen, hogy...]
egy irányába
olyan „ördögadta” féle
egynéhány
esős időjárás
egy csoportban
ō arra számított
Ferenc becézó neve
öregsár, melyet szalmával elegyítenek
és tömésfalnál használnak
jel
reggeli
többszöri ide-oda menés
hallgatnia kell
szélcsend
kérés, engedelem nélkül, esztelenül,
megfontolatlanul neki-
megy [ma már csak így: um mēgy
neki, mind a homálökör]
hosszú
hűs
öröm
jár-kele
jó estét
jó nagy darab kenyér

+kangeruóf [gëruóf]
katyuólla
+kiéjjié [kiéjjié]
kiérté
kínyé-kedvé
kírté
+kírté [kírtyé]
kíftelen-köllétlen [kíntelen-
-kölletlen]
kuóbolognyi

koslatnyi [koslatnyi]

könnyid
+kuka üdüő
kűnni
láddé
lë këék meccenyi [këék]
+liën [?]
má a köszönyüő vígë mëg van kapávo

maga embërë
+magyar szellet
mast
+mëgkródoríttanyi [mëkkruó-
doríttanyi]
mieg ollanyabb [ollannyabb]

a mëllën [mëllen] a mozsduó,
ollan a türüközüő
meztíálláb [mesztíálláb]
muszáj köllök (köllötött)
[?] ëémennyi [iemënni vagy
iëmënni]
mútkor
+nádcsívë [nátcsívë]
nëhëz v. nehíéz [nehez]
+nëmié nap
nem kíftelen [nëm kíntelen] velë
+nëm tud miég ëb biëbukkot së
+në vesd [vezsd] mëg a kinámat
[kinámat]
nyakluó niékünn v. niékü
összöábdányi

+palázúnyi

+pangruótunyi [pangruótunyi]
pazúnyi
píhe
rempűnyi vkit
rossz sor
sëss [siëss]
siëss
söprü
+táncúnyi iëhínya [iëhínya]
+távúdadon [távúdadonn]

tréfás neve a csödbe jutottnak
szórakozott
kié
kërdte
kénye-kedve
kërte
kërëse, nom.-ban nem használatos

kénytelen-kelletlen
az idöt haszontalanul csavargással
tölteni
az idöt haszontalanul csavargással
tölteni
könnyü
fojtott meleg szél
küldenü
látod-e
le kellene metszenem [metszeni]
leány
a vége (a kukorica, burgonya földnek)
meg van kapálva
önálló ember
magyar (tüzes) temperamentum
most
úgy megütüni, hogy megszëdül

olyan fokozása legnagyobbrészt
ilyen értelemben: mëg rosszabb

[nincs értelmezve]
mezítláb
el kellett [kell] mennem

mútkor
a nád üres szára
nehëz
nemelyik nap, a múlt napokban
nem kell ezt v. azt tennie
semmit se tud
ne utasíts vissza, ha megkínállak

mértéktelenül
felületesen megcsinálnü (ólat vagy
akármü mást), összeütüni
az idöt haszontalanul csavargással
tölteni
csödöt mondani
pazarolüni
pehely
pletykázüni valakire
rossz életkörülmények
siëss
siëss
seprő
táncra felkërüni
távöl

tellenk

tiérbetűnyi

tétell

+tippá tennyi [ténnyi]

títúníz

tom, tod

toronyéránt

tüőfa

turupp

utuósuóbb

+üdüőnap elüőtti [előtti]

üőg

üzünn esik neki

velék

+vėsárnap [vėsárnap]

vínva vlmit

víta

a zelüőbbekbe [zelőbbegbe]

+züvejjié

zsákli-fuótlí

+zszámfutēr terēntētē!

+zsuppuluók ciémēstērgyē

[ciémēstērgyē]

az a szíj vagy spagiét [sic],

mellyel az ostort a nyelére kötik

térdelni, térdepelni

tett

letarolni

tétovanéz

tudom, tudod

toronyirányába

tölgyfa

csoport

utolsó fokozása, ez a középfok a köz-

nyelvben nincs meg és még a legutol-

sónál is utolsóbbat jelent, ilyen hasz-

nálatban: utuósuóbb mestērsíg

[utuósuób mestērsíg] nincs

ennié!

idétlen

üveg

rosszul esik neki

velük

vasárnap

vívni

vívta

az előbbi időkben, régebben

övé [az övé; tkp. „az övéjé”]

minden zsák megtalálja foltját

tréfás káromkodás, olyan „ördögadta”-

féle

a szél (tréfásan)

MEGEMLEKEZÉSEK

Decht Rezső:

Bohádi Róbert 1899 - 1974

Költő volt, író és műfordító.

És soproni volt. Mindenek felett soproni, abból fajtából, amely ennek a városnak szellemi és érzésbeli talajából táplálja lelkét egy életen át. Budai, negyedik emeleti lakásának ablakából, ha betegen, szobához kötötten kitekintett nyugat felé, nem a budai hegyeket látta, hanem a soproni Károly-magaslatot és a Szélmalom tornyát.

A mai generáció már alig tud róla, de kortársai és az idősebb soproniak neve hallatára maguk előtt látják szeretetreméltó, derűt árasztó arcát, zömök természetű a szöke hajkoronát a nevető szemek felett. Arra is emlékeznek ezek a századforduló körül születettek, hogy a húszas-harmincas években a Soproni Napló, a Sopronvármegye, az Odenburger Zeitung hasábjain, különösen az ünnepi számokban, az ő nevét viselő karcolatok, elbeszélések jelentek meg.

Bohádi Róbert kétnyelvű volt. Magyarul és németül egyforma tökéletességgel ápolta azt az irodalmat, amelynek alkotásai a napisajtó gyorsan hervadó lapjain vagy jobb esetben foyóiratokban látnak napvilágot. Ő tehát — részben — az ún. „kal-lódó irodalom” egyik művelője volt.

Bohádi Róbert (neve eredetileg Brzoboháty volt, ezt 1934-ben változtatta Bohá-tira) 1899. január 8-án született Nagykanizsán. Ötéves korában, 1904-ben elveszítette Sopronban édesapját, Brzoboháty Ottó bankfőtiszviselőt. Egyedül maradt anyjával és egy leánytestvérével. Itt járt iskolába, itt érettségizett 1917-ben az Állami Főreális-

kolában, a mai Állami Széchenyi István Gimnáziumban, és itt szívta magába azt a szellemet, amely lelkiségét egész életére megnatarozta. Az első világháborúban katonai volt, majd a háború után emigrált azon a pályán, amely a Soproni Hitelbank Rt. tisztviselőjétől a Magyar Általános Hitelbank soproni fiókján át, 1941-ben a bank budapesti központjába s onnan 1948-ban, toltisztviselői rangban, a Berunázási Bankba vezette.

Életének eme homlokzati, anyagi alapot adó része mögött folyt második, takartabb élete, nem mint az elsőnek árnyeka, hanem mint annak magasabb értelmet adó szellemi párhuzama.

1924-ben megnősült, de feleségét 1945-ben, Budapest bombázásánál egy bomba megölte. Ugyanakkor otthona és benne ingóságainak és irodalmi termésének nagy része is megsemmisült. A csapást legyűrve, két évvel később újból megnősült és második feleségében, a bécsi származású Maringer Sophieben nemcsak eszményi hitvesre talált, akivel tökéletes harmoniában és szellemi közösségben élt, hanem benne páratlan irodalmi munkatársra is lelt, akivel közösen németre fordította a magyar irodalom számos nagy művét.

Bohát Róbert már a húszas években kezdett verseket írni és írta őket tovább, évről évre költőibb szinten, a hatvanas évekig. A harmincas években a versekhez prózai írások társultak: karmolatok, majd elbeszélések, regények, esztétikai írások. A soproni napilapok sűrűn közölték írásait és nemsokára sikerült neki áttörni azon a burkon, amely a vidéki írókat a budapesti irodalmi köröktől többnyire elzárja. Budapestre költözése után szorosabb kapcsolatot tudott teremteni a legrangosabb magyarországi német napilappal, a Pester Lloydal, melynek irodalmi szerkesztője abban az időben Keresztúry Dezső volt. Itt jelentek meg a negyvenes évek elején novellái és 1943-ban első regénye: „*In Dur und Moll*”. 1949-ben a Magyar Könyvbarátok pályázatán egyik elbeszéléssel első díjat nyert.

Írói munkáját egy időre betegsége szakítja meg, hogy azután az ötvenes években annál termékenyebben lobbanjon fel. Teljesen egyéni írások kora ez. Közülük különösen kiemelkedik a „*Lehetetlen beszélgetések*” („*Unmögliche Gespräche*”) című sorozat, melyet 1958-ban fejezett be. Ezekben hol fanyarul bölcs, hol gúnyorosan derűs, az olvasó gondolkodását felkavaró képzelet dialógusokban nagyapát az unokával, parasztot a proletárral, úrihölgyet a demokráciát, apácat az utcalánnyal beszélgeti meg, sokszor meghökkenő módon, lélektanilag a legkülönösebb helyzeteket teremtve, mint például az „*Appassionata*” című beszélgetésben. Irodalmunk vesztesége, hogy ez az írása, mint annyi más, csak kéziratban maradt meg.

Bohát költői érdemeihez tartozik annak az egyedülálló verscsokornak egybegyűjtése, melyet a soproni német nyelvű „gazdapolgárok”, a „poncichterek”, vagyis „babtermesztők” már majdnem teljesen kiveszett népi költészetéből még atyja, Brzobohát Ottó a századforduló idején kezdett az enyészettől megmenteni. Munkáját Róbert fia 1958-ban zárta le, amikor a „*Bouhn-Blüah*” című versgyűjteményben ezeket a poncichteridiómában írt és fonetikailag is rendkívül gondossággal rögzített verseket és anekdotákat 1958-ban baráti körben bemutatta.

Erről a gyűjteményről Bohát az előszóban, többek között, ezt írja:

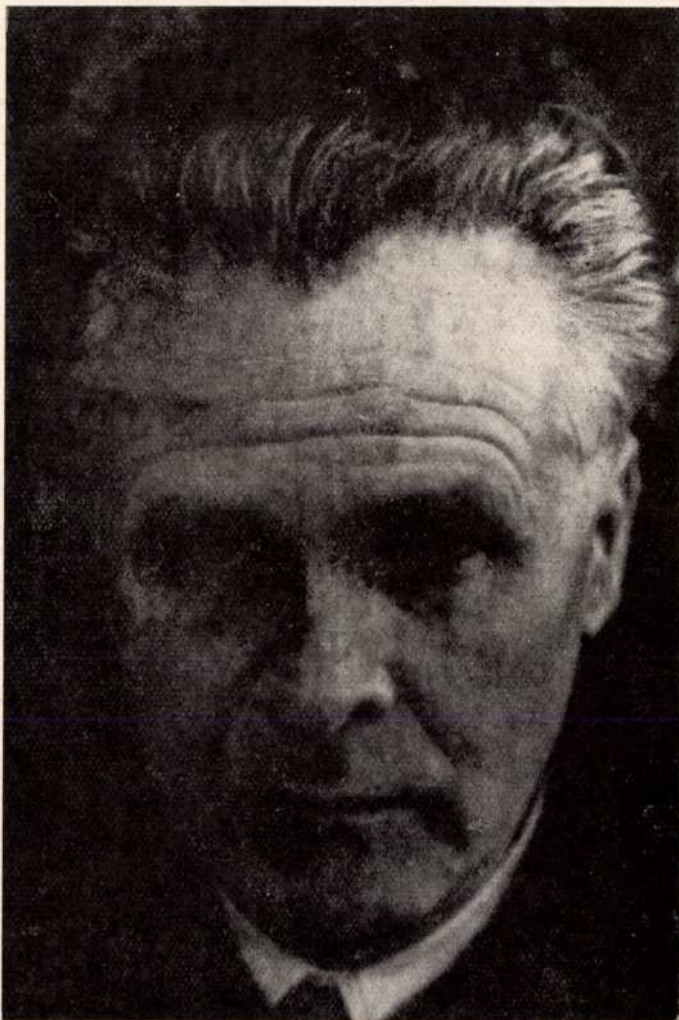
„*Bouhn-Blüah*” — „Paszulyvirágok? — Paszulyszirmok?” — Egyik fordítás sem közelíti meg a soproni német tájszólás kertjében nőtt eredeti címszó zöngéjét-zamatját és az itt bemutatott herbárium is csak elmúlt időket tud érzékeltetni, fakult színekben, elmosódott körvonalakban.

A „*Bouhn-Blüah*” verseinek szájról-szájra vándorlása befejeződik s már ott tart, hogy feledésbe merül a szájhagyomány talán már féltucatnál is kisebb számú őrzőjével. Pedig ezek a régi és újabb keletű anekdotaszerű kis versek megőrzése érdemes emléke a századforduló Sopronában és annak környékén élt németeknek.”

Élete utolsó harmadában Bohát Róbert, nejével, Sophievel közösen a műfordítás nehéz és írói kongenialitást követelő területén alkotott időtálló műveket, melyekkel a magyar irodalom külföldi megismertetését és a német irodalom magyar nyelven való megszólaltatását mindenképpen méltó szinten szolgálta.

Műfordításainak nagy számából kiemelkednek: Mikszáth Kálmán „*Szent Péter esernyője*” című regényének 1950. évi átültetése, amely most jelent meg 11. kiadás-

ban, továbbá az „Esterházy vigasságok” 1959-ben fordított és németül „Das Esterházyische Feenreich” címen megjelent mű, 1970-ből a spanyolból magyarra fordított „Megkóstoltuk Magyarországot” című, a guatemalai költőnek, Asturiasnak és a Nobel-díjas chilei költőnek, Pablo Nerudának közös műve, amely hazánk kulináris élvezeteit írja le szellemes módon. Végül Újrafalussy József hatalmas monográfiája Bartók Béláról, Boháty Róbertnek 1973-ban német nyelven megjelent műfordítói hattyudala.

1974. február 17-én, évekig tartó, balesetből származó betegség után bekövetkezett halála előtt néhány héttel, Boháty Róbert hozzám intézett levelében rezignáltan ezt írta: „Az ember költőnek indul és műfordítóként végzi.”

Ebbe a rövid mondatba sűrítette szellemi életművének — vélt sikertelenségét. Amikor ezeket a szavakat a halál előérzetében leírta, talán valóban sikertelennek érezte költői és írói törekvéseit. De lelki alkata és idegrendszere egész életében arra ítélte, hogy hatalmas fellobbanások, egekig szárnyaló örömrészések és sikerélmények után a kételkedés, a csüggedés ördöge magával rántsza a búskomorság mélyébe.

Pedig nem művészi alkotásai voltak szerények, csak azok felmutatásában, közkincsét tételében volt szemérmes és bizalmatlan. Közös sorsa volt ez számos vidéken élő és alkotó íróval, aki nem vállalja a sokszor megalázó harcot a fővárosi irodalmi körök akkori sündisznóállásai ellen.

A farkasréti temető Columbáriumának egyik fülkéjében most már egy olyan ember hamvai pihennek, aki életének 75 esztendejében sohasem pihent. Pezsgő életöröm és lesúlytottság között hintázott, bölcs humor, szívet könnyítő ironia, sziporkázó móka volt életeleme, emberi együttérzésének, szociális életszemléletének fűszere. Szerette a természetet, Sopron hegyes-erdős táját. Szerette megmászni a Schneeberg és a Rax havas ormát és szerette a belváros minden öreg házát, szerette a vidám társaságot és szerette a soproni emberek összeségét.

Művész volt, költő, író, műfordító, akinek még homályban rejtőző számos művét remésztőleg egy érzékeny valaki, aki a soproni irodalmat kutatja, napfényre emeli és Boháti Róbertet megmenti a méltatlan elfeledéstől.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Mollay Károly:

**Honti Pál: Hany Istók nyomában. Győr, 1972, 24 lap.
(Kisfaludy Károly Könyvtár Füzetei 1. sz.)**

Az erdész-vadász szerzőt Missuray-Krug Lajos „Hany Istók, rábaközi regék hőse” című tanulmánya (SSz. 1942. 24—57) óta, tehát 30 évig foglalkoztatta a történetileg igazolható rábaközi regealak rejtélyének a megfejtése. Missuray-Krug első sorban a Hany Istókra vonatkozó történeti, néprajzi, szépirodalmi és természettudományi feldolgozásokat és utalásokat, valamint ábrázolásokat gyűjtötte össze, kritikailag megrostálva az elég nagy számban felbukkant tudálékok vagy költött elemeket is. Honti Pál a lecsapolás előtti Hanság faunájának és flórájának ismeretében próbál következtetni arra, hogyan kerülhetett az 1749-ben nagyjából 8 év körüli fiú a Hanságba, hogyan maradhatott meg, hogyan élhetett, hogyan következett be elfogása, majd eltűnése. A szerző feltételezi, hogy Hany Istók (e nevet utólag kapta) egy nem környékbeli, hanem távolabbi vidékről a Hanságba rejtőzött pákásznak árvaságra jutott fia lehetett. Hany Istók megkereszteltetésekor (1749. márc. 17) a kapuvári plébános szerint 8 éves lehetett; Honti Pál szerint 3—4 éves korában, tehát 1744—45-ben kerülhetett apjával a Fertő melléki nádasokba, közelebről a kapuvári Király-tó mellé. Az apa 1746—47-ben, tavasszal halhatott meg, az árva gyermek tehát közel két esztendőt tölthetett egyedül a Hanságban. Ezekhez a következtetésekhez a szerző a Hanság természeti viszonyainak vizsgálatával jut el. Ugyanilyen alapon vizsgálja a hansági Király-tó mellett élő apa, ill. elárvult gyermekének feltehető életkörülményeit, étrendjét (nyers tojás, csík, apróhalak, béka stb.): „Hany Istók télen a vidrák és hódok várai és a lékek nélkül órákig sem lett volna képes vízi életet élni”. Honti Pál tanulmánya, amely a kapuvári Irodalombarátok Körének 1971. évi pályázatán első díjat nyert, Hany Istók rejtélyének eddig legelfogadhatóbb magyarázatát nyújtja.

E számunk szerzői: *Dr. Pröhle Jenő* gimn. ig., Sopron Mező u. 20; *Dr. Mollay Károly* tszv. egy. docens, 1364. Bp., V. Pesti B. u. 1, ELTE; *Dr. Lagzi István*, a varsói Magyar Intézet tud. titkára, 00—517 Warszawa, ul. Marszalkowska 80, Wegierski Instytut Kultury; *Dr. Merényi László* kandidátus, 1037 Bp., Luther u. 4—6 Bep. III/16; *Dr. Palotás Zoltán* tud. kutató, 1067 Bp. VI., EGSZI Lenin krt. 67; *Horváth Mihály* osztályvezető 9401 Sopron Városi Tanács; *Tirnitz József* levéltáros, Sopron Városi Tanácsház; *Lovas Gyula* GySEV főtanácsos, Sopron, GySEV Üzletigazgatósága; *Fogarassy László* tud. kutató Bratislava, Petrzsalka; *Kiss Jenő* egy. tanársegéd, Mihályi; *Becht Rezső* író, Sopron Udvarnoki utca 2.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsangabe und kurze Auszüge

- Pröhle, Jenő*: Petöfis Dichtung und Kult im Ödenburger evangelischen Lyzeum 1843—1867
- Mollay, Karl*: Die Anfänge der profanen Musik in Ödenburg (1430—1629) II. Teil
- Lagzi, Stefan*: Zu den Lebens- und Arbeitsverhältnissen der polnischen militärischen Flüchtlinge des Zweiten Weltkrieges in der Umgebung von Ödenburg

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

- Merényi, Ladislaus*: Kampf der Ödenburger Arbeiterschaft gegen den Krieg und um das Wahlrecht im Jahre 1913

Kleine Mitteilungen

- Palotás, Zoltán—Horváth, Michael*: Der kommunale Bedarf einzelner Populationskategorien
- Tirnitz, Josef*: Ödenburger meteorologische Aufzeichnungen aus dem 18. Jahrhundert
- Lovas, Gyula*: Aufstand der Mattersburger Bauern im Jahre 1848 gegen den Bau einer Eisenbahnlinie
- Fogarassy, Ladislaus*: Zur Geschichte des Eisenburg—Ödenburger Roten Infanterieregiments Nr. 18
- Kiss, Jenő*: Beitrag zur Geschichte der ungarischen Mundartforschung im Ödenburger Komitat

Nekrologe

- Becht, Rudolf*: Der Dichter, Schriftsteller und Übersetzer Robert Bohati 1899—1974

Bücherschau

- Mollay, Karl*: Honti, Paul: Auf den Spuren des Stefferl vom Waasen, des Helden einer Rabauer Sage. Raab, 1972 (ung.)

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. A *kézirat gépelése*. Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézirással javítsuk ki. Ugyancsak kézirással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, I, U* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre felsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat¹⁶.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. A *lapalji jegyzetek*. Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjegyzetek. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege utáni külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatkai Endre: A soproni színeszet története 1841–1950. Sopron, 1960, 15. – A továbbiakban így Csatkai I. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek változtatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színeszet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

Folyóirat cikkére így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114–20. – A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája, Sopron, 1936, 79–84.

Újságcikkre így; pl. A szerző neve; A cikk címe. Soproni Hírlap 1932, nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. – A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL, 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy kliszfrotatásra alkalmas rajzot (térképvázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál, Előfizetési díj: évi 48.– Ft, melyet felvévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215–96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Főszerkesztő: Mollay Károly. Főszerkesztő-helyettes: Hiller István.

Szerkeszti a Soproni Szemle Szerkesztő Bizottsága Sopron, Városi Tanács. Telefon: 11-170.

F. kiadó: Ugróczy Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója, Győr, Tanácsköztársaság u. 3.

Terjedelme 6 B/5 ív = 83/8 (A/5 ív). Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda.

Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme, 74.14025. Felelős vezető: Ratkovics Vince.

ÁRA: 16,— FT

INDEX: 25.915

FV 30V

SOPRONI SZEMLE

An aerial, black and white photograph of the city of Sopron, Hungary. The image shows a dense urban landscape with numerous buildings, mostly with gabled roofs. A prominent feature is the tall, ornate tower of the St. Elizabeth's Church (Soproni Szent Erzsébet-templom), which stands out among the other structures. The city is built on a hillside, and the overall scene is captured from a high angle, providing a comprehensive view of the urban layout.

XXVIII. ÉVFOLYAM 1974. 3. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Szerkeszti: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztő bizottság tagjai:

DAVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KELENYI FERENC olvasószerkesztő, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS jegyző, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Tartalomjegyzék:

	Lap
Hiller István: Augusztinovicz Elemér 70 éves	193
Winkler Gábor: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelme	195
Katona Imre: A fraknoi kincsek I. rész	216
Varga Gyula: Pusztacsalád és gondjai 1945—1972	228

Helytörténetírásunk időszerű kérdései

Környei Attila: A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum kiállítása	248
---	-----

Kisebb közlemények

Marót János: Az eszterházai Beszálló vendéglő 1773. évi leltára	264
Fogarassy László: Bánffy Miklós: Huszonöt év	267
Sz. J.: Néhány megjegyzés a „Sopron—Nyírbátor” tévévetélkedőről	269

Sopron kulturális élete

Becht Rezső: Megnyitó Soproni Stöckert Károly szobrászművész és Szarka Árpád festőművész kiállításához	271
Szabó Jenő: Gondolatok Szarka Árpád és Soproni Stöckert Károly kiállításáról	275

Soproni könyvespolc

Papp István: Munkásmozgalomtörténeti lexikon. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1972	281
Viga Gyula: Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Bp., Akadémiai Kiadó, 1973	282
Mollay Károly: H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI—XVII. század). Bp., Akadémiai Kiadó, 1970	283
V. Kovács Sándor: Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571—1631). Sopron, 1972	285
Levélszekrény	287

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVIII. ÉVFOLYAM

1974

3. SZÁM

Augusztinovicz Elemér 70 éves

Kónya Lajos 1973-ban megjelent posztumusz művében azt írja róla, hogy lázas lelkesedését nemigen koptatták el a nehéz évek, éppolyan lobogás él benne, mint akkor, arca s természetére alig-alig változott. Az „akkor”, a harmincas évek végére vonatkozik, amikor Augusztinovicz Elemér mint a Széchenyi Reálgymnázium tanára óraadóként tanított a soproni tanítóképzőben is. És hogy hogyan, arról is ír Kónya: friss, nyugtalan, újért lelkesedő szellemben. Még élt József Attila, akkoriban kezdett ismertté válni Illyés Gyula, de ő már úgy foglalkozott velük, mint kész, kialakult, csaknem klasszikus költőkkel. Gyorsan, szenvedélyesen beszélt, mint aki telhetetlen az átadásban, órái lebilincselők voltak, hallgatóiban mély nyomokat hagytak.

Tanáromként találkoztam vele én is először, de jóval később, 1952-ben a Berzsenyi Gimnáziumban, a volt híres líceumban. Azóta, néhány évet leszámítva, naponként találkozunk; együtt dolgozunk és dolgoztunk több munkaterületen. Csak megerősíthető: semmit sem változott. Irigylésre méltó frisseséggel és energiával szervez, rendez, lelkesedik és lelkesít. Megállás nélkül tevékenykedik, állandóan ég.

Bár nem Sopronban született, soproninak vallja magát és annak is tartja mindenki, aki csak ismeri. Ezek száma pedig nem kevés bel- és külföldön egyaránt.

Augusztinovicz Elemér 1904. augusztus 5-én született a Zala megyei Páka községben. Édesapja orvos volt. Gimnáziumi tanulmányait Zalaegerszegen végezte, itt tett érettségit is 1922-ben. 1922-től 1926-ig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának hallgatója és az Eötvös Kollégium tagja. Mint latin–magyar szakos hallgató 1926-ban bölcsészdoktori fokozatot nyer, majd az 1926/1927. tanévben a budapesti Trefort utcai gyakorló gimnázium ösztöndíjas tanárjelöltje. Középiskolai tanári oklevelét is ebben a tanévben szerzi meg.

1927–1932 között, az ÁDOB-os (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága) világban magánalkalmazásban állt; nevelői és magántitkári állást vállalt. Az 1932/1933. tanévben a nyíregyházi Kossuth Lajos gimnáziumban működik óraadó tanári minőségben, ugyanakkor ellátja az iskola internátusában a nevelőtanári munkát is.

1933 szeptemberében kerül Sopronba. A Széchenyi István Gimnáziumba helyezik, először helyettes, majd rendes tanári kinevezést nyer. Itt teljesít szolgálatot 1946 augusztusáig, amikor is a soproni Állami Leánygimnázium (ma József Attila Gimnázium) igazgatójává nevezik ki. Első tevékenysége arra irányul, hogy a romos iskola újjáépüljön.

1949-ben a soproni Berzsenyi Dániel Gimnáziumba helyezik igazgatóhelyettesnek. Ebben a beosztásban dolgozik nyugdíjazásáig, 1965 augusztusáig. Köz-

ben azonban 1956 novemberétől 1957 decemberéig mint megbízott igazgató vezeti az iskolát.

Nyugdíjba vonulása nem a pihenést jelenti számára. Számtalan munkaterületen vállal felelősségteljes megbízásokat. Kötött munkaidejű tevékenységet az Erdészeti és Faipari Egyetem könyvtárában folytat. Erről a tudományos igényű, nagy pontosságot és nagy általános műveltséget is igénylő munkájáról máig úgy nyilatkozik, mint életének egyik legértelmesebb és legszebb szakaszáról. A könyvtárosi munka sokoldalúsága kielégíti tudományos igényeit, de korántsem veszi igénybe teljes kapacitását, munkabírását.

Számos társadalmi funkciót vállal a korábbiak mellé. 1945-től 1948-ig a Pedagógus Szakszervezet soproni csoportjának első titkára. A csoport egyik megszervezőjeként éri ez a megtisztelő bizalom. Később a soproni pedagógusok elnökhelyettese, majd elnöke lesz. Ugyancsak egyik szervezője a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elődjének, a Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatnak (TTIT). A Társulatnak alapító tagja, 1956 után egyik újjászervezője, 1958 óta városi elnöke. Társadalmi munkában vezeti a TIT-klubot, amelyet ő szervezett meg 1956-ban. A Soproni Szabadegyetem 19 évfolyamának rendezője, hosszú évek óta vezetője a Soproni Nyári Egyetemnek, amely 1974-ben 18. évfolyamát működteti két szekcióban. Irányítja a TIT nyelvviskolóját. Előadásokat tart a TIT keretében üzemekben, intézményekben, munkásoknak és fiataloknak.

Évek óta — több ciklusban — tagja a Hazafias Népfront városi elnökségének, tagja az Ökortudományi Társaságnak, a Magyar Pedagógiai Társaságnak és a Liszt Ferenc Társaságnak.

Cikkei, tanulmányai jelentek meg a Soproni Szemlében (sajnáljuk, hogy mostanában csak ritkán!) és 1926-tól a Magyar Nyelv, Magyar Csillag, Országos Tanáregyesületi Közlöny, Protestáns Tanügyi Szemle, Természettudományi Közlöny című folyóiratokban és más lapokban. Évekig írt a Sopronvármegye és a Soproni Hírlap című helyi napilapokban. Részt vett a Vajthó-féle „A tanítás problémái” sorozat több kötetének kiadásában (Új magyar költők I., II. kötet; Magyar írók levelei; A magyar széppróza szemelvényekben). Tanítványival és Házi Jenővel 1938-ban kiadta a Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatában Sopron a régi magyar irodalomban című kötetet.

Augusztinovic Elemér egyike volt azoknak, akik bátran tettek azért, hogy az 1940-es években a volt soproni Kaszinóból ne „Deutsches Haus” legyen, hanem a „Magyar Művelődés Háza”. A náciellenes megmozdulásoknak akkoriban ez részét képezte. Sopron kulturális életének jelentős egyénisége.

Sopron városa 1971-ben Lackner Kristóf-emlékéremmel tisztelte meg, 1972-ben pedig Pro Urbe kitüntetésben részesítette. Szocialista rendszerünk is magasra értékelte munkáját: 1968-ban a Szocialista Kultúráért”, 1971-ben pedig a „Munka Érdemrend” kitüntetést adományozta neki.

70. születésnapja alkalmából szeretettel köszöntjük és még sok eredményt kívánunk városunkat segítő, annak kultúráját gyarapító munkájához.

Hiller István

Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről

1. Az építészet kiemelkedő emlékeinek védelméről az általános műemléki törvényeken túl¹ szakmai előírások, rendeletek és az Országos Építésügyi Szabályzat² megkötései gondoskodnak. Előírások rögzítik a hazai műemlékvédelem irányításának módját, megjelölik a műemléki hatóságok és a műemlékvédelemmel kapcsolatos tanácsi szervek feladatát, útbaigazítást adnak a műemléki védelem alatt álló épületek felhasználására és utasítást az emlékek fenntartására; súlyos büntető szankciókat róva ki azokra, akik a műemlékeket megromlaltatják, megsemmisítik, engedély nélkül átalakítják vagy karbantartási kötelezettségüket elmulasztják.

Szervezett hazai műemlékvédelmünk 1972-ben ünnepelte létrejöttének száz éves évfordulóját.³ A műemlékvédelem elmúlt száz éve alatt fokozatosan megvonták és bővítették annak a körnek a határát, amelyen belül a szükséges erkölcsi és anyagi védelem elkerülhetetlen. A védett vagy védelemre javasolt épületek kiválasztásánál az épületek művészi értékén túl korukat és ritkaságértéküket is figyelembe vették, és azt a történelmi és esztétikai élményt, amelyet az épület szemlélőjének nyújtanak.⁴ A védett épületek között mai műemlékvédelmünk bizonyos rangsort is felállított (műemlék, műemlék jellegű épület és városképi védelem). A műemléki védelemmel egy-egy jelentős épületen túl kiterjesztették a műemlék közvetlen környezetére, sőt egy-egy jellegzetes utcára, térre, városrészre: Sopron teljes történelmi belvárosa védett, ún. „műemléki jelentőségű terület”.

Műemléki törvényeink régebbi értékeinkkel együtt védelmet nyújtanak a közelebbi múlt, így az elmúlt 19. század és századunk kiemelkedő építészeti emlékeinek is. Az ebből az időből származó építészeti alkotások sorsa mégis bizonyos nyugtalanságra ad okot és felveti a kérdést: vajon elég széles körre terjed-e ki védelmük és elég hatékony-e?

A korábbi századok viszonylag kevesebb megmaradt emléke közül — már koruk és ritkaságértékük következtében is — könnyebb volt kiválasztani azokat, amelyek védelmet érdemelnek. A közelebbi múlt nagyszámú építészeti alkotása maradt ránk; a kiválasztásnak itt tudatosabbnak és körültekintőbbnek kellett lenni, elvetve a kevésbé értékeset és biztos kézzel kiemelve az igazi értékeket.⁵ Az elmúlt évszázad építészetének viszonylag feldolgozatlanága a védendő értékek kiválasztását nehezítette, ezt az értékelő munkát akadályozta és akadályozza ma is az az általános ellenszenv, amely a 19. század építészetét histori-

1 1/1967. (I. 31.) EM. számú rendelet a műemlékvédelemről, Építésügyi Ertesítő, 1967, 81–87 és Építésügyi Jogszabályok Gyűjteménye, 112–117. A rendelet jegyzetekkel ellátott teljes szövege: Barcza Géza és Temesvári László: Műemlékvédelem. Budapest, 1973.

2 Országos Építésügyi Szabályzat I. kötet 3. fejezet. Műemlékvédelem 1967, 209–223 (157–169. §.).

3 A magyar műemlékvédelem fejlődésének átfogó feldolgozását adja Barcza Géza: A magyar műemlékvédelem fejlődése a jogszabályok tükrében (1847–1949). Magyar Műemlékvédelem 1963–66. Bp., 1966, 7–21; A magyar műemlékvédelem fejlődése a jogszabályok tükrében (1850–1963). Magyar Műemlékvédelem 1969–70. Bp., 1970, 43–52.

4 A meghatározás Horler Miklós definícióját követi. Horler Miklós: A műemlékvédelem elméleti kérdéseiről. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1964, 266.

5 Kubinszky Mihály: A prágai szimpóziumon a legújabb kori műemlékek védelméről. Műemlékvédelem, 1972, 48–54.

záló módszere és vélt vagy tényleges formalizmusa miatt elveti, anélkül, hogy felismerné a kor építészetének igazi értékeit és jelentőségét.

2. Sopron építészeti emlékeinek számontartása és korszerű védelme lényegében egyidős a magyar műemlékvédelemmel. A védelmet érdemlő emlékeket hivatalos és nem hivatalos jegyzékek formájában rögzítették.⁶ Hazai műemlékeink első lajstroma 1872-ben jelent meg; a felsorolt 853 építészeti emlék között hat soproni épületet is találunk.⁷ Az első, nem hivatalos műemlékjegyzék, a „Hazai műemlékek és régi épületmaradványok” jegyzéke csupán a védelemre javasolt emlékek felsorolása volt, közöttük is nagyjából egyházi emlékek, templomok, kápolnák – ezen belül túlsúlyban román és gót stílusú emlékek – szerepeltek. Talán az utóbbi szemléletnek, a „stílus” és a „rendeltetés” sajátosan értelmezett védelmének tulajdonítható, hogy a felsorolásba bekerült „az apácák goth stílyü temploma” – a romantikus historizmus jegyében 1861–64 között épült Orsolya téri templom is. Gerecze Péter 1905-ben megjelent – századunk első felében általánosan használt és gyakran említett – „Magyarország műemlékei” c. gyűjteményében⁸ 19 régi soproni építészeti emlék kapott helyet, a 19. század építészeti alkotásaival kapcsolatos címszót azonban még abban a kötetben sem találunk, amelyet a jegyzék szerkesztője hosszú évtizedeken át újabb és újabb emlékek bejegyzésével egészített ki.

Kevésbé ismert az az 1916-ban megjelent lajstrom, „Magyarország fenntartandó műemlékei hivatalos jegyzéktervezete”⁹, amely kilenc soproni épületet javasolt védelemre; itt a soproni emlékek sorát időrendben a 17. század utolsó évtizedében végleges alakját nyert várostorony zárta. Heimler Károly 1936-ban megjelent topográfiája¹⁰ Gerecze Péter munkájára támaszkodva a „városi emlékjelek és magánházak” c. fejezetében közli a helyi műemlékek és műemlék jellegű épületek névjegyzékét. A Gerecze-féle jegyzéket itt egy sor új épülettel egészítették ki; az újonnan felvett épületek közül hetet 1800 után építettek. Az emlékkanyagból kiválogatott épületek névsora ma kissé önkényesnek tűnik, érdekessége azonban a lajstromnak, hogy a 19. század felsorolt emlékei között két késői historizáló épületet is találunk (az Erdészeti és Faipari Egyetem főépülete, Alpár Ignác, 1897 és a Május 1. téri József Attila Gimnázium, 1885, Hauszmann Alajos). A felsorolt néhány épület kivételével lényeges változást a 19. század építészeti emlékeinek megóvása területén csupán az 1950-es évek elején tapasztalhatunk.

A századforduló és az 1950-es évek között eltelt fél évszázad alatt jelentősen átforgalmazott építészettörténeti szemléletünk, megnőtt a távolság a vizsgálódó kor és a vizsgált kor között, megindult az a ma is tartó folyamlat, amely

⁶ Az első hazai műemléki lajstrommal kapcsolatos Cs. Dobrovits Dorottya: Hazai műemlékek és régi épületmaradványok jegyzéke. Műemlékvédelem, 1970, 202–205. A soproni műemlékvédelem története még feldolgozásra vár.

⁷ Friedrich István: Hazai műemlékek és régi épületmaradványok jegyzéke. Bp., 1872. A lajstromba felvett soproni emlékek: a római kori vízvezeték, a volt bencés templom és a Káptalanterem, az Orsolya téri templom, a régi városháza, egy „régii magánépület” és a Szt. Mihály templom.

⁸ Gerecze Péter: Magyarország műemlékei. Bp., 1905–1906, II. A Gerecze Péter által továbbvezetett jegyzék az Országos Műemléki Felügyelőség könyvtárában található meg.

⁹ Magyarország fenntartandó műemlékei hivatalos jegyzéktervezete. Bp., 1916, 45. A védelemre javasolt soproni emlékek: Szt. Mihály templom, a volt bencés templom, Szt. György templom, volt dómtemplom, Szentlélek-templom, Szt. Jakab-kápolna, Tűztorony, Mária-szobor és Szentháromság-szobor. A soproni emlékek mellett a tervezet pl. 6 győri, 5 székesfehérvári, 4 szombathelyi, 17 budapesti emlék védelmét javasolta.

céljával a 19. század építészetének átfogó tárgyilagos értékelését és a kor építészeti emlékeinek hathatós megvédését tűzte ki. Az 1916 között megjelent jegyzéktervezet és Genthon István „Magyarország műemlékei” című munkájának megjelenése közötti évtizedekben szakmai köztudatunkban lassan kialakult azoknak az épületeknek a köre, amelyek a 19. század építészetén belül is különösebb figyelmet érdemelhetnek. Genthon István korszerű és előrelátó munkája 1951-ben látott napvilágot,¹¹ felsorolása 234 soproni műemléket foglal magában, közöttük 47 olyan emléket, amely 1800 után keletkezett. Genthon munkájában egy sor olyan múlt századi emlék szerepel, amelyeknek leírásával korábban a soproni helytörténeti irodalomban nem találkozunk.¹² A „Magyarország műemlékei” című kötet megjelenése annak a szervezett munkának a megindulásával esett egybe, amely 1951-ben az akkori Építésügyi Minisztérium Város- és Falurendezési Osztályának irányításával, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának közreműködésével bontakozott ki.

1953-ban a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának megbízására a Városépítési Tervező Vállalat elkészítette Sopron városképi és műemléki vizsgálatát.¹³ A tanulmány – amelynek elkészítésében soproni szakemberek vettek részt – az általános városképi és szakmatörténeti összefoglaláson túl azoknak az építészeti emlékeknek felsorolását és részletes leírását tartalmazta, amelyeknek műemléki védettsége indokoltnak látszott. A leírást városképi vizsgálat egészítette ki, amely a műemléki védettségen túl javaslatot tett egyes épületek városképi szempontból való fenntartására, illetve a városkép szempontjából való átalakítására (emelet-ráépítés, átépítés, homlokzat átalakítás vagy bontás). A munka összesen 395 épületre javasolt különböző mértékű védettséget. A védelemre érdemes épületek egyharmada (165) 1800 után épült: műemléki védettséget a tanulmány csupán tizenhét 19. századi emlékre javasolt. A védelem egyébként 89 műemlékjellegű és 50 városképi védettségű épületre vonatkozott. Szembetűnő, hogy bár a jegyzékben viszonylag nagy számban szerepeltek a 19. századból származó emlékek, a historizmus építészetével – ezen belül is a század derekának egyszerűsítő építészetével és a szigorú és késő historizmus emlékeivel szemben a tanulmány inkább elutasító.¹⁴

1953 júliusában jelent meg az első hivatalos magyar műemlékjegyzék. A jegyzék összeállításánál a városképi és műemléki vizsgálat javaslatait vették figyelembe – bár az ott javasolt 115 épülettel szemben 119-et vettek fel a műemlékek sorába. Ugyanebben az évben látott napvilágot a „Magyarország műemléki topográfiája” c. sorozat II. köteteként a „Sopron és környéke műemlékei” c. munka.¹⁵ A kötet a városképi és műemléki vizsgálatnál lényegesen keve-

10 Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 42–45 („Műemlékek, műemlékjellegű épületek” c. fejezet).

11 Genthon István: Magyarország műemlékei. Bp., 1951.

12 Az összeállítás előszavában Genthon István felhívja a figyelmet arra a sajnálatos tényre, hogy „a romantikus és eklektikus emlékek feldolgozása mindössze másfél esztendeje (1949-től!) folyik”. A lajstrom először sorolja a Liszt Ferenc Múzeum (Május 1 tér 1.), a Városi Tanács (Beloiannisz tér 1.), a Ruhagyár (Rákóczi Ferenc u. 8.), az Erdészeti Technikum (Szt. György utca 9.) stb. épületét a jelentősebb soproni építészeti emlékek közé.

13 Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Bp., 1953. A tanulmány összeállításában Sopronból részt vett Csatskal Endre művészettörténész és Füredi Oszkár okl. építészmérnök.

14 Az akadémikus historizmus építészetével kapcsolatos a tanulmány alábbi meghatározása: „... egy épületen tömördek, mindenholnan összeszedett díszítő elemet alkalmaznak, ilyen épületek betolakodnak a belvárosba is...” (Sopron városképi és műemléki vizsgálata 15).

15 Csatskal Endre–Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei, Bp., 1953.

sebb emléket (247) ír le, a védettség feltüntetése nélkül. A leírt épületek számának csökkenése itt sajnos elsősorban a 19. század emlékeinek elhagyásából adódott (106 helyett 57), és nem változott ez az arány a topográfia második kiadásában (1956) sem. A topográfiából hiányzik egy-egy olyan 19. századi épület leírása is (Uszoda u. 33.), amely a műemlékjegyzékben szerepel,¹⁶ tehát hivatalos védettséget élvez, illetve élvezett.

3. Sopron 19. századi építészetéről a legkörültekintőbb, legátfogóbb képet Genthon István 1959-ben megjelent „Magyarország művészeti emlékei” c. könyve adja;¹⁷ a jegyzék a szerző korábbi munkájának felhasználásával, a „Magyarország műemlékei” c. kötet anyagának bővítésével és épületleírásokkal való kiegészítésével készült. A kötetben szereplő épületek száma alig kevesebb a korábbi városképi vizsgálatokban leírt épületek számánál (395), és ebből 142 az 1800 után épült emlék leírása, jelentősen több, mint amennyit az 1953-as vizsgálat anyaga tartalmazott (106). Az 1960-as évek második felében, megyei bontásban ismét megjelent a hivatalos „Műemlékjegyzék”¹⁸, amely szervezett műemlékvédelmünknek ma is érvényes dokumentuma. A műemlékjegyzék műemléki, műemlék jellegű és városképi jelentőségű épületekre bontva 367 védett soproni épületet foglal magába. A hivatalos védelmet élvező építészeti emlékek között 138 épült 1800 után, ez a szám alig kevesebb annál, amit Genthon István könyvében feltüntetett. A különbség itt a 19. század olyan sajátos és fontos építészeti emlékeinek védtelenségéből adódik, amelyeknek művészi értékei mellett a „Magyarország művészeti emlékei” c. könyv hitet tett.¹⁹

Ha az elmúlt század építészeti összképének értékelésében az egymástól eltérő – hivatalos és nem hivatalos jegyzékekben – jelentős változást is tapasztalunk, ezek a szemléletbeli különbségek az 1800–1840-ig tartó építészeti kor megítélésében alig mutathatók ki. Meglepő azonban, hogy már az 1840-es évek építészeti emlékeinek értékelésében jelentős eltérések tapasztalhatók. A kor jellegzetes belső művészeti-szakmai fejlődésének folyamatáról még ma sem tudunk pontos képet alkotni, az ekkor lefolyó építészeti változásoknak mégis növekvő jelentőséget tulajdonítunk. Ismert, hogy a 19. század negyvenes éveiben indul meg hazai korahistorikus építészetünkben az addig viszonylag zárt és egységes antikizáló-historizáló stílusforma, a „klasszicizmus” bomlása. A változás folyamata sokrétű és színes, az alakuló új építészeti szemléleten belül egy sor érdekes és előremutató törekvést ismerhetünk fel.²⁰ Magának a klasszicista-antikizáló formanyelvnek a közvetlen változása a stílusformán belül jelentkező, egyre erősödő egzotizáló-romantizáló modorban mérhető le, a folyamat ellentétjeként ugyanakkor a „szigorú stílus”, az akadémikus szemlélet korai jelentkezésével is találkozunk. A romantizáló és akadémizáló törekvéseket az egyszerűsítő építészeti felfogás térhódítása egészíti ki; az ún. „egyszerűsítő historiz-

16 Tapasztalat szerint a topográfia az a „nem hivatalos műemlékjegyzék”, amelyet a leggyakrabban forgatnak műemlékvédelemmel foglalkozó szakembereink. A topográfiában nem szereplő emlékek sorát egy újabb kiadásnál okvetlenül ki kellene egészíteni az összes védett emlékek részletes leírásával.

17 Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. Bp., 1959, 1. kötet (Dunántúl), 298–327.

18 Győr-Sopron megye, Műemlékjegyzék. Bp., 1966.

19 Nem szerepelnek pl. a műemlékjegyzékben az alábbi épületek, amelyeket Genthon István idézett munkájában részletesen leírt: Balfi u. 9–11.; Május 1. tér 32.; József Attila Gimnázium; Rákóczi u. 3.; Állami Zeneiskola; Május 1. tér 1.; Liszt Ferenc Múzeum; a papréti volt orthodox zsinagóga stb.

20 Winkler Gábor: Új gondolatok Sopron építészetében a 19. század derekán. Műemlékvédelem, 1973, 164–170.

mus”, az „architecture pure” fejlődése együtt halad a mérnöképítészet kialakulásával, céljaul pedig – a francia forradalmi klasszicizmusra támaszkodva – az egyszerű, tömegszerű és síkszerű, ún. „kubista” architektúra megvalósítását tűzte ki, vállalva az ezzel járó, kevésbé hatásos építészeti nyelv kialakításának feladatát.

Az építészeti változást sajátos ízű emlékek egész sora jelzi Sopronban. Az 1840-es évek építészeti emlékeinek legtöbbje első pillanatra talán kevésbé tetszetős és esztétikus, mint a század első felében keletkezett épületek architektúrája, jelentőségük mégis nagy, szakmai szerepük pedig nagyon fontos. Az 1840-es épületek közül mindeddig nagyon keveset vontak be a városképi és építészettörténeti vizsgálatba. Talán az e korra vonatkozó elméleti kutatások

1. kép: Kerti ház az Újteleki utcában (1840 körül, Hild Ferdinánd?).
Az Országos Műemléki Felügyelőség felvétele

hiánya is közrejátszik abban, hogy ezek az emlékek ma alig kapnak védelmet, megítélésükkel kapcsolatban sok a bizonytalanság. Jellemző, hogy irodalmunkban ezekkel az emlékekkel kapcsolatos a legtöbb rosszul megadott évszám, bizonytalan stílusmeghatározás is.²¹

A legaggasztóbb a 40-es évek egyszerűsítő historizmusának szellemében foggant épületek sorsa. Pusztulásuk, úgy tűnik, elkerülhetetlen. Az egyszerűsítő historizmus, az „architecture pure” szinte egyidőben, Európa minden országának építészetében jelentkezett. A mozgalom merőben új építészeti szemléletével és új gondolataival a francia forradalmi építészet továbbélését jelzi a 19. században, hidat verve a 18. század forradalmi építészeti elképzelései, a 20. század építészetét megújító mozgalmak, így elsősorban a húszas évek „protokubizmusa” közé.²² Az egyszerűsítő historizmusnak eddig hazai építészetünkben különösebb jelentőséget nem tulajdonítottunk, a kevés megmaradt emléket művészettörténetünk megpróbálta kevésbé jellemző jegyeik alapján a „klasszicizmus”, „romantika” vagy „eklektika” körébe sorolni.

4. Az irányzat legjellegzetesebb, kiemelkedően érdekes emléke Sopronban a bécsi származású „mérnöképítész”, Salzman Károly hajdani kurucdombi lakóháza volt. Az épület sorsa valószínűleg már a 19. század második felében megpecsételődött. A jellegzetes formájú, különös épület kemény, geometrikus tömegének, a lapostetős kubusokból formált épületegyüttes eredeti hatását a magastető ráépítésével elvesztette, részleteit az 1950-es években átalakították. Az épület eredeti képét ma csupán Steinacker Károly soproni festőművész egyetlen vázlatja őrzi.²³ Salzman másik érdekes terve – amely ugyancsak a francia forradalmi építészet sajátos formai jegyeit viselte – a szélmalomépület volt, amely valószínűleg meg sem valósulhatott az eredeti elképzelések szerint. Műemlék jellegű védettsége ellenére nem kerülhette el az emeletráépítést Handler József Széchenyi tér 20. számú háza (1855) sem, az emeletráépítés itt az újszerű, vázas épületszerkesztéssel kísérletező egyszerűsítő historizmus egyik legkövetkezetesebb helyi emlékét fosztotta meg eredeti, egységes megjelenésétől.²⁴

Az egyszerűsítő historizmus körébe sorolhatnánk azt az érdekes kis házat, amelyik néhány éve még állt az Újteleki utca páros számú házsora mögött. A kisméretű épületet az új lakótelep építése során bontották le – csupán egy fénykép maradt főhomlokzatáról (1. kép). A fénykép tanúsága szerint egyemeletes, közel négyzet alaprajzú ház volt, tömegformálása érdekesen tükrözte a

21 Winkler Gábor: Soproni műemlékek építésére vonatkozó adatok, SSz. 1972, 357–358. A helyreigazítások közel kétharmada az 1835–1850-es időszakban keletkezett épületekre vonatkozik.

22 A jelzett egyszerűsítő tendenciák közvetlenül a francia forradalmi építészetre támaszkodnak. A harmincas években jelentkező mozgalom elméleti alátámasztásakor Durand ismert elveire hivatkoznak; 1847-ben – közel 70 évvel az első kiadás után – ismét megjelentetik N. Ledoux rajzait. Az egyszerűsítő historizmus egységes megjelölésével szakirodalmunk egyelőre adós: az elterjedt „Rundbogenstil” nem látszik megfelelő definíciónak, hiszen nem utal a stílusirányzat lényegére. Pontosabb a francia „architecture pure” meghatározása; az újabb osztórák szakirodalom a „kubista stílus” megjelölést használja (Wagner-Rieger, R.: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert, Wien, 1971). A harmincas-negyvenes évek építésze látványos egyszerűsödésének gazdasági-politikai gyökereit fejtegeti Voss, H.: Neunzehntes Jahrhundert, Frankfurt, a. M. 1970.

23 A festmény ismeretlen személy tulajdonában van (reprodukcója: SSz. 1960, 250); a lakóház és a szélmalom terveit a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron) aktái között őrzik: Bau- und Verschönerungs Commission Iratai, 1846/24 és 1846/33.

24 Az épület eredeti alakjával kapcsolatos engedélyezési tervek: GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV. Nr. 3881–3963/1855. Az emeletráépítést Erdeőss László tervezte.

„bécsi kubizmus” közvetlen hatását, az épület tömege ugyanakkor Salzmann lakóházának jellegzetes tömegformájával volt rokon. A ház részleteiben mégsem hasonlított a kurucdombi lakóházhoz; a földszint fülkébe szorított oszlopai és az emelet egyetlen, háromrészes kőkeretes ablaka az 1800-as évek haladó német építészeti törekvéseinek közvetlen hatását tükrözi.²⁵ Tudomásunk szerint csupán a ház faragott köveit sikerült megmenteni.

5. Közel sem megnyugtató az 1840-es évek klasszicizmusán belül jelentkező egzotizáló-romantizáló architektúrájú épületek sorsa sem, pedig ezek festőiségükkel, szép építészeti részleteikkel és az alkalmazott anyagok gazdaságával, igényességével a beavatatlan szemlélő figyelmét is gyakran magukra vonják. Az egzotizáló-romantizáló klasszicizmus a stílusforma romantikus szemléletének hangsúlyozásával,²⁶ sajátos módon igyekezett feloldani a korai klasszicizmus egyszerűbb kompozíciós sémáit és újraforgalmazni az elterjedt és gyakran alkalmazott építészeti formákat. A mozgalom – az egyszerűsítő historizmushoz hasonlóan – nem csupán a romantikus neogótika felé nyitotta meg az utat, hanem egy sor építészeti gondolat átértékelésével és újszerű alkalmazásával (homlokzati üvegfal, loggia, homlokzati raszter stb.) a 20. század építészetének jól alkalmazható ötleteket adott.

Különösen érdekesek ebből a szempontból azok az új, „kötetlen” és „szokatlan” rendeltetésű épületek, amelyeknek építése szinte csábított a megszokott sémáktól való elszakadásra (ipari épületek, műhelyépületek, sportlétesítmények, közlekedési épületek). Az egzotizáló-romantizáló klasszicizmus emlékeinek gyors pusztulása jelzi, hogy – az egyszerűsítő historizmus emlékeihez hasonlóan – ezeknek az épületeknek az igazi értékeit sem ismerjük vagy nem ismerjük el jelentőségüket.

Egyetlen korábbi vizsgálatban sem szerepel Hild Károly kőfaragó mester lakóházának és kőfaragó műhelyének épülete. A Kossuth Lajos utca 8. számú ház engedélyezési terveit Hild György építőmester írta alá.²⁷ Az utcai lakószárny földszintes, az udvari műhelyépület kétszintes. A műhely épületének jellegzetes, emeletes, kővázás architektúráját talán maga az építető, a század második felének legjelentősebb helyi épületszobrásza, Hild Károly fogalmazta meg. A kőoszlopos kőgerendás homlokzati váz könnyű homlokzati üvegfalai mögött mindkét szinten nagyterű kőfaragó műhely volt, a két szintet igényes, kétkarú lépcső kötötte össze. Az udvart L alakban keretező vázás-üvegfalás architektúra önmagában is szép és érdekes, így szinte érthetetlen, hogy az épület még ma sem rendelkezik megfelelő védelemmel (2. kép).

Mostoha és gyakran reménytelen a soproni belvárosi „kerti házak” sorsa is. Ilyen típusú épületeket Sopronban már a 18. században is építettek. Jellemző, hogy nem alakult ki jellegzetes, helyi „kerti ház” típus, ahogy azt a városi lakóházaknál látjuk. Az építető egyéni igénye itt általában az építőmesterek sajátos formáló kedvével találkozott. A kis épületek már mértéküknél fogva is a bátrabb, kísérletező szemléletnek kedveztek, megépítésük után sok-sok éven át a városi lakóházakat egészítették ki. Az életforma és a belvárosi lakóházak

25 Vö.: Friedrich Güly II. Frigyes emlékművének terve stb.

26 A „klasszicizmus” antikvitásának romantikus tartalmát művészeti irodalmunk újra és újra kiemeli „a klasszicizmus csupán egyik megjelenési formája a romantikus mozgalomnak”. Vö. Pevsner, N.: *An Outline of European Architecture*. Harmondsworth, 1943; Bp., 1972, 378; Zádor Anna: Polláck Mihály. Bp., 1960, 17–19; Voss I. m. 31., 35., 68. ll.

27 GySmL. 2. sz. (Sopron) BVC. iratal 1849/5.

2. kép: Kossuth Lajos utca 8: Hild Károly kőfaragó műhelyének homlokzata (1849, Hild György). Persa András felvétele

tulajdonosainak változásával sajnos ezek az épületek elvesztették eredeti rendeltetésüket: a kevés fennmaradt épületet ma inkább raktárnak, tüzelőtárolónak használják.

Ilyen kerti ház volt az előbb leírt Újteleki utcai épület. A kevés fennmaradt kis ház közül csupán a Templom utca 16. számú épület udvarában álló íves alaprajzú épület szakszerű helyreállításáról tudunk.²⁸ Az egyik legjellegzetesebb emlék az Uzsoda utca 33. számú lakóház kertjében álló szabálytalan, nyolcszög alaprajzú emeletes kerti ház (3. kép) pusztulásáról nemrég szereztünk tudomást.

3. kép: Kerti ház az Uzsoda u. 33. sz. kertjében (1845 körül). OMF felvétele

Az épület a Hild építész-szobrász műhely jellegzetes alkotása volt,²⁹ külső lépcsővel, emeletén nyitott tornáccal; a tornác sás fejezetű oszlopai nyolcszögletű, tömör épületmagot kereteztek. Az épületnek egyszerűsége mellett különös ízt éppen a megszokott tömegformától és arányoktól való eltérés, a tömör talpazati és az árnyékot adó emeleti tornác érdekes, szokatlan ellentéte adott; a hatást az építészeti részletek gazdagították. Az épületet műemlékjellegű védettség el-

²⁸ A kis kerti házat Handler József tervei alapján építette Benczur Márton, GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV. Nr. 3552/1853.

²⁹ A kerti ház engedélyezési terveit nem sikerült megtalálni, az épületet azonban a Kosuth Lajos utca 8. számú ház udvari architektúrájával megegyező építészeti részletei alapján biztonsággal a Hild-műhely munkájának tulajdoníthatjuk.

lenére — engedély nélkül — bontották le, faragott köveit alapozáshoz használták fel, szép, gótizáló emeleti rácsa elveszett.

6. Az 1840-es évek emlékeinek védelmét tovább nehezíti, hogy nem tisztázott még kellőképpen hazai építészettörténetünkben a „szigorú stílus”, az akadémikus historizmus kialakulásának folyamata sem. Az építészet általános képét 1860-ig a romantikus historizmus szabadabb szemlélete határozta meg, ebben az időben európai építészetünkben kevés még az olyan törekvés, amely a tudatosabb historizálásban, a történelmi stílusok elemeinek szigorúbb, pontos alkalmazásában látta volna az építészet formai kérdéseinek megoldását. Ugyanakkor nem véletlen, hogy az ókori építészet felelevenítésével kapcsolatban formálódott meg először a „stilustisztaság” építészet-alakító ideológiája, hiszen az európai építészet ennek a korszaknak emlékeit tárta fel legkorábban és legalaposabban. Szinte törvényszerű, hogy a szigorú historizmus törekvései a klasszicizmus építészetén belül jelentkeztek először, az erre vonatkozó, ismert építészeti példák hazai építészettörténetünkben azonban viszonylag ritkák.

Nem került mindeddig a védett épületek sorába a Rákóczi Ferenc utca 14. számú ház (4. kép). Az 1953-as városképi és műemléki vizsgálat bevezetője hivatkozik az épületre,³⁰ a javaslatban azonban hiába keressük a lakóházzal kapcsolatos leírást. Az épület külső megjelenése az egyszerűsítő historizmus szellemét tükrözi, architektúrája tömör, egyszerű megfogalmazású, talán túl száraz is. Az épületnek igazi jelentőséget a főlépcsőház kialakítása ad. A lakóház tervei 1847-ben készültek az engedélyezési rajzokat Handler József készítette, a tervek írásos része azonban Leopold Walter építész közreműködésére utal.³¹ Leopold Walter a negyvenes évek egyik legfoglalkoztatottabb osztrák építész volt, aki több jelentős bérházat tervezett Bécsben. Építészeti stílusát Peter Nobilehez fűződő szakmai kapcsolatai határozták meg: Leopold Walter annak a Nobilenek volt tanítványa, aki az elsők között hirdette meg Európa építészetében a „stílustisztaság” elvét és a „purizmus” propagálásával egyengette a „szigorú stílus”, az akadémikus historizmus kibontakozásának útját.³²

A tervezésben közreműködő bécsi építész személye ad magyarázatot a lépcsőház sajátos kialakítására: a háromemeletes lépcső-architektúra megfogalmazásában már nem a klasszicizmus antikizáló, alapjában romantikus történelem-szemlélete érvényesül, hanem a szigorú, akadémikus historizmusé. A lépcsőház feszített monumentalitásával és építészeti formáinak tisztaságával és pontosságával az akadémikus historizmus szellemét idézi. Mindez nem csupán Sopron építészetének új eleme, hanem viszonylag ritka jelensége egész hazai építészettünknek. Az elhanyagolt lépcsőháztér szakszerű restaurálást, az olajfestékekkel bevont kőoszlopok tisztítást igényelnek, az újonnan helyreállított homlokzat elhagyott építészeti tagozatait pedig sürgősen pótolni kell.

7. Az ötvenes évek a kiteljesedő romantikus historizmus, ezen belül a romantikus neogótika éveit európai és hazai építészetünkben. A korszak helyi építészete viszonylag egységes képet alkot, nagy mennyiségű, méretében és rendeltetésében egyaránt figyelemre méltó épület keletkezik ebben az időben. Az alkotások színvonala szembetűnően egyenletes, a város építői, így elsősorban a

30 „Így épült az Újteleki utca végén egy hatalmas bérház szép klasszicista lépcsőházzal”. Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Bp. 1953. 14.

31 GySmL. 2. sz. (Sopron) BVC. iratai 1847/8 és 1847/11.

32 Peter v. Nobile (1774–1854) a Bécsi Akadémia tanára, majd igazgatója a 19. század derekán Bécs építésének vezető egyénisége volt (Wagner-Rieger i. m. 83).

4. kép: Rákóczi Ferenc u. 14. sz. lakóház lépcsőháza (Leopold Walter, 1847).
Persa András felvétele

Handler család tagjai, József és Ferdinánd, a korábbi építőmestereknél nagyobb tekintélyt vívnak ki maguknak és ezzel együtt építészetüknek is. Talán ennek is köszönhető, hogy az 1850–1860 között keletkezett épületek építéstörténete általában ismert, leírásukat a városképi felmérések tartalmazzák, legtöbbször védelemmel élve, ha helyreállításuk napjainkig csak részben történt is meg. Az épületek – egy-egy takaratlan tűzfal kivételével – a történelmi városkép egységét nem veszélyeztetik, városképi jelentőségük elismert.

Az 1850–60 között épült házak szakszerű helyreállítását elősegíti, hogy építészeti eszközeik viszonylag egyszerűek, épületszerkezeteik kevésbé bonyolultak, az épületek jól és könnyen korszerűsíthetők. A helyreállításnál sajnos esetenként nem használják fel a levéltárban található terveket, pedig az eredeti engedélyezési tervanyag Sopronban szinte teljes és választ ad minden olyan kérdésre, amely az eredeti állapot visszaállításával kapcsolatban felmerülhet. Az átalakítás vagy lebontás veszélyének ma csupán a műemlékjegyzékben nem szereplő földszintes lakóépületek, a kisebb lakóházak és a Lőverek épületei vannak kitéve. A földszintes lakóházak sorsának tipikus példáját a Jókai utca 18. számú épület története adja.

Kurz Endre polgármester házának engedélyezési terveit Handler József írta alá 1858-ban, a terveket azonban valószínűleg fia, Ferdinánd készítette,³³ és az ő közreműködésével készült az épület kivitelezése is. A gazdag, plasztikus kőkeretezésbe foglal *H. F.* monogram a tehetséges helyi építész soproni munkásságával kapcsolatban az első hitelesíthető adatot adja. Az épület különösen becses emléke Sopron építészetének. A ház egy részét a második világháborúban bombatalálat érte, az épület megmaradt részét azonban helyrehozták. Az 1960-as évek elején a ház tulajdonosa kisebb átalakításra szánta rá magát: a gazdag és értékes kőarchitektúra megbontásával és a tagozatok egy részének eltávolításával a meglévő ablakszerkezetnél alig nagyobb típusablakot helyeztek a homlokzatra.

A népi építészet sajátos alkotói módszereit idézi a másik védtelen romantikus emlék, a Mező utca és a Ferenczy János utca sarkán álló „gombócvár” (Knedelburg).³⁴ A lakóház terveit Handler József adta be engedélyezésre, az építető és kivitelező kőműves-mester azonban több helyen eltért az eredeti elképzelésektől. A tervezett architektúra arányait megtartották ugyan, a tagozatokat azonban kézi formázású égetett agyagelemekkel egészítették ki. Az átfogalmazott architektúra kedves esetlegességet, izes zamatot áraszt, amelyet a főhomlokzat és a Mező utcai kapupillér fali fülkéiben elhelyezett naivan megformált kőszobrok egészítették ki. A lakóházat, amely magántulajdonban van, nemrég felújították; a felújítás, a helyreállítás alacsony műszaki színvonalára ellenére megőrizte a ház eredeti hangulatát. Súlyos veszteség, hogy az épületet díszítő szobrok egy része a helyreállítás során eltűnt.

8. A Lőverekben épített kisebb-nagyobb nyaralóépületek és villaépületek pusztulásait az utóbbi időben fellendült lövéri építkezések, a löverek beépítésének gyökeres átalakulása gyorsítja. Itt nem csupán egy-egy épület, hanem a jellegzetes „lővéri” életforma átalakulásának, illetve eltűnésének vagyunk tanúi. A Lőverek beépítése a romantikus historizmus, ezen belül a romantikus

33 GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV. Nr. 4490/1858.

34 GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV. Nr. 6644/1874; Tompos Ernő: Sopron romantikus épületei. Művészettörténeti Ertesítő, 1958, 185.

neogótika elterjedésével egyidőben kapott különös lendületet, a 19. század második felében, de még a századfordulón épült lövéri házak nagyobb része is a romantikus historizmus szellemének továbbélését bizonyítja. Az épületek között egy sor figyelemre méltó, érdekes alkotást találunk, sajátos arculata van egy-egy lövéri utcának is,³⁵ ezen túl érdekes a jellegzetes helyi típus kialakulásának és fejlődésének útja is. Sajnos a lövéri épületek közül ma még egyetlen ház sem élvez védelemet – a városképi és műemléki vizsgálat sem terjedt ki a városnak erre a területére. Az épületek egy részét így szakszerűtlenül bővítették, mások állaga a gyakran és szívesen alkalmazott faanyagok gyorsabb avulása következtében gyorsan romlik.

9. Nem mindig megnyugtató a romantikus historizmus késői emlékeinek sorsa sem. Hazai szakirodalmunk bizonyága szerint – elsősorban természetesen vidéki építészetünkben – a szigorú stílussal párhuzamosan a 20. század elejéig tovább éltek a romantikus historizmus alkotó módszerei is, és ezzel együtt a stílusirányzat kötetlenebb szerkesztési szabálya és a stílusban megnyilvánuló szabadabb történelemszemlélet és építészeti szemlélet.³⁶ A jelenség önmagában talán kedvezőtlen képet ad építészetünkről; a késői romantikus historizmus építészeti eredményei valóban gyakran vitathatóak, néhány alkotásnál a szabadabb építészeti szemlélet mégis alkalmat adott olyan építészeti gondolatok korai megvalósítására, amelyek gyakran megelőzték az európai fejlődés általános alakulását. Elsősorban Handler Ferdinánd életművének késői emlékeire gondolunk. Handler életművét eddig jobbára az 1850-től 1865-ig tartó korszak romantikus neogótikus és neoromán alkotásai alapján értékeltük, teljes életműve azonban a jelzett időszakról bővebb és terjedelmesebb. Handler Ferdinánd építészetének jellegzetes vonása, hogy teljes építészetét végigkíséri az 1850-es évek szabadabb, romantikus szemlélete. Ennek tudatában érthetőbbek és indokoltabbak késői neoreneszánsz és neobarokk kísérletei. A Templom utca 3. ház meglepően korai (1873), romantikus-neobarokk architektúráját városképi védelem övja, valószínűleg ennek is köszönhető az épület hozzáértéssel és gondossággal végrehajtott helyreállítása.³⁷ Handler életművének két legkésőbbi alkotása azonban védtelen.

A Lenin krt. 86. számú épület „korcs és agyonzsúfolt padlásterének” lebontását az 1953-as városképi vizsgálat javasolta,³⁸ mégis hazai építészetünk egyik korai, ösztönös kísérlete, amely a történelmi stílusok eszközeit sajátosan új, impresszionista hatások elérésére használta fel. Handler architektúrája már csak méreténél fogva sem befolyásolhatja kedvezőtlenül a Lenin körút középső szakaszának városképi egységét, a kis épület éppen jellegzetes dekoratív törekvései alapján érdemel védelmet (5. kép).

Handler másik késői alkotása a Szent Mihály u. 37. számú ház (1884)³⁹ szokatlan, síkszerű, íves-vonalas kompozíció, amely nem homlokzatának plasztikájával, inkább grafikus felületi megoldásával vonja magára figyelmünket.

35 Ismertek Kubinszky Mihály törekvései, amelyek a löverek közül a jelentősebb emlékek felmérésére és védelmének megteremtésére irányulnak.

36 Török László: Magyar építészet a historizmus korában. Építés- és Építészettudomány, 1969, 151–152.

37 A helyreállítás terveit a Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező Vállalat készítette (építész tervező: Benczik Lajos). Vö. Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről. SSz. 1973, 6; (uo. az épület homlokzati képe: 4. kép).

38 Sopron városképi és műemléki vizsgálata, Bp., 1953, 36.

39 GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV, 8484, 1887.

5. kép: Lenin krt. 86 (Handler Ferdinánd, 1877). Persa András felvétele

A földszintes, domború-homorú, pártázatos-óromzatos épület csupán sajátosan átértékelt téglacornamentikájával utal a történelmi stílusok építészeti részleteire, homlokzati rendszere egészében inkább a 20. század szecessziós építészetének grafikusabb, szabadabb törekvéseire emlékeztet. Természetesen nem tisztázott, hogy ez a vélt vagy tényleges kapcsolat milyen elképzelésekben gyökerezik és mennyire mély. Kétségtelen azonban, hogy az architektúra önmagában is friss és érdekes, így a Lenin körút 86. sz. házhoz hasonlóan legalább városképi védelmet érdemelne.

10. A továbbélő romantikus historizmussal párhuzamosan az 1860-as években több olyan építész is működik már a városban, aki többé-kevésbé a szigorú historizmus akadémikusabb formái szabályainak és kompozíciós eszközeinek birtokában tervez és épít. A század végéig egy sor fontos középület és nagyméretű lakóház épül, legtöbbje a szigorú neoreneszánsz szellemében. A méreteik és ma is meglévő használati értékük miatt is jelentős és fontos építészeti emlékek fenntartása és helyreállítása speciális kérdések sorát veti fel műemlékvédelmünkben. Sopronban a 19. század utolsó harmadában épült házak aránya kisebb, mint más hazai városunkban. A fennmaradt emlékek ritkaság- és régiséértéke természetesen a város építészetében is csekélyebb, mint az előző korok emlékei.⁴⁰ Különösebb művészettörténeti jelentőséget helytörténeti kutatásunk nem tulajdonít ezeknek az alkotásoknak; ezt a szemléletet tükrözi az 1953-as városképi vizsgálat és a műemlékjegyzék összeállítása is, amely csupán egy-egy fontosabbnak vélt városképi elem városképi védettségét biztosítja.⁴¹ Még az utóbbi évek szakmai ítélete is „semleges” és „tartózkodó”, és ez a szemlélet határozza meg egész közgondolkodásunkat is. Kétségtelen, hogy az emlékek legtöbbször hiányzik az igazi alkotóerő és az eredetiség, az azonban tagadhatatlan, hogy az épületek nagyobb része jó szakmai szándékkal, szakértelemmel, fegyelmezett, hozzáértő és szakértő munkával készült, így a homlokzatok többsége – ha gyakran formalista vagy túlon túl dekoratív hatású is – egységes kompozíciójú, arányai mérlegeltek, plasztikai hatása meggondolt. Mindez önmagában is nagyobb tiszteletre és megfontoltságra int, még akkor is, ha az épületek művészi értékének, esztétikai színvonalának megítélése esetenként vitára adhat okot.

Az akadémikus, szigorú historizmus építészettörténetét Sopronban az 1869 és 1872 között felépített Liszt Ferenc Művelődési Központ épülete nyitja meg (Kolbenheyer Mór és Wächtler Lajos), a jelentősebb középületek tervei ebben az időben már általában budapesti vagy bécsi tervezők irodájában készülnek (Hauszmann Alajos, Alpár Ignác, Hinträger Mór, Wágner Gyula stb.).

A szigorú stílus első, korai helyi képviselője Sopronban Schármár János volt, az ő munkásságához kapcsolódik később Ullein József, Schneider Márton, Schiller János, Spach Ferdinánd építésze. Különös színt ad a soproni szigorú neoreneszánsznak a bécsi „nagyépítész” két képviselőjének, Schöne Lajosnak és a soproni születésű Hofer Ottónak kiterjedt helyi munkássága. A soproni Boór Gusztáv és Schármár Károly építésze már a későhistorizmusba nyúlik és a szecesszióban folytatódik.

⁴⁰ Kubinszky I. m.

⁴¹ Városképi védettség az Erdészeti Technikum (Szt. György utca 9: 1874), a Lenin krt. 54. sz. lakóház (1885), a Liszt Ferenc Művelődési Központ (1869, 1872) és a Lenin krt. 65. sz. lakóház (1884).

A felsorolt építészek nagyszámú alkotása közül csupán öt emlék élvez védeltséget. A Liszt Ferenc Művelődési Központ épületét az elmúlt években építették át és bővítették. Sajnos, az átépítés nem tudta megőrizni a nagyterem 19. századi architektúráját; az épület külső megjelenése megtartotta városképi jellegét; az egyes építészeti részletek indokolatlannak tűnő átdolgozása (a földszint félköríves záródású nyílásainak egyenes záródású nyílásokra való átalakítása) szegényessé tette a Széchenyi téri főhomlokzatot. Sajnos nem műemlék az evangélikus temetőben a Lenck család pusztuló síremléke (6. kép; Hofer Ottó, 1887), a 19. század utolsó harmadának tiszta fogalmazású neoreneszánsz épülete.⁴² Nem szerepel a hivatalos műemlékjegyzékben Hofer Ottó másik kivételes egyszerűségű alkotása, a Liszt Ferenc Múzeum (volt Lenck Emil villa) Május 1. téri épülete, pedig itt nemcsak a főépület, hanem a hozzá csatlakozó üvegház és a park fenntartása is fontos lenne.⁴³

Védeltséget kívánnak Schármár János fontosabb lakóépületei: a jó arányú Május 1. tér 15. és 19. számú házak talán elkerülhetnék az emeletráépítést és a homlokzatnak az emeletráépítéssel járó átdolgozását. Nem élvez városképi védeltséget a Május 1. tér 31. számú lakóháza sem, amely részleteinek túlzott bősége ellenére sajátos alkotása a század soproni építészetének; az épület tömegalakítása a szigorú neoreneszánsz túlfokozott monumentalitásra és tömbyszerűségre való törekvését jelzi, jó városképi ellenpontja a Liszt Ferenc Művelődési Központ épülettömegének. A szigorú stílusirányzat kivételes ízű képviselője Ullein József Színház u. 16. sz. háza (1885), amely homlokzatának darabossága ellenére is jellegzetes városképi alkotója a Színház utcának. A Rákóczi utca, Köztársaság utca és Május 1. tér határolta tömbbelső kiépítésével válhat a városkép kiemelkedő elemévé a ma még védetlen Állami Zeneiskola épülete. A Russ család hajdani palotája két ütemben épült, a Május 1. tér felé néző szárnyát Handler Ferdinánd 1879-ben tervezte (7. kép), kupolás, timpanonos főhomlokzata Schöne Lajos alkotása (1893). Az épület – egymástól eltérő felfogásban megfogalmazott építészeti részletei ellenére – ma is egységes hatású, monumentális együttes, kertje pedig egykor a város legszebb magánparkja volt.⁴⁴

11. A felsorolt épületek védelmét sürgeti az az állandó veszély, amely a szigorú és késő historizmus idején, pontosabban az 1860–1910 között épült házakat fenyegeti. A veszély elsősorban abból ered, hogy utóbbi stílusirányzatok építészeti formálása igen gazdag, esetenként indokolatlanul bonyolult, ugyanakkor a tagozatok egy része kevésbé időtálló építőanyagból készült. A homlokzatok és belsők helyreállítása így igen költséges, és a helyreállítás szakszerű munkát, fokozott szaktudást követel. Az e korból származó lakóházak – így a földszintes házak nagyobb része – magántulajdonban van, ezzel tovább szűkül a szakszerű helyreállítás lehetősége. A homlokzattatarozások egy részére tervek sem készülnek, a helyreállításnál, mivel nem védett épületekről, de még nem is műemléki jelentőségű területről van szó, elmarad az Országos Műemléki Felügyelet magas szintű tanácsadása is; általában maga a tulajdonos, esetleg az épí-

⁴² Winkler Gábor: A Lenck család mauzóleuma a soproni evangélikus temetőben. Műemlékvédelem, 1971, 34–37.

⁴³ A szépen gondozott, gazdag növényzetű park a 19. század utolsó éveit kertépítésének hangulatos emléke; szinte érthetetlen, hogy a múzeumépület kertjében éppen napjainkban építenek a múzeum rendeltetésétől idegen, új épületet. Az új létesítmény igénytelen formájával meg sem próbál igazodni a magas színvonalú építészeti-kertészeti együtteshez.

⁴⁴ A tömbbelső beépítési tervét a Győri Tervező Vállalat (építész tervező: Halmi Nándor) készítette, a beépítési javaslat a park gondos helyreállítását írja elő.

6. kép: A Lenck-mauzóleum a soproni evangélikus temetőben (1887, Hofer Ottó
Winkler Gábor felvétele

7. kép: Május 1. tér: az Állami Zeneiskola épülete (Handler Ferdinánd, 1879; Schöne Lajos, 1893). Winkler Gábor felvétele

8. kép: Köztársaság u. 1. számú lakóház (Schiller János, 1898). Varga Ferencné felvétele

tést irányító műszaki ellenőr vagy a kivitelező dönt, melyik tagozatok felújítására kerülhet sor és melyikre nem. Ez a helyreállítási módszer érthetően a legtöbb esetben nem vezet megnyugtató esztétikai megoldáshoz: az esetlegesen elhagyott és átformált tagozatok az egész homlokzati architektúra egyensúlyának értelmetlen felbomlásához vezetnek (Köztársaság u. 1. sz.; 8. kép).⁴⁵

A helyreállítás legjellegzetesebb hibái közé tartozik a tagozatok szakszerűtlen – a homlokzat kompozícióját figyelmen kívül hagyó vagy a tagozatok szerepét rosszul értelmező – színezése, a színhatárok rossz megválasztása. Bár már régen bebizonyosodott, hogy a historikus épületek építészeti díszeitől való megfosztása vagy a tagozatok túlzott leegyszerűsítése – éppen a homlokzati nyílások jellegzetes aránya miatt – az esetek többségében elfogadhatatlan, mégis gyakoriak az ilyen jellegű átalakítások is.⁴⁶ Az egyre gyakoribb emeletréépítések zavart okoznak az építészeti kép alakulásában; az újonnan épített szint megbontja a homlokzatok jellegzetes arányvilágát, a kiegészítés szegényes és igénytelen architektúrája az esetek többségében furcsa feszültséget teremt az épület homlokzati rendszerében.⁴⁷

A rossz helyreállítás, a szakszerűtlen átalakítás egy-egy historikus épület történelmi hitelét csorbítja, megjelenését károsítja. Nem lebecsülhető azonban az a városképi változás sem, amely a szakértelem hiányából és építészeti igénytelenségből ered és az egész városkép súlyos esztétikai károsodáshoz vezet. Ez pedig – ha egy-egy épület építészeti formájának változásába esetenként bele is törődhetnénk – a városkép alakulása szempontjából elfogadhatatlan. Az ezzel kapcsolatban elkövetett vétségek száma Sopronban talán kevesebb, mint más középvárosunkban, az egyre gyakrabban előforduló hibák azonban óvatosságra intenek. Ha az épületek helyreállítása kapcsán tovább nő az eltorzított, jellegükből kiforgatott, rosszul egyszerűsített épületek száma – ez előbb-utóbb az egész város arculatában érzeteti hatását és a városkép elértéktelenedéséhez és a meglévő harmónia bomlásához vezet – és itt nem csupán a városképileg védett városmag épületeire gondolunk, hanem Sopron egész városképére. A nagyszámú 19. századi emlék védelme így – a teljes városkép színvonalának megóvása érdekében is – elkerülhetetlenül fontos.

12. A pusztuló, illetve közvetlenül veszélyeztetett építészeti emlékek megmentése gyors és hathatós intézkedést igényel. A század teljes építészetén végigtekintve kétségtelen, hogy a legnagyobb veszélyt és a legfájóbb veszteséget az 1840-es évek „átmeneti” stílusának építészeti emlékei pusztulása jelentheti, hiszen ezek az épületek egy sor, a 20. század építészetének kialakulása szempontjából is figyelemre méltó új építészeti gondolatot tartalmaznak, olyan építészeti újításokat, amelyeknek ismerete nélkül századunk építészetének kialakulása aligha magyarázható. Ha ezeknek az épületeknek védelmét továbbra sem biztosítjuk, úgy elveszíthetjük az utolsó láncszemeket is, amelyek a két század építészetét összekötik. Az 1840-es évek fontosabb emlékeire okvetlenül ki kell terjesztenünk a műemléki védettséget – számolva azzal is, hogy ez bizonyos terhet ró a használókra és műemléki szerveinkre. Városképi védettséget igényelnek a 19. század második felében keletkezett jelentősebb középületek; az akadémikus

45 Néhány kiragadott példa: Rákóczi Ferenc utca 14: az emeleti szélső tengelyek lizénás nyíláskeretezését csupán a homlokzat egyik oldalán állították helyre; Mátyás király utca 30: a háromrészes, magas főpárkány architektúráját nem állították helyre stb.

46 Mátyás király utca 28. stb.

47 Széchenyi tér 20.; Május 1. tér 29.

historizmus és a későhistorizmus emlékeinek felújításával és átalakításával kapcsolatban fokozni kell építési hatóságaink ellenőrző tevékenységét; a helyreállítások bonyolítóitól, tervezőitől és kivitelezőitől a műemlék-helyreállításal meg-egyező szakmai gondosságot és hozzáértést kell megkövetelni. A hivatalos véde-
ttség és a hatósági intézkedéseken túl építészeti múltunk értékeinek foko-
zott ütemű feldolgozása és népszerűsítése bizonyos társadalmi véde-
tséget is ad-
hat. Mindezekhez segítséget szeretnénk nyújtani a Soproni Szemlében közre-
adandó topográfiai jellegű épületleírásokkal is.⁴⁸ A lebontott, elrontott és eltör-
zített épületek, szakszerűtlenül helyreállított házak és házsorok sietségre és
gyors cselekvésre ösztönöznek.

Winkler, Gabriel:

Vom Schutz der Ödenburger Baudenkmäler des 19. Jahrhunderts

Das Verzeichnis der Baudenkmäler, das die Basis des organisierten Baudenkmal-
schutzes bildet, wurde seit dem Jahre 1872 allmählich erweitert. Der offizielle Schutz
wurde im Jahre 1953 auf die Baudenkmäler des 19. Jahrhunderts ausgedehnt; die
Zahl der geschützten Gebäude ist trotzdem ziemlich gering und auch das Schicksal
der im Verzeichnis angeführten Bauten ist keineswegs beruhigend.

Die Wertung der von 1800 bis 1830 erbauten Werke ist ziemlich einheitlich, die
in den Jahren 1830—1850 entstandenen hingegen scheinen mehr Schutz zu verdienen.
Die Ödenburger Bauten des „vereinfachten Historismus“, der „architecture pure“
können wir nicht mehr in ihrer ursprünglichen Form finden; die Werke Karl Salz-
manns, des bedeutendsten Vertreters des „Wiener Kubismus“ wurden umgebaut und
das Gartenhäuschen in der Neustiftgasse mit seiner einfachen, geometrischen Form
ist leider vom Stadtbild auch verschwunden (Abb. 1). Von den ungebundenen, male-
rischen Werken des „romantisch-exotischen Klassizismus“ genießt z. B. das Haus
Kossuth-Gasse Nr. 8 (Abb. 2) nicht den geringsten Schutz; das im Garten des
Hauses Schwimmschulgasse Nr. 33 erbaute Häuschen mit achteckigem Grundriss
wurde gleichfalls abgetragen (Abb. 3). Die bedeutende, dem frühen, sog. „strengen
Stil“ angehörende Treppenhaus-Raumgestaltung des mehrstöckigen Wohnhauses
Rákóczi Gasse Nr. 14 ist sogar den Fachleuten wenig bekannt (Abb. 4).

Von den Baudenkmälern der „romantischen Neogotik“ muss man sich beson-
ders um die eingeschossigen Wohnhäusern und den Landhäusern im Löwerviertel
sorgen, und mit wenig Ausnahme stehen auch die Häuser des „späten romantischen
Historismus“ ohne Schutz, z. Beispiel am Lenin-Ring Nr. 86 (Abb. 5). Von den Bau-
ten des „strengen Stils“ werden die bedeutendsten nicht einmal als wichtige Teile
des Stadtbildes gewertet, so z. B. das Gebäude der Staatlichen Musikschule am Platz
des 1. Mai (Abb. 7). Das Mausoleum der Familie Lenck im evangelischen Friedhof
sieht ebenfalls dem Verfall entgegen (Abb. 6).

Die Abhandlung will auch auf die typischen Fehler der oberflächlichen, nicht
immer fachgemässen Herstellung hinweisen (Abb. 8), was die Entwertung des Stadt-
bildes zur Folge haben kann. Wir haben die Absicht, im Interesse des Schutzes der
Baudenkmäler des 19. Jahrhunderts die bedeutendsten und den gehörigen Schutz ent-
behrenden Bauten Ödenburgs in dieser Zeitschrift fortlaufend zu besprechen, um
einesteils die Aufmerksamkeit der zuständigen Kreise und auch des Publikums auf
den Wert dieser Gebäude zu lenken, anderenteils ihre ursprüngliche Form für die
Zukunft festzuhalten.

⁴⁸ Az épületleírásokat a műemléki topográfiáknak megfelelő feldolgozásban és részlete-
zetséggel, folyóiratunkban folyamatosan kívánjuk közreadni; célunk, hogy a 19. század építé-
szeti emlékein túl előbb-utóbb a 20. század fontosabb soproni épületei is feldolgozást nyerjenek.

A fraknói kincsek

I. rész

1. Az elmúlt években a budapesti Nemzeti Múzeumban és az Iparművészeti Múzeumban több kincskiállítás nyílt. Ezek közül is kiemelkedett a leggazdagabb magyar főúri család, az Esterházyak kincseit bemutató, dokumentáló kiállítás.¹ Kevesen tudják — s ez a kiállítás címéből sem tűnik ki félreérthetetlenül —, hogy e gazdag kincseket évszázadokig az egykori Sopron vármegyei Fraknón (ma: Forchtenstein) őrizték. A figyelmes újságolvasó még emlékezhet azokra a híradásokra, melyek az Esterházy-kincsek kalandos sorsáról tájékoztattak. Az alábbiakban nemcsak a kincsek felbukkanásának körülményeit, hanem a kincstár kialakulásának történetét is megpróbáljuk a rendelkezésre álló irat- és levéltári anyagok segítségével rekonstruálni.

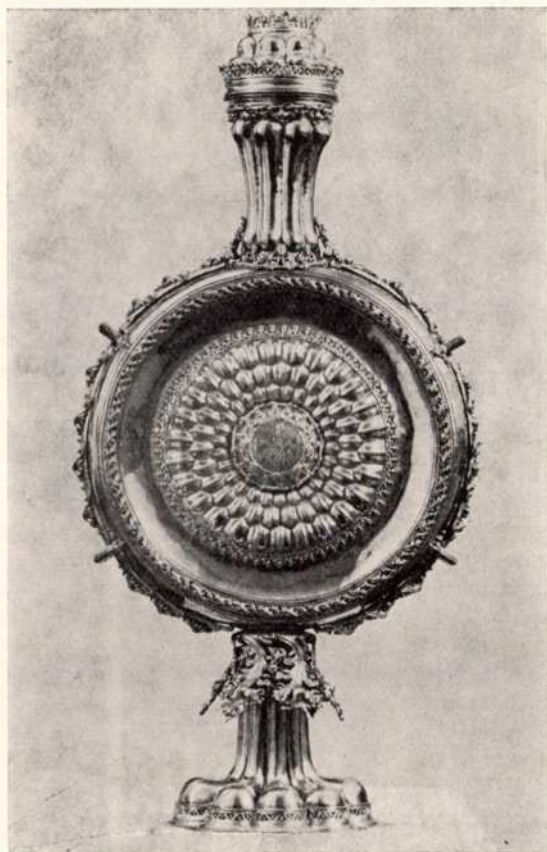
A gyűjtemény keletkezése, kialakulása legalább olyan izgalmas, érdekes, mint újkori története. A kincstár alapjait különböző hazai és külföldi főnemesek példái nyomán a családalapító Esterházy Miklós (1583–1645) vetette meg a XVII. század első felében. Királyaink, főuraink tulajdonában már a középkorban is találhatók féltve őrzött műkincsek, mint ezt végrendeleteik, adományleveleik adatai tanúsítják. Az Árpád-ház kihalása következtében azonban a kincsek nagy része megsemmisült vagy külföldre vándorolt. Az Esterházyak szinte fejedelmi gazdagságú gyűjteménye pótolta a magyar királyok elpusztult kincstárai helyett a nagy nemzeti kincstárat. A kincstár nemcsak családi emlékeket foglal magában, hanem olyan — már korábban is jelentős értékeket képviselő — arany, ezüst és egyéb tárgyakat is, melyek hadizsákmányként vagy vétel útján kerültek az Esterházyakhoz. A féltve őrzött gyűjteményt az ország egyik legnyugatibb várában, a nehezen megközelíthető Fraknón tartották, melyet Esterházy Miklós a Weisspriach család 1590-ben történt kihalása után, 1626-ban adományként kapott a királytól.² Az évtizedes hányattatás és a Bocskay–Bethlen-féle hadjáratok miatt megrongálódott kastélyt Esterházy Miklós 1635 és 1640 között újjáépítteti. Ekkor alakul ki a várkastély mai formája és épül fel a fellegvár,³ melyben évszázadokon át őrizték a kincseket, törökkel, tatárral és kurucokkal dacolva. Esterházy Miklós csak ritkaságokat és családi emléktárgyakat

1 Katona Imre: Az Esterházy-kincsek. Rajzitanítás, 1965, 5. sz. 21–23; Az újabban helyreállított Esterházy kincsek. Művészet 1964, 196; Ötvösművek, ékszeres és az Esterházy-kincs. Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. (Iparművészeti Múzeum, 1963) 17–20. — A fraknóvári képtár csata- és arcképei Pestí Hírlap, 1912. szept. 11; A fraknóvári vár fegyvertára és török kútja. Pestí Hírlap, 1912. szept. 3; Az Esterházyak fraknóvári kincstára. Pestí Hírlap, 1912. júl. 31; Ormos Zsigmond: A herceg Esterházy képtár műtörténeti leírása. Pest, 1865, 16–18; Meller Simon: Az Esterházy képtár története. Budapest, 1915, XIX–XXVI.

2 A családra és Fraknóra vonatkozó adatok: Csapodi Csaba: Esterházy Miklós. Budapest é. n. 17–46; Szalay László–Salamon Ferenc: Galántai gróf Esterházy Miklós Magyarország nádora. I–III. k. Pest, 1863–1870; Bubics Zsigmond–Merényi Lajos: Herceg Esterházy Pál nádor. Budapest, 1895, stb.; Katona Imre: Adalékok a nyugat-magyarországi anabaptisták történetéhez (A győri jezsuiták harca ellenük 1761-ben). Arrabona, 1964, 99–107; Krisztonkovich Béla: Habán emlékek Sopronban és környékén. SSz. 1960, 221–232; Harich, Johann: Burgenländische Heimatblätter 1972, 166. A család nevére vö. Mollay Károly: SSz. 1973, 95.

3 Katona Imre: Adalékok a nyugat-magyarországi anabaptisták történetéhez. (A győri jezsuiták harca ellenük 1761-ben). Arrabona, 1964, 99–107; Krisztonkovich i. h. 228–229.

gyűjtött, fia, Pál herceg (1635–1713), aki maga is írogatott és festgetett, már a korabeli képző- és iparművészet hazai és külföldi remekeit is felkutatja, megszerzi. A művészet iránti lelkesedését mutatja, hogy számos családtag és nemzetség-ős portréját megörökítette a fraknói arcképcsarnoknak. A „Tropheum Estorasiae” c. családi album rézmetszetei (1700-ban Leopold Voigt bécsi nyomdász adta ki) nagyrészt Pál herceg arcképeinek felhasználásával készültek.⁴

Mátyás-kulacs (XV. sz. második fele)

A kincstáron kívül Fraknón őrizték a család nagy értékű fegyvergyűjteményét is. Később, a XVIII. században, Esterházy „Fényes” Miklós és fia idején, azonban a fegyverek egy részét a pottendorfi és a kismartoni (ma: Eisenstadt) kastélyokba szállították. A kétségtelenül legértékesebb gyűjteményt, a kincstárt viszont, változatlanul Fraknón őrizték a Rákóczi-szabadságharc és az ezt követő évtizedekben is. Tulajdonképpen a XVIII. század első felétől indul meg a kincstár és a gyűjtemények kialakulása.⁵ 1719-ig az Esterházy-birtokok egy része, a kapuvári és a szentmiklósi uradalmak zálogbirtokosok kezében

⁴ Ormos i. h. 17.

⁵ I. h. 17–18; Meller i. m. XI–XLIII.

vannak, csak ekkor kerül sor visszaváltásukra és a hasznot hozó majorgazdaságok kifejlesztésére. A birtokok egyik központja a korábban ugyancsak zálogban lévő szentmiklósi uradalom egyik faluja, a Süttör mellett épülő Eszterháza (ma Fertőd) lesz, ahol a család új rezidenciája épül.⁶ Nemcsak a birtok egyesítése, illetve centralizálása történik meg a század 20-as, 30-as éveiben, hanem a különböző várak, kastélyok ingóságainak szakosítása is erre az időre esik. A képeket, könyveket, porcelánokat Eszterházán helyezik el a XVIII. század második felében. Fényes Miklós halála után, az udvartartás átköltöztetésével a kaptár és a könyvek egy része Kismartonba, majd Pottendorfba kerül, csak a XIX. század első felében szállítják a bécsi Mariahilfer Strasse-n lévő volt Kaunitz-féle palotába. Innen Budapestre, előbb a Tudományos Akadémia épületébe, majd 1871-ben a Szépművészeti Múzeumba kerül, miután az állam 1 000 000 pengőforintért az Esterházyaktól megvásárolta.⁷

2. Fraknó változatlanul a kincs, fegyver és hadianyag gyűjtőhelye marad. Fejlesztése ugyanúgy a családtagok kötelessége, mint a XVII–XVIII. században. A családi levéltárban számos olyan leltár van, mely a különböző Esterházy-kastélyok és várak, köztük a fraknóinak ingóságait, műkincseit tartalmazza. Az Esterházy-kincsek első, 1645. évi leltárát már publikálták a Történelmi Tárban.⁸ Noha az 1725-ös, itt részletesen ismertetendő leltár nem a legelső, de kétségtelenül az első egyike, mely a fraknói kincstár akkori teljes anyagát tartalmazza. Ugyanis az 1645. évi leltárát Esterházy Miklós halála (nov. 2.) után vették fel, s az ebben foglalt műtárgyakat az örökösök elosztják, ugyanúgy, mint Miklós nádor birtokait, majorságait. Az örökségen, így a műtárgyakon is elsősorban Esterházy Miklós két legidősebb fia, Pál, a későbbi herceg és Ferenc, Thököly Katalin férje, a grófi ág megalapítója, osztozkodott. Persze emellett Esterházy Miklós többi fiainak is jutott nemcsak a birtokokból, hanem a kincsekből is. Ennek is tulajdonítható, hogy az 1645-ös leltárban csak alig egy-két olyan tárgy van, mely az 1725-ös leltárban is megtalálható. Az 1645-ös és 1725-ös leltárak összevetése is mutatja, hogy a fraknói kincstár tulajdonképpen a XVII. század második felében, Pál nádor idejében⁹ alakult ki, hiszen 1725-ben már számos olyan műtárggyal találkozhatunk, melyek 1645-ben még nincsenek az Esterházyak birtokában. Ez a körülmény egyben arra is rávilágít, hogy a kincstár a XVII. században kötött házasságok révén gyarapodott, elsősorban a különböző rokonsaládok hagyatékaiból, ugyanúgy, mint a család hatalmas birtokai. Az 1725-ös leltár eredeti példányát az Iparművészeti Múzeum Adattára őrzi,¹⁰ de a leltárnak feltehetően még több példánya lappang az Esterházyak és rokon családjaik levéltáraiban. Thaly Kálmántól tudjuk, hogy 1883-ban, az 1645-ös leltár felfedezésekor például a család cseszneki ágának pozsonyi levéltárában 25–30 db olyan leltár volt,¹¹ melyek a család későbbi kincstárának, a fraknói várkastély gyűjteményének darabjairól készültek. E leltárak túlnyomó részben a családtagok halálakor készültek, hogy a műtárgyhagyatékot a leltár erejével az

6 Katona Imre: Fertőd Haydn korában, Haydn emlékére. Zenetudományi Tanulmányok. XIII. Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Bp., 1960, 687–713; Cs. Katona Imre: A fertődi (eszterházi) kastély kialakulása. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1959, 77–129; A fertődi kastély kialakításának és helyreállításának néhány kérdése. Művészet, III, 10. sz.

7 Meller Simon i. m.

8 Tört. Tár, 1883, 755–767.

9 Meller i. m.

10 Iparművészeti Múzeum: Adattár. Klt. 236/1957.

11 Tört. Tár, 1883, 767.

örökösökre átruházassák. E leltárak példányainak meg kell lennie azon szer-
vek levéltárában is, amelyek a végrendeleti végrehajtást lefolytatták. Az Ester-
házyak birtokai az ország számos megyéjére kiterjedtek. Ennek következtében
az Esterházyak különböző helyeken, vármegyék közgyűlései előtt és káptalanok
hiteles helyein végrendelezhettek. Ha figyelembe vesszük, hogy a család a
XVIII. században Eszterházán, majd Kismartonban székelt, ahol lakhelyül szol-

A Szapolyay-kehely része
Szapolyay István címerével

gáló kastélya állt, a végrendeleti végrehajtásokor felvett ingóeltárakat elsősor-
ban Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek vagy a Sopron megye terü-
letén hiteles helyi tevékenységet végző káptalanok levéltárának végrendeleti
között kell kutatnunk. Sopron megye területére három káptalan hiteleshelyi
tevékenysége terjedt ki bizonyos fokig még a XVII–XVIII. században is: a
győrié, a csornai premontreieké és a vasvár–szombathelyi társaskáptalané. Ért-
hető, ha e helyeken még kerülhetnek elő az Esterházyak kincseiről felvett lel-
tárak. E megfontolásból kiindulva néztük át a győri káptalan hiteleshelyi levél-
tárának mutatóit. Az eredmény megfelelt a várakozásnak, mert éppen a legkér-

désesebb, az 1645 és az 1721-es évek közötti időszakból, 1661-ből találtunk adatot arra, hogy ekkor is vettek fel leltárt Fraknó emlékeiről. A leltározást a győri káptalan rendeli el Esterházy Pál kérésére.¹² A leltározást mindig nádori vagy hiteleshelyi parancs előzi meg, attól függően, hogy kitől kérték a családtagok az utasítás kiadását. Az 1725-ös leltár elkészítését is megelőzte Pálffy Miklós 1721. ápr. 13-i nádori mandátuma, mely részletesen indokolja a leltár készítésének szükségességét. E mandátum másolata a bekötött leltár első oldalain található, a leltározás végrehajtását bizonyító oklevéllel együtt. Ezt Sopron megye szolgabírája és esküdt ülnökei ápr. 21-én adták ki a közgyűlés megbízásából.¹³

Eszerint a leltározást s egyben az örökgyógyó végakarati kívánságának módosítását az tette szükségessé, hogy néhai Esterházy Pál idősebb fivére, Mihály herceg, a végrendeleti örökös váratlan halála miatt Esterházy Pál ingatlanai és ingói fiára, Esterházy József-re szálltak. Esterházy Pál végrendelete szerint ugyanis a végrendeleti örökös váratlan halála esetén a majorátus örökösödési rendje értelmében Esterházy Józsefé a hitbizomány. Bár — mint a nádori mandátum kiemeli — Esterházy Pál végrendelete és intézkedéseinek jegyzéke magában foglalja „fiainak öröklési rendjét”, mégis: az okleveleket, a kincseket, a tüzérségi felszereléseket, s egyéb ingóságokat, részben örökösöi teljes jogvédelmére „törvényes úton és leltár segítségével akarja birtokba venni”. Esterházy József, akire a családi birtok, köztük Fraknó is száll, jelentős szerepet játszott a család XVIII. századi történetében. Az ő idejében és irányításával kezdi építeni 1720–21-ben Anton Martinelli a később a család rezidenciájául szolgáló eszterházi kastélyt (hozzávetőlegesen a mai középrész).

Az 1720–21-ben megindult eszterházi építkezéseknek azonban váratlan haláleset vetett véget. Nemcsak Mihály, Eszterházy Pál közvetlen végrendeleti örököse, hanem az örökösödés sorrendjében őt követő József gróf is váratlanul elhunyt, ezért a Pálffy által 1721. április 13-án Esterházy József özvegyének kívánságára lefolytatott hatósági leltározás tulajdonképpen csak az öröklési sorrendben Józsefet követő Pál Antal javára történő ingóanyag-átruházás céljait szolgálhatta. Valószínűleg a közvetlen végrendeleti örökös váratlanul bekövetkezett halála miatt késlekedhetett az ingóanyag leltár szerinti átruházása s ezért került a kéziratos leltár felzetére: „készült az 1725. évben”. Ugyanis a leltározás a nádori mandátumot követő nyolc nap múlva kezdődött meg, mint ezt Sopron megye szolgabírája és esküdt assessora nyilatkozatának dátumából kitűnik (1721. ápr. 21.). Azonban nemcsak az ingók és ingatlanok leltározása volt a megyei bírák és ülnökök feladata, hanem minden olyan eljárás lefolytatása, mely a majorátus eligazítására és jogbiztosítására irányult, ők adták ki az intó, eltiltó és visszakövetelő leveleket, és ha a szükség úgy kívánta, kihallgatásokat eszközöltek, bejelentéseket továbbítottak és az ezekre adott válaszokat felvették, mint a Tripartitum II. részének 27. és 28. cikkelye ezt előírja.

3. A magyar nyelvű leltár tehát közhitelű személyek munkája, s mint ilyen, a talált állapotok pontos és hű kifejezője. Miután a leltározásokkal szemben a törvény pusztán a közhitelűség és megbízhatóság követelményeit állítja egyetlen kritériumként, hozzáértést nem követel, ezért a leltározó a tárgyak utólagos azonosítása érdekében a családtagok bemondásaira támaszkodik, minden olyan

12 Győr-Sopron m. lt. (Győr): Győri káptalan hiteleshelyi lt. Theka: 33. Nr. 27920.

13 A fraknói kincstár 1721. évi leltára. Iparművészeti Múzeum: Adattár. Klt. 236/1937.

családi hagyományt feljegyez, mely a tárgyak egykori tulajdonosaira utal, vagy igyekeznek a címereket, feliratokat feoldani. Számos családi hagyományt őrzött meg ennek következtében a leltározó. A 11–12. sz. szekrény 2. számú darabja például egy aranyozott ezüsfoglatatú terra sigillata pohár, melyet – családi hagyományok szerint – „a Budaj vezér adott Esterhás Miklós Palatinusnak ajándéku”. Ugyancsak családi hagyományt jegyzett fel a leltározó akkor

Oláh Miklós esztergomi érsek gyermekkori kabátja (XVI. sz.)

is, amikor az 54–55. számú kettős szárnyú szekrény 37. számú darabjával, egy szép fekete olvasóval kapcsolatban megjegyzi, hogy XI. Ince pápa küldte Lipót császárnak; a 70–80. sz. szekrény egyik darabjánál (24. sz.): „III. János lengyel király nyári mentéje”. Soproni szempontból is figyelemre méltó összefüggést sejtet a leltár egy másik bejegyzése. Az 51–52. sz. almárium 6. tétele „Egy kicsiny Szerű olvasó”-t említ, mely „mint a rajta levő írás mutatya Üdvözült Eszterhás Ursula Palatinusné Olvasója vala”. Kérdés, mit mond ez a rövid, néhány szavas leltári bejegyzés és milyen összefüggésre derít fényt?

Esterházy Pál feleségei közül inkább a másodikat, Thököly Évát ismeri a közvélemény, kevésbé az elsőt, Esterházy Orsolyát. Esterházy Orsolya Esterházy Miklós nádor legidősebb fiának, Esterházy István pápai várkapitánynak a leánya volt. István Esterházy Miklós nádornak Dersffy Orsolyával kötött, első házasságából született; Orsolya férje, Esterházy Pál viszont. Miklósnak Nyáry Krisztinával kötött második házasságából való. Esterházy Pál tehát edestestvére volt apósának, Esterházy Istvánnak, és első unokatestvére feleségének, Esterházy Orsolyának.¹⁴ Bennünket elsősorban az a körülmény érdekel, hogy Esterházy Pálnak Esterházy Orsolyával kötött házasságával Esterházy István értékei, aranyai, ezüstjei bekerültek az Esterházyak fraknoi kincstárába. Esterházy Pált családi érdekek vezették, amikor Esterházy Orsolyát elvette. Már Esterházy Miklós megpróbálta a Thurzó-birtokok egy részét megkaparintani azzal, hogy Dersffy Orsolya halála után, 1624-ben Thurzó Imre özvegyét, Nyáry Krisztinát vette feleségül. Miután azonban a birtok nagy része a Thurzó-árvákat s nem Nyáry Krisztinát illette, az Esterházyak a továbbiakban ezektől próbálták házasság révén a Thurzó-birtokokat megszerezni. Így lett az egyik Thurzó-árva: Erzsébet a nádor legidősebb fiának, Esterházy Istvánnak a felesége. Ekkor lett az Esterházyaké a Thurzók volt semptei uradalma. Esterházy Miklósnak Nyáry Krisztinával kötött házasságával vagy Thurzó Erzsébettel került Esterházy István, majd ennek korai halála miatt Esterházy Orsolya kincstárába az a feliratos, Thurzó-címeres fődeles ezüst kanna is, mely az 1721-es leltárban az 5. és 6. almárium 3. tételeként szerepel. Ugyanis Thurzó Ferencnek – a kanna egykori tulajdonosának – a fia volt Thurzó György, Thurzó Imrének, Nyáry Krisztina első férjének apja. Thurzó Imre egyedül volt fiú Thurzó György gyermekei között. Érthető tehát, ha ő volt a Thurzó-vagyon örököse.

Tudjuk, hogy Lackner Kristóf Sopron polgármestere számos tárgyát, eszközét hagyta végrendeletileg Esterházy Istvánra.¹⁵ Miután Esterházy Orsolyának – István lányának – hagyatéka is bekerült a család fraknoi kincstárába, nem érdektelen, ha Esterházy István és Lackner Kristóf kapcsolatait is elemezzük. Esterházy István – mint a nádor legidősebb fia – tudatosan készült apja örökébe, a majorátus átvételére. Apjával vagy egyedül többször megfordul Sop-

¹⁴ Csapodi i. m.; Nagy Iván: Magyarország nemesi családai, 18. köt. 202 (Thurzók és az Esterházyak kapcsolata); az Esterházyakra Nagy i. m. 4. köt. 82–86; TROPHAEUM DOMVS INCLITAE ESTORAS 1–3. rész (Viennae, Austriae, Typis Leopoldi Voigt, M. D. C. C.), ennek 80. képe ábrázolja Esterházy Istvánt (IV). A kép alatt a következő aláírás található: Comes Stephanus Estoras de Galanta, Perpetuy in Frakno, Praesidij Papa Sup: Cap: Cons: Ao 1641. A szöveg között a pápai Esterházy család címere: koronából kinövő szárnyas griff, jobbában kardot, baljában pedig 3 szálból álló virágot tart. Felesége képe a 81. számú. Alatta ez a felírás: Comitissa Elisabetha Turzo de Betlen falua, Comitiss Stephani Estoras de Galanta perpetui in Frakno Coniunx. Anno Domini 1641. Középen az Esterházyak fraknoi (hercegi) ágának címere.

¹⁵ Lackner Kristóf 1631. dec. 29-én halt meg. Végrendelete 1631. nov. 19-én kelt. Payr Sándor: A soproni ev. egyházközség története. Sopron, 1917, 290; vö. még Kovács József László: Lackner Kristóf és kora. Sopron, 1972, 137.

A kincstáralapító Esterházy Miklós vőlegényi dolmánya (VII. sz.)

ronban, melynek iskolájában számos nemesifjú tanul ebben az időben. Sopronban tanult és Lackner Kristóf főtéri házában lakott Révay Péter koronaőr fia, Révay Pál is. A Nádasdyak hozzák ide és taníttatják Sopronban, hiszen néneje, Révay Judit a kiváló mezőgazdának, Nádasdy Pálnak a felesége volt. Lacknernak végrendelete szerint Nádasdy Pál tartásdíj fejében 250 tallérral tartozott.¹⁶ Nádasdy Pál és Lackner kapcsolatai jóval a Bethlen felkelése előtti évekre nyúlnak. Lackner Electio Trigoniana c. iskoladrámáját, melynek előszava 1617. június 22-én Sopronban kelt, Nádasdynak, viszont másik drámáját, az „Actus Oeconomicus” címűt (1619) Révay Péter koronaőrnek, Turóc megye főispánjának, kir. tanácsosnak és étekgógmesternek ajánlotta. Érdekes, hogy Lackner 1631. november 19-én Sopronban kelt végrendeletében Sopron megye főurai közül Nádasdy Pálon kívül a leendő Esterházy utódot, Istvánt emlegeti. Esterházy István ekkor mintegy 15–16 éves ifjú volt, akire – lévén a teljhatalmú nádor – feltekintettek nemesek és városi polgárok egyaránt. Tehát annak, hogy Lackner Kristóf végrendeletében Esterházy Istvánnak adandó tárgyak, eszközök szerepelnek, alig van különösebb jelentősége, más kérdés, hogy Lackner miért éppen ötvösmunkáit hagyja rá végrendeletileg. Az aranyműves Lackner feltehetően arany és ezüst tárgyait becsülte legtöbbször, hiszen az is elképzelhető, hogy egyiket-másikat éppen ő készítette. Bár erre vonatkozólag egyetlen biztos támpont sem található végrendeletében. 1923-ban az Iparművészeti Múzeumnak letétbe átadott kincsek csupán az Esterházy családi kincseknek csak egy részét alkotják. Nem azért, mintha a család nem fordított volna kellő gondot megőrzésükre, hanem, mert a kincseket többször szelektálták, s a nem reliquiákat a család más jellegű gyűjteményeibe sorolták. A Lackner által Esterházy Istvánnak adott tárgyak is erre a sorsra jutottak-e, vagy eleve nem kerültek Fraknóra, a rendelkezésre álló adatok alapján alig dönthető el. Mindenesetre a Lackner végrendeletében szereplő aranyozott tál, hegyikristály-váza, sőtartó, úti íróeszköz jelenleg nem található az Esterházyak kincsei között.

Folytathatnánk a példák felsorolását, de az idézetekből is kitűnik a leltározónak az az igyekezete, hogy a tárgyakat úgy írja le, hogy azonosításuk bármikor megtörténhessék. Ha a tárgyról a családi hagyomány nem tud semmit, akkor a leltározó minél pontosabb leírásra törekszik. Nemcsak a tárgy formáját, színét írja le, hanem anyagát, technikáját is. A kincstár igen tekintélyes számú olvasót is őrzött. Ezek felismerhető és később is azonosító leírása fejtevést okozott a leltározónak. Ezért nemcsak az olvasó színét, anyagát, hanem tokját vagy az olvasón lévő feliratokat is feljegyezte. Így például az 51–52. sz. szekrényben lévő egyik tiszta ezüst szemű fehér olvasónál megjegyzi, hogy „Nyári Krisztina Esterház Miklósnée volt, az mint rajta levő írásból is kivetkzik”.

Bár az 1725-ös leltár – más leltárakhoz hasonlóan – statikus adatokat, puszta leírásokat tartalmaz, esetenként mégis akadhatunk olyan megjegyzésekre, melyek a tárgyak egykori tulajdonosaira, viselőire utalnak. Az 1725-ös leltár őrizte meg azokat az adatokat is, melyekből a Mátyás-kori, vagy Mátyásnak tulajdonított darabokat ismerjük.¹⁷ Sajnos a leltárból nem tűnik ki, hogy a tárgyak honnan és mikor kerültek az Esterházyakhoz. Egyébként ismeretes, hogy a Mátyáshoz fűződő, illetve neki tulajdonított tárgyak egy része problematikus: nemcsak az úgynevezett „Mátyás kabát” XV. századi eredete vonható kétségbe, hanem az ún. „Mátyás gyűrű” XV. századi eredete is. A Mátyás serleg

¹⁶ Payr i. m. 274–275; Kovács i. m.

Az ún. Esterházy-kárpit. Perzsa munka (XVII. sz.)

a hólyagos serlegek típusába tartozik és alapformájában kétséget kizáróan már a XV. század hetvenes, nyolcvanas éveitől ismeretes.¹⁵ A serleg típusával már Dürernél találkozunk a XVI. század első éveiből származó egyik rajzon. A Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található „Ismeretlen festő: Királyok imádása” c. egyik hajdani szepeshelyi oltárról származó, 1480–90 körüli időből való táblaképen is ott található az Esterházy kincstár Mátyás serlegének egyik rokon

15 Ötvösművek, ékszerek és az Esterházy-kincs. Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban (Iparművészeti Múzeum, 1963) 17–20.

18 Héjj-Détári Angela: Der „Matthias Corvinus-Pokal” und Endres Dürer, der „Meister mit Rosette”. Az Iparművészeti Múzeum Évkönyve, IX, 1966, 21–44.

darabja. A serlegen lévő, dús akantusz levéldísz viszont kétségtelenül a barokk stíluskorszak idejéből való. Tehát a serleget a XVII. század közepe táján átalakították, amit egyébként a serlegen lévő Esterházy feliratos embléma is tanúsít. Számunkra elsősorban a leltár azon adatai érdemelnek figyelmet, melyek az egyes darabok Fraknóra kerülésének körülményeiről tanúskodnak, illetve utalnak. Említettük már, hogy a gyűjtemény legjelentősebb gyarapodása Pál nádor idejében, a XVII. század második felében mehetett végbe. Ez az időszak a család vagyoni emelkedésének és gazdagodásának az ideje. Ebben az időben vált ketté a család. A legidősebb testvér, Pál nádor, a hercegi, öccse, Esterházy Ferenc pedig a grófi ág megalapítója. Ugyancsak abban az időben szerzik meg az Esterházyak a Zrínyi–Frangepán–Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt törvényellenesen kivégzett Nádasdy Ferenc országbírónak majdnem a fél Dunántúlt kitevő birtokait. A birtokok megszerzésével egyidejűleg a Nádasdy-kincsek, ingóságok egy része is az Esterházyakhoz vándorol. Sőt nemcsak a Nádasdy-ingatlanok lesznek Esterházy tulajdonná, hanem a Nádasdyakhoz más családoktól került ingó értékek is. Így például Fraknón, az Esterházy-ösgalériában több olyan kép volt, mely még Nádasdy Ferenc országbíró egykori galériájának darabjait alkothatta. A sárvári Nádasdy-vár dísztermének Pápa 1600-as ostromát, illetve felszabadítását ábrázoló freskójának egyik kartonja még az 1910-es években is Fraknón volt, az Esterházyak tulajdonában.¹⁹

Kőszeg várát 1693-ban szerzi meg vétel útján a Kéryektől és a Széchyektől Esterházy Pál.²⁰ Kőszeg korábban e két család közös tulajdona volt, s mint az Esterházy-levéltár egyik okmánya bizonyítja, a súlyos anyagi válságba kerülő két rokon család nyolcvanezer forintért adta el Esterházy Pál nádornak, aki a megállapodott összegben túlmenően a Sopron megyei Kaboldot adta cserébe a Kéryeknek, illetve a Széchyeknek. Valószínűleg a csere idején került az Esterházyak fraknói kastélyába Széchy Mária „a szépséges, Marssal társalkodó Murányi Vénus” életnagyságú olajfestménye.

Az erdélyi fejedelmek portréi közül Bethien Gábor, Bocskay István és I. Rákóczy György olajfestményei emelkednek ki. Valószínűleg Thököly Éva, Esterházy Pállal kötött házasságakor hozományaként kerültek e portrék az Esterházyak fraknói ösgalériájába. Így került Fraknóra Lórántffy Zsuzsanna, I. Rákóczy Györgyné skófiomos ágyterítője, valamint más, egykor kétségtelenül a Lórántffyak kincstárában lévő darab. Egyik Lórántffy-pecsétgyűrű azoknak a násfáknak egyikét díszíti, mely az ún. násfás serlegen nyert a későbbiek során elhelyezést. Köztudomású, hogy a serleget 17 db XVI–XVII. századi násfa díszíti. Ezek csak akkor kerültek a serleg felületére, mikor rendeltetésszerű használatuk a korizlés változásával csökken. Ez az időszak a XVII. század vége, a XVIII. század eleje. A szóbanforgó pecsétgyűrű segítségével a serleg készítésének a közelebbi időpontja is meghatározható, hiszen a násfát megelőző időszakban a család címerét ábrázoló metszett követ szabályos pecsétgyűrűként használták és csak a használat után alakították át násfává, majd a násfát a serleg díszítéséül használták fel fel. A násfa csak Esterházy Pálnak Thököly Évával történt házassága után került az Esterházyakhoz, így a násfa készítését a XVII. század végére, a XVIII. század elejére tehetjük.

(Folytatjuk)

¹⁹ A fraknóvári képtár csata- és arcképei. Pesti Hírlap, 1912. szept. 11.

²⁰ OL. Esterházy cs. budapesti hitbiz. lt. Rep. 13. Fasc. G nr. 112.

Az ún. Bacchus-kocsi. Állítólag a Nádasdyak sárvári kastélyából került
a XVII. sz. végén Fraknóra

Pusztacsalád és gondjai (1945—1972)

1. 1945 megrendítő nagycsütörtökén szakadt vége Pusztacsalád nagyböjti nehéz napjainak. A menekülő németeknek csak „vacsorázni” való idejük maradt. Ez a böjti vacsora az iskola, a magtár felgyújtásával, a patakon át Csapod felé vezető út hídjának felrobbantásával és a vasúti híd megrongálásával járt. Viselkedésükkel csak kárt okoztak, de a szovjet hadsereg előnyomulását nem akadályozhatták meg.

A falu felszabadításáért folyó harc 1945. március 29-én zajlott le. Felszabadult a falu. Ezzel új élet kezdődött. 1945 áprilisában megalakult a pusztacsaládi Nemzeti Bizottság. A 321 lélekszámú felnőtt lakosságból (1949-ben az összlakosság 630 fő) Pusztacsaládon a Kisgazdapártnak 32, a Parasztpártnak 15, a Szociáldemokrata Pártnak 6 és a Kommunista Pártnak 20 tagja volt. Ezek a pártok képviselték magukat a Nemzeti Bizottságban. A gazdasági és politikai helyzet még nem stabilizálódott. Jöttek a pártoskodások, volt ugyan mit egyeztetni a Nemzeti Bizottsággal, de az éppen összetételénél fogva nem volt képes feladatainak ellátására.

A felszabadulás pillanatában kevés önálló gazda, zsellér és uradalmi cseléd lehetett ebben az országban, aki ne érezte volna, hogy itt valami végérvényesen lezárult, és valami egészen másnak, újnak kell elkezdődnie. Ezt az általános hitet a kialakuló demokratikus államhatalomnak gyors intézkedése tette meggyőződéssé: megszűnt a mintegy évezredes nagybirtok rendszer. Ez egyébként azon kevés demokratikus törvények közé tartozott, amit a parasztság — egy vékony réteget kivéve — egységesen helyeselt.

2. A földosztásról szóló 600/1945 Me. sz. rendelet a Magyar Közlöny 1945. március 18-i számában jelent meg, mely a szegényparaszatok számára nem rendelet volt a sok közül, hanem a Rendelet. A szegényparaszatok csakhamar betéve tudták a rendelet legfontosabb tételeit. Ez elengedhetetlen volt számukra már csak azért is, mert a földreform végrehajtását az érdekelt szegényparasztokra bízta.

Pusztacsaládon az első földosztó bizottság is — a bizottság egyik volt tagjának, H. J.-nak adatközlése szerint — 5 tagból állt. Ez a bizottság nem volt szerencsés összetételű. Jól gazdálkodó középparaszttól és az uradalmi „gazda” is tagja volt az első földosztó bizottságnak. Amint az 1945 előtti birtokmegosztásból is kitűnik,¹ Pusztacsaládon három 200 holdon felüli birtokos volt. Az Újhelyi birtok Madarasi Endréné Újhelyi Edit és Újhelyi Tibor tulajdonában, azonkívül báró Berg Tasziló birtoka Szolnogyörben, amely közigazgatásilag Pusztacsaládhoz tartozik.

Először báró Berg Tasziló birtokát mint 1000 kataszteri holdat meghaladó mezőgazdasági birtokot teljes egészében igénybe vették. Az első földosztó bi-

¹ Pusztacsalád 1945 előtti birtokmegosztása: 200 holdon felüli birtokos volt 3; 40 holdon felül 3; 30 holdon felül 4; 20 holdon felül 22; 10 holdon felül 23; 5 holdon felül 12; 3 holdon felül 16; 1 holdon felül 2; 1 holdas 2; 1 holdon alul 3; összesen 92 birtokos (vö. Soproni Elek: A kultúrsarok gondjai. Sopronvármegye szociális és gazdasági viszonyainak feltárása. Bp., 1940, 241).

zottság szolgagyőri tevékenységével szerette volna a földosztást elintézettnak tekinteni. A helyi uraságok földjeinek szétosztásakor elbizonytalanodtak, aminek oka a politikai érettség hiánya, a régi uraságokat tisztelő magatartás, az új társadalom létében való ingadozás és a bizottság összetétele volt. Mivel az első földosztó bizottság a fentiek miatt „válogatott” — igyekezett a jobb földeket a régi uraságnak meghagyni — az öntudatosabb földigénylők új földosztó bizottságot alakítottak, amelyet a bíró háza elé vonulva jelentettek be. Az új földosztó bizottság tagjai: Gazdag Ferenc (egyedül a régiből), Gazdag József, Kozák Antal, Kozák István és Parrag Béla voltak. Ezután, 1945 áprilisában, illetve május első hetében került sor az Újhelyi birtok felosztására is. Az Újhelyi birtok fiúági részének felosztásánál, mivel Újhelyi Tibor a fasizmus áldozataként közvetlen a felszabadulás előtt Balfon mártírhalált halt, a rendeletnek megfelelően jártak el. Madarasi Endrénének 150 kat. holdat, özv. Újhelyi Tibornénak 200 kat. hold földet hagytak meg. A rendelet szerint a 100 kataszteri holdon felüli birtokot földhözjuttatás céljára megváltás ellenében kellett igénybe venni. Pusztacsaládon néhai Újhelyi Tibor örökösei kaptak kártalanítást, de ezt Madarasi Endrénétől mint osztályidegentől végül is megvonták.

A felosztásra kerülő birtokokat elsősorban a volt gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások és részben birtokuk kiegészítésére a törpebirtokosok között osztották szét, birtokba helyezésükkel egyidűleg az erről szóló okiratot részükre kiadták. 1945 június végén az igénybe vett ingatlanok juttatása és kiosztása megtörtént. Soproni Eleknek „A kultúrsarok gondjai” c. szociográfiájában (1940) Pusztacsaládon kedvezőnek minősített birtokmegosztás ezzel átrendeződött.

A volt Újhelyi birtok megmaradt része is 1949-ben a Dénesfai Állami Gazdasághoz került. 1950–1953 között mint Pusztacsaládi Állami Gazdaság szerepelt. Később különböző — Kistölgyfai, Soproni — állami gazdaságok erdőlaki üzeméhez tartozott. Az Állami Gazdaság üzemtani okból Pusztacsaládon a gazdálkodást javarészt feladta, csak 26 kataszteri hold van az Uraújfalui Állami Gazdaság kezelésében jelenleg is.

3. A pusztacsaládi parasztság minden rétege induláskor megfogalmazódott céljai szerint haladt 1948–1949-ig, a proletárdiktatúra megvalósulásáig, illetve megszilárdulásáig, 1949–1950-ben azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. Az egyre nagyobbó beszolgáltatási kötelezettség a pusztacsaládi parasztságnak is kedvét szegte, a munka üteme lelassult. Így a kezdeti virágzás után a középparaszti és kisparaszti újgazda réteg az 1950-es évek elejére alacsonyabb színvonalra süllyedt. Legnagyobb részüknek még az egyszerű újratermelés is alig-alig sikerült. A családok egyes tagjai otthagyták a mezőgazdaságot, felszívták az iparba.

Előbb azonban lássuk, milyen változások történtek a felszabadulás után a pusztacsaládi parasztság életmódjában, világszemléletében, gondolkodásában. A parasztság tudatára természetesen nemcsak az anyagi alap és a termelési célok változása hatott, hiszen a földtulajdon, illetve a gazdasági remény mellett jogokat, szabadságot, tanulási, művelődési lehetőségeket is kapott. Az államhatalomnak nem volt érdeke, hogy feudális elmaradottságban tartsa. A katolikus egyház többé nem tudta megakadályozni a polgári demokráciákban már régen közkinccsé lett felvilágosult nézetek terjedését. Javult a közegészségügy, az iskolák államosítása után fokozatosan megvalósult a nyolcosztályos oktatás.

Mindezek azonban önmagukban csak lehetőségek voltak, melyeket a parasztság kezdetben korántsem használt ki komolyan. Legkevésbé azok a réte-

gek, amelyeknek legjobban szükségük lett volna rá. A lehetőségek jogi, anyagi biztosítása mellett tehát az érdeklődés, az igények felkeltése volt a legfontosabb. Ennek érdekében az első években a gyűlések tették a legtöbbet. A felszabadulás után a politikai pártok gyűléseken szóltak az addig elhanyagolt parasztokhoz.

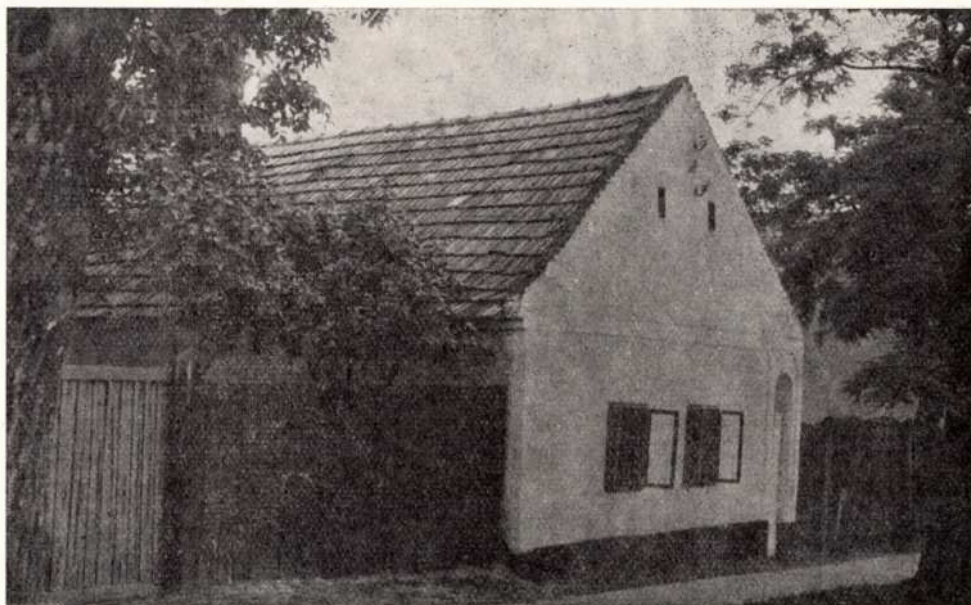
Az öntudatra ébresztés második tényezője a sajtó lett. Divat lett újságot járni, sőt újságot olvasni. Ebben az időben Pusztacsaládon a Soproni Újságot, Soproni Hírlapot, a Szabad Földet és a Szabad Népet olvasták. Az olvasás után egymás közt az újságot elcserélték, majd megbeszélték a politikai eseményeket. Így alakult, formálódott, politizálódott át a pusztacsaládi parasztság. Kezdte felfogni az új értelmét. Új igényeket (önművelés, szakmai képzés) támasztottak önmagukkal, társaikkal, a társadalommal szemben. Voltak a hat osztályt végzetek közül, akik elvégezték a nyolc általánost. Így kezdték betölteni társadalmi szerepüket.

A pusztacsaládi parasztság eleinte ferde szemmel nézte az Állami Gazdaságot, mert a nagybirtok újrafeltámadását látta benne. Éppen ezért kevesen vállaltak itt munkát, mint mondták, nem akarnak újra cselédnek menni. Viszont az itt elhelyezkedettek viszonya a gazdasághoz, a munkához alig változott meg. Jóformán semmiért sem feleltek és évi bért kaptak, függetlenül attól, mennyit dolgoztak. 1949-ben azonban bevezették a normarendszert, melyhez az alapot a mezőgazdaság erőteljesen kezdődő gépesítése szolgáltatta. Több munkáért több pénz járt. Senkinek sem volt mindegy, hogy egy év alatt 12 000 Ft-ot keresett vagy 24 000 Ft-ot. A többleteljesítés vágyából és akarásából következett, hogy a fizikai dolgozók azon igyekeztek, miképpen lehetne többet teljesíteni. A gépekre kerülő vagy gépekkel összedolgozó volt cselédek az általános jellegű kultúrálódáson, önművelődésen túl, szakmai kérdésekkel is foglalkozni kezdtek, amit cselédsorban ősidők óta nem tettek.

Az 1949-től számított 2–3 év alatt Pusztacsaládon a dolgozó parasztság egyéb rétegeiben is jelentős, az 50-es évekre szóló változások játszódtak le, bár ezek korántsem hatottak olyan egyértelműen a szocialista gazdasági fejlődés, a szocialista ember kialakulásának irányában, mint az állami gazdasági alkalmazotknál. Az önálló paraszti út, az egyéni gyarapodás céljai kezdtek végképpen irreálissá válni a középparasztnál, a kisparasztnál és az újjazdák szerencsésebb rétegeinél. A szegényebb rétegek lényegében elérték az 1945-ben kitűzött célt, az emberi életmódot, ilyenformán kezdett formálódni az egységesebb paraszti osztály. A forradalmi fejlődés eredményeképpen az 1950-es évek végére, 60-as évek elejére már kibontakozik az új társadalmi erőter. Haladjunk a folyamat ábrázolásában a volt társadalmi rétegek szerint. A három földbirtokos földje földosztás után 0–200 holdra csökkent, majd 1949-ben – mint személyi tulajdon – ez sem maradt meg. A kuláklista először – a túlkapások idején – hét főt tartott nyilván, ez később három főre csökkent. Ezzel a pusztacsaládi felső, osztályidegennek nyilvánított csoport gazdasági ereje megszűnt, politikai, társadalmi befolyása minimálisra csökkent. A pusztacsaládi nagygazdák – sok más községbeliekhez hasonlóan – a passzív ellenálláson túl szinte semmit sem tettek a rendszer ellen. A pusztacsaládi parasztság megmaradt egy tömbben, földjét még a legreménytelenebb években is bevetette, megművelte. A fogsikorgatva termelés mellett erre a középparaszti csoportra a másik legjellemzőbb a csend, a lapulás volt. Hallgattak a második pótbeszolgáltatáskor is. Hallgattak, mert a kulákság után ők voltak a következő módbeliek és végig szentül meg voltak győződve arról, hogy sorra is kerülnek. Hallgattak 1956 ok-

tóber végén is, csak a Himnuszt énekelték el. Pusztacsaládon nem volt semmi ezekben a napokban.

Másként alakult a 10–20 holdasok – 23 család – helyzete. Közülük a 15–20 holdasok állásfoglalásban és magatartásban egyre jobban a középparaszti csoporthoz közeledtek, hiszen a nagy beszolgáltatás még őket is érzékenyen érintette. Ezért ők is egyre elkeseredettebbek és egyre csendesebbek lettek. E kisparaszti csoporttal megerősített középparaszti réteg nem szakadt el a földtől, mert nem tudott magának más életformát elképzelni. A kisparaszti réteg másik csoportjának majdnem a fele megtette ezt az elhatározó lépést, mégpedig annál inkább, minél inkább a holdak számában lefelé haladunk. Ahogyan valakinek a múltban egyre kevesebb reménye volt arra, hogy valaha is módbeli legyen,

Tornácos parasztház a pusztacsaládi Bika-szeren

úgy annál könnyebben tudott elszakadni a földtől, az ősi életformától és lett vasutas, építő- vagy gyárimunkás, állami gazdasági traktoros vagy esetleg tisztviselő. E csoportnak mintegy háromnegyed része nem volt hajlandó feladni a paraszti életet. Önmagukban nem tudtak leszámolni az önálló gazdai lét illúziójával. Ezek voltak 1953–1956-ban a pusztacsaládi elégedetlenség hangadói. A kulákság távol volt, a középparasztság riadtan lapult, hallgatott, a kisparaszti csoport felső része a középparasztság mellé húzódott, akik meg elmentek dolgozni, azok kikerültek a mindennapokból. Ez a földnél maradt törpebirtokos csoport viszont szólt, valójában az egész pusztacsaládi parasztság társadalmi gondjainak, bajainak adott hangot.

Persze szó sem volt arról, hogy ez a csoport valami horthysta, feudálkapitalista vagy akár 1945–1946-os kiscgazdapárti fogalmakkal operált volna, hiszen nem csupán a földosztást ismerték el. Nemcsak a demokratikus változásokat

igenelték, hanem vállalták és szükségesnek tartották a szocializmus is. Az új társadalmi rendről alkotott fogalmaik természetesen nem voltak tiszták. A pusztacsaládi volt szegények többsége kezdetben túl magasnak, önmaga addigi fogalomrendszerébe be nem illeszhetőnek találta a felszabadulás után szönyegre került témákat. Egy kis részük beletüzesedett az osztályharcba és az igazságtévesztésbe, míg egy tömör és egységes csoportjuk nemcsak gazdaságilag törekedett, hanem művelődésben is igyekezett legyűrni a több évszázados elmaradást, és így az 50-es évek végére társadalmi, gazdasági, politikai kérdésekben községük egyenrangú polgárai lettek. A helyi társadalom átrendeződött, az új értékrendet a község egész közönsége az 50-es évek legvégére értette meg és fogadta el. A pusztacsaládi nagy forduló, a szövetkezeti átalakulás idején a kisparaszti és középparaszti rétegek többé nem a nagygazdákra, hanem a társadalmi, gazdasági súlyban helyretelődött proletárságra figyeltek. Amit az 50-es évek elején nem sikerült megvalósítani, az most reális lett.

1957-től kezdődően a pusztacsaládi élet minden területén felismerhető a fellendülés. Az első és legfontosabb a közhangulat megnyugvása, a közélet megélénkülése. Ez annál csodálatosabb, mert igen gyorsan jött az 1956-os megrázkódtatás után. A megrázkódtatás lényegét abban találjuk, hogy az új értékrendet, melyet a többség akkor még nem értett meg és nem fogadott el, felborulni látta. Az igen hamar, mintegy két-három év alatt bekövetkezett megnyugvás, sőt fellendülés fő okát abban látjuk, hogy a megingani látszó új értékrend nem borult fel. A termelőszövetkezeti mozgalom egyre közeledett.

A pusztacsaládi paraszt már nagyon jól tudta, melyek a szövetkezet előnyei, melyek a benne rejlő lehetőségek, hogy az egész világ mezőgazdasága a nagyüzem felé halad. Tudta az eszével, lelkében pedig egyre inkább érezte, hogy nincs kiút, csak éppen az érzelmei tiltakoztak. Pusztacsaládon ekkorra ért be a vetés, melyet a felszabadulás, a földosztás, a demokratikus élet virulása hintett el bennük, de amelyet az 50-es évek elején jócskán visszavetettek a fejlődésben. A reális gondolkodás, a szükségszerű és a felismert célszerűség fogalmai jártak. Egyúttal ezek voltak a legeredményesebbek. Pusztacsaládon is beérett a 14 éves demokratikus szocialista fejlődés gyümölcse.

1959. február 12-én megalakult a termelőszövetkezet. A szervező munkát a Beledi Cementgyár agitátorai végezték. A jobb, módosabb gazdákat az iskolába hívták. A törpebirtokosoknak és volt cselédeknek a tsz-be való belépéséhez nem kellett felvilágosító munkát végezni. Ez a réteg már megértette a termelőszövetkezet szükségességét. Viszont a középparasztok meggyőződéséhez egy egész éjjelre volt szükség. Hajnal lett, mire az iskolában beleegyeztek a tsz-be való belépésbe. Ezért nevezték el a pusztacsaládi tsz-t Hajnalcsillagnak. A Hajnalcsillag TSZ első elnöke Lökös János volt. Három hónapi elnöksége után Kozák Imre hét hétig, majd Szarka József szinte addig, míg hazaért, vállalta az elnökséget. Ezután Szász János, a volt tanácselnök lett a Hajnalcsillag TSZ elnöke és maradt az egyesült Kellner Sándor TSZ elnöke egészen 1972 decemberében bekövetkezett haláláig. A pusztacsaládi Hajnalcsillag Mg. Tsz. összes területe 2240 kh, a tagok által bevitt saját földterület 1194 kh, a közös művelés alatt álló földterület kataszteri tiszta jövedelme 10 384 aranykorona volt. A bevitt saját földterület kataszteri tiszta jövedelme 6214 aranykorona, a földjáradék szempontjából figyelembe vehető kataszteri tiszta jövedelem 6214 aranykorona. A közgyűlés határozata értelmében földjáradék címén egy aranykoronára megállapított búza kg: 5 búza kg. Földjáradék címén megállapított összes búza kg mennyisége 31 070 búza kg.

A földjáradék forint értéke 80 782 forint. A tagok természetbeni és pénzbeli részesedésének együttes értéke 1 389 000 Ft. Az összes részesedés értékéből az összterület 1 kataszteri holdjára jut 620 Ft. A tagok között kiosztható részesedés értékéből a tagok által bevitt saját földre jut 740 280 Ft. A tagok között kiosztható részesedés bevitt földekre eső részének földjáradékként kiosztható

legfeljebb 25%	185 070 Ft
A földjáradék meghatározott összege	80 872 Ft
Különbözet	104 198 Ft

A pusztacsaládi „Hajnalcsillag” TSz. önálló tíz évének (1959–1969) gazdasági életét a zárszámadásokból láthatjuk, melyeknek adatai évenként némi változással az alábbi átlagképet adják:

Összterület	2242 kh
Termőterület	2218 kh
Szántóterület	1464 kh
Összterület aranykorona értéke	10450 ar. k.
Szántóterület aranykorona értéke	8446 ar. k.
Összterület szántóegységben	1600 sz. e.
Tagok száma	151 fő
Az év folyamán a közös gazdaság munkájában részt vett családok száma	92 cs.
Tagok száma	140 fő
Családtagok száma	18 fő
Egy dolgozó tagra jutó részesedés	10415 Ft
Egy családra jutó jövedelem	14580 Ft
Az évi átlagos közös állatállomány	320 sz. á.
Az év végi számos állatban	327 sz. á.

Az egy kh. termőterületre jutó:

közös vagyon	4042 Ft
beruházott vagyon	2255 Ft
tiszta vagyon	3062 Ft
halmozott termelési érték	3130 Ft
halmozatlan termelési érték	2591 Ft
szövetkezeti bruttó jövedelem	877 Ft
üzemviteli állami támogatás	644 Ft
az egy szántóegységre jutó szövetkezeti bruttó jövedelem	1217 Ft

A pusztacsaládi Hajnalcsillag TSz. évenként 700–1000 MFt támogatásban részesült. Még az egyesülés évében is kapott 740 MFt állami dotációt. Az érvényes rendeletek alapján önállósága esetén jelenleg is mint gyenge adottsággal rendelkező tsz állami támogatásban részesülne. Továbbá a földadó fizetési köte-

lezettsége alól is mentesülne, tekintettel arra, hogy az összterületének átlag kat. tiszta jövedelme 4,7 aranykorona.

A kedvezőtlen adottságok és a mostoha viszonyok közötti gazdálkodás teszi értékelhetőbbé a pusztacsaládi Hajnalcsillag termelőszövetkezet munkáját a jellegzetesen rossz, kavicsos talajú Cseren.

5. 1970. január 1-től Pusztacsalád, Iván, Répceszemere három termelőszövetkezet „Kellner Sándor” néven egyesült. Az egyesülés célja a nagyüzemi gazdálkodás biztosítása. Ez az anyagi eszközök összevonásával, fejlett technikai eszközök alkalmazására ad lehetőséget, amit mint önálló, kis szövetkezet nem tudott volna megvalósítani.

Az egyesült tsz. összes területe 7676 kat. hold, termőterülete 6925 kat. hold; ebből 4598 kat. hold szántóterület. A tsz. tagjainak száma 623 fő, ebből 446 fő dolgozó tag. Az alkalmazottak száma 64 fő. Évi csapadékmennyiség 650 mm; melyből 370 mm a tenyészidőszakban hullik le. Termelési eszközökkel való ellátottsága alacsony színvonalú. Egy kat. hold területre 4841 Ft bruttó állóeszköz érték jut (az országos átlag 5636 Ft). Az üzem gazdasági eredményei szintén alacsony színvonalúnak minősíthetők, mélyen az országos átlag alatt.

Néhány fontosabb eredménymutató:

	tsz.	országos
1 kh. termőterületre jutó Ft:		
halmozott termelési érték	4758	6390
halmozatlan termelési érték	1986	4280
szöv. bruttó jövedelem	1584	2721
saját erőből származó bruttó jöv.	1350	2411
alaptevékenységből származó árbevétel	3577	4301

A felsorolt eredményeket a tsz. viszonylag magas költségek mellett tudja elérni. Egy kat. hold termőterületre 3443 Ft anyagköltség, 4469 Ft összes költség jut. Ennek következménye, hogy a munka után járó jövedelem kedvezőtlenül alakult. Egy tagra évente 12 686,— Ft jövedelem jut, ami mintegy havi 1000,— Ft kereseti lehetőséget biztosít átlagosan.

Egy ledolgozott munkanap után 66,— Ft-ot fizet a tsz., ami szintén kedvezőtlen eredménynek ítélnél meg. Az alacsony szintű személyi jövedelmek mellett a fejlesztés lehetőségei is erősen korlátozottak. Egy kat. hold termőterületre 436,— Ft fejlesztési alap jut, szemben az országos átlag 547,— Ft/kat. holddal. Ha figyelembe vesszük az évenként képződő amortizációs alapot is, amely 170,— Ft/kat. hold, az üzem termelőeszközeinek pótlására és fejlesztésére évenként mintegy 600,— Ft/kat. hold összeggel rendelkezik. Ennek nagy része azonban csak az elhasználódott termelési eszközök pótlására szolgál.

Az üzem kedvezőtlen gazdasági helyzeténél fogva kevésbé tudja az állami támogatások nyújtotta lehetőséget kihasználni. Egy kat. hold termőterületre 82,— Ft beruházási állami támogatás jut, szemben az országos átlagban kialakult 205,— Ft/kat. hold összeggel. Az üzemviteli állami támogatás összege egy kat. holdra 234,— Ft-ot tett ki, melyből 52,9% megkülönböztetett állami támogatás volt. Az üzemátviteli állami támogatások fajlagos összege országos átlag-

ban — a beruházási állami támogatásokhoz hasonlóan — kedvezőbben alakult, mint a tsz.-ben (Az országos átlag 310,— Ft/kat. hold.) A tsz. gazdasági színvonalja alacsony, a termelés fejlesztési feltételei (a termelő kapacitások, pénzeszközök) is kedvezőtlenül alakultak. A legfontosabb feladat a fejlesztés szempontjából olyan gyorsan ható, a befektetések legjobb hatékonyságát biztosító, hozamnövelő, ill. költségtényező intézkedések foganatosítása, amelyek a lehető leggyorsabban térülnek meg, és lehetőleg egy gazdasági éven belül pozitív hatást eredményeznek az üzemben. Ilyen intézkedések részben a szerkezet átalakítására, részben a kapacitások növelésére kell hogy irányuljanak. Erre vonatkozólag a keszthelyi Termelésfejlesztési Intézet a következőket javasolta:

Az utolsó pusztacsaládi zsúpfődeles ház lebontása (1972)

„A szántóföldi növénytermelés jelenlegi szerkezetére a nagymérvű szétaprózottság a jellemző. Közel húsz növénnyel foglalkozik a szövetkezet, viszonylag alacsony terméshozamokkal. Így például kenyérgabona 9,9 q; búza 11,4 q; takarmánygabona 9,9 q; ebből ősziárpa 12,7 q; tavaszi árpa 9,9 q; zab 7,9 q; kukorica 11,9 q; borsó 1,6 q; cukorrépa 130,3 q; zabos bükköny 25,3 q; lucerna 32,9 q; vöröshere 23,7; silókukorica 110,7 q; takarmányrépa 227,6 q.

A viszonylag alacsony terméshozamok és szétaprózottság nem teszik lehetővé a teljes gépesítést, illetve nem jövedelmezőbb a teljes gépesítés. A szövetkezet kényszerülve van viszonylag sok élőmunkát felhasználni és ezt szervezett formában megoldani kevésbé tudja. Szántóföldi növénytermesztés szerkezetében lényeges egyszerűsítést javasolunk, olyan irányban, hogy az elsősorban az állattenyésztést szolgálja ki. A növénytermesztés szerkezetébe olyan növényeket javasolunk, melyek termesztése teljes egészében gépesíthető és nagyjából azonos

erő- és munkagépeket igényelnek. Ami az állattenyésztés kiszolgálását illeti, javaslatunk az, hogy az abraktermő területeket növeljük olyan mértékben, hogy az üzem abrakszükségletét biztosítani tudja saját erőforrásból, tekintve a jelenlegi igen nagy (tervszerint több mint 8 millió Ft) költségekre. Fenti szempontoknak megfelelően az 1970. évi őszi vetéstől 1976-ig fokozatosan az alábbi növénytermelés szerkezet kialakítását javasoljuk:

	kath.	q/kh.	össztermelés/q
kenyérgabona	1500	13	19.500
abraktakarmány	1500	15	22.500
ebből kukorica	1000		
pillangósok	750	25	18.750
egy nyári szálas tak. (nagyreszt siló)	504	160	80.600
egyéb különböző árun.	500		
	4754		
rét	239	12	2.868
legelő	1021	12	12.252

Ez a termelési szerkezet biztosítaná a tervezett állatállomány teljes takarmányellátását és bizonyos szintig a háztáji állatállomány ellátást is. A kenyér és takarmánygabonák azonos gépsora van, speciális gépet nem igényel, így a szövethozadék teljes gépesítésre törekedhet. Az árunövények megválasztásánál figyelemmel kell lenni a repcetermesztésre, amelynek ugyancsak azonos gépsora van a kenyérgabonával és jól beilleszthetők a vetésváltásba is. Így a szántóterület közel 75%-a max. gépesíthető és kevés kézi munkát igényel. A pillangósoknál megfontolandó a jelenleg alkalmazott sokféle pillangós. Inkább különböző herefűvesek termesztésével kell foglalkozni, amitől nagyobb hozamokat lehetne várni. A tömegtakarmány termesztésénél kettős termesztés bevezetése indokolt, amely lehetne őszi takarmánykeverék után egy tavaszi vetés is, napraforgókeverék, a szárazabb részekben egy szudánfüves keverék, melynek modern változatát hibar 301. fajtáját javasoljuk. Az állatállomány jelenlegi szerkezete ugyancsak elaprózódott, ami a korábbi különálló TSZ-ek önálló gazdálkodására vezethető vissza. A TSZ-nek az állattenyésztés területén is törekednie kell bizonyos szakosodás felé, mert jelenleg a szarvasmarhától a házinyúlra minden állatfajta megtalálható. Az állattenyésztés jelenlegi szerkezetét csak fokozatosan lehet a szakosodás irányába vinni, egyrészt a korlátozott férőhelyek, másrészt a beruházási nehézségek miatt.

Kisebbségi szakosítást lehet eszközölni a baromfitartás irányában, erre a célra legmegfelelőbbnek tartanánk a húscsirke nevelés bővítését, amely gyorsan nagy jövedelmet biztosíthat. Az állattenyésztési szerkezet kialakítására következő a javaslatunk:

	1970. évi terv	1970/71. évi javaslat
szarvasmarha	1163 db	1120 db
ebből tehén	410 db	400 db
sertés	1400 db	1400 db
ebből koca	100 db	100 db
juh	474 db	1100 db
ebből anya	450 db	500 db
ló	60 db	60 db
húscsirke éves	109000 db	400000 db
pecsenyekacsa	45000 db	—
nyúl	1200 db	—

A fejlesztési javaslat a pecsenyecsirke növelését, a nyúl és pecsenyekacsa megszüntetését irányozza elő. A szakosítás továbbfejlesztése az állattenyésztésben a TSZ anyagi megerősödése után történhetne meg. Felvetődött az üzem részéről szarvasmarha szakosító telep létesítése is, 500 férőhelyes nagyságrendben, de ennek beruházási igénye nem teszi lehetővé, hogy ezzel jelenleg foglalkozjunk, ezt a későbbiek folyamán indokolt napirendre tűzni. Takarmányszükséglet állatfajtánként számításunk szerint a következő:

	abrak q	széna q	lédús q	zöldtakarmány q
szarvasmarhatenyésztés	7200	11600	42800	32000
sertéstartás	6000	42	—	970
juhtartás	600	700	1150	6500
lótartás	600	108	—	1800
baromfi	16000	—	—	—
Összesen	30400	12440	43950	41270

Az ismertetett növénytermelési szerkezet az állattenyésztésben megjelölt takarmányszükségletet ki tudná elégíteni, az abrak kivételével. A mutatkozó hiányt a baromfitartás következményeként azonban meg lehet oldani azáltal, hogy a baromfialmot takarmányozási célra felhasználjuk. A 400 000 db baromfi után megfelelő előkészítéssel mintegy 100 vagon abrakot lehet nyerni, amit a jelen számításainkban figyelembe veszünk. Így a szövetkezet kisebb felesleggel is számolhat, amit a háztájin keresztül hasznosítani tudunk, ill. a későbbiek folyamán a fejlesztésnél számításba vehetünk.

A szövetkezet jelenleg mintegy 8 millió forint értékű különböző tápot és abrakot vásárol, mely a javasolt szerkezet kialakítás mellett már szükségtelen lesz. Az ismertetett szerkezet kialakításához a fejlesztéshez gyors beruházásokra lesz szükség. A beruházási szükségletek a következők:

1 db istállópadlás átalakítása	550 000,— Ft
2 db csibehízlaló istálló megépítése	2 800 000,— Ft
1 db szárítóberendezés	200 000,— Ft
1 db agregátor	400 000,— Ft
Összesen:	3 950 000,— Ft

A felvázolt koncepció szerint kialakított üzem a következő árbevételeket biztosítja évente:

gabonatermelés	5 100,— m/Ft
árunövénytermelés	3 000,— m/Ft
egyéb növénytermelés	400,— m/Ft
Növénytermelés összesen:	8 500,— m/Ft
Szarvasmarhatartás	10 000,— m/Ft
Sertéstartás	3 000,— m/Ft
Juhtartás	500,— m/Ft
Baromfitartás	12 000,— m/Ft
Állattartás összesen:	25 500,— m/Ft
Segéd- és melléküzem	3 400,— m/Ft
Egyéb melléktevékenység	1 600,— m/Ft
Összesen:	39 000,— m/Ft

A becsült költségszintek alapján a dolgozó tagok és alkalmazottak évi jövedelme a környező TSZ-ek szintjéhez alakítható. Becslésünk szerint kihozható jövedelem, mintegy 12 000,— m/Ft, kifizetését tenné lehetővé, szemben az elmúlt évi 7929,— m/Ft-tal. Javasoljuk a TSZ kérje illetékes szervek segítségét:

a) program végrehajtásához szükséges pénzeszközök időben történő biztosításához; b) építőkapacitás biztosításához; mert csak az oldhatja meg az üzem jövedelmi viszonyainak pozitív irányú változását, amely alap lehet egy további fejlesztési program megvalósításához, és a gazdasági megszilárdításhoz.”²

Aki nem ismeri a tsz-ek helyzetét, gondolhat arra, hogy az eltelt 13 év miatt nem volt elég a bajok orvoslására. Rossz földeken nehéz kielégítő eredményeket elérni. Az átlagosnál jóval magasabbak a termelési költségek és az átlagosnál jóval alacsonyabba a hozamok. Viszont közismert, hogy mezőgazdasági felvásárlási áraink a közepes adottságú gazdasági helyzetet veszik figyelembe. Vagyis a közepes és annál jobb termelési feltételek között gazdálkodó üzemek termelési költségei térülnek meg a felvásárlási árakban. Azzal tehát, hogy az illetékes kormányzati szervek a mezőgazdasági felvásárlási árakat ilyen elvek alapján állapították meg, tulajdonképpen betervezték a támogatást is, melyet az átlagos termelékenységű szint alatt lévő gazdaságok kapnak (évi 1 milliárd Ft támogatás). Hazánkban különféle gazdasági és társadalmi okok teszik szükségessé a kedvezőtlen adottságok között — az átlagos termelési szint alatt — folytatott földművelést is. Ebből a tényből következik az említett állami

² A Keszthelyi Agrártudományi Főiskola Termelésfejlesztési Intézetének terve (1970.)

támogatás nélkülözhetetlensége. Bizonyosan sokan gondolnak azonban arra, hogy a kedvezőtlen adottságú tsz-ben is van mód a lehetőségek jobb kihasználásával javítani az eredményeket. A belső tartalékok mozgósításával és az állami támogatással együtt érhetnek el csak ezek a gazdaságok, így a Kellner Sándor TSZ is megfelelő haladást.

A kedvezőtlen adottságú tájak, tsz-ek problémái hosszú távon oldhatók meg. Ehhez nagy anyagi erőfeszítések, nagyszabású talajjavítások, termelési szerkezetváltozások, új munkaalkalmak is szükségesek. A mezőgazdaság egymagában képtelen erre. Fontos társadalompolitikai kérdés a kedvezőtlen adottságú tsz-ek helyzetének javítása. Ennek megoldása, a gyenge és a jó tsz-ek termelési és jövedelmi különbségeinek enyhítése az elkövetkezendő évek jelentős feladata.

6. A népesség megoszlása és rétegződése.

A falu 1945-től 1972-ig nagy változáson ment keresztül. A változás elsősorban nem a küllemben van, bár az sem elhanyagolható. 1945-ben 121 ház volt Pustacsaládon, az 1970-es adatok szerint 125. A számszerűleg jelentkező különbözethetnél jóval több az újonnan épült ház. Nem egy régi, vályogból készült házat kellett lebontani. Ezek helyett is új házakat építettek. Az újonnan, 1945 után épült házak mind külalakban, formában, mind beosztásban különböznek a régi falusi házaktól. A régi falusi ház téglalap alakú, általában szoba, konyha, kamra és istálló van benne, tornáccal épült, az új házak négyzet alakúak, és a belső beosztásból többnyire nem hiányzik a második szoba és nem egynél a fürdőszoba sem; e házak verandásak.

A fentiekre vonatkozóan az alábbi táblázatok adnak részletes tájékoztatást.

A pustacsaládi lakóépületek főbb adatai:³

Összesen	személyi tulajdon		állami	földszintes	lakások			egy lakásos lakóépület a lakóép. %-ában	Lakás összesen
	1	2			3-x				
125	116	9	125	120	5	—	96	130	

Lakó összesen	100 lakóépületre jutó		Tégla	Beton, kő	Vályog, sár, vertföld	Vályogos stb. ter.			Víz	Szennyvíz-levezető csatorna
	lakás	lakó				tégla, beton, kő alapozás	alapozás nélküli	Villany		
461	104	369	107	—	18	13	5	113	7	5

³ Központi Statisztikai Hivatal Győr-Sopron megyei kötet: Az 1970. évi népszámlálás adatai 536-537.

A pusztacsaládi lakások építési év szerint:⁴

Összesen	1849	1850–1899	1900–1919	1920–1944	1945–1959	1960–1969	–1899	1900–1944 százalék	1945–1959	1960–1969
133	1	11	20	38	25	38	90	436	183	268

A lakások rendeltetése, nagysága és helyiségei:⁵

együtt	Lakás			csak nyári	Egyéb lakás-egység	lakásokban	Lakók		100 lakott lakásra jutó lakó
	lakott	nem lakott					egyéb lakásegységekben		
133	130	3	–	–	–	466	–	–	364

Lakások szobák szerint			Egyszobás lakás a lakások 0,1%-ában	Lakások helyiségei összesen	Lakóhelyiség					Fürdőszoba, mosdófülke
1	2	3–x			együtt	szobák együtt	szoba	félszoba	konyha	
48	75	10	361	676	390	228	227	1	162	17

Egyéb helyiségek	Vertföldes szoba összesen	100		
		lakásra jutó szoba	szobára jutó lakó	lakás közül fürdőszoba
269	18	171	204	13

A tárgyilagosság kedvéért megemlítem, hogy a felszabadulás előtt kb. anynyi volt az ún. tiszta szoba, mint ahány fürdőszobával rendelkező lakás van most. Az utolsó zsúppos házat 1972-ben bontották le.

Az új Pusztacsalád képéhez illeszkedik be az ideiglenes fahíd helyén 1949-ben készült vasbeton lemezhid. A németek által megrongált vasúti híd helyett 1945 második felében szintén ideiglenes jellegű vastartós provizorion épült. Az új, 10 m nyitású köracélbetétes vasbeton hidat 1964. május 2-án kezdték építeni, 1966-ban a műtárgy medrét is burkolták, mert az árvíz megrongálta. A hidak újjáépítésével Pusztacsalád utolsó háborús sebe is begyógyult.

4 I. m. 523.

5 I. m. 518–519.

1960-ban a villany bevezetése nagy változást hozott a falu életében. Megjelentek a háztartási gépek, a hűtőszekrény és a televízió.

1966-ban az iskolák körzetesítésekor indult meg a buszjárat. Jelenleg rendszeresen napi két járat közlekedik, Sopron–Pusztacsalád–Iván–Répcelak útvonalon.

1970-ben hidroglóbuszt kapott a tsz. Ez az állattenyésztésben az önitatóberendezés vízszükségletét elégíti ki. A községben nincs már olyan utca, ahol

Hidroglóbusz Pusztacsaládon

betonjárda ne lenne. Mindez azonban messze elmarad az emberi változásoktól. Vegyük először itt is a külsőt. Az öltözet városias, anyaga jó, szabása modern. A szélsőségeket Pusztacsalád sohasem kedvelte. Az öltözködést, a házakat és a lakberendezést nézve ma már alig találhatunk különbséget. A társadalmi csoportok azonban jelen vannak, és ha a fenti mutatókkal nem foghatók meg, akkor jellemzőek a vágyakban, a tervekben, a sorsok alakulásában. A volt módos gazda-csoport a tsz-ben nem kapott vezető szerepet – nem is igen vállalta volna –, de jelentős posztok jutottak neki olyan hejyeken, ahol szaktudását, tapasztalatát, tekintélyét a szövetkezet jól hasznosíthatja. A volt középparaszti réteg

közül a rátermettek, a tsz. jelentősebb, de nem a legfelsőbb posztjait foglalták el. A foglалás azonban nem teljes, úgyhogy maradtak helyek a többi csoportnak is. Ez a térhódítás sem a tsz. gazdálkodására, sem a pusztacsaládiakra közérzetre nem előnytelen. A volt kisparaszti réteggel beszélgetve úgy tűnik, mintha presztizsvesztésüket szenvedtek volna. Nagyobb szerepre vágytak, nagyobb gazdasági, közeleti súlyra a szövetkezetben és a községben. Jó páran az iparban, a közlekedésben találtak helyet. Ha ma vasutas, buszkalauz, gépkocsivezető pusztacsaládival találkozunk, akkor az legtöbbször volt kisparaszt vagy annak a gyermeke. Aki bejárással meg tudja oldani munkaügyi problémáit, az marad a faluban. Az ingázók zöme a GYSEV-nél pályafenntartásnál dolgozik. A vonzási körzet Sopron. A volt járási székhely, Kapuvár csak kilométerekben van közelebb, más vonatkozásban változatlan a „távolság”. A „távolság”-ban a közvetlen közlekedés hiánya is közrejátszott.

A falu kereső lakossága foglalkozás szerint⁶ (1960-, ill. 1970-ben)

Év	A kereső férfiak száma	e b b ő l						kereső férfiak %	férfiak összk. %
		mg.	ipar	épip.	közl.	ker.	egyéb		
1960	191	125	9	4	29	1	23	69	75,8
1970	147	81	19	6	36	2	3	61,5	58,5
	Kereső nők							kereső nők %	nők össz. ker. %
1960	61	36	8	—	3	2	12	21,4	24,2
1970	104	77	13	—	4	2	8	45,8	41,4
1960	252	161	17	4	32	3	35		
1970	251	158	32	6	40	4	11		

Keresők a népesség %-ában:

1960-ban	44,8
1970-ben	51,2

100 keresőre jutó eltartott:

1960-ban	123 fő
1970-ben	95 fő

A nem mezőgazdasági keresők népgazdasági áganként foglalkozási viszony szerint⁷:

6 I. m. (1960. évi népszámlálás) 100–101; I. m. (1970. évi népszámlálás) 462, 465.
7 I. m. (1960. évi népszámlálás) 116–117; I. m. (1970. évi népszámlálás) 488–489.

Ipari alkalmazásban álló és tsz- tag:

Év	szak- betanított munkás	egyéb fizikai dolgozó	szellemi dolgozó	együtt	önálló és segítő cs. t.	Összesen
1960	13	2	1	16	1	17
1970	23	6	2	31	1	32

Építőipari alkalmazásban álló és tsz-tag:

1960	2	2	—	4	—	4
1970	6	—	—	6	—	6

Közlekedési alkalmazásban:

1960	15	14	3	32	—	32
1970	34	1	5	40	—	40

Kereskedelmi alkalmazásban:

1960	3	—	—	3	—	3
1970	1	—	3	4	—	4

Egyéb népgazdasági ágakban:

1960	1	10	10	21	—	21
1970	—	1	10	11	—	11

Nyugdíjas: 1970-ben 14 fő. Az önálló magánkisiparosok száma 3 fő.

A kiskereskedelem adatai Pusztacsaládon⁸:

Bolt és gyógyszertár	Vendéglátó hely	Boltok összesen	Vendéglátó- hely alapter. m ²	Bolti kisker. hálózati szám	Vendég- látó
1	1	3	87	1	1

Bolti élelmiszer	Ruházati cikkek	Vegyes ipar- cikkek	Bolti kis- kereskedelem	Vendég- látás	Kisker. össz.:
e z e r f o r i n t b a n					
1281	253	280	1814	456	2270

⁸ Győr-Sopron megyei Statisztikai Évkönyv 1970. évi adatai 376-377.

Az egy személyre jutó bolti kiskereskedelmi vásárlás évi 3720 Ft, vendéglátó helyiségben történt vásárlás pedig 1 főre évi 930,65 Ft.

A volt szegények lakást vettek, új házat építettek téglából, cseréptetővel, nagy ablakokkal. Jobban táplálkoznak, kinyitották az ablakokat a fénynek és a levegőnek. A társadalmi változás hozta meg a sikert. Legnagyobb változást a tsz-mozgalom, az egészségügyi ellátásban a társadalombiztosítással hozta. Másrészt az emberek gondolkodása is megváltozott, most már nem a földre gyűjtik a pénzt, hanem kerestetüket a lakásra, bútorra, ruházkodásra, egészséges táplálkozásra fordítják. A lakásban ott a szőnyeg, az új bútor, a mosógép és a centrifuga is. Náluk is, mint a volt módos, ill. középparaszt családnál, ott a megrendelt napi- és hetilap, rádió és televízió. Ez a rétegek és csoportok egymáshoz való viszonyának képlete. A fő tendenciák nagyon ritkán különböznek az egyes falvakban. Vannak azonban lényeges eltérések is. Ezek között az első, hogy Pusztacsalád lélekszáma rohamosan fogy. Pusztacsalád népessége, népsűrűsége, a nemek aránya, népszaporodás, a Győr-Sopron megyei személyi és családi adatok szerint 1949–1960-ig⁹:

Terület kh	Terület h	A népesség sz.		Nép- sűrűség 1 km ²	Népesség férfi nő		1000 férfitra jutó nő
		1949 január 1.	1960		1960. I. 1.	1960. I. 1.	
4181	2406	630	562	23,4	277	285	1029
Tényleges szaporodás, ill. fogyás		Vándorlási különb. oda-vissza elvánd.		Term. szaporodás, ill. fogyás			
szám %		szám %		szám %			
68 10,8		-136 -21,6		-68 -10,8			

Itt kívánom megjegyezni, hogy az elvándorlási folyamat folytatódik zömében Sopronba, részben Budapestre és még Ivánba is.

Pusztacsalád népességének alakulása, népszaporodás az 1970. évi népszámlálás adatai alapján¹⁰:

Népesség száma	Terület hektár	Népsűrűség 1 km ² -re	Tényleges szaporodás, ill. fogyás		Term. szap., ill. fogy.	Állandó vándorlási	Ideiglenes különb.	Tényleges szap., ill. fogyás
			szám	százalék				
490	2406	20,4	-72	-12,8	32	-88	-48	-104

⁹ KSH Győr-Sopron megyei kötet (1960. évi népszámlálás) 142–143.
¹⁰ I. m. (1970. évi népszámlálás) 392–393.

Ok és okozat összekapcsolódnak, egymást erősítik. A felsőbb szervek a nagy lakosságcsökkenést látva, elhatározták a körzetesítést. Az önálló tanácsapparat fenntartását el nem bíró községek helyzetébe került Pusztacsalád is. A közös tanácsi község székhelye Iván lett. A közös községi tanácsok rendszerének kialakításakor nagy gonddal igyekeztek megoldást találni. Létrehozták a kirendeltségeket, így Pusztacsaládon is. Ám a gyakorlat azt mutatta, hogy a kirendeltségek nem váltak be. Alig-alig tudtak intézkedni valamiben, nem állíthatk ki bizonyítványokat, a panaszokat is legfeljebb felvették, de elintézésükre az ügyfélnek mindenképpen a székhelyre kellett utaznia, mivel nemcsak a közös tanács székhelye, hanem az egyesült tsz. központja is Iván lett, néhány család Ivánba költözött.

A felszabadulás után épült házak

Minden faluban, így Pusztacsaládon is van tevékeny, a hivatali ügyekben is jártas, tekintélyes tanácstag, akit hivatalos rangra kellene emelni. Hivatalosan is jogot kapna (pl. mint tanácsági csoportvezető), hogy a sürgős ügyek gazdája legyen. Vállalja a falugyűlések, más tanácsi és kulturális rendezvények, társadalmi munkamegmozdulások szervezését, legyen gondja a fejlesztési feladatok felügyeletére stb. Talán ez is biztató megoldás lenne, hogy Pusztacsalád is mint „tanácstalan” község ne maradjon tanácstaian egyik értelemben sem.

7. Hogy a tanulási lehetőséggel mennyire éltek a pusztacsaládiak, azt az alábbi táblázat mutatja. A 7 éves és idősebb népesség a legmagasabb iskolai végzettség szerint az 1960-as, ill. 1970-es népszámlálási adatok alapján.¹¹

¹¹ I. m. (1960. évi népszámlálás) 61; i. m. (1970. évi népszámlálás) 429, 432, 435.

7 éves és idősebb		Nem ír, nem olvas	Ír-olvas isk. végzettség nélkül	1-5	6-7 oszt. végz.	8	Középlisk. 1-4. oszt.	Eretts. biz.	Egyetemre jár	Főisk., ill. okl. szerz.
férfiak sz.										
1960	246	3	1	32	147	57	2	—	2	4
1970	226	3	—	25	95	85	7	5	2	4
nők száma										
1960	251	2	1	38	147	55	2	5	—	1
1970	217	2	—	25	108	67	6	8	—	1

Összesen:

1960	497	5	2	70	294	112	4	5	—	5
1970	447	5	—	50	203	152	13	13	2	5

Százalékban: 0,2% 30,3% 2,7%

A művelődésügy adatai Pusztacsaládon:

Óvoda	tanuló	Általános iskolai tanerő	oszt. terem	Rádió előfizetők száma	TV
—	30	1	1	107	80

A körzetesítés bevezetésével Pusztacsaládon csak alsó tagozatú általános iskola működik. A felsőbb tagozatúak jelenleg Ivánba járnak. Az Ivánba bejáró felső tagozatúak létszáma 28 fő, amely a répceszemerei, csáfordjánosfai és pusztacsaládi felső tagozatú általános iskola tanulóit foglalja magába. Ha minden felső tagozatú bejáró diák pusztacsaládi volna, akkor is az 1949–50-es tanév adataival összehasonlítva kedvezőtlen képet kapunk. Az 1949–50-es tanévben Pusztacsaládon az általános iskola két tantermes volt, két képesített tanítóval. Mégpedig alsó tagozatú diák 58 fő; ebből I. oszt. 15 fő; II. oszt. 11 fő; III. oszt. 12 fő; IV. oszt. 20 fő, felső tagozatú diák 56 fő; ebből V. oszt. 16 fő; VI. oszt. 15 fő; VII. oszt. 16 fő; VIII. oszt. 9 fő. Összesen 114 fő.

Örvendetes a rádió és TV elterjedése, hiszen 1930-ban Pusztacsaládon egy rádió sem volt. 1970-ben, amint már fentebb közöltem, 107 rádió- és 80 TV-előfizető van. Van a községnek a tanács által jelenleg még fenntartott művelődési otthon jellegű intézménye, területi feladatok ellátására és közművelődési könyvtára. Könyvtári egységeinek száma 1726, 116 beiratkozott olvasója volt, akik évenként 2242 művet kölcsönöztek. Az általános iskola nevelői könyvtára-

nak 567, ifjúsági könyvtárának 290 kötete van.¹² Pusztacsalád 1962-ben olvasó falu lett és példája nyomán verseny kezdődött a többi falvakban. A községi könyvtárnak minden házból volt beiratkozott olvasója. Az akkori 1200 kötetből 1 olvasóra évi átlagban 14 kölcsönzött könyv jutott. A siker egyik oka, hogy villany mellett könnyebb olvasni, mint petróleumlámpánál. Ma persze ez már nem lenne érv, de Pusztacsaládon csak 1960-ban lett villany. Segítette az elért eredményt az is, hogy 0,2% volt analfabéta, nem voltak olyan egyedül álló öregek, akikre mint olvasóra semmiképpen sem számíthattak volna.

Ma 10 év után 123 olvasó van, de nem valamennyi házból, hanem hetvennyolcvan házból. A dolog természeténél fogva először elmaradtak azok, akik annak idején csak a verseny kedvéért léptek be és néhány olyan is, akik nemcsak maguk olvasnak, hanem a felnőtteknek is viszik a könyveket. A SOTEX – Soproni Szőnyeggyár – háromműszakos üzemét létesített a faluban, ez az itt dolgozó asszonyok szabadidejét osztotta be másként. A televízió is megváltoztatta a szabad idő eltöltésének szokásait.

Az 1962-es olvasómozgalomnak volt értelme. A könyvtárral való törődésen azóta is meglátszik ez. Az évi beszerzési keret 1500 Ft-ról 2700 Ft-ra emelkedett, a könyvállomány 1972-ben már 1800 db. A könyvtár szabadpolcos lett, a volt kastélyból új helyre költözött. A Népszabadságra 38-an, a Szabad Földre 35-en, a megyei lapra (Kisalföld) 59-en fizetnek elő.

8. Az új átrendeződéssel jelentkeznek a gondok, ezért nagyon fontos, hogy a községi tanácsok, tsz-ek pontosan ismerjék a falu lakosságának, köztük a falu fiatalságának foglalkozási megoszlását is. Csak így lehet felismerni a fiatalok problémáit. Lakóhelyükön rendszerint nem találják meg a nekik megfelelő művelődési, szórakozási, sportolási lehetőségeket. A helyi adottságoknak megfelelően Pusztacsaládon is össze kell fogni minden erőt a fiatalok igényeinek kielégítésére, művelődési, szórakozási lehetőségeik megteremtésére. A fiatalabb emberek eleinte csak munkahelyet, kereseti lehetőséget látnak a tsz-ben és fokozatosan jutnak el oda, hogy a tsz-t mint termelési, vagyoni és társadalmi közösséget is maguknak érzéik. A fiatalok, akik a múltat nem is ismerik, előítélet-mentesek. A jobb anyagi lehetőségek segítik őket abban, hogy a házasság után mielőbb önálló életet teremtsenek. A megváltozott körülmények hatására a szülők és a gyermekek kapcsolata is módosult. A fiatalság is önálló keresettel rendelkezik, nem vár az örökségre, és így nincs az a roppant függőségi viszony a szülő és gyermek között, mint az egyéni gazdálkodás idején volt.

Pusztacsalád népe is kilépett a tegnaptól és a holnapra készül. Ezt a készülődést jelzik az egyéb szokás- és életmód-változások is. A divat mondja meg, milyen bútort vásárolnak, milyen függönyt tesznek az ablakra, hogy fürdőszobát építenek a házba. Közvetlenül a felszabadulás után a gyűlések, majd röviddel később a sajtó a fő hírközlő, ma pedig a TV. Kitágult a világ.

Nem kell a pénzüket félteniük, mehetnek az orvoshoz. Valamikor bizony csak már a legvégső esetben fordultak hozzá. Más lett a falu élete. A község életéhez tartoznak a bálók, rendezvények és a régi falusi népszokások is. Ezeket Soproni Elek idézett, 1940. évi munkájában ismertette. Mi itt csak a december 13-i lucázás mondókájának pusztacsaládi változatát közöljük:

¹² Győr-Sopron megyei Statisztikai Evkönyv 1970. évi művelődésügyi adatai 390-391.

Luca, luca kity-koty
üljön meg a tikjok,
pénzük annyi legyen,
mint pelyvakutyóban a pelyva
kolbászuk akkora legyen, mint
a falu hossza,
szalonnájuk olyan vastag legyen,
mint a mestergerenda, zsirjok
annyi legyen, mint kútban a víz.

A betlehemesek köszöntőjükben ezt mondják: „Kívánjuk, hogy több karácsony napját is megérhessék és erőben, egészségben el is tölthessék. Adjon Isten bort, búzát, békességet!”

Nagy nap a búcsú. Pusztacsaládon június 24–29-e közötti vasárnap tartják. Szabad a tánc beléptidő nélkül. A búcsúi táncot általában délután szokták megkezdni. A táncot fából ácsolt, ágakkal díszített színben tartják. Vigad az egész falu.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Környei Attila:

A nagyeceni Széchenyi István Emlékmúzeum kiállítása

1. Új kulturális létesítménnyel gazdagodott Sopron környéke, a nagyeceni Széchenyi kastély újjáépített központi épületében elhelyezett Széchenyi István Emlékmúzeummal, amelynek kiállítását 1973. szeptember 21-én nyitotta meg dr. Csanádi György miniszter, akadémikus, magas rangú vendégek és nagy ünneplő közönség jelenlétében.¹ A kiállítás megnyitása esemény nemcsak megyénk kulturális életében, a magyar muzeológia történetében, hanem egyáltalán a magyar történettudományban és közművelődésben is. A Széchenyi-kultusz, Széchenyi István értékelésének történetében ez a kiállítás a történettudománynak első kísérlete, hogy a nagyközönség előtt marxista módszerrel objektíven és konkrétan mutassa be Széchenyi István történelmi szerepét és korát.² Úttörés tehát a tartalom, de úttörés a módszer is. Ez az első terjedelmes és részletes múzeumi kiállítás Széchenyiről, de egyben eddig ez a legnagyobb és legrészletesebb magyarországi múzeumi kiállítás is, amely egyetlen

1 Jelen volt többek között: Kisházi Ödön, az Elnöki Tanács elnökhelyettese, a Nyugat-dunántúli Intézőbizottság elnöke, Nyers Rezső, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, dr. Erdey-Gruz Tibor akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Lombos Ferenc, a Győr-Sopron Megyei Tanács VB elnöke.

2 Széchenyi értékelésének történetét, ideológiáját és irodalmát itt most nem taglalhatjuk, csupán utalunk rá, hogy a Székfű Gyula-féle ellenforradalmi Széchenyi-kép elterjedése és sokáig uralkodó volta gátolta a szocialista kultúrpolitikát és a marxista történettudományt is, hogy az objektív Széchenyi-kép kimunkálásához érdemben hozzájáruljon. (A pénzhiánnyal együtt a múzeum megteremtését is késleltette ez a nézet, illetve ennek reakciója.) A régebbi Széchenyi értékelések bírálatára 1. többek között Mérei Gyula: Székfű Gyula történelemszemléletének bírálatához. Századok, 1960, 180–256; A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága és az MTA Történettudományi Intézete: Széchenyi István. Századok, 1960, 257–277; (LM.): 1848 Széchenyije. A Történettudományi Intézet Tudományos Tanácsának vitája Spira György új Széchenyi monográfiájának kéziratáról. Történelmi Szemle, 1961, 524–529; Pach Zsigmond Pál: Az ellenforradalmi történelemszemlélet kialakulása Székfű Gyula Három nemzedékében. Történelmi Szemle, 1962, 387–425.

személynek állít emléket. A magyar muzeológia történetében jelentős kiállítás ismeretése megkívánja, hogy néhány sorban megemlékezzünk elődeiről is. Az első, Széchenyi István munkásságát bemutató kiállítás Magyarországon a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi emlékszobája volt a század elején.³ Az Akadémia igen jelentős Széchenyi-gyűjteménye után a legjelentősebb múzeumi Széchenyi-kiállítást a Soproni Városi Múzeum, illetve annak jogutóda, a Liszt Ferenc Múzeum mutatta be 1938-tól. Az ekkor megnyílt Széchenyi-emlékszoba gyűjteménye az első évben 301 db tárgyat számlált, s ez a gyűjtemény az azóta szakadatlanul folyó módszeres gyűjtés következtében igen jelentőssé fejlődött, olyannyira, hogy jelenleg a Széchenyi István Emlékmúzeumban elhelyezett eredeti tárgyak zömét ez a gyűjtemény szolgáltatta.⁴

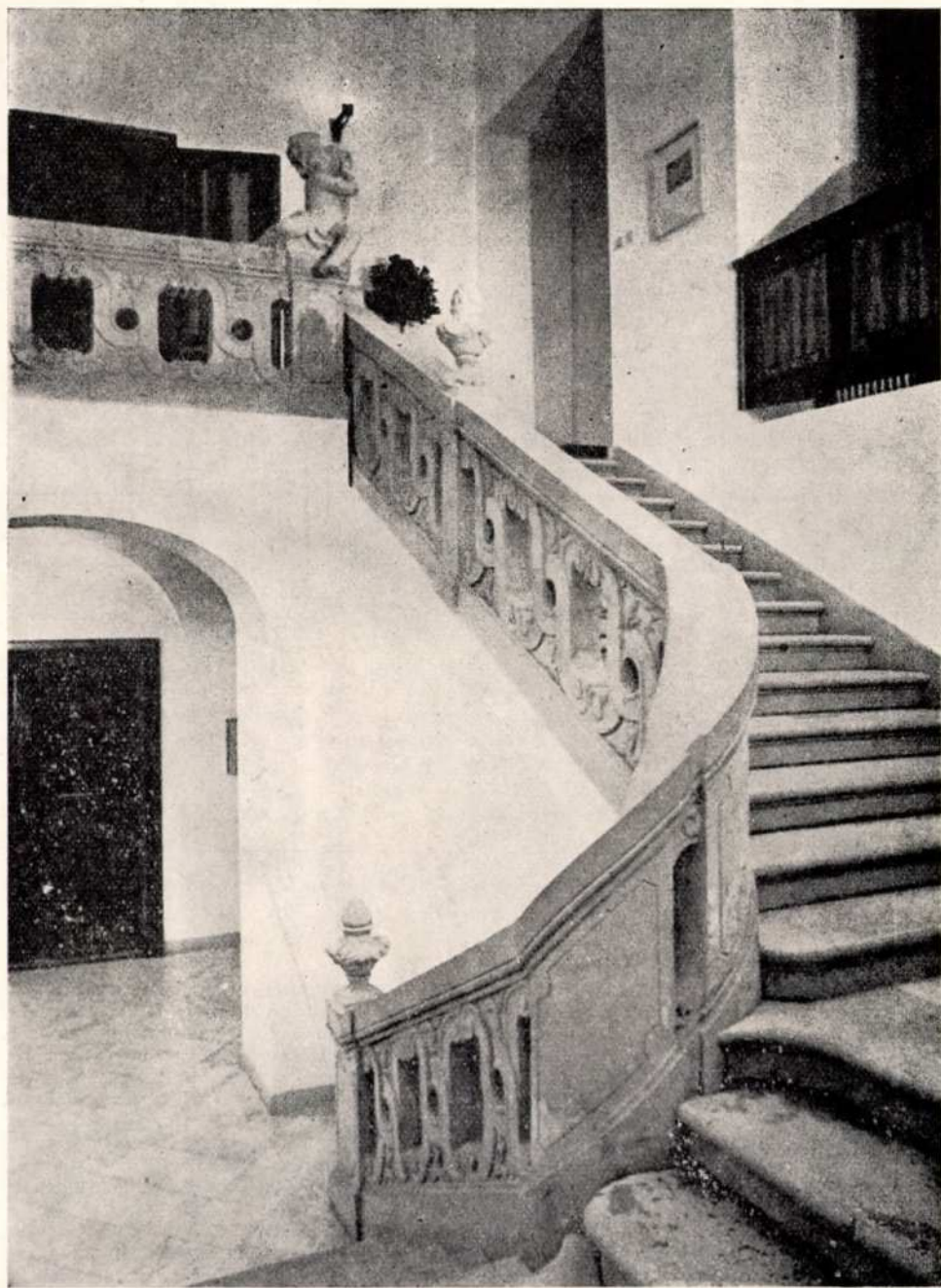
A Széchenyi kastély romosan (1953). Nováki Gyula felvétele

³ Szily Kálmán-Viszota Gyula: A Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-múzeumának tárgyjegyzéke. Bp., 1905. A jegyzék 844 könyvet, illetve nyomtatványt, 570 kéziratot, 159 képet, szobrot, 80 egyéb tárgyat, összesen 1653 tételt sorol fel. A gyűjteményből Széchenyi István dolgozószobájának bútorzata és néhány kép került múzeumunkba a MTA letéteként.

⁴ L. E. (Lauringer Ernő): A városi múzeum gyarapodása 1937-ben. SSz. 1938, 160-161; CsK. (Csipkés Kálmán): A múzeum Széchenyi szobája. SSz. 1939, 338-339; uő.: Gyűjteményeink gyarapodása. SSz. 1940, 38-40; SSz. 1941, 57-62. Különösen gazdag a gyűjtemény tárgyakban és eredeti Széchenyi ábrázolásokban. L. erre: Askerz Éva: A soproni Liszt Ferenc Múzeum grafikai gyűjteményének története. Arrabona, 14, 1972, 157-174; továbbá Vayer Lajos: Széchenyi képe. Pécs, Bp., 1942. A gyűjteményt teljes egészében Nagycenkre szállítottuk néhány, a soproni múzeum kiállításában meghagyott tárgy kivételével. A városi múzeummal csaknem egy időben tárta a közönség elé a Storno család Széchenyi gyűjteményét (Storno Miksa: A Storno család Széchenyi gyűjteményének tárgyjegyzéke. Sopron, 1938). A gyűjtemény jelenlegi tulajdonosa, Storno Gábor néhány értékes iratot kölcsönzött kiállításunkhoz. Meg kell említeni, hogy a Soproni Szemle legelső évfolyamától nagy teret szentelt a Széchenyivel foglalkozó tanulmányok közlésének.

Az újjáépített homlokzat (Adorján Attila felvétele)

A múzeum lépcsőháza (Adorján Attila felvétele)

Ezek a kiállítások azonban csak kísérletek az Emlékmúzeum kiállításának méreteihez képest, így annak vitathatatlan úttörő jellege.

A megnyitás óta eltelt fél év szakmai és közönségsikere bátorít fel bennünket, hogy leírjuk: az úttörő kísérlet ellenére a kiállítás igen sikeresnek, értékesnek mondható. Tehetjük ezt annál is inkább, mert a kiállítás nem saját munkánk, az sok más intézmény és azok vezetőinek, szakembereinek összefogásából született.⁵

A múzeumhoz és kiállításához a keretet a Széchenyi kastély helyreállítása adta, amelynek színvonalas, mindenki által megcsodált kivitelezése az Országos Műemléki Felügyelőség és soproni építésvezetősége gondos munkáját dicséri.⁶ Mind a gondosan és színvonalasan helyreállított épülethez, mind Széchenyi István történelmi nagyságához méltó a kiállítás technikai és művészi színvonala is.⁷

2. A kiállítás rövid ismertetése

A földszinti termekben a kastély jellegének megfelelően főúri enteriőröket alakítottunk ki. Ezekben a bútoregységekben szép számmal szerepelnek eredeti Széchenyi-bútorok, de a bútorzatnak mintegy fele a győri Xántus János Múzeum gyűjteményéből, a dénesfai Cziráky kastélyból való. Az enteriőrökben elhelyezett képekkel és az asztali tárlókban kiállított eredeti dokumentumokkal nagyon vázlatosan mutatjuk be a család történetét és részletesebb képet adunk Széchenyi Ferenc és Széchenyi István életéről, munkásságáról. Az 1. szobában a család gazdasági és politikai hatalmának megalapozójáról, Széchenyi György érsekről (1592—1695), a magyarországi ellenreformáció kiemelkedő alakjáról és a Széchenyi család felemelkedéséről emlékezünk meg. Széchenyi György vásárolta a Sopron megyei birtokokat is, így egyszerre jelenik meg a család az ország és Sopron megye színpadán. A 2. szobában vázlatos képet kapunk a Széchenyiek gazdálkodásáról, amely gazdasági alapot, hátteret adott politikai hatalmukhoz, szereplésükhöz. E hatalmat a család kiemelkedő tagjai más-más formában, de mindig az ország és egyben az uralkodó javára igyekeztek felhasználni. Ha nem is a legnagyobb, de a központi Széchenyi birtok megyénkben terült el, így a kiállításnak ez a része a helytörténethez is kapcsolódik azzal, hogy bemutatja: a Széchenyiek mindig racionálisan gazdálkodtak, a maguk javára tudták kihasználni a második jobbágyság jogi és a majorsági gazdálkodás gazdasági viszonyait.⁸ Széchenyi Ferencről, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítójáról emlékezünk meg a következő terem, gyűjteményeiről és titkáráról Hajnóczy Józsefről, aki a tudatosság irányába befolyásolta a gyűjtő Széchenyit.

5 A kiállítást a Magyar Nemzeti Múzeum (dr. Bánkúti Imre, dr. Cenner Gyuláné), a Győr-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága (dr. Dávid Lajos, dr. Környei Attila), valamint a Mezőgazdasági Múzeum (dr. Szidnay Lászlóné, dr. Fűr Lajos), a Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztató Iroda (VIZDOK, dr. Mészáros Vince) és a Közlekedési Múzeum (dr. Czére Béla, dr. Bíró József, dr. Jasinszky István, dr. Vaszkó Ákos) rendezte. Felsorolásunkban a kiállítás gondolatmenetét követtük. Tulajdonképpen a különféle szakágakat képviselő múzeumoknak, intézményeknek ez az összefogása már maga úttörő és biztosítja a kiállítás, a múzeumi ismeretterjesztés sokoldalúságát. A kiállított tárgyakat a felsorolt intézmények adták át a kiállításra, de mellettük sok más múzeum (a debreceni Déry Múzeum, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapesti Történelmi Múzeum), intézmény (MTA, a soproni városi könyvtár, a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, az OMF soproni építésvezetősége, a soproni GySEV igazgatóság) és magánszemélyek (Pastinszky Miklós, Budapest; Hajós család, Budapest; Storno Gábor, Sopron) kölcsönöztek még kiállítási tárgyakat. A már eddig közgyűjteménybe került tárgyak mellett megkíséreltük a környéken fellelhető Széchenyi emléktárgyak összegyűjtését, a vártnál jobb eredménnyel.

6 Ki kell emelni Kriszt György területi referens értékes munkáját. A helyreállítás a megyei tanács, a Közlekedési és az Építési és Városfejlesztési Minisztérium költségén folyt, a Megyei Beruházó Vállalat bonyolításában, a tervező a Tanácsai Tervező Vállalat (Győr), fővállalkozó az OMF soproni építésvezetősége volt.

A földszinti előcsarnok után következő 4. szobában Széchenyi István ifjúkorát és elméleti munkásságát illusztráljuk. Bemutatjuk nyugati tanulmányútjainak érlelő hatását nézetei kialakulására és azt az alaposságot, ahogyan Széchenyi nemcsak a technikai, életszínvonalbeli különbséget veszi észre az itthoni és a nyugati viszonyok között, hanem felismeri azoknak mély gazdasági és társadalmi okait is. A kiállításban láthatjuk, hogy angliai útjairól nemcsak műszaki, hanem politikai, alkotmányjogi könyveket is hozott magával, ismerte a polgári közgazdaságtan és államelmélet legalapvetőbb munkáit is. Ezen az úton vált politikussá, a magyar polgári átalakulás politikai programjának és ideológiájának legelső kimunkálójává. Első kiadásban láthatjuk fő műveit és megismerhetjük azt a szellemi-politikai közeget is, amelyben ezek a művek hatottak. Bemutatjuk vitáit a jobb- és baloldallal egyaránt (Dessewffy József, illetve Kossuth), a polgári átalakulás kétfajta programját, amelyek között nem az a legfontosabb különbség a kiállítás szerint, hogy Széchenyi forradalomellenes lett volna, hanem Széchenyinek az a tragikus tévedése, hogy — magából indulva ki — a polgári átalakulás vezetésére saját osztályát, az arisztokráciát látta elhivatottnak, nem akart és nem tudott az alsóbb osztályokra támaszkodva azokkal együtt haladni (Kossuth szintén saját osztályában, a középnemességben az átalakulás valószínű vezetőeréjét ismerte fel, de az alsóbb rétegekkel együtt haladva erről az osztályalapról még továbbfejlődni is tudott, tudta a forradalmat is vállalni).

Az 5. szoba a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására emlékeztet és úgy mutatja be az intézményt, mint a polgári nemzet kialakulását szolgáló legfontosabb tudományos-kulturális tényezőt.

Széchenyi István miniszterségét, az 1848-as polgári forradalmat mutatja be a következő, a 6. szoba kiállítása. 1848 márciusában a nemzet a polgári átalakulás kossuthi útjára, forradalmi útjára lépett. Széchenyi — nem vívódások nélkül ugyan — üdvözölte a forradalom eredményeit és mint miniszter is a polgári átalakulás szolgálatába állott. Miután azonban a császári reakció megtámadta a forradalmi nemzetet, bekövetkezett a szakadás, a kibékíthetetlen ellentét robbanása a nemzet és az uralkodó között, a császárhű Széchenyi nem tudott a szükségszerűen balra tolódó nemzeti politikával együtt haladni, összeroppant és 1848. szeptember 5-én a döblingi tébolydába került.⁹ Az 1848-as események szereplőinek képei mellett Széchenyi minisztériumának néhány iratát látjuk kiállítva. Ebben a szobában állítottuk ki Széchenyi dolgozószobájának bútorait is.

Széchenyi közel 12 döblingi évről a közvélemény csak az utóbbi időben kapott ismereteket. Kiállításunk a földszinti 7. szobában kiemelten mutatja be Széchenyi politikai olvasmányait, műveit és barátait. Bemutatjuk, hogy nemcsak a bécsi rendőrség, de az akkori politikai közvélemény is úgy értékelte ezt, mint balra tolódást, mint a harc vállalását az osztrák központosító önkénnyel szemben. Ebből az értékelésből logikusan következik a népnek az a hite, hogy Széchenyi politikai gyilkosság áldozata lett. Külön tárlóban mutatjuk be Széchenyi ruházatát, amelyet öngyilkosságakor viselt.¹⁰ A könyvtárszobában a Széchenyi irodalom mellett Széchenyi István könyvtárának maradványait gyűjtjük egy valamikori közel teljes rekonstrukció reményében.¹¹

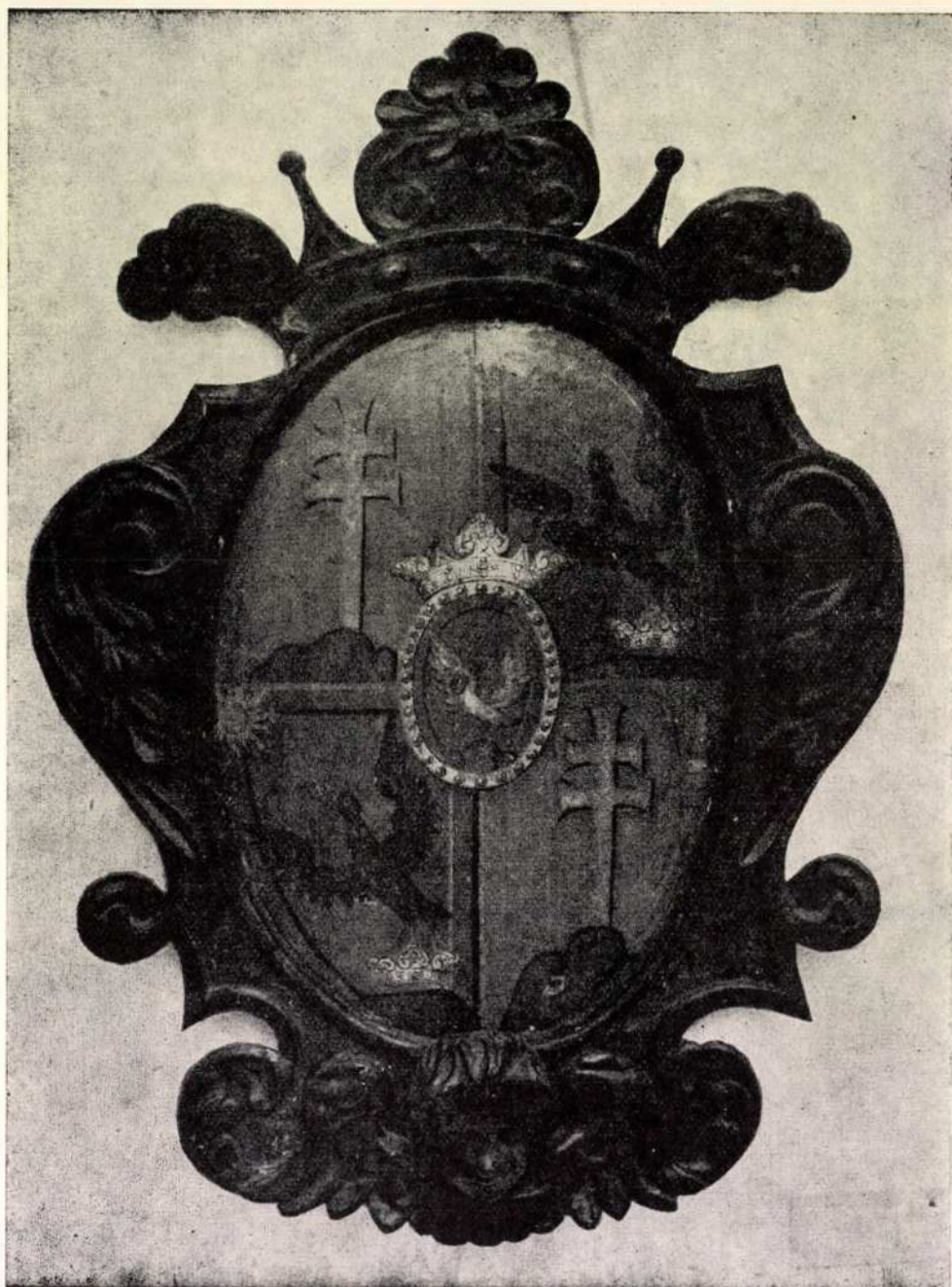
7 A kiállításrendezési munkákat a Központi Múzeumi Igazgatóság végezte a MTA költéségén. Művészeti tervező dr. Boreczky László, a helyszíni munkákat Bánkúti Albin vezette. Az ő munkájuk mellett az is emeli a kiállítás művészi színvonalát, hogy valamennyi kiállított tárgyat újonnan és nagyon kiválóan restaurálták.

8 Erre vö. Takács Endre: Sopron megyei jobbagylevelek a 18. századból. SSz. 1955, 1. sz.

9 Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Bp., 1964.

10 A ruha közel 100 évig a Széchenyi család kriptájában volt, onnan vitte el a soproni Liszt Ferenc Múzeum és restauráltatta.

11 Könyvtárunk könyvvállománya a Liszt Ferenc Múzeum és a Xántus János Múzeum könyveiből, a megyei könyvtár letétjéből, valamint a környék lakosságának adományából származik. A cenkli könyvtárból szétszóródott könyvek összegyűjtésében nagy segítséget kaptam Csenár Jánostól és Keszei Dénestől.

A Széchenyi család fából készült címere (18. sz. eleje) Adorján Attila felvétele

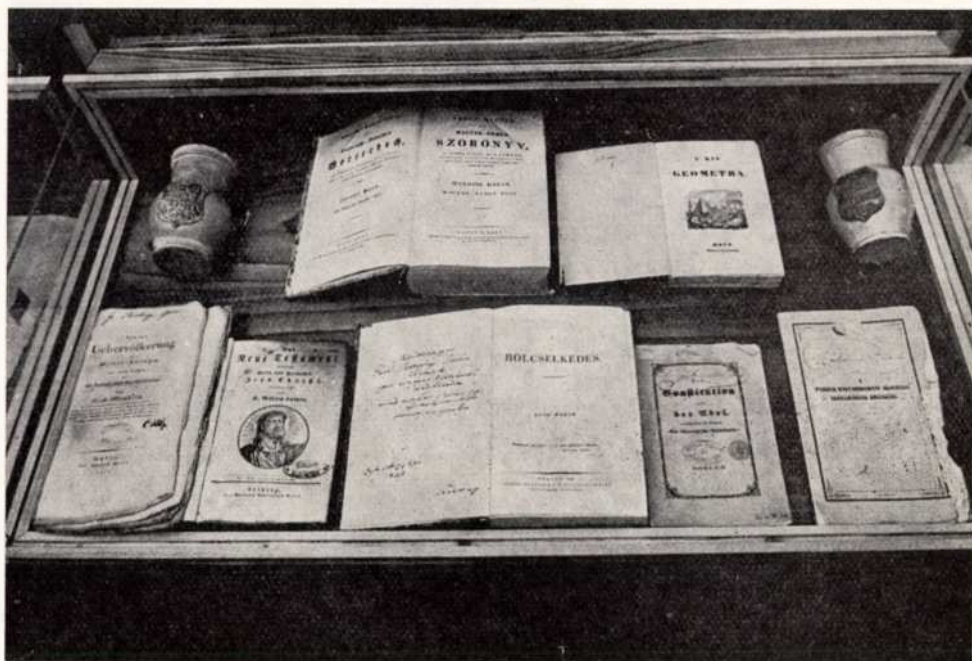
Széchenyi István íróasztala (Adorján Attila felvétele)

Barokk szekrény a Széchenyi család tulajdonából (Adorján Attila felvétele)

A folyosói benyílóban a Széchenyi-kultusz kialakulásának Sopron megyei dokumentumait mutatjuk be, bizonyítva ezzel, hogy a kultusz születése pillanatában az ellenállás kultusza volt, forradalmi kultusz, hasonló a mi mai Széchenyi-képünkhöz.

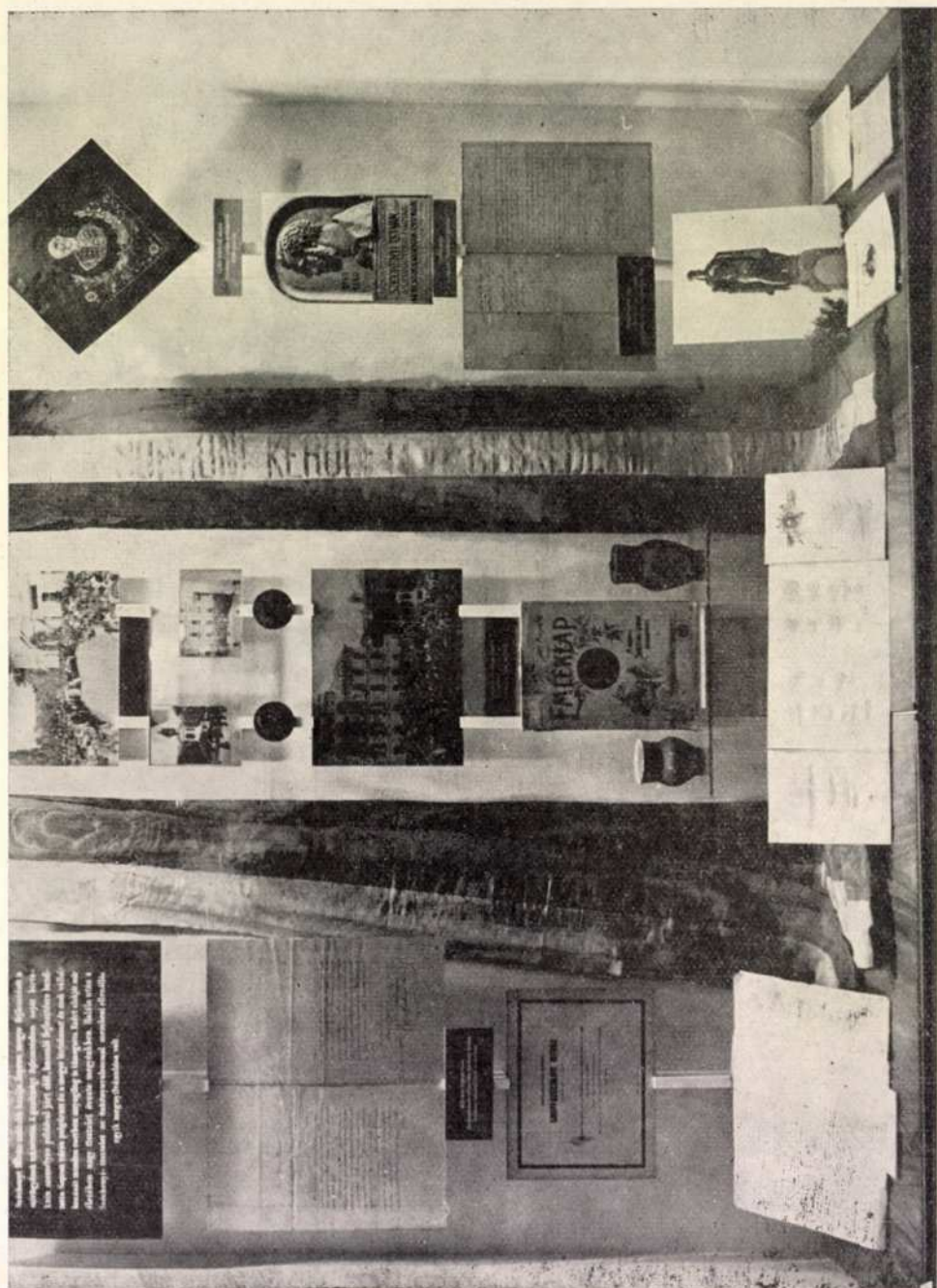
Innen a ragyogóan rekonstruált lépcsőn az emeletre jutunk. Az emeleti termekben Széchenyi István gyakorlati közgazdasági tevékenységének legfontosabb vonásait és kiemelkedő alkotásait mutatja be a kiállítás vitrines múzeumi módszerrel. A kiállításnak ez a része gazdasági, műszaki területre kalauzolja a látogatót. Míg a földszinti kiállítás elsősorban történelmi, politikai, ez inkább gazdasági, technikátörténeti ismereteket nyújt és kiterjed a természettudományok és a műszaki ismeretek nagyon sok ágára.

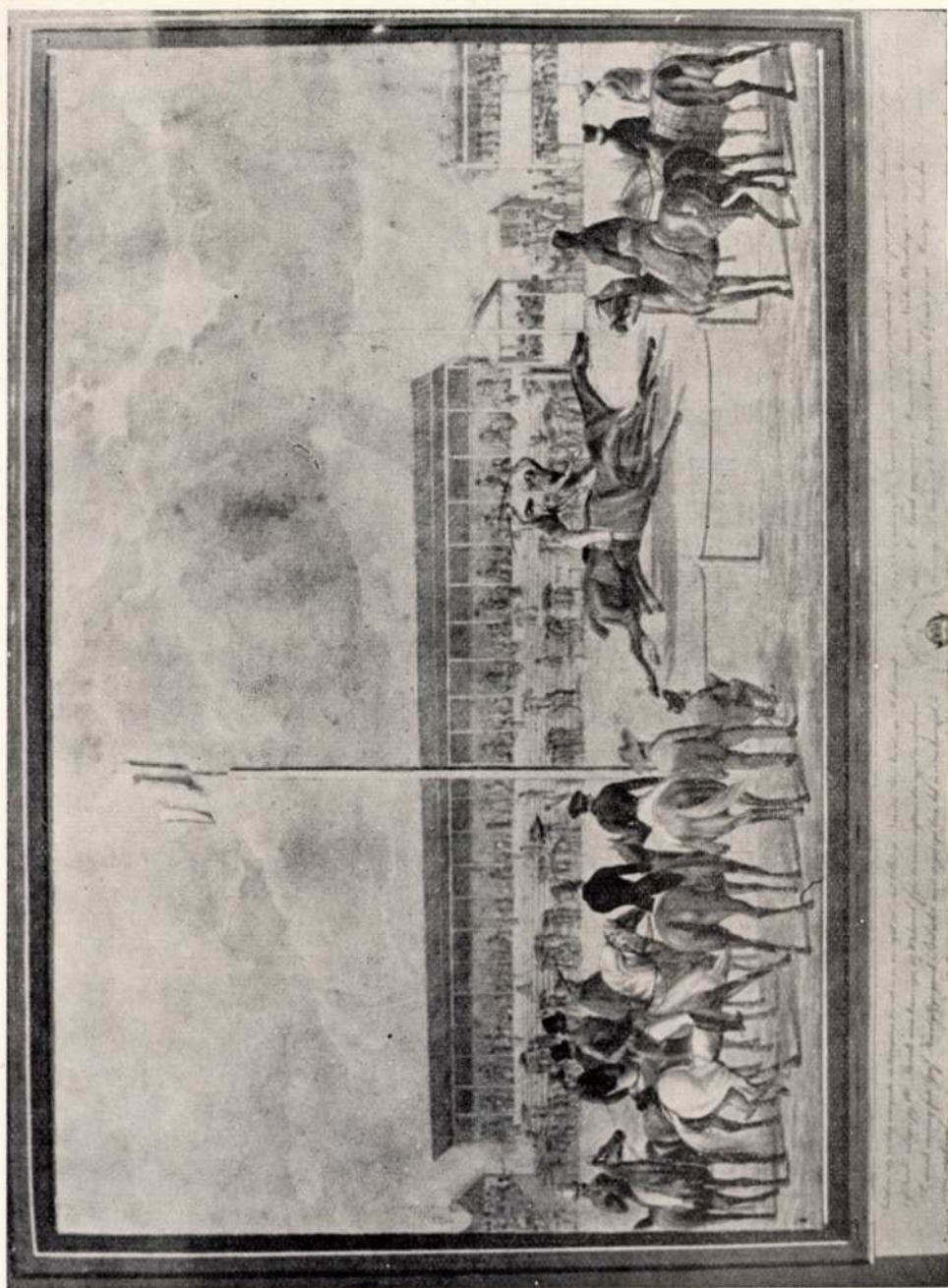
Könyvek Széchenyi István könyvtárából. (Adorján Attila felvétele)

A folyosói benyílóban Széchenyinek a magyarországi lótenyésztés minőségi javítása érdekében kifejtett úttörő tevékenységét láthatjuk, az általa kezdeményezett első pesti lóversenyek ábrázolásait, azoknak díjait, valamint Széchenyi ez irányú elméleti munkáit és gyakorlati szervező munkájának dokumentumait.

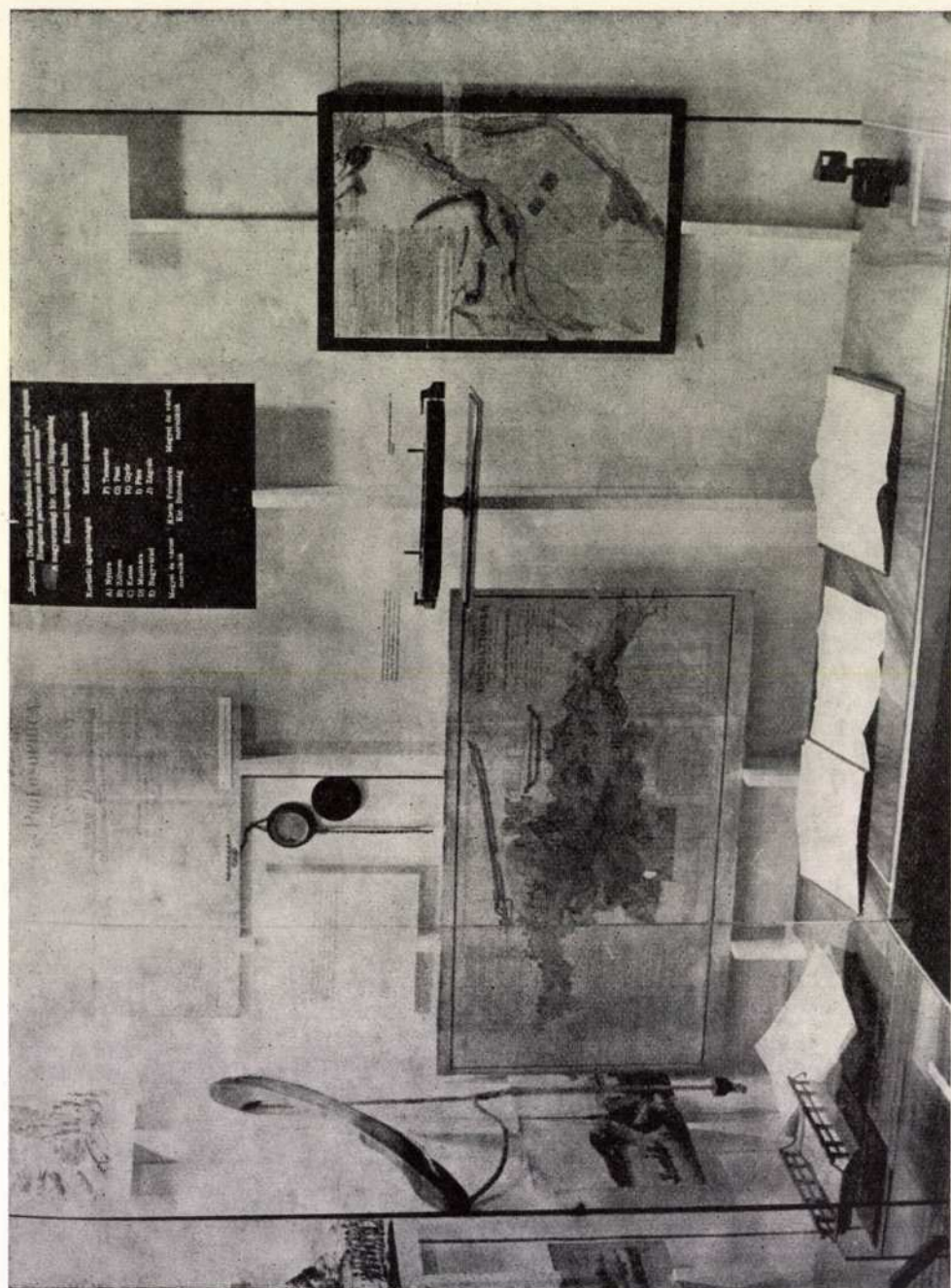
Az 1. teremben a mezőgazdász Széchenyi Istvánt mutatjuk be. Számunkra nemcsak azért jelentős ez a téma, mert a földbirtokos Széchenyi politikai-közgazdasági tevékenységére is rányomta bélyegét agrárius volta, hanem azért is, mert mezőgazdasági újításait megyénkben, nagycenki birtokán vezette be. Megtudhatjuk a kiállításból, hogy a kor mezőgazdaságában a nagycenki birtok példamutató szerepet játszott, megismerhetjük a gazdaság vezetőinek, elsősorban Hajnik Jánosnak kiemelkedő munkásságát. A 2. terem már a közlekedés területére vezet bennünket. Magyarország közlekedési állapotát láthatjuk itt részletesen bemutatva Széchenyi fellépése pillanatában.

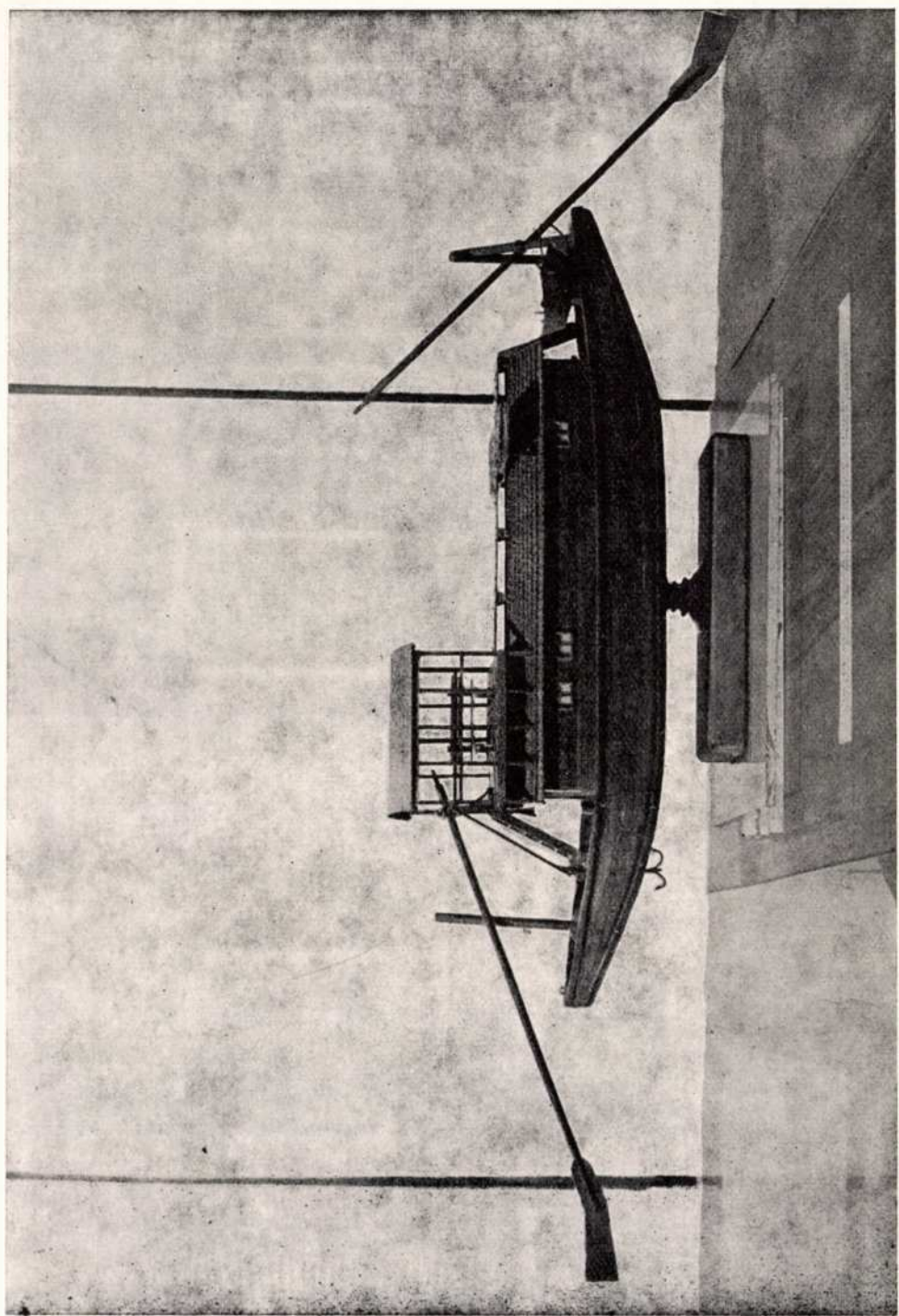
A Sopron megyei Széchenyi-kultusz emlékei (Adorján Attila felvétele)

Az első pesti lóverseny (1827). Adorján Attila felvétele

A folyami közlekedés helyzete a 18. sz. végén. (Adorján Attila felvétele)

Széchenyi hajójának, a Desdemonának modellje. (Adorján Attila felvétele)

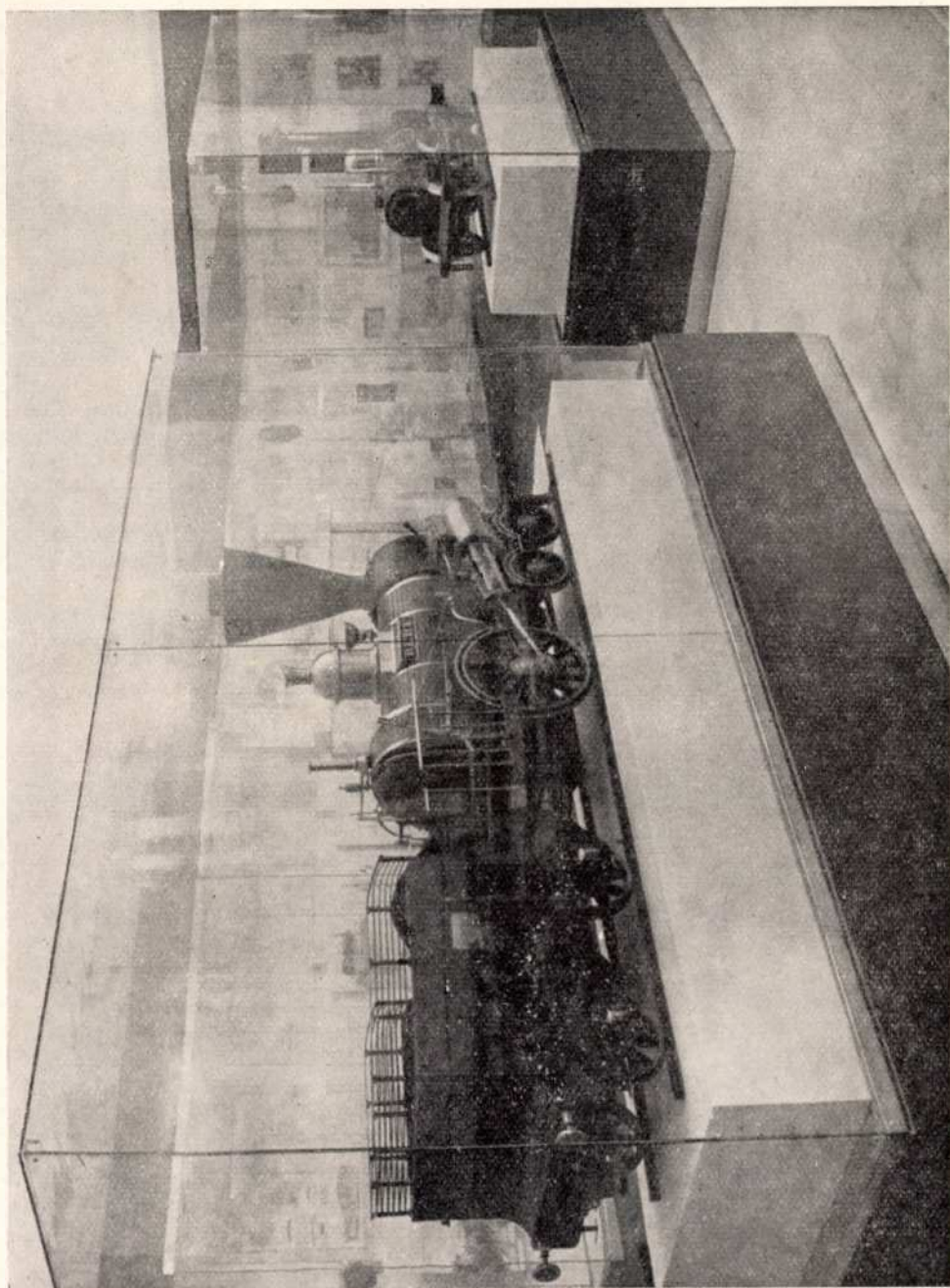
A magyarországi vízszabályozások óriási és nemzetközi viszonylatban is élenjáró, igen jelentős munkáját mutatja be a 3. és 4. teremben elhelyezett kiállítás. A mű: a Duna és a Tisza vízrendszerének szabályozása, a dunai és a balatoni gőzhajózás bevezetése, az állandó és folyamatos ármentesítés megszervezése stb. több nemzedék munkája volt. A kiállításból megtudjuk, hogy Széchenyi fellépésekor már megvolt erre a nemzetgazdaság igénye, hogy a munkát kiváló vízépítő mérnökök se-rege vezette, köztük Vásárhelyi Pál. Hű és szép modelleken láthatjuk a munka technikai bázisát, iratok szemléltetik a munka lefolyását és térképek az eredményt: a megduplázódott mezőgazdasági területet és az azon kivirágzott életet. Széchenyié az érdem, hogy az említett nemzeti igényt felrázta, annak hangot adott, hogy tudományosan az egész ország területére nézve kidolgozta a vízszabályozások programját, hogy ehhez a munkához megtalálta a társakat, megszerezte a szükséges engedélyeket és tőkét, és szinte makacs kitartással állandóan szorgalmazta, ellenőrizte a munkát.

A díszterembe jutunk ezután, ahol Széchenyi Istvánt ábrázoló festmények mellett néhány, a terem eredeti berendezéséhez tartozó tárgyat láthatunk (cserépkályha, aranyozott domborművek az ajtók felett). A kiállítás legnagyobb méretű terme a magyarországi vasútépítések hőskorát mutatja be. Széchenyi István 1832. október 25-én utazott először a világ első gőzvasútján, a Liverpool—manchesteri vasútvonalon. A kapitalizmus őshazájában, az annyi más követendő gazdasági csodát felmutató Angliában megismert közlekedési eszköz gazdasági jelentőségét jól értékelte Széchenyi, és azonnal a hazai vasútépítési törekvések élére állt. A középponti vasút építése mellett ott bábáskodott a második magyarországi vasútvonal, a Sopron-bécs-újhelyi vasút építésénél is (1847). A vasútvonalak nagy jövőjét és gazdaságfejlesztő szerepét felismerve a közlekedéspolitikus Széchenyi (mint a helytartótanács közlekedési bizottságának vezetője és mint miniszter is) olyan alapos és sokáig példamutató közlekedési tervet alkot, amelynek célkitűzése az egész ország gazdasági életének egységesítése, az országrészek összekapcsolása, a központosítás, Kelet-Európa legfontosabb vasútvonalainak Budapesten való átvezetésével a város gyors fejlődésének elősegítése (javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről). A kiállításban látható sok szép modell közül is kiemelkedik szépségben és értékben a terem közepén látható két hatalmas mozdonymodell, az 1841-ben Török János által készített La Victorieuse és a Nagy testvérek munkája, a Derű (1847). A terem zárófalán Barabás Miklós „A Lánchíd alapkö-letétele” című képének hatalmas fényképmásolatát láthatjuk egyelőre, helyére a jövőben most tervezendő gobelin kerül. E teremből újra a folyosóra jutunk, ahol a benyúlóban a Lánchíd építésének dokumentumait láthatjuk. Megismerhetjük a kiállításból az építkezés műszaki és politikai jelentőségét, alkotóit, és a híd alapvető értelmét: az országnak fővárost adni.

3. A Széchenyi István Emlékmúzeum új múzeum, az újdonságnak nemcsak nehezségeit vállalja, hanem előnyeit is élvezi. Ez utóbbiakhoz tartozik a mai idegenforgalmi igények kielégítéséhez szükséges teljes komfort, a jó közönségszolgálati lehetőségek. Környezete is egyre kellemesebb lesz, készül a park rekonstrukciója és a kastély többi épületének újjáépítése a tervek szerint folyik.¹² A múzeum kiállítása nemcsak a történelmi ismeretterjesztést szolgálja azzal, hogy konkrétan és részletesen mutatja be Széchenyi István korát, hogy elősegíti a marxista történettudománynak megfelelő Széchenyi-kép kialakulását a köztudatban, hanem más nagycenki és környékbeli látóival kapcsolódva színvonalas kiállításával és kultúrált körülményeivel növeli Sopron és környékének idegenforgalmi vonzerejét.¹³

12 A parkot a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság kezeli. A kastély területén helyet kap még az Országos Lótenyésztési Főigazgatóság menőszpontosító állomása, a VIZDOK levéltára és egy vendéglátó üzem.

13 A nyitás óta eltelt téli félévben 45 ezer látogatója volt. A látogatók túlnyomó többsége a távolabbi vidék egyéni turistái közül került ki.

A magyar vasutak építését bemutató kiállításrészlet. (Adorján Attila felvétele)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Marót János:

Az eszterházi Beszálló vendéglő 1773. évi leltára

1. A volt Eszterháza (ma: Fertőd) Esterházy kastélyát évente 120—130 000 személy látogatja. Megcsodálják a kovácsoltvas kaput, a kastélyt, a díszudvart és a már helyreállított termeket. A kastélyról mintegy 650 méterre fekvő Udvaros házba (eredeti nevén: Beszálló vendéglő) már csak azok kerülnek el, akik az ott elhelyezett Haydn-vendéglőben étkezni akarnak. A műemléki épület egyidős a kastéllyal, eredetileg is beszálló vendéglőnek épült, általában ide helyezték el a kevésbé előkelő vendégeket.

Nem érdektelen a ma utazója számára sem, ha megismerkedik e 200 év előtti vendéglővel. Persze nem az akkori idők tipikus vendéglőjéről van szó, hiszen Eszterházában a XVIII. században is nagy volt az „idegenforgalom”; a leltár felvételének időpontja sem lényegtelen: készülődnek Mária Terézia látogatására.

Mária Terézia 1773. évi szeptember 1—3-i látogatását (a közhiedelemmel ellentétben csak ez alkalommal volt Eszterházában) nagy érdeklődés előzte meg. A különböző programokat többször is végigpróbálták, a nyár folyamán került sor a vendéglő leltározására is. A leltározásnál nemcsak a meglévő készleteket vették számba, hanem a beszerzési forrásokat is. Ez adja a leltár művelődés- és gazdaságtörténeti értékét a mai kutatás számára. A leltár az Országos Levéltárban őrzött Esterházy családi levéltárban (P 150 Acta Dominorum No. 39: Dominia Süttör et Kapuvár, fasc. 1154, fol. 219—220) található.

2. *Verzeichnuss von Eszterhazer Würthshauss, wie solches nach genohmenen Augenschein sowohl an Einrichtung als auch Victualien auf das bevorstehende Festain versehen ist*

Würthshausses Personale

Würth und Würthin 2	}	Summa 22 Persohnen
Köchin 3		
Kellner, worunter 2 Reconvalisierte 6		
Knecht und Haus Knechte nebst andern Beŕhilffen 5		
Kuchl Menscher, worzu der Würth noch ein paar aufnehmet 4		
2 Weibs Persohnen, welche die Zimer zusam zu reumen und zu reinigen haben werden 2		

Zimer und Einrichtung

Zimmer für die Gäste in der Höhe 8	}	Stuk
Dann ein Speis Saal 1		
Von denen Musique Zimern 8		
und eben von denen zur ebener Erde 3		
dann 1 Gast- und 2 Neben Zimmer 3		
Herrschaftliche Tisch 30		
Lange Taffeln mit Bänk versehen 7		
Herrschaftliche neue Stühl 60		
alte deto 20		
Herrschaftliche Bett Stätt 16		
Decken 16		
Matraz 16		
Bölster 20		
Stroh Säk 16		
Herrschaftliche Leintücher 48		
Würths eingerichtete Bettstätt 6		
Hand Tücher 30		

Die Zimmer sind mit Nachtgeschirr und Waschböken versehen.

Zinn deller 12	}	duzet
Schüsseln beyl(äufig) 3		
Weisses Geschirr und zwar deller 12		
Schüsseln 3		
Messer und Gabeln 14		
Löffeln, worunter 12 silberne 14		

Tisch Tücher 36	}	Stuk
Servieter 76		
Trink Gläser 400		
Weisse Flaschen 150		
Gelbe deto 800		
Messingene Leichter 24		
Stängel deto 36		

Mit ordinaire Tisch Zeug und deller ist hinlangl(ich) Versehung.

An Weinen

1769 et 770 Holling und Welscher Gewächs für 16 und 12 xr ¹ . Die Maas recht gut befundene und im Preÿs gar nicht übersezte	150	} Emer
Heurige gute Blauen Seer Weine die halbe per 4 et 5 xr ¹ beÿl(äufig) 200		
770er rothen Ofner die halbe per 8 xr ¹	6 1/4	
Bier seynd 30 Vässeln von Kapuvar bestellet, die halbe per 2 xr ¹		

Ausländer Weine

Champagnier 12	}	Boutellien
Bourgunder 12		
Rheinwein 16		
Mosler 16		
Spanischer Wein 16		
Weichsl Wein 30		

Kuchl Victualien

Mit Rindfleisch wird genugsam versehen werden von Süttör et Nicola.

Kaibln sind in der Gegend zusammen gekauffet 15	}	Stuk
Lämmer zu Haus 70		
deto bestelte 30		
Gäns zu Haus 94		
deto Bestelte 36		
Änten zu Haus 24		
deto im Dorff bestellet 6		
Hendl zu Haus 400		
deto hoffet noch zu bekommen 200		
Frischling zu Haus 6, die übrige 24 bestellet 30		
Krebsen wird eingeschaffen 400		
Ann Mehl is genugsame Versehung.		

¹ Kreuzer 'krajcár'.

Ingleichen an Krauth und Ruben, dann Krenn, rothen Ruben, Ummurken, Sallat. Kehl und Kallarabi, was er ordenl(ichen) bekommen und bestellen hat können, auch nicht mehr zu haben ist facit 8.

Grüne arbes sind von Kapuvar bestellt.

N(ota) B(ene): Wegen grüner Waar ist nach Läkenbach geschrieben worden, doch daz die Hoche Herrschaft keinen Mangel leyde.

Vom Obst wird getrachtet werden nach Möglichkeit einiges einzuschaffen.

Ann Spök und Schmalz is genugsame Versehung

Geselchte Zungen 4	Stuk
Deto Schinken 28	

Um Wildänthen, deto Gäns und anders Wildpräth wird der Würth besorget seÿn. Cafée 15 talenta²

5 Hüth Zuker

Rosoli 10 Fläschl

Szlivavicza 5	Emer
Essig 7	

Baum oel 34	talenta ²
Kerzen 100	

Stahl Nothdurft

Habern beÿ(läufig) 80 Mezen

Heü und Stroh ist hinlänglich

Weis und schwarzen Brodes Versehung

Der St. Nicolaer Bek verobligiret sich die Hoche Herrschaft und das Eszterhazer Würthshaus mit Semel und schwarzen Brod hinlänglich zu versehen. Der Széplaker Bek wird 900 talenta² Brod für die tanzenden Burschen schaffen, dann wird er auch in das Eszterhazer Würthshaus täglich facit 3 weisses Bächt liefern.

3. A leltár szerint a vendéglőépület (vö. Csatai—Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 519. kép) emeletén 8 vendégszoba, 1 étterem és 8 zeneszoba, földszintjén 1 vendégszoba, két kisebb szoba és három zeneszoba volt. Az emeleti vendégszobák az „uraságok” részére szolgáltak, a földszintiek nyilván a kíséreté, az inasoké stb. voltak. A szobák átlag kétágyasak, az ágyak 1—1 szalmazsákkal és matracal, lepedővel és takaróval ellátva. Mindegyik szobában volt mosdótál és éjjeli edény. A szobák világítására 24 sárgaréz gyertyatartót használtak (a gyertyakészlet 100 font, azaz 450 kg volt!); volt azonkívül 36 fogantyús egyszerű gyertyatartó (Stang-el)³ is. Megemlítendő a 14 tucatnyi, azaz 168 garnitúra evőeszköz, mivel az „esz-cájg” használata csak a XIX. század elejétől válik általánossá. Erre vall a 12—12 tucatnyi ón- és porcelántányér-készlet is (288 darab), bár számíthattak arra is, hogy egyes vendégek evőeszközüket magukkal hozzák. Mindezekhez képest magas az ivópoharak (400) és a különböző palackok (150 + 800) száma. Ezekkel a leltár szerint a vendéglő megfelelően volt ellátva.

² Latin szó, németül Pfund 'font'.

³ Vö. Stangelleuchter 'blecherner Rohrleuchter mit Handhabe, in dem man die Kerze durch Verschieben einer kleinen Stange hoch und nieder stellen kann' (Unger—Khull: Stel-rischer Wortschatz. Graz, 1903).

A Monarchia olaszországi birtokaira való tekintettel az olasz (*Welsch*) borok a „hazaiak” között szerepelnek; velük azonos árban a fertőbozi (*Holling*) bor, félannyi viszont a többi Fertő-melléki, valamint a budai vörösbor. A sört a kapuvári sörfőzdéből szállítják. A külföldi borok között francia, német (rajnai, moseli), spanyol borok, valamint meggybor található, ez előbbieknél lényegesen kisebb mennyiségben.

Nem véletlen, hogy a húsok között első helyen a marhahús, az utolsón a disznóhús, ebből is csak a süldőké fordul elő; a füstölt hús feltűnően kevés. A zöldség és gyümölcs beszerzése a leltár szerint bizonyos nehézségeket okozott. A fűszerek között viszont a leltár felsorolja a kávé, az akkor még drága süvegcsukrot stb. Zsemlét és kenyeret a fertőszentmiklósi és a széplaki pék szállít, az utóbbi a környező falvakból a táncbemutatóra berendelt párok számára. Ebből következtethetjük, hogy a Beszálló vendéglő látta el ezeket a „népi táncosokat” is. Számukról és származási helyükről az Esterházy levéltár egyéb adatai tudósítanak, név szerint is felsorolva az „uraságokat”, köztük soproni polgárokat, valamint nemeseket és főnemeseket. Ezekből hiteles gazdaság- és társadalomtörténeti kép kerekedik, amely a kortárs Bessenyei György leírását az 1772. évi „Az Eszterházi vigasságok”-ban igazolja. A közölt 1773. évi leltár alapján kiegészíthető a kastély 1784-ben nyomtatásban megjelent leírásában a Beszálló vendéglőről található néhány sor: „Wihrtshaus, welches ebenfalls ein Eck formiret, und zwey Geschosse hoch ist. Es sind in demselben ueber zwanzig Gastzimmer, hinlaengliche Stallungen, und Wagenschupfen” (Beschreibung des Hochfuerstlichen Schlosses Esterhass im Koenigreiche Ungern. Pressburg, 1784, 33). A leltár ezenkívül még gazdaságtörténeti szempontból is hasznosítható adatokat tartalmaz, köztük a salátauborkára és a soproni német nyelvjárásban is élő *Ummurken* nevére az eddig ismert legkorábbi előfordulást.⁴

Fogarassy László:

Bánffy Miklós: Huszonöt év

(A budapesti Ráday-levéltár egy kiadatlan kéziratáról)

Bánffy Miklós (1875–1951) 1921. április 14-e és 1922. december 29-e között, tehát éppen Sopron és Nyugat-Magyarország történetének legkritikusabb időszakában, külügyminiszter volt Bethlen István kormányában. Bánffy Miklós nemcsak politikus volt, hanem szépíró is, akit a magyar irodalomtörténet Kisbán Miklós néven is számon tart. Megjelent memoárjai (Emlékeimből, Budapest 1943) csak a Ferenc József halálától az ellenforradalom hatalomra jutásáig terjedő időszakot ölelik fel. Az ellenforradalom bukása után határozta el, hogy feldolgozza az 1920–1945 közötti huszonöt évvel kapcsolatos emlékezéseit is, azonban csak a külügyministerségével kapcsolatos események megörökítéséig jutott el. A 173 gépelt lapnyi kéziratban egész oldalas betoldások és kézírásos javítások találhatók. A bevezetésben maga is vallja, hogy egyedül emlékezetére támaszkodhatott, mert nyomtatott és iratanyag nem állott rendelkezésére. Kritikai kiadása kívánatos, olyan történésznek kell sajtó alá rendeznie, aki ezt a korszakot igen jól ismeri. Bánffy ugyanis halála miatt már nem tudta befejezni téves adatainak kijavítását. Pl. Muraközt összetéveszti a Murától északra fekvő Vend-vidékkel, Horthy kabinetfőnökének Bartha Albertet tudja (nyilván Bartha Richárdra gondolt) stb.

A kéziratot Bánffy özvegye, Várady Aranka volt színművésznő helyezte letétbe a Ráday-levéltárban, a szerzői jog Bánffynak Tangerben élő leányát illeti.

A kézirat két részre, ill. 6 + 3, azaz kilenc fejezetre oszlik, minden fejezet elején a tartalom címszávaival.

⁴ A leltár olvasásában és értelmezésében Mollay Károly nyújtott segítséget.

Az 1. fejezetet a Benes és Gratz külügyminiszterek közt lefolyt brucki tárgyalások, valamint a húsvéti királypuccs leírásával kezdi, majd rátér tulajdon szerepére a Teleki-kormány leköszönéséig és a Bethlen-kormány megalakulásáig. Azt vallja, hogy gyermekkori barátság fűzte Bethlen Istvánhoz, akinek felesége, Mocsonyi Margit elég közeli rokona is volt. Amikor Bethlen neki ajánlotta fel a külügyi tárcát, az ajánlat teljesen váratlanul érte.

A 2. fejezetben ismerteti Magyarország viszonyát a szomszédos államokhoz, valamint a marienbadi tárgyalásokat. A marienbadi tárgyalásokat Benessel Bánffy kezdeményezte azzal a szándékkal, hogy folytassa a brucki eszmecsere a csehszlovák-magyar határ kiigazítása és Burgenland ügyében. Mellékesen közgazdasági kérdésekről is tárgyaltak. A tárgyalások barátságos légkörben folytak le, úgyhogy Bánffy azzal a benyomással utazott haza, hogy lényegesen közelebb jutottak a megoldáshoz.

A 3. fejezet főleg történelembölcseleti fejtegetéseket tartalmaz. Többek között elmarasztalja az 1867 utáni történészgenerációt, mert abba a végletbe esett, hogy mindekit dicsőített, aki Bécs ellen fogott fegyvert.

A 4. fejezet foglalkozik a burgenlandi kérdéssel. A békekonzferencia idevonatkozó döntését azért is bírálja, mert Magyarországot elsősorban Ausztriával való közjogi kapcsolata sodorta bele olyan háborúba, amely nem volt érdeke. Burgenland átadása olyan népszerűtlen és hálátlan feladat volt, amelyre Bethlenék éppen úgy belebukhattak volna, mint ahogyan a területi kérdésbe bukott bele Károlyi Mihály és Kun Béla is. Ezért Bethlen nem szerelte le a Burgenland megvédésére törekvő szabadcsapatokat, hanem arra törekedett, hogy vezetésük szála az ő kezében fussanak össze. Bánffy az ügy diplomáciai részét intézte: ugyanis a szerbek által még mindig megszállva tartott Baranya átvétele és Burgenlandnak Ausztria részére való átadása egyidőben történt volna. A szerbek azonban a békeszerződés ellenére is meg akarták tartani a pécsi szénbányákat, ezért megtörténhetett volna, ha a magyarok a nyugati határon bármilyen ellenállást kezdeményeztek volna, a szerbek jó ürügyet találtak volna, Baranya kiűrtetésének elodázásához. El kellett tehát érni, hogy Baranyát a szerbek még Burgenland átadása előtt ürítsék ki. Ez ügyben Bánffy Hohler budapesti angol főmegbízotthoz fordult, mivel Nagybritannia nem táplált a szerbek iránt különösebb rokonszenvet, a Quay d'Orsay viszont magyar—szerb súrlódások esetén rendszerint Jugoszláviát pártolta. Bánffy és az „Intelligence Service” révén valószínűleg Hohler is tudott róla, hogy a szerbek a visszaadandó terület megtartása érdekében baranyai köztársaságot akarnak kikiáltani. Szabadka környékén egész hadosztályt vontak össze, amiből magyar részről azt gyanították, hogy Belgrád a baranyai puccsal kapcsolatban erőszakos fellépésre készül. Tény, hogy Hohler elfogadta Bánffy érveit: Ha a magyar kormány Burgenlandot feladná, viszont Baranyát nem kapná vissza, nem volna abban a helyzetben, hogy fegyverhez nyúljon; ha Jugoszlávia megszegné a békeszerződést, egyik nagyhatalom sem fog mozgósítani Jugoszlávia ellen, hogy Baranya visszaadására kényszerítse. Bánffy Hohler érdemének tulajdonítja, hogy a Nagykövetek Tanácsa Párizsban úgy döntött, hogy csak Baranya átvétele után adja át a magyar kormány Burgenlandot Ausztriának.

Bánffy a burgenlandi felkelés előkészítésében és irányításában nem vett részt, ezért a részletekről keveset tud. Beszámol a továbbiakban arról, hogy hogyan tisztázta a magyar kormányt a budapesti antantdiplomata előtt a nyugat-magyarországi bandaháború felelőssége alól. Az Etelközi Szövetségről, amelynek tagja volt, nem ír, nyilván kötve érezte magát tagsági esküjéhez. Ugyanakkor helyteleníti az Ébredő Magyarok Egyesületének és a Revíziós Ligának (helyesen: Területvédő Ligának) a működését és pártolását, mert a revíziós kérdéstről az a véleménye, hogy az „Y penser toujours, n'en parler jamais” (mindig gondolni rá és sohasem beszélni róla) elvéhez kellett volna ragaszkodni.

Azokról a tárgyalásokról, amelyeket a bandaharcok kitörése előtt és alatt az osztrákokkal folytatott, nem ír, azonban a Benessel folytatott brünni tárgyalással és főleg a velencei egyezmény keletkezésével bőven foglalkozik. A 6. fejezetben ír az

októberi királypucsról és diplomáciai következményeiről. Fontos közlés, hogy Fouchet francia főmegbízott készséggel ígért Bánffy-nak menedéket a francia követ-ségen arra az esetre, ha Károly király csapatai bevonultak volna Budapestre. (Fouchet-t a karlista források egy része tévesen Habsburg-pártinak hiszi.) Vera Olivová cseh történésznő révén, aki a prágai külügyminisztérium aktáit használta, Bánffy közlései hitelesnek bizonyulnak.

Erdekes, de kevésbé fontos adatokat tartalmaz a II. rész három fejezete. Bánffy leírja találkozását Csicserin szovjet külügyi népbiztossal a génuai konferencián. Bánffy intézte Magyarország felvételét a Nemzetek Szövetségébe. Ekkor Ninic jugoszláv külügyminiszterrel népszavazásról tárgyalt, amely a Vend-vidéken (helye-sebben annak 26 községében) zajlott volna le. Azonban Paslic jugoszláv miniszter-elnök Nincic és Bánffy előzetes megegyezését nem hagyta jóvá, mire Bánffy viszonzásul elbuktatta Jugoszlávia beválasztását a Népszövetség Tanácsába. (A balti és délamerikai államok képviselői Bánffy ösztönzésére Jugoszlávia ellen szavaztak.)

Amikor Bánffy lemondott a külügyminiszteri tárcáról, Bethlen följánlotta neki az éppen megüresedett párizsi követség vezetését, amit Bánffy nem vállalt, és ezzel diplomáciai pályafutása véget ért.

Bánffy szívesen sző bele emlékirataiba anekdotikus hatást keltő eseményeket. A történelmi személyiségeket, akikkel érintkezett, pontosan megfigyeli és leírja. Ugyanakkor meglepő szűkszavúsággal tér napirendre az Egyesült Államokkal kötött, a trianoninál kedvezőbb feltételeket tartalmazó különbéke és a soproni népszavazás felett. Ugy látszik, szívesebben foglalkozik olyan eseményekkel, amelyeknek aktív szereplője volt.

Azok részére, akik Burgenland kialakulásának történetével foglalkoznak, Bánffy kiadatlan emlékezései legalább is annyira fontosak, mint a Villani-féle bizalmas je-lentés, valamint a Zadravecz- és Prónay-napló. Eppen ezért csodálatos, hogy éppen ennek kiadására eddig nem került sor.

Sz. J.:

Néhány megjegyzés a „Sopron—Nyírbátor” tévévetélkedőről

A „Sopron—Nyírbátor” városközi „szabálytalan” vetélkedővel kapcsolatosan felmerült bennem, egyszerű, átlagos, soproni tévénézőben több olyan kérdés, amelyre nem találtam választ, illetve ha találtam is, az nem elégített ki.

1.

A közvetítés kezdetén arról értesültünk, hogy a városban több helyszínről tör-ténik adás. Az egyik a Csatkai-lakás volt. Nem tudom, miért választották ezt hely-színül, ha egykori lakójáról, az országos nevű művészettörténészről és múzeumigaz-latőről, dr. Csatkai Endréről egyetlen szót sem tartottak érdemesnek ejteni.

2.

A közvetítés elején az előtte lévő „puska”, illetve szaknyelven forgatókönyv jó-voltából fölényesen jólértesült Vitray Tamás feltette a kérdést, honnan származik a Lövér szó. A „felelésre felhívott” tanárjelölt leány azt válaszolta, hogy a Lövér szó a német *Löwe* 'oroszlán' szóból származik s a *Lövér* voltaképpen Oroszlánfalvát je-lenti!?

Attól eltekintve, hogy a válasz helytelen, azt sem értem, miért kellett ezt egy pécsi fiataltól kérdezni, amikor ott ült tőle alig félméternyire a kérdés egyik orszá-gos nevű szakértője, dr. Házi Jenő ny. soproni főlevéltáros, aki bizonyára kapásból

is megadta volna a választ, hogy a *Lövé*r az ómagyar *lövé*r 'lövő' szóból és nem a német *Löwe*-ből származik. De ha már megesett a hiba, akkor miért nem helyesbített a műsorvezető? Netán az ő forgatókönyvéből is hiányzott a helyes válasz? Nem valami kedvező fényt vet a tévé honismertetésének hitelességére.

3.

Elhangzott az Orsolya téren (amelyet nem *Sótér*nek — ahogy a tévéműsorban emlegették —, hanem *Sópiac*nak hívtak korábban) az az állítás, hogy a soproni poncichter asszony dirndliben járt. Valóban, volt idő, amikor a soproni nők szívesen viselték a divatnak kevésbé alávetett, kényelmes és főleg olcsó dirndlit. A soproni nők viselték — a poncichter asszonyok kivételével. Azok sohasem hordták!

Ismét nem találom választ arra sem, miért kérdezték népviseleti részletekre vonatkozóan a táncsoportból előrángatott táncospárt a szakember helyett. Hiszen az egész éppen ott játszódott le a Liszt Múzeum népviseleti részlege előtt.

4.

Ha a tévé vizuális műfaj, már pedig az, mert képeivel beszél, nem értem, miért nem használják ki ezt az adottságot? Megrázó volt Bárdosy tiszteletes emlékezése Bajcsy-Zsilinszky Endre utolsó óráiról, de milyen szemléletesen egészítette volna ki az, ha a beszámoló közben film vagy fényképek bevágásával láthattuk is volna a dráma helyszínét, netán a filmkamera végigjárta volna a mártír utolsó útját is a sponrkőhidai fegyház golyóverte faláig.

Érdekes volt a régész-építésznő beszámolója is a Várostorony tövéből, ahol a híres római Borostyánkő út vezet. Itt azonban a rossz megvilágítás vagy nem megfelelő kameraállás miatt éppen az évezredek út köveit nem láthattuk. Nem lett volna egyszerűbb, sőt „mutatósbab” egy mozgékony filmkamerával, jó nappali világításban készült film bevágása?

Az egyenes adáshoz való indokolatlan ragaszkodás éppen a látványosságot szűkítette, sőt nemegyszer rontotta el. Hiába mutogatta Török gombkötőmester unokája olyan igyekezettel, hogyan kötik a gombot, vajmi keveset láttunk belőle. Ismét a mozgékony filmkamera hiányzott.

5.

Végül teljességgel érthetetlen, mi szükség volt az egész adás alatt folyton megismétlődő szituációra: a helyszínen mikrofonok halló- és kamerák látótávolságában egy csomó szakember, hozzáértő, sőt tudós látható, de a feltett kérdésekre egyre olyanok válaszolnak, akik vagy egyáltalán nem, vagy csak igen hiányosan tájékozottak.

Ha a tévé arra számított, hogy a néző majd a felelni nem tudóknak drukkol, tévedett. A néző bosszankodott a pontatlan, hebehurgya válaszokon és nem tudás esetén a nemtörődöm vállvonogatáson.

6.

Sajnáljuk, hogy Madas András miniszterhelyettesnek nem tudtak okosabb kérdéseket feltenni és belekényszerítették a balekavatás szertartásába, noha más formában a balekavatás és a Steingrube nagyközség előljáróságának humoros ülése — mint régi diákszokás — külön adást is megéremelne.

Ha Madas miniszterhelyettest édesapjáról kérdezték volna, akkor az ország nyilvánossága igen érdekes adatokat tudhatott volna meg Muck András erdőmesterről, a soproni erdők és lövérek „atyjáról”, a soproni idegenforgalom egyik megalapozójáról. Ez információnak is értékeesebb lett volna, mint a „mímelt” balekavatás, hiszen abban éppen az a humor, hogy nem mímelik, hanem végre is hajtják.

7.

A műsorvezető megjósolta, hogy a műsorral bizonyosan sokan nem lesznek megelégedve a két vetélkedő városban. Eltalálta. Csak azt remélhetjük, a továbbiak érdekében, hogy velünk együtt a tévé is elégedetlen volt vele.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Becht Rezső:

Megnyitó

Soproni Stöckert Károly szobrászművész és Szarka Árpád festőművész kiállításához

(1974. április 21)

Igen tisztelt művészetbarátok!

Eletünket elmélyíthetjük, szebbé és gazdagabbá tehetjük, ha két síkon élünk: a valóságnak többnyire göröngyös, buktatókkal teli alsó síkján és az alkotó művészek vívódásaitól legyalult, műveikkel díszített felső síkján, a zenének, költészetnek, képzőművészeteknek a képzelet fényeiben fürdő határtalan birodalmában.

Mi ma itt egybegyűltünk, hogy közös sétára induljunk ezen a felső síkon: a két testvérművészetnek, a szobrászatnak és a festészetnek két soproni művész lelkéből fakadt alkotásai által szegélyezett útján.

Sopron képzőművészeti tárlatainak 1974. évi sorát ebben az új tavaszban két, férfikora nyarán, alkotóereje teljében teremtő soproni művésznek: *Soproni Stöckert Károly* szobrászművésznek és *Szarka Árpád* festőművésznek közös kiállítása nyitja meg.

Ebből az alkalomból tisztelettel és szeretettel köszöntöm a megjelenteket: a Pártnak, Sopron Város Tanácsának képviselőit, valamint a jelen kiállítás létrehozóit: a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Sopron Városi Szervezete, a Győr-Sopron megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya és Sopron város Tanácsa VB. Művelődési Osztálya vezetőit, a soproni képzőművészeket, a művészetbarátokat és a két kiállító művészt, akik városuk iránti hálájukat és szeretetüket fejezik ki ezzel a kiállítással.

A művészet — Jean Paul szerint — ugyan nem az élet kenyere, de annak bora. Mielőtt átadnók magunkat a kiállított képek és szobrok élvezetének, a művészet bora lelket derítő mámorának, hadd mutassam be röviden a két művészt és eddigi életműüket.

Soproni Stöckert Károly itt született Sopronban, 1910-ben és már első szemfelnyitásával a faszobrászat búvkörében találta magát, hiszen édesapja jóhírű fafaragómester volt. A fából kibontakozó alakok varázslatában nőtt fel, már iskolás korában

Soproni Stöckert Károly: Táncosnő (1966).
A Budai Vár homlokzata (3 m magas, kőből)

faragott, szobrászkodott és 1929-ben Sopron város ösztöndíjával Münchenbe mehetett az Állami Iparművészeti Iskolára, ahol három évig tanult, majd tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán folytatta 1936-ig *Sidló Ferenc* osztályán, akinek később, 1942–1944-ig tanársegéde is volt. A közbeeső hat esztendő idehaza, Sopronban töltötte. Itt alkotta fafaragású portréit, különféle kompozíciókat, állatplasztikákat, s ezeket, városa iránt érzett hálája jeléül, több kiállításon mutatta be. 1942-ben Budapestre költözött, már ismert és elismert művészként, ahol a Múcsarnokban, a Nemzeti Galériában és másutt nagy sikerrel szerepelt.

Művészi pályája mind magasabbra ívelt, s így az évek folyamán szerte az országban, középületeken, köztereken, díszudvarokon sorban jelennek meg kőbe vésett

Szarka Árpád: Alkony a vitorlás-kikötőben

vagy bronzba öntött művei: Komlón a „*Játszadózó gyerekek*”, a székesfehérvári pályaudvaron az alumíniumból öntött „*Postakocsis*”, a Soproni Ruhagyárban a kőbe faragott „*Delfines kisfiú*”, Kazincbarcikán, az Általános iskola udvarán a bronz „*Játszadózó gidák*”, Győrött a várfalon, Győr 1599-ban történt visszafoglalásának emlékét hirdető *Pálffy Miklós* szobor, a Budai Vár homlokzatán a „*Táncosnő*” kőszobra, Százhalombattán, az új városrészben, az „*Anyja gyermekével*” megkapó szépségű szobra. Még soká folytathatnám a felsorolást *Ady Endre* szobrától *József Attila* nagyatádi szobraig.

Stöckert művészi munkáját mindenkor, a legbensőbb meggyőződés vezérli. Ez az az iránytű, amely távol tartja őt mindennemű keresettségtől, önámítástól, rámutat arra az anyagra és kifejezési formára, amely a művészen felgyulladt képet a leg-tökéletesebben tudja kivetíteni, legyen az az *Aeszkulápiosz*” vagy a „*Táncosnő*” gö-

rög—római szellemű szobra vagy „Jézus születése” nemes gótikát idéző, fából faragott jelenete vagy a modern bronzszobrai fesztű erő.

Stöckert, a szobrász, az egykor eleven fából szabadítja ki művészi lelke erejével a beléje zárt gondolat, *Szarka Árpád*, a festőművész, vászonra vagy papírra rögzíti — nem a földi valóságot, hanem annak „égi mását.” A művész belelégi a világot, hogy újra kilélegezhesse” — írta Ottó Weininger. Ezt teszi Szarka is. Nem „lefestő”, hanem festő.

Szarka Árpád Brailában született 1915-ben, de kora gyermekkorától itt él Sopronban, itt járt iskolába, itt került tanárának, *Soproni Horváth Józsefnek*, a későbbi Munkácsy-díjas festőnek és az egyetemes festészetnek vonzásába. A Képzőművészeti Főiskolát 1938-ban végezte el *Rudnay Gyula* osztályán, de már 1935-ben sikerrel szerepelt a Soproni Képzőművészeti Kör tárlatán. Művészi fejlődését közel tíz esztendőre megszakította a második világháború, a hadifogság és egy ott elszenvedett súlyos baleset évekig tartó gyógyítása. Ezért csak az ötvenes évek végén válhatott újra tevékeny tagjává a Soproni Képzőművészeti Körnek és lehetett a Kör tárlatainak állandó résztvevője. Azóta számos tárlaton szerepelt másutt is, így Győrben, Mosonmagyaróváron, Dunaújvárosban, 1972-ben pedig önálló kiállítása volt Tokajban. Képei sok magánlakásban, a soproni tanácsházán és szerte az országban található. Jelenleg a Soproni Széchenyi István Gimnázium és Szakiskola tanára.

Szarka elsősorban tájképfestő. A tájon belül a víz, rajta a csónak, fölötte felhőkárpit, körülötte a nád és a fűzek titokzatos világa gyűjtja fel leggyakrabban képzeletét, de éppolyan művészi erővel, dús és lélegző színekkel festi a falusi utcát, a soproni udvarokat, és az öreg házakat.

„Minden táj egy-egy lelkiállapot” — írta Frédéric Amiel. Ezeket a lelkiállapotokat képpé tömöríteni, ez a festőnek, a tájképfestőnek feladata. Szarka kedvelt technikája ugyanaz, amely már mesterének, Soproni Horváth Józsefnek is kedvelte volt — az akvarell, a lírikus lelkületű festők technikája. Ebben az üde, lélegző technikában alkotott művek sorban kelnek felfokozott életre a „*Rákpaták Brennbergben*”, az „*Alkony a vitorlásokikötőben*”, a „*Faluvége kánikulában*” vagy az „*Őszi csendélet*” című képeiben. Oket olajképek váltják fel, mint a „*Falak és tetők*”, az „*Üdülőhelyen*”, „*Fertőrákosi részlet*”, vagy az ábrázolt modellek lelkiségét sugárzó portrék, szín- és rótlí-rajzok.

Művei, éppúgy, mint Stöckert szobrai, nem szorulnak tolmácsra, magyarázatra. Maguktól beszélnek, nem rébuszok. Egy világ jobban mondva: egy művészi világszemlélet — választja el őket a mindent túllícitálni akaró „művészeti irányzatok” ama produktumaitól, melyek szemlélésénél *Áprily Lajos* sorai ötlenek fel:

Költők, csodálom halandzsáitok,
de nem értem. S másoknak is titok.

A halandzsaköltőknek a képzőművészetek terén is akadnak rokonaik: halandzsafestők és halandzsaszobrászok, az „épater le bourgeois”, a polgárok meghökkentésére törekvő végletesek. Szarka távol áll ezektől, hiszen ő ugyanaz a szellem, mint Soproni Horváth József, akiről *Sebestyén Ferenc* megemlékezésében azt írta: „A bensőséges érzés művésze. Hűség a festészet ama eszményeihez, melyeket a rohanó kor lázas keresése az új és a legújabb kifejezési mód után túlhaladottnak, konzervatívnak bélyegez.”

Igen — konzervatívnak! De ez a fogalom magába zárja a konzerválás, a tartósítás, a maradandóság fogalmát is.

A meglátottnak vagy megálmódottnak átélése és újjászülése, a mű kimeríthetlensége és közérthetősége emeli művészi alkotás rangjára a festő és a szobrász munkáját.

Stöckert Károly és Szarka Árpád műveire a műalkotás eme jellemzői érvényesek. Ezzel a tudattal szemléljük és szeressük az itt kiállított eddigi életművüket, melynek további gazdag folytatását kívánjuk.

A kiállítást ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

Szabó Jenő:

Gondolatok Szarka Árpád és Soproni Stöckert Károly kiállításáról

Ha Szarka Árpád és Soproni Stöckert Károly kiállításáról leírom néhány gondolatot, ezzel egyáltalán még megkísérelni sem akarom művészetük elemzését. Erre a közös kiállításuk legfeljebb alkalom volna, de nem alap. Inkább azt szeretném, ha a két művész néhány emberi vonatkozását meg tudnám mutatni úgy, ahogyan őket a soproni ember látja.

A soproni Festőterem falán Szarka Árpádnak negyvenhat képe sorakozik a látogató elé. A képeket kiválasztó rendezési elv. bizonyosan nem életművet akart visszatekintően elénk állítani, hiszen a művész korai életszakaszának művei teljesen hiányoznak, a kiállítás képei szinte kizáróan az utóbbi évek termése. Mindez akkor is szembetűnne, ha nem árulnák el a képek évszámait, megmutatják ezt az érett művészre valló kiegyensúlyozott színek és a biztos festésmód érezhető lendülete, utóbbi főképpen a huszonhét akvarellen. Az akvarellek és a kiállítás tizenhét olajképe Szarka Árpádot tájfestőnek mutatnák, a bensőséges táj, a „paysage intime” festőjének. Hogy nem kizáróan az, azt egy leheletes pasztell, a „Feleségem”, egy finom szénrajz, a „Leányfej” és egy gyakorlott kézzel felvázolt rőtli, az „Akt-tanulmány” bizonyítja. A „Feleségem” című pasztell, ha nem is Szarka Árpád életművének, de jelen kiállításának bizonyosan egyik legsikerültebb képe, a művész és a férfi tartózkodóan szemérmes, egyszerűségében szép képvalloása élete társáról. Ez a képe azonban azt is mutatja, hogy Szarka Árpádnak van tehetsége a portréhoz is és csak sajnálhatjuk, hogy az ilyen tárgyú műveiből — mert van belőlük — nem láthatunk többet.

De hiányolom a kiállításról grafikáit is s azok közül is főleg karikatúráit. Bizonyosan nem vagyok egyedül a soproniak között, akik még jól emlékeznek a Kisalföldben megjelent rajzaira, amelyek csípős, igen találó humorukkal mindig valamilyen visszasságot vettek célba. Hirtelenében idézem közülük azt, amelyen napokig derült az egész megye. A szénmizériás időkben jelent meg, amikor a kőszénben sokszor több volt a kő, mint a szén. A rajzon a Tüzip telepének bejáratában megjelenő tűzoltót azzal küldi el az őr, hogy semmi szükség rá, hiszen a telepen nincs gyúlékony anyag... Bizonyosan tudom, hogy érdeklődésre tarthatnának számot Szarka Árpád vázlatkönyvének ama lapjai is, amelyeken ismert soproniakat, írókat, művészeket örökített meg, ha nem is mindig előnyös karakterisztikumaik hangsúlyozásával. Azért is jó lett volna, ha ezekből a grafikákból egy kis válogatás kerül a Festőterem falára, mert aláhúzta volna Szarka Árpád egyéniségének legjellegzetesebb vonását, kedélyének őszinte derűjét.

Mindezek ellenére sem szabad azonban Szarka Árpádot grafikusként beskatulyázni, ez ellen ő maga tiltakoznék a legjobban. Nem grafikus ő még akkor sem, ha kiállított képeinek túlnyomó része akvarell. Ő ugyanis abban az évtizedek óta eldőlni nem tudó vitában, festés vagy grafika-e az akvarell, s amelyben Európa művészei és művészettörténészei valósággal két táborra szakadtak, az Alpoktól délre az akvarell festéslényegűsége, északra pedig rajzszerűsége mellett törve lándzsát — a déliek oldalán áll, mert meggyőződése, hogy az akvarell: festés, a művész „bátor

próbálkozása”, amely feltétlenül biztos tudást igényel, nem enged bizonytalankodást, tétovázást, többszörös átfestést, mint a türelmes, színt színnel takaró olaj.

Mindebből persze nem szabad arra következtetni, mintha az olajjal való festés könnyebb volna az akvarellnél. Szarka Árpád éppen az ellenkezőjét állítja. Bár igaz az, hogy az olaj inkább enged meg töprengést, javítgatást, de a túl sok próbálgatással, változtatással megkínzott vászon el is veszti frissességét. Csak igényes művészek olajképein nem látszik meg a műteremben folytatott küzdelem fáradtsága. Szarka Árpád „Késő délután” és „Reggeli fények”, de még egy sor más olajképének üde frissége mögött hiába keresem a művész küzdelmét eszközeivel, anyagával, témájával, azt ő megtartotta magának, nézőjének csak az eredményt nyújtja.

Szarka Árpádot a festésre a vizuális emóció készíti. A látvány és festői rögzítése közötti cselekvésv folyamat számára intuitív. A reá ható impressziót igyekszik minél gyorsabban rögzíteni, mert nagyon sokszor döntő az első hatás, annak nem szabad elhalványodnia. Ezért a képet legtöbbször egyetlen nekifutással festi meg, akár olaj, akár akvarell. A „Szélcsend”-et, egyik legnagyobb méretű vásznát is egyetlen munkamenetben készítette el. Ezzel a módszerrel kapja meg a kép minden részlete az éppen szükséges hangsúlyt, s így marad meg a látvány egysége a kép egységében. Hogy hányszor kell „nekifutnia” és abban a bizonyos „egy munkamenetben” hányszor torpan meg ecsetje, hányszor kell javítania, arról a képnek mit sem szabad elárulnia. Nem könnyű a festő művésze. Lendület és megfontolás, hajsz és gondosság ellentéteiben alkot — és hányszor nem kapja meg azt, amit a tárlat látogatói összegyűjtve látnak: a sikerült alkotás kielégítő örömét.

Sok vall arra, hogy Szarka Árpádban vannak impresszionista vonások. Ezt azonban ő maga nem ismeri el, már csak azért sem, mert szerinte a magyarok nem is tudnak impresszionisták lenni, túl vastokok, erőteljesek, hogysem vászonra tudnák tenni a nagy franciák, Manet, Monet, Degas kifinomult, légies lebegését.

A művésznek ezt a megállapítását viszont kiállításának nem is egy képe cáfolja meg. Azok, amelyeken a valódi biztos megválasztásával nagyon mély távlatokat tud velünk elhíttetni (példaképpen csak a „Sétány” című képét említem). De cáfolata „Feleségem” című pasztellje is. Erről a képéről szinte teljesen hiányzik a rajz vonala és a test szobrászi formája. Mindezek pedig az impresszionista festés stílusjegyei.

Szarka Árpádot a festés útján Soproni Horváth József indította el, a budapesti Képzőművészeti Főiskolán pedig — nem éppen szerencsésen — Rudnay Gyula tanítványa lett. Horváth József az akvarell egymás mellé tett színfoltjait szinte elképzelhetetlen virtuozitással mossa össze, egymásba olvadó színei valószínűtlen sejtelmességgel alakulnak képpé. Rudnay Gyulát a nehéz, súlyos színek, a feketék és fehérek kiáltó ellentéte jellemzi. Szarka Árpádhoz első mesterének, Soproni Horváth Józsefnek festésmódja, festői látása, életszemlélete állt közelebb. Bár Rudnay Gyulát ma is igazi nagy művésznek tartja, akitől nagyon sokat tanult s akire még ma is hálás emlékezettel gondol, de nem csupán színeivel, hanem elégikus, multat idéző képeivel sem tud együtt érezni. Ő más egyéniség, más kedélyű ember — mégis nehezen szabadult fel hatása alól. Az segítette hozzá, hogy rákapott a pasztellre, s az nem bírja meg a nehéz, súlyos színeket.

Mindezek ellenére azonban úgy érzem, hogy Szarka Árpád még ma sem vetkezte le véglegesen Rudnay Gyula hatását. Szinte jelképesnek látom, ha akvarelljeinek némely helyén egy sejtelmes finomsággal elmosott szín közepébe egy keményebb másik vág bele, mintha még most is a második mester hatása vívódna az elsővel. Persze ez csupán feltételezés, a művészt az évek során számtalan hatás éri. A hatások nehezen jutnak szintézisbe, s ha eljutottak, újabbak kavargják fel: a művész sohasem alkot gondtalanul, önmagával elégedetten. A vérbeli festő folytonos elégedetlenségével keresi önmaga útját.

Szarka Árpádot évtizedekkel ezelőtt sokszor megrótták festőkollégák, barátok, kritikusok azért, hogy képein túl sok a zöld, hogy olyan „spenótosan” fest. Azóta persze bizonyosan van benne a zöld iránt gátlás, tudatosan kerül a halmozását, de

véglegesen nem tudott megszabadulni a szín misztikus vonzásától. Csak gondoljunk a „Rák patak” zöld lombokon átszűrődő zöld fényekre, a „Késő délután” vízben újrászülető zöldjeire, vagy a „Békanyál” bársonyosan lágyzöld vizeitől a lombok keményebb zöldjéig terjedő zöldek színskálájára. Szinte megszámlálhatatlan, hányféle zöld van ezeken a képeken.

Amikor a zsűrízők válogatták képeit és ő némelyiket visszavette a kiválogatotak közül azzal, hogy túl sok lesz a zöld, az egyik zsűrítóg rácsodálkozott: miért volna az baj? Sőt éppen az volna hallatlanul érdekes, ha egy „zöld” kiállítást válogathatnánk össze a Szarka-képekből.

Pszichológusok megállapítása szerint a zöld nemcsak szemet, hanem kedélyt is nyugtat, ezért olyan gyakori a munkatermekben. A neves soproni festő, Ágoston Ernő már évtizedekkel ezelőtt rájött erre, már akkor mondogatta, hogy műtermében kifáradva rendszeresen az erdőbe jár ki „zöldet” nézni és ez kedélyét is felüdíti. Ezért hiszem, hogy Szarka Árpád derűje és zöldekhez való vonzódása között bizonyosan van kapcsolat.

A kiállítás vendégkönyvének egyik helyén ez olvasható: „A közelmúlt legszebb kiállítását láttuk. Értéke, hogy minden magyarázat nélkül érthető, az egyszerű emberek és széles néprétegek fognak még sokáig gyönyörködni a két művész alkotásában”. Egy másik lapon: „Jól éreztem magamat ezen a tárlaton. Ez ma nem is olyan kis dolog!”

A bejegyzések arra céloznak, hogy Szarka Árpád nem utánoz divatos mai áramlatokat, hanem hagyományos stílusban fest s ezért őt egyes kritikusok nem tartják modernnek.

Bizonyos, hogy Szarka Árpád nem akar fejből burjánzó almafaággal, profiliból kikandikáló szempárral (ez éppenséggel nem új, mert már Olaf Gulbransson is említ rajzos önéletrajzában, hogy első rajzainak egyike két szemű profilkép volt) vagy az abszurd, az absztrakt, a valóságon kívüli, esetleg felüli megfestésével meghökkeníteni. Teljességgel hiányzik belőle a mai modernnek túlzott öntudata, lármás nagyképűsége, handabandázó nyüzsgése. Évtizedek óta ismerem és valahogy mindig úgy látom őt, amint szerényen, csendesen ott áll a kép szélén, kis mosollyal mutatva arra, amit láttatni akar és ettől valahogyan az is mosolyog, amit mutat.

Egyszerűen nem igaz az, amit sajátmagáról állít, hogy tudniillik csak az értékes látvány átadása festésének célja. Ha így volna, akkor csak azt festené meg, amit lát, de ő többet visz vásznaira, rajzlapjaira: azt is, amit érez. Ettől mosolyognak képei.

Hartmuth von Hentig „Kunst als Ärgernis” (Merkur, 1974/311. szám, Ernst Klett Verlag, Stuttgart) című tanulmányában a művészeti nevelés csödjéről ír, nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy eljöhön az idő, amikor az iskolákban megszüntetik majd a művészet oktatását, hiszen racionális haszna úgysem mutatható ki. A művészet oktatását majd esetleg „vizuális kommunikáció” címmel egy másik tantárgy helyettesíti.

Ha a Festőterem tavaszi napfényben zsi bongó fiatal tárlatlátogatóinak csoportjait nézem, nem tudom osztani Hentig borúlátását. Inkább Garaudy gondolata jut eszembe, aki a műalkotás szellemi tökéletességéhez az értékelő-értelmező embert is hozzátartozónak véli, szerinte a műalkotás az őt befogadó ember értelmezésével, értékelésével válik teljessé.

A fiatalok egyike távozás előtt ír a vendégkönyvbe. Ezt írta: „A tanár úr derűt, biztosságot sugárzó egyénisége, amely minket is nyugodt, derűs életszemléletre tanított, képeim is megnyilatkozik”. A fiatalember nem írta oda a nevét, a hízelgésnek még a látszatát is kerülni akarta.

Nem tudom, hány korosztályt oktatott Szarka Árpád rajzra, a szép megismerésére, a művészet befogadására, de gondolom, az éveket akár évtizedekkel is mérhetjük. A névtelen tanítványnak a kiállítás hatását tükröző spontán sorai Szarka Árpád művészetpedagógiájának legszebb igazolása. Nálunk bizonyosan nincs ok Hentig borúlátására.

Mint már évszázadok óta, a művészet ma is vajudik. Formáit szétrombolják, sőt néha még létezését is kétségbevonják, mindez azonban legtöbbször csak azt eredményezi, hogy az irányzatok szaporodnak meg eggyel-kettővel. Hentig már említett tanulmányában így kategorizálja őket: a modernek, akiket senki sem ért meg, a pop-art, amelynek alkotásai hétköznapiak, megvásárolhatók, mindenki számára hozzáférhetőek, egyszerű piaci áruk, az anti-művészet, amely tudatosan utasít el mindenféle meghatározási kísérletet és az elkötelezett művészet, amely leplezetlenül követ politikai célokat.

Vallatom Szarka Árpádot, ő melyikbe sorolná be magát. Nem gondolkodik, kapásból válaszol, látszik, hogy ezt már régen tisztázta magában: „Minden alkotás tiszt-

Soproni Stöckert Károly: Kiscsikó (1968). A művész tulajdonában (42 cm magas, körtefából)

teletre méltó, ha belső meggyőződésből fakad”. Az igazi, a művészi alkotás első és nélkülözhetetlen feltétele az őszinteség és becsületesség. Divatos áramlatok, irányzatok meggyőződés nélkül való követése éppen ebbe az alapfeltételbe ütközik s azért az ilyen előbb-utóbb lelepleződik, viszont az őszinte, a becsületes alkotás végül is megtalálja helyét a nyilvánosság előtt.

Példaképpen a kiállítási katalógus címlapján is szereplő „Oszi csendélet”-ét említi. Ezt a képét két vagy három tárlatról is kizsúrízték, mert akkor éppen egy olyan irányzat járta, amelybe az „Oszi csendélet” nem volt besorolható, noha nála jóval kisebb kvalitású képeket elfogadtak. Aztán akadt egyszer egy hozzáértő, akinek még gerince is volt, aki meglátta a képen a látásélmény őszinteségét, a látott szépség megláttatására való becsületes törekvést, s a kép végre nyilvánosság elé kerülhetett. A tárlatlátogatóknak tetszett, ma a Tanácsházán függ, a város vette meg.

Ha egy-egy Szarka Árpád-kép igazi hatását sokszor csak a terem másik végéből veszi észre a szemlélő, Soproni Stöckert Károly kis méretű szobrai arra készítetik, hogy intim közelségbe, bizalmas négy szemközti seregbe kerüljön velük, mert csak akkor árulják el a részleteket, a mozdulat, a kifejezés kicsinységében is teljes szépségét.

Soproni Stöckert Károlyt nem ismerik annyira Sopronban, mint Szarka Árpádot, ennek oka nemcsak az, hogy az előbbi évek óta távol van Soprontól, része van benne a művészeti ágnak is, amelyben dolgozik. Szobrai szerte az ország terein, utcáin állanak, Sopronban csak a Ruhagyár udvarán van alkotása, a „Delfines fiú” és a kurucdombi templomban két fafaragása (az egyik asszisi Szent Ferenc), utóbbiak ifjúkori munkái, s ha portrészobrai között fel is tűnik egy-egy soproni fej, mint Becht Rezsőé,

Szarka Árpád: Faluvége kánikulában

kiállított műveinek javarésze nem tárgyak, hanem inkább alkotójuk személye révén kapcsolódik a városhoz, tehát a viszony természetesen nem olyan szoros, mint a Szarka Árpádhoz fűződő, akinek képein minduntalan közös ismerős tűnik fel: egy-egy soproni ház, utca- vagy tájrészlet.

A néző adózó tisztelettel áll meg a Budapesten is hűséges soproninak megmaradt, országosan ismert alkotó művei előtt. Sopron városának egykori ösztöndíjasa, egy, az évszázadok fiataljainak sorából, akit a város, a soproni polgár haladó gondolkodása tudáshoz, tökéletesedéshez segített, és aki ezt egész élete során adósságnak érzi, amellyel szülővárosának tartozik és ezért állítja oda szobrait a patrónus város elé, amelynek polgára már eleve feltámadt rokonszenvvel veszi őket élménybirtokába. Soproni Stöckert Károly még ma sem halványuló hálával beszél a város akkori vezetőségének, Thurner Mihálynak, Heimler Károlynak valósággal atyai gondoskodásáról, amellyel művészi útját egyengették.

Bár első látásra úgy tűnik, nem szerencsés a két kiállító műveinek, a halvány akvarelleknek és erőteljes szobroknak, nagy vásznaknak és kis alakoknak párosítása, a kiállítás mégis egységes hatást kelt, azzá teszi főképpen a két művész alkotói rokonsága. Soproni Stöckert Károly is őszinte, becsületes művész, aki nem tud és nem is akar idegen irányzatok álarcában „korszerűsködni”. Művészi hitvallása, hogy csak eszközei maradéktalan birtokában fogjon a művész az alkotáshoz s ez szakadatlan, egész életét végigkísérő kemény munkát jelent. Soproni Stöckert Károly számára ez már igen korán, az apai fafaragóműhelyben kezdődött, amelynek a nagy létszámú családot kellett eltartania s a nincstelenség már a serdülő gyermek kezébe kényszerítette a vésőt. Az asztalosok részére sorozatban készített bútorfaragványokon megtanulta a fafaragás elemeit, olyan jól, hogy a müncheni faszobrász iskola tanára alig akarta egy félév után elengedni, amikor tudása szélesítésére átiratkozott az Állami Iparművészeti Iskolába, ahová eredetileg is készülődött Sopronból.

Felfedeztetését is egy fiatalkori fafaragványának köszönheti, amelyen a Trianon utáni ország nyomorúságát ábrázolta jelképes alakokkal. Általában a fafaragás végigkísérte egész pályáján. A fafaragás azonban konzervatív műfaj, ott, ahol napjainkban is erősen dívik, Bajorországban és Tirolban, túlnyomórészt még jelenleg is vallásos tárgyú, s legjobb művelőinek alkotásain még ma is a gótika stílusjegyei fedezhetők fel. Mindez azért jegyzendő meg, mert Soproni Stöckert Károly művészetében is hiányolta egy-két kötődésközdő kritikusz az új út keresését, annak ellenére, hogy ő sem problémátlan, elégedett alkotó, az ő keresése azonban belső, minden új alkotással újból feltámadó és megoldandó és ennek ellenére is csak beható szemlélet árulja el, mennyi próbálkozás, töprengés, alkotói gond van a sima formák, a szinte eszköztelenné egyszerűsített előadásmód mögött. Ha a művész a tömegekhez akar szólni, akkor szépen és érthetően kell beszélnie, mondja. Ezt kérte tőle Százhalombatta városi tanácsa is, ahová legújabb, „Anyá, gyermekével” című szobra kerül: olyan szobrot alkosson, amelyet jóérzéssel nézhetnek meg a leendő kismamák is.

Soproni Stöckert Károly fejlődésének útja folyamatosabb, egyenletesebb, mint kiállító festő-társáé. Ő a müncheni Állami Iparművészeti Iskola elvégzése után a budapesti Képzőművészeti Főiskolára került. A felvételi vizsgán mintázott leányfeje láttán Sidló Ferenc még a vizsga befejezése előtt, megelőzve a hivatalos eredményhirdetést, jelezte, hogy szívesen látná osztályán. Az így kezdődött kapcsolat igen gyümölcsöző volt Soproni Stöckert Károly számára, s ha tanítvány lényegében nem tért le mestere útjáról, jó úton járt, mert így jutott el a budai vár homlokzatán a „Táncosnő” majdnem lepeltelen, a táncba lendülő női test nemes formáit oly gyönyögeden feltáró művéig.

Ha Soproni Stöckert Károlynak szülővárosában olyan kevés alkotása van, ebben nem ő a hibás. Évtizedek óta üresen áll a Lenin körúton a várost fenntartó polgár és az azt védő katona tervezett szobrának alapjata. Ha forgalmi megfontolások nem is engedik meg, hogy a szobrokat oda állítsák fel, gondolatukat nem volna szabad elvetni. Milyen szép volna, ha a város hűséges fia faraghatná meg éppen a hetedik centenáriumra a Villa Lwer, a Lövér falu kemény határvédőjét, akit a királyi parancs kényszerített be a város falai közé, polgár-katonának. Molnár Gyula a negyvenes években már egyszer megmintázta a nyilazó lövér szobrát a Lövér-szálló elé, de az a háború forgatagában eltűnt. Soproni Stöckert Károly révén ihletett alkotó kezéből születhetne meg ismét. Az Egészségügyi Szakiskola udvarának kietlenségét is művészien oldaná fel az „Aesculapios”-a vagy akár „Hygiene”-je. És még hány szobrának lenne helye a városban, ha egyszer már arra is gondolnánk, hogy a jövő század sopronijára ne csupán lakótömböket hagyjunk!

A művészetben erős kollektív szervező erő rejtőzik. A történelem közelmúltjának sorozatos rengései alapjában rázták meg a várost. Az évszázadok során kialakult várostudat, a soproni polgár büszkesége városára ma már szinte csak elszórt nyomokban található meg.

Ezért örültem annak, hogy a kiállítás vendégkönyvében ilyen mondatokkal találkozom: „Büszkék vagyunk a két soproni művészre”, „Büszkék vagyunk arra, hogy a két művész soproni”.

Úgy érzem, hogy ez a büszkeség a megújuló kollektív soproni öntudat jele.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Papp István:

**Munkásmozgalomtörténeti lexikon. Budapest,
Kossuth Könyvkiadó, 1972, 638 lap**

A Párttörténeti Intézetben folyó kutatás egyik leghasznosabb eredménye ez a lexikon, amely nagy számú szerző és lektor, 7 tagú szerkesztő bizottság (vezetője: Vass Henrik) több éves munkájának eredménye.

Az 1948-ban alapított Párttörténeti (Munkásmozgalmi) Intézet az elmúlt negyedszázad alatt az intézményes munkásmozgalmi kutatások hazai bázisává fejlődött. Kiemelkedő kiadványok sokaságát publikálta (pl. válogatott munkásmozgalom-történeti dokumentumok 14 kötetben, 3 kötetes párttörténeti kézikönyv) és eredményesen segítette a helyi munkásmozgalom történetének kutatóit. (Az Intézet 25 éves tevékenységéről elemző áttekintés olvasható: Párttörténeti Közlemények, 1973. 3. szám. 3—18.)

Ez a nemzetközileg is ritkaságnak számító népszerű-tudományos kiadvány a hazai és egyetemes munkásmozgalom 130 éves fejlődését ismerteti enciklopédikus tömörséggel. A szócikkek száma 3200 felett van. Ebből 1750 nemzetközi, 1100 magyar, 350 elméleti-történelmi tárgyú — 1970 végéig lezárta — ismeretanyagot nyújt.

Megelégedéssel olvashatjuk a lexikonban a soproni (városi és megyei) vonatkozású címszavakat: több helyen az új adatok olvasásának örömeivel, egy-két helyen viszont hiányérzettel. Említsünk néhány konkrét példát! Bors László (74. p.) életútjának soproni szakaszából hiányzik a „Soproni Tükör” című kommunista lap szerkesztésének említése. Helytörténetírásunk tisztázta már, hogy Borsnak az említett lapban több értékes és politikailag is érettnak mondható írása jelent meg a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása előtti hetekben. Gergely Sándor (176. p.) kommunista író Sopronkeresztúron, 1896-ban született. Irlinger Antal (213. p.) a szocialista munkásmozgalom korai szakaszának úttörője 1842-ben Sopronban született. Szülei soproni németek voltak, itt járt iskolába és tanulta ki a betűszedést. Irlinger 1869-ben az Általános Munkásegylet alelnöke, 1871—72-ben a „hűtlenségi per” fővádlottja, a hazai szocialista munkássajtó (magyar és német nyelvű) vezető egyénisége. Tartalmas szócikkek ismertetik Kellner Sándor (252. p.) és Pataki Ferenc (458. p.) életútját.

Hiányoznak a lexikonból az Entzbruder Dezső, Salzberger Sándor, Knapp Gábor és Ferenczi János tevékenységét ismertető szócikkek. Különösen a két utóbbi név kihagyása kifogásolható, hiszen Knapp és Ferenczi munkásmozgalmi vezetői tevékenysége időben tartós, hatásában maradandó volt; tagjai voltak országos vezetőszerveknek is. Ugyanez vonatkozik Bajcsy-Zsilinszky Endréről, aki élete végén nemcsak közel került a munkásmozgalomhoz, hanem az antifasiszta forradalmi mozgalom vezéregyénisége lett 1944 végén.

Bizonyára sokat forgatott kézikönyve, segítőtársa lesz ez a lexikon mindazoknak, akik helytörténeti kutatással, ismeretterjesztéssel, oktatással foglalkoznak. Kívánatos, hogy az esetleges újabb kiadásnál bibliográfiai adatokkal és illusztrációkkal gazdagodjék az egyes szócikkek anyaga.

Viga Gyula:

Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője;

Bökönyi Sándor: A temető állatsontanyagának vizsgálata.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 7—116, 117—130 lap + 37 ábra + 36 tábla + 6 ábra

A munka a „*Fontes Archaeologici Hungariae*” sorozat köteteként jelent meg. A sorozat kötetei olyan újkeletű magyarországi ásatásokkal foglalkoznak, amelyek további kutatás tárgyául szolgálhatnak, s beszámolnak egy-egy konkrét leletanyagról.

E kötet a Sopronkőhida és Tómalom közötti ún. Teich-dűlőben talált IX. századi temető és telep anyagát közli. (A temető első tizenegy sírját Szőke Béla 1951-ben már feltárta és az akkori ásatásról a Soproni Szemlében beszámolt (IX. századi sírok Sopronkőhidán SSz. 1955, (3—4. sz.) 55—68.). A temető feltárása 1956—60 között folyamatosan haladt, összesen 145 sírt tártak fel. A munka bevezetőjében Török Gyula a Szőke Béla által feltárt sírok anyagát is közli.

A kötet első fejezete a tervszerűen feltárt sírok leírása. A következő fejezetben közli a szerző a leletanyaggal kapcsolatos megfigyeléseit. A temető három nagycsaládi egységet zár magába és három generáción keresztül tartó folyamatos temetkezést tükröz. A halottakat ácsolt, szög nélküli koporsókban temették el. Különösen figyelmet érdemelnek azok a sírok, ahol a koporsóra szarvasmarha (egy esetben juh) koponyáját helyezték. A szarvasmarha „maszk” az egykori pogány emberek hitéletében nagy szerepet játszhatott, sőt a sopronkőhidai temető tanúsága szerint a nallotti kultuszban, a túlvilági „életbe” való indításnál is megtartotta jelentős szerepét. A koporsókra helyezett állatmaszkkal a túlvilágra akarhatták biztosítani az állatös segítségével. Eddig egyetlen korabeli temetőből sem kerültek elő ilyen nagy számban ilyen „állatmaszkos” sírok, mint Sopronkőhida temetőjéből.

A leletanyagban jelentős a kerámia. Az edénytípusok a IX. századi Nyugat-Pannónia fazekasainak kézi korongon készített munkái. Az előkerült leletek rávilágítanak a kor fegyvereire, a nők és férfiak felszerelési tárgyaira és eszközeire. Külön figyelmet érdemel egy szarvasagancsból készített háromágú „sótartó”, amely egy „lándzsás harcos” — valószínűleg nagycsaládfő — sírjából került elő. A tárgyon a vegyvizsgálat már nem tudta a só nyomát kimutatni, de a belső felület elváltozása a szerző szerint a sótól van, ezért a tárgyat sótartónak nevezi. A sótartó stilizált életfát ábrázol, amely felé szarvasmarha-maszkba bújtatott táltos lovak fordulnak. A külföldi leletekre hivatkozva a szerző feltételezi, hogy „gazdagabb vagy gondosabb temetést érdemlő férfiak és jelentősebb telepen, városban, várbán lakott előkelőbbek egy részének halotti felszereléséhez tartozott a díszes sótartók.” „A sopronkőhidai sótartóval temetett férfi vezetője, talán pogány papja, »sámánja« lehetett kis közösségének.”

A leletanyag alapján Török Gyula megállapítja, hogy a temetőbe a frankok szolgálatába szegődött népesség temetkezett, akiknek a felszerelése megegyezik a frankok keleti határa mentén használt felszereléssel, de kimutathatók rajta az avar hagyományok és avar kapcsolatok is.

Az utolsó fejezetben a szerző összefoglalja eredményeit és tapasztalatait. Megállapítja, hogy a temetőbe való temetkezés a IX. században történt, amíg a honfoglaló magyarság el nem foglalta a szóban forgó területet. Bebizonyítja, hogy a temetkezők utódait a honfoglaló magyarság szorította ki a mai Ausztria területére. A sírokból előkerült fegyverek a frank—bajor főhatóságot, az ékszer a karantán-szláv vidékkel tartott kapcsolatot, a szarvasmarha-maszkos koporsók pedig az avar etnikum jelenlétét bizonyítják.

A temető embertani vizsgálatát Nemeskéri János végzi. Már most megállapítható, hogy a IX. században két különböző koponyatípusú nagycsalád került össze Sopronkőhidán, s itt három nagycsaláddá tagolódva népesítették be a temetőt.

A kötet második részében Bökönyi Sándor írja le a temető állatcsontanyagának vizsgálatát során szerzett megfigyeléseit. A temető 51 sírjából kerültek elő állatcsontok, ezek négy háziállatot képviselnek: szarvasmarha, juh, sertés, tyúk. Szerinte a juh és a szarvasmarha agykoponya-részletek nem tekinthetők ételmaradéknak, hanem — Török Gyula véleményét igazolva — kultikus funkcióval bírhattak. Ugyanilyen funkciójuk lehetett az egyes sírokba egészben elhelyezett tyúkoknak is. A szarvasmarha-koponyarészletek rövid szarvú, primitív marhától származnak (Brachyceros-csoport), a juh koponyarészlete ősi parlagi faj hímjétől származik. A tyúkok szintén kistestű, primitív fajtát képviselnek.

A kötet jelentős lépést jelent a IX. századi avar-magyar időszak kérdéseinek tisztázásában. Jelentőségét növeli, hogy segítségével az eddigieknél pontosabban meg lehet határozni a nagy avar temetők IX. századi korszakait, a X. századi magyar anyaggal összevetve világosabb képet ad az avar-magyar kontinuitás mértékéről.

A kötet — tekintettel a pogány hitvilág újabb tárgyi emlékeinek közlésére és néhány, az Árpád-korba is átnyúló kultikus szokásra (pl. kakas eltemetése) — az etnográfusok részéről is érdeklődésre tarthat számot.

A kötet értékét emelik a fényképek és a rajzok. Török Gyula tanulmányát angol nyelvű összefoglalás egészíti ki.

Mollay Károly:

H. Takács Marianna: Magyarországí udvarházak és kastélyok (XVI–XVII. század). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, 285 lap + 202 kép

A könyv alcímében megadott időszak, pontosabban a mohácsi vész (1526) és a Rákóczi-szabadságharc leverése (1711) közötti időszak művészettörténeti kutatásunkban — a szerző szerint — nem részesült jelentőségének megfelelő figyelemben. Vonatkozik ez különösen a középnemesség későreneszánsz vagy korabarrokk stílusban épített vagy átépített udvarházaira, amelyeknek a szerző szerint a török időkben védelmi szerepük is volt. Építésük és korszerűsítésük, főleg a XVI. században szükségesség, száz évvel később már „kevélykedés”, azaz pompaszeretet, ahogy Bethlen Miklós Önéletrészében (1708–1710) megállapítja. Könyvünk szerzője tanulságosan mutat rá arra, hogy a középnemességnek még a XVII. században is engedélyre volt szüksége kőből épített udvarházak létesítésére, még inkább megerősítésére, holott a városi polgárság már a XV. században építhetett kőházakat. A szerző külön fejezeteket szentel a korabeli Felvidék, Erdély és Nyugat-Magyarország építészetének, elemzi e tájegységek stílusa közötti különbségeket, indokolja e különbségeket az építetők és az építők személyével is. Nyugat-Magyarországra a XVI. század 40-es éveit tájázja a későreneszánsz, azután az osztrák korabarrokk stílus lesz jellemző, de anakronizmusnak hat, ha az építőmesterek között burgenlandiakat (22. lap) is említ, hiszen ezek akkor ugyancsak nyugat-magyarországiak.

„A nyugat-magyarországi építkezések legbiztosabb és legbőségebb forrása mindmáig a Nádasdy család levéltára” — olvassuk a Nyugat-Magyarországról szóló fejezetben (146). A szerző ezt a forrást dicséretes módon ki is használja. Ha majd a Fraknón (ma: Forchtenstein) őrzött Esterházy-levéltár hozzáférhetővé válik, bizonyára a művészettörténet számára is számos adat kerül napvilágra. A Nyugat-Magyarországról szóló fejezetben az előbbi állításnak megfelelően a Nádasdyak sárvári várát, sopronkeresztúri (ma: Deutschkreutz) kastélyát, fertőszentmiklósi udvarházát, kapuvári várkastélyát, pápai várát, továbbá Kanizsa várát, Egervár várkastélyát, a devcséri kúriát, a lakompaki (ma: Lackenbach) és a kaboldi (ma: Kobersdorf), a köpcsenyi (ma: Kittsee) és a lánzséri (ma: Landsee) kastélyt, a nagyhöflányi (ma:

Grosshöflein) kúria építkezéséhez szolgált új levéltári adatokat. Ismerteti ugyan-csak új levéltári adatok alapján a Batthyányak építkezéseit (Németújvár—Güssing, Dobrafalva—Dobersdorf, Bozsok, Körmend, Szarvaskend); a győri püspök szombat-helyi várkastélyát, fertőrákosi kastélyát. Ezek az építkezések középkori alapokon folynak a XVI. és a XVII. században, tehát átépítéseknek tekintendők. Feltűnő, hogy ezek kivétel nélkül főúri építkezések. A kisebb nemesi családok építkezései közül csak a Vas megyei Mesteri kastélyát említi a szerző. „Egyébként azonban a kisebb nemesi családok udvarházépítkezéseiről a XVI. század második feléből nemigen van hírünk” — írja. Sopron vármegye esetében ez mindenesetre nem így van. A részleteket helytörténeti kutatásunknak kell majd még kidolgoznia, itt csupán néhány példára szorítkozunk. A mihályi kastély (ma iskola) Révay Péter (1568—1622) munkája szerint a Ládonyi családé volt: még ma is, az átépített épületben láthatók a gótikus részletek és éppen a szerző szerint is a reneszánsz udvarházakra és kastélyokra jellemző sarokbástya (vö. Csatkai—Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956°, 559; Mollay, Karl: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin 1439—1440. Wien, 1971, 87). Persze nem mindegyik középnemes vagy kisnemes családnak volt ilyen kastélya, kúriája. Ha a szerző használta volna például Házi Jenőnek „XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából” (Sopron, 1928) című forráskiadványát, máris újabb adatokat kaphatott volna, nem beszélve a soproni levéltár még kiadatlan anyagáról. 1585-ben például Joó Balázsnak Kiscenken lakó özvegye kéri a soproni tanácsot, hogy a városban a maga és fiai számára házat vehessen, „Mert noha Kys Czenken uagion ualamaŷ maiorochkam, mŷnd az által nem külömben tartom, mint ha ualahol magan egŷ mezősegen uolna, hol engem, chiaik ket uagy harom emberis, mŷnd az keues erőtlen hazamepeuel egglöth, megh ölhette es fozthatna” (I. h. 147). Tudunk építkező nemesekről is. 1561-ben Pinnyéről Zalay Péter özvegye Pinnyey Katalin kéri a soproni tanácsot, „adna kegelmeteok az kegelmetek erdeŷben wag' tŷzen hatt zeker wezzeot az en hazam zyksegere” (a tanács 8 szekérre valót engedélyezett. I. h. 30). 1583-ban pedig Lozsról Viczay György írja a soproni tanácsnak: „walamŷ hazakath kezthem epewthenŷ, fa nekwl kedig'h ighen ssewkelkedem, Merth arra walo erdeóm nynchen. Mynekokaerth kerem kegelmeteket mynt byzodalmas wraymat es zomzedŷmat hogj kegelmetek walamŷ hwz ssekerre walo gherendakal megh seghythenne” (I. h. 130). A Sopron vármegyei kis-és középnemesek jórésze ekkor tehát még fával építkezett.

A XVII. század közepéig épült vagy átépült udvarházak, kastélyok közül a szerző tárgyalja a marcaltői, a bozsoki, széchénykúti, pinkafői (ma: Pinkafeld) és a rakisányi (magyarul: battyanfalvi) kastélyt, a rohonci (ma: Rechnitz) és a fraknói várkastélyt. A század 40-es éveiben a Bécshez közel eső területeken a királyi szolgálatban álló főnemesség szakít a reneszánsz művészet hagyományaival és „a nyugtalan, csapongó, pompa- és fényüzésszerető, mindent egy központi gondolatnak alárendelő barokk művészet felé fordult” (163. lap). A reneszánsz művészet pártolása főuraink-nál a XV—XVI. század fordulójától figyelhető meg. Sopronban ugyanebből az időből, 1510 tájáról való az első reneszánsz emlék (vö. Balogh Jolán: SSz. 1962, 144), a barokk felé való fordulás viszont már a XVII. század elején a soproni írásbeliségben, majd a zenében és az építészetben is megnyilvánul. Faut Márk, a városnak a wittenbergi egyetemét végzett első krónikása saját korának, főleg az 1615—1616. évek építészeti tevékenységéről ugyanazt a „kevélykedést” állapítja meg, mint 100 évvel később a már említett Bethlen Miklós: „Dise Zwei Jahr sein Bau Jahr, dan schier iederman, der gellt hat gehabt, hat müessen anfangen heuser Zu baun, dan Maistes thails auss vber mueth, Pracht, Trotz”.

Takács Marianna könyvének értékes kiegészítése az „Adattár” a már említett levéltári adatokkal. Ebben Szentmiklóst (Nádasdy Tamás udvarháza) a Zala megyei Miklósfalvával azonosítja (216. lap), holott a feldolgozásban (150. lap) Kapuvár közelében keresi. Ez csak a Sopron vármegyei Fertőszentmiklós lehet, amelyet Nádasdy Tamás felesége révén még a Kanizsaiaktól örökölt. A könyv értékét emeli a nagy számú fényképfelvétel, alaprajz és rajz közlése is. Takács Marianna könyve az orszá-

gos áttekintésen túl hasznos ösztönzésül szolgálhat a tárgyalt területek helytörténetírása számára is. A helytörténetírás feladata marad, hogy az országos áttekintésből szükségképpen kimaradt és a szerzőnek fel nem róható hiányokat további részletkutatásokkal kitöltse.

V. Kovács Sándor:

Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631 Sopron, 1972, 142 lap (A Soproni Szemle Kiadványai. Új sorozat 6. sz.)

Ezt a könyvet csak Kovács József László írhatta meg. Predesztinálta őt erre a feladatra több körülmény: évek óta szívósan végzett Lackner-kutatásai, filológusi felkészültsége és nem utolsó sorban soproni származása. Igaz ugyan, hogy Lackner Kristóf közéleti és irodalmi munkássága régóta foglalkoztatja a kutatókat és a legfrissebb marxista szintézisek tükrében korántsem lehet elfeledett humanistának tekinteni, mégis Kovács vállalkozása szükséges és bizony nem könnyű feladat volt.

Mindjárt a munka kezdetén kiderült például, hogy a monografikus igény teljesége egész sor elvégzetlen vagy eddig föl sem ismert feladattal állította szembe: tisztázni kellett számos biográfiai részletet (12–14. l.), körképet kellett adnia a XVI–XVII. század fordulójának soproni szellemi életéről (35–40. l.) s átfogó jellemzést nyújtania az európai emblematikáról (67–87. l.), és mindezt azért, hogy végső soron kulcsot szolgáltasson Lackner életművének megértéséhez.

Mivel Kovács számára ennyi és ennyiféle előmunkát nem állott rendelkezésre, a szakirodalom lelkiismeretes felhasználása mellett vissza kellett térnie a kézirat-tári, levéltári forrásokig. Csak ezután kerülhetett sor az új eredményekben bővelkedő szintézis megalkotására, Lackner eszmevilágának jól sikerült, lakonikusságában is sokatmondó bemutatására.

A pályaképnek — nagyon helyesen — két súlypontja van, a korrajz és az életpálya hangsúlya megoszlik Lackner közéleti tevékenysége és irodalmi munkássága között. Legfeljebb azon lehetne elgondolkodni, vajon a szerző nem billenti-e meg az egyensúlyt a politikai-morális államelméleti munkák és drámaírás között indokolatlanul az utóbbi javára. De így is fenntartás nélkül el kell ismernünk, hogy Kovács különösen nagy munkát végzett irodalomtörténeti vonatkozásban.

Lackner politikaelméleti műveinek domináns vonásait ő rokonítja plauzibilis érveléssel Machiavelli irányába (106–107. l), oratori stílusát itt látjuk első ízben „helyére téve” a manierista stílusjegyek alapján, igazolva ezzel a szakirodalom korábbi felfogását Lackner újsztoicizmusáról (109–111. l). A retorikus latin művek méltatása mellett joggal mutat rá Kovács az *Aphorismi politici* műfaji és eszmei hovatartozásának gondos mérlegelést igénylő vizsgálatára (112–115. l).

Miként a manierista és korabarokk művek általában, Lackner alkotásai sem közvetlenül a reneszánsz világosság eredményeire épülnek rá teljes egészükben, hanem visszanyúlnak a középkori misztika látomásainak devóciós eszme- és formavilágáig. Lackner aforizmáinak modernsége tehát nem zárja ki — hangsúlyozza helyesen a szerző —, hanem egyenesen feltételezi a vizionárius irodalom középkori haláltáncmotívumainak átszüremkedését a XVII. század későhumanista irodalmi ízlésébe.

Kovács monográfiája töltve van megannyi, hasonló finom utalásszerű észrevétellel. Ezáltal sikerül neki elkerülnie az egyoldalú bemutatás esetleges túlhangsúlyozásait, miközben biztos kézzel vázol fel egy árnyaltan új Lackner-portrét.

Ez a humanista arcél — a könyv zárófejezetének tanulságai alapján — sok változáson ment át az 1632-es halotti emlékbeszédétől Kovács mostani, igen színvonalas

munkájáig (125—134. l.). A jelenlegi monográfia olyan forrásértékű összefoglalás ebben a hosszú sorban, mely lezárja három évszázad levéltári és könyvtári kutatásait, de ugyanakkor a múltból előre is tekint a jövőbe: eredményeivel, inspirációival, ha nem is szabja meg, de mintegy kijelöli hosszú időre a Lackner-kutatások további, sikerekkel biztató irányát.

Alapos forrásvizsgálat és sokoldalú elemzés alá kell vetni az írói életmű minden egyes darabját, kamatoztatni kell a Kovács által oly szerencsés kézzel felfedezett Lackner-féle leveleskönyv irodalmi, politikai és művelődéstörténeti tanulságait, nem feledkezve meg arról sem, hogy elsőrendű fontosságú lenne magára Lacknerra, de a kor szellemi életére vonatkozóan is az episztolárium mielőbbi teljes, filológiai apparátussal ellátott szövegkiadása. Folytatni kellene a levéltári kutatásokat is, Sopronon kívüli — hazai és külföldi — gyűjteményekben. E sorok írója Kovács könyvének megjelenése után bukkant rá például az esztergomi Bibliotheca Batthyány-gyűjteményében egy eddig számon nem tartott, kéziratot XVIII. századi Lackner-életrajzra. További munkára serkent a könyv egy rövid fejezete is, melyben Lackner lappangó műveiről olvashatunk (123—124. l.).

Kovács József László sok újat tartalmazó, értékes monográfiája, határozott nyeresége a magyar irodalomtörténetírásnak, s a mellett többszörösen ünnepi kiadvány is: Lackner Kristóf születésének 400. évfordulójára és Sopron várossá emelésének 700 esztendő jubileumára készült. A könyvet díszítő illusztrációk Adorján Attila és Pusztai István kitűnő felvételei — méltók ehhez az ünnepi alkalomhoz, s ezen a jó összbenyomáson a könyv élén álló egyetlen lapnyi tartalomjegyzék felcserélt fejezet-címei és hanyag tipográfiai megoldásai sem tudnak változtatni.

LEVÉLSZEKRÉNY

Izes Mihály (Maglód) írja: „...és elindultam vándorútra Magyarországra, ah, Sopron, hogy ott milyen gyönyörű sörgyár van, piros épület, fehér fugákkal, zöld ablakok, mint Tirolban, és minden-minden csempével van burkolva, és minden ablaknál vaslétra, hogy tűz esetén a tűzoltók szabadon mászkálhassanak föl és alá, mint a majmok Drezdában, Budapesten, hogy az milyen szép, az egyik utca fehér, piros ablakokkal, a másik viszont tiszta zöld, és sárgák az ablakok, vannak kék utcák is, meg arany színre és pettyesre festettek is, még a háború alatt is olyan fehér kenyér volt ott, mint a bukta, ...” Idézetünk Bohumil Hrabal: *Tanecni hodiny pro starsi a pokrocile* (Ceskoslovensky spisovatel. Praha, 1964; magyarul *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*. Bp, 1971, fordította Hosszú Ferenc) kisregénye magyar kiadásának 15—16. lapján olvasható. A leírás a századeleji, az első világháború előtti és alatti Sopronra vonatkozik a szövegkörnyezet tanúsága szerint. A kisregény hőse egy korosodó cipészmeister, aki hölgyismerősének meséli élményeit, emlékeit. Hrabal, a mai cseh próza legolvasottabb és legtöbb vitát kiváltó írója 1913-ban született és hányatott élet (volt jegyzőgyakornok, vasúti pályamunkás, raktáros, távirász, forgalmista, tisztviselő, ügynök, kladnói vasmunkás, papírhulladék-csomagoló és díszletmunkás) után, negyvenkilenc éves korában (1962-ben) tette közzé első regényét.

E számunk szerzői: *Dr. Hiller István* egy. könyvtárigazgató, 9401 Sopron, Pf. 132; *Winkler Gábor* okl. építésztechnikus, 9027 Győr, Tompa u. 12; *Dr. Katona Imre* tud. oszt. vez., 1091 Bp., Üllői út 33—37, Iparművészeti Múzeum; *Varga Gyula* csop. vez., 1141 Bp., Fischer István u. 142/B. II. 9; *Dr. Környei Attila* múzeumigazgató, Nagycenk, Széchenyi István Emlékmúzeum; *Dr. Marót János* kirendeltség vez., Fertőd, Kastély; *Dr. Fogarassy László* könyvtáros, 811 00 Petrzalka, Iskerníková 17; *Dr. Szabó Jenő* író, Sopron, Hunyadi u. 12; *Becht Rezső* író, Sopron, Udvarnoki u. 2; *Dr. Papp István* egy. adj., Sopron, Pf. 132; *Viga Gyula* egy. hallgató, 4010 Debrecen, Egyetem tér, Tóthfalussi Kollégium; *Dr. V. Kovács Sándor* tud. kutató, 1118 Bp., Ménesi út 11—13, MTA Irodalomtud. Int.; *Izes Mihály* író, Maglód, Hock János u. 11.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsangabe und kurze Auszüge

- Hiller, Stefan*: Elmar Augusztinovicz 70jährig
Winkler, Gabriel: Vom Schutz der Ödenburger Baudenkmäler des 19. Jahrhunderts (mit deutschem Auszug)
Katona, Emmerich: Die einstige Schatzkammer der Esterházy in Forchtenstein
Varga, Gyula: Die Gemeinde Pusztacsalád 1945—1972

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

- Környei, Attila*: Die Ausstellung des Stefan—Széchenyi—Gedenkmuseums in Grosszinkendorf. Ein neues Museum

Kleine Mitteilungen

- Marót, Johann*: Das Inventar des Schlossgasthofes von Eszterháza aus dem Jahre 1773. Vorbereitungen zum Besuch von Maria Theresia
Fogarassy, Ladislaus: Nikolaus Bánffy: 25 Jahre (Memoiren des ung. Aussenministers den Jahren 1921—1922 im Budapester Ráday-archiv)
Sz., J.: Einige Bemerkungen zum Fernseh-Quizspiel „Ödenburg—Nyírbátor“

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Becht, Rudolf*: Eröffnungsrede zur Ausstellung des Bildhauers Karl Soproni—Stöckert und des Kunstmalers Árpád Szarka
Szabó, Jenő: Gedanken über die Ausstellung des Kunstmalers Árpád Szarka und des Bildhauers Karl Soproni—Stöckert

Bücherschau

- Papp, Stefan*: Lexikon zur Geschichte der Arbeiterbewegung. Budapest, 1972 (ung.)
Viga, Gyula: Török, Gyula: The Cemetery of Sopronkőhida in the 9th century. Budapest, 1973 (ung. mit englischem Auszug)
Mollay, Karl: H. Takács, Marianna: Ungarländische Herrensitze und Kastelle des 16. und 17. Jahrhunderts. Budapest, 1970 (ung.)
V. Kovács, Alexander: Kovács, Josef Ladislaus: Christoph Lackner und seine Zeit (1571—1631). Ödenburg, 1972 (ung.)

Briefkasten

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. A *kézirat gépelése*. Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki, Ugyancsak kézírással jelöljük be az író-gépen hiányzó jeleket, mint pl. *l, ú, I, U* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre felsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: . . . városokat¹⁰.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. A *lapalji jegyzetek*. Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzetek. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege utáni külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre lapszámra első alkalommal így utalunk; pl.: Csatka Endre: A soproni színészet története 1841–1950. Sopron, 1960, 15. – A továbbiakban így Csatka I, m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek változtatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatka: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

Folyóirat cikkére így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1923, 114–20. – A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája, Sopron, 1936, 79–84.

Újságcikkekre így; pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl.: Semmelweis, Karl; stb.

Levéltári forrásra így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. – A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) **ne** adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy kliszfrottatásra alkalmas rajzot (térképvázat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzeken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 iv terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodájánál (1900. Budapest V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 48.— Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért felel: Mollay Károly

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály

Készül: Győr-Sopron megyei Nyomda Vállalat Soproni telepén
74.14824

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda.

ÁRA: 16,— FT

INDEX: 25.915

Al. 324 48

SOPRONI SZEMLE

XXVIII. ÉVFOLYAM 1974. 4. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Szerkeszti: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztő bizottság tagjai:

DAVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GAL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC olvasószerkesztő, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS jegyző, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Tartalomjegyzék:

	Lap
Réthly Endre: Az 1831—32. évi kolerajárvány Sopronban	289
Katona Imre: A fraknoi kincsek II. rész	301
Zátonyi Sándor: A csepregi reformáció kori kollégium (1557—1643)	315
<i>Helytörténetírásunk időszerű kérdései</i>	
Horváth Mihály: Sopron város infrastruktúrája	331
<i>Kisebb közlemények</i>	
Scheiber Sándor: Héber nyelvű oklevél a XV. századi Sopronból	339
Batári Gyula: Egy soproni orvosi folyóirat a XIX. század közepén	341
Fried István: Kis János klasszicizmusához	345
Kovács József László: Petrik Géza feljegyzései a Magyar Könyvészet születéséről	352
Karner Ödön: Adatok Sopron város erdőbirtokának történetéhez	354
Berecz Dezső: Jászai Mari soproni szereplései (1885—1909)	357
Pusztadaróczi Mária: Adalék a soproni Széchenyi István Gimnázium történetéhez	363
<i>Sopron kulturális élete</i>	
Szarka Árpád: Kasichnitz József 75 éves	366
Gáspárdy Sándor: A soproni képzőművészeti élet eseményei 1972-ben és 1973-ban	370
Gömöri János: Két új régészeti kiállítás Sopronban és a helyreállított várostorony	372
<i>Soproni könyvespolc</i>	
Metzl János: Sas Andor: A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig (1818—1848). Bratislava—Budapest, 1973	379
Mollay Károly: Scheiber Sándor (szerk.): Magyar—zsidó Oklevéltár XV. kötet 1408—1770. Bp., 1972	381
Mollay Károly: Derx, Josef: 100 Jahre Eisenstädter Bank Aktiengesellschaft Eisenstadt 1872—1972. Die Geschichte eines Geldinstitutes. Wien, 1972	381
Mollay Károly: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne. 2. Halbband: Pläne und Register. Bearbeitet von Karl Ulbrich. Eisenstadt, 1972	382
Mollay Károly: Faragó Sándor: 100 év a tűzoltás szolgálatában Kapuvárott 1874—1974. Sopron, 1974	382
Mollay Károly: Nagycenki Krónika. Kiadja a Hazafias Népfront nagycenki bizottságának Széchenyi István múzeumbarát és helytörténeti köre I. évfolyam 1. szám	382
Levélszekrény	383

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVIII. ÉVFOLYAM

1974

4. SZÁM

Réthy Endre:

Az 1831–1832. évi kolerajárvány Sopronban

1. Az ázsiai kolera heveny gyomor- és béltünetekkel járó fertőző betegség, melynek kórokozóját, a „cholera vibrio”-t Koch Róbert fedezte föl. Évezredek óta endemiás Indiában és Kelet-Pakisztánban, ahonnan kiindulva súlyos járványok okozója. Ebből a gócból eredően már többször szinte Földünk egész területére kiterjedő járványokat okozott. Eddig 7 ilyen pandemiája volt a kolerának: az 1817–23-ig tartó, Kalkuttából indult ki és Elő-Indián keresztül Meopotámiába, Arábiába, Szíriába, innen Oroszországba, másrészt kelet felé terjedve, Hátsó-Indiába és Japánba jutott. A második kolera pandémia 1826–1837-ig tartott, a harmadik 1846–1862-ig. A negyedik, 1867–1875-ig tartó, Indiából Ázsián és Afrikán keresztül Amerikában is pusztított, az ötödik, 1883–1896-ig tartó útját Ázsián keresztül Afrikába, onnan Európába vette. A pandemiák lezajlása után több helyen maradtak vissza endemiás gócok. A legutóbbi pandemiát a cholera vibrio egy variánsa az ún. El Tor vibrió okozza, amely Indonéziában, Honkongban, Kwantungban, Afganisztánban, Iránban, az Üzbég SzSzK-ban, Irakban, a Földközi-tenger keleti medencéjében, a Kaspi-tenger partjain, Észak- és Nyugat-Afrikában okozott tömeges megbetegedéseket. A legutóbbi években néhány eset Szlovákiában fordult elő, 1973-ban Olaszországban okozott nagyobb járványt. Ez utóbbi államok fejlett közegészségügye és a korszerű intézkedések következtében mindeddig gyorsan sikerült a kolerát megfékezni és endemiás gócok sem maradtak vissza.

Régebben a járványokat a zarándokokat szállító hajók, a háborúk terjesztették, a mai fejlett közlekedési viszonyok és a világméretű turizmus következtében viszont bárhol és bármikor felléphetnek. Ennek elhárítására az Egészségügyi Világszervezet megfelelő intézkedésekkel és nemzetközi előírásokkal segíti az egyes országok közegészségügyét.

A kolerajárványokkal ma sem időszerűtlen foglalkozni. Sok tapasztalattal szolgálhat az egykori járványok tanulmányozása, ami nemcsak a régi idők közegészségügyéről ad hírt, hanem egyben betekintést az akkori társadalmi viszonyok sok olyan vonásába, melyek nem egyike a történeész előtt sem ismeretes.

Hazánkban az első kolerajárvány az 1831. évi volt. Ez volt egyben az első járvány, amely Európát sújtotta, nagy rémületére a lakosságnak. A járvány 1824 és 1830 között Iránból Dél-Oroszországra terjedt át, majd a birodalom nyugati részébe is eljutott. A lengyel felkelést leverő orosz csapatok Galiciába hurcolták, ahol rövid időn belül mintegy 400 000 halálos áldozatot szedett. Magyarországon az első eseteket a Galiciával határos keleti megyékből jelentették 1831. június 13-án. Ide feltehetően a Tiszán sőt szállító román tutajosok hurcolták be.

A járvány hírére a helytartótanács és a kancellária megfelelő intézkedéseket tett. Először Kelet-Magyarországon rendelte el az egészségügyi zárlatot, melyet átlépni csak vesztegzár után lehetett. Ez az intézkedés azonban elégtelennek bizonyult, s ezért a kordont mind hátrább vonták az ország belseje felé, végül is, mint hatástalant, megszüntették.

Az országot 20 körzetre osztották. Minden körzet élére egy-egy királyi biztos került, aki a kolerával kapcsolatos központi intézkedéseket végrehajtotta és ellenőriztette. A Sopron–Vas–Zala vármegyék körzetének királyi biztosa Bezerédy György volt.¹

A közigazgatási intézkedésekkel egyidőben, közegészségügyi intézkedések is történtek. 1831. június 10-én megjelent az „Utasítás az egészségre ügyelő Hivataloknak nemkülönbén a Pestis mentő (contumacia) Intézeteknél felügyelő személyeknek számára, hogy a Cs. Kir. Austriai Tartományoknak határai a Cs. Orosz Birodalomban dühösködő Járvány- Epe-Kórságnak (cholera morbus) berontása elől bátorságba tétessenek és berontása esetén elterjedése meggátolasson.” Az utasítást dr. Lenhossék Mihály országos protomedicus szerkesztette és írta alá.²

Röviden ismerteti a járvány eredetét és elterjedését, utasítást ad a kordon felállítására és egyben kötelezővé teszi a gyanús esetek bejelentését. Miután a betegség hazánkban még ismeretlen volt, leírja a tüneteit. Részletesen ismerteti a megelőzés módját és az egyéni higiénével kapcsolatos tennivalókat.

Előírja, hogy az orvosok és seborvosok milyen magatartást tanúsítsanak és mit tegyenek a betegség elkerülésére: ne menjenek éhgyomorral beteghez, iganak éhgyomorra szeszesített, lehetőleg ne lélegezzék be a betegek lehelletét, kezüket, szájukat híg ecetes vízzel öblítsék, arcukat, orrukat, híg klórmész oldattal mossák, a betegnél tett látogatás után ruhájukat füstöljék meg és váltssanak tisztát. A betegek kezelésében a már tapasztalt angol és orosz orvosok előírásaira támaszkodjanak, akik érvágást, calomel és opium adását, a testnek pálinkával és kánforszesszel való bedörzsölését ajánlották. A szomjúságot kamillával és árpafőzettel kell csillapítani. Végül elrendeli az utasítás közhírre tételét.

Ugyanekkor megjelenik a „Rövid oktatás mikép őrizhesse meg magát ki-ki a napkeleti cholérátul és mit kellessék ezen nyavajának első kitörésekor mívelni az Orvos megjelenéséig.” Ez elsősorban az egyéni tisztaságot, a lakások megfelelő szellőzését javasolja, étrendi előírásokat tartalmaz, valamint a ruházatkodásra ad tanácsokat.

Mivel annak idején sem a kórokozó, sem a betegség terjedésének módja nem volt ismert, mai szemmel nézve az előírások természetesen alkalmatlanok voltak a járvány terjedésének megelőzésére, mégis az intézkedések nagyfokú gondosságra és határozott cselekvésre, jó szervezésre mutattak.

2. A soproni tanács első, a kolerával kapcsolatos intézkedését az 1831. július 12-i tanácsülés adja ki.³ A tanács megállapítja, hogy a Tisza mellett több megye területén kitört a kolerajárvány és ezért a magyar helytartótanács 1831. július

1 B. Lukács Agnes: Az 1831–32. évi Magyarországi Kolerajárvány néhány jellegzetessége. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungaricae* 40, 1966, 71. Az 1831. évi országos kolerajárvány irodalmára vö. I. Tóth Zoltán: Magyar történeti bibliográfia 1825–1867. Bp., 1950, I, 106–108 (soproni adalékokkal is: Petz Lipót soproni költő-lelkész és Schiller Sámuel harkai lelkész nyomtatásban megjelent prédikációja 1834-ben a kolera, németül *Brechrur* teljes megszűnésekor).

2 GySmL 2. sz. Fasc. VI. No. 693.

3 I. h.: *Protocolium. Senat. Anno 1831 Tom. II, pag. 1241–1251.*

21-én kelt rendeletére a következőket határozzák el: Mivel a járvány még távol van, és elterjedésének megakadályozására a legfelsőbb helyen már minden intézkedést megtettek, vesztégzár-épület felállítását még nem tartják szükségesnek. Amennyiben a várost a járvány mégis sújtaná, megbízzák Lindner Gottlieb tanácsost, egészségügyi biztost, hogy keressen oly épületet, mely alkalmas hajléktalan, ápolásra szoruló betegek befogadására. Készítsen egyben tervet a várost lezáró kordonra is. Határozza meg, mely városkapukon keresztül lehet majd a városba jutni. Utasítást ad a tanács arra is, hogy a fertőzött területről jövők útlevéllel rendelkezzenek és csak annak felmutatása után juthassanak be a városba. A városba az árucikkek csak a Pócsi-, Bécsi-, Szentmihály-kapun keresztül jöhetnek be, mely kapukhoz két-két biztost rendelnek, akiknek szakadatlanul a helyükön kell tartózkodniuk. Mivel előfordulhat, hogy az elutasítottak más kapun keresztül kísérlik meg a városba jutást, vagy akár az Ikva pataki rácsokon át is megkísérelhetik a belopakodást, az Újteleki- a Balfi- és a Lénárd-kapukhoz is egy-egy biztost kell állítani.

A városkapitány gondoskodik arról, hogy az Ikva pataki rácsokat úgy biztosítsák, hogy ott senki be ne juthasson a városba.

Utasítsák Reichenhaller Gottlieb tanácsost: a legszigorúbban ellenőrizze a piacfelügyelőket, hogy romlott élelmiszerek, különösen halak vagy éretlen gyümölcsök ne kerüljenek eladásra.

A városkapitányt megbízzák, írja össze a városban tartózkodó feltűnően sok idegen zsidót, vizsgálja felül útlevelüket és toloncolja vissza őket otthonukba. A város falain kívül lakó téglamesterek, malomtulajdonosok és városi serfőzők idegeneknek szállást nem adhatnak. Írja össze a városi sörházakban tartózkodó drótostótokat is.

Azt is elhatározzák, hogy a helytartótanács által küldött utasítást, amely egyúttal a járvány elleni védekezésnek vezérfonala, 3000 példányban kinyomtatják és a lakosság között szétosztják.

Ezek után július 20-án megkapják az utasítást a piacfelügyelők, hogy minden eladásra kerülő élelmiszere, különösen a halakra, körültekintő gondjuk legyen, és ha azokat romlottnak találják, semmisítsék meg.

Az 1831. július 12-i megbízásra a szószólók már július 21-én beterjesztették javaslataikat. A Pócsi-kapun kívül fekvő Grasl Lőrinc-féle házba javasolták a kórház betegeinek áttelepítését, ahol 150 beteget lehetett véleményük szerint elhelyezni. Mivel a két kórház így egymáshoz közel volt, ez megkönnyítette volna a betegellátást.

Szükségesnek tartják a város körül egészségügyi zárlat felállítását. A kordon a városon kívül húzódna, a szőlőket, lövőket, gyümölcsöskerteket is magába foglalná. Mivel ez véleményük szerint gyakorlatilag keresztülvihetetlen, szükségképpen elegendőnek tartják, ha a város falai mentén helyezkedik el. Javasolják megfelelő mennyiségű gabonataralék beszerzését is.⁴

1831. július 22-én jelenti a tanács a „nemes vármegyének” a tett intézkedéseket.⁵

1831. augusztus 4-én terjeszti be jelentését dr. Zsolnay arról, mi módon történjék a kolerában megbetegedettek orvosi ellátása, és hogyan biztosítsák az egészségesek fertőzéstől való megóvását.⁶

4 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/uu.

5 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/rr.

6 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/ttt.

Szerinte járványkórház céljára az akkori Pócsi-kapun kívüli kórház megfelelő, ahova szegények, ápolást és gondozást igénylő zsellérek, cselédek kerülnének felvételre, ha maguk és hozzátartozójuk is így kívánják. Úgy határoztak, hogy a kórházat kiüritik, hogy az teljesen a kolerás betegek részére legyen igénybe vehető. Az eredetileg a kiköltöztetendő betegek részére javasolt Grasl Lőrinc-féle ház helyett⁷ alkalmasabbnak tartják a Zobel-féle házat. Ott 30 ágyat lehet elhelyezni, ami bőven elegendő lenne a nem kolerás betegek részére. (A ház ma is áll a Magyar utca 14. szám alatt, 1798–1869-ig volt a Zobel család birtokában.) Zsolnay dr. szerint a betegek szállítására hordágyakat és betegszállítókat kell beállítani. Javaslatot tesz a kórház felszerelésére és az ingyenes gyógyszerellátásra. A kórházi betegek felügyeletét az egyik seborvosnak kell ellátnia, aki az ápolókkal együtt, a vezető orvosnak van alárendelve. A halottakat csak a halál biztos jeleinek megállapítása után szabad eltemetni, mégpedig 6 láb (1,9 m) mélyre.

Előírást ad a betegek házi ápolásának módjára: gondoskodni kell elkülönítő szobáról, a szükséges gyógyszerekről, így klórmészoldatról, kámforszeszről, melisszateáról, mustárlisztról, melegítő palackokról. Zsolnay tisztiorvos javaslatot tesz még arra, hogy az orvosok közül kik lássák el az egyes városi körzeteket: Benedek András dr. a belvárost; Kalmár György dr. a Hosszúsor fennmaradó részét, az Újteleki-kapun túl fekvő, a városfalon kívüli részt, az Újteleki utcát, a Háromház utcát a Lenck-házig. Gruber Sámuel dr. a Lenck-háztól kezdődően az Ógabonateret, a Várkerületet és a Kovácsszert; Töppler Károly Ágost dr. a Rózsa utcát, a Szélmalom utcát, a Bécsi utcát és a Bécsi-kapun túli részt, valamint a Szentlélek utcát, a Balfi utcát a városfalon kívüli résszel együtt; Raics Sámuel dr. a Fövényvermet, a Szentmihály utcát, ugyanitt a városfalon kívüli részt, a Pflasztert, a Wiedent (Gazda utca), Hegy utcát, Halász utcát a Végfordulatig.

A seborvosok az orvosok kívánsága szerint nyerne beosztást.

Az orvosoknak jogukban áll saját betegeiket kezelni, még ha más negyedben laknak is. Mindenkori tartózkodási helyüket otthon meg kell hagyniok, hogy megtalálhatók legyenek. Ki kell jelölni megfelelő számú betegápolót, akik díjazást kapnak. A díjazást a gazdagok maguk fizetik, a szegények költségét a város vállalja.

Végül javaslatot tesz a betegek élelmezésével és a halottak eltemetésével kapcsolatban.

A tanács augusztus 5-én Zsolnay tisztiorvos javaslatát elfogadta és ennek megfelelő utasítást ad ki.

Az augusztus 6-án kelt határozat utasítást ad az elkülönítő ház felállítására, és többek között kötelességévé teszi az egészségügyi bizottságnak, derítse ki, fel vannak-e készülve a gyógyszertárak a járványra.⁸

1831. augusztus 8-ára már kiköltöztették a betegeket a kórházból, amint azt Lindner Gottlieb egészségügyi biztos jelentette.⁹

Ezután megkötik a szerződést a bérkocsisokkal a halottak szállítására. Ezért a város napi 6 forintot fizet.¹⁰

7 Fasc. Prot. 1841. 500–504 p. A Magyar-kapun kívül lévő 99. sz. házat Grasl Lőrinc és felesége 1841 júliusában szerződéssel eladja Flandorffer Ignácnak és feleségének.

8 GySml 2. sz. Prot. Senat. 1831 Tom. III p. 171–173.

9 I. h.: Apoe. Fasc. No. VI. 693/y5.

10 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/u4.

Egy kiküldött bizottság jelentésében olvassuk, hogy alkalmas helyet találtak a kolerában elhaltak eltemetésére a Szentmihály-kapun kívül, a városplébánia szántójának és kertjének területén, melyet majd árokkal határolnak el.¹¹

Ezt a helyet a sírásók a próbaásáskor nem találták alkalmasnak a sok kő és törmelék miatt. Végül is a Szentmihály-kapun kívül, a homokbányával szemben találtak megfelelő temetkezési helyet. A járványban elhaltak eltemetéséért a sírásók felnőttként 2 forintot, gyermek eltemetéséért 1 forintot kaptak.¹²

Augusztus 14-én jelenik meg az utasítás a betegápolók részére, előírja a gyakori mosakodást borecettel, klórmészoldattal, a szobák szellőzését, felmosását. Különösen ki kell emelni a betegekkel való jó bánásmódról szóló felhívást: az ápolók megkülönböztetés nélkül emberszeretettel és szolgálatkészséget tanúsítsanak, a betegek szeszélyeit türelemmel viseljék el. Az ápoló személyzet erkölcsi magatartása legyen tiszteletre méltó, becsületes, önzetlen, józan és nyugodt. Nem szabad a betegektől erőszakos koldulással kölcsönt, ruhát vagy pénzt kicsikarni.¹³

Augusztus 15-én a város ellátását biztosító áruforgalom lebonyolítására lezárható helyiség építését határozták el. Ez a jelenlegi Széna tér helyén, a Győri út és a Harkai út elágazásánál volt. Egy barakkból füstölésre szolgáló bódéból, őrbódéból és egy olyan épületből állott, melyben megfelelő csőrendszert hoztak létre a gabonacsere céljára¹⁴. Augusztus 22-én nyomtatott hirdetés jelenik meg, amely tájékoztatja a lakosságot a betegség jeleiről és arról, mi a tennivaló az orvos megérkezéséig.¹⁵

3. Augusztus 23-án a járvány Nagyhöflányban (Grosshöflein Burgenlandban) kitört, a tanács felkérte a postahivatalt, hogy a postát szállítsa be a városba, mivel a városkapuban a postakocsist feltartóztatják.¹⁶

A postakocsist utasítják, hogy Nagyhöflányban tartózkodjék az emberekkel való érintkezéstől és tartson be minden előírást.

Augusztus 26-án a városkapitány jelentette, hogy 7 ácslegényt — akik Nagyhöflányból tértek vissza a városba — a kórházban elkülönítették.¹⁷ Az ácslegényeket 4 nap múlva, augusztus 30-án, mivel nem tört ki rajtuk a kolera, elbocsátották.

Szeptember 2-án jelentette a városi tisztiorvos az első kolerás halálesetet.¹⁸

Az egészségügyi bizottság tervezetét a járvány leküzdésére Zsolnay tisztiorvos az augusztus 20-án kelt tanácsi utasításra állította össze.¹⁹ Eszerint a Pócsi-kapun kívül lévő kórház és lazarétum 80 beteg befogadására alkalmas. A közvetlen felügyeletet a városi orvosok fogják gyakorolni. Gallus Ferenc városi kirurgust beköltöztetik a kórházba, hogy ott éjjel-nappal szolgálatot teljesítsen. A betegekről az orvosoknak jegyzőkönyvet kell vezetniök, melynek alapján jelentik majd az egészségügyi bizottságnak a megbetegedettek, a gyógyultak és további kezelésben maradtak számát. A városban három kirurgus

11 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/c6.

12 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/e5.

13 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/A/h11.

14 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/K5.

15 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/b7.

16 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693 A/K8.

17 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/A/07.

18 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 193 A/19.

19 I. h.: Apoe. Fasc. U. No. 693 A/ff11.

kapott halottkémi megbízást, hogy tetszhalottat ne temessenek el. A halottakat megszemlélésük után klórmész-oldattal kell meghinteni. A halottszemlét és a halott meghintését másfél óránként ismételni kell addig, amíg az oszlásnak indulás biztos jelei nem mutatkoznak.

A tervezet előírja azt is, milyenek legyenek a koporsók és árukat is meghatározza (4,20 forint, készíti Hoche Ferdinánd asztalos).

A sírásó a halottkém utasítására temeti el a halottat és a sír megfelelő mélységét két választópolgár fogja ellenőrizni.

A bizottság a járvány kitörését közhírré fogja tenni és egyben azt is, hogy – büntetés terhe mellett – a megbetegedést senki sem titkolhatja el, a betegeknek mindenki köteles segítséget nyújtani. Ezenkívül a tervezet ismerteti a fertálymesterek és szellérgondnokok különböző feladatait és kötelességeit. Így a betegek kórházba szállítását, az orvosok, betegápolók kiküldését az odahaza ápoltakhoz, a halálozás esetén a tennivalókat, valamint a felügyeletet a házak és az utcák tisztaságára.

A jelentést Lindner Gottfried városi tanácsos, egészségügyi biztos, dr. Schiller Xavér Ferenc és dr. Zsolnay Sámuel városi tisztiorvosok írták alá.

Az első, szeptember 2-i eset után csak egy hónappal jelenik meg a tanács nyomtatott német nyelvű rendelete 1831. október 3-i keltezéssel, melyben bejelenti: „Bár a járványnak a város még nem esett áldozatául, az utóbbi napokban mégis aggasztó megbetegedések történtek, mégpedig leginkább az egymással szomszédos házakban, illetőleg ahol több család lakik együtt.” Erre való tekintettel a tanács közli a lakossággal, hogy a halottakat külön szobában, a lakóktól elkülönítve kell tartani, amíg a halottkém meg nem szemléli őket. Ha nincs mód az elkülönítésre, a hullákat azonnal el kell szállítani a kórházba. A szegény emberek elszállításáról a tanács gondoskodik. A fertőzés veszélye miatt megtiltják, hogy a halottakat lemossák, átöltöztessék, hogy mellettük virrasszanak.²⁰

A vármegyével csak október 8-án közlik annak valószínűségét, hogy a járvány Sopronban is felütötte fejét.²¹

A járvány két hónapig tartott, mivel december 2-án jelentik a tanácsnak a városi orvosok, hogy a járvány megszűntnek tekinthető.²²

4. 1832. január 10-én terjeszti fel dr. Zsolnay Sámuel jelentését a tanácsnak a járvány lefolyásáról, eleget téve a magyar udvari kancellár, gróf Revczky Kálmán utasításának. A jelentés Sopron szabad királyi város, Harka és Kópháza községekről szól.²³

Eszerint a járvány tízhetes uralma alatt távolról sem tűnt annyira félelmetesnek, mint a híre. A jelentést tévő úgy véli, hogy a járvány enyhébb lefolyása a város és környéke kedvezőbb fekvésének, a kedvezőbb légkörnek, a szegények megélhetéséhez szükséges elegendő jövedelemnek, az előrelátó, jó időben alkalmazott intézkedéseknek és a megfelelő orvosi segítségnek köszönhető. A járvány behurcolásának első nyomai nem voltak megbízhatóan kimutathatóak. Ezután ismerteti részletesen a betegség jellegzetes tüneteit, megjegyezvén, hogy a betegség ritkán lépett fel teljes rosszindulatúságával. Az enyhébb esetekben a halál oka kevésbé a kolera volt, „mint sokkal inkább a gon-

20 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693 B/112.

21 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/u 13.

22 I. h.: Prot. Senat, Anné 1832 Tom. III 693 B/q20.

23 I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 711/f.

datlan és buta, a hatóság és orvosi felvilágosításokat kinevető könnyelműség.” Az általa vagy felügyelete alatt kezelt 317 kolerabeteg kétharmadát sikerült megmenteni.

Erdemes részletesebben ismertetni Zsolnay jelentéséből a kolerabetegség tüneteit, ami kitűnő megfigyelőképességét mutatja. Leírja a néhány nap alatt jelentéktelen tünetek kíséretében lezajló könnyű eseteket. A súlyosan megbetegedetteknél a kolera lefolyását több szakaszra osztja. Első tünetként fejfájás jelentkezik, a nyelv lepedékes, heves hasi görcsök lépnek fel, elvéve egy-egy székürítéssel. A későbbiek folyamán a hasmenések fokozódnak, a betegek sokat hánynak. A végtagok fokozatosan hidegekké válnak, a betegek nagy szomjúságról panaszkodnak. A hányás és hasmenés is mind gyakoribb lesz, nagyfokú nyugtalanság lép fel, a testet hideg veríték lepi el, kék gyűrűk árnyékolják a zavaros, beesett, megtört fényű, tág pupillájú szemeket. Az arc sárgásbarna színt ölt, a hang rekedt lesz (vox cholericus), a has behúzódik. A végtagokban érzett húzó jellegű fájdalmak szinte az elviselhetetlenségig fokozódnak, a végtagok görcsösen összehúzódnak. A végtagok hidegek, az ujjak ráncosak lesznek. A pulzus alig tapintható. A betegek kevés, sokszor semmi vizeletet sem ürítenek. Máskor az idegrendszeri tünetek állnak előtérben, ellentmondásban az erős testalkattal. A betegek minden esetben lázasak voltak, és észlelt harmadnapos váltóláz eseteket is. A legkisebb volt a halandóság a fiatal korosztályban, a legveszélyesebb a 60 évesnél idősebbek megbetegedése volt. A legtöbb megbetegedést a 30–40 évesek között észlelte.

A gyógyításban a legfontosabb volt a betegek felmelegítése, meleg homokkal töltött zsákokkal, melegítőpalackokkal, meleg orgona- és melisszateával. A betegek testét meleg gyapjúkendőkkel dörzsölték, melyeket előzőleg ecetbe vagy kámforszeszbe mártottak. Többször végeztek verlebotcsátást, amikor sűrű, sötét színű vér ürült, ami hamar megalvadt. Nemesgyzer folyamodtak hánytatáshoz, amit hánytató-borkövel és kamillateával idéztek elő. A hasi görcsöket és a gyakori hasmenést óvatosan adagolt ópium tincturával csillapították. Alkalmaztak még ópiumos-keményítő beöntéseket is. A diéta rizs- és árpalevesből állott, a hideg italokat eltiltották. A diéta-hibák nemesgyzer már a gyógyulás útján lévő beteg súlyos visszaesését, sőt halálát is okozták. A gyógyulással végződő esetekben visszatért a bőr turgora, megindult a vizeletürítés és a széklet ismét sárszerű lett.

Az elvégzett boncolásokról a következőket írja. Feltűnő volt a bőrerek vértelensége, a hasi és mellüregi szervek vérteltsége, a vér sűrű és alvadt volta, az emésztő csatornát bevonó sűrű tapadós anyag és az üres húgyhólyag. Véleménye szerint a vér tömegének kóros, a belső szervek felé történő áramlása annak nagyfokú alvadékonysága, a belső szervek számára kétségtelenül súlyos megterhelést és minőségi változást jelentett, ami zavarólag hatott minden életműködésre.

5. 1832 januárja után már csupán elszórtan fordult elő egy-egy megbetegedés, a járvány megszűnt, a város megszokott élete visszatért. Az ország különböző területein, de Bécsben és Prágában is, a kolera még javában szedte áldozatait.

1832 júniusában azonban ismét nyugtalanítóvá vált a helyzet. A városban itt is, ott is koleragyánus eseteket észleltek.

Június 25-én dr. Zsolnay jelenti a koleragyánus eseteket a tanácsnak.²⁴

A tanács erre utasítást ad az előző évi intézkedések újbóli hatályba léptetésére, egyúttal jelenik a helytartótanácsnak a járvány ismételt kitörését.

A tanács kasszája ebben az időben meglehetősen üres lehetett, mert a lakossághoz fordultak adományokért. A fertálmesterek jelentése szerint erre a célra 969 forint gyűlt össze.²⁵

Július 13-ára már ismét oly nagy a megbetegedettek száma, hogy a városi orvosok és kirurgusok nem győzik a munkát, és ezért a magánorvosok is részt vesznek a betegek ellátásában.²⁶

Augusztus közepére ismét csökken a járvány, és ezért elrendelik az intézkedések fokozatos hatálytalanítását: leállítják az orvosok és kirurgusok járműveit, beszüntetik a kórházi kirurgus illetményét, felmondanak a hulla- és korporsószállítóknak, megszüntetik a szegénybetegek számára a vendéglőkben az ételek és italok ingyenes kiszolgálását.

1832. szeptember 21-ére dr. Zsolnay jelentése szerint a járvány végleg megszűnt.²⁷

6. A hivatalos jegyzőkönyvek anyagán kívül rendelkezésünkre áll még Michel János (1791–1857) krónikája.²⁸ A krónika 610. oldalán az 1831-es évet a koleraal kezd, leírja a járvány terjedését, a feltartóztatására tett intézkedéseket, a kordont, a karantén-állomásokat és azt, hogy megfelelő egészségügyi passzus nélkül még a legközelebbi helyről sem lehetett bejutni a városba. Sopronba csak a Pócsi- és Bécsi-kapukon át volt bejárás, ahol egy kancellárius ellenőrizte az útleveleket. A kereskedelem megszűnt, az ipar leállt. Az élelmiszerek ára magasra szökött. Az ország többi részéből nincs behozatal a városba. Sopronból és környékéről mindent kiszállítanak Ausztriába, panasolja a krónikájában Michel. A marhákat átusztatják a Lajtán, és az érte járó pénzt hozszák rúdon átnyújtva kapják meg. Az egyéb terményeket nagy lepedőkre borítják ki a földeken, s amikor a magyarok már 30 lépésre eltávoztak, csak akkor jönnek oda az osztrákok, akik a terményt zsákokba öntik, az érte járó pénzt egy kő alá helyezik.

Augusztusban – írja Michel – a kolera nagymértékben elharapódzott, és Magyarországon már 32 000 a halottak száma.

Már a megyében is feltűntek az első esetek. Egyeden négy halott, Nagyhöflányban 14 nap alatt harminc. Lehet, hogy már Sopronban is arat a kolera, mert több hirtelen haláleset történt a városban. Minden megye le van zárva, csak Sopron szállít még Ausztriának. Lehet, hogy ez csak a nemesek érdeke, mert jó árat kapnak terményeikért.

A kolera mind tovább terjed. Ausztriába csak 42 napos zárlat után engedik be az embereket, mégis szeptemberben már Bécsben is borzasztóan pusztított. Mivel a sok óvintézkedés nem használ, valószínű, hogy a levegőn át terjed.

Szeptember 29-én kilenc halott volt a városban, és mind a Szentlélek utcában. Az egészségügyi bizottság majd mindennap újabb rendeletet ad ki. Újabbban megtiltották, hogy a halottakat lemossák és átöltöztessék, mert e régi szokás miatt, már egész családok haltak ki. Nem szabad a halottak mellett virrasztani sem, és ha a halott nem különíthető el, a fertálmester azonnal intézkedik elszállításáról.

25 I. h.: Prot. Senat. Anni 1832 Tom. III p 208.

26 I. h.: Prot. Senat. Anni 1832 Tom. II p 1194.

27 I. h.: Prot. Senat. Anni 1832 Tom. III p 785–786.

28 Vö. Tirnitz József: Michel János soproni krónikáiról. SSz. 1972, 271–276; Michel krónika fond. szám, XV. 13.

Október 17-én a császár parancsára minden zárlatot felfüggesztettek, mivel több bajt hozott, mint hasznót.

A városban már honossá lett a kolera és eddig negyvenen estek áldozatául. Hála istennek azonban vesztett rosszindulatából. Bár sok neves orvost küldtek ki mindenhonnan Indiába a betegség tanulmányozására, az ott használt elleneszerék számunkra mind mérgek voltak mindaddig, amíg a Borsod megyei tiszababólnai katolikus pap rá nem jött, hogy miképpen kell a kolerát kezelni. Borogatásokkal, füvekkel, így kamillateával, fodormentával, bodzával, görcsök fellépése esetén dörzsölgetéssel, meleg fürdőekkel. Ezek eddig a legjobb módszerek, de csak ha azonnal alkalmazzák. Ha néhány órát várnak, a beteg már elveszett, és a legborzasztóbb, hogy az oszlás oly hamar megindul.²⁹

Decemberre a járvány megszűnni látszik, úgyhogy a Szent Mihály templomban és az evangélikus imaházban tedeumot tartottak. A katolikusoknál 59. az evangélikusoknál 48 volt az áldozatok száma. Összesen tehát 107 ember halt meg.

A járvány 35 000 bécsi forintjába került a városnak. Gyors leküzdéséért a város az országos kancelláriától dicsérő iratot kapott.

A bajor királyi udvar is a városhoz fordult, közölgék a tett intézkedéseket, mert sehol az egész monarchia területén nem győzték le ilyen hamar a járványt és sehol sem volt ilyen kevés a halott.

Az év végén Magyarországon már keveset lehetett hallani a koleráról, kitombolta magát. Több mint 200 000 ember esett áldozatául. A helytartótanács összesített jelentése szerint Magyarország 4674 helységében 501 733-an betegedtek meg, meggyógyult 268 994, meghalt 217 629 és orvosi kezelésben maradt még 15 110 beteg.

Michel krónikájának 1832. évi 626. oldalán találjuk a következőket: márciusban Bécsben tedeumot tartanak, mert a járvány megszűnt.

Júliusban lesz egy éve, hogy a város sok költséggel az első intézkedéseket tette a kolera miatt. A járvány gyorsan elmúlván, az emberek bátrakká váltak, gúnyolódtak a kolerán és úgy vélték, végleg úrrá lettek felette. Könnyelműen megszűntettek minden óvintézkedést, úgy gondolván, többé nem lesz rá szükség, és így meg akarták takarítani a városnak a sok kiadást.

Fel kellett hogy ébredjenek édes álmaikból.

Az ország más részeiből érkezett rossz híreket a valóságban maguknak kellett kitapasztalniuk. A borzalmas híreket eleinte nem vették komolyan, agyrémnek tartották őket, túlzott félelemnek a járvány kiújulásától. Mégis júniusban a kolerához hasonló esetek jelentkeztek. Nem sokat hederítettek rá, miután a betegség az alsóbb néprétegből szedte áldozatait. A halottakat nem különítették el, nem temették el azonnal, egy szobában maradtak az élőkkel, s így a betegség tovább terjedt. A tanács is fölöslegesnek tartotta a költséges intézkedések új bevezetését.

Június 19-én már sok volt a halott. Mivel ebben az időszakban más években is gyakori volt a vérhas, az újabb megbetegedéseket is annak tulajdonították. A halálozás olyan mértéket öltött, hogy a síroknak nem találtak elég helyet. Ezután mégis kénytelenek voltak az előző évi intézkedéseket felújítani. A kórház megtelt, és gondoskodtak a halottak azonnali elszállításáról is.

²⁹ Morvay János: Rendkívül való toldalék a „Hazai Külföldi Tudósításokhoz az Egység állapotjában” 1831. aug. 3.

Július 23-án 29-en haltak meg. Az orvosok és kirurgusok éjjel-nappal dolgoztak, mindenki segítségért kiáltott, de már késő volt. Mire az orvos megjött, már minden hiábavaló volt. A merevgörcs kialakult és hamarosan elkezdődött a tetem oszlása. Még azok is meghaltak, akik látszólag néhány nap alatt kiállották a betegséget.

Mást nem lehetett látni, mint a koporsók és halottak szállítását. A beteget a város minden sarkában felkutatták és a kórházba szállították, de mielőtt még odaértek volna, már meghaltak.

Kedvetlenség, félelem és kétségbeesés lett úrrá a könnyelmű gondolkodás helyett, és az emberek a legkisebb rosszulétet is a kolera előjelének tartották. A félelem pedig elősegítette a betegség útját. Így telt el a városban több mint hat hét. Az elökelők elmenekültek a városból.

A városnak ismét rengeteg kiadása volt. Fizetni kellett az orvosok kocsiját, lovakat kellett bérelni, fizetni kellett az orvosokat és a kórházban a sok gyógyszerert. 500 embert ragadott el a halál.

Így éltek át olyan időszakot, ami egyaránt rettenetes volt mind az egészségesekre, mind a betegeknek. Az elsőnek a rettenetes, az utóbbiaknak a reménytelenség miatt. Ha egy házba betört a kolera, akkor az emberek gyakran magukra hagytak voltak, mert senki sem mert a közelükbe menni, pedig a betegség a levegőből jött és az epe terjesztette, de a legveszélyesebb volt a beteg által kilélegzett lehellet.

A járványban csak egy orvos, dr. Kalmár György halt meg.

A tanács szerint június 19–július 31-ig 1490 megbetegedés történt: ebből 430 a halottak száma, gyógyulás 912, ápolás alatt maradt 148, 72-ben más betegségben haltak meg.

Így végződik Michel krónikájának a kolerával kapcsolatos feljegyzése.

7. 1831-ben a 12 742 lélekszámú Sopronban 343-an betegedtek meg, és ezek közül meghaltak 108-an. 1832-ben a járvány lényegesen súlyosabb volt. A megbetegedettek száma 1863, a halottaké 502. A két esztendő alatt tehát 2226 megbetegedés történt 607 halálessel.

Az erről szóló kimutatást kor és nem szerint részletezve a megbetegedettekről és gyógyultakról a mellékelt táblázatban közlöm:³⁰

A morbiditás (a megbetegedések aránya az összlakossághoz viszonyítva) 1831-ben 2,69 volt, a letalitás pedig (a halálesetek százalékos aránya a megbetegedettekhez viszonyítva) 31,42⁰/₀.

A morbiditás 1832-ben lényegesen magasabb volt (14,50), a letalitás valamivel csökkent (27⁰/₀).

A morbiditás a Pozsony, Nyitra megyeinek, valamint az északkeleti megyékének felett meg 1832-ben, és valamivel meg is haladta az országos átlagot. Valószínűleg ez annak a következménye volt, hogy 1832-ben késve szervezték meg a járványügyi intézkedéseket.

Ezek az adatok valószínűsítik, hogy a kolerajárvány a város népességében és gazdasági életében bizonyos fokú visszaesést okozott.

A városban zavargások – mint más helyeken (Északkeleti Felvidék, Pest) – nem voltak.

30 GySmL Apoc. Fasc. VI. No. 715/b.

Az 1831—32. évi kolerajárvány emlékére felállított
Nepomuki Szt. János-szobor a soproni Kőfaragó téren

Kor	1831:						1832:					
	megbetegedett		gyógyult		elhalt		megbetegedett		gyógyult		elhalt	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
6 évnél fiatalabbak	10	9	3	4	7	5	63	69	28	36	36	33
6–10 évesek	8	6	5	5	3	1	29	35	20	26	9	9
11–15 évesek	17	12	12	9	5	3	46	49	36	44	10	5
16–20 évesek	13	18	12	17	1	1	64	96	61	87	3	9
21–30 évesek	25	28	21	22	4	6	129	158	125	140	24	18
31–40 évesek	36	41	28	29	8	12	173	203	142	164	31	39
41–50 évesek	25	22	19	15	6	7	137	139	120	102	17	37
51–60 évesek	21	19	12	11	9	8	119	127	79	78	40	49
61–70 évesek	12	16	5	6	7	11	69	74	39	33	30	41
71–80 évesek	3	2	1	—	2	2	29	41	8	13	21	28
81–90 évesek	—	—	—	—	—	—	8	6	—	1	8	5
Összesen:	170	173	118	117	52	56	866	997	658	724	229	273
	343	235	108	1863	1382	502						

A soproni kolerajárvány emlékét hirdeti a jelenleg a Kőfaragó téren álló Nepomuki Szent János szobor, melynek képét közöljük.

Elülső felirata: „Spem confisam Deo nunquam confusam recedere annis 1831–2 medias inter colerae strages expertorum perennis in deum gratitudinis momentum.”

Oldalsó felirata: „Im Jahre 1726 von L. G. errichtet. Hat mich das der in den Jahren 1831–2 aus der Cholera Geretteten Dankgefühl in dieser Form anhero über setzt.

A Cholerától 1831–2. esztendőben megmenekedett Hivék Hála emléke.”³¹

³¹ Vö. Csatkai–Dercsényi (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1955, 362. A szobor L. G. monogrammú megrendelőjét (alkotóját?) egyelőre nem ismerjük.

A fraknói kincsek

II. rész

4. Az 1725-ös leltár nemcsak az egyes tárgyak provenienciájára utaló adatokat tartalmaz, hanem a kincstár anyagának XVIII. századi tárolásmódját is szemlélteti. A tárgyakat nem a szabadban, a terem különböző részein, hanem kétosztatú szekrényekben tárolták. Az egyes szekrényeket a célszerű elhelyezhetőség céljából polcokkal látták el. A gyűjtemény a XVIII. század első évtizedeiben már hitbizományi tulajdon volt, együtt-tartását törvények biztosították. Talán a gyűjtemény hitbizományi jellegének tulajdonítható, hogy a XX. század első évtizedéig csorbítatlanul fennmaradt.

Az 1721-i leltárban ugyan nem szerepel és mint láthatjuk, nem is szerepelhet az az első látásra jelentéktelennek tűnő fajansz csésze, mely a fraknói kincsekkel együtt – mint azok elválaszthatatlan tartozéka – 1923-ban került az Iparművészeti Múzeumba. Az ekkor felvett leltárkönyv szerint a csésze anyagára nézve fajansz, díszítésre nézve pedig – az akkori leltárkönyvet idézzük – kinaizáló magyar munka.²³ Az elég igénytelen tárggyal kapcsolatban joggal merül fel a kérdés, mi lehet az a különleges ok, melynek alapján a család a kincstárban és nem máshol helyezte el megőrzésre. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy akkor, a XVIII. század második felében, a tárgy készítésekor már külön állt a család porcelángyűjteménye, melyben számos, jelentős kiemelkedő meissenai és bécsi porcelánt őriztek, ezért még furcsább, hogy a csészét nem itt, hanem évszázadokig Fraknón őrizték. Pusztán érdekességként említjük, hogy tálkánkkal hasonló anyagú és díszítésű kinaizáló fajansz a soproni Előkapu ásatásakor is került a felszínre sok más egyéb fajansztárgyakkal, tálakkal, bokályokkal és tálkákkal együtt. Ez a körülmény megerősíti bennünk azt a feltételezést, hogy a szóban forgó fajansz tálkában egyik, az Esterházyak által a XVIII. század közepén, illetve a század második felében létesült fajanszgyár készítményét sejtjük. Érdekes ezzel kapcsolatban számba venni mindazt, amit e gyár és létesítésének körülményeiről mind ez ideig sikerült irodalmi és levéltári adatok alapján megtudnunk.

Közismert, hogy Holicson és Tatán kívül az 1760-as években a Sopron megyei Lándzséron és Kaboldon – az Esterházy hercegek birtokain is – megpróbálkoztak a fajanszmanufaktúra alapításával. Mihalik Sándor adatai szerint a manufaktúra terve 1760-ban merült fel első ízben.²⁴ Úgy látszik azonban, hogy ennek megvalósítására Pál Antal herceg korai halála miatt nem kerülhetett sor, mert a manufaktúra létesítése 1765–66-ban kezdi újra foglalkoztatni a herceget, illetve ennek képviselőjét Rahier Pétert.²⁵

Egyes főuraink, így nemcsak a Tatán székelő Esterházyak, hanem az Esterházy család hercegi ága is megtalálta már a XVIII. század elején a nagyobb jö-

23 Iparművészeti Múzeum Kerámia Osztály. A tárgy lt. 60.780 I. Leírása: Csésze, fajansz, „köpgen” forma, kezdetleges kék kinaizáló „szikla” díszítéssel. Magyar 18. sz. e. törött, ragasztott, hiányos. – Esterházy gyűjtemény, 1949. évi lajstrom sz. 138. Szá 11 cm, tá 4,5 cm, m. 6,7 cm.

24 Mihalik Sándor: Régi magyar művész kerámiagyártás, Folia Archaeologica, XVI, 1964, 226–228; Szabad György: A tatái és gesztesi Esterházy uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp., 1957, 17–61; OL. Esterházy csal. lt. Urbarialia, Csomó 1199, Fasc. E.

25 OL. Esterházy csal. budapesti hitb. lt. Rahier-iratok, Fasc. 24, 25, 26, 27.

vedelmezőség lehetőségeit. A Sopron megyei Lukácsházán például 1769-ben kenderfeldolgozó manufaktúra-központot akarnak létesíteni, ahol a Kőszeg-környéki emberek szövessel foglalkoznának. Ehhez a példát Nagymarton szolgáltatja, ahol már 1769-ben finom szövetgyár, ún. „Cotton Fabrique” létesült. Az anyagok kifestéséhez szükséges sziléziai pirosítófű helyett hazai anyaggal próbálkoznak. Ezek azonban csak erőtlén kísérletek azokhoz a nagyszabású vállalkozásokhoz képest, melyek sorát a szokolyai (Heves m.) vashámor és olvasztó létesítésére vonatkozó javaslatok nyitják meg, és számtalan manufaktúra alapítása zár be. A XVIII. század 60-as éveiben gigantikus építkezésekhez fognak az Esterházyak. E hatalmas méretű építkezés következtében kimerülnek az uradalom tartalékai. A falvak jobbágyainak egyre fokozódó kizsákmányolása mellett sem könnyű olyan hatalmas összegek előteremtése, melyeket az építkezés méretei igényelnek. Ez vezette arra az uradalom tisztségviselőit, hogy az igazgatásban, vezetésben kizárólag a hasznosság és jövedelmezőség elveit érvényesítsék. Miután a gerencsérség fellendülőben volt a XVIII. század közepén, érthető, ha a tisztségviselők e hagyományos kézműipari tevékenységben rejlő lehetőségeket is igyekeztek a végletekig kihasználni a maguk és az uradalmuk hasznára s újabb tőkészerzési lehetőségekre.

Sopron megye nyugati részén, a ma már Ausztriához tartozó lándzséri, kabolai és lékai uradalom egyes falvaiban, Dörfölön, Kéthelyen, Péterfán, Kőhalmon és különösen Csáván évszázadok óta fejlett agyagművesség folyt. A szakértők közül főleg Metzbergre és Brequinre támaszkodott. A két szakértő nem művész, hanem elsősorban agyagtechnológus volt. Brequin mérnökszázados a gyártandó edények használhatóságát sugalmazta, Metzberg a porcelánszerűség követelményeit képviselte. Megfelelő alapanyag híján és a két ellentétes szakértő információitól függően hol Csáva, hol pedig Dörföl került szóba a manufaktúra helyéül. 1767-ben már meg is született a manufaktúra terve. Úgy látszik Metzberg álláspontja diadalmaskodott, mert ő kapott megbízást a tervezett manufaktúra vezetésére. Ezt megelőzően – ugyanez év elején – már egyszer megállapodás történt a csávai manufaktúra létesítésére. Eszerint a manufaktúra felállítását Brequin vállalta volna magára. A manufaktúra azonban csak névleg lenne csávai, mert felállítására Dörfölben kerülne sor, ti. itt áll elegendő tüzelő rendelkezésre. Brequin a Rajna-vidéki Koblenz manufaktúráját vette, ahol elsősorban korsókat gyártott. Ahhoz azonban, hogy ilyen vagy ezekhez hasonló minőséget állíthasson elő, a csávai és dörföli föld összekeverését látta legcélszerűbbnek. Így jó, tűzálló alapanyag előállítását remélte a cserépgyártásra. Azonban az 1766-ban vagy 1767-ben kötött megállapodás rövid ideig lehetett érvényben, mert Rahier egy ugyanez évben kelt másik levele szerint nem Brequin a csávai tervezett agyagárugyár vezetője, hanem a már említett bécsi Metzberg. Azt, hogy Brequin vállalkozása miatt és ki miatt hiúsult meg, ma már nehezen lehetne tisztázni. Annyi azonban bizonyos, hogy Rahier a Schmiliarhoz írott levelében erőteljesen hangsúlyozza a vállalkozás hasznosságát. Egyes kutatók szerint a fazekasság fellendítésében az újkeresztény gerencséreknak is szerepük lehetett. Ez azonban nem bizonyítható, mert a csávai fazekasművesség még a múlt század végén és az 1900-as évek elején is, teljesen az ősi hagyományoknak megfelelően, csak egyszerű darabok előállítására törekedett. A régihez való konzervatív ragaszkodás, a maradiság, nemcsak edényeik formájában, mintázásában jutott kifejezésre, hanem az edények rajzaiban is. Már a XVIII. század második felétől többször találkozhatunk a csávai fazekásokkal, különösen a manufaktúra létesítésének felbukkanása előtt.

Az Esterházyakat képviselő Rahier Péter arra törekedett, hogy a tervezett manufaktúra megvalósítása előtt minden akadályt elhárítson. Első és legfontosabb teendője a manufaktúra alapanyagának, az agyagnak a védelme volt. E törekvését kettős úton igyekezett érvényesíteni. Az egyik „finomabb eljárás”, melyhez főleg a kezdeti időkben folyamodott, az agyag és a fa használati díjának emelése volt. Az erre irányuló intézkedései azonban nem járhattak kellő eredménnyel, ezért következő lépése az ősi gerencsér-mesterség likvidálása. 1766-ban a hercegehez írt jelentése szerint Csáván (Stoob) hat fazekasmester tevékenykedik. Számukat – mint Rahier írja – feltétlenül csökkenteni kell, mert azzal, hogy az égetéshez az erdei fákat használják fel, mérhetetlen károkat okoznak az uradalomnak. 1766. május 2-án írott levelében – valószínűleg a herceg bátorítására – megtiltja, hogy a csávai fazekasok műhelyeiket fiaiknak, illetve vejeiknek engedjék át. Véleménye szerint a műhelyekben csak az idősebb mesterek működhetnek.

Rahier leveleiben Csáva szerepel legtöbbször. Ebből arra következtethetünk, hogy ezt tartotta manufaktúra céljaira legalkalmasabbnak. A manufaktúra terve azonban a szokottnál nagyobb feladatokat jelentett számára. Ezért minden egyes lépés vagy intézkedés előtt kikérte a megfelelő szakértők véleményét, mind az uradalom, mind a jobbágyok szempontjából.

Feltehetően a herceg utasítására kellett Breuquinnel a szerződést felbontani és Metzbergre bízni a manufaktúra létrehozását. A manufaktúra elhelyezésére a használaton kívüli dörföldi börgyár épülete látszott a legcélszerűbbnek. A tervek szerint itt építik meg a kemencét, melyhez Metzberg Bécsből hozna megfelelő fazekasmestert.

A XIX. század végén létesült csávai agyagárugyárban az Esterházyak régóta melengetett terve valósult meg. Különösen a csávai agyagárugyár kályhái érdekesek. Közülük az 1900-as és az 1910-es években még Sopronban is állt néhány.²⁶

5. Az értékes kincsanagra – mint általában főuraink is az Esterházyak műértékeire – a múlt század hatvanas éveiben fordul a figyelem. Ebben a főérem kétségtelenül a nemzeties közgondolkodásé, mely kezdi felismerni és számba venni a nemzeti múlt kiemelkedőbb értékeit. Emellett az Esterházy család belső bajai, problémái is egyre sürgetőbben vetik fel a kincstár nemzeti tulajdonba vételének lehetőségeit. A XIX. század közepén Esterházy Miklós, az első felelős magyar kormány minisztere, később a monarchia londoni nagykövete példátlan nagystílű, pazarló életet élt. Még a közel száz domíniumot magába foglaló Esterházy-birtok eresztekei is megroppantak a költséges, szertelen életmód következtében. Végül is zárgondnokság vette át a hitbizomány kezelését, gondozását. Érthető, ha ilyen anyagi körülmények közt a családi gyűjtemények sorsa, perspektívája is úgy merült fel, hogy az adott körülmények, feltételek alkalmasak-e a gyűjtemény fenntartására, fejlesztésére? Közben az újságok, a sajtó hasábjain egyre alakult, formálódott az a gondolat, miként lehetne az Esterházyak műkincseit, képeit, rajzait és családi relikviáit közgyűjteményeink, múzeumaink, könyvtáraink számára megszerezni és a közönségnek kiállításokon bemutatni. Ormos Zsigmond azzal a javaslattal próbálkozott, hogy az újonnan épülő Akadémia épületét nemzeti képtár – nevezetesen az Esterházy-kép- és rajztár – céljaira kell megtervezni, alkalmassá tenni.²⁷

²⁶ Geisztlinger Pál: Az Esterházy herceg agyagipari gyára. Soproni Napló, 1899. ápr. 9; A hg. Esterházy-féle iparvállalatok 1898-ban. Soproni Napló, 1899. márc. 19.

Elképzelései szerint az Esterházy-képtárt aszerint kell felállítani, elrendezni, ahogyan a bécsi Mariahilferstrasse-i Esterházy palotában állt a Pottendorfból történő elszállítás óta. Tudjuk, hogy a képtár végül is vétel útján a magyar állam tulajdonába került és a Szépművészeti Múzeum törzsanyaga lett.

A fraknói kincsek — éppen relikvia-voltuk miatt — a családi tulajdon elidegeníthetetlen vagy legalábbis nehezen eladható részét alkották. Tudjuk, hogy törvényeink szerint az ősgaléria darabjait még teljes vagyoni csőd esetén sem lehetett eladni, elárverezni. Ezért a kortársak azt a kézenfekvő megoldást követték, hogy igyekeztek a féltve őrzött családi kincstárak anyagaival kiállításokon megismertetni a lakosságot, ezáltal a közvélemény segítségével arra bírni a herceget: kincseit — miként kép- és rajztárának legszebb darabjait — adja a nemzetnek. A kincstár voltaképpen felfedezése, darabjainak pontosabb megismerése ekkor kezdődik. A kincstár egyes darabjai az 1876-os magyar árvízkárosultak javára rendezett történeti és műipari kiállításon szerepeltek először Budapesten.²⁸ Itteni bemutatásuk érthető módon felcsigázta a közvélemény érdeklődését, s egyre sürgetőbbé vált a kincstár eddig nem ismert ötvös-, textil- és elefántcsont-tárgyainak bemutatása, prezentálása is. Az 1884-es ötvösetörténeti kiállításon szinte a kincstár minden jelentősebb ötvösművét bemutatták, a Losonczy-kannától a Mátyás-serlegen és Mátyás-kulacson át a Zápolya-serlegig, hogy csak a jelentősebbeket említsük, a díszesebbnél díszesebb násfákról, egyéb nyak- és mellékekről nem is beszélve. Szinte a kiállítás minden ismertetésében kiemelik az Esterházy-kincstár valóban páratlan értékű kincseit, különösen a magyar ötvösök által készített páratlan szépségű Losonczy-kannát, melyet a kiállítási kalauz is részletesen ismertet számos nagyobb és kisebb rajzzal, egy-egy motívum-részlettel együtt. Egyébként már ekkor — a katalógusban — felvetik, hogy az ún. Mátyás-serleget díszítő barokkos levéldíszek a XVII. században kerültek a különben kétségtelenül a XV. század második felében Nürnbergben készült hólyagos serlegre.²⁹ Az 1885-ös általános kiállításon már nemcsak ötvöstárgyakkal találkozunk, hanem a kincstár kiemelkedő textilemlékeivel, köztük a Mátyás-kabáttal és Brandenburgi Katalin szoknyájával is. 1896-ban, a millenniumi kiállításon minden eddiginél teljesebb kollekciónal szerepel a fraknói kincstár. Most már a hegyikristály vázától az elefántcsont faragáson át az ötvös- és textilemlékekig a gyűjtemény számos darabja, alkotása a közönség elé kerül. A kincsek 1919-ben kerültek az Iparművészeti Múzeumba. Közismert, hogy a műkincsek múzeumokba szállítását már 1918 október végén, november elején megkezdték, mint ezt Végh Gyula naplójában olvashatjuk.³⁰ „Tisza István meggyilkolásának hírével egyidejűleg rémhírek kaptak lábra a hazaözönlő katonák és a Vácról kiszabadult orosz hadifoglyok várható fosztogatásairól. Későn este Batthyány Lajosné grófné, aki akkor az Andrásy úti Batthyány palotában lakott, telefonált, hogy jöjjenek el hozzá, műkincseinek biztonságba helyezéséről akar velem beszélni. A sötét, kurjongató csöcseléktől lármás Király utcában gyalog siettem hozzá; aggódva beszéltek meg a szörnyű eseményeket. Onnan egyenesen a Múzeumba mentem és Lyerral együtt éjjeli ügyeletre ott maradtam. Tekintettel a forron-

27 Ormós Zsigmond: A herceg Esterházy Képtár műtörténelmi leírása. Pest, 1865, 7-9.

28 Ötvösművek, ékszerek és az Esterházy kincs 17-20.

29 Héjj-Détári Angéla: Der „Matthias Corvinus-Pokal“ und Endres Dürer der „Meister mit Rosette“. Az IM Evkönyve, IX, 1966, 21-44.

30 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Quart. Hung. 3682, V-VI. köt. 23-28.

Esterházy-címer az elefántcsont agyaron (XVII. sz.)

gásokra és hogy a veszélyt megelőzzük, vele és Hauch István gépésszel együtt még akkor éjszaka levittük a Múzeum legértékesebb kincseit a legalsó pincébe, melynek labirintusában a betörők nem egykönnyen akadhattak volna rájuk. De ezenfelül Hauch még sajátkezűleg be is falazta a fülkét, amelyben a kincsek elrejtve voltak... A Károlyi kormány alatt megindult a magántulajdonban levő és egyházi műkincsek ú. n. szocializálása. Külön e célra megbízottak járták be az országot és halomszámra hordták a Múzeumba a drágaságokat...” Az Esterházyak fraknói kincstárát 1919. február 25-én – tehát majdnem egy hónappal 1919. március 21-e, a proletárdiktatúra kikiáltása előtt leltározták.³¹ „Már a Károlyi-forradalom után a fraknói híres Esterházy-kincstár drágaságainak a fővárosba való szállítását az tette sürgőssé, hogy a környék népét izgatók a fraknói vár kifosztására bíztatták a demokrata osztozkodás jelszavával. Bámulatos a fraknói gyűjtemény gazdasága. A régi magyar díszruhák példátlan sorozata, az egyéb textilholmi egy teljes múzeumnak megadná a jellegét. Az Esterházyak nagyszerű fegyvergyűjteményét nem bolygatták meg a szocialisták, mindössze néhány különösen művészi darabját hozták el, köztük II. Lajos király és Miksa király kardját. A régi lagyar himzéseknek is gyönyörű példányai kerültek Fraknóból a fővárosba, például I. Rákóczi György feleségének, Lorántffy Zsuzsannának skófiomos bársonyterítője. Egy színesen applikált figurális takaró a régi török textilművészetnek remeke.”³² Tehát már jóval a proletárdiktatúra kikiáltása előtt megkezdődött a magángyűjtemények múzeumokba szállítása és „letét” formájában való elhelyezése. A fraknói kincsek beszállításának előkészületeit is már jóval a tanácskormány kikiáltása előtt megkezdték.

6. Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság a magántulajdonban lévő műtárgyak társadalmi tulajdonba vételére vonatkozó első rendelkezése a proletárdiktatúra kikiáltása után egy nappal, 1919. március 22-én kelt.³³ A proletárdiktatúra műtárgy-szocializáló bizottsága tehát 1919. március 22-e után kezdi meg működését. Nyugat-Magyarországon csak április első napjaiban találkozunk intézkedéseinek jeleivel. Az 1919. március 22-én kinevezett, a műtárgyakat társadalmiasító bizottság első ténykedése arra irányult, hogy a múzeumban letétként elhelyezett tárgyak visszatartását elrendelje. Erre vonatkozólag 1919. március 24-én intézkedik Pogány Kálmán, a műtárgyakat társadalmiasító bizottság elnöke.³⁴ Csak ezután kezdik el az országban szanaszét található műkincsanyag számbavételét, beszállítását.

A tanácskormány 1919. április 9-i és 10-i lapjaiban – így a „Szolnoki Munkás”-ban is – olyan hír lát napvilágot, hogy elrejtett kincsekre bukkantak a fraknói kastélyban: „Sopron, április 8. A gróf Eszterházi Móric fraknói kastélyában leltározó bizottságnak tudomására jutott, hogy a kastélyban nagy mennyiségű és értékű műkincsek vannak befalazva. Kibontották a falakat s ott ládádba csomagolva rengeteg kincset, arany- és ezüsttárgyat találtak. A kincseket, melyeket mintegy két héttel ezelőtt rejtettek el, zár alá helyezték” – olvashatjuk.³⁵

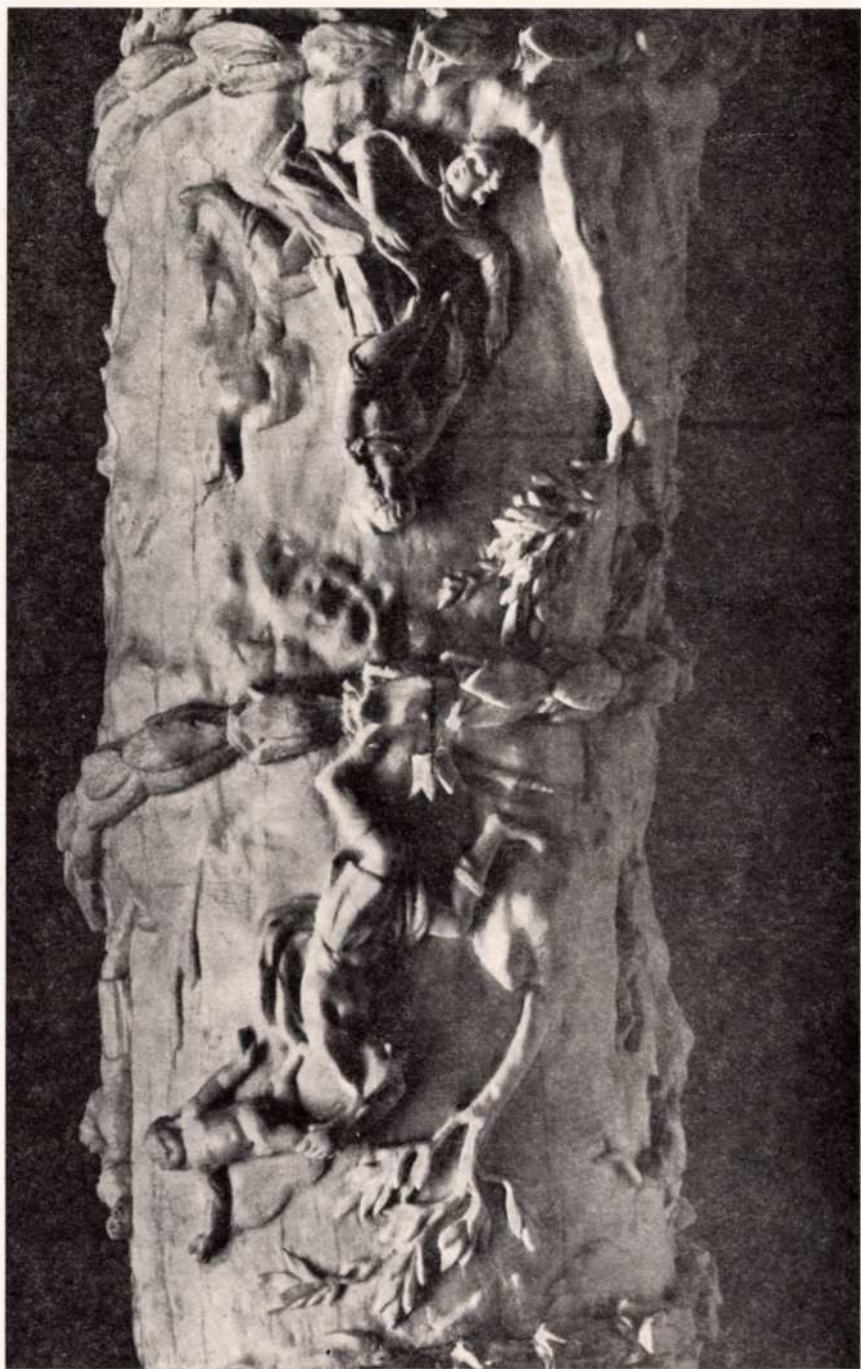
31 OL. Esterházy csal. bpti hitb. lt. Vegyes-anyag, Fasc. 2184, Nro 110.

32 Az elkonfiszált iparművészeti tárgyak, Az Újság, 1919. nov. 16.

33 Katona Imre: Az Iparművészeti Múzeum a két világháború között, Kézirat a MTA részére.

34 Iparművészeti Múzeum Irattára, (Adattár) 103/1919.

35 Szolnoki Munkás, 1919. ápr. 9.

Részlet az elefántcsont agyarról (XVII. sz.)

Nemcsak az Esterházyak fraknói kastélyában bukkantak elrejtett kincsekre, hanem a Batthyányak nagycsákányi kincseinek értékesebb darabjait is elrejtették a műtárgyakat társadalmassító bizottság tagjai elől. Az elrejtett műkincsek csak 1919. április 22-én kerültek elő rejték helyükről. A „Fáklya” 1919. április 22-i számában olvashatjuk a következőket: „Kenzler Hugó és Pogány István (!), a közoktatásügyi népbiztosság kiküldöttjei a szombathelyi püspöki rezidenciában megtalálták gróf Batthyány Iván milliókat érő műkincseit. A kiküldöttek a gróf nagycsákányi kastélyának műkincseit leltározták s feltűnt nekik, hogy épp a legértékesebb remek hiányoznak, megtudták azonban közben, hogy a grófnő még novemberben több nagy ládát küldött a szombathelyi püspöki rezidenciába. Kenzler és Pogány erre azonnal Szombathelyre utaztak s ott tényleg megtalálták a hiányzó műkincseket. Egy titkos ajtó mögé dugva akadtak rá a kincsré, amelyek közt ott van Pieter Brueghel-nek egy XVII. századból származó festménye, négy mellszobor ugyanabból a korból, továbbá igen sok antik és új ezüstnemű.

Míg a szocializált képzőművészeti anyagot a Szépművészeti Múzeumban, az iparművészeti anyagot pedig az Országos Iparművészeti Múzeumban tárolták. „... a Múzeum ú. n. Kassza-szobájában, részint pedig az én lakásomból elrequirált két utcai szobában halmozták fel a megbecsülhetetlen ötvöstárgyakat, miseruhákat, elefántcsontfaragványokat, fegyvereket” — olvashatjuk Végh Gyula emlékezésében.³⁶ „Mi, a Múzeum — írja —, csak a nálunk letétbe helyezett műtárgyak megőrzésére vállalkoztunk (voltak persze más raktárak is). Kiadtam szigorú utasítást, hogy minden darabot pontosan leltározni kell, hogy annak idején tulajdonosuknak mindent visszaadhassunk. A szocializáló biztos urak ezt fölöslegesnek ítélték, mert — szerintük — a nemzeti tulajdonná vált tárgyak úgysem kerülhetnek vissza többé előbbi tulajdonosaikhoz...” Végh Gyulának azonban nem sokáig volt módjában figyelemmel követni a Tanácsköztársaság múzeumpolitikáját, mert az 1919. április 1-én — vagyis tíz nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után — kelt közoktatásügyi népbiztossági leirat értelmében a további intézkedésig, szabadságolták. Az Újság 1919. nov. 16-i száma mégis arról tudósít, hogy az Iparművészeti Múzeumban „immár kilencz hónapja” őrzi — és őrizte sokszor álmatlanul Végh Gyula „az ország legbecsesebb ritkaságait”. Az Újság-nak ugyanez a száma — mely liheg a kommunistaellenességtől — töredelmesen bevallja, „hogy a műkincseknek ez a megőrzése nagy szolgálat volt az országnak. Az össze-vissza tomboló zűr-zavar hónapjaiban mennyivel több és mennyi pótolhatatlan érték pusztult volna el különben.” A Szépművészeti Múzeum ekkor már megkezdte, az Iparművészeti Múzeum azonban csak később kezdi meg a magángyűjtők értékeinek, drágaságainak kiadását. „A fraknói vár tulajdonképpeni kincsei, az arany- és ezüst-ritkaságok még nem kerültek elő biztos rejték helyükről”, csupán a ruhák és más textilneműek, elefántcsont kupák, tárgyak állnak behatóbb vizsgálat céljából a múzeum munkatársainak rendelkezésére. A Múzeum szinte az anyag egészéről kitűnő fényképeket, a régi magyar ruhákról pontos szabásrajzot készített, maga Végh igazgató a ruhák céljára darabokra szabdalta gyönyörű napkeleti és olasz ornamentumos mustrákat szép színes felvételekben rekonstruálta.

A Tanácsköztársaság bukása után uralomra kerülő ellenforradalmi kormány mindent megtett, hogy a proletárdiktatúra eredményeit, intézkedéseit,

³⁶ Végh Gyula: Emlékeim és véleményem, V–VI. 23–28. I. OSZK. Kézirattár. Quart. Hung. 3682.

köztük a magántulajdonban levő nemzeti értékű muzeális kincsanyag társadalmi tulajdonba vételét elrendelő törvényt, érvénytelenítse, s megkezdje az értékes műkincsanyagnak a tulajdonosok részére történő mielőbbi visszaszól-

Az ún. násfás serleg (XVII. sz. második fele)

gáltatását. A társadalmi tulajdonba vett műkincsanyag nemcsak értékre volt igen jelentős, hanem számra is: „Legtöbb a porcelántárgy: több mint 5000 darab. Összegyűlt azután majd 300 darab bútor, mintegy 1000 ötvösmű és ékszer, kb. 200 darab szövet, gobelin és csipke, 82 miseruha, 37 szőnyeg, (egyől-egyig

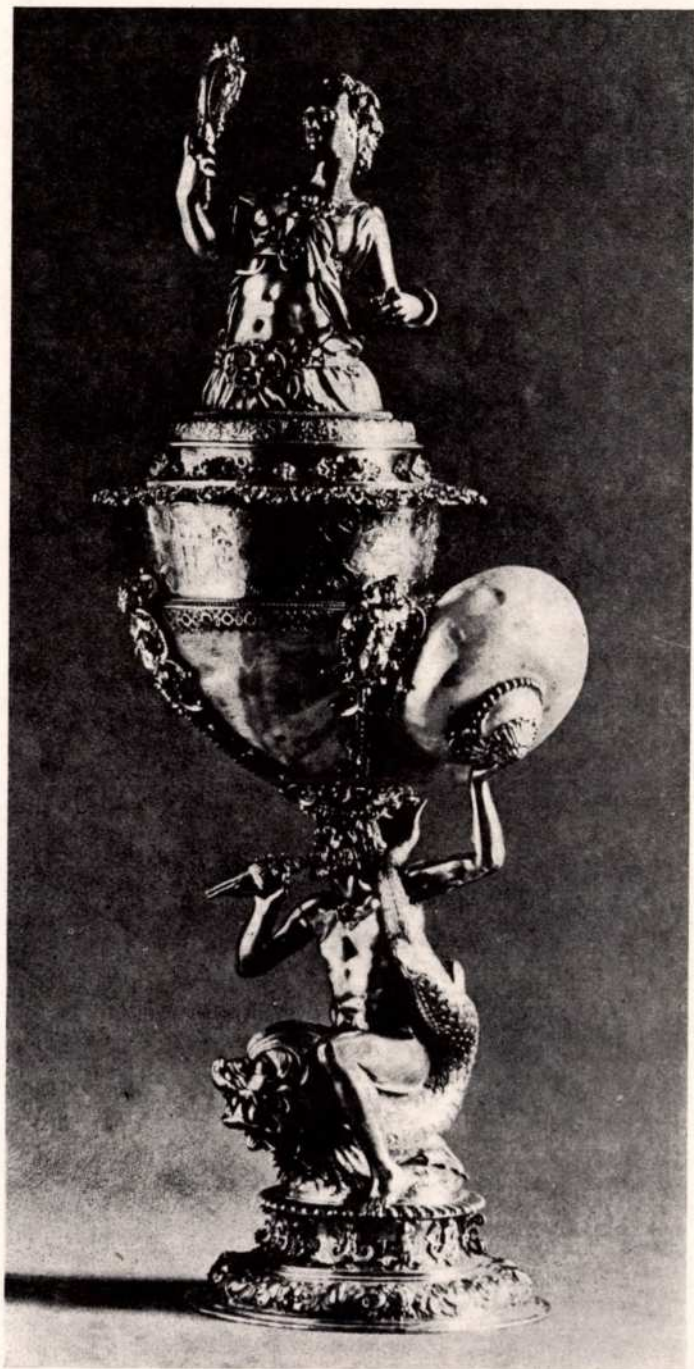
muzeális darab) és sok egyéb tárgy.”³⁷ Noha a magángyűjtők anyaga sem volt jelentéktelen, hiszen olyanoké volt, mint Andrássy Gyula, Sándor és Géza grófok, Batthyány Iván gróf, Apponyi Sándor és Henrik gróf, Zichy Jánosné, Esterházy Károly, Pallavicini György örgróf, Hatvany Károly és Ferenc báró, Wenckheim Frigyes gróf, Nemes Marcell, Kohner Adolf báró, Glück Frigyes, Herczog Mór báró, hogy csak a kiemelkedőknél maradjunk. Az Esterházyak fraknoi kincstárához azonban egyik gyűjtemény sem hasonlítható. Érthető, ha visszaadását halogatják, s ebben a közönségre apellálnak. Ugyancsak az Újság-ban olvashatjuk: „Milyen szép és szívet melegítő nagylelkűség lenne, ha Esterházy Miklós herceg, Fraknó ura, lehetővé tenné, hogy nemzetségének híres gyűjteménye a főváros közönsége elé kerüljön, hadd gyönyörködjék és vigasztalódjék rajta ez a gyászhoz szokott, szenvedéstől megviselt nemzedék is. Talán a célszerűség is azt tanácsolná, hogy Fraknó kincsei elmost, mikor Nyugat-Magyarország hovatartozásának kérdése még végképpen el nem dőlt, a fővárosban várják meg a kérdés eldöntését. Fraknó, sajnos, az ország határán van, Nyugat-Magyarországnak abban a részében – írják –, melyet a saint-germaini szerződés Ausztria számára hasított ki.”

A cikk hangvétele sejteti, hogy inspirátora Végh Gyula, az Iparművészeti Múzeum akkori igazgatója volt. A cikk furcsa és ellentmondó mentalitást tükröz. Már megtörtént a Tanácsköztársaság magántulajdonban lévő műkincsek társadalmi tulajdonba vételéről szóló rendelkezéseinek érvénytelenítése, tehát a múzeumba begyűjtött műkincsek visszajuttatása már nem volt tovább halogatható. A fraknoi kincsek visszaadásával azonban politikai okokból várniuk kellett. A huzavona újabb alkalmat adott, hogy a múzeumban levő, de egyelőre még vissza nem adható értékes műkincanyagot a múzeum munkatársai tanulmányozhassák. „Magam is számos rajzot, aquarellt készítettem textilgyűjteményünk számára középkori miseruhákról, másoltam a nyitrai evangéliarum írását, az Esterházy-kincstár szöveteit, fegyvereit stb.” – írja feljegyzéseiben Végh Gyula. „A Tanácsköztársaság bukása után mindent hiány nélkül visszaszolgáltattunk. Egy gombostű sem hiányzott az ezekre menő darabszámból, de részünkre sok ismeret maradt meg a kincsek látogatása után. Sőt gyűjteményeink is gazdagodtak a – most már nem kényszerűségből – nálunk maradt kincsek révén. Tekintettel arra – olvashatjuk Végh Gyula emlékirataiban –, hogy Fraknó vára, ahol azelőtt az Esterházy-kincstárat őrizték, a békeszerződés értelmében Ausztriának jutott, azzal a kéréssel fordultam Esterházy herceghez, hogy a hitbizományi kincstárat ne engedje külföldre szállítani, hanem hagyja meg továbbra is letétképpen az Iparművészeti Múzeumban. Nagy Emilnek, a herceg akkori jogtanácsosának tanácsára a hazafias szempont mellett hangsúlyoztam a gazdaságát is (amiről tényleg szó is volt), és csak azok lesznek adómentesek, amelyek múzeumban vannak elhelyezve. Ez az érv hatott is. Megkötöttük a letéti szerződést és az Esterházy-gyűjtemény az Iparművészeti Múzeumban maradt, ahol két nagy termet töltött meg, és máig a múzeum egyik kiváló, más országok uralkodó kincseit pótló attrakcióját képezi”.³⁸

A szerződés megkötése elhúzódott a különböző jogi formák kialakítása miatt. Végre 1923. március 28-án létrejött a szerződés Esterházy Pál hitbizományi birtokos és az Iparművészeti Múzeum között. Ennek értelmében Esterházy Pál hitbizományi birtokos a fraknoi kincseket ideiglenes letétbe adja az

³⁷ Az Újság, 1919. nov. 16.

³⁸ Végh Gyula: Emlékeim és véleményem, V–VI, 23–28. 1.

Az ún. Nautilus-serleg (XVII. sz. eleje)

Iparművészeti Múzeumnak. Az átadási-átvételi leltárat 1923. július 26-án vették fel az Iparművészeti Múzeumban. A letétbe adott anyagot 1939. június 15-én revíziózta Höllrigl József, az Iparművészeti Múzeum igazgatója, dr. Hárich János, az Esterházy-hitbizomány levéltárosa, dr. Mihalik Sándor, az Iparművészeti Múzeum őre és dr. Romhányi Gyula, az Iparművészeti Múzeum segédőre. A gyűjteményt utoljára 1940. április 30-án revíziózták.³⁹

7. A kincstár darabjai az 1940-es években a múzeum állandó kiállításán álltak. 1944-ben, amikor nyilvánvaló lett, hogy az ország területe is hamarosan háborús hadszíntér lesz, Esterházy a letéti megállapodásra hivatkozva, kérte az 1923-ban megkötött letéti szerződés felbontását. Kérését 112. szám alatt iktatták az Iparművészeti Múzeumban, de miután az Iparművészeti Múzeum korábbi önállóságát a Hóman-féle Gyűjteményegyetem-koncepció következtében megszüntették, s a múzeumot a Nemzeti Múzeum Főigazgatóságának rendelték alá, mint politikailag komoly kérdést, a Nemzeti Múzeumban működő főigazgatósághoz tették át. Itt döntöttek olyan formán, hogy a Bánffy- és az Esterházy-anyagot visszaadják eredeti tulajdonosuknak. Ezzel tulajdonképpen az Esterházy-kincsek kalandos története véget is ér, hiszen a kincsekről évekig az a hír járta, hogy elpusztultak Budapest ostromakor. Miután számos gyűjtemény esett áldozatul az ország évekig tartó bombázásának és hadszíntérré válásának, a hír még szakkörökben is hihetőnek tűnt. Esterházy Pál 1948 végén tett váratlan bejelentéséből⁴⁰ azonban kiderült, hogy a kincsek a bombatalálatot kapott Tárnok utcai Esterházy palota pincéjében feltehetően átvészelték a második világháború pusztításait. A bejelentés alapján a Múzeum feltárta a palota pincéjét, s onnan sikerült kimenteni a gazdag anyagot, bár súlyosan károsodott, megrongálódott állapotban. A talajvíz, a különféle talajelemek bomlasztó munkája és a bombatalálat következtében az ötvös- és textilanyag egy része annyira szétroncsolódott és tönkrement, hogy részleges helyreállításuk és konzerválásuk is egy évtizedig tartott. Bár a konzerválás és restaurálás már közvetlenül feltárás után, 1949-ben megkezdődött és ma is folyamatban van, egyes darabok helyreállítása még sokáig eltarthat. Az 1963-as kiállításon nemcsak a tárgyak szépségét, pompáját élvezhették a látogatók, hanem egyszerűen annak az áldozatos és bravúros munkának az értékét is, melyet a megrongálódott tárgyak helyreállításával a múzeum ötvös- és textilrestaurátorai végeztek. Egvkori felvételek tanúsítják, hogy a háború és az évekig tartó beázások következtében a kincsek nagy része olyannyira szétfúródott, szétmállott, hogy helyreállításuk szinte reménytelennek látszott. Megfelelő gondos, modern technikai és technológiai eljárásokkal azonban az anyag nagy és értékes részét sikerült megmenteni. Ezek közül is kiemelkedik az ún. „Mátyás-kulacs”. Az aranyozott ezüst és öntött díszítésű, kulacs-alakú edényt kétoldalt egy-egy Esterházy-címeres lemez fedi. A rajta levő 1652-es évszámból és a díszedény formájából nyilvánvaló, hogy a nádor címereit ábrázoló lemez későbbi rátét, maga a díszedény pedig XV. századi mestermű. Ugyancsak figyelemre méltó az az aranyozott levelekkel és virágokkal díszített fedeles hólyagos serleg is, mely a hagyomány szerint Mátyás királyé volt. A gótikus serleget 1565-ben készítette valamelyik ismeretlen nürnbergi ötvös. A kincstár Mátyás-kori emlékei között van az ún. „Mátyás-mente”, „Mátyás-gyűrű” is. Míg az utóbbi feltehetően csak a XIX. század elején került a Viczayaktól az Esterházyakhoz,

³⁹ Iparművészeti Múzeum, Irattár, 1940/56.

⁴⁰ Uo. 1940/409. sz. Ügyirat.

Griff karddal (Az Esterházyak grófi ágának címerállata)

a mente már 1721-ben Fraknón volt. A korai emlékek közt található Oláh Miklós reneszánsz mentécskéje és Zápolya János címerpajzsos aranyserlege is. Az utóbbi Fraknóra kerülése nem ismeretes, az Oláh-mentéről azonban tudjuk, hogy Esterházy Miklós Dersffy Orsolyával kötött házasságával került hozományként az Esterházyakhoz, ugyanis Orsolya asszony a hercegérsek nővérének dédunokája volt. Az 1652-es vezekényi csatában elesett Esterházy László piros selyem páncélinge a fraknói kincstár ugyancsak féltve őrzött darabja. A kiváló nürnbergi ötvösművész, Hans Pétzold hatalmas méretű hólyagos serlegét az Esterházyak kincstára tartotta fenn mindmáig. A keleti művészet egyik pregnáns alkotása az ún. Esterházy-kárpit. A pompázatos, rátétes művű, figurális falikárpit a XVI. századi perzsa művészet remeke. Sajátos kompozíciója, kellemes színtónusa a korabeli perzsa miniatúrákra emlékeztet. Hadizsákmányként kerülhetett az Esterházyakhoz ugyanúgy, mint a gyűjtemény török és perzsa nyergei, takarói, kardjai, jogarai és más XVI. és XVII. századi fegyverei.

A XVII. századi német elefántcsont faragást számos kupa képviseli, a korabeli magyar hímzőművészet emlékei közül különösen I. Rákóczi György feleségének, Lorántffy Zsuzsannának címerdíszes, skófiomos ágyterítője emelkedik ki. Még e finom művű műreemek között is figyelemre méltó Bergmann Erazmus XVIII. századi besztercebányai ötvösmerster zománcdíszmű, drágakövekkel kirakott, trébelt aranyfedeles kupája és az a serleg, melynek oldalát 17 násfa díszíti. A násfák egy része XVI. századi, ennek ellenére a serleg készítési ideje mégsem tehető a XVII. század elejére, mert a násfák egyikét ugyanolyan címer díszíti, mint a Lorántffy-terítőt, amely viszont csak a XVII. század második felében, a Thökölyek révén került az Esterházyak kincstárába. A serleg maga feltehetően német munka, de a rajta levő násfák egy része magyar ötvösök ügyességét dicséri. A gyűjtemény egy másik érdekes darabja az ún. Bacchus-kocsi. Az aranyozott ezüst kocsiformát gazdag zománc és fél-drágakövek díszítik. A kocsiiban a Bacchus-ünnepség mitológiai alakjának elefántcsont figurái láthatók. Egykori leltárak szerint a kocsit a Nádasdyak sárvári kincstárában őrizték. Innen került, talán Nádasdy Krisztina Draskovich Miklósné révén, az Esterházyak tulajdonába. A kimagasló emlékek között szerepel Hann Sebestyén nagyszombati ötvös aranyozott ezüst trébelt, allegorikus alakokat ábrázoló fűszertartója is.

A bőrfeldolgozó iparművészet korszakos mesterművei közül az ún. „Mátyás-kulacs” tokja emelkedik ki. A rajta levő felirat és évszám szerint a tokot Forgács Imre készítette a XVI. század végén. Eszerint a kulacs a Thurzó–Forgács-rokonság útján került az Esterházyak fraknói gyűjteményébe. Az eddigiekben, noha jelentős darabokat mutattunk be, a gyűjteménynek csak egy részét ismertettük. A gyűjtemény számos, igen kimagasló ötvös-, textil-, munkáit, elefántcsontfaragásait, üveg- és fajanszedényeit részben helyhiány, részben a restauráló műveletek befejezetlensége miatt nem állíthatták ki 1963-ban és a későbbi kiállításokon. Ahhoz, hogy az Esterházy-gyűjteményről teljesebb képet alkothassunk, meg kell emlékeznünk azokról a tárgyakról is, melyek – a már említett okok miatt, valamint mert egy részük restaurálása még nem fejeződött be – sem az 1963. évi, sem az ezután megnyílt kiállításokon nem szerepelhettek. A gyűjtemény textíliái közül csak néhány nyeregtakarót, a Lorántffy-terítőt, Esterházy Miklós gazdag díszítésű völegény-dolmányát, I. Lipót kabátját, Esterházy Pál dolmányát és más Esterházy-ösök mentéit, szoknyáit láthattuk a kincseket prezentáló utolsó kiállításon. Az Esterházyak fraknói kincstárának számban is jelentős kollekciónak néhány festmény tájékoz-

tat. A gyűjtemény kimagasló, de nem restaurált darabja még Losonczy Antal királyi személynök aranyazott ezüst, trébelt, öntött és zománccsisztésű reneszánsz kézműves kancsója s az a sok nyak- és mell-ék, melyeket a leltár tétélesen felsorol, azonban mindmáig restaurálatlanul őriznek az Iparművészeti Múzeum raktáraiban.

Zátonyi Sándor:

A csepregi reformáció kori kollégium (1557–1643)

1. Az 1500-as évek közepétől 1643-ig fennálló csepregi iskola nemcsak az akkori város, hanem a Dunántúl nyugati részének életére is jelentős hatással volt. Ennek ellenére sokkal kevesebbet tudunk róla, mint a korabeli, hasonló jellegű és jelentőségű iskolákról. Ennek legfőbb oka az, hogy az iskola fennállása alatt – és azután is – annyi megrázkódtatás, vész érte Csepreget, hogy sem az iskola épülete, sem az iskola iratai nem maradtak fenn.

1588-ban tűzvész pusztított Csepreben: 132 jobbágytelek égett le. 1605-ben a csepregiek részt vettek Bocskay István szabadságharcában, később csatlakoztak Bethlen Gábor szabadságharcához is. A császári csapatok megtorlásul 1621. január 6-án feldúlták és felégették Csepreget. A közös sírba temetett halottak száma 1223 volt.

1643-ban Nádasdy Ferenc, a város akkori földesura katolizált. Amilyen bőkezűen támogatta azelőtt a protestánsokat, most olyan szigorúsággal üldözte őket. Menekülniök kellett nemcsak a prédikátoroknak, hanem az iskola tanárainak és diákjainak is. Megszűnt az iskola mellett működő nyomda is.

1704-ben a csepregiek csatlakoztak II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához. A város azonban többször gazdát cserélt, hadisarc fizetésére kényszerült, elszegényült. 1771-ben ismét tűzvész pusztított Csepreben. Mindössze öt ház maradt meg.¹

E sok viszontagságot a régi iratok közül mindössze néhány polgármesteri protokollum vészelte át, ezek egy része viszont a második világháború következtében semmisült meg. A csepregi kollégium közel egy évszázados történetére vonatkozóan ezért csak azokra az adatokra támaszkodhatunk, amelyek a helytörténeti monográfiákban, egyháztörténeti írásokban, neveléstörténeti írásokban, neveléstörténeti könyvekben és a 17. században Csepreben nyomtatott könyvekben elszórtan találhatók.

2. Csepre gazdasági és kulturális helyzete a reformáció előtt

Az 1950-ig Sopron vármegyéhez tartozó Csepre nevét első ízben egy Szombathelyen 1255-ben kelt okirat említi, majd két évvel később IV. Béla

¹ Farkas Sándor: Csepre mezőváros története. Bp., 1887; Rajczy Mária Mechtilda: Csepre irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai. Sopron, 1944; Soós Imre: Ósi Sopron megyei nemzetségek. Sopron, 1940; Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Sopron, 1924 (a továbbiakban: DEgyht.); Csatka Endre–Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron környéke és műemlékei. Bp., 1956.² Az idézett adatok a felsorolt könyvek több, kapcsolódó fejezetéből valók.

által kiadott adománylevélben olvasható Csepreg (*Cheperereg*) neve.² Csepreget első ízben egy 1348-ban kelt okirat említi városnak (*civitas*). Mint váralja település emelkedett városi rangra.³ A Soproni Városi Levéltárban fennmaradt, 1360-ból származó pecsétlenyomaton a következő felirat olvasható: S. CIVI [TATI]S ET CIV[IUM] DE SCHEPREG +. A pecsét mezejében háromtornyos várfal látható. Csepreg tehát megerősített város volt.⁴ Csepreget vagy I. Lajos vagy Károly Róbert emelte városi rangra. A várfal nemcsak védelmet nyújtott háborúskodás idején, hanem jogi előnyöket is biztosított. I. Lajos rendelete alapján a fallal kerített városok jobbágysai mentesültek a kilenced fizetés kötelezettsége alól, ami nagy vonzóerőt jelentett a környékbeli falvak jobbágysai számára.⁵ Csepreg vásártartási és vámszedési joggal is rendelkezett. 1438-ban említik először országos vásárát.⁶

E tényezők hatására jelentősen emelkedett a lakosok száma. 1518-ban 255 jobbágycsalád lakta Csepreget. Lakosainak száma tehát majdnem félfannyi volt, mint az akkori Soproné. 1564-ben 280 körül járt a telkesek s 70 körül a zsellérek száma. A lélekszám ekkor 2100-ra becsülhető.⁷

A földművelés fejlődése, a lakosság számának emelkedése szükségszerűvé tette a gazdasági eszközök készítését, majd később az egyéb cikkek előállítását biztosító iparágak kialakulását. Az 1500-as évek elején az iparosok a lakosság 16%-át képezték.⁸

Csepreg 1390-ig volt királyi birtok. 1390-ben Zsigmond király elzalogosította a Kanizsai családnak, 1401-ben pedig véglegesen a családnak adományozta. Ennek következményeképpen Csepreg szabad városból mezőváros (*oppidum*) lett, s fejlődésében átmenetileg törés következett be. Miután 1535-ben Nádasdy Tamás feleségül vette Kanizsai Orsolyát. Csepreg a Nádasdyak birtoka lett. A nagy vagyonnal és hatalommal rendelkező család idejében újra felendült a gazdasági élet, s virágzásnak indult a kulturális élet is.

A csepregiek közül már az 1400-as években többen látogatták a bécsi egyetemet. Valószínű külföldi egyetemen tanult Csepregi Ferenc is, aki 1431-ben latin nyelvű krónikát írt a magyarok eredetéről, a honfoglalásról, az azt követő évszázadokról 1330-ig bezárólag. Írásához alapul vette Kálti Márk krónikáját is. Ez a „*Cronica Chepregiensis*” címen számon tartott kéziratos könyv a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban van. Maga Nádasdy Tamás is tanult, művelt ember volt. Tanulmányait Budán, Grazban, Bolognában és Rómában végezte. Később járt Németországban is.⁹

3. Az iskola alapítása, jellege és tanítási anyaga

Nádasdy Tamás 1534-ben sárvári udvarába fogadta Erdősy Sylvester Jánost és Dévai Bíró Mátyást.¹⁰ Sylvester János időnként Csepregben is tartózkodott.

2 Farkas i. m. 43; Csepreg nevére vö. Pais Dezső: Csepreg. Magyar Nyelv 1942, 363–366.

3 Vidéki városaink (szerk.: Borsos József). Bp., 1961, 35; Farkas i. m. 44.

4 Házi Jenő: Sopron szab. kir. város története. Oklevéltár. Sopron, 1921–1943, II. rész, 6. kötet, 120.

5 Vidéki városaink 41.

6 Rajczy i. m. 7.

7 Soós i. m. 132; Csatka–Dercsényi i. m. 47, 61.

8 Bácskai Vera: A magyar mezővárosok a XV. században. Bp., 1965, 34, 44–50; Csatka–Dercsényi i. m. 61.

9 Rajczy i. m. 7, 9, 18, 22.

10 Payr: DEgyht. 56.

dott. Így pl. 1541. május 29-én, majd 1543. március 26-án (bécsi egyetemi tanársága előtt, betegen) írt levelet Csepregből Nádasdy-nak.¹¹

Csepreg az 1550-es években vált protestánsná. A katolikus plébános 1554-ben hagyta el Csepreget.¹² A következő évtizedekben egyre nagyobb szerepet töltött be Csepreg a reformáció eszméinek terjesztésében, s ez tette szükség-szerűvé olyan iskola létrehozását is, amely a reformáció szilárd bázisává, az új eszmék terjesztőjévé válhat.

Az első adat a csepregi iskoláról 1557-ből származik. Nádasdy rokona és főtisztje, Ákosházi Sárkány Antal 1557. május 25-én írja urának Bécsből: „Továbbá az mestert is megszereztem, ugyan jeleset és tudóst. Akkor is ott vala Olaszországban Páduában, amikor mi ott valánk, ez héten jött onnét, az földi mester is sokáig volt, de addig nem megyen reája, míg kegyelmeddel szemben nem leszen... Adassa tudtára az csepregi uraknak, hogy mást ne fogadjanak, mert egy hitvány akar rá menni...¹³ Arra nincs adatunk, ki volt az a tanult ember, aki a csepregi iskolába ajánlkozott. Az sem tűnik ki a levélből, hogy már egy távozó iskolamester helyére, évek óta meglévő iskolába vagy ebben az évben alapított iskolába szerzett-e nevelőt Ákosházi Sárkány Antal.

Az iskola szervezése időben közel esik a sárvári (újszigeti) iskola 1536. évi alapításához. Így feltehető, hogy a két iskola szervezése hasonló alapelvek szerint történt. Melancthon 1537-ben, Lipcséből kelt levelében megdicsérte Nádasdy Tamást az újszigeti iskola építéséért, és Dévait valamint Sylvestert kegyeibe ajánlja.¹⁴

A csepregi iskola *kollégium* volt, ami a legmagasabb fokot jelentette a protestáns iskolázásban abban az időben. Feladata többek között az volt, hogy tanítókat (iskolamestereket, rektorokat) és papokat (prédikátorokat) képezzen a protestáns egyház számára. Ezt aényt bizonyítja az az 1616. augusztus 1-én, Brunswick Tóbiás csepregi rektorról kiállított püspöki bizonyítvány, amely szerint: „Miként a trójai lóból a legvitézebb katonák, úgy jöttek ki az ő iskolájából is a kiváló képzettségű ifjak, akiket azután a Sopron, Vas és Zala megyei iskolák vezetésére küldöttek ki”¹⁵.

1639-ben Nádasdy Ferenc támogatásával az iskola bővítését tervezték. A kerületi gyűlésen nagy reménységgel emlegették: „Az mig Isten kegyelmességéből az csepregi *Collegium* megépül...¹⁶ Kis Bertalan az 1641-ben az új iskola építésén ügyében kibocsátott püspöki körlevélben pedig a következőket mondja: „Eleitől fogva a mi emlékezetünkre Dunán innen a magyar scholák között legfőbb és nevezetesebb a csepregi schola volt, kiben nagyságos uruknak nemzeti, nemes főfő rendeknek fiai német gyermekekkel egyetemben tanul-tanak, alacson rendeknek fiok itt tanulván *scholamesterségre* hivatának és azokból elvégre Isten igéjének hirdetői és *prédikátorai* lettenek, kik közül még a máj napig is az Isten az ecclesiáknak nagy hasznára éltet egynéhányakat”¹⁷.

A tanító- és papképzés tehát Csepregben is – mint a többi korabeli, hasonló jellegű iskolában – még nem vált külön.¹⁸ Azok a fiatalok, akik az iskolát el-

11 Balázs János: Sylveszter János és kora. Bp., 1958, 178, 332.

12 Rajczy I. m. 9.

13 Payr: DEgyht. 74.

14 Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény. Sopron, 1910, 21. (a továbbiakban: EgyhE.)

15 Payr: DEgyht. 80; Payr: EgyhE. 169.

16 Payr: DEgyht. 84, 681.

17 Payr: DEgyht. 862.

18 Szelényi Üdön: A magyar nevelés története a reformációtól napjainkig. Pozsony, 1917, 163.

végezték, először tanítottak valamelyik iskolában, majd néhány év után prédikátorok lettek. Így pl. 1607-ben a fertőszentmiklósi lelkész a csepregi rektortól kér tanítót. Fejér János 1603-ban Csepregben rektor, majd később Újkéren prédikátor. Andreádes Mihály, miután több éven át vezette a csepregi iskolát, 1607-ben Szakonyba került lelkésznek.¹⁹ Az iskola jelentőségét jól mutatja az a tény, hogy ebben az időben a dunántúli magyar lelkészek legnagyobb része a csepregi kollégiumban tanult.²⁰

A neveléstörténeti munkák szerzői közül kollégiumként említi a csepregi iskolát Molnár Aladár, Zsilinszky Mihály.²¹ Mint jelentős iskoláról tesz említést Frankl Vilmos²² és Fináczy Ernő.²³

A csepregi kollégium – a korabeli azonos jellegű iskolákhoz hasonlóan – magában foglalta az alsó, közép- és felsőfokot. Az iskolában tanították az ábécét, az olvasást, az írást, továbbá a grammatikát, a teológiát, a latin nyelvet, az egyházi éneklést, s valószínű bevezetést nyertek a hallgatók a retorika és a poétika elmeibe is.

Az írás-olvasás, a grammatika oktatásáról abból a díjlevélből értesülünk, amelyet a város kötött az iskolamesterrel. A díjlevelet Josa diák másolta le 1625-ben a csepregi polgármesterek protokollum-könyvébe arról az eredeti díjlevélről, amely 1585-ben s azt megelőzően érvényben volt.²⁴ Ebben többek között azt olvashatjuk, hogy „minden csepregi gyerek, az ki scholába jár, az ki *grammatikát* tud olvasni, avagy ha szintén leckét tud hallgatni, egy-egy forinttal tartozik a scholamesternek az ő tanításátul, de az kik *abece-dáriusok*, avagy *sillabálni* tudnak, azok 40 pénzt, avagy 10 dénárt adnak.”

Az iskolában a vallástan mellett a nyelvtan tanítását teszi a tanítók legfőbb kötelességévé az 1587. márc. 12-én tartott csepregi zsinat 17. kánonja is: „A tudományos oktatásokat az iskolában el nem kell hanyagolni, hanem a rektoroknak mindenütt szorgalmasan végezni; az ifjúság a vallásban és a nyelvtan elemeiben kiképeztessek”.²⁵

Az iskola élenjáró volt a maga korában a *magyar nyelvű oktatásban*. Jellemző, hogy magyar nyelvű az iskola mellett 1621-től 1643-ig működő nyomda termékeinek kétharmad része is: a megjelent (s ma ismert) 26 könyv közül 22 magyar, 4 latin nyelvű.²⁶ Nagyon sok fiatal éppen a magyar nyelv elsajátítása végett jött a csepregi iskolába: így Lackner Kristóf, akiből Sopron város első, nagy, humanista polgármestere vált. Szülei 1579-ben főként a magyar nyelv elsajátítása végett küldték a csepregi iskolába. Lackner rövid idő után visszatért Sopronba, s apja műhelyében kitanulta az ötvösséget; miután Nádasdy Ferenc 1587-ben két jeles tanárt – Creutzer Györgyöt és Gabelmann

19 Payr: DEgyht. 109, 623, 637.

20 Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Bp., 1881, 382; Zsilinszky Mihály: A magyarországi protestáns egyház története. Bp., 1907, 269.

21 Molnár i. m. 382; Zsilinszky i. m. 269.

22 Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században, Bp., 1873, 85.

23 Dr. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, Bp. 1899. I. kötet 21

24 Szelenyi i. m. 111; Farkas i. m. 58.

25 Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1882, 695; Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. Pápa, 1908, 66.

26 Zátónyi Sándor: Könyvnyomda Csepregen a XVII. század első felében. Vasi Szemle, 1963, 85.

Miklóst — hívott a csepregi iskolába, Lackner ismét visszatért ide tanulmányai folytatására.²⁷

Nemcsak Sopronból, hanem Bécsújhelyről, Bécsből s Németországból is voltak diákjai a csepregi iskolának. Itt ismerkedtek meg a magyar nyelvvel, s helyettük a csepregiek ugyanezekre a helyekre mentek a német nyelv elsajátítása végett. (Még az 1900-as évek elején is szokásban volt, hogy a csepregiek Ausztriába mentek „német szót tanulni”, s a fogadó család gyermeke ugyan-

A Csepregen, 1635-ben nyomtatott könyv címlapja

annyi időt töltött Csepregben.) A német nyelvterületről jött diákokkal kapcsolatban az iskolamester díjlevelében a következőket olvashatjuk: „Az mely csepregi gyermeket pedig, ha német gyermekén elváltják, vagy Újhelybe, vagy Sopronba, vagy Bécsbe adják, vagy valahová Németországba és onnan mást adnak érette, tehát attól a csepregi ember csak annyit fizessen, mint az önnön fiától”.²⁸ Valószínű, a magyar nyelv elsajátítása végett jöttek a csepregi iskolába azok a felvidéki szlovák diákok is, akik a soproni tanácshoz fordultak segítségért, azt követően, hogy a csepregi iskola megszűnt: „Mely üldözésnek volta miatt mi is szegény diákok az im előbbeni tanulásunkból ki vagyunk vet-

27 Vö. Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron, 1972. (A Soproni Szemle Kiadványai, Új sorozat 6. sz.)

28 Farkas I. m. 60.

tetve, azért Kegyelmeteket evvel az mi alázatos Supplicationkkal nagy alázatosan kérünk, hogy Kegyelmetek valami promotióval minékünk lenne." Leve-
lüket így írták alá: „Csepregi szegény Tanuló Diákok, Matthias Philipi Árvai,
Jeremiás Pauliny”.²⁹

A magyar nyelvű oktatásnak szép bizonyítéka az az 1635-ben, Csepregben nyomtatott könyv, amelyet az iskolában tankönyvként használtak (1 kép). Hutter Lénárd wittenbergi tanár latin nyelvű könyvét Lethenyi István csepregi prédikátor (Hutter Lénárd volt tanítványa) fordította magyarrá. A könyv teljes címe: „A szentírásbeli hitünk ágainak rövid összeszedése, melyt az Szentírásból, és a keresztyéni egyességről írott Concordia könyvből, a második Christianus Saxonai elektor fejedelemnek parancsolatlyából, az Isten ecclesiáinak és a *scholákban való tanítóknak és hallgató híveknek* tanuságokra és épülettyekre szerzetetett és iratott Lenhard Hutter által vitebergai doktor által és deák nyelvből magyarrá fordítottatott Lethenyi István csepregi prédikátor által; nyomtatott pedig Csepregben Farkas Imre által 1635. esztendőben.” (A könyv egy példánya az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában van. RMK. I, 642.)

Lethenyi az előszóban többek között ezt írja: „Mikor ezen Wittenbergai Akadémiában tanulnék, látván ezt az új könyvecskét, átolvasám, és igen megszeretém. Elvégre némely velem együtt tanuló erdélyi német szász deákok, magyar nyelven szólni tudók, intettek száma nélkül, hogy ez deák könyvecskének magyar nyelvre fordítását magamra felvállalnám és végre viselném...” A továbbiakban Lethenyi (nyilván azért, hogy a könyv bevezetésére, használatára az itthoniakat is megnyerje) a németországi példára hivatkozik: a szász választófejedelem is azt parancsolja, hogy „Luther Marton Catechizmusa megtanulása után... az ő fölsége tartományában, minden helyekben való scholákban egyéb minden könyvek fölött csak ez Compendium könyvecskét olvassák és tanulják, sőt úgy ő keményen parancsolja is azt, hogy senki csak egy tanuló deák se mehessen addig feljebb való scholákba, és akadémiákban tanulni, vala-mig e könyvecskében befoglaltatott articulusokat könyv nélkül és szóról-szóra nem tudangya...” Hogy ezt a követelményt a csepregiek milyen mértékben tartották meg, nem tudjuk. Arra sincs adatunk, hogy a fentén kívül használtak-e az iskolában még más, Csepregben nyomtatott könyvet, bár ennek való-színűsége fennáll.

A csepregi kollégiumban folyó magyar nyelvű oktatás jelentőségére következtethetünk abból a tényből is, hogy amikor az iskola megszűnt, „nagy vidéken nem volt intézet, hol *magyar* fiuk lelkészékké képeztessenek”. A csepregi kollégium megszűnése is hozzájárult ahhoz, hogy Sopronban a német–latin iskola mellett magyar iskolát is létesítsenek.³⁰

A kollégiumban – alapfunkciójából adódóan – teológiai ismereteket is ok-tattak. Ennek megvalósítását segítette elő többek között a Lethenyi István ál-tal fordított, fent említett könyv is. A teológia oktatására és a vallásos neve-lésre utal Payr Sándor is Lackner Kristóffal kapcsolatban: „Mielőtt Páduában a jogászok és a humanisták műveltségét megismerte volna, itthon, Csepregen és

²⁹ Payr Sándor: Tót diákok a régi csepregi iskolában. Harangszó, 1919.

³⁰ Legény János: A magyar nyelv és a nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt. SSz. 1944, 51; Németh Sámuel: Magyar gimnázium Sopronban. SSz. 1958, 37; Molnár I. m. 382.

Grazban a Bibliában és a teológiai tudományokban is nagy jártasságot szerzett.³¹

A papképzés szükségessé tette a latin nyelv oktatását is. Latin nyelvű volt ugyanis az egyházi személyek által kiállított hivatalos iratok nagy része. A latin nyelvet használták gyakran a zsinatokon is, főleg akkor, ha a jelenlevők között sok volt az idegen. Így pl. az 1591. évi csepregi kollokvium Szentgyörgyi Gábor a magyar nyelvben járatlanok kedvéért latin nyelven mondta el megnyitó beszédét.³² Latin nyelvű volt az egyházi és világi könyvek nagy része is.

A csepregi kollégiumban folyt latinoktatás tényét bizonyítja a soproni városi tanács jegyzőkönyvében az 1599. ápr. 19-én kelt bejegyzés is, mely szerint a Michael Pauer nevű ifjúnak azt tanácsolják, jó lenne, ha vizsgái előtt még egy fél évig Magyarországon maradna; a magyar nyelvet Csepregben könnyen elsajátíthatja, ahol egyúttal a latin nyelvet is megtanulhatja.³³

Feltételezhető, hogy a hallgatók bevezetést nyertek a retorika elemeibe is. A zsinati határozatok szerint ugyanis nemcsak a prédikátoroknak, hanem a tanítóknak is kötelességük volt egyes alkalmakkor beszédet tartani híveik számára.³⁴ A retorika oktatására utal az az adat is, hogy a régi szokásoknak megfelelően, az 1618. évi csepregi zsinaton a prédikátor-jelöltek előre meghatározott tételekről vitáztak. A vitatkozás elnöke Potyondi István csepregi rektor volt.³⁵

A csepregi kollégium volt diákjaitól fennmaradt versek alapján feltételezhető, hogy oktatták a poétika elemeit is. Az irodalomtörténet ma is számon tartja azt a verset, amelyet egy ismeretlen nevű, bujdosó csepregi diák írt Csepreg 1621. évi pusztulásáról.³⁶ A vers kéziratos másolatok formájában terjedt. Nyomtatásban első ízben Farkas Sándor tette közzé 1887-ben. A vers irodalmi elemzése Rajczy Mária könyvében olvasható.³⁷

A diák így emlékezik meg az iskola pusztulásáról:

„Híres Iskoláját ezen jó Városnak,
A'mellyben háromszáz és több szép Iffjunak,
Szép száma meg vala s Isten fiainak,
Feldúlá s elrontá, jaj volt ott sokaknak.”

A császári csapatok nagyon sok könyvet is elpusztítottak.

Erről így ír a diák:

„Ugyanezekkel tudós Rector romla,
Ő maga személye Lengyel kézre juta
Feje váltsága lón nekije nagy somma,
Sok érdekes könyvét ellenség elhordta...”

31 Payr: Emlékezés dr. Lackner Kristófról, Sopron első nagy polgármesteréről halálának háromszázados évfordulóján. Sopron, 1932, 32.

32 Payr: DEgyht. 731.

33 Sopron szab. kir. város monographiája. Sopron, 1894, II. kötet, 135.

34 Kiss I. m. 695; Thury I. m. 66.

35 Payr: DEgyht. 637.

36 Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig (szerk. Esze Tamás, Kiss József, Klaniczay Tibor). Bp., 1953, 100; Magyar Irodalmi Lexikon (főszerkesztő: Benedek Marcell). Bp., 1963, I. kötet 210.

37 Farkas I. m. 123; Rajczy I. m. 18.

E'helységben való Egyházi emberek,
Sok s szép könyveikben nagy kárt szenvedtek,
Sokat elragadtak, némelyet ők elvittek,
De többire, láttam, tűzzel megígettek."

A 103 versszakból álló vers befejező részében a diák magáról is ír:

„Immáron nyavalyás mostanék bujdosék,
Jó Csepregh romlásán nagyon siránkozék,
S hogy tanulás nélkül ideje elmúlik,
Magyarországon is ő szegény nagyon szomorkodék.”³⁸

Egy másik csepregi diák az 1591-es kollokviumot éneкли meg verses formában.³⁹

Egyébként a kollégium tanárai és a csepregi prédikátorok között is voltak olyanok, akik latin vagy magyar nyelvű verseket írtak. E versek egy része nyomtatásban is megjelent.⁴⁰

A csepregi iskolamester díjleveléből van tudomásunk az egyházi ének oktatásáról, illetve a „kórus”-ról: „Az scholamesternek collaborátora legyen, ki az kórusnak gondját viselje, és minden nap primát *énekeljenek*. Böjtnben minden nap latanját énekeljenek és esztendő által minden ünnep estjén és szombat délest vecsernyét énekeljenek...”⁴¹ Ott voltak az iskola tanulói többek között az 1591-es kollokviumon is, ahol a megnyitón egyházi énekeket énekeltek.⁴²

Valószínű, a kollégiumban is felhasználták az egyházi énekek oktatásához az akkoriban közkézen forgó „Csepregi graduált”. Vajda György lövői lelkész, volt kőszegi rektor írja 1650-ben Csepregi Mihály csepregi (vagy kőszegi) diáknak: „Az mi az Graduálnak quantitását illeti, az írása szép öreg legyen. Kótákra való lamentációk Passió előtt legyenek... Továbbá csak válogatott hymnuszokat írjon kegyelmed beléje, az mely énekeket pedig megtalálhatni az *Csepregi Graduálban*, ne is írja kegyelmed belé, ... de olyanokat, amelyek nincsenek az *Csepregi Graduálban*, tegelőször írjon kegyelmed...”⁴³

4. A csepregi zsinatok hatása a kollégiumra és a környékbeli iskolákra

A kollégium (és a város) életét jelentősen befolyásolták az itt tartott protestáns zsinatok. A résztvevők száma — az akkori viszonyokhoz képest — magas volt; s a jelenlevők között nemcsak dunántúliak, hanem távolabbról érkezők is voltak. Az 1628-as csepregi zsinaton 87-en vettek részt, akik között ott volt a szolnoki és a muraszombati prédikátor is. Az 1591-es kollokviumon pedig a nagyszámú dunántúli prédikátor és rektor mellett részt vett a bártfai rektor is. Csepregen 1643-ig kb. 20 zsinatot tartottak.⁴⁴ Különösen jelentős volt az 1591. évi csepregi kollokvium, amelynek az lett volna a feladata, hogy a reformáción belül mutatkozó véleményeltéréseket elegyengesse, egységet teremtsen.

38 Rajczy I. m. 54.

39 Rajczy I. m. 11.

40 Payr: DEgyht. 835; Rajczy I. m. 27; Zátonyi I. m. 85.

41 Farkas I. m. 61.

42 Payr: DEgyht. 730.

43 Rajczy I. m. 28.

44 Payr: DEgyht. 729.; Payr: EgyhE. 128.

Ehelyett azonban végső soron a Dunántúlra kiterjedően a protestantizmus két-tévalását váltotta ki.

Több zsinat foglalkozott az iskolák rendjével. Az 1587-ben tartott csepregi zsinat kánonjait Beythe István, a későbbi püspök állította össze. (Beythe korábban 8 évig tanított.) A csepregi zsinatot megelőzően csupán a gönci (1566), a debreceni (1567), a hercegszöllősi (1576) és a nagyváradai zsinat (1577) foglalkozott az iskolák ügyével. Az 1587. évi csepregi zsinat tehát az iskolai kérdésekkel foglalkozó magyarországi zsinatok közül időrendben az ötödik, a Dunántúlon pedig az első.⁴⁵ Az 1587. évi csepregi zsinaton tárgyalt 27 kánon közül 6 foglalkozott az iskolát, a rektort és a diákokat érintő kérdésekkel. Ezek a következők: „13. Az iskola-rectorok saját lekipásztoraiknak engedelmességednek s tisztökben szorgalmasan eljárjanak. 14. Az összes iskolamesterek, tanítók és nagyobb tanulók lekipásztoraikkal együtt – hasonló kötelezettség terhe alatt – a zsinaton mindig jelen legyenek. 15. Vasárnapokon: reggel egyházi beszédet tartsanak, vagy az evangéliumokból, vagy a próféták könyveiből; délután pedig vagy Pál leveleit magyarázzák, vagy a gyermekek mondják fel a kátét. 16. Népesebb gyülekezetben legalább két napon legyen egyházi beszéd és tanítsák a kátét. 17. A tanítást az iskolában el ne hanyagolják, hanem mindenütt szorgalmas tanítókat állítsanak be és az ifjúságot a vallásban és a nyelvtan elemeiben oktassák.” A 24. pont a rend ellen vétő iskolarektorok felelősségre vonásáról intézkedik.⁴⁶

Amint látjuk, – a többi, korabeli zsinat határozataihoz hasonlóan – első-sorban a rektor kötelességeit, egyházi szolgálatait határozták meg, s csupán a 17. pont második fele foglalkozik tanulmányi kérdésekkel. E kánonok megalkotása – a hiányosságok ellenére is – határozott lépést jelentett a környék iskoláiban mutatkozó fegyelmezetlenségek megszüntetéséhez, az alapvető rend biztosításához.

A kollégium tanárait bizonyára nem elégitették ki az iskolákra és a tanárookra, diákokra hozott határozatok. Erre enged következtetni az a tény, hogy már 1588-ban Creutzer György csepregi rektor, Gabelmann Miklóssal egyetértésben új iskolai rendszabályokat állított össze. Creutzer 1588. március 3-i levelében sürgeti „az iskolát tárgyzó javaslatának” elintézését.⁴⁷ Sajnos, a javaslatok szövegét nem ismerjük.

1595-ben Reczés János csepregi prédikátor és esperes állított össze 55 pontból álló kánont. (Előzőleg több helyen tanítóskodott.) Figyelemre méltó a 32. pont, amely a rendszeres iskolába járást írja elő: „Meglássák az scholamesterek, kiket kelljen scholájokba befogadni; az kiket befogadnak, esztendeig az scholából ki ne menjenek, hanem megmaradjanak”.⁴⁸

Az 1625-ben tartott csepregi püspökválasztó zsinaton Kis Bertalan, az új püspök hirdetett ki 12 artikulust. Ezek közül csak a 12. pont iskolai vonatkozású: a kötelességüket nem teljesítő iskolamesterek és diákok megbüntetéséről intézkedik. Ennek a pontnak a módosításából, továbbfejlesztéséből alakult ki az 1628. évi csepregi zsinaton az a határozat, amely elrendeli a kerülethez tartozó iskolák látogatását. A kijelölt két iskolavizsgáló Galgóczi Miklós és Po-

45 Thury Etele: *Iskolatörténeti adattár*. Pápa, 1906.

46 Thury: *A Dunántúli* ... 66.

47 Ráth György: *A Felső-Magyarországi kryptokálvinisták hitvitázó Irodalmáról*. Irodalomtörténeti Közlemények 1893, 323.

48 Mokos Gyula: *Hercegszöllősi kánonok, más kánonokkal egybevetve*. Bp. 1892, 145.

tyondi István. Mindketten egyházi tisztséget viseltek, ezt megelőzően a csepregi kollégium rektorai voltak.⁴⁹

Az iskolafelügyelet gondolata és gyakorlata egyébként még régebbi keletű Csepregben. Amikor 1588 körül Creutzer György ide került, a tanítás mellett az iskolafelügyelet is feladata volt.⁵⁰

Később 1627-ben Lethenyi István, csepregi esperes is végzett iskolalátogatást. E tapasztalatok alapján állította össze 27 pontból álló szabályzatát, amelyet az 1630. évi csepregi zsinaton hirdettek ki. A 14–16. pontban ezeket írja: „Mivel az iskolák az egyház veteményes kertjei, a vizitátor, a rektorokat is vizsgálja meg és figyelmeztesse kötelességeikre... A tanulókat is szorgalmasan intse... Ha az iskolák, a rektorok és a tanuló ifjúság javára a gyülekezetben valamely jövődelem állapított meg, ezt gondosan ki kell kutatni, a szokásos módon kezelni és az egyház jegyzőkönyvébe beleírni”.⁵¹

5. A kollégium tanárai

Az itt tanító tanárokat a korabeli írások többnyire rektoroknak, némely esetben iskolamestereknek emlegetik. Többen közülük a kor színvonalához képest szép eredményeket értek el, „népes és virágzó” iskolai életről szólnak az írások. A tartós sikert az a körülmény gátolta, hogy mindegyikük csak rövid ideig tanított az iskolában. A sok gondnal, munkával és iskolán kívüli lekötöttséggel járó rektorságot mindegyikük igyekezett mielőbb felváltani a kényelmesebb, biztosabb megélhetést nyújtó prédikátori állással. A kiválóbbak külföldi egyetemekre mentek vissza tanulni vagy tanítani.

A rektor többszörös függő és alárendeltségi viszonya miatt kiszolgáltatott helyzetben volt. Függett a prédikátortól, az egyháztól, a várostól, a földesúrtól, s anyagi vonatkozásban a város lakosságától is. Egyik-másik rendelkezés egyenesen megalázó volt. Az 1587. évi csepregi zsinat előírta, hogy „az iskolarektorok saját *lelkipásztoraiknak engedelmességedjenek. ... Az pásztorok híre nélkül semmit se cselekedjenek*”. Az iskolamester 1585. évi díjlevele szerint a prédikátor gondoskodott az iskolamester élelmzéséről.⁵²

Az egyháztól való függés elsősorban az iskola jellegéből adódott: az egyház szolgálóinak nevelőitől természetszerűen megkövetelték az egyház iránti hűséget. Sokoldalú lekötöttséget jelentett az egyházi teendők ellátása (részvétel a zsinatokon, prédikáció, bibliamagyarázat stb.). Egyházi személyek látták el az iskola és a rektorok felügyeletét, s ők szabták ki az esetleges büntetést is. Az 1587-es csepregi zsinat erről sokkal nyersebb hangon intézkedik, mint más kérdésekről: „A részeges és nyilvánosan tobzódó iskolarektorok, ha lelkipásztoraiktól egyszer vagy kétszer megintve sem térnek észre, iskolamesteri tisztjüktől fosztassanak meg.” Egy későbbi határozat a püspökre ruhazza a tanítók megbüntetésének jogát: „Az röst scholamesterek és ifjak superattendens uramtu megbüntessenek.”⁵³

49 Payr: DEgyht. 661.

50 Ráth I. m. 322.

51 Payr: DEgyht. 664.

52 Thury: A Dunántúli ... 66.

53 Farkas I. m. 58.

54 Payr: DEgyht. 661; Thury: A Dunántúli ... 666.

A püspök több esetben megakadályozta a tanárok helyváltoztatását. Erre következtethetünk abból az egyezményből, amelyet Kis Bertalan és az esperesek kötöttek az 1631-es csepregi zsinaton a köztük felmerült nézeteltérések tisztázása végett. A 11. pont szerint: „Akik bizonyos fontosabb okból akarnak helyet változtatni, lelkészek és tanítók, ha törvényes meghívásuk van máshová, ügyöknek az esperesekkel való közlése után bocsáttassanak el szabadon. Különösen, ha valaki a hallgatók hálátlansága miatt panaszkodik, az ilyent nem kell erővel kényszeríteni, hogy nekik szolgáljon.”⁵⁵

A várostól való függés abban nyilvánult meg, hogy a tanács határozta meg az iskolamester jövedelmét, s részben a város gondoskodott az iskola fenntartásáról is. „Az scholát az város építetteti és csináltatja, és az körül való kerítését az kertjének...”⁵⁶ Az egyház, a város és az iskola vezetőinek együttműködése azonban nem volt kielégítő. Erre utal az a tény, hogy 1606-ban Andreades Mihály rektor arról panaszkodik, hogy amikor a templomot bekerítették, az iskola kertjét elfoglalták, ezért mást kér helyette.⁵⁷

Függött az iskolamester a földesúrtól is. A mindenkori földesúrnak döntő befolyása volt a rektorok kiválasztásában, amint ezt az előzőekben, az 1557-ben a csepregi iskolához került iskolamester esetében is láttuk, vagy a későbbiek során Gabelmann Miklós meghívásakor. Köteles volt az iskolamester a hegyvám beszedésekor a földesúr embereinek rendelkezésére állni: „Mikor az úrnak ő nagyságának beszedik az város szőlőhegyeinek hegyvámját, akkor tartozik az csepregi scholamester regisztromot csinálni...”⁵⁸

Az iskolamester fizetését a várostól, a földesúrtól és a város lakóitól (a szülőkől) kapta: „Az scholamesternek jár az várostul asztal bora; ... az úr ő nagysága tartozik az scholamesternek szabás szerint az ő szolgáltyáért huszonöt vödör mustot adni, az mellyel az hegyvámot szedi.” A város lakóitól származó jövedelem sok apró tételből tevődött össze, s azt is részletekben – vásárok alkalmával és Szent Gál napján (okt. 16.) – szedték össze. Más-más összeget fizettek a „polgár renden valók”, a nemesek és a németek. A szülők gondoskodtak az iskola világitásáról és fűtéséről is.⁵⁹

A csepregi rektorok közül többen – rövid itt-tartózkodásuk ellenére – szép eredményeket értek el. Ennek az a magyarázata, hogy majdnem mindegyikük nagy műveltségű, külföldi egyetemet járt ember volt, s már bizonyos iskolai gyakorlat után került Csepregre.

A csepregi kollégium első, ismert nevű rektora *Deberhegyi Fabricius Gáspár* volt. 1562. április 1-én írta a nádornak, hogy „népes és virágzó” az iskolája, de még tovább szeretne tanulni külföldön, s ehhez Nádasdy segítségét kérte.⁶⁰ Úgy látszik, Nádasdy teljesítette kérését, mert neve szerepel a wittenbergi egyetem 1565. évi névsorában.⁶¹

1565-ben *Sibolti Demeter* tanít Csepregen. A wittenbergi egyetem névsorában 1557-ben szerepel először a neve, 1562-ben pedig az ott tanuló magyar ifjak

55 Payr: DEgyht. 671.

56 Farkas i. m. 59.

57 Payr: DEgyht. 79.

58 Farkas i. m. 59.

59 Farkas i. m. 60. A soproni plébániai iskola mestere a XV. században ugyancsak Szent Gál napján kakast kapott. Vö. Mollay: SSz. 1941, 122.

60 Payr: DEgyht. 75.

61 Frankl i. m. 307.

társaságának seniora.⁶² A gyulai iskolától került Csepregbe. Ő nevelte az ifjú Nádasdy Ferencet is, aki 1568-ban Bécsből a következőket írta anyjának: „Továbbá az mint egyebekből értem, azt hallom, hogy Sibolti Demeter uram, ki azelőtt nekem mesterem vala, mindent pénzen veszen és munkájával szerez, mely dolog, ha igaz, bizony nem jó. Kérem Kdet, hogy Kd megtekintvén az ő munkáját és jámborul való tanétását, Kd tudakozzék meg róla, ha valami nyomorúságba vagyon és ne hagyja Kd, mert bizony, ha az úr Isten megtart, egy mesteremnek sem akarok háládatlan lennem.” A válasz hamar megérkezhetett, mert az előbbi levelet öt nap múlva újabb követi: „... hogy Kd még eddig nem hatta Demeter mestert, azt Kd jól tette és ezután is ne hagyja Kd szükségben...”⁶³ Sibolti Csepregből Semptére került, de 1574-ben, 1576-ban neve már ismét szerepel a wittenbergi magyar bursa anyakönyvében.⁶⁴ 1585-ben felső-dunamelléki püspök lett.

A német származású *Gabelmann Miklós* két évi tanárkodás után, Késmárkról került Csepregbe. Csepregben ismerte és szerette meg igazán a magyarokat; s később, mint Rudolf király történetírója, szokatlan lelkesedéssel írt a magyarokról. Csak rövid ideig tartózkodott itt, mert tanulmányait akarta folytatni. 1588-ban írta Csepregből pártfogójának, Blutius Hugó császári könyvtárnak: „Már három évet töltöttem itt Magyarországon a tanítás munkájában, amit a te Magisztered, Nádasdy bizott rám. Am mivel másokkal többet foglalkoztam minthogy a magam képzésével törődhettem volna, — ezért ha életemnek ez a helyzete tovább tartana, ez nagyon kellemetlen dolog volna számomra, ... ha vissza nem térhetnék a megkezdett jogi és retorikai tanulmányaimhoz.”⁶⁵ Kérése teljesült, s így 1589-ben Páduában folytatta tanulmányait, majd 1591-ben a grazi főiskola tanára lett. 1593 után mint történetíró járta a harcmezőket, s Mezőkeresztesnél esett el. Kéziratait a bécsi levéltár őrzi.

A késmárki születésű *Creutzer György* Gabelmannal egyidőben volt Csepregben. Az ő munkálkodásuk eredményeképpen különösen erőteljes fejlődésnek indult az iskola. Creutzer György tanulmányait a strassburgi akadémián fejezte be 1570 körül. 1588-ban levélben fordult Nádasdyhoz a távozó collaborátor ügyében, hogy az ifjúság nevelése kárt ne szenvedjen. Ő az egyedüli rektor, akiről tudomásunk van, hogy itt akart véglegesen letelepedni. (Házat kívánt venni családja számára, s ehhez Nádasdytól előleget kért.) Úgy látszik, terve mégsem sikerült, mert a következő évben visszatért a Felvidékre. 1590-ben halt meg.⁶⁶ Creutzer és Gabelmann a maga korában kiemelkedő eredményeket ért el a „humanisztikus tudományokban”, a különböző nyelvekben, a teológiában, a bölcséletben és a költészetben.⁶⁷

1596–1598 körül *Tömpör Balázs* és *Keresztúri Crucius Mihály* volt a csepregi kollégium rektora. 1602-től 1607-ig *Andreades Mihály* volt a rektor, aki innen a szomszédos Szakonyba került prédikátornak, majd később Pozsonyba kapott meghívást, 1603-ból még *Fejér János* neve ismert, s kb. ebben az időben tanított itt *Dongó Gergely* is, aki tanulmányait Nádasdy Ferenc támogatásával végezte. 1611-ben *Kiss Bertalan* tanított a csepregi kollégiumban; később

62 Sopron szab. kir. város monographiája II. köt. 17.

63 Károlyi Árpád–Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Bp., 1882, 307, 194.

64 Thury: Iskolatörténeti ... 37., 56., 57.

65 Payr: EgyhE. 42.

66 Payr: DEgyht. 75–81.

67 Ráth I. m. 323.

mint püspök erős kézzel tevékenykedett az iskolák rendjének, felügyeletének biztosítása érdekében.⁶⁸

1613-tól 1616-ig *Brunswick Tóbiás* vezette szép eredménnyel a csepregi kollégiumot. Róla mondja a püspök által kiállított „minősítés” a már idézett dicséretet, amely szerint iskolájából kiváló képzettségű ifjak kerültek ki. A továbbiakban azt olvashatjuk róla, hogy kiváló, bölcs és nagyon művelt; munkatársai iránt mértéktartó és mindenki irányában előzékeny. Míg a csepregi iskola kulcsa az ő kezében volt, nem volt tétlen, nem más munka kötötte le. Amikor iskolai munkáját megkezdte, mindjárt feltűnő jelét adta felkészültségének. Életének rátermettségét, erényeinek tisztaságát, a tanulóifjúság oktatásában és nevelésében való szorgalmát bőségesen igazolta.⁶⁹ Brunswick Csepregből szülőföldjére, Galgócra ment prédikátornak. Később püspök lett.

1616–1619-ig *Potyondi István* vezette a kollégiumot. 1614-ben Wittenbergben végezte tanulmányait. *Galgóczy Miklós* szintén a wittenbergi egyetemen tanult, s már ott megjelent egy latin nyelvű könyve nyomtatásban. A csepregi kollégiumot 1619-től 1622-ig vezette. A város 1621. évi pusztulásakor ő is megsebesült, könyveit széthordták, amint erről az ismeretlen nevű csepregi diák versében megemlékezik. Az ő nevéhez fűződik a pusztulás után az iskola újjászervezése.

1627-ből *Szunyagovszky Mátyás* és *Kálmáncsai Vazul* neve ismert. Utóbbi valószínű 1632-ig tanított Csepregben. Ismeretes ebből még *Szentmiklósi János* neve, aki 1637-ig volt itt rektor.⁷⁰

A csepregi kollégium tanárai közül többen irodalmi tevékenységet is fejttettek ki. A 15 ismert rektor közül 8-ról tudjuk, hogy latin vagy magyar nyelven verseket írt, illetve könyvük jelent meg nyomtatásban. A megjelent művek többsége vallásos tárgyú volt, de volt köztük világi jellegű is. Gabelmann Miklós csepregi tartózkodása idején 1588-ban jelentette meg Németújvárott latin nyelvű hadtörténeti munkáját; 1597-ben újabb műve jelent meg Frankfurtban.⁷¹

Beythe István, aki a csepregi zsinatok és iskolai rendszabályok megalkotása révén került közvetlen kapcsolatba a csepregi kollégiummal, elismert botanikus volt. Clusius németalföldi botanikus művéhez, annak függelékeként *Stirpium nomenclator Pannonicus* címen 1583-ban magyar vonatkozású kiegészítést adott ki. Az ő munkásságának is köszönhető, hogy abban az időben a magyarországi részek a világ gombászatilag legjobban feltárt területei voltak.⁷²

A csepregi rektorok az itteni prédikátorokkal együtt jelentős szerepet tölthettek be a hitvitázásban. Igen heves és sokszor a személyeskedésig, egymás sértegetéséig fajuló vitákat folytattak az ellenreformáció híveivel.

Először Pázmány Péter „Kalauz”-át éri támadás Zvonarics Imre csepregi prédikátor és Sármelléki Nagy Benedek községi iskolamester részéről.⁷³ Pázmány Péter Szil Miklós álnéven felel a *Csepregi mesterség* című, 1614-ben, Bécsben megjelent művével (RMK. I. 445). A csepregiek Pázmány Péter piron-

68 Payr: DEgyht. 75–81.

69 Payr: EgyhE. 169.

70 Payr: DEgyht. 80, 83.

71 Payr: DEgyht. 75–86.

72 Haraszty Árpád: *Növénytan*. Bp., 1956, 452; *Új Magyar Lexikon*. Bp., 1959, I. kötet 304. Beythe István soproni kapcsolataira vö. Augusztinovicz Elemér–Házi Jenő: *Sopron a régi magyar irodalomban*. Bp., 1937, 102.

73 Pázmány Péter: *Összes munkái V. kötet*. Bp., 1900, 3.

sági című munkájukkal válaszolnak 1615-ben.⁷⁴ 1616-ban jelenik meg Pázmány tollából az újabb válasz Prágában: *Csepregi szégyenvallás* címmel (RMK. I. 470.). Pázmány e könyvében csak „morgóknak” nevezi ellenfeleit (2. kép). Bekezdődik a vitába Balásfy Tamás püspök is, aki 1616-ban Pozsonyban a következő címmel jelenteti meg könyvét (3. kép): *Csepregi iskola*, kiben az

Pázmány Péter 1616-ban Prágában megjelentetett válasza a csepregieknek

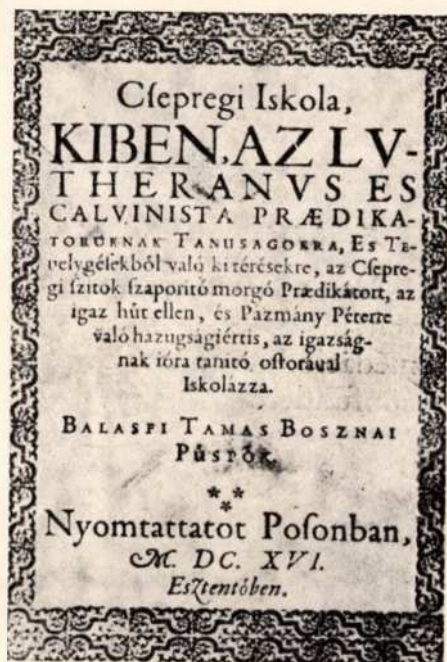
Lutheránus és Calvinista Praedicatoroknak tanuságokra, és tevelgyésekből való kitérésre, az Csepregi szitok szaporító morgó Praedikátort, az igaz huet ellen és Pázmány Péterre való hazugságiértis, az igazságnak íóra tanító osto-
 ráuval Iskolázza Balasfi Tamás Bosznai Puespoek (RMK. I. 467). Megelégedés-
 sel írja Balásfy a könyv előszavában: „Im én is boevségesen megfeleltam az
 elsoenek, azaz a' Tsepregi Praedikátornak, minthogy kiváltképpen ez morgott
 az igaz hitnek ágazatai ellen”.

⁷⁴ Pázmány I. m. 117.

6. A diákok

Az iskola kollégiumi jellegéből adódott, hogy a tanulók között voltak „öregek” és „kisdedek” egyaránt. Az akkori szokásoknak megfelelően a kisebb tanulókat az idősebb tanulók tanították: „Az scholamester tisztje az, hogy az öregek közül az kisdedeknek informátorokat válasszon, kik az kisdedeket tanítják.”⁷⁵

A diákoknak elég jelentős tandíjat kellett fizetniök, részben készpénzben, részben természetben. A szegényebb tanulók ezért a földesúr vagy az egyház

Pozsonyban, 1616-ban megjelent válasz a csepregi iskolában tanító prédikátoroknak

alamizsnájára szorultak. Ebben az alamizsnában is elsősorban azok részesülhettek, akik prédikátornak tanultak: „Az tanuló deákok, kik az végre tanulnak, hogy az ecclesiában az úr Istennek akarnak szolgálni, azok éljenek a régiektől rendelt alamisnábul”.⁷⁶ A prédikátorok és a rektorok is vállalták egy-egy tanuló tanítását. Cassai András iskoláztatására pl. 1630-ban a prédikátorok 1 forintot, a rektorok pedig 50 dénárt fizettek.⁷⁷

Egyesek végrendeletileg is hagytak valamit a diákokra. Így pl. Kanizsai Orsolya nádorispánné, Nádasdy Tamás felesége két „háromkerekű” malom

⁷⁵ Farkas i. m. 61.

⁷⁶ Thury: Iskolatörténeti ... 153.

⁷⁷ Payr: DEgyht. 151.

vámját hagyta „az oskolába levő öreg deákoknak.”⁷⁸ Valószínű, az ebből származó jövedelem elosztásáról szól a díjlevél is: „Az külső malmokból való jövedelem, buzát és rozstot, mely az öreg deákoknak jár, azt az scholamester elosztogassa közöttük, mert őkegyelme tudja, melyiknek mit köll adni benne, azaz melyik mit érdemel.”⁷⁹

A diákok maguk is végeztek sok olyan munkát, amelyért valamiféle jutásban részesültek. Egyes esetekben ők harangoztak, amiért „harangozó-pénzt” kaptak. Temetési szertartást is végeztek az iskolamester mellett. 1640-ben pl. Csáki Suska, Csizmazia Gábor özvegye végrendeletében a halála esetén végzendő temetési szertartásokért négy pár csizmát hagy a két „scholamesternek deákjával együtt”.⁸⁰

Mint „itt való nótárius” másolja be Josa deák a városi jegyzőkönyvbé az iskolamester jövedelmét 1625-ben, az 1585-ből fennmaradt „lajstromból”.⁸¹ Rajta kívül még több diák tölt be megfizető címet a városban. Ismert pl. Gergőlj deák, aki 1592-ben a város tanácsosai közt írja be a nevét a polgármesteri protokollumba. András deák pedig a „betsületes Tanách” tagja. Ismert még Tamás deák, akinek nevét egy 1596-ból kelt végrendelet említi.⁸² Az említettek kívül még a csepregi kollégium tanítványa volt Pálffy János, a későbbi református püspök. 1603-ban Andreades Mihály tanította.⁸³

A diákok magatartására vonatkozóan a Reczés-féle kánonok 53. pontja előírja, hogy „az deákok is az scholához való habitusra viseljenek gondot; több gondok legyen az könyvek szerzésére, és abból való tanulásokra, hogynem mint az külső köntös szerzésére”.⁸⁴

Az iskolamester díjlevele előírta a diákok számára, hogy „az scholamester hire nélkül senki közülök scholán kívül ne járjanak, senkinek kárt ne tegyenek”.⁸⁵ A városi tanács 1640-ben szigorú rendeletet hozott: „Az latorság miatt kóborló legények miatt” elrendeli, hogy „enekutána, ha az óra 9-et üt, az scholamester mindjárt harangozzon le nyugovóra, és senki ez üdő után az utcán ne kóboroljon.” A rendelkezés megszegőinek a tanács kalodába-zárását, pellengérré-állítást, koplalást, pálcaütést és pénzbüntetést helyez kilátásba.⁸⁶

Nem maradt ránk adat, amely arról tanúskodna, hogy valamelyik diákot súlyos vétség miatt megbüntették volna. Arról viszont sok írás beszél, hogy a kollégium volt hallgatói az élet különböző területein — a kor támasztotta követelményeknek megfelelően — jól megállták helyüket.

7. A csepregi kollégium közel egy évszázados működése termékenyítően hatott a város és környékének kulturális fejlődésére. A kollégium külföldön járt tanárainak közvetítésével eljutottak ide a haladást, fejlődést szolgáló eszmék; a latin nyelv művelése mellett jelentős szerepet töltött be a kollégium a magyar nyelv terjesztésében, iskolai oktatásának meghonosításában is.

A kollégium mellett működő nyomda — a vallásos tárgyú könyveken kívül — sok hasznos tanácsot, ismeretet tartalmazó könyvet adott a város és a kör-

78 Farkas i. m. 200.

79 Farkas i. m. 61.

80 Farkas i. m. 168.

81 Farkas i. m. 61.

82 Rajczy i. m. 17.

83 Payr: EgyhE. 160.

84 Mocos i. m. 153.

85 Farkas i. m. 61.

86 Farkas i. m. 168.

nyék lakossága kezébe. A nyomda, a kollégium, a nagyszámú zsinat sok-sok idegent vonzott ide messze földről is. Az ellátásukról való gondoskodás frissítőleg hatott a város gazdasági fejlődésére.

A kollégium fennállása alatt a tanult fiatalok százait bocsátotta ki falai közül. Ennek eredményeképpen már ebben az időben az írásbeliség Csepregben egészen általános volt.⁸⁷ Ezt a tényt önmagában is kiemelkedően szép eredményként kell számon tartanunk a lakosság műveltségének megalapozásában.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Horváth Mihály:

Sopron város infrastruktúrája

1. Bevezető

Az MSZMP X. kongresszusa alapvető célként a IV. ötéves terv időszakára a szocializmus teljes felépítésének magasabb szinten való folytatását jelölte meg. Magyarország mint közepes gazdasági fejlettségű ország esetében ez azt jelenti, hogy a további társadalmi-gazdasági fejlődés követelményei jelentős mértékben megváltoztak.

A jelen időszakban társadalmi-gazdasági fejlődésünk egyik lényeges problémája az infrastruktúrának az általános fejlettségi színvonalhoz viszonyított elmaradottsága.

A IV. ötéves tervben a szocialista szektor összes beruházásából a nem termelő beruházások aránya közel 20%-ra emelkedett az előző ötéves tervi 15,8%-ról. A terv-időszakban a beruházások ágazati megoszlásánál az infrastrukturális beruházások javára történt jelentős arányeltolódást elsősorban a lakás- és kommunális ellátás kiemelt fejlesztése okozta. A párt és kormány által kidolgozott gazdaságpolitika igen jelentős feladatnak minősítette a népesség életkörülményeit alapvetően érintő, az urbanizációs folyamat további kibontakoztatását szolgáló lakásellátottsági színvonal javítását. Ezt tükrözi az is, hogy a III. ötéves tervben felhasznált összegnek hozzávetőlegesen a kétszeresét biztosították erre a célra a jelen tervidőszakban.

A területi tervezés és a tanács önkormányzati jellegének fokozatos előtérbe kerülése sürgetően vetette fel a város népességének sokoldalú ellátását biztosító, valamint az egyre integrálódó termelés nélkülözhetetlen előfeltételét, alapját képező infrastruktúra városgazdasági szintű vizsgálatát.

2. Az infrastruktúra jelentésének változása

2.0. Az infrastruktúra a legutóbbi időben egyre gyakrabban használt szakkifejezés a közgazdasági és egyéb szakterületek irodalmában, valamint a gazdasági élet különböző területein dolgozó szakemberek körében. A kategória jelentése általában véve ismertnek tekinthető, ennek ellenére sem a szakirodalmi, sem a gyakorlati közgazdasági tevékenység számára nem kellően tisztázott értelmezése, társadalmi és gazdasági jelentősége, tartalmi köre, sokirányú hatásmechanizmusa.

⁸⁷ Egriné Abaffy Erzsébet: Sopron megye nyelve a XVI. században. Bp., 1965, 71.

A terminus ugyan viszonylag új keletű, de egyes tartalmi elemei már régebben is léteztek. Az *infrastruktúra* szóösszetétel latin eredetű. Jelentése eredetileg 'alapszerkezet, aláépítmény, alap'. Kezdetben a fogalmat főként a katonai szaknyelv alkalmazta. Itt először bizonyos műszaki létesítmények és berendezések (utak, vasutak, repülőterek) megjelölésére szolgált. Később a hadianyag és a hadsereg elhelyezésére és továbbítására szolgáló szinte valamennyi eszköze kiterjedt a megjelölés. A második világháború befejezése után kezdtek alkalmazni a különböző szaktudományok, így a közgazdaságtan művelői is, először a katonáival azonos, később annál tágabb értelmezésben. A következő állomásként említhető az 1950-es években a fejlődő országok támogatása kapcsán végbement jelentésbővülés. Eszerint infrastruktúrának minősült minden olyan közösségi, ipari beruházás, amely a termelés előfeltételéül szolgál. Viszonylag hosszú ideig a lakásállományt nem tekintették infrastruktúrának. Az állammonopolista kapitalizmus kifejlődése során a tőkés országokban is egyre inkább állami feladattá vált a lakásállomány növelése és annak finanszírozása. A lakásépítés azonban nem csupán építmény, hanem egyéb műszaki objektumok, hálózatok, berendezések, illetve felszerelések létrehozását, kiépítését is igényli. Az infrastruktúra fogalma így fokozatosan kiterjedt szinte valamennyi, nem közvetlenül termelő műszaki létesítményre, illetve az építmény jellegű állóalapokra. Ekkor kerültek az infrastruktúra fogalmkörébe az olyan közérdekű létesítmények, mint a közművek, a szociális és egészségügyi, az oktatási, közművelődési intézmények és hálózatok állóeszközei. Ez az ún. állóeszköz centrikus felfogás a közlekedésen és hírközlésen kívül kizárólagosan csak a felsorolt anyagi, illetve műszaki állóalapokat nyilvánította infrastruktúrának.

A klasszikus infrastruktúra, amelynek legfőbb jellegzetessége az építmény-jelleg volt, statikus, merev fogalma tehát mindinkább fellazult. A szakirodalomban található olyan állásfoglalások, amelyek szerint az állóalapon kívül az infrastruktúra tartalmazza mindazt a ráfordítást (munkaerő- és egyéb költségek), amelyet az üzemeltetésre fordítanak, ami az infrastruktúra jelentésének ismételt kiterjesztése termékeire, illetve szolgáltatásaira. A későbbiekben sor került az ellátást biztosító szervezetek bevonására is.

Több szerző¹ még ennél továbbment és bevonta az ún. szellemi infrastruktúrát, amely a társadalom jogi, filozófiai nézeteit, intézményeit, valamint a munkaerő szakképzettségét, általános és szakmai intelligenciáját foglalja magába.

Az infrastruktúra jelentésének többszöri kiterjesztése azt eredményezte, hogy az egyes konkrét esetek (területek, ágazatok) hova sorolása nagyon is vitathatóvá vált. Efimov pl. az adott ágazat infrastruktúrájának tekinti a földben rejlő ércvagyont is.² Ezáltal a fogalom egyre labilisabbá vált. A ma infrastruktúrának nevezett területek, illetve ágazatok egy része korábban is létezett, bár hatásuk, jelentőségük sok tekintetben eltért a maitól. Megítélésem szerint a társadalmi-gazdasági fejlődés során szükségszerű volt az infrastruktúra jelentésének változása, az egyes elemek jelentőségének háttérbe szorulása s egyúttal újabb ágazatok (létesítmények, intézmények) idesorolása.

2.1. *Az infrastruktúra mai értelmezése.* Az infrastruktúrának ma általánosan elfogadott és egységesen értelmezett definíciója nincs. Alapvető eltérések vannak az egyes szerzőknél.

2.1.1. A polgári közgazdászok többsége az alábbi fontosabb jellemző vonásokat hangsúlyozza:³

1 Vö. Jochimsen, Reimut: A piacgazdaság infrastruktúrájának fogalma. Infrastruktúra, szerk. Kádas Kálmán. Bp., 1972, 51.

2 Palotás Zoltán: Az infrastruktúra a területfejlesztésben, EGSZI hálz sokszorosítás.

3 Jochimsen i. m. 25; Frey, René L.: Az infrastruktúra statisztikai meghatározásának problémái. In: Infrastruktúra 63.

2.1.1.1. Műszaki vonatkozásban:

Hosszú beruházási idő, hosszú élettartam, kiegészítő jelleg, rendszerint nagyobb technológiailag oszthatatlan fix létesítmények, nem vagy nehezen konvertálhatók, ill. helyezhetők át, technológiájuk fejlődése nem olyan gyors, mint a termelő álló alapoké, avulásuk viszonylag jelentős.

2.1.1.2. Gazdasági vonatkozásban:

Beruházás jellegűek, többnyire az átlagosnál nagyobb összegű és kockázatos beruházások, jelentős mértékben koncentráltak, létesítésük sorrendje általában a települések nagyságrendjéhez kötött, fenntartási, ill. üzemeltetési ráfordításaik viszonylagosan nagyok, emiatt sok esetben nem vagy csak kis mértékben jövedelmezők, a rendelkezésre álló kapacitás legtöbbször egyenlőtlenül használható ki, hatásaik nagyon sok esetben egyáltalán nem vagy csak erősen közvetve rendkívül nehezen mutathatók ki, mindez reális értékelésüket hátrányosan befolyásolja, társadalmi gazdasági funkciók következtében az infrastrukturális létesítmények együttesen a gazdasági, ill. a területi növekedés alapvető tényezői, a lakossági ellátást biztosító szolgáltatásaik többnyire nem exportálhatók, ill. importálhatók, sok esetben dotációs jelleggel kerülnek elosztásra, társadalmi, gazdasági hatékonyságuk megjelenése rendkívül összetett, közvetett formában jut kifejezésre.

2.1.1.3. Intézményi vonatkozásban:

Olyan közhasznú létesítmények, ill. intézmények, amelyek rendeltetése egyrészt közcélú szolgáltatások nyújtása, másrészt az anyagi termelésben való közvetett részvétel. Ezeknél a közületi szervezeteknél az üzem rentabilitását általában nem kívánják meg (non profit), jelentős részük közintézményként (pl. iskolák, kórházak stb.) működik, központi ellenőrzés alatt, sok esetben jellemző a piaci árak hiánya.

2.1.2. A hazai szerzők többsége⁴ egyetért abban, hogy az infrastruktúra a gazdasági, ill. a területi növekedés rendkívül fontos előfeltételét, alapját képezi. Az infrastruktúráról alkotott hazai vélemények röviden az alábbiak szerint kategorizálhatók:

2.1.2.1. Az infrastruktúra tartalmazza az adott nem termelő területek állóeszközzeit, létszámát és az üzemeltetéssel kapcsolatos ráfordításokat. Eszerint értelmezve az infrastruktúrát, a magasabb ráfordítás melletti üzemeltetés egyértelműen fejletlenebb infrastruktúrát eredményezne. Az infrastruktúra ilyen értelmezésébe többet elvetik. Háy László pl. hangsúlyozza, hogy „... a berendezések működtetésére fordított kiadások már nem tartoznak az infrastruktúra költségei körébe”.

2.1.2.2. A szerzők egy másik csoportja⁵ szerint infrastruktúra mindaz, amit nem termelő, ill. nem közvetlenül termelő állóalap kategóriába sorolunk. Tehát a népgazdaságnak olyan állóalapjairól van szó, amelyek nem tartoznak az iparhoz, az építőiparhoz, a mezőgazdasághoz, vagyis az ún. „tercier szektor” állóeszköz kategóriái. Ez a felfogás tevékenységi szempontból közelít és elsősorban azt hangsúlyozza, hogy mi nem tartozik bele az infrastruktúra fogalomba. Tulajdonképpen tehát a népgazdaság ágazati besoroláshoz kapcsolódik.

2.1.2.3. A funkcionális nézet képviselői⁶ azt emelik ki, hogy az infrastruktúra olyan funkciókat lát el, amelyek a modern társadalom, a teljes társadalmi aktivitás, elsősorban a munka és a termelés létezésének, fejlesztésének, szerveztségének elsőrendű, elengedhetetlen feltételét képezik. E funkciók különbözősége azonban nem jelenti egyben azt, hogy az adott rendszerben, illetve területen maga az infrastruktúra is ennek megfelelően alakul.

2.1.2.4. Az infrastruktúra állóeszköz centrikus felfogását tartalmazza Tímár Mátyás megfogalmazása: „Közgazdasági értelemben az infrastruktúra olyan álló- és forgóeszközöket jelöl, amelyek a gazdaság működésének üzemén kívüli előfeltételeit

4 Német Magda: Az infrastruktúra népgazdasági tervezése, *Közgazdasági Szemle* 1971, 846.

5 Német I. h.

6 Német I. h.

biztosítják, vagyis bár közvetlenül nem vesznek részt a termelési folyamatban, mégis meghatározó szerepük van a társadalmi-gazdasági fejlődésben”.⁷

2.1.3. A fentiekben — közel sem a teljesség igényével — ismertetett példák is igazolják, hogy az infrastruktúra lényegét, hordozóját illetően sok a túlzott általánosítás és az indokolatlan leszűkítés. Így tehát a fogalom jelentése sok esetben tetszőlegessé, konkrét alkalmazásra alkalmatlanná válik. A nézetek és felfogások sokfélesége miatt valószínűleg egységes, átfogó definíciót adni a közeljövőben nem lehet, de itt ez nem is célkitűzésem.

Anélkül tehát, hogy a fogalom meghatározást véglegesnek tekinteném, a továbbiakban az Országos Tervhivatal által „A népgazdaság területi szerkezete, múltbeli fejlődésének fő jellemzői, tendenciái, jelenlegi sajátosságai és a hosszútávú tervezés számára összegezhető következtetések” című tanulmányban szereplő meghatározást fogadom el alapvető kiinduló pontul. Eszerint az „Infrastruktúra tágabban értelmezve az anyagi javak termelését és a népesség ellátását biztosító létesítmények és intézmények (lakás, kereskedelem, egészségügy, oktatás, kulturális ellátás, közlekedés, közmű) rendszere és az azok által nyújtott szolgáltatások”. E definíción túlmenően az alábbiakat kívánom hangsúlyozni:

- az infrastruktúra gyűjtőfogalom, használatának létjogosultsága fennáll, mert alkotóelemeit, összetevőit (amelyek a gazdasági növekedésre és az életszínvonal alakulására jelentős hatással vannak) együttesen is vizsgálni, elemezni szükséges;
- az egyes infrastruktúra-elemek köre és szerepe, hatásuk, intenzitásuk a társadalmi-gazdasági fejlődés során változik;
- a fentiek miatt úgy tűnik, hogy örökérvényű meghatározást nem lehet, de nem is elengedhetetlenül szükséges adni;
- az intézményi infrastruktúra teljes bevonása megítélésem szerint jelenleg téves lenne, hiszen sem a katonaság, sem a bankrendszer, sem az igazságügy bővítése nem javítja ténylegesen az infrastruktúrával való ellátottságot;
- a személyi infrastruktúrával való foglalkozás a számbavételi problémákon túlmenően azért sem célszerű, ... mert azt — mint a munkaerő termelőerőként való minősítésének alapvető jellemzőjét — inkább az egyéb (oktatási, nevelési, egészségügyi stb.) infrastruktúrák következményének tekintjük, sem mint a szigorú értelemben vett infrastrukturális szolgáltatások forrásának.”⁸
- A népesség ellátást biztosító fogyasztási infrastruktúrának nagyon jelentős részét képezi az ún. „társadalmi közös fogyasztás”. A Faluvégi Lajos által adott fogalmi meghatározás a fogyasztói infrastrukturális szolgáltatásoknak olyan lényeges elemeit tartalmazza, amelyek a lakosság életszínvonalát és gazdasági aktivitását nagymértékben befolyásolják. A társadalmi közös fogyasztás körébe tartozó ún. társadalmi juttatások általában nem árujellegűek, nagyrészt a tanácsi gazdaságon keresztül, sok esetben díjtalanul vagy minimális térítés ellenében (lényegében állami-tanácsi finanszírozással) jutnak el a lakossághoz.

3. Az infrastruktúra szerepéről

Az egymástól sokszor homlokegyenest eltérő felfogások és értelmezések ellenére vitathatatlan, hogy az egyes területek gazdasági struktúráján belül egyre nagyobb

⁷ Timár Mátyas: A magyar népgazdaság struktúrája, fejlesztési irányai (Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Akadémiáján elhangzott előadás), Bp., 1971, 4.

⁸ Kádás Kálmán: Bevezető tanulmány — Az Infrastruktúra fogalma és fejlesztésének hatékonysága. In: Infrastruktúra 16.

szerepet játszik az infrastruktúra. Ez tulajdonképpen az egész újratermelési folyamat bonyolultabbá, összetettebbé válását tükrözi. Napjainkban már az anyagi javak zavartalan termelése, elosztása, forgalma, megfelelő felhasználása, illetve fogyasztása egyre inkább megköveteli a fejlett infrastrukturális „háttér” biztosítását. (Megfelelő kereskedelmi ellátás, közművek, korszerű közlekedési feltételek stb.) A jelenlegi feltételek mellett előállított termékek a korábbi időszakhoz viszonyítva jóval nagyobb mértékben tartalmazznak úgynevezett infrastrukturális hányadot, annak ellenére, hogy ez többnyire nem mutatható ki. A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan a nemzeti vagyonnak egyre nagyobb hányadát teszi ki az infrastrukturális szektor. Az eltérő besorolási, illetve számbavételi módszerek ellenére a különböző országokban végzett felmérések szerint az összes állóeszköz állománynak igen tekintélyes hányadát, mintegy 30–60%-át az infrastruktúra adja. Magyarországon az infrastruktúra nemzetgazdasági súlyát a „..... felszereltség-ellátottság mértékét jelezni lehet az infrastruktúra-létesítmények részarányával a népgazdaság összes állóeszköz állományán belül”.⁹ Erről megközelítően tájékoztatást nyújt az ország összes állóeszköz állományának népgazdasági ágazatok szerinti megoszlása.¹⁰

Az anyagi és a nem termelő ágazatok részesedése az ország állóeszköz állományából (1971. év)

Ágazatok	Állóeszköz állomány		Ingatlan	ebből:		
	Ft-ban	milliárd %		%	gép és jármű	%
Ipar	323,6	25,3	160,8	16,3	162,8	55,1
Építőipar	13,9	1,1	5,8	0,6	8,1	2,7
Mező-, erdő-, vízgazd.	186,1	14,5	155,4	15,8	30,7	10,4
Közlekedés és hírközlés	214,3	16,7	151,4	15,4	62,9	21,3
Kereskedelem	25,4	2,0	18,—	1,8	7,4	2,5
Anyagi ágak együtt	763,3	59,6	491,4	49,4	271,9	92,—
Nem termelő ágak	517,4	40,4	493,7	50,1	23,7	8,—
Összesen:	1280,7	100	985,1	100	295,6	100

(Felülvizsgált, a nem termelő ágazatoknál pedig átértékelt állóeszköz-adatok). A nem termelő jellegű beruházások nem szolgálják ugyan közvetlenül a termelési célokat, de a társadalom anyagi, kulturális, szociális jólétének emeléséhez nagymértékben hozzájárulnak. A lakásépítés, a közművesítés és a lakossági szolgáltatások erőteljes növekedése következtében igen jelentős arányeltolódás történt az infrastrukturális beruházások javára. A IV. öt éves tervidőszakban az infrastrukturális beruházások aránya eléri az 50%-ot.¹¹

⁹ Neményi István: Beruházások és műszaki fejlődés a IV. öt éves tervben. Valóság, 1971, 9–25.

¹⁰ Központi Statisztikai Hivatal: Közlemények. Bp., 1971.

¹¹ Neményi István: Környezetünk az infrastruktúra. Magyar Hírlap, 1971. márc. 22.

Magyarország infrastruktúrális beruházásainak aránya és szerkezete a IV. ötéves tervben (%-ban)

Agazat	teljes beruházás	ebből: infrastruktúra
Mezőgazdaság	18,9	5,2
Bányászat, ipar, építőipar	45,3	10,1
Szállítás és hírközlés	12,6	12,6
Kereskedelem	3,7	3,7
Lakás	12,3	12,3
Egészségügyi beruházás	1,4	1,4
Kulturális	3,5	3,5
Közigazgatás	2,3	2,3
	100,—	51,1

A közgazdasági szakirodalom egy része az infrastruktúra körébe sorolja az energiahordozókat (szén, olaj, földgáz, vízierő, fa, atomerő stb.). Ismeretes, hogy negyedik ötéves tervünk az energiaszerkezet további korszerűsítését irányozza elő. A tervidőszak végére a szén és energiahordozók 37—39 százalékát (1980-ig 26—29 százalékát), a szénhidrogének 53—55 százalékát (1980-ra 60—62 százalékát) teszik ki, a fennmaradó részt importáljuk.¹² A gazdaságilag fejlettebb országokban az infrastruktúrális beruházások aránya mintegy 10—20%-kal magasabb a hazai aránynál.

A fentiekből kitűnik, hogy az infrastruktúra fejlesztésének és fenntartásának finanszírozása napjaink egyik legjelentősebb, legidőszerűbb közgazdasági problémája. „Az infrastruktúrális ellátottság fejlesztése javítja a népgazdaság hatékonyságát... Minthogy a társadalmi-gazdasági fejlődés alapvető előfeltételét képezik, a negyedik ötéves tervben e téren jelentős előrelépést irányunk elő: az infrastruktúrális beruházások az előző tervidőszakhoz képest összességükben mintegy 50%-kal nőnek...”¹³

Az alábbi táblázat az infrastruktúrális nemzeti vagyon részarányának tendenciáját mutatja:

Infrastrukturális vagyon a nemzeti vagyon százalékában az USA-ban és az NSZK-ban (Változatlan áron)

Amerikai Egyesült Államok a	1805	1900	1930	1948
Infrastrukturális vagyon, beleértve a földet, telket és a készleteket	8,7	19,1	21,7	22,0
Infrastrukturális vagyon, föld, telek és készletek nélkül (azaz állóeszközök)	4,6	15,3	17,4	17,7

¹² Neményi I. h.

¹³ Tímár I. m. 25.

Német Szövetségi Köztársaság b	1914	1930	1940	1950	1955	1960	1962
-----------------------------------	------	------	------	------	------	------	------

Infrastrukturális
vagyon

(csak állóeszközök)	32,8	31,1	32,8	31,6	31,1	30,4	30,1
---------------------	------	------	------	------	------	------	------

a = Az infrastrukturális tőkeállomány az ún. „szabályozott ágazatok”, „Kormány” és „nem-profit intézmények” szektorban.

b = Az infrastrukturális tőkeállomány a villamos energia, gáztermelés, vízgazdálkodás, közlekedés, raktározás, hírközlés és közszolgálat szektorban.¹⁴

4. Az infrastruktúra szerepe a városgazdaságban

Az iparnak és a többi termelő szektornak, valamint a lakosságnak tömörülése, a városokban, a települések gyarapodása, vagyis a városodás szükségszerűen megköveteli és előbb vagy utóbb maga után is vonja egyéb minőségi tényezők (a városias ellátás) biztosítását, a városiasodást. Az infrastruktúra létesítése, illetve fejlesztése tehát a városiasodás elengedhetetlen kelléke. A városgazdaságban az egyes infrastrukturák, bár egymástól és sok esetben a népgazdaságtól is eltérő mértékben a termelő ágazatok zavartalan működését és a városi népesség, sőt bizonyos vonatkozásban és mértékben a vonzáskörzet népességének ellátását egyaránt biztosítják.

Az infrastruktúra funkcióját területi szempontból az alábbiak szerint lehet osztályozni:

- településen belüli (helyi), pl. köztisztasági, közvilágítás;
- regionális (területi), pl. közép- és felsőfokú oktatás, egészségügyi (fekvőbeteg) ellátás,
- települések közötti (helyközi) energiaellátás, helyközi közlekedés.

Egyes infrastrukturák funkciója magára az infrastrukturális szférára is kiterjed. Pl. az energiaellátás, a vízellátás teljesítményeit nemcsak a lakosság és a termelőágazatok, hanem az infrastrukturális létesítmények (oktatás, egészségügy stb.) is igénybe veszik.

Fokozza a városi infrastruktúra jelentőségét az is, hogy néhány ágazattól eltekintve teljesítményeinek más területekről való „behozatala” nem, illetve csak gazdaságtalanul lehetséges, ezért az ellátást mindenképpen helyileg kell megoldani, ugyanakkor mind a hazai, mind pedig a nemzetközi munkamegosztás is feltételezi meglétét (közlekedés, hírközlés). Az infrastruktúra lényeges jellemző vonása az, hogy az ellátást biztosító létesítmények, illetve szervezetek létrehozása és fenntartása (üzemeltetése) nagyrészt köz-, illetve állami feladat.

Hazánkban a városgazdaság infrastruktúrájának finanszírozása (létesítése, fejlesztése és fenntartása) elsősorban a városi tanács feladata. A tanácsokról szóló 1971. évi I. törvény ezt külön ki is emeli: „A gazdasági, művelődésügyi, egészségügyi, szociálpolitikai tevékenység, a városok és községek fejlődése, az államigazgatás jelentős részben a tanácsok útján és hatékony közreműködésükkel valósul meg.” Az új tanács-törvény szerint tehát a tanács a gazdája az adott területnek, felelős annak mindenféle ellátásáért.

A szocialista építés alapvető célkitűzése a lakosság életszínvonalának rendszeres, következetes emelése. A lakosság életmódját — egyéb tényezők mellett — elsősorban a város gazdasági fejlettsége határozza meg. A városlakók életkörülményeinek alakulását, fejlettségét napjainkban egyre inkább az infrastrukturális ellátottság dönti

¹⁴ Kádas Kálmán: *Infrastruktúra*. In: *Infrastruktúra* 73.

el. Az infrastruktúra fejlesztésének sorrendje, összetétele számos tényezőtől függ. Közismert, hogy az infrastruktúra egyes elemei hol megelőzik, de többnyire csak hosszabb, rövidebb idő múlva követik a népesség számának növekedését, az életszínvonal javulását, illetve a termelés fejlődését. Tény az is, hogy létesítésük, fejlesztésük mindenképpen kölcsönös összefüggésben, kölcsönhatásban áll egyes infrastruktúrák előzetes biztosításával. Pl. elektromos energia, víz, csatorna nélkül nemcsak a termelő, de az infrastruktúra ágazatai sem létesíthetők, illetve fejleszthetők.

A városgazdaságban mind ez ideig nem mutatták ki sem az infrastrukturális ágazatokban foglalkoztatottak létszámát, sem perig az állóalapoknak és a beruházásoknak az összegét. Ennek többek között statisztikai számbavételi és szervezeti okai is vannak.

Sopron városgazdaságát tekintve az alábbi adatokból egyértelműen kitűnik az infrastruktúra ágazatainak súlya:

Infrastrukturális ágazatokban foglalkoztatottak létszámának alakulása Sopron városban

Ágazat	1968. XII. 31	1970. XII. 31	1972. XII. 31
Közlekedés-hírközlés	5783	6022	6179
Kereskedelem	1562	1594	1605
Kommunális vállalatok	1066	1214	1300
Városi tanácsi:			
Szociális és eü. ágazat	714	806	852
Gazdasági ágazat	79	87	28
Kulturális ágazat	673	749	763
Rend és jogbizt. ágazat	86	87	95
Összesen:	9963	10559	10822

A lekötött állóeszközök bruttó értékének alakulása a város infrastrukturális ágazataiban (1000 Ft-ban)

Ágazat	1970. XII. 31.	1972. XII. 31.
Közlekedés-hírközlés ¹⁵	233 000	283 000
Kereskedelem	78 000	84 530
Lakásalapok	2 435 000	3 036 000
Kommunális	214 000	270 000
Szociális és eü. ágazat	112 000	135 000
Kulturális	246 000	258 000
Rend és jogbiztonsági ág.	29 000	29 400
Összesen:	3 347 600	4 095 930

¹⁵ A Postaigazgatóság Sopron város területén lévő állóeszközöknek és a tanácsi kezelésben lévő utak, hidak, járdák bruttó értékét tartalmazza.

A városi tanácsnak igen jelentős feladatát képezi a városi lakosság ellátásának biztosítása és a termelő ágazatok fejlesztésével (beruházásaival) összhangban az infrastruktúra fejlesztésének megvalósítása.

A fenti létszámadatokat tartalmazó táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a város infrastrukturális szektora az aktív keresőknek igen jelenős hányadát, közel 40%-át foglalkoztatja. A nem tanácsi költségvetési szervek létszámadatát is figyelembe véve az infrastrukturális területeken foglalkoztatottak száma meghaladja a 12 000 főt.

Igen jelentős arányt képvisel az infrastruktúra a város állóeszköz-állományán belül is. Ha figyelembe vesszük a nem tanácsi irányítás alá tartozó költségvetési szervek (szanatóriumok, üdülők, felsőfokú oktatási intézmények stb.) adatait is, akkor az infrastruktúra szektor állóeszköz-állományának bruttó értéke meghaladja az 5 milliárd forintot. Arányát tekintve ez a létszámnál sokkal jelentősebb, hiszen a városi szocialista ipar állóeszköz-állománya bruttó értékének több, mint kétszerese.

Az infrastruktúra állóeszköz-állományán belül kiemelkedő jelentősége van a legnagyobb arányt képviselő lakásalapoknak. Számos városi infrastruktúra — elsősorban a közművek — létesítése összefüggésben van a lakásalapok alakulásával.

Nem könnyű meghatározni, hogy az adott területen, a rendelkezésre álló nagyon is határolt pénzügyi források mellett, mikor, hol, milyen infrastruktúrára van szükség, létesítésének, fejlesztésének, illetve fenntartásának milyen sorrendje és kombinációja indokolt.

Az urbanizáció fokozódása egyre több és sokoldalúbb ellátás biztosítását követeli meg, ezért az infrastruktúra elemei egyrészt állandóan bővülnek, másrészt egyes elemek megszűnnek, illetve jelentőségük csökken.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Scheiber Sándor:

Héber nyelvű oklevél a XV. századi Sopronból

A héber kőestáblákról szóló munkám előszavában azt írtam: „Mindvégig az a remény élt bennünk, hogy Magyarországon írt vagy magyar vonatkozású héber kódexmaradvány kerül egyszer kezünkbe. Talán szerencsésebb lesz, ki munkánkat folytatni fogja.”¹

Ez bekövetkezett. Még a húszas évek végén a linzi Studienbibliothek-ban egy sereg héber kódextöredéket találtak, melyek ott kőestáblákkul szolgáltak. Közöttük volt egy okirat, amilyent nem szoktak ilyen célra felhasználni. A szöveget lenyomatta V. Kurrein.² Házeldási szerződés ez 1495. május 17-ről keltező. A helynevet a kiadó — fenntartással — יודנבורג (*Judenburg*)-nak olvasta. Most, hogy közzétették az ausztriai héber kéziratok katalógusának II. kötetét, kiderült, hogy a helynév אודנבורג (*Odenburg*), tehát Sopron.³ Meghóztam s mellékelten közlöm az okirat

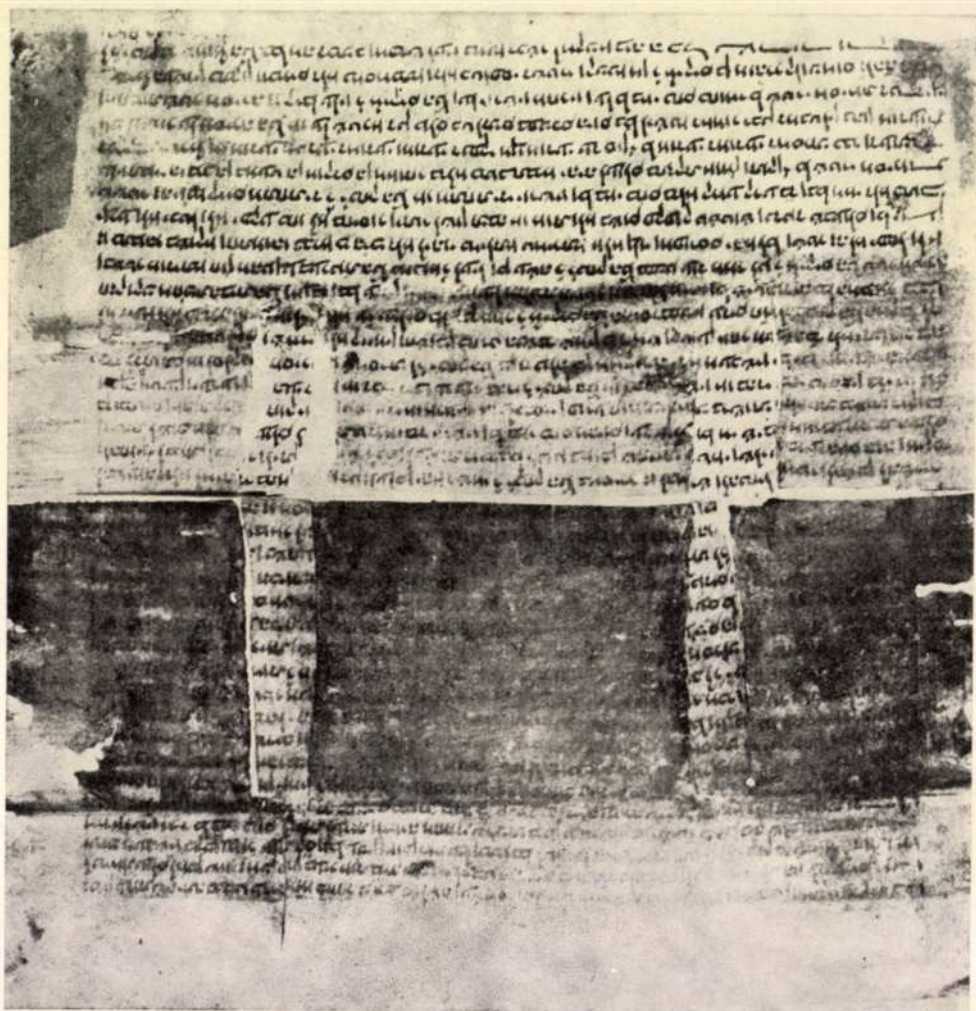
1 Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kőestáblákban, Bp., 1969, 10.

2 Kurrein, V.: Neue Fragmentenfunde in der Linzer Studienbibliothek, Jüdisches Archiv I, 1928, Neue Folge, Heft 5/6, 5–7.

3 Schwarz, A. Z.–Löwinger, D. S.–Roth, E.: Die hebräischen Handschriften in Österreich, New York, 1973, Bd. II, 92, No. 71.

fotóját, a második sorban a helynév világosan és jól kivehetően valóban Odnburg 'Ödenburg'.

Két pergamenlappból áll, amely összeilleszthető. A könyvkötő vágta ketté. Harmincyolc sor, apró, kurzív felé hajló négyzetes betűkkel.

Tartalma a következő: Eljákim, Qalonymos fia, eladja fél házát, amely egykor Beile rabbiné, Menáchem Hákkóhén leánya tulajdonát képezte, Izsáknak, Sámuel fiának. A ház a Zsidó utcában (*röchov háj'hudim* 'a zsidók utcája; Judengasse') fekszik, egy zsidó és egy nem zsidó háza között. A neveket — sajnos — kirágta a moly. A tanúk neve is van vágva.

Beile asszony vagy Júda vagy Jákób rabbi felesége lehetett.⁴ Izsák zsidó háza az

⁴ Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban. Bp., 1896, 93.

Új utcában (korábban Zsidó utca) lehetett.⁵ A többi név nem fordul elő a szép számú soproni oklevélanyagban. Gyarapíthatja ezért történelmi ismereteinket.

Már a szöveg kiadója észrevette, hogy az oklevél formulája megegyezik az Izrael Bruna brünni, majd regensburgi rabbi (kb. 1400—1480) *Náchlát Sivá* c. művében közlöttel (No. 31.), így a jogi verztasságokra vonatkozólag nem mond semmit. Bruna kapcsolata Bécsújhellyel ismert.⁶

Vannak korábbi héber oklevélzáradékok Sopronban is, másutt is. Ez azonban az egyetlen *önálló* héber nyelvű okirat s egyben a leghosszabb héber nyelvemlék a középkori Magyarországról.

A zsidók 1526. évi kiűzetése után az oklevél Ausztriába, könyvkötő kezére került, aki a linzi könyvtár egy darabját borította vele. Glutinatori salutem!

Batári Gyula:

Egy soproni orvosi folyóirat a XIX. sz. közepén
(Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn)

Sopron a múlt század ötvenes éveinek a közepén a magyarországi orvosi sajtó életének a központja volt. Ugyanis itt jelent meg az ország akkor egyetlen gyógyászati folyóirata, a „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn”, dr. Wachtel Dávidnak, a soproni helytartósági osztály egészségügyi tanácsosának szerkesztésében. A korábbi gyógyászati folyóirat, a magyar nyelvű „*Orvosi Tár*” 1848 decemberében jelent meg utoljára Pesten. Ezután a hazai orvosoknak nem volt szaklapjuk, mivel a szabadságharc leverése után a szerkesztő, Bugát Pál nem indíthatta meg újból folyóiratát. Ekkor úgy látszott, hogy hosszú ideig fórum nélkül maradnak a hazai gyógyászok. Ez a kérdés azonban viszonylag hamar megoldódott, ha a magyar nyelvű orvosi irodalom számára nem is a legkedvezőbb módon: dr. Wachtel kért és kapott engedélyt egy német nyelvű orvosi folyóirat kiadására. 1850. július elsején már meg is jelent az első szám. Wachtel feltehetően egyrészt arra gondolt, hogy egy német nyelvű folyóirat kiadására könnyebben kap szabadalmat, az engedélyek kiadásával igen szűkmarkúan bánó Bach-rendszer hatóságaitól, másrészt azt is tudta, hogy a

⁵ A házaladás idején legalább két Izsák nevű zsidónak kellett élnie Sopronban. Az egyik (*Ysak jud*) 1490-ben a soproni zsidóság egyik képviselője és a városi tanáccsal kötött német nyelvű egyezség héber nyelvű záradékán így írja alá a nevét: „Izsák, Sálom rabbinak a fia, akinek véret az Úr bosszulja meg” (SoprOkl. I/6:59–63). 1503-ban és 1517-ben az „Idősebbik” (*der eellter*), ill. az „öreg” (*alt*) Izsák zsidónak is nevezik (Magyar–zsidó Oklevéltár V/2: 319–320). 1503-ban héberül így írja alá a nevét: „Így szól Izsák, a tudós Salamon fia” (MZsOkl. V/2:320; itt tévesen egy 1507. évi iratnál!). Az 1495. évi házaladásnál szereplő Sámuel fia Izsáknak kellett tehát az ifjabbnak, a fiatalabbnak lennie. 1486-ban és 1504-ben szerepel ugyan egy Izsák zsidó (szőlőt ad el, a várostól meszet, téglát vesz), forrásainkból (MZsOkl. V/2:301; SoprOkl. II/5:150, 152) azonban nem derül ki, az idősebbikre vagy a fiatalabbikra vonatkoznak-e ezek az adatok. A forrásokban is fiatalnak (*jung*) nevezett Izsák zsidó 1523-tól 1533-ig szerepel (SoprOkl. II/5:328; MZsOkl. V/2:306), apja nevét nem, csak anyját (*Malka judin*) ismerjük (MZsOkl. V/2: 349, 310), viszont kiterjedt kereskedelmet folytatott, házakat is vett és adott el (vö. még SoprOkl. II/5:333, 401; I/7:209; MZsOkl. V/2: 347, 398, 309; VIII, 161) és volt az Új utcában háza, amelyért a zsidók 1526. évi kiűzetése után kárpótlást kapott (SoprOkl. I/7:220; MZsOkl. V/2:383; Városi levéltár: Lad. XLVIII et YY fasc. 1 nr. 38). Különösen a soproni reformáció kezdetében nagy szerepet játszott Móríc Pál kalmárral való szoros üzleti kapcsolata figyelemre méltó (*Mollay Károly jegyzete*).

⁶ Eidelberg, S.: *Jewish Life in Austria in the XVth Century. As Reflected in the Legal Writings of Rabbi Israel Isserlein and His Contemporaries*. Philadelphia, 1962, 58. – A Yeshiva University nemrégiben készített róla doktori értekezést A. Fuchs: *Historical Material in the Responsa of Rabbi Israel Bruna: His Life and His Period*. New York, 1968 (kézirat).

magyarországi orvosok többsége jól beszél németül. Korábban német nyelvű lapot már kettőt is kiadott: a *Temesvárer Wochenblatt*-ot, valamint a *Zeitschrift für Bellestrik*-et. Egészen 1857-ig, az *Orvosi Hetilap* megjelenéséig csupán Wachtel folyóirata állt a magyar orvostársadalom rendelkezésére.

Wachtel orvosi hetilapját kezdetben Pesten adta ki. A folyóirat az orvosi témán kívül más tárgykörrel is kívánt foglalkozni, amint erről alcíme is tanúskodik: „Mit gleicher Berücksichtigung für Naturforscher, Sanitätsbeamte, Aerzte, Wundärzte und Pharmaceuten.” Tehát a természettudományos, gyógyszerészeti és közegészségügyi problémák területéről is kívánt a lap közleményeket megjelentetni.

A hazai orvosoknak akarva-akaratlanul német nyelvű lapot kellett forgatniok, ha tájékozódni akartak. Lényegében Wachtel folyóiratát hídnak tekinthetjük, amely összekötötte az „*Orvosi Tár*” megszűnése és az „*Orvosi Hetilap*” megindulása közötti nehéz korszakot. Ilymódon nem szakadt meg az 1831-ben, az első kolerajárvány évében megkezdett orvosi tájékoztatás folyamata.¹

Wachtel Dávid hetilapjának beosztása, megjelenésének tíz éve alatt lényegében a következő volt: különösen a folyóirat megjelenésének első éveiben a lap elejére a Bach-korszak orvosi egészségügyi rendeletei kerültek (*Aemtlisches*), tehát bizonyos fokig a korszak hivatalos közlönyének is tekinthető. Majd ezután egy vagy két eredeti tanulmányt helyeztek el. Többnyire orvosi tárgyú cikket, csak ritkábban természettudományos vagy gyógyszerészeti vonatkozású írásokat. Ezután a külföldi orvosi folyóiratok fontosabbnak minősített közleményeinek a kivonatai következtek. Ennek a terjedelmes rovatnak a referátumai igen alaposak voltak és jó tájékoztatást nyújtottak Európa és Észak-Amerika jelentősebb országainak gyógyászati fejlődéséről. Külön volt könyvismertetési rovat is (*Bibliographischer Anzeiger*). Gyakran írtak hazai megjelenésű magyar nyelvű orvosi művekről. Különös figyelmet érdemel a hírrovat (*Neuigkeitsbote*), amelynek a korszakra vonatkozó tudósításai a soproni egészségügyi helytörténeti kutatásnak is fontos forrásai lehetnek. A *Miscellen* rovat rövidebb, a külföldi lapokból átvett orvosi híreket, szenzációkat közölt.

A korszak nevesebb hazai orvosi szerzői közül igen sokan munkatársai lettek — közöttük soproniak is — a „*Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*”-nak. Indokoltnak látszik az a feltevés is, hogy a cikkírók közül többen magyarul küldték el írásait az ezek németre fordítását a szerkesztőségben végezték el.

Miután 1855-ben a lap kiadására Sopronban került sor, imprimálása is a soproni Adolf Reichard-féle soproni nyomdában történt ettől az évtől. Ezután lényegesen emelkedett a folyóiratban a soproni és nyugat-magyarországi vonatkozású orvosi és egészségügyi közlemények száma.

A folyóirat szerkesztője, dr. Wachtel Dávid 1807-ben született Nagykanizsán.² Orvosi tanulmányait Pesten végezte, majd Temesvárott kincstári orvos lett. Itt már hírlapokat is szerkesztett. Soproni tartózkodása ideje alatt adta ki élete fő művét Magyarország gyógyforrásairól. Később Heves megye főorvosának nevezték ki, végül 1862-ben a pesti egyetem általános kór- és gyógytani tanszékére került. 1872-ben halt meg Budán.

A „*Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*” több mint tíz éves megjelenése alatt lényegében figyelemmel kísérte Magyarország egészségügyi helyzetét és orvosi vonatkozású eseményeit.³ Azonban ezúttal csak a fontosabb soproni vonatkozású cikkekre hívjuk fel a figyelmet.

Soproni és nyugat-magyarországi vonatkozású közlemények nagyobb számban csak 1855 után jelentek meg a lapban. Sok cikk látott napvilágot a magyarországi

1 Batárl Gyula: Egy magyarországi német nyelvű orvosi folyóirat. *Orvosi Hetilap*. 1973. 24. sz. 1440-1444. A folyóirat — többek között — az Országos Széchényi Könyvtárban és Sopronban a Berzsényi Gimnázium könyvtárában található meg.

2 Szinyei József: Magyar írók élet és munkái, XIX. kötet, 1370-1371.

3 Gortvay György: Az újabb kori magyar orvosi művelődés és egészségügy története, Bp. 1953, 278.

Nro. 6.

Montag, den 6. Februar 1860.

XI. Jahrg.

Jeden Montag erscheint eine Nummer und am Ende jedes Monats ein Bogen der Beilage: „**Medic. Rundschau**“.— Man pränumerirt in Oedenburg im Bureau der „Zeitschrift für

ZEITSCHRIFT

für

Natur- und Heilkunde

in
Ungarn.

Natur- und Heilkunde in Ungarn, auswärts in allen Buchhandlungen und bei allen k. k. Postämtern. — Geldbriefe bittet man zu frankiren.

kr. österreichischer Währung. — Inse-
rate werden zu 12 kr. österreichischer
Währung für die dreispaltige Petitzeile
berechnet.

Mit gleicher Berücksichtigung für

Naturforscher, Sanitätsbeamte, Aerzte, Wundärzte und Pharmaceuten.

Inhalt: Bericht über die k. k. Augenkrankenabtheilung in Oedenburg; von Dr. Th. Filiczky. — Falle von Neuralgia Trigemini. — Behandlung des Abdominaltyphus mit Jodkali nach Prof. Sauer's Methode. — Epilepsie und Amarose, bedingt durch einen Tumor im Nacken, Heilung nach dessen Entfernung. — Musculus tensor trochleae. — Haltbarkeit der Jodtinctur in Licht und Wärme. — Feuilleton: Ueber ärztliche Zustände auf dem flachen Lande in Galizien, von Dr. A. v. Friedberg (Schluss.) — Miscellen. — Notizen. — Anflüchliches. — Beiträge für Herrn Dr. v. György.

gyógyvizekről, gyógyforrásokról és fürdőhelyekről. Dr. Wachtel Dávid saját lapjában tette közzé több folytatásban tanulmányát Sopron és környéke gyógyforrásairól. Ez a munkája részét képezte később ugyancsak Sopronban kiadott, Magyarország egész területének gyógyvizeivel foglalkozó művének. (Die Kurorte und Mineralquellen des Oedenburger Komitates" 1858, 24. sz. 185—188; 25. sz. 193—197; 26. sz. 201—204). Jelentős munkáival Wachtelnak szerepe volt abban, hogy Európa-szerte megismerték a magyarországi gyógyfürdőket és gyógyvizeket. A lapban közölt alapos német nyelvű tanulmány pedig soproni helytörténeteszek fontos forrásműve lehet.

A tudomegbetegedésekről írt helyi tapasztalatok alapján egy soproni gyógyász („Von Dr. M. Mauthner practischen Arzte in Oedenburg": „Pleuroclinische Kämpfe." 1858, 10. sz. 73—74). Ugyancsak ő írt különböző idegmegetegedésekről is (Monomanie mit Bildungsanomalie der Festikel" 1859, 21. sz. 163—164; 22. sz. 169—170).

Ugyancsak egy soproni orvos („Dr. Emerich v. Szalay k. k. Komitats Arzt in Oedenburg") a régi idők gyógy módjairól írt igen érdekes cikket (Volksmedizin und Amtstellung in des guten alten Zeit" 1855, 19. sz. 145—146).

A soproni korabeli egészségügyi helyzetre világítanak rá a soproni kórház szemészeti osztályának havi jelentései (1858, 45. sz. 353—355; 46. sz. 361—362; 1859. 6. sz. 41—43; 7. sz. 49—51 stb.).

A lap polémiába keveredett az osztrák orvosok egyik vezető orgánumával, a „Wiener medicinische Wochenschrift"-tel, valamilyen magyar földrajzi kérdés miatt. A bécsi orvosi szaklap gúnyos, lekezelő modorú közleményeiben a sajtóvita során következetesen „Oedenburger medicinischer Moniteur"-nek nevezte dr. Wachtel Sopronban megjelenő szakfolyóiratát (1859, 10. sz. 80; 12. sz. 96).

A folyóirat egyik cikkéből megtudjuk, hogy az önkényuralom idején létesített soproni kerület, amely a Dunántúl nagyobb részét foglalta magában, 1 790 963 lakossal rendelkezett. E kerületnek 188 orvosa, 300 sebésze, 341 szülésznője és 30 állatorvosa volt. A közlemény szerint a 188 gyógyászból 31 folytatott szakirodalmi tevékenységet. E számokból megállapíthatjuk, hogy az akkori soproni kerület nem volt különösebben jól ellátva orvosi személyzettel (1859, 40. sz. 320).

A „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn" akkor jutott válságba, amikor Wachtel Dávidot Sopronból áthelyezték új állomáshelyére, Egerbe, ahol Heves megye főorvosa lett. Ekkor, a lap tulajdonjogát megtartva, a szerkesztést átadta dr. Kundt Emánuel soproni orvosnak, aki már korábban is belső munkatársa volt a lapnak és több cikke is megjelent a folyóiratban. Wachtelnak nem állt szándékában megszüntetni a lap kiadását; ugyanis bejelentette, hogy 1861-ben Egerben saját szerkesztésében jelenteti meg folyóiratát (1860. 4. sz. 84). A rendelkezésre álló adatok alapján pontosan már nem deríthető ki, hogy ezt a tervét miért nem tudta megvalósítani, noha még az előfizetési díjakat az utolsó ismert számban a lap tizenkettedik évfolyamára is Egerbe kérte. Talán a Sopronban megtalálható, de Egerben csak igen kis mértékben fellelhető német háttér hiányzott, és ez a körülmény vette el kedvét a további szerkesztéstől. Az is lehetséges, hogy túl kevés előfizető jelentkezett az új, tervezett megjelenési helyen. Pedig Magyarországon akkor még mutatkozott érdeklődés német nyelvű orvosi folyóirat iránt. Ugyanis nem sokkal dr. Wachtel lapjának megszűnése után, most már Pesten, dr. Mangold Henrik szerkesztésében új német nyelvű gyógyászati szaklap indult meg, az „Ungarische Medicinisch-Chirurgische Presse".

A „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn" történetének és soproni vonatkozásainak e vázlatos ismertetése is világossá teszi azt a körülményt, hogy e folyóiratot is tanulmányoznia kell annak, aki meg kívánja írni Sopron és Nyugat-Magyarország XIX. századi orvosi és egészségügyi történetét.

Kis János klasszicizmusához

Kis Jánost alaposan túlbecsülték kortársai: a legnagyobbak között emlegették. Hosszú élete alatt kiadott különféle munkái keresettek voltak. Fordításaival nem egy hiányt pótol, ismeretterjesztő munkássága másokat ösztönzött új gondolatok kimondására. A legmeglepőbb helyeken találunk olyan hivatkozásokat, melyek Kis Jánost idézik.¹

A kortársai által megfogalmazott túlértékelés nem jelenti azt, hogy a Kis költészetét, tevékenységét mérlegre tévők ne mutattak volna rá a költőnket leginkább jellemző tulajdonságokra. Ha a rokonszenves egyéniség, a melegszívű barát, a szerénység dicséretes jellemvonásai a bíró poéta elfogult sorokra ragadtatta is az ítélezőket, útmutatásait sokkal jobban figyelembe kell vennünk, mikor Kis Jánosról nyilatkozunk. Berzsényi Dániel Kishez írott költeményében így látja barátja érdemeit:

„Az ész az érzéssel remeken csatolod;
A csapongó elmét szelíden oktatom,
Mint fellengjen az égen.”

De nem kevésbé igaz Kölcsey Ferenc megállapítása:

„Kisnek muzsája általában klasszikusi studiumot mutat, stílusa neki kisimult és numerosus, indulatai határ közé vétek, s darabjain (...) bizonyos érezhető nyugalom ömlik el, ő szomorg és enyeleg anélkül, hogy magát egészen elkapadni hagyná, egyszóval — Kis a magyar nemzetnek filozófus poétája.”

Más kérdés, hogy amit Berzsényi és Kölcsey dicséretképpen hangoztattak, azt már közvetlen utókora is költői tehetsége, önbizalma korlátjának tartotta; amit kortársai magasztaltak benne, sőt amit önmaga büszkén vallott, azt éppen ellenkezőleg, költészete s általában a költészet gátjának véljük. Pontosabban fogalmazva: nem hisszük, hogy a líra vagy akár a bölcséleti költemény feladata kizárólag az ismeretterjesztés lenne.

„Ész fáklával hon földén gyűjtni világot

S terjesztgetni dicső fényt igyekeztem egén...”² — búcsúzik 1844-ben költőtársaitól, számot adva arról, mi volt a célja, s rögtön megszorítással élve: e célt nem mindig érte el. Kis János nem tartozott az ihletett költők közé, Kazinczy tudatos műfajformálása, megtervezett ihlete, Berzsényinek önfegyelmével küzdő elragadtatása, Virág Benedeknek a klasszikusokat a hétköznappal szembeállító, új ösvényre szelíden törekvő lírája csak érintette az ő költői világát, melyet messze nem nevezhetünk egységesnek vagy önállóknak, jelentékeny százaléka fordítás, adaptálás, illetve parafrázis. De akkor mi teszi szükségessé, hogy ismét szóljunk róla? A helytörténeti érdekességén túl van-e mondanivalója számunkra? Néhány sikerült antológiadarabtól eltekintve ugyanis nem adott jobbat a középszerűnél.

A magyar klasszicizmus változatainak pontos feltérképézése folyamatban van. Szauder József³ kutatásai óta tisztábban látjuk, hogy a felvilágosodás eszméitől át-

¹ Pl. a Karol Kuzmány szlovák költő szerkesztette Hronka című folyóiratban: 1836, I, 33. A Fertő tó habléányát idézik Kis János „Ifjúság barátja” című könyvéből.

² Búcsúim írótlátsálmától (1844). Kis János verselt az alábbi kötetből idézzük: Poétai Munkái. Pest, 1846. Kiadta: Schedel Ferenc. A versek, a fordítások keltezésében a sajtó alá rendező által megadott évszámhoz igazodtunk.

³ Az Estve és az Álom. Bp., 1970.

hatott irodalmunk alapvető stílusa a klasszicizmus, s ennek változatai az egyes költői életművekben realizálódnak. Természetesen a legnagyobbak nemcsak azzal tűnnek ki, hogy a francia, az angol, a német vagy az olasz klasszicizmusnak többféle fokozatát egyetlen életműben dolgozzák föl, hanem abban is, hogy kísérletet tesznek a klasszicizmus meghaladására, de legalábbis egy új változatának létrehozására. Kis János nem tartozik a legnagyobbak közé. De saját korában fontos szerepet töltött be. Annál is inkább, mert életútja (a jobbagyorsortól a szuperintendensségig) egyedi, sajátos a kor magyar irodalmában; költői világa olykor árnyalatokban, más alkalommal lényeges vonásokban eltér a klasszicizmus eddig regisztrált magyar változataitól. Viszont nem egyedülálló a kelet-európai klasszicizmusok körében. Legközelebbi rokonai a kortárs szlovák költők (soproni diáktársa és jénai egyetemi társa, Juraj Palkovic s a nála költőnek külön Bohuslav Tablic), az egybevetések, az összehasonlító vizsgálatok⁴ számos hasonló vonást, a leglényegesebb kérdésekben azonos költői alapállást fedeztek föl. Ez visszavezethető arra, hogy a Kis Jánoséhoz hasonló életmód, életút nemigen fedezhető föl a kortárs magyar költők között, viszont J. Palkovic és B. Tablic kisebb eltéréssel szinte azonos pályát futott be. Az iskolák meghatározó élménye is más Kis János esetében, mint Kazinczyében, Csokonaiében vagy Berzsenyiében. A soproni líceumnak a német neohumanizmus eszméi átplántálásában volt nagy szerepe; ahogy a pietista, majd filantropikus pedagógia, világ-szemlélet is megtalálta a maga híveit. Ezzel a német orientációjú és provenienciájú világgal nem ellentétes az 1790-es évek fiataljainak az a törekvése, mely a magyar nyelvű önképzést szorgalmazza. A líceumi magyar társaság megalapításának ötlete nem független a II. József utolsó esztendeiben föltámadt nemzeti-rendi ellenállástól, célzata és megvalósulási formája a mérsékelt — s főleg német földről származó — fölvilágosodáshoz kapcsolódik, mely rendszerint az erkölcsnemesítésben, a tudománygyarapításban látta az igazi hazaszeretetet, nem pedig a mutatósabb külsőségekben.

Kis János tudományos műveltségét a soproni líceum alapozta meg: a felvilágosodás irodalma iránt támadt érdeklődését élete végéig megőrizte, s a nemzeti nyelvű tudomány-művelődés gyarapítása is vezérlő eszméje maradt. E törekvéseiben a németthoni egyetemi tanulmányok csak megerősítették. Amit ott tapasztalt: a klasszika-filológia új értelmű virágzása, a tudományok új szellemű magyarázata, Goethe és Schiller művészete, a neohumanizmus, de most már nem közvetetten, hanem élményszerűen, személyes tapasztalással.

Felvilágosodása új vonással gyarapodott: a nemzeti gyűlölséget, a nacionalizmust költőként, egyházi emberként mindig elutasította. A szlovák költő, J. Palkovic barátjának vallotta,⁵ a szlovén Barla Mihályt segítette, és Ján Kollárral is azért vitázott, mert nem értette meg a túlságos nemzeti indulatot.⁶ A felvilágosult patriotizmus fogalmával jellemezhető hazafisága. Ehhez még egy vonást kell fölvezelnünk. Szuperintendensként igen kényes hivatalt töltött be. Egyházkerületében a magyarok mellett németek és szlovákok is éltek, eleinte békében, legföljebb kisebb sűrűlódásokkal, az 1820-as esztendőktől kezdve mindinkább elhatalmasodtak a nemzeti-ségi viták. Kis János ekkor érvényesítette közvetítő, az ellentéteket elsímítani vágyó természetét,⁷ arra törekedett, hogy a vitázó felek kompromisszumos megoldást találjanak. Kompromisszumra hajló egyénisége nem elvtelenséget, hanem békeszeretetet, türelmességet, nyugalomra vágyást tükröz.

4 Vyvjalová, Mária: K spoločnym inspiračnym zdrojom Juraja Palkovica a Jánosa Kisa v Jene. Historické štúdie 1970, 37–60; ugyanő: Juraj Palkovic a János Kis v Jene. Vö. Tradície a literárne vzťahy. Bratislava, 1972, 160–169.

5 Fried István: Juraj Palkovic soproni kapcsolatai. SSz. 1967, 55–60 és az előző jegyzetben i. m.

6 Kis János superintendens Emlékezései életéből maga által feljegyezve. Bp., 1890, 601–603.

7 Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. Bp. 1968, 29.

Kis János helyzete és költészete egymást magyarázza. Lírájában is fölfedezzük a följebb vázolt tulajdonságokat. Kazinczyt követte, mikor „eredeti” versek helyett csupán „Gyps-Abgussokat” adott; de „eredeti” követelő társainak is eleget akart tenni, mikor fordításaiban tudatosan eltért a mintától, s összeegyeztethetetlen elemeket (klasszikus mondanivalót a magyaros formával) párosított. Több alkalommal emelte az ismeretterjesztést a költészet fölé.

„... a bölcs tudomány
Embert nemesítő isteni adomány,
Népeket nagyságra nevelő iskola
S hatalmasok kéjét megrántó zabola”

— vallja 1806-ban. S itt nemcsak arra kell fölfigyelnünk, hogy a tudománynak — a fölvilágosult tudós elveiből következő — szerepet tulajdonít, hanem arra is, hogy a tudományt központi jelentőséghez juttatja, s a vers további részeiben szembeállítja környezetét, a feudális Magyarország foglalatosságaival. De ez még nem Berzsenyi pontos differenciálása. Ami Berzsenyinéél utópisztikus élmény, egy lehetséges életmód látomásos megsejtése, az Kisnél kissé szónokias, didaktikus, prédikáló szellemű:

„Tudom, hogy köznépe a nagy s kis világnak
Részegen áldozik bálvány bolondságnak,
Hogy a szerelem, bor, kártya, kocka, pipa,
Üjmódi öltözet, tánc, agár, paripa,
S ezekhez hasonló ezer fontosságok,
Sokkal föbenjáróbb foglalatosságok...”

S itt, ezen a ponton kerül közeli rokonságba az említett szlovák költőkkel, akik Kishez hasonlóan hirdették a tudományok elsőbbségét minden más foglalatossággal szemben. Amilyen didaktikus, könyvélményekkel terhelt Kis János poézisa, olyan Palkovicé és Tablicé is. Nem a mondanivaló hiányzott, hanem a merészség annak szemléletes kimondására. Költői példák helyett tudós-filológusi példákat követték. Használni akartak s nem gyönyörködtetni, a kellemest a haszonnal úgy keverték, hogy a kellemes ízek már nem érződtek. A horatiusi ars poetica elveit alkalmazták, alig kísérelték meg a modernebb tájékozódást, illetve amikor megkísérelték, nem gondoltak arra, hogy modernebb esztétikai fölfogást érvényesítsenek költészetük gyakorlatában.

E szempontból vesszük szemügyre Kis János néhány fordítását: adaptálásai költői törekvéseit tükrözik. Pontos képet adnak a tisztos verselőről, aki gondosan egyengette el a versbéli feszültségeket is.

Elsőül Horatius-adaptálásait vetjük össze az eredetiekkel, illetve néhány más „magyar-Horatius”-szal. Kis János egyaránt adott közre formahíven s átdolgozva Horatius-verseket. S míg az alkaioszi strófában tolmácsolt vers még érzetet valamilyen horatiusi carmen belső feszültségéből, távlatokat földerengtető képalkotásából, a klasszikus metrum fegyelmezi a fordítót, ha meg nem is gátolja a vers egyszerűsítésében, köznapibbá-didaktikusabbá tételeiben, addig — Horváth János szavával élve — Kis rimes Horatius-fordításai fellazítják az eredeti költemények energiáját.

„A magamérséklés” címen, 1818-ban ültette át Kis a II. könyv 10. carmenjét:

„Jobban jársz barátom, ha sem büszkén nem mégý
A tengernek közepére,
Sem, hogy a dühödő szélveszektől ment légy
Nem sietsz siker szélére.”
„Rectius vives, Licini, neque altum
Semper urgendo, neque, dum procellas
Cautus horrescis, nimium premendo
Litis iniquum.”

A röpke rátekintés mutatja, hogy mi lett a lendületes versindításból, az érzéketlen képből, a merészség veszélyeinek éreztetéséből. A túl hosszú sorok azt a látszatot keltik, mintha a fordító beletoldott volna a versbe, pedig majdnem szó szerint adja vissza a vers „betűit”, de nem a „szellemét”. Az „altum urgere” szolgai átültetése természetsszerűleg fullad prózaiságba. Horatius személyhez intézett megszólítását nem pótolja a személytelen „barátom”. A horatiusi tömörség helyett magyarázás, okoskodás: didakszis került a versbe. Az ellentétes kép elmosódik, a félreértés (siker szélére) megfosztja átvitt és valóságos értelmétől a költeményt.

Sikerültebbnek mondható az 1819-ből való „A jelenvalóval élés”, az I. könyv 11. carmenje.

„Ne nyomozd, amit nyomozni Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi quem tibi,
Nem szabad halandónak,
Az év végedet elhozni Finem di dederint...
Hol s mikor tartja jónak (...)
Míg szólunk is, fut sietve et spatio brevi
Az élet, vedd, amit ád, Spem longam reseces. Dum loquimur, fugerit invidi
Ne higgy, ámbár hitegetve Aetas: carpe diem...”
Mosolyog jövendőd rád.”

Itt Horatius hosszú sorait kérhetjük számon a fordítótól, aki dallá egyszerűsíti, stilizálja a horatiusi — nem vívódás nélküli — belenyugvást. Kis szerénysége tiltja a sorssal, az istennel való viaskodás vagy kétely költői kifejezését, nála az év végéről van szó, holott Horatius az istenek által megszabott emberi sors végéről beszél. Ami Horatiusnál „irigy idő”, az Kisnél csupán az élet, mely ugyan sietve fut, de nem menekül, nem tűnik tova (fugerit). A carpe diem magvas bölcsessége közhelybe fül: „Az élet, vedd, amit ád”, s Kis jövendője „mosolyog”, nem oly komor, viharok ígéretével teljes, mint Horatiusé. Kis János dalt formál a súlyos horatiusi versből, a dalforma könnyed kifejezésre készítené, ennek azonban a horatiusi gondolat szegül bizonyos mértékig ellen. Ezért a gondolatot is módosítani kell; Kis nem vívódhat az élet, a bizonytalan jövendő, a mátt élvező sztoikus problémáival, mintegy társasági ének válik a horatiusi carmenből.

Virág Benedek így tolmácsol:

„Tudnunk nem szabad azt, Leuconoe, vége mikor lesz
Eltünknek...

elfuthat irigy korunk;

Kapd meg hát szaporán, holnapnak semmi hitelt ne adj.”

Amit Kisnél hiányoltunk, a komolyságot, itt megkapjuk. Am ez sem Horatius, e fordításra is áll, amit Szauder József másra vonatkozólag állapított meg: „A munkás, alkotó élet értékét énekelte meg(…) S énekelte azt korántsem mindig száraz és szürke, hanem többnyire választékos és lecsiszolt, tiszta stílusban...”⁹ Az az apró változtatás, melyet a vers 1—2. sorában Virág tett, nem magyarázható a fordítások szokásos hűtlenségével. Többről van itt szó! Horatius végzetszerűnek hitte és tudta, amit Virág csöndes belenyugvással fogadott, a művelt polgár hitével ismerte be korlátait. A *carpe diem* itt észrevétlenül olvad bele a versbe, nem ugrik ki.

Berzsenyi önállósítja, képpé terebélyesíti a *carpe diem* hitvallását, s a Horatius-vers utolsó sorából messzeható szakaszt alkot:

„Minden órának leszakaszd virágát,
A jövődönék sivatag homályit
Bízd az istenség vezető kezére,
S élj az idővel!” (Barátomhoz)

A három vers egymás mellett (Berzsenyié természetesen nem fordítás, hanem önálló alkotás, mégis ideidézhetjük, hiszen horatiusi fogantatása nyilvánvaló!) jól rávilágít arra: miféle műsák vezették Kis János tollát. A mindennapokat ábrázolta — közvetve — Virág Benedek is, de Kisben több a didakszis; több a simító-egyengető szándék. Még a fordításként értékelhető következő mű (I. könyv 9. carmen) elemzése is bizonyíték:

Kis János:

Soracte bércét, látod-e hó fedí,
Terhekkal a fák ágai küzdenek;
A dér s kemény jég a folyók gyors
Arjait állani kényszeríti.

Virág Benedek:

Látd, mint fejrlik s domborodik magas
Hótól Soracte: már nehézet alig
Birják az erdők, s ingadoznak,
A patakok fagyosan s megálltak.

Horatius:

Vides ut alta stet nive candidum
Soracte nec iam sustineant onus
Silvae laborantes geluque
Flumina constiterint acuto.

A tárgyilagosabb Virág Benedekkel az erőt akarattal mutatni szándékozó Kist állíthatjuk szembe. Horatius és Virág megelőlszik Soracte megnevezésével, Kis szükségét érzi a Soracte bérce megjelölésnek, hogy a távolságot s a rendkívüliséget éreztethesse. Holott a hangsúly — s ezt érzi Virág — nem eshet a bércre, hanem a hóra, mely Horatiusnál jelzőt kap, s az ige is rá utal. Virág két igével állapít meg, Kis közbeiktatja az igei megszólítást, s ezzel némileg megtöri a vers kezdő lendületét. Ugyanígy a zárósor igéje sem több a megállapításnál (Virág: megálltak), Kis szerint: állani kényszeríti.

Az antik auktor után Schiller Öröm-ódájának magyar adaptációjából idézünk. A fordítás 1800-ból való, ekkor még frissen élhetett költőnkben a jénai esztendő emléke; közvetlen közléről érezhette Schiller szellemét. Abban a szellemi műhelyben dolgozhatott, amelyet a német klasszicizmus határozott meg.

„Öröm, egek szép magzatja,
 Mennyből hozzánk jött hívünk!
 Téged zeng nyelvünk szózatja,
 Néked áldozik szívünk.
 Előtted a rangok s jussok
 Minden gőgöt letesznek,
 A királyok s a koldusok
 Általad egygé lesznek.”

Ez az átültetés is jól mutatja, hogy már költői pályájának elején azokat a tulajdonságokat leljük Kis eredeti s fordított költeményeiben, melyeket följebb körvonalaztunk. A schilleri óda magasztossága elvész, Kis János „öröme” nem égi szikra, nem az Elysium leánya, nem állnak előtte ittas szívű áldozók. Szerényebben tündöklő, csöndesebben érkező öröm a Kis Jánosé, „az egek szép magzatja”, „hívünk”. Oda ez is, de kevésbé fennkölt; eszmény ez is, de kézzelfoghatóbb. Kevésbé idézi a boldog görögöket, az ember- és életeszmény öröknek vélt hordozóit, kevésbé fejezi ki a tökéletes utáni sóvár vágyat. Kis János, a lelkes óvatosabban fogalmaz Schillernél. Szó sincs szentségről (Heiligtum), a „Götterfunken” is csak „egék szép magzatja”-ként élhet. A továbbiakban a magyar viszonyok is belépnek a fordításba. Kimarad ez a sor: „Deine Zauber binden wieder”; hogy a következő immár két sorra bővíljön: „Előtted a rangok s jussok Minden gőgöt letesznek”. Schiller csak a módíró, a szokásról (Mode) beszél; ő, aki a boldog antikvitás fennköltségét idézte, nem térhet vissza a mindennapokba. Kis János viszont az alacsony sorból származók öntudatával jelzi szándékát: a „jussok” kifejezés áttétel nélkül utal a vers magyar-honi érvényességére. Kis ezen a szinten marad a következőkben is. Nem a schilleri emelkedettséget követi (Bettler werden Fürstenbrüder), hanem közvetlenebbül utal az öröm minden földlakót egyként örvendeztető szépségére, a királyokat a koldusokkal egygé ölelő hatalmára. Schiller-vers helyett magyar verset adott. Ismét nem hűtlen volt az eredetihez, hanem tudatosan adaptált, felvilágosult mondanivalójához, az egyenlőség gondolatához illesztette e schilleri alkotást, mely ezt az eszmét jóval közvetlenebben hordozta. Más kérdés, hogy a didakszis is belopakodott a fordításba, a kifejezések (minden gőgöt letesznek) nem a legszerencsésebbek; a fordítás jóval alatta marad Schiller tulajdonképpen lefordíthatatlan költeményének. Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a cseh felvilágosodás vállalkozó szellemű szerkesztő-poétája, Puchmajer is megkísérelte ennek az ódának a tolmácsolását. Fordítása ugyanúgy kudarc lett. A két tolmácsoló közös sajátossága a prózaiság, a schilleri antikvitás-élmény közvetítésének teljes hiánya. Valószínűleg azért, mert Puchmajer és Kis számára nem az örök ideálok elvesztése, hanem a közvetlenül elérhető megvalósítása volt a cél.

Végül még egy fordítás néhány jellegzetességéről kell szólnunk. Bohuslav Lobkovic cseh humanista költő „Károlyfürdő”-jének változatáról. Miután ezt a verset Vörösmarty (önkényes címmel: Oda Karlsbadra), Szemere Pál, Kazinczy Ferenc¹⁰ és jóval később Arany János (Karlsbadi apróságok) is lefordította, könnyű feladat lenne kimutathatnunk, hol költőibb Vörösmarty, Arany vagy akár Kazinczy. De ezúttal nem ez a lényeges! Arra hívnánk föl a figyelmet, hogy a magyarázó szándék még itt is legyőzi a vékony erű költői ihletet; az értelmezés nem marad a kommentárokra, a költő kommentál a versen belül. Ennek az lesz az eredménye, hogy a vers ritmusa lelassul, vontatottá válik. Mind az eredeti latin költemény, mind Kis fordítása hexameterének első négy szótagát számoltuk össze: a cseh humanista versében 50–50%, a daktilusok és spondeusok aránya, Kis átültetésében 62,5–37,5% a spondeusok javára. Lobkovicnál nem találunk tiszta spondeusi sort, Kisnél kettőt is. A tiszta daktilusi sorok száma: 1—1.

A vers első sora igazolja megállapításunkat:

„Músa dicséreteit kívánó nagy becsű kútfő!”
„Fons Heliconiadum merito celebranda cohorti”

Kis itt részben többet mond: múzsára fordítja le, ami az eredetiben csak körül van írva. Részben kevesebbet: dicséreteit kívánó, pedig a latin csak azt mondja: megérdemelten dicsért.

Másutt félreérti a verset:

„Már ferdőjével büszkén kérkedni ne merjen
Baja vidéke tovább, s Antenor lakta Timavus
S Padua tája...”
„Baiaurum littora cedant,
Atque Antenoreum prospectans unda Timavum.”

A sajtó alá rendező Toldy Ferenc megjegyzi, hogy nem Antenor lakott arrafelé, hanem az antenoridák, azaz a pataviumi tartomány lakói. Kis másképp értelmezi a szöveget (az Antenor és népe által lakott Timavus), s utána megmagyarázza. Nem antik névvel nevezi meg a vidéket, hanem az újkorival. S bár a latin mondat csak utal „Padua tájára”, Kis szükségesnek tartja beleillesztését a versbe, nehogy az olvasó magyarázat, tájékoztatás nélkül maradjon.

Még egy apró érdekességre hívjuk föl a figyelmet:

„... s ama forrás a rhenusi parton;
Mellyet Nagy Károly, fejedelmek fénye! halálad
Olly hiressé tett!”
„...Et quae caeruleo consurgit praxima Rheno,
Nobilitata tuo, sanctissime Carole regum,
Interitu.”

Lobkovic s magyar fordítói természetesnek tartották, hogy a Rajna említése percnyi kétséget sem hagy az olvasóban. Mindenki tudni fogja, hogy „Nagy” Károlyról van szó. Csak Kis János említette — kissé iskolásan — az uralkodót „pontos” nevén.

Az eddigiekből következik, hogy Kis János fordításai rendszerint jóval az eredeti színvonala alatt maradnak. Sosem ad ki Kis a kezéből nagyon gyöngé fordítást (a korhoz viszonyítunk), de kiemelkedőt sem igen. Ennek okát magyarázó, „ismeretterjesztő” hajlamában láttuk. Pedig a jó fordító lehetősége benne rejlett. Kis János érezte, hogy eredeti költeményben nemigen tud újat mondani, a kortársaké mellett nem hallatszana hangja. Viszont a fordításokkal jelentős szolgálatot tehet. Csakhogy versfordításainak jó része adaptáció: saját gondolataival, érzéseivel, sőt helyzetének ábrázolásával töltötte meg az idegenből származó alkotást. Mindez nem lett volna baj, megkönnyíthette volna lényeges élmények ábrázolását. De Kis nem tudott Horatius vagy Schiller mellé felnőni, mert mondanivalója példaképeihez képest jelentéktelen; nem igényli a horatiusi vagy schilleri hangvételt. A Horatius-, illetve a Schiller-vers keretében a maga szűk körű, zárkózott, kompromisszumokkal teli, tisztességteljes hétköznapokat sorjáztató világát szólaltatta meg. Nyilván szerencsésebb lett volna, ha nem ilyen formátumú mintát keres. De ez a tény is jellemzi költőnk: önállótlanágát és túlzott szerénységét. Miután mintaválasztásában is korához idomult. Szlovák kortársai azzal alkottak többet, hogy helyzetüket jellegzetessé tudták

ábrázolni nem kevésbé száraz s ihletetlen költeményeikben. Kis János sorsa, életútja egyedi a magyar irodalomban, a szlovákban ez volt a tipikus. Kis olvasói Kazinczy, Dayka Gábor vagy Csokonai kötetét is forgathatták, a szlovák versolvasó számára egyedül Palkovic és Tablic jelentette a kor érzésvilágát legalábbis érintő lírát.

Am kudarcaival együtt külön kis ösvényt jelent Kis János lírai életműve: a klasszicizmus egy csekély intenzitású, szűkebb érvényességű, kisebb világot bemutató tisztására visz el. Olyan gondolatokat, érzéseket szólaltat meg — igaz, halkan, félszavakkal, óvatosan —, melyek később Berzsenyi lantján teljes erővel hangzanak föl. Nem provinciális költő, de a külhoni felvilágosodás eszméit a magyar viszonyokkal, saját — rendhagyó — pályájával szembesítette. Az alacsony sorból fölemelkedett s mindig egyszerű embernek megmaradt költő szemszögéből teszi mérlegre az életmód, a tudás, az emberi helytállás, a hazafiság más költő által is megfigyelt megnyilvánulásait. Tegyük hozzá, hogy a feudális rendtől eltérő eszményeket népszerűsített, csöndesen, ám észrevehetően. Úgy volt jelen a kor irodalmában, hogy félrehúzóva is éreztette csekély különállását. Kazinczy hívének tudta mindenki; Berzsenyi fölfedezőjeként írta bele magát a nemzeti irodalom történetébe, Kőlcsey tartotta nagyra. Mégsem csak ennyi az érdeme. Ő is próbálta az új műfajokat, a maga szerény módján ő is kísérletezett, s ezért líránk-fordításunk történetében olyan új — bármily halvány — árnyalatot képviselt, mely az összképet finoman — ha alig láthatóan is — színezi.

Kovács József László:

Petrik Géza feljegyzései a Magyar Könyvészet születéséről

A soproni könyvkereskedés története még megíratlan. Kezdeteit az eddigieknél korábbra kell helyeznünk, hiszen Lorenz Helmb könyvkötő raktári jegyzéke 1637-ből az eddig ismert adatoknál korábbi üzletszerű könyvkereskedésre utal. Viszonylag rendezettebb ismereteink a XIX. század soproni könyvesboltjairól vannak, Csatkai Endre és Verbényi László közleményei tájékoztatnak az 1802-ben alapított Kilián Károly-féle könyv- és műkereskedésről, majd az 1815-ben létesült Wiegand Károly-féle könyvesboltról. Mindkét könyvkereskedés megélte a XX. századot, utódörökösök útján a Kilián könyvesbolt utolsó tulajdonosa Nagy Magda volt (üzletét 1944-ben érte bombatalálat), a Wiegand könyvesboltot utóljára Schwarz Károly könyvesboltjaként ismerjük, ez az üzlet fennállt 1948-ban történt államosításáig.¹

Sopronban kezdte könyvkereskedői és könyvészeti munkásságát a hazai bibliográfia jelentős személyisége, Petrik Géza. Munkásságáról, soproni indulásáról és későbbi tudományos tevékenységéről Hiller István írt összefoglalást folyóiratunkban. Gondos tanulmányát is kiegészítik Petrik saját kezű feljegyzései, melyekből megtudjuk, hogy Petrik az „Österreich-ungarische Buchhändler-Correspondenz” számára kezdte bibliográfiai adatgyűjtését. Sajnos, nem tudjuk, hogy a két soproni könyvkereskedés közül melyikben dolgozott 1864-ben a 19 éves fiatalember. Pedig nem lenne érdektelen, ki az a könyvkereskedő Sopronban 1864-ben, aki ilyen munkára bírja ifjú alkalmazottját!²

¹ Lorenz Helmb könyvjegyzékét a GySmL. 2. sz. levéltára (Sopron) őrzí, Lorenz Helmb kompaktor-könyvkereskedő hagyatékának teljes jegyzéke a Protocollum Judicarium 1637. évi kötetében olvasható, szövegét kiadásra készíttem elő. A XIX. századi soproni könyvkereskedésről, a XIX. századi könyvesboltokról Sopronban Csatkai Endre: Régi magyar könyvgyűjtők, könyvesboltok és olvasó kabinétek. Magyar Könyvszemle 1939, 1. sz.; Verbényi László: Az első soproni könyvesbolt. SSz. 1939, 80–81; uő.: A második soproni könyvesbolt. SSz. 1939, 175–176.

² Hiller István: Nemzeti bibliográfiánk megteremtőjének és családjának soproni kapcsolatai (SSz. 1966, 344–350); Petrik János Jakabról, Petrik Géza apjáról vő. még: Hamar Gyula: A soproni ev. ígéhirdetők. Soproni evangélikus gyülekezeti lap 1942, márc. 29.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtárában van a Petrik-bibliográfiák néhány olyan kötete, melyekbe keletkezésükkel kapcsolatos feljegyzéseket rótt a szerző. A kötetek Petrik hagyatékából kerültek az intézet tulajdonába. A bejegyzésekre Bán Imre egyetemi tanár hívta fel a figyelmemet, a közlés lehetőségéért neki tartozom köszönettel. A Magyar Könyvészet 1860—1875 címlapján a megjelenési év (1880) mellé Petrik kiegészítésként feljegyzi, hogy az első füzet március folyamán jelent meg. Ez előtt a szennylevélen a következő szöveg olvasható:

„Ez volt az első könyvem. Hozzáfogtam 1864. november 4-ikén (pénteki napon), mint 19 éves fiatal ember. Az anyag akkor az „Oesterreich-ungarische Buchhändler-Correspondenz” részére készült, de később, a hetvenes évek közepén, mikor elhatároztam, hogy közlésesem könyvalakban a sajátmagam gyűjtött adatokat, fölhasználtam a közös ügyek anyagot is.

Az 1. füzet megjelent 1880 márciusában a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete költségén, a befejező füzet pedig 1885-ben. Nyomatott 800, szóval nyolcszáz példányban.

Csakhamar nélkülözhetetlen kézikönyv lett úgy a könyvkereskedelem, mind a könyvtárak részére, és mégis — jellemző a magyar viszonyokra — négy évtizednek kellett lemorzsolódnia, mire azt mondhatjuk, hogy a saját kézi-példányomon kívül ez az utolsó! Bpest, 1918. január 2. Petrik Géza.”

A Magyarország Bibliográfiája 1712—1860 első kötetében Petrik másik önvalló-mása olvasható, bizonyítékként a szerző szép, munkás életének:

„12 esztendeig dolgoztam ezen a munkán. Ezidő alatt megtagadva magamtól minden szórakozást, naponként 18 órát szántam munkára s 4 órát alvásra. Kivétel volt vasárnap és ünnepnap előtt való éjjel: akkor 5 órai alvást engedtem meg magamnak.

Magam írtam *minden betűt*, az eleitől az utolsóig. Magam nyomattam ki a munkát, magam szerveztem a terjesztést, magam végeztem az expediciót, magam az incassot, mert kiadóink közt nem akadt egy sem, aki vállalkozni mert volna erre a — szerintük — „őrült” spekulációra. Így született meg a „Petrik”.

Bpest, 1917. november 6.

Petrik Géza¹³

Petrik teljesítményének felméréséhez kommentár nélkül csak annyit fűzünk hozzá, hogy a Magyar Könyvészet 1911—1920 című kötet az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztályának munkája, melyet két kötetben Kozocsa Sándor 1939—1942-ig rendezett sajtó alá. Az 1920—1940-ig terjedő időszak kézikönyve ma is hiányzik. A magyar könyv 500. évfordulóján nem árt rámutatnunk a soproni indítású Petrik Géza önfeláldozó tevékenységére, melynek kezdetei ugyancsak Sopronba vezetnek.

3 A két közölt szöveg közül az elsőt Petrik Géza még egyszer, 75. születésnapján leírta. Ez a szöveg, az általunk közölt változat, a Magyar Könyvészet 1860—1875, az OSzK-ban, Quart, Hung, 4137 számon őrzött példányban található. Ennek a szövegnek utolsó adata a következő: „Írtam 1919. október 3-ikán, születésem 75-ik évfordulóján.” Így a mi szövegünk az első fogalmazás. Az OSzK-ban található példány szövegét Kozocsa Sándor a Magyar Könyvszemle 1963/258. lapján Petrik Géza vallomása címmel kiadta. A második közlésünk azonban teljesen ismeretlen.

Adatok Sopron város erdőbirtokának történetéhez

Sopron város erdőbirtokszerzése körülbelül a mohácsi vész idejében befejeződött. Elérte akkor legnagyobb kiterjedését. Területe becslés szerint 14 000 katasztrális hold volt. E terület az évszázadok alatt csökkent, egy részét a mezőgazdaság vette igénybe, majd nagy része az úrbéri birtokrendezéssel kapcsolatosan a nyolc úrbéres község, nevezetesen Sopronbánfalva, Agfalva, Lépesfalva, Kelénpaták, Harka, Kópháza, Balf és Fertőmegyes kielégítésére szolgált. Ezek után a város kezelésében kerekén 10 000 katasztrális hold maradt, amely most már Sopron város és a nyolc volt úrbéres község területén feküdt.

A városi erdőbirtok kezelői, az erdőmester és az erdőgondnokok nem nézték jó szemmel, hogy az erdőtesten belül, de az erdőhatár öblösödéseiben is, idegen kertek, rétek feküdtek, és azért ezek megszerzésére törekedtek. Ezek egy része a „Váris” dűlőben, a mai Körút és a Camping között, majd a Fenyves-szálló mögött, a másik, nagyobbik része Sopronbánfalva és Agfalva községek területén, Sopronbánfalvától nyugatra, az országút mentén, a Tolvaj-árok (Diebmansgraben) elején, az Ultra-hegy alján (Bikarét), a Kovács-árokban (Schmiedgraben), a Rammel-árokban, a Görbehalom (Bogenriegel) alatt, továbbá a Hermes-árokban, a Vadkan-árokban (Saugraben), majd a Hidegvíz-völgyben (Kaltswasser) az út két oldalán, a Freiwald, a Vörösbérc (Rödlriegel) alatt és az út északi oldala mellett a Házoldal (Hausseite), Ridegbérc (Rauhriegel) és az Első és a Második halom (Riegel) alatt terülnek el.

E megszerzett ingatlanok legnagyobb részét beerdősítették és már teljesen bele-nőttek a nagy erdőtestbe.

Itt most a „Váris” dűlőben fekvő, volt magánterületekkel foglalkozom. A kö-zölt, Muck Endre erdőgondnok által 1883-ban készített térképvázlat és kimutatás¹ alapján ismertetem az egyes területeket, nagyságukat és a volt tulajdonosok nevét, akik soproni polgárok voltak, itt ingatlannal rendelkeztek.

Helyrajzi szám	A tulajdonos neve	Terület	
		hold	□ öl
13771	Ferdinand Tschürtz		1334
13772	Beck Tobias		1563
13773	Ferdinand Zügn		1513
13774	Georg Zügn	1	234
13776	Monsberger Mária	1	439
13777	— „ —		30
13778	— „ —		62
13779	— „ —		92
13780	— „ —	2	92
13781	— „ —	1	1127
13782	Wurm Gottlieb		41
13782	Wurm Gottlieb		1302
13784	— „ —	1	513
13785	Karl Kappel	1	314
13786	— „ —		1063
13787/8	Franz Morawetz		1446

¹ A vázlatrajz („Skizze über die Enklaven im Warischer Revier”) és a hozzá tartozó ada-tok a Muck Endre által a Városi Erdészeti Bizottság (Waldcomission) határozatairól készült jegyzőkönyvben található, amelynek másodlati példánya birtokomban van. A bizottság 1882-ben tárgyalja a 13787/8. hrszámú terület megvételét; ennek foganatosítására 1883. szept. 2-án még 500 forintot vesznek fel a költségvetésbe.

Helyrajzi szám	A tulajdonos neve	Terület	
		hold	□ öl
13789	Graf Zichy	10	464
13790	Ludwig Strobl		
91	— „ —	2	1071
92	— „ —		
13793	— „ —		1432
13794	Tschürtz		616
13804	— „ —		264
13677	Joh. Meyne	2	1296
14325	Zetl József kert		1389
26	— „ — — „ —		371
14329	Widtmann kert		1174
14339	Steiner és Meller kert	1	520
Összesen		34	1270

Mielőtt a részleteket ismertetem, megjegyzem, hogy tájékoztatás céljából a csatolt vázlatrajzra általam utólag beírt I. szám helyén van ma a Csepel-üdülő (régén Lövér-szálló), a II. szám helyén áll az Allami Szanatórium, a III. számnál pedig a Camping-telep.

A térképen lévő erdőbirtok határvonala ma már nem azonos az erdő mai határával, mert azóta a Villasorig terjedő részt az erdőbirtoktestből kihasították.

A vázlatrajzon feltüntetett 13677. hrszámú, és a 13771—72—73—74. hrszámú ingatlanokat sohasem sikerült megszerezni. Az utolsó négy parcellán ma az új nyolcszintes üdülő áll.

A 13776—77—78—79—80—81. és 82. hrszámú ingatlanokat a múlt század utolsó negyedében a városi erdőgazdaság megszerezte és azokat be is erdősítette. Ma az Allami Szanatórium tulajdonában van az egész terület.

A 13784—85—86. helyrajzi számú ingatlanokat az erdőgazdaság a megvétel után befásította és azokon részben tölgyes, részben nagyon szép fenyőállomány áll.

A 13787. és 13788. hrszámú területek jelenleg Sopron város tulajdonát képezik, és ma is áll rajtuk egy öreg ház, amelyet a volt városi erdőgazdaság — mint erdőőri illetménylakást — hasznosított.

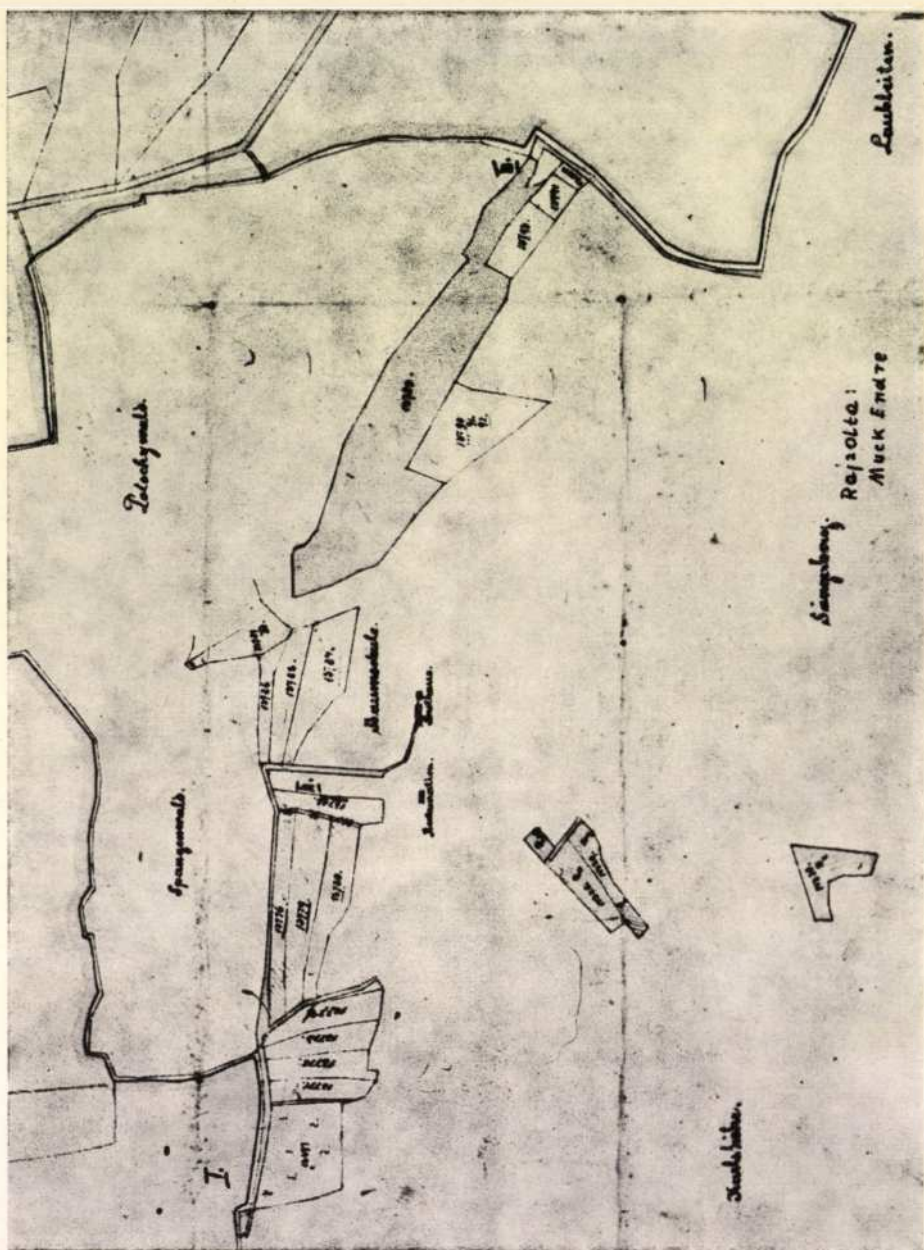
A 13789. hrszámú terület, az ún. Zichy-rét, egykor a Zichy grófok tulajdonát képezte. A város megvette, a városi erdőgazdaság részben beerdősítette, részben továbbra is rétként használta. Ma nagyon szép sétatút vezet rajta, padokkal ellátva és az itt üdülők, a sétálók szívesen keresik fel e szép helyet.

Itt említendőek még a 13790—91—92—93—94. és a 13804. hrszámú parcellák. Az utóbbi hármon és a Zichy-rét keleti részén ma a Camping van.

A 14325., 14326. és 14329. hrszámú parcellák a Fenyves-szálló mögötti sétatutak oldalain fekszenek és rajtuk ma fiatal kísérleti vörösfenyő-állomány található.

Legvégére hagytam a 14339. helyrajzi számú parcellát, amelyen a vörösfenyő-szelídgesztenye elegyes erdő van, amely védett, mert egyedülálló a maga nemében.

Nem tartozik szorosan a tárgyhöz, de a szakembereket talán érdekli a következő: A Fenyves-szálló mögötti — előbb említett — 14325., 14326. és 14329. hrszámú parcellákat néhai tulajdonosaik, az akkor divatos akácövénnyel kerítették körül. Később az akác az egész kert területét ellepte, abból akácos erdő lett, ami az utódoknak még sok gondot okozott, mert arra a talajra akác igazán nem való. Az 1941. év végén kezdtem én az akácot irtani, és a területet jegenyefenyővel telepítettem be. Az akácot állandóan irtva, némi sikerek mutatkoztak is, néhány jegenyefenyő még ma is

A városi erdőbe beékelődő magánterületek
(Muck Endre erdőgazdának 1883. évi rajza)

található ott. A háború és a velejáró munkaerőhiány miatt azonban ismét az akác lett úrrá. Csak a háború után sikerült Muck Endre unokájának, az erdészet jelenlegi vezetőjének, dr. Mollay Jánosné Madas Gabriellának — most már vegyszeres irtással — az akácot onnan kiirtani és helyébe a szép vörösfenyő kísérleti erdőt telepíteni.

Jászai Mari soproni szereplései (1885 – 1909)

Jászai Marinak¹ életeleme volt a szereplés, így pályatársai közül az egy Újházy Edét kivéve ő járt legtöbbet vidékre. A mellékkeresetre is szüksége volt, mert színpadi jelmezeiről maga gondoskodott és mert sok felé adakozott. Sopronban is több alkalommal szerepelt, először Jakab Lajos színtársulatánál 1885-ben. Az akkor már országos híru tragika nov. 23-án lépett először a soproni színpadra Az ember tragédiájában, melyet a Nemzeti Színház két évvel korábban, 1883. szept. 29-én mutatott be. Éva egyik legkiemelkedőbb alakítása volt Jászainak, s nem kis érdeme volt abban, hogy Madách remekének színpadszerűsége ország-világ előtt beigazolódott.

A Sopron c. hetenként kétszer megjelenő újság nov. 18-i számában terjedelmes cikk méltatja Jászai művészetét „Echo” aláírással. Addigi pályafutását, londoni tanulmányútját ismerteti, Magyarországot első és Európa kiemelkedő tragikájának nevezi. Idézem: „Szépsége és művészete oly harmoniában állnak egymással, milyet legfeljebb Phidias szobrainál lehet találni.” A tragédia előadásáról a lap nov. 25-i száma közöl tudósítást és közli Latkóczy Mihály nyolc soros versét is, amelyet az előadáson röpcédula formájában szórtak le a karzatról. Játzsait melegen ünnepelte a közönség, elárasztották virággal, átadták neki a Színpártoló Egyesület és az Irodalmi és Művészeti Kör babérkoszorúját, utóbbinak nemzeti színű szalagján: „A legszebb Évának.” Így ír a tudósító: „Jászai Mari alkotásáról, az örök nő e kiváló interpretációjáról csak a feltétlen magasztalás hangján beszélhetünk: minden képben egyaránt nagy volt s mivel Jászai Marit maga Jászai Mari is felülmúlhatja, a IV. képben mint rabszolga neje, az V.-ben mint Lucia, alol tragikai hangokat kell megütnie, leginkább elemében volt.”

Nem csekély érdekessége ennek az előadásnak, hogy Ditrói Mór² rendezte, Ádámot pedig Fenyvesi Emil³ játszotta, mindketten a Jakab-társulat tagjai. A lap szerint Fenyvesi jobban játszott, mint a tavaszi bemutató előadáson (1883. ápr. 30.), ritmus, melegség, meggyőző erő volt benne, de a forradalmi képben hangja gyengének bizonyult. Lucifernek is gyenge volt a hangja, ezt Havasi Jenő játszotta, Ditróiné⁴ pedig epizód szerepet alakított.

Jászai Mari nov. 24-én Scrieb és Legouvé sokat játszott darabjában, a Lecouivreur Adrienne-ben lépett fel, 25-én pedig Jókai Könyves Kálmán c. drámájában Igolit svéd királylányt alakította. A vendégjátékról a Sopron nov. 28-i számában „Echo” aláírással szellemes csevegés jelent meg, mely szerint: mindenképpen fontos esemény a város krónikájában akár a publikumot nézzük, melynek tartózkodó magaviselete ezúttal lelkesedéssé fokozódott, akár magát a művésznőt, aki hol kevesebbet, hol többet talált, mint amennyit remélt; — a tragédia előadásán a közönség sehogyse akart fölmelegedni, inkább a parókák érdekelték és csak kevesen méltányolták Éva szerepének sokoldalúságát. Ezen se lehet csodálkozni, írja tovább, mert a kitűnően rendezett előadást a balsors üldözte: hol a függöny ficánkolat föl-le odacsípve a „hallow” Ditróinét, aki nyomban feltámadt, hol a koszorúra csapódott s csak a szalag rojtja kandikált kifelé, majd meg Ádám prémnadrágja bomlott fel és kilátszott a paradicsomi trikó. Lecouivreur Adrienne toalettjei a hölgyközönséget vonzották, sze-

1 Jászai Mari (1850–1926) 1867-ben lépett színpadra, 1869-ben férjhez ment Kassai Vidor komikus színészhez s férjével együtt Kolozsvárra szerződött. A Nemzeti Színház 1872-ben szerződtette Jókainé Laborfalvy Róza örökébe. E színháznak volt tagja egy év kivételével (1900/1) haláláig.

2 Ditrói Mór (1851–1945) később a kolozsvári színház, 1896-tól a Vígszínház igazgatója, a naturalista színjátszás úttörője. Öregségében trafikos volt Budapesten.

3 Fenyvesi Emil (1859–1924) később a Vígszínház egyik kiváló művésze.

4 Ditróiné Elbenschütz Mária (1856–1939) népszerű naíva. Mikor férje igazgató lett, visszavonult.

relmi bánata és kétségbeesése azonban a férfiakat is könnyekre indította. Jókai darabjában, melyet Bécsben nem méltányoltak (bécsi bemutatója ez év szeptemberének végén volt), Jászai az igazi hősiesség hangját szólaltatta meg. Ezúttal a soproni hölgyek küldtek koszorút, a zsinórpadról pedig babéreső hullott. A közönség mind a három estén megtöltötte a nézőteret, Jászait méltó módon ünnepelte.

A Sopron színházi tudósítója ebben az időben Újváry Béla (1852–1927) francia szakos tanár, aki 1894-ben Budapestre került, színdarabjaival, szatíráival, nyelvészeti munkáival országos nevet szerzett. A Sopron hasábjain több ízben „R” jelzést használ, egyszer pedig a „Referens” aláírást. A Jászairól szóló tudósítás nincs jelzéssel ellátva, a stílus azonban Újváryé. Az „Echo” álnév mögött Latkóczy Mihály (1857–1906), a jeles tanár és műfordító húzódik meg, kinek cikkeit a fővárosi folyóiratok is közlik.⁵ Az Oedenburger Zeitung ebben az időben még nem vesz tudomást a magyar színészetéről s Jászai vendégjátéka idején a bécsújhelyi színházról tájékoztatja olvasóit.

Jászai 1886-ban ismét ellátogat Sopronba, most már Somogyi Károly színigazgató meghívására, és dec. 17-én Racine Phedráját, 18-án pedig Dóczy Lajos Széchy Máriáját mutatja be a közönségnek. A Sopron előljáróban „Y” aláírással ismerteti a két darabot és Kassainé⁶ Jászai Mari fellépését hirdeti. A két előadásról a tudósítás elég szűkszavúan emlékezik meg, mondván, hogy minden szó kevés volna. Hát nem is mond sokat, az árnyékolást, az erőt, a fokozást dicséri — „ez eredeti tehetségből és külső adottságokból ered” —, és néhány felsőfokú jelzővel méltatja Jászai alakításait, aki Széchy Máriában viharzerűen ragadta magát a közönséget s a játék „netovábbját” tüntette fel: „Gyűjtött és meghatott, magával ragadott és könnyekre ragadott.” A társulat iparkodott s a játékbeli összhang fenntartására törekedett. Mindkét előadáson megtelt a nézőtér, még a zenekar helyét is elfoglalták.

Az „Y”-nal jelzett cikket biztosan, a tudósítást pedig valószínűleg Újváry írta, sajnos azonban Jászai alakításának részletes jellemzésével adós maradt, s nagyon hiányzott Latkóczy lelkesedése, aki ez időben édesanyját gyászolta.

Ezúttal az Oedenburger Zeitung is megszólal és beáll a hódolók táborába. Előre hirdeti a vendégjátékot s részletes kritikát közöl. Ime kivonatosan: Phedra felejthetetlen este volt, a 200 éves darab ma is friss és Jászai nemcsak hogy a szerepre tette, hanem tüzes temperamentumával többet fejez ki, mint amennyit a költő megálmodott, már megjelenése is elragadó, lélekrajzával, színészi erejével pedig jelenetéről jelenetre emeli a hatást, mozgása, mimikája, hatalmas organuma csodálatot kelt. A kontinens legelső tragikái közé tartozik, itthon pedig egyedülálló, mint ember is kivételes egyéniség, a legtöbb európai nyelvben járatos, jelenleg az oroszral és héberrel foglalkozik. A világ legtöbb színpadán felléphetne. Dóczy Lajos örülhet, hogy fő alakját olyan színésznek alakítja, aki a művészet legmagasabb fokán jár, mindenben tökéletes, démoni erővel, brillírozva babonázza meg a közönséget. A kritikus személyét ma már nem lehet megállapítani.

Sopronban ez volt Széchy Mária bemutató előadása és ez volt az első magyar nyelvű Phedra. Utóbbit a német színészek 1864-ben mutatták be a Burg-színház művészeivel.⁷

Jászai következő vendégjátékára 1889-ben került sor. Ezt a Sopronban dr. Berényi Pál tanulmányának beillő cikke vezeti be. Ismerteti Jászai művészi fejlődését, életének útját, igazolva, hogy Jászai keserves gyermekkorának adatai már akkor közismertek voltak. „Hatalmas tehetségét vitte magával a színpadra s amit még meg kellett tanulnia, azt a maga törhetetlen erejéből tanulta meg” — írja Berényi.

⁵ Gulyás Pál: Magyar írói álnév-lexikon, Bp., 1956.

⁶ Jászai házassága rosszul sikerült. Kassai szerint egyikük se született házasságra. Négy és fél év múltán véglegesen különváltak s 1878-ban törvényesen is elváltak. Újabb házasságot egyikük se kötött.

⁷ Csatka Endre: A soproni színészet története 1841–1950. Sopron, 1960.

Ápr. 11-én játszotta Medeát (Grillparzer),⁸ 12-én Stuart Máriát (Schiller),⁹ 13-án Lucrécia Borgiát (Hugo Victor), 14-én ismét Lecouvreur Adrienne-t. „Nemo” egy cikkben számol be a négy előadásról; ezek mindegyike hatalmas siker volt, a közönség hálásan ünnepelte a vendéget, a tisztelők virágsokrokat, a kulturális egyesületek koszorúkat küldtek. Medea szerepében Jászai a szerető, féltékeny, féltékenységeben gonosz nő ábrázolta. Jasont szólítva a hangja vihként hatott, s a nézőket rémület töltötte el. Stuart Mária szerepe nem felelt meg annyira Jászai temperamentumának, mint Medea, írja Nemo, de alakítása nagyszerű magaslatra emelkedett a királynővel folyt szóharcában és a búcsújelenetben. A börtönből elővezetett Stuart Mária nem királyi öltözékben jelenik meg, hanem a realitásnak megfelelő egyszerűségében. Méltó feladat volt Jászai számára Lucrécia Borgia színpadra vitele, az anyai érzés és a gonoszág ellentétének ábrázolása. Mint Lecouvreur Adrienne-jében, a szerelemben lángoló nő megelevenítésével ért el roppant hatást. A tudósító megírja, hogy Somogyi érdemes társulata megfelelő környezetéről gondoskodott, különösen Komjáthy Jánost, Komjáthyné Závodszy Teréz,¹⁰ Bónis Lajost,¹¹ Follinus Aurélt,¹² Laczkó Arankát¹³ dicséri.

Medea Jászai pályájának egyik legnagyobb dicsősége volt. 1892-ben ezzel a szereppel hódította meg Bécsset és a Burg-színházat. Naplójában meggyőződéssel írja: „Nincs a földön ember, aki Medeában megközelítene.” A Schiller-drámában eredetileg Erzsébet királynét játszotta már nemzeti színházi tagságának első évében (1872), 1888-ban vette át a címszerepet, majd 1917-ben ismét Erzsébet szerepét vette át, s pályája legvége is félszemetlen ábrázolta.

Szabó Károly tanfelügyelő, a színészet lelkes pártfogója — mint más alkalommal — most is összehívta baráti körét és a társulat vezető tagjait Jászai tiszteletére, aki „a színpadon a fenség képviselője, az életben vidám, tréfás, fesztelen és lebilincselő modorú — írja Nemo — szeretetreméltóságával elragadta a társaságot, énekelt, csipkelődött és kitűnő hangulatot teremtett”. Tegyük hozzá, hogy fénykorát élte. Nemo kiléte sajnos ismeretlen.

1891-ben még mindig Somogyi Károly volt az igazgató, amikor Jászai Mari ápr. 16-án és 17-én Sopront is beiktatta az Elektra diadalútjában, 18-án pedig megisméltelte Medeát; Jasont Pethes Imre¹⁴ játszotta, aki mint kezdő színész második éve volt tagja a társulatnak, s a tudósítás szavai szerint eleget tett feladatának. A Sopron ápr. 18-i számának tárcarovatában dr. Berényi Pál ír az Elektráról: „Jászai Elektrája páratlan alkotás a magyar színészet történetében. A realizmus diadala amint rongyokban, kócosan színpadra lép, csupa fájdalom és tehetetlen bosszú. Amikor a hamvvedret átveszi Orestes állítólagos hamvaival, letérdel előtte, halk hangon beszélget vele, cirógatja, ölelgeti és nincs hallgató, aki ne könnyezne. Ebből a sutto-gásból átcsap egy iszonyatos zokogásba, szavai elcsuklanak. Aztán találkozik az élő Orestessel, öröme megható, kedves, bájos, még táncra is perdül s az öröm minden

8 Medeát 1887. nov. 4-én mutatta be a Nemzeti Színház. Sopronban ez volt az első előadása.

9 Stuart Máriát Sopronban 1875-ben játszották a magyar színészek Felekiné Munkácsy Flórával a címszerepben. A német színtársulatok 1850-től gyakran előadták.

10 Komjáthy János és felesége, Závodszy Teréz igen jó drámai művészpár.

11 Bónis Lajos (1863–1935) a 80-as évek elején már a Népszínház tagja, innen Kolozsvárra szerződött, majd 1887-től kezdve különböző vidéki társulatoknál játszott, több éven át Sopronban is. Legutóbb 1903-ban, innen került a Nemzeti Színházhoz s ott működött nyugalomba vonulásáig.

12 Follinus Aurél (1854–1922) 16 éves korától vándorszínész, a 80-as évek során több társulattal járt Sopronban is. Később a Népszínház rendezője, a századfordulón Kolozsvárra szerződött.

13 Laczkó Aranka neves drámai színésznő, hosszú ideig jó barátságban volt Jászaival, akinek több hozzá intézett levele maradt fenn. Fla, Laczkó Géza, a kitűnő író.

14 Pethes Imre (1864–1924) hosszú ideig vidéki színész, csak 1903-ban került a Nemzeti Színházhoz. A naturalista színjátszás egyik legnagyobb művelője.

fokozatát bejárja." Így hangzott el mindenütt, Sopronban is. Az Oedenburger Zeitung elismerése: Jászai teljesít mindent, amire az ábrázoló művészet egyáltalán képes, hallatlan szenvedélyre van szüksége, hogy a darab monoton menetébe életet vihessen, kitörése a bánatban és örömben olyan mestermű, aminőre színpadon csak kevés példa adódik.

Sophokles Elektráját a Nemzeti Színház 1890. dec. 20-án mutatta be Jászaival a címszerepben, aki ezzel a szereppel színészi pályájának legmagasabb, szinte eget ostromló ormára lépett. Lehel István¹⁵ írja róla: „Teljesen az lehetett Elektrában, ami volt, féktelen ellentétek martaléka. Kitombolhatta mindannak a felháborodásnak. Kitombolhatta mindannak a felháborodásnak és rajongásnak a dühét, amelyet annyiszor kellett az életben magába fojtania.” A budapesti bemutató után a sajtó a legnagyobb elismeréssel írt Jászai alakításáról, kivéve a Gyulai Pál szerkesztette előkelő Budapesti Szemlét, melyben „Spectator” csúnyán ledorongolta Jászait, sőt még azt a megjegyzést is megkockáztatta, hogy Jászai önmagát akarja mutogatni. Nagy vita támadt. Rakodczay Pál¹⁶ külön tanulmányban méltatta az alakítást s azt eszményi realizmusnak nevezte. Maga Jászai temperamentumának megfelelően góromba levelekkel ostromolta Gyulait, hogy nevezze meg a cikk íróját. Jászai „szoknyát” gyanított az álnév mögött s csak évek múlva tűnt ki, hogy a kritikát Arany László írta.

Jászai Mari tudta, hogy a legmagasabb csúcson jár. A pesti előadás után írja egy régi barátjának: „Nem játszottam, eddig semmit, most kezdem a színészetet. Elektrával. Drága szerelmem, Elektra! ... Ha bele nem halok, színésznővé tesz. Az én szívem dobog a mellében s az enyémben az övé.”

Jászai Rakodczay védelmét szép levélben köszönte meg. Jellemző azonban, hogy ugyanez a Rakodczay később, már mint kecskeméti színingazgató, amikor Jászai négy estére szóló vendégszereplésre ajánlkozott, közölte, hogy fellépési díja esténként 160 forint, csak egy estére szerződött, s a fellépési díjat 120 forintra alkudja le. Ebből következik, hogy Jászai vidéki fellépési díjai ily összegek körül mozogtak.

Sudermann Otthon c. társadalmi drámájának műsorra tűzését Jászai ajánlotta a Nemzeti Színház igazgatóságának, s ő játszotta Magda hálás szerepét. Néhány hónappal a budapesti bemutató után 1895. márc. 28-án Komjáthy János társulatánál Sopronban is eljátszotta. A Soproni Hírlap hódolattal üdvözlöi a vendéget, aki a szerep legapróbb részleteit is vas következetességgel, láncszemek gyanánt kovácsolta egybe, az érzelmek minden megnyilvánulásában nagy volt, örömben és gyűlöletben, büszkeségében, haragjában és a lemondásban is. Zsenijének teremtő ereje nyomán saját egyéniségén keresztül szűri át Magda alakját. Ugyanígy vélekedik az Oedenburger Zeitung kritikusa is, aki magas művészi értéket lát Jászai alakításában, de a nagy művésznőt egyéni ereje, megjelenésének, színészi valójának egész súlya első sorban a klasszikus drámához fűzi. „Magdája inkább klasszikus jelenség, mint korunk gyermeke” — írja találóan, s másnap folytatja a gondolatot, amikor Jászai márc. 29-én játszott Szapphójáról (Grillparzer) számol be: „Megrázó élményt jelentett Jászai visszatérése a klasszikus szerephez.” A Soproni Hírlapban (6), vagyis Rábel László írja, hogy a szerepnek nincs igazabb értelmezője, mint Jászai Mari. A színház ismét megtelt, a vendéget szűnni nem akaró tapsal ünnepezték s a Színpártoló Egyesület babérkoszorúja „A legnagyobb magyar tragikának” szölt.

Jászai 1896-ban ismét ellátogatott Sopronba, ezúttal is Komjáthyéknál szerepelt nagyon jellemző körülmények között: magával hozta Paulay Ede özvegyét,¹⁷ akit

¹⁵ Lehel István (1885–1935) tanár, Jászai bizalmas baráti köréhez tartozott. Könyve Jászairól: Az utolsó szerep. Bp., 1931.

¹⁶ Rakodczay Pál (1856–1921) eredetileg tanító volt, felcsapott vidéki színésznek s bár nem volt nagy tehetség, 234 szerepet játszott és a Shakespeare-kultusz apostola lett. Színingazgatóságot is vállalt, s amikor belebukott, visszament tanítónak. Élete végéig színháztörténeti és színházelméleti munkákat írt.

¹⁷ Paulayné Adorján Berta (1864–1941) a Nemzeti Színház tagja.

férje halála után ugyanazzal az emberszeretettel karolt föl, mint amellyel minden rászoruló segíteni igyekezett. Paulayné férje hirtelen halála után gyerekeivel együtt nehéz anyagi helyzetbe került. Jászai fellépéseket szerzett számára. Márc. 24-én Dumas Az idegen nő c. darabjában léptek föl, s az előadás megkezdése előtt Jászai függöny elé lépett s Paulayné a közönség szeretetébe ajánlotta. A Soproni Hírlapban olvassuk, hogy Jászai a címszerepet játszotta, ez valójában jelentéktelen szerep, Jászai kevesebbet van színpadon, mint ahogy a közönség szeretné, a szerep egyébként is távol áll Jászaitól, aki a társalgási darabokban inkább csak tündöklő dikciójával kelt csodálatot. A kívánt hatást így is elérte, különösen a nagy jelenetben, amikor rezerváltágából kiléphetett. Mellette Paulaynének rokonszenves szerepében több alkalma volt kedves egyéniségének bemutatására, szép alak, előkelő magatartás, kedves orgánus, gyakorlott játék jellemzi, a részletek gondos kidolgozása mellett finom eszközöket használ, s a szenvedélyek kitérésait is megoldja. A német nyelvű újság majdnem ugyanezekkel a szavakkal ír az előadásról, hangsúlyozva Jászai jószívűségét. Az idő távolából is érezni lehet, hogy Jászai hogyan rak önmagára hangfogót, hogyan igyekszik előtérbe helyezni bajba jutott pályatársát. Másnap Jászai Heinrich Laube¹⁸ Essex gróf c. történelmi drámájában Erzsébet királynőt alakította, s hangjának ezerféle színezetével a szenvedélyek egész skáláját ábrázolta, mesteri játékkal, áratlan mimikával, sokszor egy szempillantással, egy kézmozdulattal fejezve ki örvénylő lelkiállapotokat — írja a Soproni Hírlap. A német nyelvű lap is azon a véleményen van, hogy Erzsébet szerepében Jászai zsenialitása, ábrázoló művészete teljes mértékben érvényesül. Megjelenésében is királyi, az alakot széles történelmi tanulmány alapján ábrázolja, s nem mellőzi a férfias tulajdonságokat sem.

Hosszú, nehéz évek teltek el, Jászait sok csalódás, mellőzés, keserűség érte. Paulay halála után a Nemzeti Színház vezetése dülettáns kezekbe került, majd Jászai kifejezése szerint: „a jó Isten egyre nagyobb lukú rostákból potyogtatta az igazgatókat”. A közönség igénye is változott, a színpadon a naturalista stílus, a természetes (sőt sokszor túlhajtott) egyszerűség diadalmaskodott. Jászainak már csak ritkán jutott feladat.¹⁹

Sopronban 1923-ban találkozunk vele a színház centenáris Petőfi-ünnepén. Az igazgató Bodonyi Béla. A nagyszony”, mert ekkor már így nevezték, a febr. 9-i ünnepségen három alkalommal jelent meg a közönség előtt Petőfi legszebb verseivel. A közönség több is lehetett volna — írja a Sopronvármegye, de akik ott voltak, áhitattal hallgatták és tapsorkánnal jutalmazták. Az Oedenburger Zeitung szerint ilyen ünneplésre még alig volt példa, a költeményeket a közönség is némán hallgatta. Ez alkalommal került színre — nagyon készületlen előadásban — Csatkai Endre Csillagok ha találkoznak című egyfelvonásosa Liszt és Petőfi képzelt találkozásáról. A kritika különösen a korrajzot méltatja s a darab Jászainak is tetszett, de Petőfi személyesítőjét, aki szintén készületlen volt, majdnem megverte, csak a színész gyors eltűnése segítette.²⁰

Jászai másnap Ibsen Kísértetek c. drámájában Alvingnét ábrázolta. A soproniak meleg fogadtatásban részesítették megjelenésekor az akkor már 73 éves művésznőt. A Sopronvármegye így számol be: „A legnagyobb norvég tragikust elhozta a legnagyobb magyar tragika. Vérbeli művész, akinek szókijetése lenyűgöz, minden hangsúlya egy-egy súlyok... Játékát ünnepi szomjúsággal itta a közönség s a lidérenyomás a felvonások végén alig akart felengedni, csak percek múlva tért magához

18 H. Laube (1806–1889) német író, egy időben a Burg-színház igazgatója, az összjáték megteremtésében Paulay példaképe.

19 Régi újságok forgatása közben megakadt a szemem azon, hogy 1903-ban Szendrey Mihály színtársulatához tartozott egy Jászai Marika nevű kezdő énekesnő, aki a Cigánybáró Arzenájában „feladatának nem tudott megfelelni”, a Denevérben pedig a herceget játszotta s „jobb volt, mint máskor, ami nem azt jelenti, hogy jó lett volna”. Honnan jött ez a megtévesztő név és hova tűnt, ki tudná megmondani?

20 Csatkai Endre a Sopronvármegye 1944. febr. 5-i és 12-i számában írja meg a részleteket és Jászaital való találkozását.

a közönség, amely a súlyos ó-bor hatású művésznőt lelkesen ünnepelte." A kritika stílusából arra mernék következtetni, hogy írója Mészáros Sándor, a jeles költő.

A Kísérteteket a Nemzeti Színház 1909-ben mutatta be Jászaival, Oswald szerepében Pethes Imrével. Az előadást Csathó Kálmán rendezte, aki „Ilyennek láttam őket” c. könyvében (Bp. 1957) megírja, hogy Jászai stílusa nem vágott egybe a többi szereplő játékmódorával, sőt magának a darabnak a stílusával sem. Megvolt a maga egyéni színjátszó stílusa, amelyből nem lehetett kimozdítani, bűn is lett volna, mert ezen a stíluson belül volt csodás, nagyszerű és elragadó.” Alvingnéről Jászainak az volt a felfogása, hogy ennek az asszonynak még vannak eszméi, még képes a küzdelemre, éppen ezért nem szabad fehér hajú öregasszonynak ábrázolni. E felfogás szerint játszotta Sopronban is.

A színpadi szerepléseken kívül Jászai Mari — tudomásom szerint — három ízben szerepelt Sopronban versmondással. A szavalás épp olyan szenvedélye volt, mint a színpadi játék, különösen Petőfit, Vörösmartyit szerette, aztán Aranyt, Kiss Józsefet, és Péchy Blanka²¹ szerint eljutott Ady Endréig is, bár Ady-verset ritkán mondott.

1893. június 3-án Jászai egy művészt keretében lépett fel Sopronban az akkori Kaszinó-épület nagytermében. A műsor első részében Kiss József Jehova c. nagyterjedelmű költeményét mondta el, a második részben az Ágota kisasszonyt (Kiss József és Arany János Pázmány lovag c. vígballadáját. A sajtó elragadtatással ír a szereplésről, de kemény megrovásban részesíti a közönséget, melyet a nyári hónapokban lehetetlen megmozgatni. 1904. febr. 3-án a Tanítók Háza javára rendeztek művésztet, ezen Jászai ismét elmondta Ágota kisasszonyt, Kozma Andornak A béka c. versét, Tompa Mihálynak Három a daru c. versét, Vörösmartynak A sors és a magyar ember c. sokat szavalt költeményét, s műsorát a Szózzal fejezte be. 1909. szept. 20-án a diákokthon javára rendezett népiünnepélyen lépett fel a az Erzsébet-kertben. Petőfi-verseket mondott. Aki ott volt — írja a Soproni Napló — az szívében érezte a hatást, aki pedig nem volt ott, annak hiába magyarázzuk, mert szavalását méltatni és róla ítéletet mondani lehetetlen. Mint kisdíák én is ott voltam ezen az ünnepségen, láttam, hallottam Jászai Marit, akiről apám házánál sok dicséret esett. És bizony elállt a lélegzetem, amikor a Szeptember végén c. vers mondása közben elakadt. Félelmetes csend, aztán hamarosan megtalálta a fonalat s a verset szerencsésen befejezte. Emlékszem magas, imponáló alakjára, amint az azóta eltűnt zenepavilon emelvényen állott, és emlékszem zengve dörgő hangjára is.

Sokkal később, a húszas években, jelen voltam Budapesten Jászai egy szavalóestjén. A Szeptember végén egyik soránál ismét megakadt, s mivel a memória nem billent helyre, odamordult az első sorban ülőkhöz, hogy segítsenek. Többen is kiségtették, s a vers hibátlanul és szépségesen gördült a befejezésig. Lehel István írja, hogy Jászaival gyakran megesezt efféle, saját kifejezése szerint: „belesült, mint rétes a tepsibe”, mégpedig mindig olyan versbe, amelyet már számtalanszor elmondott. Legnagyobb szavalási produkcióiban, mint a Széchenyi emlékezetének (Arany) vagy a fél óráig tartó Jehovának elmondásában sose akadt meg.

Még egy személyes élményem volt, amelyet soproni vonatkozása miatt ideiktatok. A Sopronból Budapestre szakadtak társasága, a Sopronmegyei Kör 1923. dec. 15-én műsoros estet rendezett Budapesten. Jászait kértük fel versmondásra, el is fogadta a meghívást, kikötötte, hogy gondoskodjunk kocsiról, de ne menjen senki érte, és ne kísérje haza senki, majd ő odatalál. Pontosan megjelent, bundába burkolózva s mi, a rendezők elfogódottan fogadtuk, kihámoztuk a bundából és bőrfotellel kínáltuk. Gertrudis hangján utasította vissza, hogy ő csak kemény székre ül. Átesve a bemutatkozásokon és hálálkodásokon, próbáltunk beszélni valamit, de Jászai zárkózott maradt, s amikor a művészszoza nyitott ajtaján keresztül meglátta, hogy a másik teremben vacsorához van terítve s az asztalon borosüvegek állnak, fel-

21 Péchy Blanka: Jászai Mari. Bp., 1958.

pattant s most már angliai Erzsébet szigorával jelentette ki, hogy nem marad, mert itt dohányozni fognak, inni fognak, lerúgja azokat az üvegeket és azonnal elmegy! Én igyekeztem megnyugtatni, miután rendezőtársaim eleszeltek s egyedül maradtam vendégünkkel, megmagyaráztam, hogy az előadó terem túl van az éttermen, a műsor után együtt vacsorázunk s a nagyasszonyt is szívesen látjuk. Isten ments! — volt a barátságosan válasza, de mégis visszaült a helyére. Idegessége, izgatottsága szemmel látható volt, s a lámpaláznak olyan gyötrő formáját ritkán tapasztaltam, mint akkor a 73 éves Jászain. A dobogón fiatalos tűzzel szavalta el Vörösmarty két költeményét A sors és a magyar ember címűt és a Szózatot. Utána megkönnyebülve és mosolyogva köszönt el, karján a soproniak virágbokréájával.

Megjelent hézagos emlékezéseiben és töredékes naplójegyzeteiben nem esik szó Sopronról, más városról is ritkán történik említés. Kiadott leveleiben sem szerepel Sopron. Naplójegyzeteiben 1905. dec. 5-i kelettel találunk csak egy soproni vonatkozású mondatot: „A kormány letette Baán Endre alispánt, üdvözlöm kellene.” Csak egy mondat, de mégis nagyon jellemző Jászaira. Tudni kell ugyanis, hogy abban az időben a király törvényellenesen nevezte ki Fejérváry Géza altábornagy darabont-kormányát, melynek kormányzásával szemben a vármegyék tanúsítottak ellenállást, megtagadva az adószedést és az újoncállítást. Ennek az ellenállásnak lett egyik áldozata Baán Endre, akit Jászai Sopronból ismerhetett.

A Jászai Marira vonatkozó soproni adatok feltárása közben szándékosan jártam szélesebb mederben, mint amilyent a tárgy lényege megkíván, hogy nagyobb hitelességgel idézhessem a magyar színháztörténet egyik legnagyobb alakjának emlékét.

Pusztadaróczi Mária:

Adalék a soproni Széchenyi István Gimnázium történetéhez

I. 130 éve annak, hogy Széchenyi István 1844 tavaszán „Magyarország kiváltságos lakosaihoz” c. munkájában 5 reáltanodának azonnali megnyitását követelte. A reformkorszak lázas ütemében intő szava pusztába kiáltó szó lett, mert a napi politika és a felszínre tört gazdasági, nemzetiségi kérdések elnyomták a közoktatási kérdések megoldását. Erre a szabadságharc bukása utáni császári önkényuralom alatt került a sor, amikor 1850-ben életbe lépett a Thun-féle „Organisations Entwurf” szabályzata. Ez a szabályzat behozta az érettségi vizsgálatot és felállította a 6 osztályú reáliskolát a földművelő, iparos, kereskedő és a technikai pályákra való előkészítés céljából.

Az Entwurf tanítási rendszere Magyarországon, 1875-ig maradt érvényben amikor Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 8 osztályúvá fejlesztette a reáliskolákat, és érettségi vizsgálati joggal ruházta fel őket. Az 1883. évi XXX. tc. megalkotta az egységes magyar középiskolai törvényt, mely a középiskola feladatául „a magasabb általános műveltségadást és a felsőbb tudományos képzésre előkészítést” tűzte ki. Ez a középiskolai rendszer az 1924. évi XI. tc. életbe lépéséig maradt érvényben. Az új középiskolai törvény három középiskolai típust állított fel: a gimnáziumot, a reál-gimnáziumot és a reáliskolát:

„Feladatuk az erkölcsös polgárrá nevelés, a hazafias szellemű magasabb műveltségnyújtás és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára való képesség tevés.”

Alig tíz év múlva a haladás megtorpant, és az új középiskolai 1934. évi XI. tc. egységes középiskolát: a gimnáziumot állítja vissza, de lehetővé teszi az V. osztálytól kezdődő szétágazást a „humanisztikum, a reáliák és a modern nyelvek irányában.” A szétágazás lehetősége módot adott, hogy a soproni állami fiúgimnázium továbbra is betöltse eredeti célkitűzését. Teljesítse azt a feladatot, amelyet alapítói 1850-ben eléje tűztek. 1850. október elsején megnyílt a katolikus alreáliskola, 1853-ban pedig

az evangélikus is. 1861. május 14-én Kánia Ferdinánd polgármester elnökletével, a város képviselőtestülete az alábbi egyhangú határozatot hozta:

„4. ... hogy a nagy magyar, boldogult gróf Széchenyi István emlékének dicsőítésére ..., minthogy a halhatatlan hazafi különösen a gyakorlati államgazdászát és iparüzlet terén szerezte meg, mind magasztors teremtőereje, mind számtalan áldozatok árán babérait, a közgyűlés e nagy férfiú emlékét úgy véli méltóan dicsőíthetni, ha dicsőített nevét e téren adja át a hálás utóknak. Mivégett elhatározza, hogy városunkban egy ügyis oly égető szükségessé vált főreáltanoda állíttassék fel, hol minden valláskülönbség nélkül képeztetnek az ifjak, mely tanoda »Széchenyi« nevét viselendi.”

A határozat végrehajtása 1868-ban történt meg, amikor Sopron város megszervezte a „Soproni községi főreáltanodá”-t, mely 1876. január elsejétől „Állami reáliskola”-vá lett. Majd 1930. szeptember 7-től, fokozatosan „reálgimnázium”-má alakult. Az 1936/37. tanévben befejeződik a reáliskolai tagozat, az 1936. június 10-én kelt 34.025/V. 1. sz. rendelet alapján az intézet címe: „Soproni Állami Széchenyi István Gimnázium”. Az 1941/42. tanévben befejeződött a reálgimnáziumi tagozat.

2. A kormánynak az egységes középiskolára vonatkozó politikája nem tartott lépést a gazdasági élet, a technikai tudományok rohamos fejlődésével és a társadalomban végbemenő változásokkal. Szükségessé vált, hogy a textil-, ipari, mezőgazdasági, kertészeti stb. középiskolai fajták mellé állíttassanak a reáliákat: ábrázoló mértant, vegytant tanító középiskolai tagozatok is. Ez közkérdéssé lett, de egyetlen gimnázium sem vállalta a kezdeményezést.

Egy vidéki városban — mint Sopronban is — három gimnázium nem szolgálta a város ifjú nemzedékeinek elhelyezkedési és megélhetési lehetőségeit. A 300 éves evangélikus líceum-gimnázium, a 300 éves bencés gimnázium, a 94 éves állami fiú-gimnázium vonzási köre széles, és mindegyiknek megvolt a népes tanulótábora. A városi alapítású állami gimnázium a 200 soproni és a 130 megyei családdal való kapcsolatával mély gyökeret eresztett Sopron város és Sopron vármegye társadalmába, annyira, hogy Sopron város legnépesebb iskolája lett. Múltjában elsősorban a reáliák művelője volt, és a városban, de szerte az országban neves tanítványai: egyetemi tanárok, mérnökök, városi főtisztviselők, ügyvédek, orvosok, középiskolai tanárok stb. száza bizonyítják munkássága eredményét. Mint gimnázium, reáliskolai múltja ellenére, a tiszta humanisztikum képviselője; hiszen Sopronban az egyetlen középiskola, ahol görög nyelvből is érettségi vizsgálat folyt, mégis a rajz oktatásának magas szintje a legfeltűnőbb.

A Sopronban működött bánya-, erdő-, kohómérnök- egyetemi kar érdeke megkövetelte, hogy Sopron három gimnáziuma közül az egyikben fokozottabb mértékben tanítsák a reáliákat: az ábrázoló mértant, a vegytant. Múltjánál, felszerelésénél, szakképzett tanárai nagy számánál fogva elsősorban az állami gimnázium volt hivatott a hiány betöltésére: az ábrázoló mértant és a vegytant tanításának bevezetésével.

3. A gimnázium igazgatója az állami gimnázium vezetésének átvételekor magára vállalta — a középiskolai törvény keretében — az állami gimnázium szétágazásának szorgalmazását, és általa a reáliák tanításának újból való bevezetését. A terv megvalósítása hármas (anyagi, oktatásügyi, személyi) feladat megoldásától függött. Az előkészítő munkálatok három éven át folytak.

Az anyagi feladat megoldását Hofbauer Géza miniszteri számvevősegi főtanácsos megértése tette lehetővé. Az 1941. november havi 3299 pengő rendkívüli kiutalása lehetővé tette a szükséges átalakítások végrehajtását: eredményeként az intézet új vegytani-természetrajzi előadótermet, vegytani, természetrajzi dolgozót, vegytani, természetrajzi szertárt, két világos tantermet, orvosi rendelőt és portácsszobát nyert, mégpedig mindegyiket korszerű felszereléssel. Az 1943-ban, az intézet megmaradt részének rendbehozására átengedett 6101 pengő korszerűvé tette az igazgató és helyettese irodáját, a tanári szobát és öltözőt, a folyosókat, a lépcsőházat, a mellék-helyiségeket, és kitatarozta, kívül-belül kifestette a szertári szekrényeket. A munkálatok befejezése után Hofbauer Géza min. számv. főtanácsos miniszteri kiküldött-

ként 1943 decemberében ellenőrizte a végzett munkálatokat, és jegyzőkönyvben elismerését fejezte ki: „... a mindenütt tapasztalt feltűnő rend, tisztaság és az áttekintést nyújtó rendszer miatt.”

Az anyagi feltételek biztosításával következhetett az oktatásügyi követelmények előkészítése: a tanterv összeállítása és a kéttankönyv biztosítása az V. osztály számára, hogy a minisztérium kész helyzet előtt álljon, s tanterv, tankönyv híján ne legyen oka a halogatásra. A vegytani anyag kiválasztását dr. Romwalter Alfréd soproni egyetemi tanár végezte el, az ábrázoló mértan anyagának keretét pedig Vas Jenő gimnáziumi tanár készítette el. A tanterv a volt reáliskola tanterve alapján készült el.

Az előkészületi munkák 1943/44. iskolai év elején befejeződtek. Az igazgató az emlékiratot, a tanári tar egyöntetű állásfoglalása után, a tanterv és a két tankönyv-terv melléklésével felterjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

Személyi támogatásért a soproni egyetem három karához fordult az igazgató. Tárczy-Hornoch Antal egyetemi tanár magára vállalta a tervezet keresztülvitelét. Közös fellépésre kérte fel a műegyetem karait és a Mérnöki Kamarát. Majd közös küldöttséggel kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a reáliák tanításának engedélyezését a soproni állami gimnáziumban. Az államtitkár azzal, hogy „a terv megvalósítása csak új törvénnyel lehetséges, a kormánynak nincs szándékában új iskolatörvényt hozni”, a tervezetet elejtette. A küldöttség tudomásul vette az államtitkár válaszát és a további lépésektől elállott. Tárczy-Hornoch Antal egyetemi tanár a tényt közölte az igazgatóval, aki felvilágosította, hogy új törvényre nincs szükség, csak a helyi tanterv bevezetésének engedélyezésére, mert az érvényben levő törvény éppen ilyen irányú középiskolai fejlesztést tesz lehetővé. Erre ő kérte az igazgatót, közölje vele a tény levélben, ő négy szemkört megmutatja a levelet az államtitkárnak, és megbeszéli vele a lehetőségeket. Meggyőződése, hogy az pártfogolni fogja a helyi tanterv engedélyezését. Gábor Géza igazgató levélben (1943. dec. 24.) többek között ezeket írta: „Megvan a jogalap, törvényre nincs szükség, csak a meglevő rendelkezéseknek a helyi viszonyokra való alkalmazására. A középiskoláról szóló 1934. XI. tc. végrehajtási utasítása (kiadva 1936. III. 31-én kelt 32.400/1936. V. 1. ü. o. sz. rendelettel) III. fejezetének — a középiskola tanulmányi rendje — 28. §. 3. pontja szövegeint a következő rendelkezést tartalmazza a 33—34. oldalon: Ha a helyi viszonyok vagy különleges nevelési szempontok kívánatosá teszik, a VKM az országos tantervet helyi tanterv alakjában módosíthatja. A VKM különösen indokolt esetben a helyi tanterv keretében megengedheti, hogy V. osztálytól kezdve az erre jelentkezett tanulók latin helyett ábrázoló mértant és vegytant tanulhassanak.

1. Ez a rendelkezés lehetőséget nyújt a soproni állami gimnázium V. osztályában két tagozat bevezetésére: az egyik tagozat gimnáziumi, a másik természettudományi (műegyetemi középiskolai) tagozat volna vegytan és ábrázoló mértan tanításával. A helyi tanterv alapján két tankönyvre van szükség, amelynek elkészítése szeptemberre nem okoz nehézséget (ábrázoló geometriai tankönyvül a reáliskolában legutóbb használt Girsik-féle tankönyv teljesen megfelel).

2. A VKM az 1940/41. és az 1941/42. tanévben elrendelte a soproni állami leánygimnáziumban a hármas tagozatú modern nyelv tanítását. Ennek következtében az az I. csoport heti 5 órában csak német nyelvet, a II. csoport csak francia nyelvet, a III. csoport német és francia nyelvet tanul (utóbbi 3, illetve 2 órában). Ugyanezt a módszert lehetne bevezetni intézetünkben is; ebben az esetben heti 5 órában tanítanak vagy a német vagy az olasz nyelvet, és a fennmaradó 2 óra a bevezetett két új tantárgy óraszámának emelésére vagy szabadkézi rajzra volna felhasználható.

3. A helyi tantervet megokolttá teszi az a különösen kiemelendő ok, hogy a József nádor műegyetem három kara városunkban működik, így a természettudományok fokozottabb mérvű tanítására szükség van, legalább az egyik helyi középiskolában,

amely a mérnöki pályát választók részére biztos előkészítő alapot tud nyújtani, és ezzel is elősegíti a mérnökképzést.

4. Ugyanennek a helyi tantervnek a bevezetése indokolt volna mindazon városokban is, ahol most több ugyanolyan típusú középiskola működik, így elsősorban az egyetemi városokban.

Hiszem, hogy elegendő és nyomós ok áll fenn a két tagozat bevezetésére, s ha a műegyetem ezen az alapon magáévá teszi ezt a megoldást, akkor próbaképpen néhány intézetben be fogják vezetni ezt az újabb fejlődési irányt.²

4. 1944 első negyedében arról értesült az igazgató, hogy a VKM engedélyezi a helyi tanterv bevezetését, de akkor, váratlanul a debreceni gimnázium hasonló kérelmet nyújtott be, ezért a döntés elhalasztódott. E fordulatra az igazgató nyomban a városi törvényhatóság két pártjának vezetőségéhez, a polgármesterhez és a főispánhoz fordult, hogy a városi törvényhatóság feliratban „az elsőbbség jogán” kérje a soproni állami gimnázium számára a helyi tanterv bevezetésének engedélyezését (Soproni Hírlap 1944. máj. 13).³

Az igazgató a Soproni Hírlap 1944. május 18-i számában „Mi az a helyi tanterv, és mi annak a jelentősége?” címen a soproni szülőket annyira érdeklő kérdéstről nyilatkozott. A tájékoztatás nagy hullámokat vert fel nemcsak Sopronban és Sopron vármegyében, hanem szerte az országban is. És mindenfelől megindult az érdeklődés. Kítűnt, hogy a soproni kezdeményezés országos érdeket képviselt, és a két-ágazatú gimnázium-típus bevezetése országos szükséglet.

Tárczy-Hornoch Antal egyetemi tanár ismételt közbelépésére a VKM végre Sopron mellett döntött, és 1944 június végén leiratban engedélyezte a Soproni Állami Széchenyi István Gimnáziumban a helyi tanterv bevezetését, az 1945/46. tanévtől kezdődően, mégpedig egyedül az országban.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Szarka Arpád:

Kasichnitz József 75 éves

Kasichnitz József soproni festő és grafikus ebben az esztendőben töltötte be 75. életévét. Szikár-karcsú alakja gyakran tűnik fel a soproni utcákon, amint sietős lépésekkel igyekszik valahova. Arcát megszántotta, vonásait megkeményítette az idő, de mozdulatain nem tudott nyomot hagyni. Egész tartásában, gyors, széles taglejtésében, energikus beszédmodorában szinte változatlanul él a hajdani sportember. Minden képzőművészeti kiállítás megnyitásán ott van, alaposan, a műértő szakértelmével veszi szemügyre a kiállított festményeket, szobrokat, vizsgál, mérlegel, elraktároz, majd újra és újra felkeresi a kiállító csarnokot, mintha minden látott szépséget magába akarna szívni.

Sopronnak, ennek a különös varázsú városnak a szülőtte ő, azé a városé, melynek falai őrzik a rég múlt korok emlékeit, ahol családokban generációkon át öröklődnek az ősök által teremtett és megőrzött szép tárgyak, a szép szeretete. Akit ez a különös, megtartó szellemiség megérint — mint Kasichnitz Józsefet —, egy életre a művészet rabjává teszi.

² Az eredeti levél másolata birtokomban van.

³ Vö. még 1944. máj. 12: 4953/84. kgy./1944. 1. sz.

1899. január 29-én született Sopronban. Edesapja mozdonyvezető volt, ki felelőségteljes munkájának szabad idejében szívesen rajzolgatott; édesanyja a zenéhez vonzódott. Festőnk nagyapja lengyel volt, az 1848-as szabadságharc idején a lengyel légió tagjaként vett részt a dicsőséges harcokban, s nevét az egykori hivatalos iratok még „Kasinsky”-nak írják. A szabadságharc bukása után a nagyapa Magyarországon telepszik meg és gazdálkodik. Unokáját, a kis Jóska gyereket szülei a soproni áll. főreáliskolába, a mai Széchenyi gimnáziumba iratják be, ahol az iskola akkori ismert nevű művész-rajztanára, Seemann Kálmán sokat foglalkozik vele és biztatja: iratkozzék be a budapesti iparművészeti iskolába. Az ifjú ember lelkesen készül művész-hivatására, de a sors másként határozott. 16 éves korában elveszti forrón szeretett édesanyját, érzékeny lelke nem tud megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy nevelését mostohaanya irányítsa. Búcsút mond tehát a szeretett városnak és egyben a gondtalan gyermekkorának, és elmegy tengerésznek.

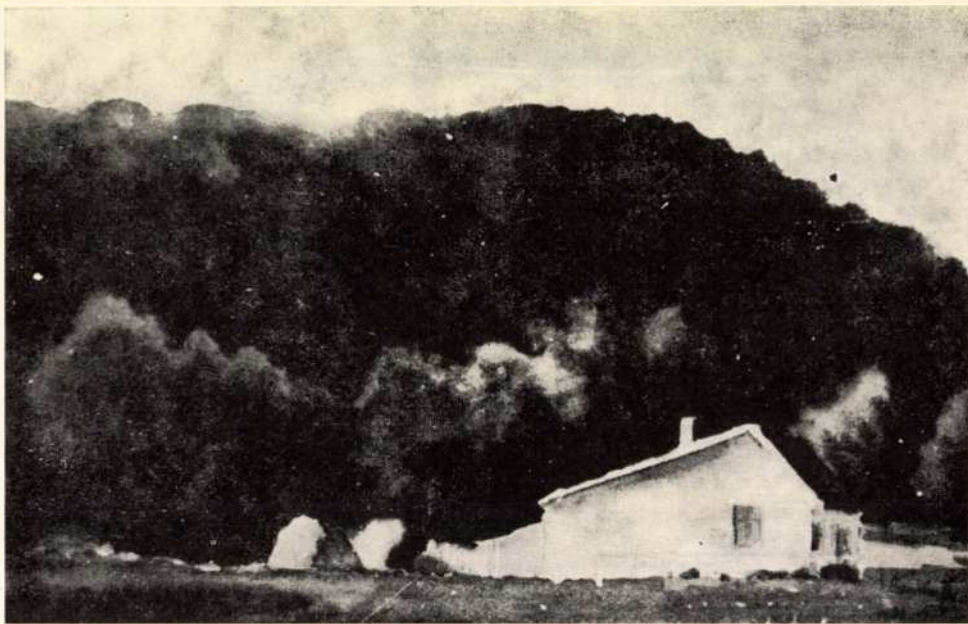

1916-ot írtak akkor, kellős közepében voltunk az első nagy népiertó világháborúnak. „Sulyos idöket éltem át, nem volt könnyü a tengerészelet, de fiatal voltam és sok szépet láttam” — írja önéletrajzában.

Polában kerül iskolára, ahol szorgalmasan tanulja a hajózás mesterségét, a náutikát, de van ideje és kedve, hogy rajztanulmányait is folytassa. 1918 novemberéig szolgál, most már a haditengerészetnél a „Radetzky” dreadnoughton, majd kormányosmesteri minőségben egy tengeralattjárón. Az összeomlás Brioni szigetén éri, olasz hadifogságba kerül, de kétnapi fogság után — mint hontalant — kiutasítják. Kalandos utazás után ért haza a nagy nincstelenségbe. „Alkalmi munkákból élek, s közben rajzolgatok tovább. Néha befut egy-egy nagyobb munka, mint pl. szönyegtervezés, s ezek a munkák talpraállítanak” — írja. 1919-ben egy volt tengerésztársa biztatására Bécsben tesz kísérletet a továbbtanulásra az iparművészeti főiskolán, Jetmar professzor osztályán. Rövid idő múltával ismét meg kell szakítani tanulmányait, mert helyzete teljesen kilátástalanná vált. Az összeomlott monarchia nagy császárvárosának méreteit egy nagy birodalomhoz szabták, mely alkotóelemeire hul-

lott szét és az elszegényedett, lerongyolódott Bécs még a saját édesgyermekéi eltartását sem tudta biztosítani, nemhogy idegenét. A helyzet rosszabb mint nálunk: nincs pénz, nincs munka, nincs megélhetési lehetőség. Kasichnitz ismét vándorbotot ragad és hazajön, részben vonat tetején utazva, részben gyalogszerrel. Hogy itthon megéljen, vállal mindenféle alkalmi munkát a vasúti krumplikirakástól a cipőtisztításig. Mint volt tengerész otthonos volt a legkülönbébb sportokban: az úszásban, szertornában, természetrajongásából fakadt hegymászásban és sízésben. Sportszeretete révén kerül reménykeltőbb jövőt biztosító álláshoz: a városnál közigazgatási tisztviselőnek.

Kalandos múltú lengyel nagyapjától örökölt „csavargó” természete űzte, hogy már 1914-ben gyalogszerrel Pozsonyba menjen. Ennek volt szerepe tengerészsorszában is. Egy ilyen útja közben találkozik Sterbenz Károly soproni festővel és grafikussal a húszas években. Sterbenz Kasichnitzben rokonlélekre lel, miután a régi Hubertusz-

ról, Tómalomról készült ceruza- és tollrajzait, akvaraellkísérleteit látja. Meghívja hát műtermébe, rajzoljanak együtt fejet, figurát. A találkozás egy életre szóló barátságáig mélyül, sokat dolgoznak együtt és festőnk megtanulja Sterbenztől a rézkarc-technikát. Felszabadultan, örömmel nyomja lapjait, melyekben karcoló túje nyomán a rézlemezre varázsolt kedves városa szépségeit rögzíti.

Bekapcsolódik a soproni Képzőművészeti Kör munkájába is, az itt folyó téli akt-rajzolás lelkes és szorgalmas résztvevője. Mivel kitűnő szertornász (ilyen minőségben díjat is nyert!), tanít a soproni Tornaegyesületben és nem egy tanítványa szívesen látott modell az aktkurzuson. Talán sokakban felmerül a kérdés, miképpen találkozhat a két ellentétesnek látszó emberi tevékenység: az állandó mozgást követelő és teljesítményekre sarkalló dinamikus sport és a statikus, elmélyedést, töprengést igénylő művészet. A művész-sportember váltása rövid: „A tornát a szépségeért szerettem.” A tornával kifejlesztett emberi izomzat szépsége, a harmonikus, kiegyensúlyozott mozdulatok szépsége az, amelyen Kasichnitz művész-szeme elgyönyörködik.

Előljárói Németországba küldik tanulmányútra, hogy megismerkedjék az ottani tornaegyletek szervezetével. Amikor azonban ezt hazai talajba „leventézés” formájában ültetik át, a művész visszautasítja részvételét a szervezési munkában. Ebben a katonai szellemű kiképzésben már nem lel szépséget.

Időközben a legkülönbözőbb művészeti munkákkal bízzák meg. Tervez díszokleveleket városi események emlékére és közéleti nagyságoknak, készít levelezőlap terveket és megismerkedik a fametszés technikájával is, 1934-ben állít ki először a soproni Képzőművészeti Kör tárlatán. Az elmaradt rendszeres tanulmányokat magánúton pótolja. Mindenütt ott van, ahol művészetről van szó, ahol művészi munkára tanácsadásra és tanács elfogadására van szükség. Meleg barátság fűzi Soproni Horvát Józsefhez, Agoston Ernőhöz és máig tartó bensőséges barátság Ákos Ernő festőművészhez. A városháza urainál ő a közvetítő, ha festők támogatásáról, ösztöndíjak odaítéléséről döntenek. Amíg mások ügyeit támogatja és intézi, a saját művészi álmait

és vágyai megvalósításáról le kell mondania. „Az idő felettem is elszaladt, a tervbe vett iparművészeti főiskola elvégzése ismét kútba esett, mert keresnem kellett” — írja rezignáltan.

1934-ben megnősül, feleségében, Schuh Hildegardban találja meg hűséges társát, küzdelmes életének és művészetének megértőjét. Az Egeredi-dombra költöznek, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a városra, s ahonnan olyan közel van minden, ami szép, ahonnan úgy el lehet gyönyörködni az évszakok változásának megújuló színpompájában. A Lövérék haragos zöldje hogyan vált át rozsdás színekbe, lángoló sárgákba és ujjongó pirosokba, majd szelíd kékes lazurok vonják be a várost a völgyben, a táj megfakul, s nemsokára a zuzmara ezüstje csillog az ágakon, hogy átadja helyét a vakító fehérnek, a hónak. Ezt a sokféle színt, változást Kaschnitz József esetje omlós, puha akvarellekben jeleníti meg.

A második világháború kitörésével életének újabb megpróbáltatása kezdődik. Egeredi-dombi lakását bombatalálat éri, s ő feleségével a Fáber-réten keres új otthon. Minden baj, gond, szorongás ellenére dolgozik rendületlenül s ember marad az

embertelenségben. Dr. Kamenszky Árpád akkori polgármester, aki nagy barátja volt a művészeteknek és a művészeknek, maga mellé rendeli titkárnak. Nem volt szerencséje ezzel sem. A felszabadulás után Kamenszky dr.-t vád alá helyezik s vele együtt titkárárt is. Rövid idő múlva igazolást nyer, meghurcoltatásában ismét csak művészetében nyer vigaszt. A romos Sopront 78 rajzban örökíti meg. 1949-ben nyugdíjazták, de nyugdíjat nem kap. Ez sem töri meg a sportember-festőt. Favágó lesz az erdőn, majd az Állami Gazdaság rendel nála rajzokat és festményeket, később a Vízműnél nyer alkalmazást betanított gépészként.

A megszűnt Képzőművészeti Kör örökébe lépett soproni Képzőművészeti Munkacsoport tagja lesz, és ismét teljes energiájával fekszik a munkának. Rendszeresen kiállít Sopronban, de nevét megismerik Győrött és a megye határain túl is. Vásárol tőle a Képcsarnok, a soproni tanács, a Liszt Múzeum, szívesen fogadják képeit a magánosok is. Egy grafikai lapja feltűnik az egyik müncheni kiállításon. Így terjednek el kisgrafikai munkái — melyeknek száma a 300-at meghaladja — egész Európában. Mende Gusztáv festőművészhez jó barátság fűzi, de kapcsolatot tart mindenkivel, akinek keze ecsetet, karcoló tűt vagy vésőt forgat. Hűséges szolgálója marad a művészetnek, és hűséges barátja művésztársainak, kikkel szívesen vitatkozik, kiknek meggyőződése szerint helyesel vagy ellentmond, tréfálkozik, de mércéje mindig csak egy marad: a művészet. A művésztársaknál oly gyakori irigységet nem ismeri, társai megérdemelt sikereinek csak örülni tud.

1957-ben felesége nyer engedélyt arra, hogy önálló iparművészként áruba bocsáthassa munkáit. Szerény nyugdíja, melyet időközben folyósítanak, és az előbb említett kereseti forrás biztosítja számára a mindennapi kenyeret.

A lövéri Honvéd utcai csendes otthonban visszavonultan él családja körében, de rendületlenül dolgozik Kasichnitz József. A lakása falain látható akvarellek és a mappákban gondosan őrzött kisgrafikák, exlibrisek és családi ünnepekre készült rézkarcok lapjai vallanak a művészet alázatos szolgálatában eltöltött művészsorsról és egy életről, melynek íve egy súlyos történelmi század háromnegyedét öleli át.

Gáspárdy Sándor:

A soproni képzőművészeti élet eseményei 1972-ben és 1973-ban

A Soproni Szemlében már ötödízben kerül sor azoknak a képzőművészeti eseményeknek folyamatos ismertetésére, amelyek a két utolsó esztendőben városi képzőművészeti életünk jelentősebb mozzanatairól szólnak. Ebben az időszakban, 1972 óta, a városi kiállítások színvonala javult, a soproni képzőművészeknek a megyeiekkel közös bemutatkozásai révén. Ez a gyakorlat, amely később hagyományá válhatik, megteremti az évenként együttesen rendezendő megyei tárlat lehetőségét. A Kisalföldi Tárlat nevet viselő kiállításon, amelyet mindkét városban láthatott a közönség, csak a Képzőművészeti Alap tagjai állítottak ki. A tavaszi városi kiállításokon viszont mód nyílt arra, hogy azon bárki résztvehessen. Az 1972-es évben 18, 1973-ban 26 volt a kiállítók száma ezeken a kiállításokon. Az I. Kisalföldi Tárlatot 1972 novemberben Áron Nagy Lajos festőművész, az Észak-dunántúli Területi Szervezet vezetője nyitotta meg a győri Xantus János Múzeum képtárában. A soproni kiállítók: Egyed Emma, Gáspárdy Sándor, Giczzy János, Rázó József, Renner Kálmán és Sulyok Gabriella voltak. Megemlékezett az eseményről a Népszabadság c. napilap is. „Ez a kiállítás — olvassuk — jóval rangosabb, mint az azt megelőző bármelyik soproni vagy győri őszi tárlat. A mércé minden eddiginél magasabb, és ez feltétlenül rangot ad a kiállításnak.” Végül, arról tájékoztat a cikk írója, hogy a csoportos kiállítást — Kisalföldi Tárlat néven — először az idén nyitották meg, Győr és Sopron képzőművészeinek közös vállalkozásaként. A Képzőművészeti Szövetség részéről elhangzott vélemény szerint, a Kisalföldi Tárlatok ismétlődő megszervezésével, a megyei képzőművészek túlléptek a helyi vállalkozásokon, az országos megmozdulások területére.

A II. Kisalföldi Tárlat soproni megnyitásokor, 1973 októberében Somogyi József Kossuth-díjas szobrászművész, a Képzőművészeti Szövetség elnöke, megnyitó beszédében arra is utalt, hogy a tárlat mind az alkotók felkészültsége, mind a rendezés tekintetében bármely fővárosi kiállítással összehasonlítható. A soproni kiállítók ugyanazok voltak, mint az előző évben. Csatlakozott hozzájuk még Békés Imre. Az első két tárlat eredményeit értékelve, helyes kezdeményezésnek nevezhető a megyei képzőművészek évenkénti közös bemutatkozása. Ily módon az alkotói megnyilatkozások, színvonaluk, jellemzőik, fejlődésük megyei szinten jobban elemezhetőek. A tárlatok rendezési költségeihez a Képzőművészeti Szövetség Észak-dunántúli Területi Szervezete 20 000, illetve 25 000 forinttal járul hozzá. A jelentékeny támogatás lehetővé tette mindkét alkalommal olyan nagyobb méretű katalógus kiadását, amelyben minden kiállítónak egy-egy műve közölhető volt.

Másik eseménye megyénk képzőművészeti életének a korábbi méltatásokban már említett megyei felszabadulási pályázat és az azt követő díjnyertes művek bemutatása. A pályázat első kiírásának 1973-ban volt tízéves évfordulója. Ez alkalommal a párt és tanácsok képviselőinek jelenlétében, ünnepélyes keretek között osztották ki a pályadíjakat, és erre az alkalomra meghívták valamennyi, a tíz év alatt díjat kapott képzőművészt. A pályázat egyszeri alkalma és a kevéssé dotált, megyei keretből történő vásárlások az egyedüli ösztönzői a képzőművészeti munkának. Az üzemek és más közületek pártfogása, — vásárlások vagy megbízások alakjában — továbbra sem érvényesül említésre méltó módon. Sopron város tanácsának megértését és támogatását jelzi viszont a már korábban tervezett, de azóta fel is épült, 1973-ban átadott, két műtermes lakás. Ezzel az elhatározással a tanács méltányolta azt a munkásságot, amelyet a városi képzőművészek közös, önálló és egyre színvonalasabb kiállításokkal, az országos kiállításokban pedig egyéni jelentkezésekkel a kulturális programban betöltenek.

A megyei rendezvényeken kívül gyakran találkozhattunk az elmúlt két esztendőben soproni képzőművészek alkotásaival más városok kiállító termeiben, sőt külföldön is. Alkotómunkájukat elismerések és díjak kísérték. E kiállításokat a kétévenként Keszthelyen megrendezett V. Balatoni Nyári Tárlat nyitotta meg, amelyen Giczzy János, Gáspárdy Sándor festményeivel, Sz. Egyed Emma, Renner Kálmán érmeivel szerepelt. Ezt követően a XIII. szegedi Nyári Tárlaton az utóbb említett két művész plakettjei voltak láthatók. Önálló kiállítást rendezett Sulyok Gabriella a soproni Múzeumban; néhány grafikai művét a hódmezővásárhelyi Őszi Tárlaton is kiállították. A tokaji Művészbarátok Köre meghívta a városi képzőművészeket, hogy önálló kiállításokkal sorozatosan mutakozzanak be a Tokajban rendezett soproni hetek alkalmával. Sopron város tanácsa minden kiállító részére katalógust nyomtatott és az egyéb kiadásokat is magára vállalta. Békés Imre, Giczzy János, Rázó József, Mühl Aladár, Szarka Árpád, Sulyok Gabriella, Szakál Ernő, Sz. Egyed Emma és Renner Kálmán rendeztek Tokajban önálló kiállítást. A megyei pedagógusok kiállítására Győrben, később pedig a Pedagógusok Országos Kiállítására, Pécssett került sor. Az utóbbi helyen Gáspárdy Sándor, Giczzy János és Sz. Egyed Emma alkotásait állították ki. Végül az állami vásárlások kiállításán, Budapesten, a Múcsarnokban Sz. Egyed Emma képviselte kisplasztikáival városunk képzőművészetét.

Az 1973-as év ugyancsak gazdag volt képzőművészeti eseményekben. Elsőként Sulyok Gabrielláról kell említést tennünk, aki a Derkovits-pályázatra benyújtott grafikai lapjai alapján ösztöndíjat kapott. A nagy jelentőségű Derkovits Gyula-ösztöndíj két éven át havi 3000 Ft adományozását jelenti. A művésznek ezalatt végzett munkásságát a második év végén kiállításra kell bemutatnia. A Derkovits-díj magas színvonalú alkotói tevékenység elismerését igazolja és sokszor a pályázó további életművére is meghatározó jellegű. Az év folyamán Sz. Egyed Emma a „Szocialista Kultúráért” érmet nyerte el. Részt vett azon a kiállításán is, amelyet Győr-Sopron megye rendezett Budapest centenáriuma alkalmával a pesterzsébeti múzeumban; Renner Kálmán pedig plakettjeivel a Nemzeti Múzeumban „Budapest és az éremművészet” c. kiállításán.

Közös gyűjteményes kiállítása volt két győri festőművésszel Giczzy Jánosnak Nyíregyházán és Szombathelyen. A kaposvári I. Dunántúli Tárlat résztvevői Egyed Emma, Giczzy János és Renner Kálmán voltak. A XX. hódmezővásárhelyi Őszi Tárlaton bemutatták Egyed Emma és Sulyok Gabriella műveit is. A képzőművészeti megnyilatkozásokban elég sűrű évet Renner Kálmán szobrászművész tevékenysége tovább gyarapította. Helsinkiben részt vett a Nemzetközi Erem Egyesület (FIDEM) kongresszusán, amely idő alatt ott, a nemzetközi éremkiállításon több érmét állították ki. Önálló kiállítása volt Budapesten, az I. ker. Művelődési Házában és Szombathelyen. A megyei felszabadulási pályázaton díjat nyert és elnyerte a megyei tanács 1973. évi képzőművészeti nívódíját. A két év leforgása alatt plakettjeinek egyike-másika a Nemzeti Galéria, az Ermitázs és a bécsi Kunsthistorisches Museum éremtáraiba került.

Gömöri János:

Két új régészeti kiállítás Sopronban és a helyreállított várostorony

1. Közel egy év telt el azóta, hogy 1973 júliusában jelentős látványosságokkal gazdagodott Sopron és környéke, állandó régészeti kiállítások nyíltak meg a látogatók előtt. Egyik kiállítás a soproni erdők mélyén, a várhelyi földsáncok lábánál, másik a város szívében, a műemlékileg helyreállított várostorony mellett található. A várhelyi kiállítás egy 1971-ben feltárt korai vaskori halomsír belső szerkezetét és az elhunyt hamvai mellé temetett mellékletek másolatait mutatja be a leletek megtalálása és feltárása helyén. A várostorony melletti kiállítás rendezői is azt a célt tűzték maguk elé, hogy az 1967—70 között feltárt s konzervált római kori kaputornyok előtt azokat az ókori emlékeket mutassák be, amelyek egy római város kapuja előtti vásáron a kereskedők pultjain sorakozhattak. A két kiállítás szokványostól eltérő közös jellemzője tehát, hogy a letűnt idők embereinek használati tárgyait nem ragadták ki eredeti környezetükből múzeumi kiállítások tárlóiba rakva, hanem a megfelelő korszakok műemlékileg bemutatott monumentális építészeti emlékeihez kapcsolva szinte eredeti funkciójába állítva találkozhatunk velük.

A soproni Várhely (Burgstall) a nyugat-dunántúli Hallstatt-kultúra egyik legfontosabb lelőhelye. Az itteni feltárasokat 1887-ben Bella Lajos kezdte meg. 1932-ig több ásatás történt a földvárban és a mellette elterülő halomsírokból álló temetőben. Európa-szerte híresek a szakemberek körében a Burgstall alakos urnái, amelyek még Bella Lajos kutatásai során kerültek elő (Nováki Gy.: SSz. 1955, 131—135, a soproni Burgstall kutatásának történetéről). 1971-ben Patek Erzsébet vezetésével kezdődtek újra a várhelyi ásatások (Patek Erzsébet: Arch. Ért. 1972, 206—213; SSz. 1974, 55—65). Többek között ekkor tárták fel a MTA Régészeti Intézetének munkatársai a 131. sz. tumulust, amelyben „7 nagy urnát, különböző méretű talpcsöves tálat, behúzott peremű, turbántekercs díszítésű tálat, bevagdostott szélű kónikus tálat, tűzikutyát” találtak szorosan egymás mellett a 200 × 300 cm-es nagyságú sírgödörben. (A nagy edények belsejében minden esetben kis edény is volt.) A sír DK-i szélén vasékszereket, tűt, torquest, a sír közepe táján vaskést találtak. A sírgödör szélén korhadt fagerendákat figyeltek meg (Patek E.: Arch. Ért. 1971, 207, 2. kép közli a sír rajzát). A Béla L. emlékmű közelében feltárt 131. sz. halomsírt Patek Erzsébet és Makkay János útmutatásai alapján a Soproni Tanulmányi Erdőgazdaság anyagi támogatásával, dr. Mollay Jánosné lelkes és áldozatkész szervező munkájával rekonstruálták. A halomsír-kiállítás megnyitása a Tanulmányi Erdőgazdaság parkerdő fejlesztési tervében szereplő várhelyi múzeumpark létrehozásához az első komoly lépést jelenti. A sírban kiállított edények másolatait a soproni Liszt Ferenc Múzeumban őrzött eredetiekről Steinbach Vilmos soproni kályhászmester készítette.

A sírhalom-kiállítás látogatói egy i. e. VII. sz.-ban elhunyt egyén sírját láthatják, abban az állapotban, ahogy a temetés napján, a mellékletek elhelyezése után

lehetett. A sírban valószínűleg a földvárban élt előkelőt temethettek el azokkal a mellékletekkel, amelyekre hitük szerint a túlvilági életben szüksége volt. Az élelem-tároló edények és vasékszerek mellett egyik legjelentősebb emlék a „tűzikutya” és a vele kapcsolatban levő talpas tál, amely az ásató régészek megfigyelése szerint központi jelentőségű kultusztárgy, oltár lehetett, s rajta a halotti tor alkalmából áldozatokat mutattak be.

A sírhalom-kiállításához régen feltárt és még kutatásra váró tumulusok között vezet az út, amelyet az elmúlt években autóúttá szélesítettek. A kiállítás a soproni erdőgazdaság kezelésében van. Megtekinthető, szombatonként 10–16 óráig. A kiállítás sikerére jellemző, hogy a sírhalomban kiállított régiség-másolatokat ellopták. A tettesek felkutatására a nyomozás folyik.

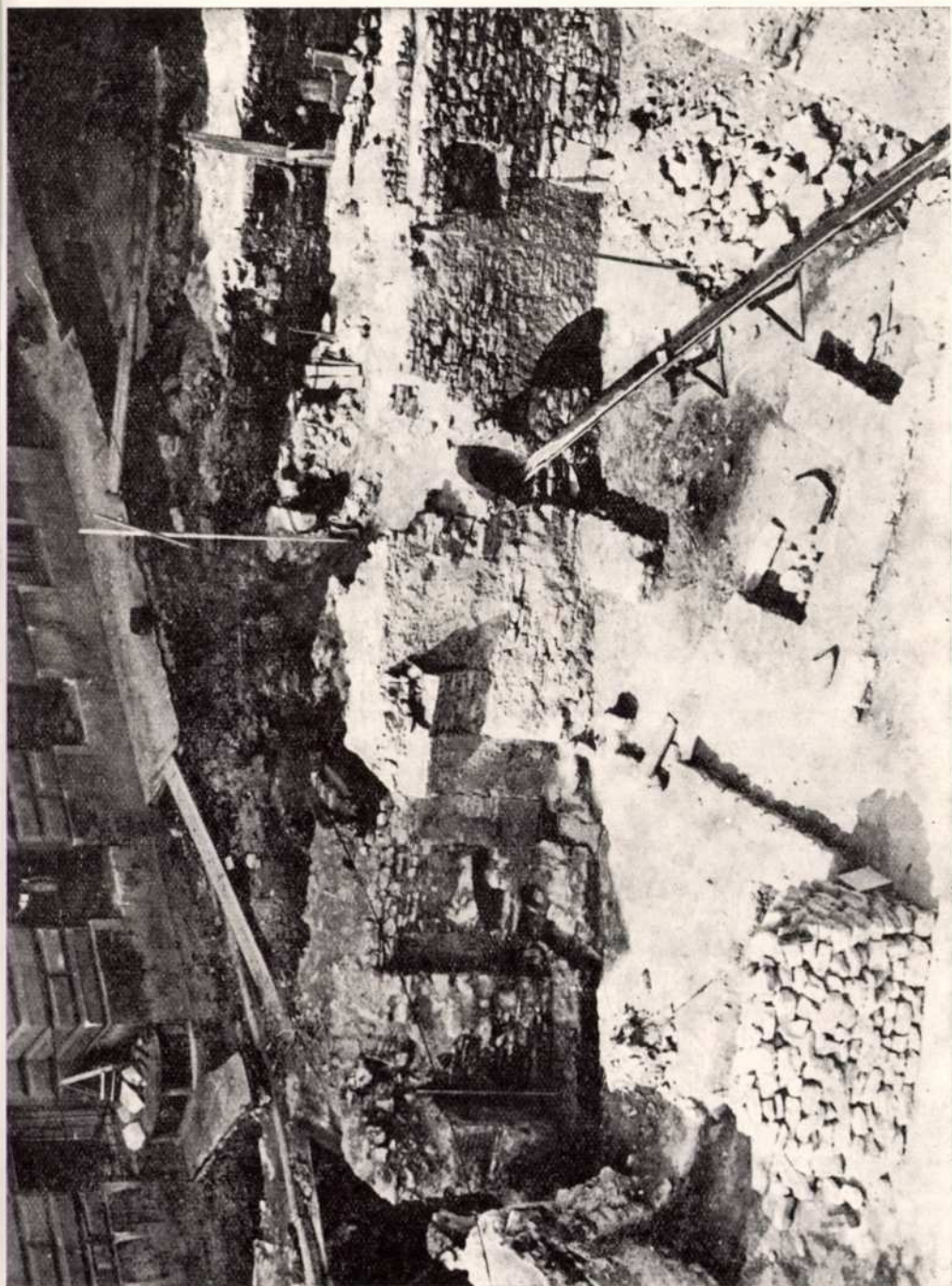
2. A várhegyi kiállítás a földvár és a tumulusok régészeti kutatásának fontos szakaszát jelöli, a várostorony melletti kiállítás az előbbinél mintegy 1000 évvel későbbi, scarabantiai városfalak feltárásának eddigi eredményeit összegezi. Annak a másfél évtizedes régészeti munkának és műemléki helyreállító tevékenységének fontos szakaszát jelzi, amelynek során Sopron belvárosában és a középkori városfalak alatt Scarabantia municipiumának monumentális falmaradványai feltárára és részben bemutatásra kerültek. A régészeti munka oroszlánrészét Sz. Póczy Klára végezte, aki többek között a tűztorony alatti E-i római városkapu feltárását is vezette s a helyreállítás után (tervező Kissné Nagypál Judit) a kaputornyok előtti kiállítást rendezte. A kiállítás az Árpád-kori várároknak a XIII–XIV. században feltöltött és erős falakkal bekerített részén található, a várostoronytól Ny-ra kialakított kapuudvar területén. (Erről lásd Holl Imre: Arch. Ért. 1973.) A kapuudvar középkori kőfalai (középső városfal megtört falai) képezik a kiállítási helyiség Ny-i és E-i határát. A kiállítási tér D-i és K-i falát modern betonfalak alkotják, a sík beton-mennyezetet két közepén elhelyezett pengepillér tartja. A kiállítás főszereplőire, a római kaputornyok maradványaira és a Borostyánkő útnak a kapuszoroson áthaladó szakaszára irányított fényforrások hívják fel a figyelmet. A római kori romok felett függőhíd, majd lépcső vezet a kváderkövekből épített falsík elé, a tulajdonképpeni kiállítási térbe, ahol vitrinekben a Liszt Ferenc Múzeum római kori régiségeit állítottuk ki (Hámori László csoportja, Központi Kiállításrendező csoport; a vitrinek tervezője Boreczki László). Az építési anyagokat, vasszerszámokat, fazekasáru, üvegeket és ékszereket bemutató vitrinek formájuk szerint is egy-egy elárúsító bódét jelképeznek. Így közöttük természetesen megtalálhatók a pénzváltó eszközeit, az importárukat és a lakóonyhat bemutató tárlók is, minthogy azok sem hiányozhattak a vásári bódék sorából.

Mivel a római út városfalon kívüli szakaszát az Árpád-kori várárokkal elásták (Holl i. m.), a műemléki helyreállítás során két pengepillér közötti részen durva kavicsburkolattal jelölték ki a római út itteni szakaszát, amely igen jól elválik a kiállítási tér döngölt padlójától. A rekonstruált római út mellett egy III. sz.-i mér-földkő és két I. sz.-i kereskedő sírköve került felállításra. További két köemlék, ti. Tiberius Julius Quintilianus scarabantiai városi hivatalnok felirata Silvanus Augustus istenség és Julius Senilis kereskedő fogadalmi oltárköve Silvanus tiszteletére (mindkettő II. sz.-i) a város vallási életére utal, azzal a rekonstruált laráriummal együtt, amelyben Sopronban talált isten-szobrocskák és áldozati edények vannak kiállítva (vö. még Mócsy András: Két Silvanus-oltár Sopronkőhidáról. SSz 1958, 344–346).

A falakon és a két pilléren elhelyezett táblákon Scarabantia rövid történetét olvashatjuk (Vö. Sz. Póczy Klára: Soproni római kori emlékei. Bp., 1965; uő.: Scarabantia városfalának kormeghatározása, Arch. Ért. 1967, 137–154; uő.: Die Anfänge der Urbanisation in Scarbantia. Acta Arch. Hung. 1971, 93–110.). Az i. e. 15-ben alapított város első lakói kiszolgált katonák és itáliai kereskedők, felszabadított rabszolgák voltak, 71–75 között, 1900 évvel ezelőtt a település municipiumi rangra emelkedett. További virágzását a Borostyánkő úton folyó kereskedelemnek köszönhette. A mind gyakoribbá váló germán támadások elhárítása végett a IV. sz.-ban a városnak egy részét ellipszis alakú városfallal kerítették be. Ezek a 3 m széles, 2 emeletnyi magas és 34 bástyával megerősített városfalak túlélték a római birodalom bukását,

1. A soproni Előkapu 1971—1972. évi ásatása: 1. Külső városfal (XIV. sz.); 2. A vár-
árok ellentálya (XIV—XV. sz.); 3. A belső híd pillérei (XIV—XV. sz.); 4. A külső híd
maradványai (XV—XVI. sz.); 5. Barokk pincefalak a várárok területén

A soproni Előkapu 1971—1972. évi ásatása:
A külső és a középső városfal feltárás közben a várárok felől

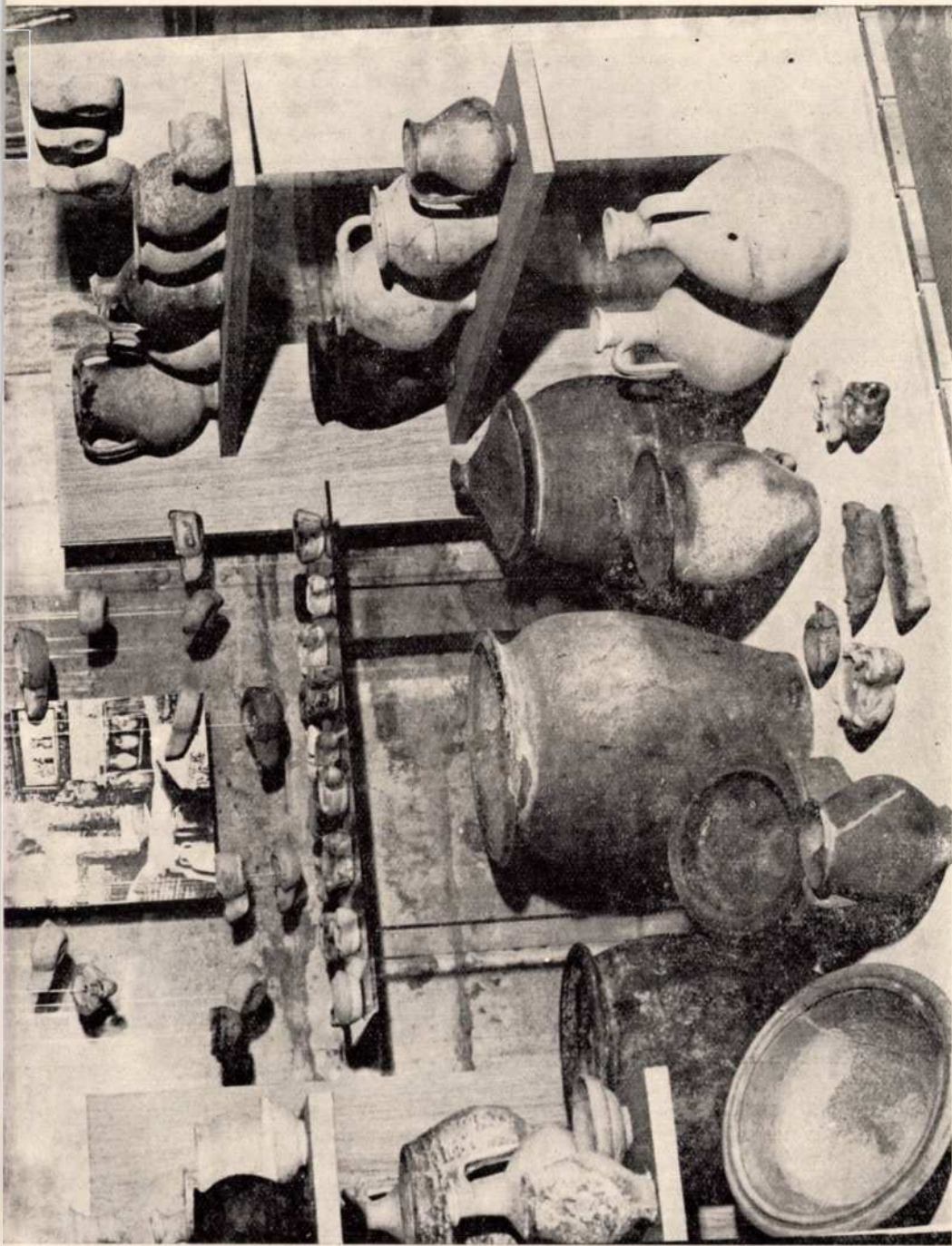
a népvándorlás viharait s olyan állapotban maradtak meg a X—XI. sz.-ig, hogy a honfoglaló magyarok egyik ispánsági várukat rendezhették itt be. Tulajdonképpen ezzel zárul a védőépületben látható kiállítás, utána a látogató a római járószintről felvezető lépcsőn visszatérhet a múlt század végén lebontott toronyórház helyén kialakított lépcsőházba. Itt a középkori várostorony Ny-i fala mellé épített pincebörtön tekinthető meg. Másodlagosan felhasznált római kváderkövek képezik a börtön falát, amelyet sűrűn elborítanak a rabok által bekarcolt ábrák, közöttük olyan ábrázolások, amelyek XII—XV. sz.-i eszközformákat őriztek meg. Az egyik kövön pl. egy

Tiberius Iulius Quintilianus scarbantiai előljáró felirata
Silvanus Augustus istenség tiszteletére (II. sz.)

szőlőmetszőkés látható, másikon egy húsvágó bárd tűnik fel. A szakember számára azért értékesek ezek az ábrázolások, mert kiegészítik azokat a levéltári és régészeti adatokat, amelyek a fenti munkaeszközökről megmaradtak.

A soproni levéltár egyik okleveléről ismerjük Tölti Mihály fertálymester, tanácsos, városbíró címerét 1534-ből, amelyen hasonló formájú baltás (babukás) szőlőmetszőkést is ábrázoltak (vö. Tompos Ernő: SSz. 1973, 304, 306). Fleischacker Farkas soproni polgár címerén 1528-ban a pincebörtön falán bekarcolt rajzzal megegyező formájú mészáros bárdot találunk (Tompos i. h. 296). Hasonló fokéles szőlőmetszőkés került továbbá felszínre 1972-ben az Előkapu ásatása során, a belső felvonórúd farkasvermének XVI. sz.-i feltöltésében. Előkerült egy eredeti mészárosbárd is a Tábornok-ház műemléki kutatásakor, késő középkori rétegből. A soproni szőlősgazdák és mészárosok a középkori város társadalmának tekintélyes rétegét alkották, helyénvaló

Edény- és mécesárus üzletét jelképező összeállítás

tehat megemlékezni róluk a várostorony tövében a fenti két eszközábrázolás kapcsán is.

Ha történetesen polgári ügyekben zártak le valakit, azt nem ebben a börtönben (*schergstube*) őrizték, hanem a torony magasabb szintjén, ahol a toronyór tartózkodott (vö. erre Holl: Arch. Ért. 1973, 182—183; SopronOk. II/2:206), amint ezt 1528-ban a városi közgyűlés javasolta. Csak a súlyosabb bűnösöket zárták e pincebörtönbe, mint pl. az 1464 augusztusában elfogott huszita vezéreket, Weitracher Kondrátot és Vaclav Vulczkot, akik korábban a Fertőrákos melletti macskakői várúrból ki-kicsapva súlyos károkat okoztak Sopronnak. A husziták Vulczko kitorése után 1464 szeptemberében újra a város ellen támadtak (Mollay Károly: SSz. 1963, 133—134).

A békés termelő munka és küzdelmes harcok emlékét idéző köveket elhagyva a torony első emeleti szintjére léphetünk, ahol néhány falitáblán a soproni városfalak és a várostorony rövid történetét olvashatjuk. Itt még egyszer feltűnik előtűnk a IV. sz.-i ispáni vár rekonstruált madártávlati képe és a sánc elméleti metszete. A következő táblán már a városfalak 1597. és 1622. évi rajzait láthatjuk, amelyekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a római városfalak az Árpád-kor egész időszakában használatban voltak, csak éppen egy faszerkezetű földsáncot (vörössánc) emeltek a magyarok a római kőfalak mögé — várépítési gyakorlatuknak megfelelően. A XIV. sz. 40-es éveire kialakult hármass falgyűrű (vö. Holl: Sopron középkori városfalai I—II. Arch. Ért. 1967—68) középső fala a római városfal, amelyet megmagasítottak s romos külső síkját egy köpenyfallal borították be. A középső városfal így még a bástyáival is teljes mértékben a IV. sz.-i városfalak mintegy 1000 évvel későbbi rekonstrukciója — természetesen a kapuk kivételével. Bár a középkori város É-i bejárata közvetlen a római kaputoronyok mellé került, a kapuk kontinuitásáról nemigen beszélhetünk, s a kapuk közelében a középső városfal vonalának kitűzésekor sem vették figyelembe az ókori maradványokat. A belső falgyűrűt a sánc gerincén nyilvánvalóan az Árpád-kori boronafalak vonalában építették. A külső fal pedig már teljes mértékben a XIV. sz.-i építkezések eredménye. A XV. sz.-ban a városfalakat pártázott mellvéddel látták el, évszázadok múlva, a török háborúk idején pedig a középső városfalak még egy rondellával (1614) és egy olaszbástyával (XVII. sz. közepe) erősítették meg. A XVII. sz. elején, Lackner Kristóf polgármester idején kerítették be védőfállal a külső várost is.

A városfalak építésével és javításával együtt a városkapukon s a felettük álló tornyokon is több esetben végeztek átalakítást. Nyomon követhetjük a munkákat a városi számadáskönyvekben, s a munkák eredményét a régi metszetek ábrázolásain láthatjuk, amelyek 1562-ből, 1605-ből, 1610-ből, 1622-ből stb. maradtak fenn. (vö. Storno Miksa: A soproni várostorony alaki változásai. SSz. 1957, 103—109; Payr Sándor: A régi soproni városház, a régi várostorony. Sopron é. n.; Csatkai—Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Budapest 1956,² 192—196). Az 1676-os nagy soproni tűzvész a várostornyot is megviselte, helyreállítása csak 1681-ben fejeződött be, ekkor nyerte az 58 m magas torony mai formáját. A város régi ábrázolásainak fotómásolatait a XVI. sz.-tól kezdve az újabb időkig a várostorony II. emeleti szintjén állítottuk ki, ahol a metszetek mellé helyeztünk feliratokat a látképről, vedutáról mint képzőművészeti műfajról is tájékoztatást nyújtanak (összeállította D. Askercz Éva művészettörténész).

A várostorony látogatója végül a torony hengeres része felett körben futó loggiára jut, ahonnan a városnak sok, évszázadok óta változatlan építészeti részletét ismerheti fel, amelyeket a városkép-kiállítás metszetein már megfigyelhetett.

A várostorony előtt a mélyben az 1966—73 között feltárt középkori kapuvédművek maradványai láthatók. A várostoronytól keletre és nyugatra a XIV. sz.-ban kialakított kapuudvarok voltak (a nyugati kapuudvar területén van a presszó és terasza). A kapuudvarok bejáratánál, a tűztorony előtt a XV. sz.-ban egy kisebb kaputorony állott a középső városfalhoz építve. Ennek maradványai az ásatások során napvilágra kerültek; a kapu ívét a műemléki munkák során rekonstruálták (vö. Holl: Arch. Ért. 1973, 184—186). A várostorony loggiájáról nézve kellemes benyomást kelt az alsó falszoros és a várak feltárt területének üdezőld gypsözönye. Az árkon

keresztül vezetõ, derékszögben megtört földgáton jutottak el a járókelõk a kapukig. majd a belvárosba. A gáton feltárt két felvonóhidat az út kövezetétõl eltérõ deszkapalló borítással jelölték a műemléki rekonstrukció során. Késõbbi feladat a várarak további szakaszának és az Elõkapu-védõrendszer külsõ kapujának feltárása, majd a várostoronny alatti középkori fõbejárat megnyitása a gyalogos forgalom számára. Ha a látogató feljebb emeli tekintetét és a várost szegélyezõ magaslatokat szemléli, elõbb-utóbb megakad pillantása a várhelyi magaslaton.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Metzl János:

**Sas Andor: A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig.
(1818 – 1848).**

Madách Könyvkiadó – Gondolat Bratislava—Budapest, 1973

A soproni helytörténész számára is érdeklõdésre tarthat számot e mű, egyrészt mert összehasonlításra ad alkalmat a szomszéd várossal, másrészt pedig több soproni vonatkozású adatot is találunk benne. A mű négy részre oszlik:

I. Gazdasági és társadalmi élet. Különösen tanulságosak a céhélettel, árákkal, bérekkel és adókönyvekkel foglalkozó fejezetek.

II. A városi önkormányzat. Pozsony város lakosainak száma 1815-ben 30 000-re, 1848-ban 40 000-re tehetõ, de polgárjoga csak 1600-nak volt. Évenként átlagban 50–60 új polgárt vettek fel az elhaltak helyére. A város élén egy 100 tagú külsõ tanács és egy 13 tagú belsõ tanács állt. A külsõ tanácsot választott polgárságnak nevezték, pedig abban az idõben a tanács már sohasem került választás alá. A tanács tagjait nem a polgárság választotta, hanem önmaga választott az elhalt tanácsstagok helyére újakat a polgárság tagjai közül. A külsõ tanács tagjainak fele katolikus, fele evangélikus volt. A választott polgárság elnökét népszószólónak (tribun, Stadtvormund) nevezték. Feladata a közvetítés a belsõ és külsõ tanács között. A külsõ tanács csak véleményezõ fórum volt. A város tulajdonképpeni kormányzója a 13 tagú belsõ tanács (szenátus). A szenátorokat élethossziglanra választották. A szenátorok sorából választották a polgármestert, a városbíró és városkapitányt. Ha a polgármester katolikus volt, akkor evangélikus városbíró választottak és fordítva. Választásuk egy-, két- vagy hároméves ciklusra szólt, ennek elteltével az illetõ visszatért a tanácsnokok sorába.

III. Az események sodrában. Várospolitikai. Az 1825 és 1848 közötti 23 év alatt megszakitásokkal csaknem 9 esztendõn át ülésezett a városban a rendi országgyûlés. Ezek anyagával a szerzõ nem foglalkozik, ez az országos történet feladata. Taglalja ellenben az országgyûlésnek a város gazdasági, társadalmi, kulturális életére való kihatását.

Részletesen foglalkozik az 1831. évi kolerajárvánnyal is. Összesen 1063 ember betegedett meg, közülük 193 meghalt. A 18°/_o-os halálozás messze alatta marad a 44°/_o-os országos átlagának. Ezt a jól szervezett megelõzõ intézkedéseknek és egészségügyi rendszabályoknak tulajdonítja.

IV. Mûvelõdés. E részben az iskolákkal, sajtóval, színházzal, irodalommal, képzõmûvészettel foglalkozik.

A mûben a következõ soproni vonatkozású adatokat találjuk: A város megközelítésére 6 fõ útvonalat jelöl meg, ezek egyike a Sopron felõl jövõ. 1840-ben hetente kétszer indult Pozsonyból levélposta Sopron—Szombathely—Csáktornya—Varasd felé. Sopronba a Rózsa utcai „Arany Rózsától” hetente ötször indult kocsí, a bérkocsisok kocsijai, az ún. Landkutsche-k. Kõszegrõl 14 naponként járt küldõnc a „Három Zöld

Fához" (vö. Lovas Gyula: SSz. 1971,252—259). A szegkovácsok 1802—1862-ig vezetett pénztárkönyvéből megtudjuk, hogy a céh hatásköre Nagyszombatra és Sopronra is kiterjedt. 1807-ben Pozsony város hűselltatásához sok vágómarhát hajtottak fel Sopronból. Az 1839-es országgyűlés alkalmával gr. Esterházy Károly, a főlovászmester helyettese felhívja a szomszédos megyéket, köztük Sopron megyét is, hogy fokozott élelmiszerszállítással járuljanak hozzá Pozsony városa élelmezésének biztosításához.

Többször foglalkozik Kager József soproni polgári származású ügyvéddel, a ki jogi ismeretei alapján 1827-ben szenátorként bekerült a pozsonyi magisztrátusba. 1828-ban a tárnoki szék előtt megbízottként képviselte a várost. 1829-ben gyilkosság áldozata lett.

Megemlíti Németh László (1770—1806) soproni, majd győri evang. líceumi tanárt, ill. igazgatót, aki 1790-ben a soproni evang. liceumban szervezett ifjúsági magyar társaságnak egyik alapítója volt.

Orosz József (1790—1851) kőszegi származású újságíró 1837—1845 között a „Hirnök” c. színvonalas, de a bécsi kormánnyal szemben megalkuvó napilapot szerkesztette. Egy ideig Széchenyi hívének látszott, de később inkább Felsőbüki Nagy Pál Sopron megyei követ vonalát követte, akit a bécsi kormányzat pénzzel is lekötölte (vö. Csatkai Endre: SSz. 1964, 172—179).

A pozsonyi színház igazgatója 1832—1835 között Leopold Hoch volt, aki a soproni és badeni színházat is vezette.

Sopron városa a reformkorban országosan is fontos szerepet játszott. A rendi országgyűlésen a szabad királyi városok követei is részt vehettek, szavazati jog tekintetében azonban nem voltak a megyék követeivel egyenrangúak. Míg ui. mind-egyik megye két követe útján külön szavazati joggal bírt, addig a szabad királyi városok együttesen mindössze egyetlen szavazati joggal rendelkeztek. A negyvenes évek elején több város, így Sopron és Kassa is megmozdultak e gyakorlat ellen. Sopron szabad királyi város 1842. március 25-én körlevéllel fordult a követküldésre jogosult városokhoz. A körlevél hangsúlyozza, hogy a szabad királyi városok a királyoktól kiváltságaikon kívül országgyűlési szavazati jogot is kaptak. Az alsótáblán képviselt köznemesség — a harmadik rend — azonban azon volt, hogy a városokat országgyűlési szavazati jogukból kiforgassa és az a gyakorlat alakult ki, hogy valamennyi város képviselői együttesen csak egy szavazatot adhattak le. Mennyivel jobb a semminél, kérde az átirat, ez az egyetlen votum, amelyre a városi követeket szorították? Sopron úgy véli, hogy a városokra nézve „becsületesebb” lesz az országgyűlésen meg sem jelenni, mintsem ott jogfosztottan tengődni. Sopron tehát felszólította a városokat, hogy közösen tárgyalják meg e fontos ügyet és a vele kapcsolatos teendőket és közöljék egymással elképzeléseiket.

A nemesség a városi követek külön szavazatai jogába azért nem volt hajlandó beleegyezni, mert attól tartott, hogy a városi követek majorizálhatják a nemesi képviselőket. A liberális nemesség ezenkívül amiatt is aggodalmaskodott, hogy a városok képviselői a kormány kiszolgálói lesznek. A körlevélre Olgyay Gáspár, Pozsony megyei táblabíró, Kossuth Pesti Hírlapjának munkatársa hosszú cikkben válaszolt, melynek ez volt a címe: „Pozsony városa és a soproni levél.” Ebben bírálja Pozsony városának oligarchikus kormányzati módját, a városi polgárságnak a választásból való kirekesztését. Azt követeli, hogy mielőtt a soproni átiratról határoznának, rendelkezjenek el a centumviratusnak az öszpolgárság által való választását és ne élethoszsiglan kapják a megbízatást, hanem csupán egy-egy tisztújítási ciklusra. A városi polgárok összességének is bele kell szólnia abba, hogy a várost, mint követ, ki képviselje az országgyűlésen.

A városi kérdést az országgyűlésnek hosszú viták után sem sikerült megoldania. Az alsótábla azon elképzelését, hogy a városok 32 szavazatot kapjanak a megyei szervek 108 szavazatával szemben, a főrendek elvetették. A városok országgyűlési képviseletének problémáját végül is csak az 1848-as polgári forradalom oldotta meg.

Mollay Károly:

**Scheiber Sándor (szerk.): Magyar—zsidó Oklevéltár XV. kötet 1408—1770. Bp.,
A Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaság Kiadása, 1972, 501 lap**

A XIV. kötetet 1973-ban ismertettük (SSz. 1973, 284). A XV. kötet is Házi Jenő közreműködésével készült. Bevezetőjében a szerkesztő köszönti a 80 éves Házi Jenőt (vö. még SSz. 1972, 97—8) és összeállítja tudományos munkásságának jegyzékét 1913—1972-ig. A kötetben közölt források túlnyomó része az Országos Levéltárból való, a többi a pozsonyi, a kismartoni, a soproni városi és vármegyei levéltárból származik. Ennek megfelelően a legtöbb forrás Pozsony város és vármegye, Sopron város és vármegye zsidóságával kapcsolatos. A Sopron vármegyei községek közül Círák (dülőnevek, jobbágynevek), Dénesfa, (dülőnevek, jobbágynevek), Ebergóc, Feketeváros (ma: Purbach), Fraknó (Forchtenau), Horpács, Kabold (Kobersdorf), Kismarton város (Eisenstadt), Lajtaújfalu (Neufeld), Lakompak (Lackenbach), Nagymarton (Mattersburg), Nemeskér, Nemesvis, Pereszteg, Petőháza, Potyond, Salamonfa, Sérc (Schützen am Gebirge; még a magyarból fordított *Gschiess* néven az eredeti magyar névvel együtt, vö. 1768: „in possessione *Lövő* seu *Gschiess dicta*” 319., 326. sz.), Sopronkeresztúr, Zsebeháza szerepelnek. Jogtörténeti szempontból tanulságos adatokat kapunk az 1742. évi pozsonyi igazságszolgáltatásról: a kinvallatás harmadik fokozata a *funiculatio*, azaz 'zsinegezés' (Sopron vármegyében a második: SSz. 1972, 263), hiteles leírást kapunk a vesztőhelyről, a lélekharang intézményéről (67., 70., 71. sz.). Hiányzik viszont a tárgymutatóból a fordítás (*von jüdischen in teütschen übersetz*), a sorshúzás (*loospichsen*), a zsidó asszony (*tandlerin*), a zsidó zsenész (*ein jüdischer musicant*) néprajzi szempontból is tanulságos címszava (269., 242., 136., 91. sz.). Nem megnyugtató, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatban a korbácsütés (*carbatsch streichen*) mint büntetés a botbüntetés (*stock streichen*) alá van minden megkülönböztetés nélkül besorolva. A 11. sz. forrásban szereplő 1551. évi *szekrény* jelentése 'láda' (vö. Oklevélszótár), nem 'szekrény'. Szépséghiba, ezért megemlítendő, hogy az Országos Széchényi Könyvtár kétszer is (5., 17/a. sz.) mint Országos Széchényi Könyvtár szerepel. Kár, hogy a kötet gazdag tárgytörténeti anyagát a tárgymutató csak részben tárja fel, még a sajátosan zsidó tárgyi címszokat is (vö. például 337., 389. sz.).

Mollay Károly:

**Derx, Josef: 100 Jahre Eisenstädter Bank Aktiengesellschaft Eisenstadt 1872—1972.
Die Geschichte eines Geldinstitutes. Wien, 1972, 118 S. + Zusammengefasster
Jahresabschluss zum 31. Dezember 1971 im Vergleich zum 31. Dezember 1970**

A címben megjelölt pénzügyintézetet mint „Kismartoni Takarékpénztár”-t az 1871-ben Sopronból Kismartonba áttelepült Laschober Mátyás ügyvéd alapította 1871-ben. 1872-ben kezdte meg működését, mégpedig a Győri Takarékpénztár mintájára. Részvényeseinek többsége kismartoni, soproni és győri lakosokból tevődött össze, ami egymagában is rávilágít arra, mennyire összefonódott a kapitalizmus korában e három város gazdasági élete. Bár az 1904. évi kismartoni tűzvész a pénzügyintézet irattárának egy részét elhamvasztotta, a szerzőnek mégis sikerült tanulságos gazdaságtörténeti képet rajzolnia. A soproni részvényesek (névsoruk a 13—15. lapon) gazdasági és társadalmi helyzetének vizsgálata tanulságos lehet helytörténetírásunk számára, hiszen a Soproni Takarékpénztár éppen harminc esztendővel korábban kezdte meg működését (vö. Lestyán Sándor: A százéves Soproni Takarékpénztár. Sopron, 1942; ismerteti Östör József: SSz. 1942, 225). A Sopronnal való szoros gazdasági kapcsolat Burgenland elcsatolásáig tartott. 1922-ben a Kismartoni Takarékpénztár az

Angol—Osztrák Bank érdekkörébe került, megváltoztatta a nevét, átvette a Soproni Takarékpénztár ruszti fiókját, ugyanakkor soproni házát (Lenck-ház) a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak adta el. Helytörténetírásunknak e részletekkel még foglalkoznia kell.

Mollay Károly:

Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne. 2. Halbband: Pläne und Register. Bearbeitet von Karl Ulbrich. Eisenstadt, Im Selbstverlag des Amtes der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv, 1972, 997—2095. p.

A burgenlandi bibliográfia impozáns VIII. részének 1970-ben megjelent első felét e folyóiratban ismertettem (SSz. 1972, 284). A második rész nemcsak a kéziratos térképekre és tervrajzokra vonatkozó adatokat és a különböző mutatókat tartalmazza, hanem közel 400 tételben a térképészeti irodalom bibliográfiáját is, valamint pótlásokat mind az első, mind a második félkötethez. A 14 évi önfeláldozó munkával készült térképészeti bibliográfia nélkülözhetetlen segédeszköze a helytörténetíróknak, a dűlőnévkutatóknak is. Megemlítendő, hogy a szerző felvette a határmenti magyarországi községek térképeit, ill. tervrajzait is. Így szerepel a kötetben Ágfalva (1859), Eszterháza/Fertőd (1770-től), Fertőszéplak (1854), Nagycenk (1780 körül), Harka/Magyarfalva (1884), Kapuvár (1910), Hidegség (1800 körül), Sopron (1597-től), Süttör (1857), Sarród (1820 körül), Sopronbánfalva (1952), Balf és Fertőboz (1782, 1783) térképeinek, tervrajzainak leírása.

Mollay Károly:

Faragó Sándor: 100 év a tűzoltás szolgálatában Kapuvárott 1874—1974. Kapuvár város tanácsa, Sopron, 1974, 79 lap + 8 kép

Örvendetes dolog, hogy a megye egyik legfiatalabb városa, az 1969-ben városi rangot nyert Kapuvár helytörténetének művelésére is tud áldozni. Az önkéntes tűzoltó egyesületek megalakulása a múlt század második felében a szakszerű tűzoltás bevezetését jelentette a korábbi ötletszerű tűzoltással szemben. Sopron után ennek szükségességét elsőnek Kapuvárott ismerték fel. A kapuvári tűzoltóparancsnokság ma 2 város és 55 község mentőtűzrendészetét látja el. Kívánatos volna, hogy a nagy múltú város történetének egyéb részletei is feldolgozást nyerjenek.

Mollay Károly:

Nagycenki Krónika. Kiadja a Hazafias Népfront nagycenki bizottságának Széchenyi István múzeumbarát és helytörténeti köre I. évfolyam 1. szám

A helytörténeti érdeklődés ébredésének és ébresztésének dicséretes példája Nagycenk községi tanácsa által megindított és a tervek szerint évenként kétszer 200—200 példányban, sokszorosítva megjelenő Nagycenki Krónika. Az első szám a község fel-szabadulásának történetéről (*Keszei Dénes*), Széchenyi István angliai útijegyzeteiről (*Csenár János*) közöl cikket, a község történetével kapcsolatos évfordulók naptárát (jan.—júl.) és a Széchenyi István Emlékmúzeum híreit, a „Széchenyi István” mg. termelőszövetkezet működésére vonatkozó legfontosabb adatokat közli. A kiadvány kézirat gyanánt jelenik meg.

LEVÉLSZEKRÉNY

Schaffer Antal írja: Bizonyára kevesen tudnak arról, hogy a Soproni Vízmű a második világháború végén hogyan kerülte el a pusztulást. 1944 március utolsó napjaiban egy német robbantó különítmény jelent meg a vízműtelepen, azzal a parancssal, hogy felrobbantja a gépházat! Azon a napon éppen Drescher József főgépész volt szolgálatban. Először azt remélte, hogy le tudja beszélni a különítmény parancsnokát a szörnyűségről. Amikor semmiféle rábeszélés és könyörgés nem használt, mentőgondolata támadt. Jól tudott németül, így meg tudta értetni a parancsnokkal, mekkora örültség ez a saját szempontjukból, hiszen ők a „csodafegyver” bevetése után „hamarosan” vissza fognak térni és akkor mihez fognak víz nélkül. Ez gondolkodásra készítette a német parancsnokot, mivel elmenekült felettes parancsnokságának amúgy sem volt módjában ellenőriznie a parancs végrehajtását. Nem robbantatta fel a gépházat, de megígérte, hogy „rövidesen” visszatér. Drescher József e tetteivel kiérdemelte a város háláját és jogosan mondhatta el e sorok írójának, hogy ő mentette meg a városi vízművet.

Tompos Ernő írja: A SSz. 1971. évi 3. számában megjelent cikkemben a következőket írtam a dr. Lackner Kristóf nemesi címerének első (piros) mezejében látható arany skorpióról: „A skorpió a mérget és az orvosságot, tehát a jót és rosszat egyaránt szimbolizálja, hogy esetünkben miért került bele a címerbe, azt egykorú feljegyzések hiányában ma már nem tudjuk eldönteni.”

Akkor még nem tudhattam, hogy cikkemmel egyidőben jelent meg Gerd Heinz-Mohr „Lexikon der Symbole” (Düsseldorf—Köln, 1971) című műve, melyben a szerző a 268. illetőleg 172. oldalakon megmagyarázza a „hét szabad művészet” jelképeit. Köztük a skorpiót, mint a *dialektika* (logika) szimbólumát.

Lackner, a tudományosan képzett ember tehát jogosan kérhette a nemességért és címerért folyamodó levelében a skorpiót is, mint címerképet.

E számunk szerzői: Dr. Réthly Endre kórházi főorvos, Sopron, Mátyás kir. u. 17; Dr. Katona Imre osztályvezető, 1091 Budapest, Üllői út 33—37, Iparművészeti Múzeum; Zátonyi Sándor főisk. docens, 1406 Budapest, Gorkij fasor 17—21, Orsz. Pedagógiai Int.; Dr. Horváth Mihály osztályvezető, Sopron, Városi Tanács; Dr. Scheiber Sándor főisk. ig., 1081 Budapest, Kun u. 12; Batári Gyula tud. kutató, 1117 Budapest, Fehérvári út 21/a; Dr. Fried István tud. kutató, 1118 Budapest, Ménesi út 11—13, MTA Irodalomtud. Int.; Dr. Kovács József László tud. kutató, 2300 Ráckeve, Kossuth u. 78; Karner Ödön erdőmérnök, Sopron, Vörösmarty u. 11; Dr. Berecz Dezső ny. ügyvéd, Sopron, Kisfaludy u. 8; Pusztadaróczi Mária ny. gimn. tanár, Sopron; Szarka Árpád festőművész-tanár, Sopron, Kis János u. 1; Dr. Gáspárdy Sándor festőművész-tanár, Sopron, Lenin krt. 110; Gömöri János régész, Sopron, Liszt Ferenc Múzeum; Dr. Metzl János kórházi főorvos, Sopron, Városi Tanács VB Kórháza; Dr. Mollay Károly tszv. egy. docens, 1364 Budapest 4, Pf. 107; Schaffer Antal ny. alezredes, Sopron, Mátyás kir. u. 9; Dr. Tompos Ernő mérnök, Sopron, Táncsics u. 23.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsangabe und kurze Auszüge:

- Réthly, Andreas:* Die Choleraepidemie der Jahre 1831—1832 in Ödenburg
Katona, Emmerich: Die einstige Schatzkammer der Esterházy in Forchtenstein
Zátonyi, Alexander: Die Schule von Tschapring im Zeitalter der Reformation (1557—1643)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

- Horváth, Michael:* Die Infrastruktur der Stadt Ödenburg

Kleine Mitteilungen

- Scheiber, Alexander:* Eine Ödenburger hebräische Urkunde aus dem 15. Jahrhundert
Batári, Gyula: Eine Ödenburger medizinische Zeitschrift um die Mitte des 19. Jahrhunderts (Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn)
Fried, Stefan: Der Klassizismus des Ödenburger Dichters Johann Kis
Kovács, Josef Ladislaus: Géza Petriks Aufzeichnungen über das Entstehen der Ungarischen Nationalbibliographie
Karner, Edmund: Zur Geschichte des Waldbesitzes der Stadt Ödenburg
Berecz, Desiderius: Die Tragödin Marie Jászai auf der Ödenburger Bühne (1885—1909)
Pusztadaróczi, Maria: Zur Geschichte des Ödenburger Széchenyi-Gymnasiums

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Szarka, Árpád:* Der Kunstmaler Josef Kasichnitz 75jährig
Gáspárdy, Alexander: Das Ödenburger Kunstleben in den Jahren 1972 und 1973
Gömöri, Johann: Zwei neue archäologische Ausstellungen in Ödenburg und der renovierte Stadtturm

Bücherschau

- Metzl, Johann:* Sas, Andor: Die Krönungsstadt. Vom Wiener Kongress bis zum grossen März (1818—1848). Bratislava—Budapest, 1973 (ung.)
Mollay, Karl: Scheiber, Alexander (red.): Monumenta Hungariae Judaica tom. XV. (1408—1770). Budapestini 1972
Mollay, Karl: Derox, Josef: 100 Jahre Eisenstädter Bank Aktiengesellschaft Eisenstadt 1872—1972. Die Geschichte eines Geldinstitutes. Wien, 1972
Mollay, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne. 2. Halbband: Pläne und Register. Bearbeitet von Karl Ulbrich. Eisenstadt, 1972
Mollay, Karl: Faragó, Alexander: 100 Jahre Feuerwehr in Kapuvár. 1874—1974. Ödenburg, 1974 (ung.)
Mollay, Karl: Chronik von Grosszinkendorf. Jg. 1, Heft 1 (ung.)

Briefkasten

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. A kézirat gépelése. Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az író-gépen hiányzó jeleket, mint pl. *l, u, J, U* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre felsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: . . . városokat¹⁶.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. A lapalji jegyzetek. Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló pontos irodalmi utalások, pontos forrásjelzetek. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege utáni külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre lapszámra első alkalommal így utalunk; pl.: Csatka Endre: A soproni színészet története 1841–1950. Sopron, 1960, 15. – A továbbiakban így Csatka i. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek váltogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatka: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

Folyóirat cikkére így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114–20. – A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Helmér Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79–84.

Újságcikkre így; pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idégen nyelvé műre így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. – A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számal irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés aláhúzással stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy kliszfrottatásra alkalmas rajzot (terképvezet!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodájánál (1900. Budapest V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 48.— Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért felel: Mollay Károly

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály

Készül: Győr-Sopron megyei Nyomda Vállalat Soproni telepén
74.15944

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda.

ÁRA: 16.— FT

INDEX: 25.915